

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

చిత్రాగదసంగ్రహము

అను

శ్రీ సోమయాజి సత్పథము.

రచయిత:

కొలనాధభట్టవెంకటరమణమూర్తి.

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206003

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No

T615'S
V46C

Accession No

73420

Author

వేంకట రమణమూర్తి, కా.

Title

బ్రహ్మగణ సంగ్రహము
నామక యోగ సచ్చిద్రమ్. 1933.

This book should be returned on or before the date(s) marked below

2 APR 1976

శ్రీకృష్ణ.

చిత్రాగదసంగ్రహము

అను

శ్రీసోమయాజినాథస్వామి.

గ్రంథము:

బర్హుల్, యకరాశ్రీమహాద్వైపయోగములు

గాసియన్ భాషండ్ (ముద్రాను) ద్వారా రామవారి

అదరాభిమానమున ప్రకృతి:

కాలకాథభట్ట వేంకటరమణమూర్తిచే

రచింపబడి,

భాగ్యలక్ష్మి గ్రామస్థాపిత

శ్రీశారదామద్రాశ్రమమున ముద్రింపబడి,

ప్రకటింపబడినది.

ముద్రాశ్రమద్రాశ్రమ 1000 ప్రతులు.

1933

సర్వహక్కులు సంరక్షింపబడినవి

[ప్రకృతిగ్రహణము: 5-8-0.]

హ చ్చ రి క.

జై దుర్గులు, జై ద్యోతరులుకూడ యీ గ్రంథమునం దుదహరింపబడిన మందులచో చట్టవిరుద్ధము కాకుండునట్లు వారివారి అర్హతలకు తగినమందులనుమాత్రమే వాడనగును ఉ ద్దేశ ము.

ఎంతప్రవీణుడైనను కార్యకర్తయగువాడు దోషపాత్రుడే యగును. అట్టి స్థితిలో నావంటి జడవతులమాట చెప్పనేల ! సామాన్యముగా మానవులచే ఉచ్చరింపబడు ప్రతిమాటయందు పవిత్రత, చేయఁబడు ప్రతిపనియందు ప్రయోజనము కానరానట్లే, ఇచటను యోచించనగును ఒకరి వింకోకరికి తెలియని చికిత్సారహస్యములు వేసవేలు గలవు ఎవరికి తెలిసినవి వారితోనే అంతరించుటకంటె అనుభవజ్ఞులు తమకు తెలిసిన క్రియలను భూమిపై ఒడవేయుట మంచి దను అభిప్రాయముతో యీ గ్రంథము నాచే పెద్దలమార్గము ననుసరించి వ్రాయబడినది అశోగ్యవిషయమై క్రియాప్రభావముగాని, పాండిత్యవృత్తితో పనిలేదు క్రియాపరిచయము, పాండిత్యవృత్తి అను యీరెండును ఒక స్థానమున లేవికారణమునల్లో॥ అనుక వ్యతో గ్రాహ్యం బాలా దపి సుభాషితమ్ । నీచాద ప్లూత్యనాం విద్యాం శ్రీరత్నం దుష్కులా దపి ॥ అన్నట్లు చగువన లందలి ఉపయోగవిషయములను మాత్రము సంగ్రహించి రచనయందుగల పొరపాట్లను, జైషమ్యములను రెండవ ముద్రణమున నాచే సవరింపజేయ పాఠకులు ఇష్ట

P-6-T 34 20

గ్రంథ క రి .

(1) ఆర్థవాక్వివర్తికల్పము, పోస్టేజీతో గు 1—4—0 గృహస్థులకు దుష్టగ్రహస్థితిచే కలుగు యిక్కట్లకు తొలగించి, పునోన్మద్ధిని కలుగజేయును

(2) జాతకమర్మబోధిని, పోస్టేజీతో గు 2—8—0 జాతకము వ్రాయు విధమునుగాని, జాతక ఫలితములనుగాని ఎవరికివారు నేర్చుకొనుటకు ఉపయోగకరముగ నుండును గృహస్థుల కుపయోగించు దగ్గ శాస్త్రవిషయముల నేజములు కలవు

(3) వాస్తుసారాంశము (అచ్చు) పోస్టేజీతో గు 2—0—0 ఏకశాలలు, ద్విశాలలు, త్రిశాలలు చతుశ్శాలలు, విదిగ్భవాసులు, యనుతుల్యగృహవివరణము మున్నగు స్కెచ్చిలతోను, సుపదములతోను, ఆలొంగవలయున వాస్తురహస్యములతోను యలరారుచున్నది

గ్రంథప్రాప్తిస్థానము -

కాలరాధధర్మ మెంటుమెయ్యూరూ,
పాశ్చర్యపూడి, రాజోలు తాలూకా, తూ॥గో॥జి

షరా — ఒక షేరకములో 3 పుస్తకము లొకసారిగా తీయువారి కొక పుస్తకము బహుమానముగా సంపాదించు అట్లు తీసుకొనువారు ముందుగానే సగము సొమ్మును పంపవలెను

విజ్ఞప్తి.

శ్లో. గ్రామేషు సర్వేషు నివాసకానాం
శాస్త్రాసభిజ్ఞాత చికిత్సకానాం ।
సాధుకియానిర్వహణాయ తేషాం
లోకోత్తరజ్ఞానవతాం న చాయం ॥

ఈ గ్రంథము ఆంధ్రదేశమున, గుగ్గళమునులనుందును, మారుమూలలనున్న పల్లెలయందును నివసించు శాస్త్రాసభిజ్ఞాతచికిత్సకుల సహచరణకొరకు చేయబడినదిగాని, పండితులగు చికిత్సకులకొరకు కాదు

శ్లో. కర్మ్యునిరే పలహృతైః పుష్పలంభకృద్భిః
ర్యచ్ఛ్వేన రవిహతే హరి తస్య క చైస్య ।
గ్రంథస్య నీ ప్రాప్తితే విషయాగదాదా
త క్షేచ చి హృతే వ్యధవా లభిశేషు ॥

హృతయందుండు దిన నిరపకాయముకట్టులు మొదలయినవి అస్వాదకులచే పరిహరింపబడినను, కూర మొదలయిన పదార్థములయొక్క రుచికొరకట్టు సమర్థములగుచున్నవో, శ్లోకముందు పరిహరింపబడిన విషయములయందును, దోషధామలయందును, చికిత్సగాని, ఆంధ్ర వైదికముగాని పరిహరింపబడినను ఆ విషయాశ్వాదములు యాగ్రంథముయొక్క శోధకొరకు సమర్థములగుచున్నవి

ఆస్పష్టే రవి పు ర్యపక్షమధనం గంగే కృతే ప్రాయుకం
స్వర్గోపాశ్చితశః ప్రయోజనకృతీ త్యాలోచ్య సంస్కృత్యతాః ।
కృత్యై వై త మశేషబాలకభిష క్పారంభపాఠోచితం

కుర్వంతు శ్చితి మభివేష్టితమహీచక్రైః స్వ యూయం బుధాః ॥

గ్రంథము, చేయబడిన దగుచుండ, పూర్వపక్షమధనము, స్పష్టప్రారంభము మొదలకొనియు ఉన్న విషయమే గాన, కార్యకర్తలయందనేకవిధలోపము లేర్పడుట నా జనుని అలోచించి, అట్ల లోపముల నన్నిటిని నవరించి, యాగ్రంథమును చిచ్ఛిన్నైద్యులందరియొక్కయు ప్రథమపాఠమున కుపయోగమైనదానిని గానీ, ఓ పండితులగా మిగుల చతురభిప్రతివేష్టితమయిన భూమండలమున యాగ్రంథముయొక్క నితిసాపకత్వమును చేయుదురుగాక ।

పనిబిడ్డలకు ప్రియమైన సుబాళ, పెద్దవారిల కప్రియమైనట్లు ప్రథమార్థముల ముపయోగమైన యాగ్రంథము ప్రజ్ఞాధకులకు రుచింప దగుట నిశ్చయము మానవులకు గలగు బహువిధలోపములను సోమోకరించి సులభసాధ్యమైన

[illegible]

మనం దాయుర్వేద, సారూప్య, అంగ్లేయ చికిత్సలకు సిద్ధపడుచున్న సాహసికులు అనేకపల్లెటూళ్ళయందు చూడబడుచున్న విషయ మెల్లరకును విశదమే కొన్నికొన్ని కుగ్రామాలలో ఎవరో ఒకరు సంచికట్టుకట్టి, ప్రజాసేవారూపమైన వైద్యమును నడపించుచుండుటచే కొంతవరకున్న పశ్చిమసూర్యమైన, లేక సహజప్రకారత్యాత్మకమైన ఏవియో కొన్ని వ్యాధులు నివారణకాబడినంతమాత్రమున సర్వైన్యనిగాను, పశ్చికాలవ్యవధానమైన, లేక, సహజప్రకారత్యాత్మకమైన ఏవియో కొన్ని వ్యాధులు నివారణకాబడినంతమాత్రమున అసర్వైన్యనిగాను యోచించు ప్రజా సామాన్యముచే కొంతవరకున్న యీ సాహసికుల ఉద్యమమునకు కారణమగుచున్నది శాస్త్రాభ్యాసము లేని చికిత్సకులకు జిజ్ఞాసాభిలాష యున్నను శాస్త్రీయచికిత్సకుల వద్దకు వచ్చి, తమకు తెలుసుకొనవలయుననియున్న విషయములకు పృచ్ఛచేసి తెలుసుకొనుటకు సామాన్యముగా చాలమంది సంశయింతురు ఒకవేళ ఎవరో ఒకరు వచ్చి సాహసించి పృచ్ఛచేసినను అది ప్రశ్నయే కాదని నిరసించియో, లేక, తా నేదో బ్రహ్మణ్యుడనని ముఖపిఠాన మయేటట్లు అగవ్యగోచరములైన గడగోయ్యమాట లేవియో చెప్పియో, పృచ్ఛకుల హృదయమును వికలముచేయుదురుగాని, ఆ పృచ్ఛకులకు కావలసిన సమాధానమును ఓపికపట్టి చెప్పువారు మిక్కిలి అరుదుగా నుండురు ఇందుచే సామాన్యసామాన్యులకు ప్రశ్న సమాధాన సంఘటనము కుదరదు. ప్రకటనలను బట్టియు, వేషవాగాడంబరములను బట్టియు వృద్ధిచెందుచున్నట్లు తోచుచున్నను వర్తమానకాలమున వైద్యవిధానమంతయు ఎగ్గాయిదిగ్గాయిగా నున్నదనుట సిద్ధాంతము రోగోత్పత్తిని తెలుపు భాగము హేతుస్కంధము. రోగలక్షణములను వివరించుభాగము లక్షణస్కంధము ఔషధనిర్మాణగుణాదులను వివరింపుచు ఆయా వ్యాధులయందు దాచరింపవలసిన చికిత్సావిధానమును తెలుపుభాగము ఔషధస్కంధము (రోగ హేతువులను, లక్షణములను వివరించుభాగము నిదానము). ప్రోగోపించిన వాత, పిత్త, కఫములే సకలరోగములకు మూలకారణములు (రోగ తీయనిద్ధాంతమే అయుర్వేదసమృతము). మిథ్యాహార విహారాదులే వాతాదిప్రకోపకారణములు మిథ్యాహారవిహారజనితద్వోషశమనముకొరకు ప్రాజ్ఞులచే విధింపబడిన నిరాహారనియమము, ఏకభుక్తనియమము మన్నగు నియమములు అన్నియు ఆరోగ్యనూత్రప్రతిపాదకములు ఈ నియమములు జీర్ణాశయముయొక్కయు, పేగులయొక్కయు విక్రాంతికరములు 1 న ఆరోగ్యాభిలాషులచే అచరింపఁగలవి. ప్రస్తుతకాలమందు దట్టి నియమసమయములయందు కూడ క్రిందివిధమున కఫీ, టీ మొదలయిన దురాచరణమునకు అలవాటుపడి దేహారోగ్యమును కోలుపోవుచున్నారు.

శ్లో. కాఫీం టీం వా ప్రాతరాదౌ గృహీత్వా
పశ్చాత్కర్మ ప్రారభంత్యేవ నిత్యమ్ ।
ప్రాణాభావ స్వాదితీ వాన్యథాచే
తానాభావే కర్మ కింవాఽఽచరామః ॥

శుష్కకుక్షితో చేసినయెడల ప్రాణమునకు హాని కలుగును. ప్రాణహాని కలిగినచో ఏమిచేయగలమన్నట్లు, నిద్రనుండి లేవగానే ప్రాతఃకాలమందు కాఫీని గాని, టీని గాని పుచ్చుకున్నతర్వాతనే తమతమ నిత్యకృత్యములను ప్రారంభించుచున్నారు.

శ్లో. స్నానస్య పూర్వం పరతః పిబంతి
ద్రవస్వరూపా న్యశుచి శుచి ర్వా ।
సర్వత్ర వర్ణాశ్రమధర్మశంకా
మహస్య నూనం ఘోరకర్మమధ్యే ॥

స్నానమునకు పూర్వమందు గాని, పరమందు గాని, శుచికలవాడై గాని, అశుచి కలవాడై గాని, ఘోరకర్మవధ్యమందుగాని వర్ణాశ్రమధర్మసంశయముతో పనిలేకుండా, ఎక్కడెక్కడలే ఆక్కడ ద్రవస్వరూపములయిన కాఫీ, టీలను స్వీకరించుచున్నారు

శ్లో. సువాసినీ పూర్వసువాసినీ వా
య త్యాహితాగ్ని గృహమేధనోపి ।
త్యక్తాఽత్ర సందేహపదం విభీతాః
పిబంత్యనశ్యం చ యథానుకూలమ్ ॥

సువాసినీలు, విధవాస్త్రీలు, సంన్యాసులు, అహితాగ్నులు, గృహస్థులు మున్నగువారు సందేహమును విడిచి, నిర్భయముగ వారివారి యిష్టానుసారము కాఫీ, టీలను స్వీకరించుచున్నారు

శ్లో. కృతౌ వివాహాదిషు పైతృకాదౌ
మహోత్సవే బంధుసమాగమే వా ।
అకాలచింతానియమం పిబంతి
సర్వేషు కార్యేషు శుభాశుభేషు ॥

కొత్తవూ, వివాహాదిశుభకార్యములు, ప్రత్యాభి కాదులు, వహాశ్శవములు, బంధువులు, స్నేహితులు మున్నగువారు వచ్చినతరణము, హరియు, సరవిధములయిన శ్రాద్ధములు, కీర్తయించు కాలనియములతో పనిలేకయే యీచెప్పుడిన కట్టి, టీల వఃయొగించుచున్నారు. ఈవిధముగా ప్రజలకు గురువార వధిగైకొలది రోగములన్న రోగము లెకమైనకొలది జైద్యులన్న, జైద్యులెకవైనకొలది చికిత్సావిధానములన్న ఒకదానికొకటి దివిపరమనానములగుచునే యున్నవి.

మిథ్యాహారాదిదోషసంబంధము లేకున్నను, పై వివరించిన దురాచరణ లేకున్నను, ఒక్కొక్కప్పుడు వారాత్నిధములైన శస్త్రక్షతాభిమాతాదులచే తక్షణమే వాతాదులు ప్రకోపమునుజెంది, పోటు, నొప్పి మున్నగు సుపద్రవములను కలుగ జేయును. ఇవిధంబున జనించినరోగము, మరయొక రోగమును పుట్టించుట కూడ కలదు. ఏదియైన నొకరోగము స్వతంత్రముగ జనించి బాధించునప్పుడు, తగిన చికిత్స చేయక, ఉత్పేదించినచో అదియే ప్రబలమై, ఇతరవిధములైన ఒహవిధరోగములను పుట్టించును. అట్లు పుట్టిన వివిధరోగములు గూడ రోగహేతువున పోలి యుండును వాటిలో ఒక్కొక్కరోగము మరయొకరోగమును పుట్టించి, తనకు తానే శమించును చరియొకరోగము, ఇంకొకరోగమునకు తాను కారణముగానుండి, రోగాంతరమును పుట్టించుటతో కాంతినొందక, తనవలన పుట్టిన రెండ్రోగముతో కలసి బాధించుచుండును. ఈవిధముగా వ్యాధిసాంకర్యము చికిత్సకు కష్టము కలిగించుచుండుట, అనేక వ్రోట్ల ప్రత్యక్షమగుచున్నది వ్యాధిఉదే కమునపొందినప్పుడు గాని, సంకరవయినప్పుడు గాని అసాధ్యమై, ఒక నొకసమయమున కలానిరోగవని కూడ నిర్ణయంప శక్యము కాకదను అట్లు తగినమున నేర్పరియగు జైద్యుడు తన ఊహచేతనే రోగనిర్ణయమును చేసుకొని, తక్కువవందు తనకు స్ఫురించిన మందులతో చికిత్స చేయవలెగాని, రోగిగ్రస్థియమకొరకుగాని, జీవధనిగ్రయమకొరకుగాని, గ్రంథిరహితము, వాదోపవదములు మొదలయిన విమర్శనముల నాచరించినయెడల ప్రయోజనము చెడును. పరధానరోగమును గుర్తించి, తగిన చికిత్స చేసినయెడల అపరధానరోగముతోపాటు అపరధాన (సంకర) రోగమున్ను కాలించును సంకరవ్యాధికి వరు చికిత్సచేయ సాధ్యమగుదు. గాన జైద్యాభ్యాసకలు ప్రధానాపరధానరోగభిజ్ఞముకొరకు సర్వనా తమశక్తిని ధారణోయుచుండ కలయును. ఒకానొకచోట ప్రధానాపరధానరోగభేదములగు జైద్యులు తటస్థుడి, వారయొక్క దోషనిర్ణయాభిప్రాయములొకటే అయినను, జీవధిప్రయోగపద్ధతులున్న, గ్రంథపరిచయాభిమానములన్న భిన్నభిన్నములై యుండుటచే పరస్పరచికిత్సాన సరమనకు అంతరాయ జేర్చుచున్నది. పోజ్జుడైన జైద్యుడు యథా వ్యాయముగ చికిత్స చేయుచున్నన, స్వభావసిద్ధముగా అవ్యాధి అసాధ్యమై పోవున, లేక, కుదురుటకు అలగ్నమైనను, వారివారి అదుర్దృష్టకారము తక్షణమే యింకొక

శైవ్యుని ప్రవేశపెట్టి, మొదటిశైవ్యునకు శైవ్యముచేతకాదను ప్రవీణుని కలిగించుట దురాచారమైయున్నది. దేవాధారి ఎట్టి హేయస్థితియందైనను పోవుట క్షిప్రపదని తన ప్రాణములను కోగగిస్తు దైనప్పడు అపద్యమునందలి యాశచే పోవుట క్షిప్రపదనట్లు బంధుమిత్రాదులయొక్క, ప్రేరేపణనిర్బంధముచేతనున్న, లాభత్వము చేతనున్న శైవ్యనటులచేతజిక్కి, కృచిత్తుగా ఒక్కొక్కరొకరి తనప్రాణములను కోలపోవుచున్నాడు యీ విషయమనేకులకు తెలియనికాదు సంధ్యావందనము చేయనివారలను, బ్రాహ్మణులలో నుండి తొలగింపజాలనట్లే, శైవ్యశాస్త్రజన్య జ్ఞాన మణుమాత్రమైనను లేకపోయినను, శైవ్యమే ప్రధానవృత్తిగా పెట్టుకొని జీవించు శైవ్యనటులను, శైవ్యవృత్తినుండి తొలగించుట అనన్యసామాన్యమయి విషయము.

సో. వ్యాధే రయక్తం య ద్ద్రవ్యం గణోక్త మపి త త్త్వజేత్ |
అనుక్త మపి య ద్యుక్తం యోజయే త్తత్ర తద్బుధః ||

ఎట్టి ఔషధయోగమందైనను, చెప్పబడిన ద్రవ్యము రోగోపశాంతి కనుప యోగమయినచో దానిని విడువనగును చెప్పబడకున్నను, రోగోపశాంతి కనుపయోగ మైనచో దానిని చేర్చవలయును ఇది అనుభవము కలిగి చికిత్సచేయు ప్రాజ్ఞుడగు శైవ్యుని ఆధీనమైయున్నది ఇట్టి సూత్రములకసందర్భార్థ కల్పనలచేసి, కొంతమంది పండితులమన్యుల, మిరియాలకు బదులుగా తమకుతోచిన ఏకగిందగింజలనో, నిమ్మకాయరసమునకు బదులుగా ఏ పుల్లదబ్బకాయరసమో, లేక ఏ నారింజకాయరసమో, పోసి వారివారి ఇష్టానుసారము మాత్రలనో, కుప్పెలనో, తయారుచేయువారు కొందరు, ద్రవ్యసంపన్నత కలిగియుండుటచే లోకోత్తరనామములుగల మందులను తయారుచేయుటయే ఘనకార్యమని ప్రారంభించి గ్రంథస్థములైన కొన్ని క్లిషపదముల ఆగమకొరకు అనేక నిఘాంతావలనో, గ్రంథములలో పరిశీలించి బ్రహ్మగ్రంథము విదా అపగమము దేనికో సమన్వయించి, గ్రంథములలో చెప్పినవస్తువనియు ఆయురగ్రంథముని యిహోచి, దానితో అందుచు మూర్ఖి చేయువారు కొందరు సందర్భముకాని ఒకవస్తువును జేయనలతమాత్రముచే అమంగుకు లోపముకలుగునా? అని తమకు సందర్భములైన వస్తువులతోనే ప్రార్థిచేయువారు కొందరు ఇట్టి నేయింకా అనేక విధములైన పరిస్థితులచే మందులు సరియైనవి కాకపోవుటయే గాక, ఒకదాని కొకటిపడియు, అసంలూగద్రవ్యములతో నిర్మింపబడియు, గూఢవిసరాగ సమునకును, ప్రాణప్రాయాసగున కారణ మగుచున్నవి ఔషధముపేగు ఒకలే అయినను, అచేరుగల ఔషధయోగములు అనేకగ్రంథములయందు అనేకవిధములుగా నుండుటచేతను, ఎవరు తయారుచేసినవారులయిన నేమేవస్తువులు చేర్చబడినవో

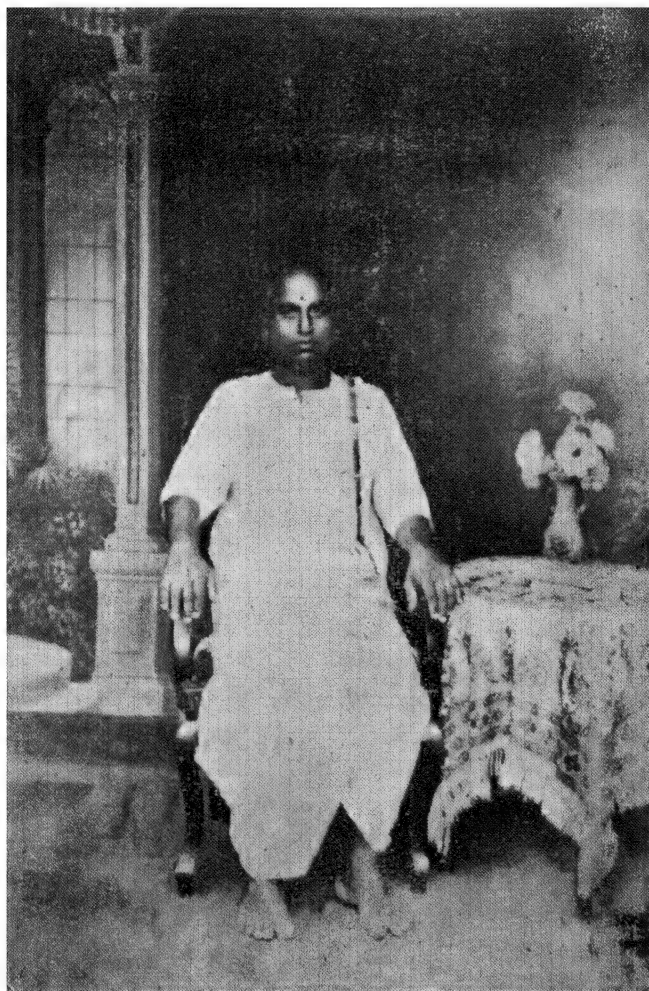
చేసినవానికి తప్ప, ఆయా మందుల పేర్లను విన్నవానికిగాని, చూచినవానికిగాని తెలుసుకొనుటకు శక్యముకాకుండుటచేతను, ఒకరు తయారుచేసినమం దింకొకరు వాడుట ప్రయాసకరము. ఈమాదిరిగా ప్రతివిషయము పొర్రంభములగాయితు కొనకంటూ సంబంధములేకుండా యెఱికితోచినట్లు వారు ధైర్యసాహసములతో వృత్తిని కొనసాగించుచుండుటయే దేశీయవైద్యులలో మతభేదములకున్న, అన్యోన్య వ్యాననుసరణకును, లోకానాదరణకును కారణమగుచున్నది. ఎంతబోషధసంచయము కల వైద్యునికైనను స్వార్జితపరికరవ్యయస్థితియందు కృజనాదులతో కాలముగడుపు గృహస్థునిభంగి, తనవద్ద నన్నమందులు ఖర్చుపడినప్పుడు అప్పటికి తనవద్ద సిద్ధముగా నున్న మందులతో కాలము గడుపుట తటస్థమగుచుండును. గృహస్థు లీవిషయమును తెలియజాలక, తమ కవసరము తటస్థమైనప్పుడు హఠాత్తుగా వైద్యునికడ కేగుటయు, రోగ మెంతప్రమాదకరమైనదైనను ద్రవ్యాకాపరు డను నిందపా లగుచును విభీతనకల్పముగల వైద్యుడు తనవద్ద తగినమంతు లేదనిగాని, ఘోనామందు లేవనిన ఆవసరముకలిగియున్నదనిగాని చెప్పకుండు దురాచారము చాలపల్లెల యందు ప్రబలియుండుటచే తనవద్దనున్న మందులలో దేనినో ఒకదానిని ఆహుతముగా ఇచ్చుటయు, మందుతీసుకొనువారు వైద్యునిచేతలవ మంచినను కిచ్చి నమృతమేగాని, మందులలోని శక్తిని తెలియజాలకయు, కొట్టకొనకు సులభసాధ్యమైన రోగము సరియైన మందులతో చికిత్సంపబడక, అసాధ్యస్థితిలోనికి వచ్చుటయు పొర్ణిలవ విదితమే. ఆయుర్వేద, సారూప్య, అంగ్లేయచికిత్సాభ్యాసకుల కిది మార్గ దీప్తియగునట్లుతత్తచ్చిత్సాన్నిభినివేశముగల నిష్ణాతులచేసి క్షేంపబడినవియు నాకనుభవ మందున్నవియు నగు మందులు వర్ణాగదప్రకరణమున పొందుపగుపబడినవి ఆభ్యాసకులు వారివారి ఉత్సాహనుసారము వివిధమయిన చికిత్స నవలంబించినను ఒకవిధానమునం దింకొకవిధానము నాచరించి చికిత్సాసాంకర్యము గావింపక, ఒక విధానముననే చికిత్సను కొనసాగించుటయు, తాము ప్రయోగించు మందులయొక్క గుణపారమును చక్కగా తెలిసియుండుటయు, నిష్ణాతులగు పెద్దలు రటస్థపడినవో తాము చేయుచున్న చికిత్సావిధానమును వారికి తెలిపి, వారి సలహా ననుసరించుటయుమాత్రమన శ్రేయస్కాములు కాగలరు. అపరేషనుపంటి ప్రమాదకరము కాకున్నను, శస్త్రచికిత్సలయమున శిక్షీతులుగాని వైద్యులు ఎన్నడున్న సాహసించి యింజక్షను చేయరాదు. ఇంజక్షను అనగా మందును నూదితో రోగియొక్క శరీరమునందలి రక్తములో ప్రవేశపెట్టుట. ఇంజక్షను కొన్నికొన్ని సమయములయందును, కొన్ని కొన్ని వ్యాధులయందును ఉపయోగించును ఇంజక్షను చేయుటచే అమాశయము నుండి బయటకు రసమువలన ముగు కెట్టిచూగ్గును కలుగక, శరీరమున వ్యాపించును కొన్ని మందులు మామూల మందులకలె, లోనికి చేసినయెడల, అమాశయమున

గల, పాచకరసముతో కలసి వికృతిని పొందును. గాన అట్టి మందులను ఇంజక్షను చేయవలయును. గాని లోనికివ్వరాదు కొందరికి ఇంజక్షను చేసిన స్థలమందు భయం కరమైన వాపు జనించియు, పుండ్లుపడియు, అసలొక గముకంటె ఎక్కువ బాధకలిగి, అనేక విధములుగా చిర కాలము బాధనొందినవారి ననేకులను మన మనేక చోట్ల చూచుచునే యున్నాము. అపరేషనువిధాన మంతయు కరతలామలకముగా నలవడిన కోవిదులకే ఓక్కొక్కపుడు నాడులు గరిగా తెలియక, నాడులయందసందర్శనల మున “నూది” ప్రవేశపెట్టబడి, అనేకవ్యత్యాసములు, తటస్థపడుచుండ, ఆశీక్షితుల చేయు, ఇంజక్షనులయం చెంతప్రమాదము కలుగవచ్చునో ఊహింపవలసిన విషయమై యున్నది రణజైద్యులను పేరుతో వ్యవహరించుచున్న నాటుజైద్యులచేయు అపరేషనుమాట తలబెట్ట నవసరమే లేదు. స్వేచ్ఛాబద్ధపాండిత్యముచే ఔషధ ప్రయోగమే అసమంజస మగుచుండ, అయుధప్రయోగ మెంత అవకతవక గా నుండనోపునో చెప్ప నవసరముండదు. గ్రామాధికారుడనై పల్లెటూరియందు కాలమును శిశుబుచ్చుచున్న నాకు చికిత్సాపరిచితి అంతగా లేకున్నను, మిత్రప్రేరణచే నాకు తెలిసినంతవరకు లోకమున జైద్యులకున్న, గృహస్థులకున్న గల సాధక బాధకములను గ్రంథరూపమున జెల్లించితిని. సత్యాన్వేషణతత్పరులగు జైద్యులను, గృహస్థులను, శైద్యాభిమానులను నాచే పెద్దలమార్గము నవలంబించి చేయబడిన యీచిన్న గ్రంథమునందు గ్రహింపఁగిన విషయములను తీరనీరశ్చాయముగ గ్రహించి పారపాటు లేవియైన నున్న నో మన్నించి, వాటిని సానుభూతితో నాకు తెలియజేసి రెండవకూర్పున నాచే సవరింపజేయగలరని యాశించుచున్నాను ఈ గ్రంథప్రకటకు పూనుకొనిన “జైద్యుల్ యకరాన్ శ్రీదువ్వూరి వేంకటపతిసోమయాజులు బాఫీయల్ భాషన్డ్ (తూ గో జి. అమలాపురంతాలూకా ముక్కామల)జమిందారు” వారికి మాకృత్య తానూచకముగ మొదట “చిత్రాగదసంగ్రహము” అను పేరుతో వ్రాయబడిన యీ గ్రంథమునకు “సోమయాజిసత్పథము” అను పేరిడి కృతిగా యివ్వబడినది. తమకు గల కలాభిమానమును కార్యరూపముగ కనబరచువారరుచైన యీ రోజులలో శ్రీజమిందారువారు యీ గ్రంథప్రకటనవిషయమున కనుపరచిన ఔదార్యము ప్రశంసనీయును సత్కార్యములకొరకే తమయొక్క ద్రవ్యమును, కాలమును వినియోగ పరచుచు, మహాదారస్వభావముకల శ్రీజమిందారువారికిని, వారికుటుంబమునకును, సాధుజనపరిత్యాగియుగు పరమేష్ఠి సంపూర్ణాయురారోగైశ్వర్యములనిచ్చి నిరంతరము రక్షించు గాక ! “సోమయాజిసత్పథము” అన యజ్ఞాతువు పూజార్థము, సోమశబ్దము చంద్రప్రభువుచేయగా ఓషధులకు ప్రభువు సోమడు. ఆ సోమని పూజించుట జైద్యునియొక్క కర్తవ్యము గాన సోమయాజి అనగా జైద్యుడని యీగి కార్యము, సత్పథమున మంచిమార్గము అని ఫలితార్థము. కృతిపోషకు కిట్టి

కృతజ్ఞత కనబరచుకొనుట నాకు విధాయకకృత్య మను సంగతి పాతకమహాశయ
లకు విశదము, మనస్సమాధానోచితము, ముదానహము స్తో|| ఉపద్రవాదివిషయ
స్వప్నతంత్రోత్పన్నకాత్మనామ్ । నవీనభిషజా మేష స్సుబోధాయ భవిష్యతి || తా||
ప్రధానశోగముతో జనించిన అప్రధానశోగములు, మరణనూచకలక్షణములు,
వ్యాధిహేతువులగు మిథ్యాశోరవిహారములు, వ్యాధిని తెలుపు పూర్వరూపములు అను
విషయనిబద్ధమైన గ్రంథము వివిధశైద్యకుతూహలరగు నవీనశైద్యలయొక్క
సుఖభోధయకొరకు కాగలదు ఉపద్రవాదులను తెలుపుటవిషయము, వీటిని ప్రతి
పాదించుట గ్రంథమునకుగల సంబంధము. అభినవశైద్యులు, శైద్యకుతూహలముగల
వారలు అధిగార్హు. సుబోధరూపకమైన విజ్ఞానము ప్రయోజనము. ఇట్లని అనుబంధ
చతుష్టయోపపత్తి.

ఇట్లు సజ్జనవిధేయుడు,

గ్రంథకర్త.

కృతిపతి.

గ్రంథస్థవిషయములు.

ప్రళంసాప్రళరణము	పుట	చికిత్సానిష్ఠల కాలము	46
గోత్రప్రళంస	1	చికిత్సావిషయములు	”
ఋన్మథూక ధనం	”	జై ద్యకర్తవ్యం	48
ఋప్తదేవతా పార్శ్వం.	2	జై ద్యులకు చండాలత్వము	58
గోధన్వంతరీప్రణామం.	”	పరిభాషాప్రళరణమ్	
గోమహిమ.	”	రోగాగమన కాలం	59
గురుస్తుతి	3	రోగజ్ఞానమునకు పంచోపాయములు	60
కృతిపతిదనం.	4	నిదానపంచకోపసంహారం	”
గ్రంథప్రళంస.	8	రోగభేదములు	”
విద్యతాప్రళంస.	16	రోగసహనశక్తి	66
కవిప్రకృతి.	”	వంశానుక్రమరోగములు	67
జై ద్యుని మహత్వశుచిత్వములు.	22	సాంక్యామిక రోగములు	”
సైవైద్యలక్షణము	23	సాధ్యాసాధ్యయాప్యరోగలక్షణములు	”
కుజైద్యలక్షణములు.	25	అసాధ్యరోగములు	68
అమృతహస్తలక్షణం.	27	సర్వరోగ శమనోపాయం	”
దగ్ధహస్తలక్షణం	28	జైషమ్య క్రియావిశేషము	”
మూఢజైద్యులకు కీర్తి కారణము	29	జైషధావస్థ	69
జైద్యుల పాశ్చాత్యైశ్వర్యాంతరి	”	షడ్రిసోత్పత్తి	70
జైద్యసాంకర్ష్యం	30	జైషధజైవిధ్యం	”
మూఢరోగులు	31	జైషధనామాగమనం	72
అపథ్యదోషప్రకోపస్వభావము	”	జైషధ గోపనము	”
అనుషంగికోపద్రవములు	32	జైషధసేవకు కాలము	73
మూఢకృత్యం	33	దేశజ్ఞానం	”
పాశ్చాత్యకృత్యం	38	అనుపానావశ్యకత	74
జైద్యకప్రకేళవిధి	39	లంఘనావశ్యకత	”
చికిత్సాప్రారంభకాలమున	}	లంఘనక్రిమం	75
జైద్యుడు చెప్పవలసినది		లంఘనము పనికొనివారు	”
సమీపచికిత్సాదోషం		సాదృశ్యకృత్యములు	76
చికిత్సాసర్వులు	42	పథ్య పాముఖ్యత	”
చికిత్సాంగములు	43	పథ్య కాలనిర్ణయం	”
రుగ్నిజైద్యనియమం	”	అభ్యాసవస్త్ర పాముఖ్యత	77
చికిత్సావశ్యకత	44	జైద్యవృత్తాంతం	”
చికిత్సాప్రయోజనం	”	ఉపచారక లక్షణం	95
చికిత్సాఫలము	45	నియతకృత్యములు	96
చికిత్సాలయావశ్యకత	”	దినచర్య	”

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
సర్వోగ కర్మవిపాకం	115	జాగ్రదనసావిశేషములు	136
స్వల్పాయుర్లక్షణములు	116	పంచీకరణం	137
దీర్ఘాయుగ్లక్షణములు	115	పంచీకరణప్రస్తారం	"
మూత్రపరీక్ష	"	విద్యాసంకర్మణం	"
తైలబిందులక్షణం	120	దేహత్యయనిరూపణం	138
శరీరప్రకరణమ్.		సూక్ష్మదేహపరిజ్ఞానలింగం	"
శరీరభాగములు	121	నిద్రాస్వరూపం	139
శిరస్సు	122	స్వానితావాయుకృత్యము	140
హృదయం	123	జాగ్రత్స్వరూపం	141
కాశ్యచేతులు	125	అయుర్గర్భణలక్షణం	"
అస్త్యాదివివరణము	126	హృదయస్వరూపం	"
మూలప్రకృతి	127	చికిత్సాపురుషలక్షణం	142
మహదుత్పత్తి	"	శరీరపోషణం	"
అహంకారోత్పత్తి	"	అహంకారం	143
పంచతన్మాత్రోత్పత్తి	128	గ్రహణీనిగ్ణయం	145
ఇందియోత్పత్తి	"	వశిత్వయవివరణం	"
ఇందియస్వరూపమ్	"	సప్తశక్తివివరణం	"
ఇందియార్థనిరూపణమ్	129	సప్తధాతుసక్తాశయవివరణము	146
ఇందియములయొక్క విషయ	"	సప్తకలావివరణం	"
గ్రాహకత్వమ్	"	ధాతుమలములు	148
బుద్ధ్యాద్యధిష్టానదేవతలు	"	ఉపధాతువులు	"
తన్మాత్రవిశేషములు	130	గసాదిధాతువుల కృత్యం	"
చతుర్వింశతితత్త్వములు	"	యకృత్త్వవిహేద్యత్త్వత్తి	149
జ్ఞానకర్తృత్వందియవివరణమ్	"	శోతోవివరణం	150
ప్రకృతివికృతివివరణమ్	131	మనుష్యాది జన్మకారణం	"
తత్త్వప్రకృతి	"	నారకజీవకర్మజీవనిర్ణయం	151
ప్రకృతిపురుషసాధర్మ్యం	132	కర్మజీవులకు జన్మసంప్రాప్తి	"
ప్రకృతిపురుషులకు జైధర్మ్యం	"	గోళభ్రష్టత్వత్తిసామగ్రి	"
కేవల పూరుషధర్మం	"	బుతుత్త్రి నియమం	152
సాకృతపురుషస్థితి	133	బుతుత్త్రి సంభోగనిషేధం	"
క్షేత్రజ్ఞ నిరూపణం	134	త్రిపురుష జన్మనిర్ణయం	153
క్షేత్రజ్ఞస్థితి	"	యమశోత్పత్తికారణం	154
క్షేత్రజ్ఞగుణములు	135	అంగోత్పత్తి	155
కేవల పురుషస్థితి	"	గర్భమునకు మలాద్యభావకారణము	"
పురుషవాసన	136	గర్భస్థానివివరణం	"

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
గర్భవృద్ధి	156	దేహతత్త్వం	174
గర్భిణీచ్ఛాపరిపూర్తికారణం	157	అష్టచక్రసామములు	"
గర్భిణీలక్షణములు	"	అష్టచక్రస్థానములు	175
గర్భిణీనియమములు	"	షట్చక్రస్వరూపం	"
ప్రసవకాలవిజ్ఞానం	158	షోడశాధారములు	176
ప్రసవకాలకృత్యం	"	త్రైలక్షణములు	"
సద్యోజాతశిశుపచారం	159	నిదానప్రకరణమ్.	
జన్మప్రయోజనం	160	నిదానశక్తివివక్ష	177
శరీరోపయోగం	161	రోగవిభాగక్రమం	"
ఆరోగ్యావశ్యకత	"	రోగవిశ్లేషము	178
అమయకములకు సహజకృత్యం	"	త్రిదోషసామాన్యవిజ్ఞానం	179
మనశ్శరీరములకు గల సంబంధము	162	జ్వరసంస్కృతి	"
చైతన్యనిర్ణయం	162	జ్వరసామాన్యలక్షణం	180
చైతన్యప్రకాశ	"	జ్వరమునకు సాచతుష్టయం	"
నూలదేహసూక్ష్మదేహములకు } గల సంబంధము	163	అమావస్థలక్షణం	"
స్పృశ్యసిథిలయవిషయం	164	పంచమానావస్థలక్షణం	181
శరీరపోషణం	165	దోషవివశ్యమానావస్థలక్షణం	"
నాడీపరిజ్ఞానం	167	విరామావస్థలక్షణం	"
నవనాడీనిర్ణయం	"	ఆంతర్వేగజ్వరలక్షణం	182
స్త్రీపురుషనాడీభేదవివరణం	"	ఒహిర్వేగజ్వరలక్షణం	"
నాడీపరిక్షాక్రమం	168	జ్వరభేదములు	"
నాడీదేవతలు	170	శ్లేష్మపైతృజ్వరలక్షణం	183
వాతాదులకు స్థానములు } వాటి గతులు	"	శ్లేష్మనాతజ్వరలక్షణం	"
అష్టస్థానపరీక్ష	171	శీతపైతృజ్వరలక్షణం	"
నాడీ తెలియనివారు	"	అభిఘాతజ్వరలక్షణం	184
నాడులయొక్క చలనోత్పత్తి	"	నాతజ్వరలక్షణం	"
వాతాదులకు నామసాగ్ధ్యం	172	పిత్తజ్వరలక్షణం	184
వాతవివరణం	"	భూతజ్వరలక్షణం	"
పిత్తవివరణం	"	శ్లేష్మజ్వరలక్షణం	185
శ్లేష్మవివరణం	173	అజీర్ణజ్వరలక్షణం	"
కాస్వివరణం	"	విశేషజ్వరములు	"
కోగ్నివివరణం	174	రోగవివక్షోపసంహారం	186
కోష్ఠవిశేషవివరణం	"	సప్తవిధదోషములు	"
		జ్వరదినప్రమాణం	187
		ఔషధప్రయోగకాలము	188

విషయము.	పుట	విషయము.	టపు
జ్వరప్రమాదదినములు	"	జరరాగ్ని భేదములు	"
జ్వరాంతలక్షణములు	"	అజీర్ణ భేదములు	212
జ్వరితవర్జములు	189	గుల్మరోగ సంప్రాప్తి	"
చికిత్స ఆవసరములేని జ్వరములు	"	గుల్మరోగలక్షణములు	213
సర్వరోగ సంప్రాప్తికి	}	ఉదరరోగ సంప్రాప్తి	"
సామాన్యలక్షణం		ఉదరరోగలక్షణములు	214
తిద్దోష సంప్రాప్తి	190	ఉదరరోగ భేదములు	"
సర్వరోగ సామాన్యలక్షణం	"	సాధ్యా సాధ్యదరనిర్ణయమ్	215
వాత భేదములు	191	కాసరోగ సంప్రాప్తి	"
పిత్త భేదములు	196	కాశరోగ భేదములు	216
శ్లేష్మ భేదములు	198	మేఘ రోగ సంప్రాప్తి	"
క్రిమిరోగ సంప్రాప్తి	200	మేఘరోగ భేదములు	217
క్రిమిరోగలక్షణం	201	బహుమూత్రలక్షణములు	218
క్రిమి భేదములు	"	అతిసారరోగ సంప్రాప్తి	219
సన్ని పాత సంప్రాప్తి	201	అతిసారరోగలక్షణం	"
సర్వసన్ని పాత సామాన్యలక్షణం	202	అతిసార రోగ భేదములు	"
సన్ని పాత భేదములు	"	ఛర్ది రోగ సంప్రాప్తి	220
కర్మ కలక్షణం	203	ఛర్ది భేదములు	221
సన్ని పాతదినప్రమాణం	204	క్షయరోగ సంప్రాప్తి	222
సాధ్యసన్ని పాత నామములు	"	క్షయరోగలక్షణములు	"
అసాధ్యసన్ని పాతములు	"	క్షయరోగ భేదములు	223
హృద్రోగ సంప్రాప్తి	205	పాండురోగ సంప్రాప్తి	"
హృద్రోగలక్షణము	"	పాండురోగలక్షణములు	"
అమదోష ప్రాప్తి	"	పాండురోగ భేదములు	224
అమదోషలక్షణం	206	స్త్రీ సంగమరోగలక్షణములు	225
కూలరోగ సంప్రాప్తి	"	స్వస్థలక్షణమ్	"
కూలరోగ సామాన్యలక్షణం	"	వర్ణాగ్రదప్రకరణమ్	
మూత్రకృచ్ఛ, మూత్రాహత, } మూత్రాశ్మరీరోగ సంప్రాప్తి	207		
శోఫరోగ సంప్రాప్తి	208	ఆగ్ని కుమారం	230
శోఫరోగ సామాన్యలక్షణం	"	అనంద శైలి	230
శోఫరోగ భేదములు	209	అనందరసం	"
హిక్కు రోగ సంప్రాప్తి	210	కనకమండరరసం	231
హిక్కు భేదములు	"	కాలకూటం	"
అజీర్ణరోగ సంప్రాప్తి	211	కాంతలభరసం	232
		క్రిమి ముద్గరరసం	"

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
గర్భ విశోదరసం	233	సన్ని పాత్మభేదవి	248
చతుర్థోహ రసాయనం	"	స్వచ్ఛంద భైరవి	"
చింతామణి	"	సిందూర భూషణం	"
జ్వరాంకుశం	235	సింహపత్రి పాలనం	249
దోగిసీరసం	"	నూతరాజీయం	"
తారకేశ్వరరసం	"	నూతి కాధరణం	250
నవగృహి	236	నూర్యావృత్తి	"
నాగా చరిత్రం	"	మూతాశనరసం	"
నిత్యానందరసం	"	జ్వరనిర్వచనము	251
ప్రతాపలంకేశ్వరం	237	దోషత్రయ వ్యాప్తి కాలము	252
బ్రహ్మరాతకరసం	"	దోషత్రయశమనో పాయము	253
పూర్ణచంద్రోదయం	238	వాతహరాసు పానములు	"
సైత్యాంతకరసం	"	పిత్తహరాసు పానములు	"
బాలసూర్యోదయం	239	శ్లేష్మహరాసు పానములు	254
భేదీజ్వరాంకుశం	"	రక్తకృద్వ్యసం పానములు	"
మా లిసీవసంతరసం	"	మాతాప్రసూవణం	"
మేఘావరణ రాజీయం	240	క్రియాశీతి	255
మృత్యుంజయరసం	"	పంచవిధ స్వేదములు	256
యోగ రాజ గుగ్గులు	"	మాననిర్ణయము	257
రజిత చంద్రోదయం	241	యంత్రోత్తములు	258
రిసరాట్	"	పాతాళయంత్రము	"
రామబాణగుళిక	242	విద్యాధరయంత్రము	"
లక్ష్మీవిలాసరసం	"	టంకయంత్రము	259
లఘుకృత్యాదరసం	243	కర్మయంత్రము	"
లఘుచంద్రోదయం	"	డోలాయంత్రము	"
లఘునారాయణకవచం	"	తులాయంత్రము	"
లోక నాథరసం	244	కచ్చపయంత్రము	260
వసంతకుసుమాకరం	"	గర్భయంత్రము	"
వాతగజాంకుశం	245	గౌరియంత్రము	"
వాతరాక్షసం	"	శేషాయంత్రము	261
వాతవిధ్వంసి	"	జలయంత్రము	"
విజయసిందూరం	246	భూధరయంత్రము	"
శీతాంతురసం	"	వాలు కాయంత్రము	"
కూలకుంభం	247	ప్రేమములు.	
షడ్గుణం	"	గోమూతము	262

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
క పూతపుటము	262	నక్కువామి కా	265
కరాహపుటము	"	పల్నటిల్లా	"
గజపుటము	"	పేరాఫిన్	"
మహాపుటము	"	ఫాస్ఫరస్	"
హంభపుటము	"	టెల్లూరం	"
సారూప్య పదచికిత్స	263	బ్రెయోనియా	266
ముల్లీన్ ఆయిల్	264	మెర్క్యూరియస్	"
ఆర్మికా	"	యాపిస్	"
ఆరెటిన్ ఫేరనోసా	"	యాంటింటార్	"
అనేనా సతీవా	"	యూఫ్రేషియా	"
అనాపడీడా	"	రూఫాక్సు	"
ఆరెనికం ఆల్బం	"	వెక్రోహడిగం	267
ఇగ్నోషియా	264A	లేకరీస్	"
ఇపెకాక్	"	వెరాట్రం ఆల్బం	"
ఎకోనైట్	"	శక్తీ	"
ఓపియం	"	సల్ఫర్	"
కాక్యులస్	"	సారసెరిగ్	268
కార్బోవెజ్	"	సాలిక్సు వైగా	"
కాలెండుర్యా	"	సెబీనా	"
కాస్మికం	"	స్కానియం	"
కమోమిల్లా	"	వెపార్ సల్	"
కేంఫర్	"	వెమామలిన్	"
కోనియం	"	వెడాగ్నిన్	269
కోరింటిన్	264B	జీనరసాయ నాపదములు.	
గ్రాఫైటీస్	"	కాలీమూర్	274
చిరాటా	"	కాలీఫాస్	"
చైనా	"	కాలీసల్ఫ	275
జెల్మియం	"	కాల్కెరియాఫాస్	"
జెరిబింట్	"	కాల్కెరియాఫ్లోర్	"
డెల్టామరా	"	కాల్కెరియా సల్ఫ	"
డామియానా	"	నేట్రంమూర్	"
డిజిటాలిస్	"	నేట్రంఫాస్	276
డ్రొసెరా	"	నేట్రంసల్ఫ	"
హ్యూగ	265	ఫెర్రంఫాస్	"

విషయము	పుట	విషయము	పుట
మెగ్నీషియా ఫాస్	276	ఫబోలిన్	279
పైలిషియా	"	ఫెరడాల్	"
అకారాదిక్రమముగా రోగ	276	బాట్లవాల్కా ఎగ్జిక్యూట్	"
నామములున్న, వరుసవారీగ		బెరిక్ టేబుల్స్	"
పై 12 జీవరసాయనావధ		బేల్ సిరస్	280
మల సంఖ్యయున్న	277	బైనన్ ఆమేరా	"
అలోపతి మతచికిత్స.		బైస్ రేటెడ్ మెగ్నీషియా	"
ధర్మామూలరు	277	మైలడాల్	"
సెతస్కోప్	278	యూరోమాల్కా ఎ కెఎన్సెట్	280
యూరీనోమిటరు	"	ల్యూక్సో పెట్టెన్	"
ఆలెట్రెస్ కర్డియల్ రిమా	279	లివిబ్లిన్	"
ఆసెన్స్ ఆఫ్ చికెన్	"	విరాల్	"
ఆంధ్రూస్ లివర్ ప్యా	"	వింకోలా	"
ఈస్ట్ సిరస్	"	వుడ్వర్త్స్ గ్రేప్ వాటర్	"
ఎలిడాల్ సి	"	కాటోజిన్	"
కాడ్ లివర్ ఆయిల్	"	కారిడాన్ టేబుల్స్	"
కాపికం	"	షాల్ మొగా ఆయిల్	"
కాల్షియం గ్లూటెట్	"	సారిస్ ఫోల్	"
కాల్షిఫరం టేబుల్స్	"	సిమాల్	"
హ్యూప్స్ వాలీస్	"	సిలిరినా	"
క్లార్న్ మాల్కా ఎ కెఎన్సెట్	}	సోడామింట్ బిళ్ళలు	"
కాడిరరాయిల్		వాటేటో స్టోగ్ సిరస్	"
కొఫెనా		హార్టోన్ టేబుల్స్	"
గాంగ్లెట్యూ కల్కూల్స్	"	హార్వరల్	"
గ్లికోడిక్ టర్ప్ వాసకా	"	హిమా గ్లోబిన్ సిరస్	"
చిన మొన్ ఆయిలు	"	హైపోఫాస్ ఫెట్స్ పాడర్, టేబుల్స్	"
జఫ్రాల్	"	హూలిడ్స్ మిక్చర్ (లిక్విడ్)	"
టింక్చర్ ఫర్ ఫర్ వార్	"	వాతస్వరూపము	286
పాల్డ్రెన్	"	పత్తిస్వరూపము	"
పిప్పర్మెంట్ ఆయిలు	"	స్కెల్టస్వరూపము	"
పేనాపెట్టెన్	"	వాతచర్య	"
పేరఫున్ లిక్విడ్	"	పిత్త చర్య	287
పేలాల్	"	స్కెల్టచర్య	"
పేన్ మిలటన్ టేబుల్స్	"	ఎంజెవ హాథు తెగుణములు	"

విషయము.	టపు	విషయము.	పుట
సంక్షిప్త ప్రకరణము.		అభిఘాతజ్వరము	301
ఓషధివీర్యకాలము	289	అభిష్యందము	"
పత్రిసారములు	290	అరతలనొప్పి	"
దారుత్వ క్షారములు	"	అరుచి	302
కంద సారములు	"	అరూంషికము	"
మూల సారములు	291	అరునము	"
బీజ సారములు	"	అర్బుదము	"
ఫల సారములు	"	అర్మము	"
సార సారములు	"	అశోచకము	"
క్షీర సారములు	"	అశ్మోరోగము	"
నిర్యాస సారములు	292	అలజి	"
స్వాంగ సారములు	"	అలస	"
పుష్ప సారములు	"	అలసక	303
క్షౌర సారములు	"	అలాసకము	"
సామాన్య నియమము	"	అవపాటకము	"
ఔషధ పాత్రస్థానము	293	అశ్మరి	"
అనవ్యతిరేక కారము	"	అశీతివాతములు	304
ఉపశయ వివరణము	294	అష్టవిధమూత్రకృచ్ఛములు	"
రోగశీర్షిక		అష్టవిధకూలలు	"
అగ్నిమాంద్యము	297	అష్టవిధోదరములు	"
అగ్నిరోహిణి	"	అస్మగ్ధరము	"
అజగల్లిక	298	అస్థిగతజ్వరము	"
అజీర్ణము	"	అస్తీసాగము	"
అతిమాత్రము	"	అహిపూతనము	304
అతిసారము	"	అంగము ముడిగలాగుకుపోవుట	"
అధిజిహ్వక	299	అంగసంధుల వాపు	"
అధిమందము	"	అడవి ఈగ కాటు	305
అధ్విషము	300	అండరోగము	"
అనాస	"	అండవృద్ధి	"
అనాహము	"	అండవారము	"
అనుశయ	301	అంతరకుసుమ	"
అపచారజ్వరము	"	అంతర్దాహము	"
అపచి	"	అంతర్విద్రుధి	"
అపస్మారము	"	అంత్రాలజి	"

విషయము	పుట	విషయము,	పుట
అగంతకదోషము	305	ఓష్ఠస్పృటనము	311
అంత్రోవృద్ధి	"	కక్షము	312
అధ్మానము	306	కచ్ఛపికము	"
అనికాయ	"	కంటిలో నలక	"
అనుము	"	కంతకాలాకము	"
అమాతిసారము	"	కందిరీగ కాటు	"
అయాసము	"	కడుపుబ్బరము	"
అర్తవదోషము	"	కడుపుశిగ పోవుట	"
అనర్తవణము	"	కణితపోటు	"
అసనగండమాల	"	కణుపుజెష్ఠ	213
అహికజ్వరము	307	కఫరోగము	"
ఇగుళ్ళు వాపు	"	కరపాణికురుపులు	"
ఇరిజ్వలిక	"	కర్ణరోగము	"
ఇరుకునొప్పి	"	కర్ణనాదము	"
ఇంద్రిలుస్త	"	కర్ణమూల	"
ఇంద్రవిద్ధ	"	కర్ణిక	"
ఉదరరోగము	308	కలరా	"
ఉదర్దము	"	కల్లవాపు	"
ఉదావర్తము	"	కంతశుండి	314
ఉన్మంథకము	"	కంఠులు	"
ఉష్మాదము	309	కదరము	"
ఉపజిహ్వక	"	కంపవాతము	"
ఉపదంశము	"	కముకుదెబ్బలు	"
ఉబ్బసము	"	కాకనంధ్య	"
ఉరత్తతము	"	కామిల	"
ఊచరపొట్ట	"	కార్యరోగము	"
ఊర్ధ్వజిహ్వరోగము	"	కాలుపు	"
ఊపిరిగొట్టనొప్పి	"	కాస	"
ఊరుస్తంభము	310	కిక్కిసరోగము	"
ఋతుకూల	"	కిలాసము	"
ఋతుస్యానము	"	క్రిమిరోగము	315
ఎండదెబ్బ	"	కీళ్ళవాపు	"
ఎక్కిళ్ళు	311	కుక్కకాటు	"
ఎలక కాటు	"	కునఖము	"
ఏటికి పాములు	"	కురుపులు	"
ఒరుపు	"	కుకూణకము	"

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
కుంభ కామిల	316	ఛర్దిరోగము	319
కుసుమ	"	ఛాయారోగము	"
కృత్రిమవిషము	"	జరరరోగము	"
క్షేతకాతము	"	జతుమణి	"
కొరియా	"	జలత్రాసము	"
కొంకిపురుగు	"	జలొదరము	"
కొండనాలుక వాపు	"	జ్వరము	"
కోరము	"	జాలగర్దభము	320
కోరింతదగ్గు	"	జిగటవిరేచనములు	"
కోష్ఠిరోగము	317	జిహ్వదోషములు	"
ఖాలిత్వము	"	జైరీకాలు	"
గర్దభికము	"	జలుబు	"
గర్భపాతము	"	డగ్గుతిక	"
గర్భరక్షణము	"	తిలతీట	"
గర్భస్రావము	"	తలనొప్పి	"
గరవిషము	"	తృష్ణారోగము	"
గళగ్రహము	"	తాపము	"
గండమాంసము	"	తామర	"
గాలిబిర్బలు	"	తారుణ్యపిటకలు	"
గుదపాకము	"	తాలరోగము	"
గుదభ్రంశము	"	తాలపుపుటము	"
గోరుచుట్టు	318	తాలుపాకము	321
గోళ్ళు గూడుపోయుట	"	తిమిరము	"
గంధనామ్మ	"	తిమ్మిరి	"
గంగ తెర్రులు	318	తిలకాలకము	"
గ్రింధి	"	తుండికేసరి	"
గ్రింధ్యర్బుదము	"	తేలు కాలు	"
చర్మవ్యాధులు	"	దగ్గు	322
చర్మకీలము	"	దద్దుగు	"
చనుకుమగు	"	దండకాలసకము	"
చప్ప	"	దంతకుళి	"
చిట్లపిరంగి	"	ద్వంద్వరోగము	"
చిడుము	"	దారుణికము	"
చిష్యము	"	దాహరోగము	"
చుండు	"	దివాంధము	"
చెనుడు	"	దురదలు	"

విషయము	పుట	విషయము	పుట
దుర్భాధనిద్ర	322	పలికము	327
దూషీవిషము	323	పల్లకురుపు	"
దోషజ్వరము	"	పృథరము	"
దొంగ నొప్పులు	"	ప్రమేహపిటక	"
ధాతునష్టము	"	ప్రమేహము	"
నక్తాంధము	"	ప్రదాహిక	"
నకులఁధ్యము	"	ప్రసవించుట	"
నడ్డినొప్పి	"	ప్రసూతిరోగము	"
నరుకు	"	పాదచారి	"
నల్లమందు ఆలవాటు	"	పాము కాటు	"
నల్లులు	"	పార్శ్వపునొప్పి	328
నవవిధమూత్రాశ్మరులు	"	పార్శ్వకూల	"
నయ్యచ్చము	324	పారిగర్భకరోగము	"
నాడివ్రణము	"	పాలజ్వరము	"
నాలుక పూత	"	సాండురోగము	"
నాసికారక్తిం	"	సాశీజ్వరము	"
నిస్త్రాణ	"	పిచ్చి	"
నిరుద్ధ ప్రకరణము	"	పిటకామేహము	"
నీరుచువ్వలు	"	పిత్తరోగము	"
నీలిక	"	పిప్పిగోళ్ళు	"
నెరుపు	"	పిల్లిపళ్ళు	"
నొప్పులు అగిపోవుట	"	పిల్లల మలబద్ధము	329
నోటిపూత	"	పిశాచజ్వరము	"
పక్ష నాతము	325	పీనస	"
పక్షుశాతము	"	పీసర	"
పచ్చళగ	"	ప్రేహరోగము	"
పటలం	"	పుట్టవ్రణము	"
పడిశము	326	పునఃప్రకోపజ్వరము	"
పద్మినీకంటకము	"	పురాణజ్వరము	"
పనసకము	327	పురిమాద	"
పరివర్తికము	"	పులిపిగు	"
పరిణామకూల	"	పైముందు	330
పరివహయి	"	పేలు	"
పలల మేహము	"	పంప	"
పరిలేహి	"	పింగిరోగము	"

విషయము

బట్టతల
బల్ల
ఒహుమూత్రము
బాలపాపచిన్నె
బాలింతరోగము
బృహత్
బొల్లి
బోద
భగందరము
భ్రమ
మక్కలలోగము
మడమకూల
మదరోగము
మదాత్యయము
మరిడిజాడ్యము
మలబద్ధము
మషకము
మసకలు
మహోదరము
మధుమేహము
మసూరిక
మండల కుమ్మ
మాద
ముఖదూషిక
ముఖమంగు
ముఖరోగము
ముట్టిదోషము
మూఢగర్భము
మూత్రోక్తప్రము
మూత్రస్రావము
మూలశంక
మేఘరంజి
మేదోరోగము
మేహరోగము
మేహపిటుకలు

పుట

"

"

"

"

"

"

331

"

"

"

"

"

"

"

"

"

332

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

333

"

"

"

"

"

"

"

విషయము

మొలగజీ
యకృత్
యత్న
యవప్రఖ్య
యాప్యశోగము
యోని ఒరుపు
యోనికందము
రక్తగ్రహణి
రక్తగుల్మము
రక్తదోషము
రక్తపితము
రక్తవాతము
రజోవరోధము
రసతాపము
రాజయత్నము
రుద్రవాతము
రేచికటి
లకావ
లింగనాళము
లూత
లోఢరము
వడగొట్టుట
వమనము
వరాహదంష్ట్రము
వరీబీజము
వర్మికము
వర్మి
వహ్నిదగ్ధము
వంధ్యాదోషము
వధ్య
వ్యంగము
వ్యంగ్యము
వృషణకమ్మపు
వ్రణము
వికూఢనము

పుట

333

"

"

"

"

"

"

"

"

334

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

335

"

"

"

"

"

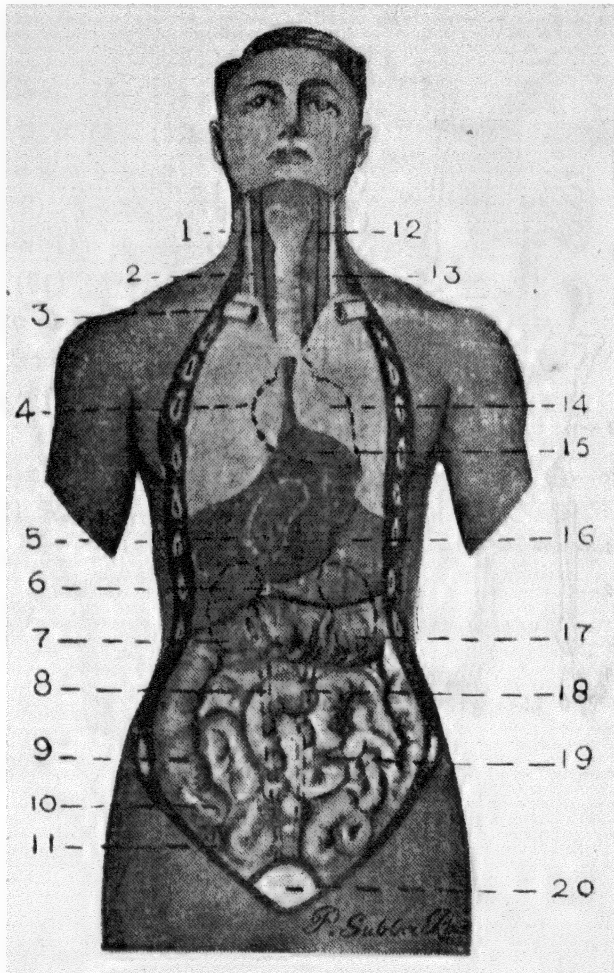
"

"

విషయము.	పుట	విషయము	పుట
విదారక	335	స్నాయురోగము	337
విదగ్ధి	"	స్త్రీ రోగము	"
విరోచనములు	"	సోమరోగము	"
విలంబి	"	హలీమకము	"
విద్యుతపిటక	"	హృదయభౌధిర్యము	"
విద్యుతాంశు	"	హృదయము	"
వినిరోధము	"	హిక్కు	"
విషన జ్వరము	"	హిద్దు	"
విహారి	"	హృచ్చల	"
విసర్జి	"	అంజనము	"
విశ్లేషము	"	అంతరక్షుము	"
జీదన	"	అంతఃపరివార్తనము	"
శర్కర	"	అనులేపనము	"
శర్కర రాగ్నదము	"	అనలోనము	"
శ్వాస	336	అనుచానకస్తి	"
శ్వాసాగ్నిము	"	అపశ్వాసము	"
శ్వాసము	"	అపశ్వాసము	"
శ్వాసము	"	అస్థానకస్తి	"
శ్వాసము	"	ఇచ్ఛాపథ్యము	"
పదము	"	ఉత్తరకస్తి	338
శ్వాసాగ్నిము	"	ఉద్వేగము	"
శ్వాసము	"	ఉపనాహస్వేదము	"
శ్వాసము	"	ఉష్ణస్వేదము	"
శ్వాసము	"	ఉష్ణము	"
ఎండారోగము, మండారోగము	"	కలశిక్తియ	"
సన్యాసరోగము	"	కలశము	"
సన్నిధిగురుదము	"	కషాయము	"
సంగ్రహణి	"	కలశితైలము	"
స్తనవిదగ్ధి	"	కావ్యము	"
స్వరభంగము	"	కలశిక్తియ (కేదకర్మ)	"
స్వరభేదము	"	క్షేత్రీకరణము 7 విధములు	"
స్వరహీనము	"	గండూషము	"
సంధిభంగము	337	చప్పడిపథ్యము	"
సూతిక	"	జతుమూలము	"
సూర్యారాగము	"	జంగమవిషము	"

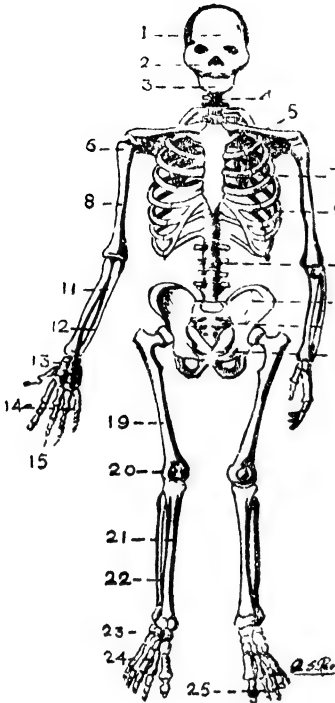
విషయము	పుట	విషయము	పుట
జంగమస్నేహము	339	వేగము	341
డగ్గుతిక	,,	వేగవారణము	,,
తంద్ర	,,	వేసవారము	,,
తప్తఖల్వము	339	శిశోవస్తి	,,
తర్పణము	,,	కూడిము	,,
తాపస్వేదము (6 విధములు)	,,	షష్ఠికధాన్యము	,,
ద్రవస్వేదము (2 విధములు)	,,	సముద్రస్థనము	,,
ద్వంద్వమేఘకాషఢములు	340	సంశోధనక్రియ	,,
ధాతువాదము	,,	సాంగశీతలము	,,
నశ్యము	,,	సాత్త్వము	,,
నిజరసము	,,	సావగవిషము	,,
నిరూహము	,,	సావరస్నేహము	,,
ప్రతిసారణము	,,	స్నాతకము (7) విధములు	342
ప్రతిలోమము	,,	నిరామోక్షణము	,,
పంచకర్మము	,,	నూక్తము (నిరవ)	,,
ఫాంటము	,,	నేచనము	,,
బహిఃపరిమార్జనము	,,	హనుగ్రహము	,,
భౌవన	,,	హిమకల్పము	,,
మరిచాస్యము	,,	ఆగదము	,,
మంథము	,,	శిష్టచతుష్టయము	,,
యూషమము	,,	చాతుర్జాతములు	,,
రక్తమోక్షము	,,	చాతుర్భుజములు	,,
రసము	,,	తిక్తికములు	343
రసవాదము	,,	తిజ్జాతములు	,,
లగణము	,,	తిఫలములు	,,
అంఘనము	341	దశమాలములు	,,
లాజమండము	,,	గురుపంచమాలములు	}
లేపనక్రియ	,,	అఘపంచమాలము	
వస్తి	,,	యా రెండుకలసిన పైదశమాలములగును	,,
వ్యధ	,,	పంచకోలములు	,,
వ్యాధామము	,,	పంచగవ్యము	,,
వికాజనము	,,	పంచగుగంధములు	,,
విశ్వామిత్రకి పాలము	,,	ఫలపంచామములు	,,
విషమాశనము	,,	లవణత్రయము	,,
విషవాదము	341	యక్షకర్ణము	4344

1. శరీరాంతర్గత ముఖ్యవయవపటము.

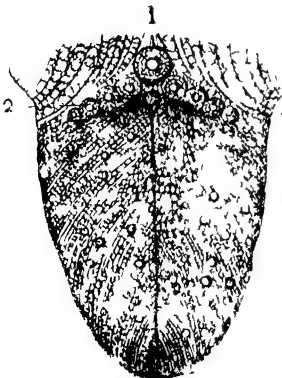
- (1) స్వరపేటిక; (2) కంఠనాళము, (3) పెదకొంకి; (4) కుడిఊపిరితిత్తి, (5) కుడియము, (6) పిత్తాశయము, (7) కుడిమూత్రపిండము, (8) కుడి మూత్రనాళము, (9) పెద్దపేగు, (10) లంబిక; (11) క్రిమిక; (12) గళధ్వని, (13) గళసిర, (14) ఎడమ ఊపిరితిత్తి, (15) గుండెకాయ; (16) జీర్ణాశయము, (17) ఎడమ మూత్రపిండము, (18) ఎడమమూత్రనాళము; (19) చిన్నపేగులు; (20) మూత్రాశయము.

2. అస్థిపంజరము,

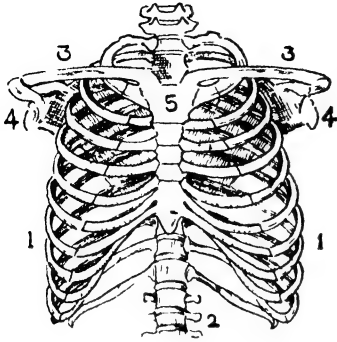
- (1) లలాటాస్తి, (2) పైదవడవిముక, (3) క్రిందదవడవిముక; (4) మెడపూస (5) మెడకొంకి (6) అంశ ఫలకము (7) రొమ్మెముక, (8) భుజాస్తి (9) ప్రక్కవిముక, (10) చెన్నపూస; (11) మణిబంధాధారాస్తి, (12) కూర్చరాస్తి, (13) మణికతిములు, (14) కరాంగుశ్యాధారాస్థులు, (15) కరాంగుశ్యములు; (16) తుంటివిముక, (17) త్రికాస్తి (18) త్రోటిక, (19) డొర్వము, (20) మోకాలిచిప్ప; (21) జంఘిక, (22) జారుక; (23) చీలమండవిముక; (24) పాదాంగుశ్యాధారాస్థులు; (25) పాదాంగుశ్యములు.

3. నాలుక.

- (1) మూలము, (2, 2) రుచిని తెలుపు గుట్టలు. (3) అగ్రము.

4. హృదయకుహరము.

(1, 1) పక్క-ఎముకలు,

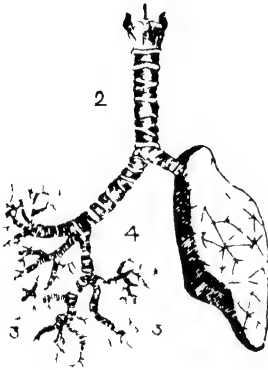
(2) ఉపాసి,

(3, 3) మెడకొరకులు

(4, 4) అంసపలకములు

(5) స్త్రోమముకి

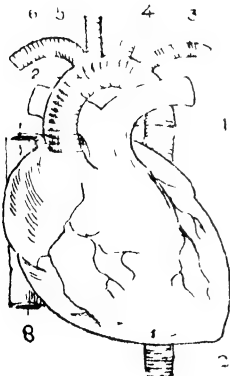
5. ఊపిరి తీయులు.

(1) స్వర పేటిక (2) కింత నాళము, (3) వాయు

నాళములు, (4) ఎడమ ఊపిరి తీయు

6. గుండెకాయ.

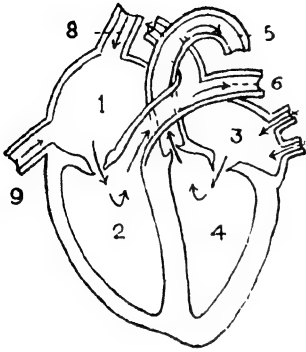
(1) ప్రాప్యసభమని (2-2) బృహత్సభమని, (3) ఎడమ

భుజసభమని (4) ఎడమ శిరసభమని (5) కుడిగళసభమని,

(6) కుడిభుజసభమని, (7) ఊర్ధ్వబృహత్సభమని; (8) ఆ

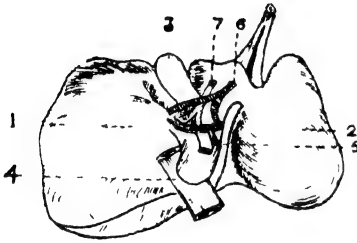
బృహత్సభమని

7. గుండెకాయలోని గదులు.

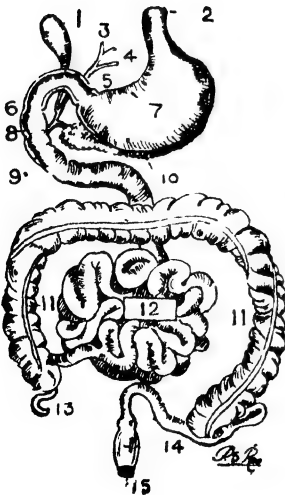
- (1) కుడికర్ణిక; (2) కుడిజరంక; (3) ఎడమ కర్ణిక; (4) ఎడమజరంక; (5) బృహద్ధమని; (6) పుష్పసధమని; (7) పుష్పసరీలు, (8) ఊర్ధ్వ బృహత్తిర; (9) అధ్ బృహత్తిర

8. కాలేయము.

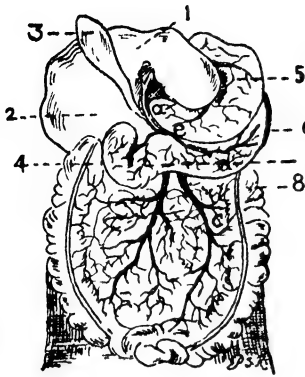
- (1) కుడికృత్తిము, (2) ఎడమకృత్తిము, (3) పిత్తాశయము, (4) అశోబృహత్తిర, (5) జీర్ణాశయసర, (6) కాలేయధమని, (7) వైత్త్యవాహిక.

9. అహారనాళము.

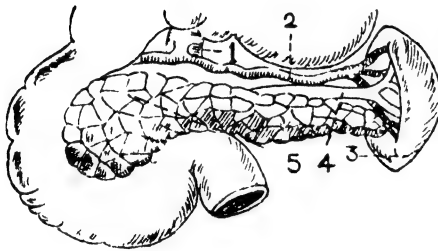
- (1) పసగుత్తి, (2) అహారనాళము; (3, 4) వైత్త్యవాహికలు; (5) అంత్రముఖము, (6) అంత్ర మూలము; (7) జీర్ణాశయము, (8) కాలేయకృక్వి కములనుండి వచ్చిన వాహికలు పడు సానము, (9) మధురవాహిక, (10) కృక్వికము, (11, 11) పెద్ద పేగు, (12) చిన్న పేగులు, (13) క్రిమిక, (14) పురీషనాళము; (15) అశోముఖము.

10. జీర్ణాశయ సిర.

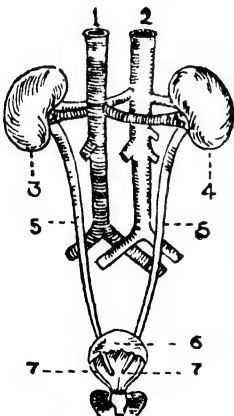
- (1, 2) కాలేయము, (3) పసరుతిత్తి,
(4-8) పెద్దపేరు, (5) జీర్ణాశయము, (6) స్పీచా,
(7) వృకము. a. e. d. c. జీర్ణాశయసిరకాఖలు,

11. వృక్కకస్థిహాలు.

- (1) బృహద్ధమని, (2) స్పీచా.
మునకు పోవు ధమని, (3) స్పీచా;
(4) సిర, (5) వృక్కము, (2 వ
అంకవేయబడిన కాలేజో జీర్ణాశయ
మున్ను, యీ 2 వ అంకకు ఎడమ
కై పున అంక్రమాలమున్ను ఉండును.

12. మూత్రపిండములు.

- (1) ధమని, (2) సిర, (3) కుడిమూత్రపిండము,
(4) ఎడమమూత్రపిండము; (5, 5) మూత్రనాళములు;
(6) మూత్రాశయము, (7, 7) మూత్రనాళములు ప్రవేశిం
చుచోటు. మూత్రనాళాగ్రములు.

అభిప్రాయము.

భారతదేశము రత్నగర్భము, చతుష్టస్థికలాధివాసము, సకల సస్యసమృద్ధము, యజ్ఞాదీకర్మల కాలవాలము. ఇట్టిదేశమునందు జన్మించిన ఈగ్రంథకర్త నిద్రాహారములకుపైతము తానులేని గామోద్వోగిపదవియం దుండియు, మిక్కిలి శ్రమతీసుకొని, ఎక్కువ అనుభవముతో వైద్యరహస్యముల నన్నిటిని ప్రథమాభ్యాసకులకు తేటతెల్లముగా తెలియనట్లు యీగ్రంథమును వ్రాసి జన్మసార్థకము చేసుకొనెననుట యతిశయోక్తి కానేరదు. వివిధవైద్యకుతూహలాభిలాష గల ప్రథమాభ్యాసకుల కిది సులభముగ చికిత్సాప్రవేశమును కలిగించుట కంతమాత్రమును సంశయములేదు. “ఔద్యావాదభయం” అను సుభాషితప్రకారము ప్రాచీనులచే రచింపబడిన గ్రంథరాజములే నిర్దుష్టముగా లేనని జరిగించుచున్న విమర్శనములు ఈనాటికిని యున్నవి. ఒకచౌనన్నది మరియొకరు కాదనుట మొదలుపెట్టినచో, ప్రకృత విషయమునకు స్థానమే ఉండదు. గాన, యందు నిర్ణయించినచుందులు మానవకోటికి సంభవించెడు పలువిధవ్యాధుల నివారణకు సరిపోవుననియు, ఆభ్యాసకులకు ప్రథమప్రవేశోచితము లనియు నా యాశయము. నాయందు గల నిర్వాచనాత్మల్యతతో మదీయాభిప్రాయమును వెల్లడిచేయు సావకాశమును నా కొసంగిన గ్రంథకర్తగారికి నేనవరతము కృతజ్ఞుడను.

మేడూరి కామేశ్వరరావు.

26-12-1945

५०५५.

చిత్ర గ ద సంగ్రహ ఘోషే శ్రీ సోమయాజినమధే ప్రశంసాప్రకరణమ్ ||

—♦ గోత్ర ప్రశంసా —

శ్లో || శ్రీమా నేదవిదగ్గణీ ద్విజవరః కాల్పాశభట్టాన్వయ
స్సద్యజ్వా ప్రథితః పరాశరపురే శ్రీసూర్యనారాయణః ।
భారద్వాజసగోత్రజ స్సమభవ త్తస్యాత్మజ స్సత్కృతిం
చక్రే వేంకటపూర్వో రమణమూర్త్యాభ్యుః ప్రణమ్యాశ్వినౌ॥

పాశర్లపూడి , యను గ్రామమున వడవేల్లిలలో ఆగ్రగణ్యుడును, భార
ద్వాజస గోత్రీకుడును, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడును అయిన సూర్యనారాయణదీక్షుతులు
అను అహితాగ్నికలడు, అతనిసమారుడు వేంకటరమణమూర్తి అనువాడు అశ్వినీదే
వతలకు నమస్కరించి యాగ్రంధమును రచించెను. ||౧||

—♦ జన్మభూతధనం ♦—

శ్లో || అంత ర్వేదితేత్ర మ స్త్యాంధ్రదేశే
యామ్యోన్వత్ప్రసిద్ధైర్వనతేయం ।
ప్రత్యగ్యాశ్రిష్ఠం చ తత్రాంతరిస్థా
తజ్జన్మోర్వీ భాతి పాశర్లపూడిః ॥ ||౨||

ఆంధ్రదేశమున దక్షిణభాగమున సముద్రమును, ప్రాగ్గుర్భాగములయందు
జైనతేయమున నదియు, పశ్చిమభాగమున వశిష్టానదియు గల అంతర్వేది యను పు
ణ్యక్షేత్రము కలదు అక్షేత్రమున యాగ్రంధనిర్మాతయైన, జన్మభూతయగు
పాశర్లపూడి యను గ్రామముకలదు.

— ♦ ఇష్టదేవతాప్రార్థనం ♦ —

శ్లో || గణాధిపం వాగధిదేవతాం చా

ప్యాగోగ్యదం భాస్కర మోషధీశం |

నమామి మూర్తితయే మాచిశక్తిం

గ్రహా నధ గ్రంథసమగ్రపూర్వై

|| 3 ||

విఘ్నేశ్వరునికిని, సరస్వతీదేవికిని, ఆరోగ్యదాయకుడగు సూర్యునకును, ఓషధులకు ప్రభువయిన చంద్రునకును, బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులకును, అదిశక్తికిని, సూర్యాది నవగ్రహములకును యాగగ్రంథసంపూర్తికొరకు నమస్కరించుచున్నాను

— ♦ గోధన్వంతరిప్రణామం ♦ —

శ్లో || సస్యోషధీదోహనరూపకార్యా

ద్గోత్వం ధరణ్యాః ప్రతిపాదితం యత్ |

ధన్వంతరే ర్గోధ్వజనో నతి శ్రే

తగ్గోశ్చ ధన్వంతరివైజయంత్యాః ||

|| ౪ ||

“హిమవత్స్వతమును లేగదూడనుగాను, భూమండలమును గోవునుగాను కల్పించి ఓషధులను పితికినారు” అను సాంప్రదాయనుసారము గోధ్వజముగల ధన్వంతరిభగవానునకును, ధన్వంతరిభగవానునికి పఠాకముగానున్న గోవునకును నమస్కరించుచున్నాను.

|| ౪ ||

— ♦ గోమహిమ ♦ —

శ్లో || విషం విషాణా మపి విట్చ మూత్రం

మనోహరం సర్వజనస్య లోకే |

సృకాయస్థిదే రమృతం న గవ్యా

త్తస్మాదశేషాః పరిపూజయే ద్దాః ||

|| ౫ ||

పవిత్రములయిన యేగోవులయొక్క మలమున్ను, మూత్రమున్ను భూలోకి మునగల విషములన్నిటికిన్ని విషమున్ను సకలజనులకును గవ్యములున్ను అయినవో (1. మలము 2. మూత్రము 3. పాలు 4. పెరుగు 5. నెయ్యి యీసముదాయమును పంచగవ్యమందురు) పంచగవ్యముకంటె కాయశుద్ధికి పనికివచ్చు యిట్టి అమృతవస్తువైద్యయు పరిమోచితి లేదో అట్టి అమృతమయములగు గోవులను ప్రతివారును పూజంపవలెను

|| ౫ ||

—♦ గురుస్తుతి ♦—

శ్లో॥ శ్రీమద్దాతమగోత్రజం కొమరగిర్యాఖ్యాన్వయాబ్ధ్యంబుజం
గామోద్వోగిగణవిధానపురుషం ఛాత్రాభివృద్ధ్యద్వయం॥
నందే వేంకటపూర్వకం త్రికరణస్వచ్ఛం సృసింహం గురుం
మయ్యజ్ఞే భవపోషణోచితనయజ్ఞానప్రదం ప్రత్యహమ్ ॥౬॥

గౌతమసగోత్రీకుడును, కొమరగిరి వంశమనెడు సముద్రమునకు చంద్రుడయినట్టియు, గామోద్వోగులసంఘమున పేరెన్నికగల పురుషుడయినట్టియు, శిష్యుల ఆభివృద్ధినిగోరుటలో నిరుపమానుడయినట్టియు, త్రికరణశుద్ధుడయినట్టియు, మగద మతినయిన నావంటివానికి కూడ సంసారమును పోషించుకొనుటకు సరిపడిన నీతి శాస్త్రజ్ఞానమును కలుగజేసినట్టియు వేంకటస్థానింహమనుచేరుగల గురువును అనవ రతము నమస్కరించుచున్నాను ॥౬॥

శ్లో॥ శ్రీమత్కాశ్యపగోత్రజం కవివరం శ్రీవేంకటేశం గురుం
పట్నాస్త్రానమపండితం హిమకరం కొంపెల్లవంశాంబుధేః ।
ఛాత్రాజ్ఞానతమఃపరిభంజనవివర్చితం వివేకప్రదం
సాహంగం ప్రణతోస్మి నిర్మలసువాజైపుణ్యసంసిద్ధయే ॥౭॥

షోడ్శాస్త్రములయందును నిరుపమానపాండితి కలిగినట్టియు, కొంపెల్లవారి వంశమును సమాద్రముకు చంద్రుడయినట్టియు, శిష్యుల అభ్యాసము నశింపజేయుటకు యాచ్యుడయినట్టియు, వివేకమును కలుగజేసినట్టియు వేంకటశాస్త్రీయును గురువును నాశ్చర్యపుణ్య సిద్ధికొరకు సాహంగముగా నమస్కరించుచున్నాను. ॥౭॥

శ్లో॥ సాంగోపాంగజటాఘనాంతనిపుణం శ్రీమల్లుభట్టాస్వయ
క్షీరాంభోధినిధుం నమామ్యుపనిషత్సారానమచాప్రియం ।
సుబ్రహ్మణ్యసుధీవరం శ్రుతిగురుం శౌతత్రికాంజాద్యయం
నిత్యానుస్మితపంచయజ్ఞ మనిశం శిష్యవ్రజాధ్యక్షమ్ ॥౮॥

సాంగోపాంగమయిన జటాఘనలయందు నిపుణుడయినట్టియు, కల్లుభట్టవారి వంశమును పాలసముద్రమునకు చంద్రుడయినట్టియు, ఉపనిషత్తులయొక్క సారము ను అనువదించుటయందు అసక్తి కలిగినట్టియు, శాంతియు శాస్త్రమునందు సాటి లేనియు ప్రసిద్ధుడగు అనందు “శ్లో॥ పాంగోపాంగాత్రినిధిం నమస్య తన్న
ణాంబుధేః” వేదపాదును, ప్రశ్నదేవాదిహోమము, అతిథిపూజ, శిష్యరక్షణము,

భూతబలి అనుపంచయజ్ఞ మలను చేయునట్టియు, నిరంతము శిష్యసముదాయమునకు అన్నామాధ్యయనమును చేయించునట్టియు, సుబ్రహ్మణ్యము అనుచేరుగల బోధప దేశకగురువును నమస్కరించుచున్నాను.

—♦ కృతిపతివర్ణనమ్ ♦—

శ్లో || గ్రామో గంగలకురుగ్రామకలిత స్తత్కొనసీమాంతరే
సర్వగ్రామసమస్తసీమనికటశ్రీకాశికావేష్టితే |
సర్వారామవిరాజితే బహువిధై శ్శాస్త్రాదిభిః పుష్కలై
వర్ణాచారరతద్విజాదినహితే భా త్యాంధ్రదే శేధునా ||౯||

అంధ్రదేశమునందు వివిధములయిన తోటలతోను, ధాన్యాదులతోను నిండి యున్నట్టియు, వర్ణాశ్రమధర్మములయందు కట్టుబాటుకలిగిన బ్రాహ్మణాదివర్ణము లు కలిగినట్టియు, ప్రతిగ్రామమయొక్క చాలిమేరయందును చుట్టువారతోబడిన కాశికానది కలిగినట్టియు కొనసీమయొక్క సుధ్యభాగమున గంగలకురు అనుచేరు గల గ్రామము కలదు. ||౯||

శ్లో || తత్తామ్రాయచతుష్టయాతినిపుణై ష్టచ్చత్రపారంగతైః
కావ్యజ్ఞై రధికారిభి స్సుకవిభిః పారాణికై ర్యజ్వభిః |
సత్కర్తృపవిత్రై ర్భిషక్భి రనష్టే ర్బంధుస్త్రియై ర్గాయకై
స్తద్భోజాపరమూర్తివ ద్విజయతే యో వేష్టిత స్సాదరం ||౧౦||

నాలుగువేదములయందు ప్రజ్ఞకలవారితోను, ఆరుశాస్త్రములయందు పారంగతులైనవారితోను, కావ్యజ్ఞానసంపత్తి కలవారితోను, అధికారులతోను, కవి శ్వరులతోను, పారాణికులతోను, యజ్ఞయాగాదికర్తువులు గావించిన ఆహితా గ్న్యులతోను, సత్కర్మకలాపమునందు అస్తిక్యబుద్ధి గలవారితోను, ఘనశైధ్యులతో ను, సంపన్నులగు బంధువులతోను, గాయకులతోను, పరివేష్టించబడి భూలోకము నందు ఉద్భవించిన రెండవ భోజమహారాజు అన్నట్లు— ఎవరు ఆ గంగలకురు అను గ్రామమునందు ప్రకాశమానుడై ఉండెనో— ||౧౦||

శ్లో || యస్మా త్ప్రేత్యుల వాజపేయసవనం నిర్వర్తితం సంహతం
ధూర్తై రధర్వరదీక్షితస్య విమపః ప్రా క్కస్య చిద్యజ్వనః |
సోపానాని కృతాని కాశికసరి ప్రీతే సముద్ధారితం
జీర్ణం దేవగృహం సుతాని సలతం సదభ్యః పురాణాన్యపి ||౧౧||

వాజ్ఞేయమును కృతువును చేయబూనిన ఒకానొక అహితాగ్నియొక్క
(వంచకులచే విఘ్నము గావించబడిన) వాజ్ఞేయమును యజ్ఞము యెవనివలన నెరవే
ర్పింపబడినదో! కాశికానదియొక్క రేవునందు పామంచాలు కట్టించబడినవో! శిథి
లవయినదేవాలయము తిరిగి పునరుద్ధారణచేయబడినదో పండితులవలన అష్టాదశ
పురాణములు ఎల్లప్పుడు వినబడుచున్నవో! ||౧౦||

శ్లో | యస్యోదార్యం జ్ఞాయతే సర్వలోక
ప్రాణాధారగ్రంథసంముద్రణేన |
షట్పంచాశన్మాత్రదేశాంతరేషు
సర్వోత్కృష్టప్రాజ్ఞైశ్చ ఖండలానామ్ ||

||౧౧||

పంచాశత్కోటియోజనవిస్తీర్ణమయిన భూమండలమనగల జనులకు ప్రాణా
ధారమయిన యీశైవ్యగ్రంథమయొక్క ముద్రించుటచేతనే యాబదియారు (చె
ప్పన్న) దేశములయందునుగల లోకోత్తరవేదముగల విద్యత్పుంగవులకు యెవనియొ
క్క శౌదార్యము విశదమగుచున్నదో! — ||౧౨||

శ్లో || ప్రభోత్సవే తద్వ్యజపాతనేన
సంమూర్ఛితో ఐవిత ఇత్యసౌ యత్ |
తన్మాతృపత్నీసుకృతం నిమిత్తం
పూర్తం చ సత్కార్యపరంపరాణాం ||

||౧౩||

ప్రభోత్సవసమయమున అప్రభయొక్క కులము యితనియందు పడుటచే
స్మృతితప్పి మూర్ఛిపొందినవాడయినప్పటికిన్ని జీవించినాడన్నమాట ఏదికలదో!
దానికి యితని తల్లియొక్కయు, భార్యయొక్కయు, సుకృతమున్ను, సత్కార్య
పరంపరలయొక్క పూర్తియున్న కారణము. ||౧౪||

శ్లో || కతా యుగే యః ప్రభవిష్యతీతి
ప్రత్యైవ శేషః కిల పూర్వకాలే |
తత్క్రిందిపుంజశ్రవణాయ వవే
వరం విధాతు ర్ద్విసహస్రీర్థం ||

||౧౫||

కలియుగమున యెవడు పుట్టగలఁని విని అదిశేషుడ పూర్వకాలమున అతని
యొక్కక్రింది వినుటకొరకు తనకు చెందువల శ్రోత్రములు కావలెనని బ్రహ్మదేవుని
వలన వరిమును కోరెనో! — ||౧౬||

శ్లో || యత్కించైవ బలిసద్వమాల
స్తారాసుమ శ్చంద్రఫలో ద్యుమస్యః |
ప్రకాశతే దిగ్విటప స్సముద్ర
కాంచాలవాలప్రిజగత్సభ్యం || ||౧౭||

యేవనియొక్క కీర్తియనెడు వృక్షము పాతాళమనెడు వేళ్ళను, నక్షత్రములను పువ్వులను, చంద్రుడను ఫలమును, దిక్కలను కొమ్మలను, భూతలమును కుదురును కలిగినదై మూడులోకములయందు మాటిమాటికి ప్రకాశించుచున్నదో—

శ్లో || యస్మి న్నాదశమాబ్ధలబ్ధశుచినత్కారుణ్య సందర్శనాత్
శిష్టా సర్వజనప్రశంసనపరా మారాగతా స్సంశ్రితాః |
దుష్టా సర్వజనప్రతారణపరా యాతా స్వయం దూరతః
పారిస్కందిభుజంగసూచకఖిలా లీలాః ప్రదేశాంతరే ||౧౮||

ఎవనియందు షడియసంవత్సరము మొదలుకొనియే పొందబడిన శుచి, సత్యము, కరుణ అనువాటియొక్క మాడడమువలన సర్వజనప్రశంసాపరాయణులగు శిష్టజనులు దూరమునుండి వచ్చి ఆశ్రయించుచుండిరో, సర్వజనవంచకులయిన దుష్టజనులు సమీపమునుండి దూరమునకు పారిపోవుచుండిరో దొంగలు, కృశించారస్వభావము గలవారు కొండెగాడు) ఎక్కడివార లక్కడనే ఆణగారియుండిరో— ||౧౮||

శ్లో || ఊనప్రసంగం న కరోతి తైశ్చ
తిరస్కృతాన్వా న తిరస్కరోతి |
కరోతి సేవా వ గురప్రజానాం
గతం న శోచ త్యనిశం కృతజ్ఞః || ||౧౯||

యేకృతభర్త ఎవరితోను వేరతిప్రసంగము చేయడో, తన్ను తిరస్కరించిన వారినికూడ తిరస్కరింపడో, సర్వజనులకు తనశక్తికొలది సహాయము చేయుచుండునో, గతించిన విషయమును గురించి విచారించడో పొందిన మేలును వరచిపోని కృతజ్ఞుడో— ||౧౯||

శ్లో || శ్రీ దుష్వార్యుపనామ వేంకటపతిప్రీతిస్సమయా బభాః
తజ్జోనుక్రమయత్యనుగ్రహపద శ్రీసూర్యనారాయణః |
తత్కానిష్ఠసుత స్సవంశతిలక స్తాతాహ్వయ శ్చాస్తియ
స్తద్వాక్యజ్యోగ్రియనామ సత్పథపదా త్తస్యాంకితేయం కృతిః ||

పూర్వము దుష్కృతి జంకటపత్తిసోమయాజులు అను పేరుగల పురుషుండు కలడు వారివంశపరంపరాగతమయిన యత్యనుగ్రహసంపన్నుడును, నూర్యనారాయణసోమయాజులు అను పేరుగలవాడును అగు ఆ వంకటపత్తిసోమయాజులయొక్క కుమారుడుకలడు. ఆనూర్యనారాయణసోమయాజులయొక్క రెండవకుమారుండును కులప్రదీపకుండును, పితామహునిపేరు పెట్టబడినటువంటిన్ని పురుషు డెవడుగల డో అట్టిపురుషునియొక్క నామధేయమనందలి రెండవపేరునకు చివరచేర్చబడిన సత్పథశబ్దమువలన (సోమయాజిసత్పథమ్) ఆను నీ కావ్యము ఆతనికి అంకితము చేయబడినది.

॥౧౮॥

శ్లో ॥ పూతం స్వగోత్రం జననేన యస్య
గోత్రాచ పూతా వహనేన యస్య |
గ్రంథోపి తస్మాంకిత ఏష పూత
స్తత్రేగణా ద్గ్రంథకృ దస్మి పూతః॥

॥౧౯॥

యెవనియొక్కపుట్టుక చేత వంశము పవిత్రమయినదో, యెవనియొక్కవహనముచేత భూమి పవిత్రమయినదో అట్టి మహాపురుషునికి అంకితముచేయుటవలన యీగ్రంథము పవిత్రమయినది యీకృతిగ్రంథయొక్క ప్రేరణవల్లనుంచి యీగ్రంథమును రచించిన నేను పవిత్రుడ నైతిని

॥౧౯॥

శ్లో ॥ సర్వైశ్వర్యసమన్విత స్సుజనన సద్వర్తన స్సాత్త్వికః
పూర్ణాయుః పురుషార్థసాధనపరిః ప్రాజ్ఞః ప్రతిష్ఠాన్వితః |
షట్కర్మా విజితేంద్రియః కృతిపతి గ్గోత్రప్రతాపార్జక
స్సోమం సద్గుణపుత్రప్రేమితో జేజీయతా మాచిరమ్॥

సమస్తసంపత్తులతో కూడుకొన్నట్టియు, పవిత్రమయినజన్మకలిగినట్టియు, పవిత్రమయిన జీవితచరిత్రకలిగినట్టియు, సర్వగుణసంపన్నుడైనట్టియు, పరిపూర్ణాయుస్సంపన్నుడైనట్టియు, పురుషార్థసాధనతత్పరుండును, ఎండితుండును, ప్రతిష్ఠాసంపన్నుండును, యజనాది షట్కర్మనిరతుండును, జితేంద్రియుండును, స్వవంశప్రకాశకుండును అయిన యీకృతిపతి సుగుణసంపత్తిగల పుత్రప్రేమితసంపన్నుండై చిరకాలము వర్ధిల్లుగాక!

॥౨౦॥

—♦ గంధపృశంస ♦—

శ్లో || భాషాంతరీకరణ మేత్య తు కాపి భాషా

మైరస్య మేతి సహసా స్వరసం విహాయ |

శ్లో కార్ణబోధలిఖితం లఘుతారతమ్యం

తాత్పర్య మాంధ్రమయ మత్ర త దేవ సహ్యమ్ ||

|| ౨౦ ||

ఏభాష అయినను ఇతరభాషలోనికి మార్చబడినప్పుడు దానియందలి మృదుత్వమును విడనాడి మైరస్యమును పొందును. యీ గ్రంథమున శ్లో కార్ణబోధకొరకు వ్రాయబడిన తెలుగుతాత్పర్యము స్వల్పతారతమ్యము గలిగియున్నది. అది సహింపతదినదే.

|| ౨౦ ||

శ్లో || లోకస్య దృష్టిం ప్రతిపద్య విద్యా

సమన్వయే దుర్గతి రేవ తాభిః |

లోకస్య దృష్టిం వినివర్త్య విద్యా

సమన్వయే సద్గతిరేవ తాభిః ||

|| ౨౧ ||

విద్యలన్నియు కైవల్యపాప్తికొరకు పుట్టబడినవి గాన లోకదృష్టితో విద్యలను సమన్వయించుటచే దుర్గతియు, లోకదృష్టిని మళ్ళించుకొని వివేకదృష్టితో సమన్వయించుటచే సద్గతియు కలుగుచున్నది.

|| ౨౧ ||

శ్లో || అనుక్రమే యే సవజా వికారా

స్తాత్కాలికా స్తే సముపాసితవ్యాః |

తత్తత్క్రమవ్యాపకకృత్సుధీభిః

కాలానుసారవ్యవహారదత్తైః ||

|| ౨౩ ||

పరంపరాగతమయిన ముఖ్యకల్పమందు తాత్కాలికములయిన యే యే మార్పులు నూతనముగా బయలుదేరుచున్నవో కాలానుసారవ్యవహారములయందు సమర్థులైనట్టియు ఆయా కల్పములయందు వ్యాపకము చేయుచున్నట్టియు బుద్ధిమంతులచే ఆమార్పులన్నియు ఆశలంబింపదగినవి అయి వున్నవి.

శ్లో || భాషాంతరాపరిచయాధియుతాత్మకానాం

కుగ్రామవాసభిషజా మధికోపకారః |

భన్యశ్చ సర్వగృహిణా మపి కల్పితోయం

నానావిధాగదవివేకసమంజసాయ ||

|| ౨౪ ||

ఇతరభావలయొక్క పరిచయములేనందున దిగులుపడిన మనమునుకలిగినట్టియు, కుగ్రామములయందు నివసించియున్నట్టియు, వైద్యులకు మిక్కిలి ఉపయోగమయినట్టియు ప్రతిగ్రహస్థునకు ముఖ్యమయినట్టియు, యాగ్రింధము సమస్తవిధాషధములయొక్కయు పరిజ్ఞానముకొరకు కల్పించబడినది. ||౨౦||

శ్లో || యదైవపంచాశతి రక్షరాణాం
సమస్తశాస్త్రపులిమూలరూపాః!
అత్యోక్తపంచాశతి రాషధానాం
సమస్తవైద్యాగమమూలరూపాః ||

||౨౧||

కేవల పంచాశద్వర్ణములే సమస్త వేదశాస్త్రములయొక్కయు మొదటిస్వరూపము లెట్లుగుచున్నవో అట్లే యిక్కడచెప్పబడిన పంచాశదాషధములే (వర్ణాగదములే) సమస్తవైద్యశాస్త్రములయొక్కయు మొదటిస్వరూపములు అగుచున్నవి.

శ్లో || అభ్యాసాచుసరి కలేతి నిగమా ధ్వాత్వా పురైకాషధం
తద్యోగోపశమ క్రియాపరిచయ ప్రావీణ్యతా మార్జయేత్ |
ఏవంచ క్రిమశో న్యదాషధమపి స్వస్యాధికారా ధ్విష
క్సంపాద్యాఖిలతంత్ర మార్గవి దసౌ భూమాత్ప్రియత్నాద్ధృవం ||

(ఏవిద్య ఆయినను ఆభ్యాసమువలన ప్రియమగును) అని శాస్త్రముకలదు. గాన వైద్యాఖిలాషగలవాడు ముందుగా ఒక దౌషధమును తెలుసుకొని దాని ప్రయోగోపసంహరములయొక్క వైశద్యమును అలవరచుకొనవలెను. యాప్రకారమే మరియొక యొక యందును క్రిమక్రిమముగా తనయొక్క అధికారిముననుసరించి అలవరచుకొని యీవైద్యుడే తగినప్రయత్నమువలన సమస్తవైద్యశాస్త్రములయొక్కయు మార్గములను గుర్తెరుంగువాడు కాగలడు ||౨౨||

శ్లో || వైద్యాగమాభితరణే నిహతోద్యమానా
మప్యాగమేషు విదితే వ్యధికై స్సుధీధిః
వైద్యాగమప్రతరణే సుధియాం కరోమి
శ్చి సోమయాజిక్రమితసత్పథనామసాకాం ||

||౨౩||

బుద్ధిమంతులయిన అనేకమందిచే సమస్తశాస్త్రములు తెలుసుకొనబడినవైనను వైద్యశాస్త్రమును సముద్రమును దాటుటయందు కొట్టబడిన స్వయత్నముకలవారలకు వైద్యశాస్త్రజ్ఞానము కలుగుటకొరకు ప్రకాశమానుడయిన సోమయాజి కృతి అయిన సత్పథము నావిను చేయుచున్నాను. ||౨౪||

శ్లో || ఆయుః కామయమానేన

ధర్మార్థ సుఖసాధనే |

ఆయుర్వేదోప దేశేస్మి

న్విధేయః పరమాదరః |

|| ౨౮ ||

ధర్మార్థ సుఖములకు సాధనమున యీ ఆయుర్వేదోపదేశమునందు ఆయు
ర్భాగ్యమునుగోరు ప్రతిమానవునిచేతను పరమాదరణము చేయదగినది. || ౨౮ ||

శ్లో || కాలాంతరానేకకవిప్రకాండ

ప్రకల్పితగ్రంథపరంపరాభి |

కూపాదివాంభ స్స్వమతాభిలాష

ప్రయోజనం రాంతు భవిష్యోఽ||

|| ౨౯ ||

మందు మందు బయలుదేరబోవు వర్గమానులు ఆయా కాలములయందు ఆ సేతు
లయిన కవిపుంగవులచే రచింపబడు గ్రంథపరంపరలచే నూతివల్ల మంచినీళ్ళకంటె
వారివారి స్వేచ్ఛానుమాలవిషయములను గ్రహింతురుగాక. || ౨౯ ||

శ్లో || చికిత్సికశ్చైతిషమంత్రవాదా.

పదేపదే కాతుక మావహంతి |

అన్యోని శాస్త్రాని వినోదమాత్రం

సాంద్రప్తికం తేషు ఫలం న కించిత్ ||

|| 3౦ ||

వైద్యము, శాస్త్రవిషయము, మంత్రశాస్త్రము ప్రత్యక్ష ఫలము కలగుటచే పృథ
క్షణము సంతోషమును కలుగజేయుచున్నవి యివిగాక యితర శాస్త్రములయందు
వినోదమాత్రమే ఫలితముగ ని ప్రత్యక్ష ఫలితము లేకమయినను గానరాదు. || 3౦ ||

శ్లో || ఓషధీశస్య సోమస్య యజనం సోమయాజితా |

తత్సోమయాజి శబ్దార్థో భిషగిత్యభిధీయతే ||

|| 3౧ ||

ఓషధులకు ప్రభువయిన చంద్రునిక ఖాజచేయుటయే సోమయాజిశబ్దమునకు
యోగికార్థము. గాన సోమయాజి అనగా వైద్యుడు(అనియు సత్పథం అన
గా మంచినూర్గము అనియు, సోమయాజి సత్పథం అనగా వైద్యులకు మంచినూర్గము
నియు నిర్వచనము) ఇందుకు శ్రుతిప్రమాణము “ఓషధయ స్సంపదంతే సోమేన
సహరాజ్ఞా యస్మై కరోతి బ్రాహ్మణస్తగ్ం రాజన్వారయామసి ||” తమకు రాజా
అయిన చంద్రునితో ఓషధులు చెప్పుకొనుచున్నవి— మాకు రాజువగు ఓచంద్రుడా!

బ్రహ్మవిష్ణుడయిన వైద్యుడు మమ్ములను యెవరికొరకు ఉపయోగించునో అట్టివానిని మేము తప్పక (అరోగ్యవంతునిగా చెయుచున్నాము) రోగములనుండి దరి జేర్చుకలము. ||30||

శ్లో 1 ప్రిగభ్యాసక సౌఖ్యదప్రికరణా న్యాస సమస్తాగమే
ష్వస్యస్మి న్నిగమే వినాప్రథమతః పార్యాని బాలైరితి |
ప్రిప్రిక్వారసమంజస్ప్రకరణా న్యుక్తాని సంస్కృత్య తా.
న్యంతేవాసిగజై రశేషభివజ స్వధ్యాపయం త్వాదరాత్ ||
సమస్తకాస్త్రములయందును ప్రిగభ్యాసకులగు ప్రవేశసుఖమును కలుగజేయు ప్రికరణములు కలిగియున్నవి గాని వైద్యకాస్త్రమునందట్టి ప్రథమపాఠ్యములయిన ప్రికరణములులేవు. అని బాలకులకు మొట్టమొదట చదువుకొనుటకు యోగ్యమయిన ప్రకరణములు చెప్పబడినవి. గాన వైద్యులనువారందరున్ను వీటియందలి దోషములను సవరించి అదరముతో తమశిష్యబృందముచే జదివింపజేయుదురు గాత.

శ్లో || అలం శిశుత్వే జనసి పయాంసి
త్వస్త్వై న తాని క్రిమశ శ్విశానాం |
ప్రిరంభ త్పస్తా వల మవ్యయం చ
త్వస్త్వై న భూయా దృఢవిక్రమాణాం || ||33||
బాల్యావస్థయందు త్వస్త్వైకరమయిన తల్లిపాలు దృఢశక్తి కలిగిన పిల్లలకు కాక క్రిమముచే ఎట్లు త్వస్త్వైకరము కావో అట్లే ప్రథమాభ్యాసమందు త్వస్త్వైకరమయిన యాగ్రింధమున్ను ప్రిజ్ఞాధికులకు త్వస్త్వైకరము కాదు ||33||

శ్లో || ప్రిప్రిక్కుతా జాతకమర్మబోధిని
తతోర్థనారీశ్వరనామకన్రతం |
శ్రీసోమయాజ్యంకితసత్పథాభిదం
సుచిత్రీచిత్రాగదసంగ్రహాఖ్యకం || ||34||
మొదట జాతకమర్మబోధిని అను గ్రంథమున్ను పిమ్మట ఆగ్నినారీశ్వరవ్రతము అను (గౌరీతపస్సాంప్రదాయప్రతిపాదకము) గ్రంథమున్ను తరువాత చిత్రాగదసంగ్రహమును పేరుగల సోమయాజిసత్పథమున్ను నాచే వ్రాయబడెను. ||34||

శ్లో || యుంక్త్యా ప్రస్తుత రుగ్మి నైద్య వికృతీ శ్చాస్త్రానిభిజ్ఞాగద
కారాణా ముపకారికాం చ సుగమా భ్యాసానుకూలాంకృతిం |

కుర్విత్వాధునికై స్సుహృద్భి రితరైః కై శ్చిత్స్వయం చోదితః

కర్తుం తద్విషయప్రకాశ సులభం గ్రంథం భవా మ్యుద్యతః॥

ప్రస్తుత కాలమందు వైద్యులయొక్కయు, లోగులయొక్కయు, విలక్షణముల
యిన నడతలను జేర్చి కాస్త్రజ్ఞానసంపన్నులుకాని వైద్యులకు ఉపయోగమయినటువం
టిన్ని, సులభప్రవేశశాసకులమయినటువంటిన్ని, గ్రంథమును వ్రాయవలసినది అని
అధునికులచేతను, స్నేహితులచేతను, ఇతరులచేతను, మరికొంతమందిచేత
నున్న ప్రేరేపించబడినవాడనై పూర్వోక్తవిషయములను సులభముగా తెలియజేయు
యీగ్రంథమును రచించుటకు ఉద్యుక్తుడనైతిని,

॥౩౫॥

శ్లో॥ శాస్త్రేషూక్త మశేష మేవ విబుధై ర్వాచ్యం పునర్నాస్తివా

ప్యాత్మజ్ఞాత పరిస్థితి ప్రకటనం తత్కాలజానాం విధిః।

త న్మత్కాలపరిస్థితిప్రకటనం మత్కార్య మిత్యూహయా

మద్ధీగోచరసర్వలోకవిషయా విశ్చింతా భావినాం॥ ॥౩౬॥

విద్యత్ప్రకాండులచే లోకమునకు అవసరమయిన ప్రతివిషయమును కా

స్త్రములయందు పూర్తిగా చెప్పబడియున్నది లోకమునకు అవసరమయిన చె
ప్పవలసినవిషయము కాస్త్రమునందు చెప్పక వదలిపెట్టినది కానరాదు. అయినప్పటి
కిని ఎవరవరి కాలములయం చెట్టిపరిస్థితులు లోకమున కనుపించుచున్నవో ఆపరిస్థితు
లను ప్రకటనచేయుట ఆయా కాలములయందున్నవారి విధి అయివున్నది గాన నా
యొక్క కాలమందుగల పరిస్థితులను ప్రకటనచేయుట నావిధి యనెడు ఉహచే
నాకు తెలిసినంతవరకు లోకమున వర్తమాన కాలమునగల పరిస్థితులు కాబోవువారే
విజ్ఞాపన చేయబడుచున్నది.

॥౩౬॥

శ్లో॥ జ్యోతి ర్వైద్యక శాస్త్ర మాత్రోహననా ద్యోగః సిత్తాణాంనృణాం
నూనం సంహృత ఏవ వైతృకదినాభావా త్తిధివ్యత్యయాత్।

ఉద్వాహాదిముహూర్తసత్యసమయాజ్ఞానాత్కుసిద్ధాంతినాం

స్వచ్ఛంద ప్రహితా గదా దసుహరా ద్దుర్వైద్యకానామపి॥ ౩౭

జ్యోతిర్వైద్యకాస్త్రములయొక్క స్థానిత్యమువలన పితృదేవతలయొక్కయు
మనుష్యులయొక్కయు పక్షిని నిశ్చయముగా హతమయినది ఎట్లనగా సిద్ధాంతుల
తిథివ్యత్యయముచే పితృదినము నశించుచున్నది. ఇందువలన పితృదేవతలయొక్క
తిథి తెలియుటలేదు. వివాహాది శుభముహూర్తములయందు నిజమయిననుముహూ
ర్తము తెలియకపోవుట తటస్థమగుచున్నది. దుర్వైద్యులచే యశేష్టముగా ప్రయోగిం
పబడిన ప్రాణహరములగుమందుల చేమనుష్యులయొక్క జీవితము కొట్టబడుచున్నది.

శ్లో॥ మహాచ్ఛస్త్రేష్వపి వైద్యశాస్త్ర మతులం లోకోపయోగం ముహుః
స్తతాన్విధ్యం చిరకాలపారపరనా భ్యాసైర్బుధైః కేవలం
తాదృశాశ్చస్త్ర మసంస్కృతై రభిమతం నిర్వర్త్యతే నిర్భయా
ద్యత్త చ్చిత్రి మతేవ వాంఛతి జన స్తేభ్య శ్చికిత్సామితి॥ 3౮॥

వైద్యశాస్త్రము అరుశాస్త్రములలోను మానవులకు సృతిదివము పరమావశ్యకము. పండితులగుచారిత్రే ఆవైద్యశాస్త్రము చిరకాలపారపరముచేతనున్ను, అభ్యాసముచేతనున్ను సాధింపతగియున్నది. యిట్టివైద్యశాస్త్రము చదువుకొననివారిచే వారివారియిష్టానుసారము నెరవేర్చబడుటయు లోక మిట్టివారివలన చికిత్సనుకొరుటయు మిక్కిలిచిత్రము. ॥3౮॥

శ్లో॥ ఆయుర్వేదదమితి స్మరంతి కతిచి త్కాలోచితాఽసంస్కృతం
స్వాభ్యస్తాన్యమతక్రియాపరిచయో త్సమ్యజ్జుతద్భావ్యతే
యద్వస్తు ప్రకృతౌ నజాతు వికృతీ గోగా న దోషేతరా
స్సంస్కారావసరోపి తస్య న కదా వైద్యానుమేయా ద్విना॥ 39॥

కొంతమంది తమకుగల యితరవిధక్రియాపరిచయముచే ఆయుర్వేదమునకు కాలోచితసంస్కారము (రిసెర్చి) జరుగుటలేదని తిలంచుచున్నారు ఇది అసంగతము. ఏలననగా వస్తుగుణము ఎల్లప్పుడున్ను ఒకటే రోగములు ఎప్పుడున్ను దోష జన్యములే. గాన వైద్యులు ఊహకంటె ఆయుర్వేదమునకు సంస్కార మెన్నటికిన్ని అవసరములేదు ॥39॥

శ్లో॥ గ్రంథానకార్ష ర్మహత స్సుగ్రీంద్రా
స్తే ప్రాగధీతా భ్రమకారకా స్తతః
పర్యః పురస్తా దయమేవ బాలై
స్తద్గ్రంథ జిజ్ఞాసుభి రాదరేణ॥ ४౦॥

మహాభంతులయినవారు మహాత్మరిమలయినగ్రంథములను చించిరి. మొదటనే చదువుటకు అట్టిగ్రంథములు బుద్ధికిలాంగవు. గాన ఆగ్రంథములను చదువదలచినవాలకులు ముందుగా యీగ్రంథము చదువుతగినది. ॥౪౦॥

శ్లో॥ ప్రవిశ్య దుర్గేపి యథా కథంచి
త్రై శ్చిత్పదై రేవ కృతప్రవేశాః
అదా వశక్తా అపి సంచరేయుః

క్రమా ద్యధేష్టంచ తథాత్ర బాలాః |

||౪౦||

చారరానిప్రదేశములయందుకూడ అతికష్టముచే కొన్నిపదములచే ప్రవేశించి పిమ్మట గమ్యస్థానమునకు చేరినవారై స్వేచ్ఛగా సంచరింతురు. బాలకులకూడ అటులే మొగట అశస్త్రలయినప్పటికిన్ని కొన్నిపదములచే యాగ్రంథమందు ప్రవేశముకలవారై యధేష్టముగా సంపూర్ణప్రవేశము కలవారలగుదురు. ||౪౦||

శ్లో || శాస్త్రేషు సర్వే వ్యసి సంత్యసంఖ్యా
శ్చర్యాప్రధానా విషయా స్సమంతాత్ |
తే కింతు విద్యానిపుణై రుపాన్యా
నాభ్యాసయోగ్యాః ప్రథమే ర్భకానమ్ ||

||౪౧||

ప్రతిగ్రాస్త్రమందును ఎక్కడికక్కడికే చర్చింపవలసినవిషయములు సంఖ్యావీతములు. అవిషయములు శాస్త్రపారంగతులయినవారికి అవసరములుగాని ప్రథమాభ్యాసకులకు అవసరములేదు. ||౪౧||

శ్లో || స్ఫురణార్థో మితామ్నా యోఽమితామ్నా యో భ్రమార్థకః |
అభ్యాసకై ర్మితం జ్ఞేయం నిష్ణానైరి మితం మితం ||౪౨||

మితామ్నాయము, స్ఫురణ కనుకూలము అమితగ్రంథబాహుళ్యము భ్రమకు కారణము గాన అభ్యాసకులచే మితగ్రంథపఠనము చేయతగినది ప్రాథమికమితగ్రంథపఠనమును అమితగ్రంథపఠనము కూడ చేయతగినది

శ్లో || గ్రంథావలోకభీతానాం వైద్యానా మధునా ద్రువం |
సూత్రప్రాయో భవే త్సోమయాజిసత్పథనామకః ||౪౩||

గ్రంథపఠ్యావలోకనాభీతులైన వైద్యులకు వర్తమాన కాలమున యీసోమయాజిసత్పథమును గ్రంథము సూత్రసమాసమయినది.

శ్లో || బిషగ్భిః పర్యతే సోమయాజిసత్పథనామకః |
అధీత ఏవ దుర్బోధ సుర్వవైద్యాగమస్థితిః ||౪౪||
యీసోమయాజిసత్పథమును గ్రంథము వైద్యులచే పఠింపబడినచో సమస్త వైద్యశాస్త్రమర్పాదయు తెలుసుకొనబడినదగును.

శ్లో || సంస్థాసు లోకోద్ధరణాయ సంత
స్పదాప్రకృర్వం త్యతిధీప్రసంగా |

తేభ్యానై రభ్యసితం న శక్త్యా

జ్ఞానాభివృద్ధ్యై సుధియాం భవంతి॥

॥౪౬॥

సభలయందు విద్వాంసులు లోకోద్ధారణకొఱకు సామాన్యులబుద్ధికి గోచర
లుగాని మహత్తరవిషయములనుగూర్చి ప్రశంసించుచుందురు. అట్టివిషయములు ఆ
భ్యాసకులకు దురవగాహములున్ను, మేధావంతులకు జ్ఞానదాయకములున్ను
అగుచున్నవి.

॥౪౬॥

శ్లో॥ పరస్పరాశ్రయా విద్యా స్వానాలం స్వసమర్థనే|

తస్మా త్సర్వకలాభిజ్ఞా దేవ తత్త్వ మవాప్యతే॥

॥౪౭॥

విద్య అనునది ఒక దానితో నొకటి సంబంధము కలిగియున్నది. గాన ఇ
తరవిద్యయొక్క సహాయ మవసరములేకుండా ఏవిద్యకును దానితోనే దానికి సమా
ధానముకుదరదు అందుచే సమస్తవిద్యలయొక్క పరిచయముగలవానికి విద్యలయం
యందలియాధార్థ్యము తెలియబడుచున్నది

॥౪౭॥

శ్లో॥ సద్య సంస్కరణాచ్చుతేశ్చ లఘున శ్శాస్త్రంచ ఘంటాపథ

స్తత్రైర్వివ రక్షితం యది యధాపూర్వత్వ మేత్యవ్వహం|

ఏకస్యాశ్శలలోకసంన్వత మిదం కార్యం త్వసాధ్యం యతః

కర్తవ్యార్థవినిశ్చయే బుధసమావేశాయ సంస్థాః కృతాః ॥౪౮॥

స్వల్పముగా సలితమయిన శాస్త్రమును ఎప్పటికప్పుడు అక్కడనున్నవారు
సంస్కరించి సంరక్షించుచుండినయెడల రాజమార్గమువలె ఎల్లప్పుడున్న నవీనము
గానే ఉండగలదు సర్వలోకాయతమయిన యీశాస్త్ర రాజమార్గసంస్కారము
ఒకనికి శక్తియు కానందున వీటిని పునరుద్ధారణ కార్యనిశ్చయమువిషయమై అందు
కు సమర్థులయిన పెద్దలయొక్క సమావేశముకొరకు సంస్థలు ఏర్పాటు కాబడినవి.

శ్లో॥ నీతిప్రవృద్ధ్యైకతి చిచ్ఛలోక జ్ఞానాభివృద్ధ్యైవ్యవహార వృద్ధ్యై|

ప్రస్తాననాయాం కతిచిచ్ఛిత్తాన్జ్ఞానాభివృద్ధ్యై కతిచి త్ప్రశస్తాః॥

యీగ్రంథము చాలవరకు నీతియొక్క అభివృద్ధికొరకున్న లోకజ్ఞానాభి
వృద్ధికొరకున్న, ప్రాసంగిక జ్ఞానాభివృద్ధికొరకున్న, చిత్తాన్జ్ఞానాభివృద్ధికొరకున్న
ఉపయోగించుచున్నవి.

॥౪౯॥

శ్లో॥ లిఖంతు కావ్యా న్కవయో యది స్యుః

౧) న్నిసూయంతు సురూపవత్సః|

శూరాస్తు కర్వంతు పరోపకారం

తద్దైవ తేషాం సీఫలం హి జన్మ!

॥౧౦॥

కవియగువాడు కావ్యములను వ్రాయవలెను. యావదతియగు స్త్రీ సంతానమును కనవలయును. శూరుడగువాడు పరోపకారమును జేయవలయును. అప్పుడే వారివారిజన్మలకు సాధకకర్మము

॥౧౦॥

శ్లో ॥ కియా సహం సత్కృతికల్పనాయ

విద్యాధికే భ్యస్తు వినేశ్వరేచ్ఛాం!

అగు ప్తవిద్యో ప్యధికం యదైవ

భుజ్జే దదాతి స్మ ధనాధికేభ్యః॥

॥౧౧॥

దృవ్యహీనుడు ధనాధికునికంటెను అధికపదార్థముల నెట్లునుభవించుచున్నాడో మరియు ధనాధికులనుమించి వితంఠము నెట్లుజేయుచున్నాడో అట్లే పరమేశ్వరానుగ్రహముకంటె వినాగా సత్కావ్యమును రచించుటకు నేనెంతటివాడను. ౧౧

శ్లో ॥ ధాతా యథా బహుభునేషు వాదికేషు

కూష్మాంశకే ఘనసువర్ణఫలం యువత్తి!

వాణీ విశాలమతిమత్సు విచక్షణైషు

గ్రంథపక్వకల్పనమతిం జడమాదృశేషి॥

॥౧౨॥

బ్రహ్మచేత్రుడు మిక్కిలికొప్పరయిన మర్రి మొదలయిన వృక్షములుండగా మిక్కిలి అల్పమయిన గుమ్మడితీగెయందు గొప్పదియు, సువర్ణము కలదియు అగు ఫలములను ఎట్లు నిర్మించెనో అబ్రహ్మచేత్రునికి భార్యయగు సరస్వతదేవియు విశాలమయిన మేధాశక్తిగల విద్వాంసులుండగా నావంటి మందబుద్ధిగలవానికి గొప్పదియు సువర్ణములు గలదియు మంచిఫలితముగలదియు అగు యాగ్రంథమును నిర్మించు సామర్థ్యమునుగూడఅట్లే నమకూర్చెను.

॥౧౨॥

—♦ విద్యతాప్తిర్థన ♦—

శ్లో ॥ కుగ్రామే జననం నివాస మపి కుగ్రామేఽధికారశ్చమే

విద్యావ్యాపకసావకాశరహితవ్యాపారసంఘాస్తదః!

ఆత్మానందశమగ్రహహతబలం తాంతం జధానస్తతః

స్వాంగే ప్రాగ్భవవాసనావిధివశ్రాస్తా కృశా పాంశీతి॥ ॥౧౩॥

నేను ఒన్నించినది కుగ్రామము, నివసించిది కూడ కుగ్రామము. ఇదియును
గాక కుగ్రామముననే విద్యావ్యాసంగమును సావకాశములేని వ్యాపారములకు
ఉనికిపట్టయిన గ్రామధిక్వతోద్యోగము, మరియు అత్యుచితముగ ప్రహార
ఒలముకలహడను యీ కారణములచే సామ్రాజ్యవాసము పొండిత్యము నాయె
క్కుళరీరమునందే కృశించిపోయినది ||౫౨||

శ్లో॥ సామాన్యప్రతిపత్తయే త్రివిధితా స్థూలూత్మనా సర్వగు
జ్ఞామాని ప్రశంసాపథాని కలిచి త్కృధానుసానాదికాః |
తత్తద్వ్యాధినివేచనోపధగూర్కాధక్రియాకల్పనం
వృద్ధానా ముపదేశత స్వసుధచాన్యైః పాతరైర్జ్ఞానతామ్ ||

బాలకలకు సామాన్యజ్ఞానము కలుగుటకొరకు స్థూలదృష్టిచే సర్వలోకముల
యొక్కయు కొన్నికొన్నిగుణములను లోకములయొక్క నామములను అయా
లోకముల నుపశమింపజేయు మంగులను అనుపానము మున్నగు చికిత్సలును
చెప్పబడినవి. ఇవిగాక అపృటిక పుష్ప తాత్కాలికముగా సంభవించుచుండే వ్యా
ధుల వివరణములను అయావ్యాధులయందు వాడవగినమందులను అనుపానము
మున్నగు విషయములన్నియు పెద్దయొక్క ఉపదేశములను స్వానుభవమువల్లను
గర్వింధపరిచయమువల్లను తెలుసుకొనుచుండుటను ||౫౩||

శ్లో॥ అనంతశాస్త్రం బహువేదితవ్య
మల్పశ్చ కాలో బహువశ్చ విఘ్నాః
యత్సారభూతం తదుపాశితవ్యం
హంసో యథా శరీర మివాంబుమిశ్రం ||

శాస్త్రము అపారమయినది తెలుసుకొనతగినవిషయములు సంఖ్యాతీతములు.
కాలవ్యవధి మిక్కిలితక్కువ. విఘ్నములు పెంచు గాన నీరములతోగలసిన పాల
ను హంసతలె సారమయిన విషయము మాత్రమే గ్రహింపబడవలెను ||౫౪||

శ్లో॥ గోహంతి బీజాని కడంగరేపి
గృహ్లాంతి నిష్క్యాతరసాలసారిం |
పిపిలికా స్వర్ణకృదుల్మృకేభ్య
స్వర్ణం తథా సారవిక స్పదస్మాల్ ||

పొల్లులోకూడా విత్తనములు దగబడి మొందుచున్నవి. చిమలు నమిలి ఉమ్మి
బీజము నెరుకుకొనియుండలి సాలమును గ్రహింపుచున్నది. మసిగిట్టువాడు ముగ్ధము

గలిగిన మసిబొగ్గులలోనుండి సుగంధమునుతీయుచున్నాడు. అప్పు కారమే సారవేత్తలు
అయినవారు యీగ్రంథమువల్లనుంచి మంచినే గ్రహింతురుగాక, ||౫౫||

శ్లో|| యద్వర్షం మధుతా ముపైతి సుభువి తౌరత్వ మత్యూషరే
శుక్తా మాక్తికతా ముపైతి సదసత్సంసర్గభిన్నా కృతిః|
గ్రంథ స్తద్వదయం విశేషసుగుణై సత్కావ్యతాం దుర్జనే
దుష్కావ్యత్వ ముపైతి దోషగానా సత్తోపలబ్ధీశ్వరే|| ||౫౬||
వర్షము మంచివేలయందు మంచిసీళ్ళుగాను, చవటవేలయందు ఉప్పుసీళ్ళు
గాను, ముత్యపుచిప్పలయందు ముత్యములుగాను, ఉపాధులయొక్కమంచిచెడ్డల
ననుసరించి మారిపోయినట్లు యీగ్రంథముకూడా సుగుణసంపదకలవారికి సత్కా-
వ్యముగాను దుర్గుణసంపదకలవారికి దుష్కావ్యముగాను కనుపించును ||౫౬||

శ్లో|| అసమ్య గస్తీహ సతాం న కించి
త్సమ్యజ్ఞదోషైకదృశా మహీహ|
అయంతు తస్మా దుభయప్రమోదం
దిశే త్యజ్రసం సమమేవ నూనం|| ||౫౭||
యీగ్రంథమందు సజ్జనులకు దోషములున్ను, దుర్జనులకు సాధువిషయములున్ను
కనుపించవు. గాన యీగ్రంథము సజ్జనులకును దుర్జనులకును కూడ సమానముగానే
సంతోషమును కలుగజేయును. ||౫౭||

శ్లో|| దుర్జనో దోష మాదత్తే దుర్గంధ మివ సూకరః|
సజ్జనస్తు గుణగాగ్రీహి హంసః క్షీర మివాంధసః|| ||౫౮||
సూకరము దుర్గంధముచుకలె దుర్జనుడు దోషమును, హంస క్షీరమిక్కిరిస్తైన
నీరమునుండి క్షీరమునుకలె సజ్జనులు గుణమును గ్రహింతురు. ||౫౮||

శ్లో|| భూజన్మతా కర్మపథానుగానాం
స్వాద్దూషణా యాపిచ భూషణాయ|
తద్దూషణం భూషణ మస్యపాస్య
గ్రంథోయ మద్యైవ మయా కృతోభూత్ || ||౫౯||
కర్మమార్గానుసారలగు మానవులకు భూమియందు జన్మముకలుగుట దూషణ
కొరకున్న భూషణకొరకున్నుకూడ అయివున్నది గాన దూషణ భూషణములను రె
క్కచేయక నాచే యీగ్రంథము గచింపఁడను. ||౫౯||

శ్లో॥ కర్తా నాహం సర్వకర్తృవ యస్మా
జీవే వ్యంత ర్వాప్యకః ప్రేరకశ్చ
తద్దాహ్యహం నాస్మి సద్వైద్యకానాం
యత్సాధూనాం శిష్యశిష్యస్మి ధన్యః॥

॥౬౦॥

చరాచరస్వరూపమయిన సమస్తజీవులయందు వ్యాపించియున్నట్టియు, ప్రేరే
పించుచున్నట్టియు సర్వకర్త ఎవ్వడుకలడో వాడే యాగ్రంథరచనకు కర్తగాని నే
నుకాను. అందుచే నేను దూషింపబడనేరను ఆరియును గాక నేను సద్వైద్యులకున్న
పండితులకున్న శిష్యశిష్యుండను అయి ధన్యుడనైతిని

॥౬౦॥

శ్లో॥ కోయం స్వల్పమతిః కిమస్యవిదితం చేత్యాగ్రహం మాకృధాః
పూర్వైర్వ్యత్యధితం నురూపరిచితం సంలేఖితం నాన్యథా
క్షంతవ్యం విబుధై స్సుగంధమరుత స్సంవాంతిచే త్కుత్రచి
త్సారగ్రాహివిశుద్ధబుద్ధిసహితో నాఘాత్రి కోవా జనః॥ ౬౧॥

మందబుద్ధియగు వీడెవడు? వీడికేమి తెలుసును! అని నాయందు కోపమును
చేయవలదు. పూర్వీకులచే ఏదిచెప్పబడినదో అదియే నావల్ల అభ్యసించబడినది. అది
యే యాగ్రంథమున నాచే వ్రాయబడినదిగాని స్వకపోలక ల్పితము ఏమియులేదు.
గాన విద్వాంసులు క్షమింతురుగాక! రిమిశి సమేతమయిన గాలి వీచునపుడు
ఎక్కడనో ఒకదగ్గర ఆపరిమళమునుగుర్తిం చెదానారుగాని ఆస్వాదించువారుగాని
ఉండకపోరు

॥౬౧॥

శ్లో॥ న పాంతి ఖేకా స్వసమక్షిపద్యం
దూరస్థభృంగాస్తు తదేత్య పాంతి
తద్దేవ కేచి న్నపరంతు కేచి
త్సరంతు తస్మా న్నహి మే విషాదః॥

॥౬౨॥

కప్పులు తమ సమాసమందున్న పర్వసౌరభమును అనుభవించజాలవు. తుమ్మె
దలు దూరమునందుండియు ఆపద్ధ్యసౌరభమును అనుభవించగలుగుచున్నవి. అలాగన
నే కొంతమంది ఈగ్రంథమును పరింపకుండురుగాక కొంతమంది పఠింతురుగాక.
దానివలన నాకు విషాదములేదు.

॥౬౨॥

—♦ కలిప్తకృత్తి ♦—

శ్లో॥ నిస్సారా పృథివీ నిరాషధిలతా నీచా మహత్వం గతాః
భర్తా దారవశే స్సువాగవజయీ ఘ్రత్రాః సిత్పద్వేషిణః
ణాజానో ర్ధ్వరాః ప్రజాః కుటిలిన్ విస్వా వికర్మస్థితా
ఇత్యేవం వదితాగుణాః కలియుగే ధర్మా వనాంతర్గతాః॥ ౬౩॥

శృణ్వీ సారకూన్యమయి. ఓషధులును లతలును సారకూన్యముల. అగును
అల్పలు అధికలగుదురు భర్తలు భార్యలకు లాంగియుండురు. యథార్థవాదులు అప
జయముగలవారగుదురు. కుమ శుభ తండులతో కలహపడుదురు. రాజు పన్నులను
పెంపుజేయును ప్రజలు కపటమనస్కులగుదురు బ్రాహ్మణులు స్వకర్మపరిత్యాగ
మునుజేయుదురు. యాపకారము కలియుగమునందు అన్నియు అధర్మములే పరి
లియుండును ధర్మములు మనుష్యులులేని అడవులయందుండును. ||౬౩||

శ్లో|| స్త్రీభిః పుమాంసః కులశాభి రార్యా
జామాతృభిస్సేవ మహిషీభి రఘ్నః |
హతాస్త్రియేన పృథవోఽసతాన
ద్వైతక్రియా సూచిముఖక్రియాభిః || ||౬౪||
స్త్రీలచే పురుషులన్ను కృత్రిమత్రీలచే పతివ్రతలన్ను జామాతలచే పుత్రు
లున్ను మహిషములచే గోవులును అహంకారముచే పృథువులును అసత్యముచే సత్య
మును యింజత్తునులచే అనూచానక్రియలున్ను కొట్టబడుచున్నారు అనగా పృథా
మయినవానికంటె అప్రధానమయినవానియందు అదరణము అధికమనితాత్పర్యము

శ్లో|| అధార్మికా ధర్మవిధిప్రదర్శకా
మూర్ఖా బుద్ధానపరీక్షణోద్యమాః |
సతీవ్రతాన్పరతాత్పర్యాంశులా
వ్యత్యస్తధర్మస్య కలె ర్నమోనమః || ||౬౫||
అధర్మప్రవర్తకులే ధర్మవిధిప్రదర్శకులు. మూర్ఖులే పండితులనుపరీక్షించు
పదవులుకలవారు. స్వీకణులే పతివ్రతలయోగ్యతలను వెక్కిరించువారు. యిట్టివ్య
త్యాసధర్మభూయిష్టమయిన కలిపురుషునకు సమస్కారము ||౬౫||

శ్లో|| లబ్ధప్రతిప దాచార్యం లబ్ధారోగ్య శ్చికిత్సకం |
లబ్ధపుత్రా పతిం ద్వేష్టి లబ్ధపారస్త్వ నావికమ్ || ||౬౬||
విద్యనుపొందినవాడు గురువుతోను, ఆరోగ్యమునుపొందినవాడు వైద్యుని
తోను పుత్రవంతురాలయిన స్త్రీ భర్తతోను అవలిదరినిజేరినవాడు నానదాటించిన
నావికునితోడను కలహింతురు. ||౬౬||

శ్లో|| యాన త్థనిసం బహుమూల్యరత్నం
తత్రత్య సామాన్యసమానమేవ |
విద్యాధిక త్త్ర వివాసకోసే
తద్దైవ సామాన్యసమాన ఏవ || ||౬౭||

విలువగలరత్నము గనియందున్నంతవరకు అగనిలోని సామాన్యశిలవలెనే
ఎట్లుకనుపించునో అట్లే విద్యాధికులకూచి తమతమ నివాసప్రదేశములయందు అపరి
పరమలయందున్న సామాన్యజనులవలెనే సంచరించుచుందురు ||౬౭||

శ్లో॥ పునైవ సంతః కవయోఽద్యచాపి

తే భావికాలేపి పున ర్భవంతి |

అద్యాపి పూర్వస్య చ భేద ఏష

త్వైతాదృశాం మానకృదద్య మృగ్యః ||

||౬౮||

కవులు పండితులు మున్నగువారు పూర్వ కాలమందువలెనే యిప్పటి కాలమందు
మరియు. భవిష్యత్కాలమందుకూడ ఉండకలరు పూర్వ కాలమునకును ఇప్పటి కాల
మునకును గతిభేదమునగా అటువంటికి పులయొక్కయు, పండితులు మున్నగువారి
యొక్కయు సన్మానముచేయువారు యీ కాలమునందరును. ||౬౮||

శ్లో॥ మణ్ణాం రుచీనా మిచ సైంధవస్య

రుచిప్రధానస్య మనోహరస్య |

యథా న మూల్యం సుధయః ప్రజానాం

నాణీ తథా నైవ కతా విభాతి ||

||౬౯||

ఆరుచులలోను మనస్సునకు అష్టాదశ రమయినట్టియు, రుచిలలో ముఖ్య
మయినట్టియు, ఉప్పునకువలె ప్రజలలోకూడ పండితులకు విలువతక్కువగుటచే ఆ
పండితులవాఙ్మణ్యము యీ కలియుగమున ప్రకాశించుటలేదు ||౬౯||

శ్లో॥ సం త్యేవా త్రిధనేశ్వరాశ్చ ఒహవ స్వార్థవ్యయాలక్ష్యకా

స్త్రేగోష్ఠీషు సతామతీవ విముఖా మ్నండా స్సుకాంతాస్త్వివ |

రత్నానా మపి నా రేపి జలధౌ యోగై రత్నానివా

సాతుం తృప్తిరైశ్చై రనుచితం తాదృశం సజ్జనైః || 120 ||

తమతమ ధనవృద్ధియునును లెక్క చేయని ధనవంతులు యిప్పుడున్న వేనకు వేలు
గలరు. గాని వారు పండితగోష్ఠులయందు సుందరాంగులయందు నపుంసకులవలె
విముఖులు. సముద్రుడు రత్నకరుడయినప్పటికిని అసముద్రమునందున్న ఉప్పునీళ్ళు
గాని రత్నములుగాని దప్పిగొన్నవారి దాహకాంతికి పనికిరావు. ఇట్లే పండితగోష్ఠీవి
ముఖులయిన ధనవంతులదృవ్యము సత్పురుషుల ఆపధమునకు ఉపయోగము కానేరదు.

శ్లో || హర్మ్యస్థాన మధర్మకర్మవిలేతే ద్దుర్మానభర్మాననం
 శాస్త్రస్తోమలలాటభూలిపిలయ శ్యాంతి స్సవానామపి
 సర్వామ్నాయవచస్సమాపనదినం సంస్థానకర్పావిధే
 రథాశాజనిభూ రభూ దిహ మహాననర్థావ హోయం కలిః || 20 ||

అధర్మకర్మలకు సౌధము, దురహంకారమునకు బంగారుసింహాసనము, శాస్త్ర
 సముదాయముల లలాటలిఖితమునకు లయసమయము, యజ్ఞశాస్త్రాదికృతువులకు
 సమాప్తి, సమస్తవేదములయొక్కయు ఉపసంహరణసము, దుర్మార్గులనుత్రాజిం
 చుస్థానము ద్రావ్యాళకు పుట్టిల్లు యాకలియుగము యిట్టిగొప్పరయిన అనర్థములకు
 మూలాయతనము. || 20 ||

— ♦ నైద్యుని మహత్వశుచిత్వములు ♦ —

శ్లో || బ్రహ్మ కేవలదేహద స్తనుభృతాం కర్మానుగుణ్యక్రమా
 త్తత్తత్కర్మ ధనప్రదానవివిధవ్యాధివ్యధాజర్జరం
 యోదవ్యా త్తదనామయం దృఢతరం కృత్వాపున స్సత్వరం
 స్వాప్తవ్యాధివికారవారకతయా ప్రత్యక్షవిష్ణు ర్భిషక్ || 21 ||

స్పష్టికర్త వారివారికర్మలకుతగిన దేహమునుమాత్రమే యివ్వగలుగుచున్నాడు
 సత్వైద్యుడు వారివారికర్మలకుప్రధానమయినవివిధవ్యాధులచే శిథిలమయినదేహమును
 శీఘ్రకాలములో దృఢమయినదానినిగాజేసి యిచ్చుచున్నాడు గాన సత్వైద్యుడు
 రోగులపాలిటి ప్రత్యక్షవిష్ణువు. || 21 ||

శ్లో || చికిత్సకో నామ పరప్రమాదే
 స్వశక్తివిశ్రాణన మాతనోతి
 యదిత్యవశ్యం తదిహప్రశంస్యం
 రుగ్వారితావా ప్యనివారితావా || 22 ||

వ్యాధి ఉపశమించినను ఉపశమింపకున్నను ఆపత్కాలములయందు నైద్యు
 డగువాడు కచ్చి తనకుగల యావచ్చుకొని ధారపోయుచున్నాడన్నమాట ఏదికలదో
 అదియే తొనియాడతగినది. || 22 ||

శ్లో || మస్తే దుస్తరవేదనాకబళితే మగ్నైర్వరేంతర్గతం
 తప్తాయాం జ్వరపావకేన చ తనా తాంతే హృషీకవ్రజే,
 దీనే బంధుజనే కృతపిలపనే ధైర్యం విధాతుం పునః
 కశ్యక్తః కలితామయప్రశమనా ద్వైద్యా త్సరోవిద్యతే || 23 ||

శిరస్సు భరింపరాని బాధకలిగి స్వరము కుత్తుకయందే లీనమై శరీరము జ్వరా
గ్నిచే తప్తమై ఇంద్రియసముదాయము స్వాధీనముతప్పినదై బంధుజనమంతయు విచా
రించునదై ఉండగా సుంపాప్రమైనవ్యాధిని తొలగించువైద్యునికంటె ధైర్యముకలు
గజేయుటకు సమర్థులు ఎవరుకలరు? ||౨౪||

శ్లో || వైద్యః కులీనో యనివాధమోపి
ప్రాణాస్పదత్యా తృణతం స శుద్ధః |
స్పృశ్యస్తతో రుగ్మిభి రేష వైద్య
స్తదాపథం గాంగ మివాతిపూతమ్ || ||౨౫||

సత్వైద్యుడు మహాశులమందుపుట్టినవాడైనను నికృష్టకులమందు పుట్టినవాడైన
ను ప్రాణములనురక్షించుటకు ఆధారభూతుడు. గాన నిత్యశుద్ధుడుగాన ఇతడుతోగు
లచే నిస్సంశయముగా స్పృశింపబడతచ్చును అవైద్యుడిచ్చినమందు గంగాజలమువలె
పరమపవిత్రమై నది. ||౨౫||

శ్లో || అస్పృశ్యరుగ్మిస్పృశతాఘచింతా
స నిత్యశుద్ధస్య చిత్సకస్య |
అస్పృశ్యవైద్యస్పృశతాఘచింతా
స రుగ్మిణాం రుక్స్పరిణామకాలే | ||౨౬||

వైద్యుడు నిత్యశుద్ధుడగుటచే యీతోగిని స్పృశింపవచ్చును, యీతోగిని స్పృ
శింపకూడదు అను నియమములేక ఎల్లజాతులవారిని స్పృశింపవచ్చును, తోగవ్యాప్తి
కాలమున తోగులు తమతమ ప్రాణధారణకుగాను యీవైద్యుని స్పృశింపవచ్చును
యీవైద్యుని స్పృశింపకూడదు అను నియమము ఆవసరములేండా వైద్యుడేజాతివా
డైనను నిస్సంశయముగ స్పృశింపవచ్చును. ||౨౬||

—♦ స్వచ్ఛైద్యలక్షణము ♦—

శ్లో || లోక మేధ్యనవభేటనిందయా
జన్మపత్రఫలితప్రశంసనం |
కచ్ఛరార్థయుతినామయశ్శియా
తద్ద్యయం పరిహరే ద్విధిజ్ఞః || ||౨౭||

. లోకమునకు బలితమైన నశశ్శియామలయొక్కయు నిందచే జాతకఫలితము

నుజెప్పుటయు పలినక దాగిప్రయోగముయొక్కదోషములే చైద్యమును వాటివలన
సంభవించుపాదమును సరిహరించుకొను సామగ్ధ్యములేనివాడు విడిచిపెట్టవలయును.

శ్లో || లోకోత్తరగ్గ్రంథవిశిక్షణేన

చర్చాజయ స్వ్యాన్నజయఃక్రియాసు|

క్రియాజయోభ్యాసగురూపదేశ

హస్తప్రభావాగచుశిక్షణేభ్యః||

|| ౭౫ ||

లోకోత్తరమైన ఉగ్రగ్రంథపఠనముచే వాదమునందు జయముకలుగును గాని
చికిత్సలయందు జయముకలుగదు ఆభ్యాస పాటవము, గురూపదేశము, హస్తప్రభా
వము కాస్తాద్యయనము అనువాటివలన చికిత్సాజయముకలుగును, || ౭౫ ||

శ్లో || సాత్రప్రధానం ఖలుశాస్త్ర మేత

ద్దవి తృణం కీర మహేః పసుశ్చ|

విషం యథాస్యా దమృతం విషంచ

విషం తథైవా మృతమర్హతాయాః||

|| ౭౬ ||

గోవులయందు గడ్డి పాలుగాను, పాములయందు పాలు విషముగాను ఎట్లు
మారిపోవుచున్నవో అట్లే యీ శాస్త్రశాస్త్రము అర్హత ప్రధానముగాగలది. || ౭౬ ||

శ్లో || విశ్వాస ఏవాత్ర మహాస్పృధానో

విశ్వాసహీనస్య వృథా సుధాపి|

నుహంతి మంత్రాశి నచాంసి నృణాం

శుద్ధక్రియా ఏన ఇశి ప్రతీతే||

|| ౭౭ ||

మాటలే మహామంత్రములు, చెట్లే శుద్ధక్రియలు అనుభవించిన చికిత్సావి
షయమున నమ్మక మే మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. అజ్ఞానమృత లేనివానికి అమృతముకూడా
వ్యర్థముమగును || ౭౭ ||

శ్లో || శరీరజవ్యాధినిర్ణయశ్చ

నిర్ణీతతద్వ్యాధివికారశాంతిః|

చైద్యస్య వైద్యత్వ మిదం ప్రసిద్ధం

న వైద్యకోసౌ ప్రభు రాయుష స్స్వాత్ ||

|| ౭౮ ||

వైద్యునికు చైద్యత్వ మెంతవరకనిగా యీ వ్యాధి పలచింది అని నిర్ధారణ చే

యుటయు, అవ్యాధికి శమనోపాయము చెప్పటయు ఇంతే కాని వైద్యుడు ఆయుర్దాంభుమను పోయగలిగినసమస్యను కాబాలకు ||౮౦||

శ్లో || గురోరధీతాఖిలవేద్యవిద్యః
వీయామచాణిః కుశలః క్రియాను |
నిరాగ్రహో ధైర్యధిరః కృపాళు
శ్మద్ధోధికారి భిషగీదృశ స్సాన్యతే ||

||౮౧||

సద్గురువువలన వైద్యశాస్త్రసాంప్రదాయమును చక్కగా గ్రహించినవాడును, అమృతహస్తముకలవాడును, చికిత్సాసామర్థ్యము కలవాడును, కోపములేనివాడును, ధైర్యవంతుడును, దయాళువును, పరిశుద్ధుడును ఐన వైద్యుడు చికిత్సచేయుటకు అర్హుడు అట్టివాడే సత్వైద్యుడని వ్యవహరింపబడుచున్నాడు. ||౮౨||

శ్లో || దాక్షిణ్యవాసేవ విధిస్వరూప
శ్చికిత్సకస్యా దసతాం సతాంచ |
అభేదబుద్ధ్యా కురుతే చికిత్సాం
స ఏవ సద్వైద్య ఇతి ప్రదిప్యః ||

||౮౩||

అందరియందు సమానబుద్ధికలవాడే భగవత్స్వరూపుడు, అయోగ్యులకును, యోగ్యులకునుకూడ సమానబుద్ధితో ఎవడు చికిత్సచేయువో వాడే సద్వైద్యుడని చెప్పబడుచున్నాడు ||౮౩||

శ్లో || యో వై చికిత్సానిపుణ స్సమస్త
రుగ్గానవా న్నాస్త్రవిచక్షణశ్చ |
ప్రతిక్రియాయా మపి తస్య సిద్ధి
ర్భవ త్యవశ్యేన స సంశయోత్తరే ||

||౮౪||

క్రియలయందు నేర్పరియు, సమస్తరోగములగు గుర్తరింగినవాడును, వైద్యశాస్త్రపరిశ్రమకలవాడును అగు వైద్యునికి చికిత్సలయందు జయముచేకూరును ||౮౪||

—♦ కువైద్యలక్షణము ♦—

శ్లో || ఉపిక్షతే పక్వగదస్య శాంతైః
యత త్యపక్వస్య గదస్య శాంతైః |
ఏతద్విధౌ జ్ఞానలవానభిజ్ఞః
క్రియాస్వసర్వః ఖలు (కూటవైద్యః) వైద్యజ్ఞాత్మః ||

||౮౫||

పశ్యమయినవ్యాధియొక్క చికిత్సయందు ఈ పేక్షించునట్టియు. అపశ్యమయిన వ్యాధియొక్క శాంతికోరకు ప్రియత్నించునట్టియు యిటువంటిజ్ఞానములేని మూఢుడైదురు చికిత్సచేయుటకు అర్హుడు కాడు. ||౮౫||

శ్లో || న ధాతో ర్విజ్ఞానం న చ పరిచయో వైద్యకనయే
న రోగాణాం తత్త్వావగతి రసి నో వస్తుగుణధీః |
తథా ప్యేతే వైద్యా ఇతి తరళయంతో జడజనా
నసూ నృత్యో ర్భృత్యా ఇవ వసు హరంతే గదజహమ్ ||౮౬||

దైత్యవంతులగు మూఢుడైదురు నాడీజ్ఞానమును, వైద్యశాస్త్రపరిచయమును, రోగపశ్యపశ్యజ్ఞానమును ఓషధీగుణజ్ఞానమును ఎరుంగకయే వైద్యులనుని పేర్లు పెట్టుకొని తెలియనివారిని భ్రమింపజేయుచు మృత్యుదేవతలకు దూతలై అనేకమంది రోగులయొక్క ప్రాణములనున్ను ధనముచున్ను అపహరించుచున్నారు. ||౮౬||

శ్లో || మిథ్యోషధైర్హంత మృషాకషాయై
రసహ్యలేహ్యై రయధార్థతైలైః |
వైద్యా ఇమే వంచితరుగ్గవణ్ణః
పిచండభాండం పరిపూరయంతి ||౮౭||

వైద్యశేషధారులగు ఔషధార్థులు శాస్త్రోక్తములుగాని అబద్ధపుమందులచేతనున్న, అసహ్యకరములయిన రేహ్యములచేతనున్న, అబద్ధములైన తైలకషాయదులచేతనున్న, తమతమయిష్టానుసారముగా చికిత్సలుచేసి రోగులను మోసగించి తమ పాడుపాట్లను నిండించుకొనుచున్నారు ||౮౭||

శ్లో || అకాలమృత్యో రవతారమూర్తయే
నమోఽస్తు వేద్యాయ యమాగ్రజాయ |
యమ స్త్యసూనేవ హరత్యశేషా
నహణ నను ప్రాణధనాని వైద్యః ||౮౮||

అకాలమృత్యుస్వరూపుడును, యమధర్మరాజునకు అన్నగారును, అగుమూఢుడైదురు నమస్కారము. యమధర్మరాజు ప్రాణములను మాత్రమే హరించుచున్నాడు. మూఢుడైదురు ప్రాణములనుగాకుండగ ధనమునుకూడా అపహరించుచున్నాడు. (కనుకనే యనునికి అన్నగారు.) ||౮౮||

శ్లో || సంస్యస్తపాపస్మరణాంతరాత్మనా
మనస్యవిశ్వసయుతాసుహరిణామ్ |
అహితరుద్రాధాచికిత్సకానాం
సహస్రస్త్రిసంధ్యం సరమేధయాజినామ్ ||

||౮౯||

పాపభీతిని విడిచిపెట్టినటువంటిన్ని, ఇతరులను సమృద్ధి తనను సమ్మిసహరి
పాపములను మాత్రమే ఆపహరించునటువంటిన్ని శోగతత్వజ్ఞానములేకుండగ చికి
త్సలకు సిద్ధపడునటువంటిన్ని సరులతో యాగముచేయు దుష్టవైద్యులకు ద్వి కాలముల
యందు సమస్కారము. ||౮౯||

శ్లో || విద్యాధికానా మచికిత్సకత్వా
చ్చికిత్సకానా మనధీత్వకత్వాత్ |
విద్యాచికిత్సాద్వయహీన ఏక
శక్తిప్రయం నైవ చికిత్సకస్యాత్ ||

||౯౦||

విద్యాధికులు, చికిత్సావిషయముల నెరుంగనివారున్న చికిత్సకులు శాస్త్రజ్ఞా
నములేనివారున్న అయివున్నారు. శాస్త్రజ్ఞానమున్న, చికిత్సజ్ఞానమున్న ఈరెం
డున్న కలిగియున్నవారే వైద్యులగుదురుగాని ఈరెంటిలో ఒకదానియగు సమర్థత
కలిగియున్నప్పటికి రెండవదానియందు సమర్థతలేనియెడల అట్టివాడు వైద్యుడనిపిం
చుకొన నేరడు. ||౯౦||

— ♦ అమృతహస్తలక్షణమ్ ♦ —

శ్లో || యస్యోర్ధ్వరేఖా బహవోంగుళీషు
వేద్యం త మేవామృతహస్త మాహుః |
ప్రతిక్రియా న్యా త్ప్రళాప తస్య
ప్రమాదికే ప్సశ్వినయో రివ న్యాత్ ||

||౯౧||

ఎవనియొక్కచేతి క్షేణీయందు ఊర్ధ్వరేఖ లధికముగా నుండునో అట్టివాడు
అమృతహస్తుడని చెప్పబడుచున్నాడు. ప్రమాదకరమయినవ్యాధులయందుకూ అట్టి
అమృతహస్తనియొక్క చికిత్స అశ్వినీదేవతలయొక్క చికిత్సవలె సఫలమయినదై
అగుచున్నది. ||౯౧||

—♦ దగ్ధహస్తలక్షణం ♦—

శ్లో॥ కుష్మం పంగుం బధిర మమతిం చాంధకం శీఘ్రకోపం
దుర్విత్తం వే మలినవసనం సర్వవిద్యేషభావమ్ |
మూర్ఛం స్తబ్ధం దురితనచసం సంలీలం కాష్ఠవాచం
సంధ్యాన్నానశ్చుతివిరహితం పాణిగాఽకృష్ణరేఖమ్ || ౧౨ ||

కుష్మరోగి, కుంటివాడు, వెమిటివాడు, మతిస్థిరములేనివాడు, గుడ్డివాడు, శీఘ్ర
కోపముగలవాడు, ద్రవ్యనిష్కర్మ చేసుకొని చికిత్స సరిగాచేయనివాడు, మలినవస్త్ర
ధారి, అందరితోను కలహించుస్వభావముకలవాడు, తెలివితక్కువవాడు, మందమతి
కలవాడు, క్షుధిలిశ లేనివాడు, దుర్బాషలాడువాడు, ఎల్లపుడు పిడివాదముచేయు
వాడు, సంధ్యావందనము, స్నానము, జపము చేయలేనివాడు అరచేతియందు నల్లని
రేఖలు గలవాడు వీరు దగ్ధహస్తులుగాన విడిచిపెట్టవలెను. || ౧౩ ||

శ్లో॥ వక్త్రోచ్ఛ్రిష్టం వచనసమయే హైత్వకగ్రామచారం
వామాభ్యాం కుటిలపౌదయం చాపి విశ్వాసఘాతమ్ |
మిథ్యావాదం వికలకరణం కర్కశం మూర్ఛచిత్తం
జ్ఞాత్వైతాద్వగ్విధగుణయుతా న్వర్జయే దగ్ధహస్తాన్ || ౧౪ ||

తంపరలు చెదరునట్లు మాట్లాడువాడు, శ్రద్ధాదివస్తువన శ్రద్ధమునిమిత్తము
గ్రామయాచనకు బయలుదేరువాడు, ఎడమచేయి ప్రధానముగాగలవాడు, దుర్మా
ర్గుడు, నమ్మినవారిని మోసముచేయువాడు, అబద్ధమాడువాడు ముదిమిరాకముండే
వణకువాడు, కఠినమనస్కుడు, మూర్ఖస్వభావముకలవాడు వీరు దగ్ధహస్తులుగాన
విడిచిపెట్టవలయును. || ౧౫ ||

శ్లో॥ దుర్మంత్రీ రాజ్యనాశాయ గ్రామనాశాయ దుర్భిషక్ |
స్వామికో గృహనాశాయ సర్వనాశాయ మాతులః || ౧౬ ||

మంత్రీ చెడ్డవాడయినచో రాజ్యనాశనమున్ను, వైద్యుడు చెడ్డవాడయినచో
గ్రామనాశనమున్ను, భార్యసోదరుడు చెడ్డవాడయినచో గృహనాశనమున్ను, మేన
మామ చెడ్డవాడయినచో సర్వనాశనమున్ను కలుగును. || ౧౭ ||

శ్లో॥ వైద్యం పానరతం నటం కుపరకం స్వాధ్యాయహీనం ద్విజం
యథాదే కాపురుషం హయం గతిరయం మార్ఘం పరివ్రాజకమ్ |
రాజానంచ కుమంతిభిః పరివృతం దేశంచ సోపప్లవం
భార్యాయావనగర్వితాం పరరతాం ముంచంతి శీఘ్రం బుధాః ||

త్రాగుబోతయిన వైద్యుని, ఉచ్చారణపరిశుద్ధి లేని నటుని, శబ్దముచదువని బ్రాహ్మణుని, యుద్ధమందు వెనుకకుమరలినవానిని, కేగముగానడవని గుర్రమును, మూర్ఖుడయిన యతిని, దుర్మంత్రులతోకూడుకొనిన రాజును, ఉపద్రవముతోకూడుకొన్న దేశమును, యశావనమత్తురాలును పరులయందాసక్తికలదియు నగు వార్యును తెలివిగలవాడు శిశువుముగా విడిచిపెట్టవలెను ||౯౫||

—♦ మూఢ వైద్యులకు కీర్తికారణం ♦—

శ్లో॥ అజ్ఞోసి సర్వజ్ఞసమీపదేశే నిశ్శంక మాహ్వనబలా చ్ఛికిత్సాన్
కరోతి ధైర్యాదితి యద్యధేషం త త్తాతమ్యాజ్ఞగృహస్థదైవమ్

మూఢజనులచే పలువబడి సర్వజ్ఞులయిన వైద్యుల సమీపదేశములయందు అజ్ఞుడయినవైద్యుడు నిస్సంశయముగా తనయిష్టానుసారము చికిత్స చేయుచున్నాడన్నమాట యేదికలదో! అది వైద్యులయొక్క తాతమ్యాజ్ఞనమలేక అహ్వనముచేసిన గృహస్థులలోపము. ||౯౬||

శ్లో॥ రోగా స్సమస్తాః కఠిచి ద్విచైన

శామ్యం త్యివశ్యం స్యయమేన నూనం

తథావిధవ్యాధయ ఏన మూఢ

వైద్యస్య కీర్తిం పరినర్థయంతి॥

||౯౭||

ఏవియో కొన్ని కి నవ్యాధులుతిప్ప సామాన్యముగా చాలావ్యాధులు వాటంతట అవియే తగ్గుచుండును చికిత్సచేయుటలో ఇట్టివ్యాధులే మూఢవైద్యుల కీర్తిని విస్తరింపజేయుచున్నవి. ||౯౮||

—♦ వైద్యులప్రాశస్త్యం ♦—

శ్లో॥ ఆద్యాహృతా నిగ్ధసమాహృతశ్చ

మధ్యాహృతా సంతరమాహృతశ్చ

ఏవంచ రోగోపశమకర్తృమాను

క్రమోక్తరస్యైస్థైః సుప్రశస్తైః॥

||౯౯||

చికిత్సావిషయమై మొదట తీసుకురాబడిన వైద్యునికింటే మధ్య తీసుకురాబడినవాడును, మధ్య కాలమున తీసుకురాబడినవానికంటే రోగాంతమున తీసుకురాబడినవాడును ప్రజ్ఞాధికులుగా కి నుపడెదరు. ||౧౦౦||

—• వైశ్యసాంకర్యం •—

శ్లో॥ ఏకశాస్త్రవిధానేన వినాన్వైశ్వానరేః క్రియామ్ ।
యస్మాత్కరోతి నైకోసి సంకరా స్సర్వరీతయః॥ ॥౯౯॥

ఇతరవిధములయినమందులను వాడకుండా ఒకవిధముయిన మందులనే వాడి చికిత్స చేయకపోవుట సంకరచికిత్స అని చెప్పబడుచున్నది. ॥౯౯॥

శ్లో॥ అసాంప్రదాయాచరణై రపూర్వ
క్రియాభి రప్యద్యతనై శ్చికిత్సాన్
గ్రంథై ర్భషగ్భిశ్చ యుగక్రమేణ
ప్రత్యేకరీతిః ప్రతిభాత్యపారా॥ ॥౧౦౦॥

అసాంప్రదాయములయిన ఆచరణములచేతనున్న, నవీనములయిన క్రియావిధానములచేతనున్న, అధునికులచే విలక్షణముగా కల్పింపబడిన చికిత్సావిధానము. గ్రంథములచేతనున్న, వైద్యులచేతనున్న యుగధర్మమును అనుసరించి వివిధములుగానున్నది. ॥౧౦౦॥

శ్లో॥ ఆహూయంతి ఘనస్త్వజంతి ఘన రాహూయంతి వైద్యాన్బహూ
జ్ఞాత్వేకం పటు మేకదా ఒపటు మముం స్త్వత్వాన్యదాన్యం ఒటుం
దాన్యం త్యేషధ మాహృతం బహువిధం స్వాప్తై ర్మిధః ప్రేషితం
స్వేచ్ఛాసంకరతాం నయం త్యనుచితాహారాదిభి ర్వాధిషు॥

అనేకమంది తరచుగా కంటికి కనుపించిన ప్రతివైద్యునిన్ని చికిత్సకొరకు ప్రత్యేకపెట్టుచు తెంటనే వానిని తిరిగి విడిచిపెట్టుచు మరియొకవైద్యుని ప్రత్యేకపెట్టుచుందురు. వారితోచినట్లెల్ల చికిత్సలవిషయము ఒకానొక వైద్యుని సమర్థునిగాను, మరల వానినే అసమర్థునిగాను, మరియొకప్పుడు మరియొకనిని సమర్థునిగాను, తిరిగి వానినే అసమర్థునిగాను తలంచుచు వారివారియిష్టానుసారము వైద్యులను మార్చుచుందురు. యిదిగాక తమమిత్రులచేగాని ఆప్తులచేగాని పంపబడుమందులను యితరులకు తెలియకుండగ రోగులకుపోయుచుందురు. ఈప్రకారము శిరోగమునకు విరుద్ధమయిన మందులను, అవరోధములను, అనుపానముల మొదలయినవాటినియిచ్చి సంకరమును పొందించుచున్నారు. ॥౧౦౧॥

—♦ మూఢరోగులు ♦—

శ్లో॥ దత్తైషధం చే దహితం యది స్యా
త్పథ్యాదికం వైద్యకకల్పితం చ |
స్వయం త్వక్పత్వైశ్చ భిషక్ప్రణీతం
వదం త్వహో కృత్రిమదుర్గుణాం స్తు॥ ॥౧౦౨॥

వైద్యుడిచ్చిన మందుగాని, చెప్పినపథ్యపానాదులుగాని తమకు అంగీకారము
గారేనప్పుడు, అమందు పుచ్చుకొనకయు, పథ్యపానములు చేయకయు, చేశినట్లు
నటించి వాటివలన దుర్గుణములు గలిగినవని అపథ్యపుమాటలు చెప్పుచుండురు. ॥౧౦౨॥

శ్లో॥ నోచే ద్వికారం స్వకృతా దపథ్యా
త్తద్గోషయ త్యేవ వికారహేతౌ |
స త్యైషధ స్వశృతి వానుపానే
చికిత్స కైశ్చేయ మిదం రహస్యం॥ ॥౧౦౩॥

రోగి తానుచేసిన అపథ్యమువలన వికారము కలుగకున్నచో దానిని కప్పిపు
చ్చును. ఒకవేళ వికారము కలిగినచో అవికారదోషమును దోషధమందో అను
పానమందో ఆశోషించును. యిత్యైషధస్యము గుర్తించుకొనుచుండకరెను. ॥౧౦౩॥

—♦ దోషప్రకోపస్వభావము ♦—

శ్లో॥ ఊర్ధ్వప్రసాతా ద్విషధక్షణాద్వా
జీవ త్వహో నిర్వికల ప్రథైవ |
అపథ్యదోషా దపి నిర్వికార
స్తథా వ్యపథ్యం స కదాపి కుర్యాత్॥ ॥౧౦౪॥

ఉన్నతప్రదేశమునుండి పడినను, విషముతిన్నను వికారముచెందక ఒకానొక
ప్పుడు మానవుడెట్లుజీవించుచుండునో అప్రకారమే రోగములయందుకూడ అపథ్యా
దులవలన వికారము కలుగకపోవచ్చును ఇట్లుని బుద్ధిపూర్వకముగా అపథ్యాదులను
చేయరాదు. ॥౧౦౪॥

శ్లో॥ అధిశేతే యథా భూమిం బీజం కాలే చ రోహతి |
అధిశేతే తథా ధాతుం దోషః కాలే చ కువ్యతి॥ ॥౧౦౫॥

విత్తసము భూమియందు అణగియుండి కాలాంతరమైన మొలిచినట్లు వాతా
దిదోషములుకూడ తమతమ స్థానములయందు అణగియుండి కాలాంతరమున పుకోప
మును చెంగుచున్నవి. ||౧౦౫||

శ్లో॥ అపరీక్షితవ వరాసు బీజాని కతిచి ద్భువి |
కాలాంతరే పురోహంతి కేచి దోగ్యాశ్చ తాదృశాః || ౧౦౬ ||

కొన్నివిత్తసములు (బ్రహ్మాదండిగింజలు వాటినే చిన్నపిల్లలు పేలు అనికొన్ని
అడుచుందురు) భూమియందు ప్రవేశించియు వర్షాకాలమందు మొలకక అటుపిమ్మ
ట మొలిచినట్లుగా కొన్నికొన్నికోగములు అపభ్రష్టోషముకలిగినవంటనే పురోహము
ను చెందక కొంతకాలమయినపిదప పురోహించును. ||౧౦౬||

—• అనుషంగికోపద్రవములు •—

శ్లో॥ అజ్ఞానినో వాపి వదం త్యుపాయం
ప్రజ్ఞాధికేభ్య స్స్వమతానుసారమ్ |
ప్రాణాంతకంవా స్వకృతం తమక్తం
నోచే ధర్మిష్యం త్యుపదారకానూత్ || ౧౦౭ ||

అజ్ఞానులకూడ ప్రజ్ఞాధికతలకంటె యెక్కువగా వారివారి యిష్టానుసారము
వారికితోచినట్లు పాయములను చెప్పుచున్నారు. ప్రాణాంతకమయినదయినను వారు
చెప్పినది చేయనియెడల ఉపచారముచేయువాని బాధించుచుందురు. ||౧౦౭||

శ్లో॥ ద్రష్టుం కుగ్గిణ మాగతాః పునరమీ తూష్ణీం న గచ్ఛంతి తే
కేచి ద్భూతబలిం వదంతి కతిచి ద్రితృత్వచం వాయనమ్ |
దృగ్దోషం కులదేవతా నిరసనం హోమం గ్రహాణామిదం
చాపన్నా స్వ్యధయంతి తాని వివశా శ్శృత్యాత్వజంత్యైషధమ్

రోగిని చూచుటకు వచ్చినవారు రోగినిచూచి ఊరక జెడలరు. వీరిలో కొంద
రు భూతబలియివ్వమనియు, మరికొందరు రక్షకేతులను కట్టించమనియు, మరికొంద
రు దిగతుడుపు పెట్టమనియు, మరికొందరు దృష్టిదోషమును తీయుమనియు, మరి
కొందరు యిలవేల్పును నిరసించుటచేగలిగినబాధగాన కులదైవతమును ఆరాధింపవల
యుననియు, మరికొందరు గ్రహశాంతి చేయవలయుననియు వారివారి యిష్టానుసా
రము అపత్ప్రీడితులను భ్రమింపచేయుదురు యీ అపత్ప్రీడితులు మనస్థిమితములేక
వారిపూటలనువిని పుణ్యములను లోనికిచ్చుట మాని వేయుచున్నారు. ||౧౦౮||

శ్లో॥ ఆహారపానీయవిహారపథ్య
భేదాత్పునా రుక్మముపాగతేః।
అపప్రధాం రుక్మసితానా
మజ్జానినో వా పరికల్పయంతి॥

॥౧౦౯॥

నిజమును తెలియనిమాధులు ఆహారము, పానీయము, విహారము వీటియొక్క
లోపమువలన రోగము తిరగజేటనదిఅను అపవాదమును కల్పించుచున్నారు. ॥౧౦౯॥

శ్లో॥ నాజ్ఞాతా ననతి స్వయం తు సహ సాజ్ఞాతేవ మధ్యాగత
స్వాజ్ఞాతం విషయం విచక్షతి బహుజ్ఞాతేవ తద్బంధుభిః।
సద్య స్పృఖ్యసుఖాశయాజ్ఞానచనభ్రాంతా స్సువైద్యం త్యజం
త్యేవం వైద్యవిధా యధార్హవిధినా లోకేచిత్సహతా॥౧౧౦॥

రోగమధ్యమున రోగినిచూచుటకు వచ్చినవారు తెలియనివారు తెలియనట్లూ
దక్షిణక రోగితోను రోగియొక్క బంధువులతోను తమకు తెలియనిరోగములనుగురించి
మిక్కిలి తెలిసినవారివలె తమవతోచినప్రకారము ఉపన్యసింతురు రోగభయముచే
తొట్టుకొంటున్నదివారు రోగికి తల్లితండ్రులు సుఖము చేకూరుననెను ఆశతో ఆజ్ఞా
నులుచెప్పిన చెర్రిమొరిమాటలను విని భ్రాంతిపడి చక్కగా వైద్యముచేయుచున్న
వైద్యుని తల్లితండ్రులు ఆలోచనచేక విడిచిపెట్టుచున్నారు యారీతిగా వైద్యవిధాన
ముభ్రష్టము అగుచున్నది ॥౧౧౦॥

—• మూఘోత్యం •—

శ్లో॥ మృత్వా సద్య శ్శ్లోణాసుఖదాహిందరాన్ధ్రప్రభాచా
న్ప్రాజ్ఞో వాఽఽపశ్యతిహతమనః ముఘాతి త్యక్తధైర్యః।
ఆపన్నాస్తే ససది వివదాం సంఘటంతే ప్రియత్నా
త్సర్వాద్యప్రపం ఘది మనః స తద్భ్రష్టో సాక్షిమాత్రా॥

స్వాల్పముకూడా అపత్తువలన మనోధైర్యము వదిలి తత్కాలమున చెవులకింప
యిన అప్రాజ్ఞుల ఆడంబరవాక్యములనువిని తమకుగల ధైర్యమును పూర్తిగా కో
లుపోవుచున్నారు. అపన్నులు సామాన్యముగా అపత్కాలమందు అప్రాజ్ఞులతో
అప్రయత్నముగా కలుగుకొనబడుచున్నారు. ప్రతివాఁడని వాఁడనారి పూర్వకర్మా
నుసారముగరోగములున్న ఆరోగములయొక్క ప్రకోపోపశాంతిములు సంప్రా
ప్తములు అగుచుండును. అయినప్పటికి వారివారి పూర్వకర్మానుసారము ఫలప్రాప్తి

కలుగుచుండును. ఆయివపటికిన్ని అష్టాంగయోగ సమావేశము యీ అష్టాంగ
అమాటవినుట అపునని సాక్షిమాత్రములు. ||౧౦౧||

శ్లో॥ కేచి తత్ర నివాసనద్భి రభిలై రూనాధికై ర్వైద్యకై
రైద్యం కారయతుం యతంతి చ ముఖీత్రై సమస్తాత్మనామ్
తస్మా దేకతమస్య వా వితతరుక్చాంత్యాం తు కస్యాపివాఽ
శృద్ధా పృత్యుత నైవ కింతు భవితృస్యాథాభిహారో భవేత్ ||

కొందరు తమచుట్టుపట్ల నివసించుచున్న పాచున్యవైద్యులచేతనున్న గొప్ప
వైద్యులచేతనుకూడా మొగమాటము చెడకుండా అందరిచేత వైద్యముచేయించుట
మంచిదని తలంచి అప్రకారముచేయుటకు ప్రయత్నించుచున్నారు. ఇందువల్లనుంచి
అవైద్యులలో ఒకరికిన్ని రోగశమనోపాయచింత ఉండదు వైద్యముయొక్కపూచీ
తమయందులేదని యెవరిచుట్టువారు ఆశ్చర్యచేయుదురు. దీనివలన ముందు జరగ
వలసిన అరోగ్యచికిత్సకు అంతరాయముకలుగును. ||౧౦౨||

శ్లో॥ కేచి ద్విజా ముద్ధృత మేవ శాంతిం
న వైద్యకాయ క్వచి దిప్యశంతి
ఆయాంతి నమోః పున రామయేషు
ప్రాగ్వంచకా విస్మృతపూర్వచేష్టితాః || ||౧౦౩||

కొంతమంది రోగముయొక్క ఉధృతస్థితినిమాత్రము మిక్కిలముగాచెప్పు
చూదురు. రోగికి కలుగుచున్న సుగుణసంపత్తిని చెప్పురు. ఒకానొకప్పుడు వైద్యుని
అనాదరణచేసినవారు ఆమయవ్యాప్తికాలమున పూర్వము తామునర్చిన అనాదరణము
మాటనుమరచి మిక్కిలి నమ్రభావముతో వచ్చెదరు. (దీనివలన ఒక్కొక్కప్పుడు
వైద్యవైషమ్యము యేర్పడును.) ||౧౦౩||

శ్లో॥ హితాయ తత్రత్యచికిత్సకానాం
తేభ్యోఽలభ్యః ప్రతిగృహ్య జాయుం |
రుగ్ణాయ నత్వాన మృమానదంతే
గుణాగుణా న్నేచి దహో భిషగభ్యః | ||౧౦౪||

కొంతమంది తమచుట్టుపట్లనున్న వైద్యులకందరికిని తమయందు అభిమానము
కలిగించుకొనుటకొరకు వారివద్ద మందులనుగ్రహించి అమందులను రోగులకివ్వక
కారికితోచినప్రకారము గుణములనుగాని దోషములనుగాని అబద్ధపుసంగతులను
చెప్పుచుందురు. ||౧౦౪||

శ్లో॥ ప్రతిక్రియాయాం సుచిత్సకేన
సమ్యక్కృతాయామపి వా స్వభావాత్ |
నివారణస్య వ్యవధానహేతో
స్సమానయం త్యన్య మముం విస్మయ్య॥

॥౧౧౫॥

తెలివిగలవైద్యునిచే చికిత్స చక్కగాచేయబడుచున్నను స్వభావసిద్ధముగ
కొన్నివ్యాధులు కదురుటకు ఆలస్యమగును. అట్టిసందర్భములలో ఆలస్యమును
సహింపక మరియొక వైద్యుని తీసుకొనివచ్చి చికిత్సచేయింతురు ॥౧౧౫॥

శ్లో॥ యుక్తాష్టధైః కుర్వతి సచ్చికిత్సా
మాప్తేపి వేద్యే సుకుమారతంత్రైః |
త్యక్తప్రేమాల్లై రుపతాపలేప
క్రియా స్సమిచ్ఛంతి హి కేచిదజ్ఞాః॥

॥౧౧౬॥

తనుజ్ఞేమమునుగోచివైద్యుడు ఆయాగోగోపయోగములయిన మందులచేతను
న్న సుకుమారములయిన చికిత్సలచేతనున్న జాగ్రతగా చికిత్సచేయుచుండగా కొం
తమందిఅజ్ఞానులు యెవరోచెప్పినపసర్వచేతనున్న వేర్వేయొక్కయు అకులయొక్క
యు కషాయములచేతనున్న, పట్లచేతను, కాపడము మొదలయినవాటిచేతనున్న
చికిత్సలనుగోరుచు సచ్చైద్యమును విడచుచున్నారు ॥౧౧౬॥

శ్లో॥ రుక్ష్వక్ష్వాకాలాగతపాంథవాక్త్యైః
విస్మయ్య వేద్యం కురుతే తదుక్తం |
దైవేక్షణం భూతబలిం వ్రతంవా
రుగ్వారితా తైరితి విశ్వసంతి॥

॥౧౧౭॥

రోగము పక్ష్యమయ్యేగమయమునకు వీధిలోకివచ్చిన ఏదైరాగిమాటలతో నమ్మి
అంతటితో రోగప్రారంభములగాయితుల వైద్యముచేసి రోగనివారణచేసినవైద్యుని
విడచి అదైరాగిచెప్పిన దిగదుడుపును పెట్టుటగాని ఏలిరివతియో శిశ్నదమనిగాని
ఏవ్రతమునో చేసెదమనిగాని మ్రొక్కియు వాటివలన రోగము తత్క్షణమే మర్చిపో
యినదని నమ్మెదరు. ॥౧౧౭॥

శ్లో॥ విశ్వాసశూన్యా ఇతి న త్యజంతి
విశ్వాసయుక్తా ఇతి తత్క్రియాంతం |
నేక్షంతి రుక్మాంతిపరా రుగాదే
స్తుదంతి మూల్యాపగయోజనాయ॥

॥౧౧౮॥

వైద్యునియందు తనకు నమ్మిక లేదని విడిచిపెట్టరు. నమ్మిక కలదని రోగము పూర్తిగాకుదిరేవరకు చూడరు. రోగప్రారంభములగాయకు యింకా రోగనివారణ కాలేదనియు మంచిమందులను వేయమనియు వైద్యుని పీడించుచుందురు. ||౧౧౮||

శ్లో|| స్వస్వేష్టజైద్యా గమనాంతరేషు
తత్కాలద్వోపకృతిప్రసక్త్యా |
బలాదనిచ్ఛంత మపి క్రియాన్యై
ప్రవేశ్య పశ్యా ద్విస్మజంతి వైద్యమ్ || ||౧౧౯||

తమకు ఇష్టమయినవైద్యుడు వచ్చేలోగా వైద్యసహాయప్రసక్తిచే తనయింటి వద్ద చికిత్సకుయిష్టపడనివైద్యుని బలాత్కారముగా వైద్యమునకు ప్రవేశపెట్టి తమకిష్ట మయినవైద్యుడు రాగానే విడిచిపెట్టెదరు. ||౧౧౯||

శ్లో|| యత్కించ దప్యోషధ మేన దీయతే
నైకోపి తేషాం గుణాః కథం భవేత్ |
ఇత్యాశయా కాల మపాస్య మోహితాః
కుర్వంతి సాధ్యా న్నన రప్యసాధ్యకాః || ||౧౨౦||

యేదో ఒకమందు యిప్పించుచున్నాముకదా వాటిలో ఏదో ఒకటి పనిచేయ కపోవునా అను ఆశచే కాలమును వెళ్ళిబుచ్చి సులభసాధ్యమయిన వ్యాధిలను అసా ధ్యములయినవాటినిగా చేయుచున్నారు ||౧౨౦||

శ్లో|| రోగేషు వక్రగమనేషు భిషక్చికిత్సాం
ఆమోదయం త్యవిదితామయభీతిభీతాః |
రోగే వ్యవక్రగమనేషు భిషక్చికిత్సాం
నామోదయంతి కిముతాపహసంతి వైద్యమ్ || ||౧౨౧||

వ్యాధి అసాధ్యముగానున్నపుడు వ్యాధిని గుర్తంపరేక భయపడి వైద్యులెట్టి విధముగా చికిత్సచేసినను దానిని అంగీకరింపరు. వ్యాధి మల్లినదనిరోచినప్పుడు వై ద్యుని చికిత్సకు అంగీకరింపరుసరికదా వైద్యునికూడ పరిహసించుదురు. ||౧౨౧||

శ్లో|| వేద్యాలభే రూఢవిశ్వాసవత్త్వా
లోకానాంభావ్యాపదజ్ఞానవత్త్వాత్ |
తత్తత్కాలప్రాప్త జాయూ నృసాంశ్చ
రుగ్గాం దత్వాహంతి చాఽమూఢి రేవ || ||౧౨౨||

అవసరమయినప్పుడు శత్రుద్యుడు లభ్యము కాకపోవుటవల్లనున్న పెరిగిన మృకముకలిగియుండుటవల్లనున్న ముందు కలుగజోవు అసందర్భస్థితి తెలియకపోవుటవల్లనున్న ఆయా కాలములయందు తమకుదొరకిన అనవసరములయిన మందులనున్న కషాయములను గోగులకుయిచ్చి తుదకు వీటివల్లనే రోగికి అపాయముకలుగజేయుచున్నారు. ||౧౨౨||

శ్లో || వ్యామోహకాభూషణదర్శవేషేః
కుర్వంతి మాయాం బహవస్వకృత్యే!
తాన్విశ్వసంతః కలిచిత్కదాచి
ద్వాత్వాపి తేహ్యపదమేవ యాంతి|| ||౧౨౩||

అనేకమంది తమకృత్యములయందు ప్రజాసముదాయమునకు మోహము కలుగజేయు అడ్డుబంధవేషములతోను, సంభాషణతోను మాయనుచేయుచున్నారు. లోకముఅట్టివారిని నమ్మి ౨. కానొకప్పుడు మోసపోవుచున్నది. ||౧౨౩||

శ్లో || రుక్ష్వపథ్యాగదయోజనేషు
వైద్యా త్వస్త్వైశలవర్జనాయ!
రుక్ష్మాంతి వైద్యాభినివేశహంత్రీం
త్యజంత వాచం స్వపటుశ్వసూచిన్|| ||౧౨౪||

కొంతమంది వ్యాధియొక్క పక్వాపక్వతలను నిర్ణయించుటలోను పథ్యపానాదులు కల్పించుటలోను మందులు మొదలయినవి యిచ్చుటలోను శైద్యనికంటె తమకే ప్రావీణ్యత కలవని జల్లడిచేయుటకు రోగోపశాంతియందు శైద్యవతులపై ప్రముఖ శనింపజేయు నృధానాపహులను పలుకుచుందురు. ||౧౨౪||

శ్లో || ఏతైః మాత్రాగ్రైః మారుణద్ధి
భ్రమోన్మూఢైః నావ మివార్గశేవ!
రుక్ష్మాయ మాపేశశు గిత్తుశంతి
శాంతేతి బల్బాదికృతోపచారైః|| ||౧౨౫||

సుడిలో పడిపోవుటకు నిర్ణయగానున్న నావ లంగరుచేతనల ౩. కానొకప్పుడు ఒక్కమాత్రంచేతనే రోగము అరికట్టబడుచున్నది. ||అట్టితరీయిది వ్యాధికాదనియు గ్రహణశీలము మొదలయిన నీటి ఆనియు తామాచరించిన (బలి) దిగతుడువుల శివులయినచేటివేతనే అవ్యాధివారికి గాఢ శనించినదనియు చెప్పుచుగను ౧౨౫||

—♦ ప్రాజ్ఞకృత్యం ♦—

శ్లో॥ కుగ్రామవాసః కులహీనసేవా
రసానభిజ్ఞప్రణయోపలభిః।
నివాసదేవాంతికరుక్మితాన్తా
వజ్ర్యాణి చత్వారి సదా సుధీభిః॥

॥౧౨౬॥

కుగ్రామమునందు కాపురము, కులహీనుని కొలుచుట, సరసమెరుగనివాని
తోన్నేహము, కాపురమున్నదగ్గర వైద్యముచేయుట కొప్పుకొనుట, యీనాలుగిం
టిని విద్యాంనుడగువాడు విడిచిపెట్టవలెను

॥౧౨౭॥

శ్లో॥ వివాహవైద్య వ్యవహారజంతు
సంధానదూరస్థితవా స్సుధన్యః॥
తృణేంధనాంభస్సుతవ్రేద్యమిత్ర
పత్నీసమీపస్థితవాంశ్చ ధన్యః॥

॥౧౨౮॥

వివాహము, వైద్యము, వ్యవహారము ఒంతుసంధానము యీనాలుగింటియొ
క్కయు సంధానమందు దూరముగా ఉన్నవారున్న గడ్డి వంటచెరకు, మంచినీళ్ళు
కుమారుడు, వైద్యుడు, స్నేహితుడు, భార్య వీరికి సమీపముగా ఉన్నవారుధన్యులు

శ్లో॥ శాంత్యన్మృతావాపి గదే నివృతౌ
ప్రోక్తేషి ఘోరే సతీవ్రేద్యకేన।
నరోగిణాం జాతు శుభాని కుర్యా
దతీందియజ్ఞోపి కదాచ లోకే॥

॥౧౨౯॥

వ్యాధి ఉపశమించుటకు ఉన్మృతముగా ఉన్నప్పుడున్న, శాంతిపొందినవం
టనేనున్న వైద్యుడు ధైర్యమునుచెప్పినప్పటికి అతీందియజ్ఞానసంపన్నులు అయిన
వారుకూడా లోగులకు వివాహాది శుభ కార్యములను చేయరాదు.

॥౧౩౦॥

శ్లో॥ భార్యాద్యయం మహిష్యేకా పరగ్రామే కృషి స్తథా।
రాజయుగ్మం భిషగ్యుగ్మం పంచామూ స్వర్ణయే ర్భుధః॥౧౩౧॥

ఇద్దరుభార్యలను వివాహముచేసుకొనుట, ఒక గోడను మేపుట, పొరుగువారన
వ్యవసాయము యిద్దరుప్రభువులతో స్నేహము, యిద్దరువైద్యులచే చికిత్సచేయించు
ట, పండితుడగువాడు యీ అయిదింటిని విడిచిపెట్టవలెను,

॥౧౩౨॥

—• వైద్యకప్రవేశవిధి •—

శ్లో॥ ప్రియత్వా తప్రిణానాం నిజహృది పురస్తా దభిమత
స్తదా తత్రిత్యానాం బహుళజనరుక్మాంతి సరళః।
చికిత్సాపారీహో నిగలజనబాహుళ్య (విదితః) వినుతః
ప్రవేష్టవ్యో నిష్ప్రప్రభవితనిజవ్యాధిశమనే॥ ॥౧౩౦॥

ప్రియముకంటే ముఖ్యరస్తువులేదు గాని చికిత్సావిషయమై ఆస్కాదనుండి
వైద్యులలో చికిత్సలయందు ప్రసిద్ధిచెందినట్టియు ప్రజలకుందరకును సమ్మతమయినట్టి
యు చికిత్సలయందు వైశద్యముకలిగినట్టియు తమకు యిష్టమయిన వైద్యుని మందు
గానే ఆలోచించి చికిత్సకు ప్రవేశపెట్టుకొనవలెను ॥౧౩౦॥

శ్లో॥ స్వాసమ్మతో వాపి చికిత్సకేన
ప్రాంత ప్రసిద్ధాఖిలసమ్మతేన।
లోకాపవాదాపసమాయ రుగ్ల
శ్చికిత్సితవ్యః స్వసతం విహృత్య॥ ॥౧౩౧॥

తమకు ఇష్టమలేకున్నను ప్రాంతవాసులకుందరికిన్ని ఇష్టుడయిన సుప్రసిద్ధవై
ద్యునిచే లోకోపవాద కుండుటకొను చికిత్సచేయి వలయును ॥౧౩౧॥

శ్లో॥ అగంతుకేభ్య స్సుఖలోహితశ్చ
దోషోద్భవేభ్య స్సుచికిత్సితే॥
రక్షే దృహస్థా సుతతం గృహస్థైః
రక్తంత్రాషధజ్ఞై స్వవశే నియోజ్యై॥ ॥౧౩౨॥

యోగ్యుడయిన పురోహితుడు అగంతుక దోషములవల్లనుంచయు యోగ్యుడ
యిన వైద్యుడు వాతాదిదోషజనితవ్యాధులవల్లనుంచయు గృహస్థులను కాపాడవల
యును. గాన ప్రతిగృహస్థుడున్న పురోహితవైద్యులను తమస్వాధీనమందుంచుకొన
వలయును. ॥౧౩౨॥

శ్లో॥ యద్యన్యవైద్యానియనప్రీతి
స్వవేశ్మవైద్యా త్ప్ర సమాహృతివ్యః।
నోచే స్మృహుర్లభ్యభిషక్సహాయే
న సావకాశోఽస్త్రితిమారివైద్యాత్ ॥ ॥౧౩౩॥

ఇతరవైద్యుని తీసుకురావలసిన అవసరము కలిగినేని తమకుటుంబవైద్యునిచేత నే వానిని రప్పించుకొనవలెను. అట్లుచేయనియెడల మాటిమాటికి పొందవలసిన వైద్యసహాయమునకు దూరవైద్యునివలన సావకాశము ఉండదు. వీరివ్రుకు కూడపలుకుకొని వైద్యముచేయుట గృహస్థులకు మంచిసావకాశము. ||౧౩౩||

—♦ చికిత్సాస్థానంభకాలమున వేద్యుడు చెప్పవలసినది ♦—

శ్లో॥ పేష్ణా వాగ్ని వ్యఖిలగృహిణః స్థాగ్ధ్యం తే చికిత్సాం
సాధ్యాసాధ్య వ్యపి భిష గిదం వాచయే తైః పునైవ
కుర్యా మద్య ప్రభృతి సతతం సచ్చికిత్సా మహం త
త్కర్మాధీనం ఫలిత మపి తత్కర్మ మద్బుద్ధిరూపం॥ ||౧౩౪||

ప్రతిగృహస్థుడును తోగులపాత్రములయందు తనకుగల ప్రేమాతిశయముచే సాధ్యవ్యాధులయందును, అసాధ్యవ్యాధులయందునుకూడ చికిత్స చేయవలసినదిగా కోరుదురు. అప్పుడు వైద్యుడు- 'ఆయా' ఇదిమొదలు నేను బాగ్ధ్యంగా చికిత్సచేయుదును. అచికిత్సాఫలితము తోగియొక్క కర్మాధీనమును అకర్మ నాబుద్ధిరూపమును అయివున్నది అని చెప్పవలయును ||౧౩౪||

శ్లో॥ మమ క్రియా వో యది సమ్మతా స్యా
త్సరప్రీతకార మపాస్య మేవ
ఇత్యేవ ముక్త్యా పురత స్తదిష్టం
జ్ఞాత్వా ధ కుర్వీత భిష క్చికిత్సామ్॥ ||౧౩౫||

నాచికిత్సయందు మీకు అంగీకారముండనని యితరులచే చికిత్సచేయించుట మానవలెను. అనిచెప్పి వాని అభిమతమును తెలుసుకొని ఏమృదువో చికిత్స ప్రారంభింపవలయును. ||౧౩౫||

—♦ సమీపచికిత్సాదోషం ♦—

శ్లో॥ అత్యాసన్నతయా నూనం మహా న్యాయా త్యగారివం
ఇందనత్వం ప్రపద్యంతే సమీపస్థా ప్రచందనాః॥ ||౧౩౬||

సమీపస్థితివలన సులభసాధ్యమయిన మంచిగంధపు చెట్లు వగలచెగురుగా వాడబడినట్లు ఎంతటిఘనమైనను నివాసప్రాంతమున లాభమును పొందుచున్నాడు.

శ్లో॥ పా గ్యావతా యా త్యవిలంబితేన
న తావతా శామ్యతి రు క్కదాపి
తదంతరే సన్నిధివేద్యయోగ
దోషేణ వేద్యం త్వరయంతి శాంత్యై॥ .౧౩౭॥

వ్యాధి వచ్చినంతవరకా ఎన్నడున్నా శాంతింపదు యీలోపున సాన్నిధ్య
స్థితివోషమచే రోగోపశాంతికొను వేద్యని నొందరిచ్చేయుచును. ॥౧౩౭॥

శ్లో॥ శక్తౌషధై ర్ఘడితి రుక్మమితా స్మరంతి
భ్రాంతిం రు గప్రశమితా భిషగప్రగల్భాః
ఏకత్ర జాయునివహాపగమశ్రమశ్చ
నిందాచ సన్నిధివశా దపరత్ర సిద్ధా॥ ॥౧౩౮॥

యుక్తిమతయిన మందులచే వ్యాధి శీఘ్రముగా ఉపశమించినయెడల ఇదిరో
గమేమాయని భ్రాంతిపడితిమనియు, ఉపశమించనియెడల వేద్యలోపమునున్ను తల
చుచున్నారు. మొదటిపక్షమున ఔషధవ్యయము శ్రమయున్ను, రెండవపక్ష
మున వేద్యుడు తెలివితక్కువవాడని నింద ఇవి సమీపస్థితివోషములు అయివున్నవి.

శ్లో॥ భ్రాంతిం రుజ శీఘ్రవివారణేన
తద్యవ్యత్యయే శంసతి వైద్యలోపమ్
చికిత్సక స్యాషధవప్త మాదా
పరత్ర కించాపయశో ద్వితీయే॥ ॥౧౩౯॥

కొంచమిందుగా వైద్యోపశమనము తాత్పర్యమే దీనికిని సరిపోవును. ౧౩౯

శ్లో॥ సమీపవేద్యస్య సదైవ సేవా
ధనంతు కాలే నిజమారగస్య
బహుస్వభావో బలవత్తరోయం
విధేరపి ప్రతిభూత దుర్నివార్య॥ ॥౧౪౦॥

సమీపస్థుడయిన వైద్యునకు ఆనవరత సేవయు, దూరవైద్యునకు దృఢ్యులభియు
తత్పరముగుచున్నది ఇది అనేకమందికి అలవాటుగా ఉన్నది ౧౪౦ మయిన ఈ
విషయము అబ్రహ్మకుకూడా అనిన ర్మమయివున్నది. ॥౧౪౦॥

శ్లో॥ న స్నాంతి పర్వణ్యసి నార్చయంతి
 తీర్థేచ దేనాయతనే సమీపే
 తీర్థాటనే తత్ర ఖలే ఒప్యకాండే
 నమంతి సాన్నిధ్యచికిత్సకాంశ్చ॥

॥౧౮౧॥

పర్వకాలమందైనను సమీపమందున్న నదియందు స్నానమును, దేవాలయమందు అభిషేకాదులను చేయజాలరు తీర్థాటనసమయములయందు పర్వకాలము కాకున్నను అచ్చటి నద్యాలయాదులు ఖలములయివున్నను స్నానాదికము అభిషేకాదికముకూడ చేయుదురు. అప్రకారమే సమీపదూరములయందున్న శైవ్యులకును తారతమ్యముకలదు.

॥౧౮౧॥

శ్లో॥ విద్యా తదధ్యయనజప్రతిభా సమాపి
 లోకేత్ర సేతుహిమవన్నగమధ్యదేశే
 దూరేణ భాతి విబుధో ద్గిరిన ప్రజానాం
 వాసేన సన్నిధిగతేన న సాధు భాతి॥

॥౧౮౨॥

అసేతుహిమాచలమధ్యదేశమందంతటను విద్యయు, యావిద్యాభ్యాసముచే జనించిన ప్రతిభయు సమానమయినప్పటికి పండితుడగువాడు పర్వతమువలె దూరస్థితులన ప్రకాశించినట్లు సమీపస్థితులన ప్రకాశింపడు. “దూరస్థాః పర్వతారమ్యా సమీపస్థాశ్చబర్హరాః”

॥౧౮౨॥

—♦ చికిత్సా-సర్వులు ♦—

శ్లో॥ అన్యప్రదిష్టాచరణానురక్తం
 వైద్యాభిమానాన్విత మాశుకోపమ్
 విశ్వాసహీనం బహుశంకితారం
 స్వప్రోషకం వా న చికిత్సయే త్తా॥

॥౧౮౩॥

ఇతరులు చెప్పినదానిని చేయుటయం దాసక్తికలవాడు స్వతహాగా వైద్యాభిమానముకలవాడు శీఘ్రముగా కోపగించుకొను స్వభావముకలవాడు తనవైద్యమందు నమ్మిక లేనివాడు మాటిమాటికి కుళ్ళంకలుచేయువాడు ఇట్టివాడు తనను పోషించువాడయినప్పటికి చికిత్సచేయరాదు.

॥౧౮౩॥

శ్లో || దాతా దాసశ్చ ద్వావేవ సహాయా వైద్యజీవనే |

శేషాః ప్రత్యుత వైద్యస్య జీవనాధారదారకాః || ౧౮౪ ||

ధనవంతుడు ద్రవ్యమిచ్చువాడును సామాన్యుడు శుశ్రూషచేయువాడును మార్తమే వైద్యుని కాలక్షేపమునకు సహాయకులు, ధనమునూ ఇవ్వక శుశ్రూషను చేయక వైద్యసహాయమును కోరువారు వైద్యుని జీవనాధారమును పొందుచేసినవారు.

శ్లో || క్రియా స్వనుష్ఠానవిధి ర్విచిత్రీ

రూప స్తదాత్మాభ్యసితక్రియాను |

జ్ఞాత్వైవ లిప్వాం విచిత్రయే త్తా

నాహ్వనిత స్సన్నిభగాత్రమానః || ౧౮౫ ||

చికిత్సావిధానములు ఆ నేకరకరకములుగా ఉన్నవి హాటిలో తనకు తెలిసిన చికిత్సను అనగా తనకు అభ్యాసమై యున్న చికిత్సయందు అభిలాషకలవో లేదో తెలుసుకొని ఆత్మగౌరవమును కోరు వైద్యుడు తనచికిత్సయందు అభిలాషకలవారికి మార్తమే చికిత్సచేయవలయును || ౧౮౫ ||

—♦ చికిత్సాంగములు ♦—

శ్లో || రోగీ విత్తం సేవకో దీర్ఘ మాయు

ర్భృత్యో వైద్యో రుక్మిశస్తాపథంచ |

అంగా న్యాసు స్సప్త వైద్యక్రియాయా

స్తేషామేవ స్యా త్సమగ్రా చికిత్సా || ౧౮౬ ||

చికిత్సకు- రోగి, ద్రవ్యము, సేవకుడు, దీర్ఘాయుగ్ధాయము, భృత్యుడు, తెలివి గలవైద్యుడు, రోగోపయుక్తమైన ఔషధము, అను ఏడుఅంగములు. ఈఅంగములు యెవరికిగలవో వారికి సంపూర్ణమయిన చికిత్స జరుగును. || ౧౮౬ ||

—♦ రుక్మివైద్యనియమం ♦—

శ్లో || చికిత్సకా రుక్మిషు దుష్టభావా

శ్చికిత్సకే దుష్టధియ స్సరోగాః |

ప్రయాంతి తే కారవమేవ తస్మా

త్ప్రవర్తితవ్యం పితృపుత్రధర్మాత్ || ౧౮౭ ||

శోగులయందు దురభిప్రాయముగల వైద్యులున్ను, వైద్యులయందు దురభి
ప్రాయముగల శోగులున్ను, తొరవాదనరికములను పొందుచున్నారు. గాన వీరు
పరస్పరము పితృపుత్రభావములతో నగులంపవలయును ||౧౪౩||

—♦ చికిత్సావశ్యకత ♦—

శ్లో || నిర్వాపయే తైలబలేపి దీపే
యథా సమీరేణ తదా పమృశ్యోః |
ఆయుష్యాయుక్తౌపి హి జంతురేచగ
హింసా చ్చికిత్సావిధినా సురక్ష్యః || ||౧౪౪||

తైలము పూర్తిగా ఉన్నప్పటికిన్ని గాలిచేత దీపము అర్పణదీప చందమున
బ్రహ్మలిఖితమయిన ఆయుర్గ్రాయము ఉన్నప్పటికి అపమృత్యుదాయకమయిన మిథ్యా
హార విహారాదులవల్ల ఆయుర్గ్రాయమునకు ఒక నొక పుష్పడు భంగముకలుగునుగాన న
వైద్యుడగువాడు చికిత్సావిధానముచే అట్టి మిథ్యాహారాది రూపమయిన దోషముల
ను తొలగించి శోగులను రక్షింపవలయును ||౧౪౪||

శ్లో || భవే చ్చరీరం యది చే నరోగం
లబ్ధం చతుర్వర్గఫలం సుసాధ్యమ్ |
రోగావృతం చే త్తదలభ్యమేచ
కర్తవ్య మస్మా దగదం శరీరమ్ || ||౧౪౫||

శరీరమురోగరహితముకానిచో ధర్మాగ్ర కామమోక్షములు సాధింపబడవుగాన
పురుషార్థములనుకోరు ప్రతిహానవుడున్ను తనదేహమును రోగరహితమయినదానినిగ
తప్పక జేసుకొనవలయును ||౧౪౫||

—♦ చికిత్సాప్రయోజనం ♦—

శ్లో || చికిత్సామూలమేషోఽతి భిషక్ష్వాచిద్ధనం
క్వచి త్క్రియాభ్యాస మపి క్వచి ద్యతే |
ధర్మం క్వచి త్సేవ హ మతీన గౌరవం
మూర్ఖేషు లుద్భేషు చ వైరి మేవ || ||౧౪౬||

చికిత్సచేయుటవలన ఒకానొకచోట గృహ్యలాభమున్ను ఒకానొకచోట
అభ్యాసపాటనమున్ను, ఒకానొకచోట కీర్త్యమున్ను, ఒకానొకచోట ధర్మమున్ను

ఓకానొకచోట స్నేహమున్ను, ఓకానొకచోట గౌరవమున్ను పొందుచున్నాడు.
మూర్ఖులకును లబ్ధులకును చికిత్సచేయుటచే వైరమును పొందుచున్నాడు ||౧౫౧||

— ♦ చికిత్సా (మహిమ) ఫలము ♦ —

శ్లో || సర్వామ్నాయపురాణశాస్త్రపరనప్రఖ్యాతతీర్థరాటన
తేతాగ్న్యాయతనేశ్వరాలయతటాకారామసంస్థాపనాత్ |
ఉత్కృష్టవ్రతదేవతాస్మృతిజపస్నానాన్నపానాదికా
దేతస్మా త్తదిశేష మేవ సుకృతం సద్వైద్యకృత్యా లభత్ ||

చతుర్వేద పారాయణము, అష్టాదశపురాణపఠనము, ప్రసిద్ధములయిన శ్లోత్రములకు జెడలుట, తేతాగ్న్యపాసనము, శివాలయప్రతిష్ఠ, తటాకప్రతిష్ఠ, ఆరామ ప్రతిష్ఠ, మహోన్నతవ్రతాచరిణము, పరమేశ్వరాధన, జపము, స్నానము, అన్నదానము, చలివేంద్ర మొదలయిన సత్కార్యములన్నిటిచేతను ఎంతఫలితముకలదో అంతఫలితమున్ను సద్వైద్యమువలన కలుగుచున్నది. ||౧౫౨||

— ♦ చికిత్సాలయూచశ్యకత ♦ —

శ్లో || గచ్ఛంతి మేకస్య నిరీక్షణాయ
శితం సమాహూయ చ వైద్యకస్య |
తిద్రుగ్రిసందర్శనవిఘ్నశాంత్యై
రుగ్లం చికిత్సాలయ మానయంతే ||

వైద్యుడు రోగినిమామటకుగాను తోచరంగా పొవుచుండగా ఆవైద్యుని అనేకమంది పిలచుచుందురు అందుచే రోగినిమామటకు విఘ్నముకలుగును అట్టివిఘ్ననివారణకొరకు (రోగిని ఎప్పుడుపడితే అప్పుడు చూడగలుగుటకు) రోగిని చికిత్సామందిరమునకు పీనుకొని జెడలుదురు ||౧౫౩||

శ్లో || యద్రుగ్రివాసస్య చికిత్సకాగమా
త్క్రియాలయస్యైవ రుగన్వితాగమాత్ |
యథార్హదివ్యోపధయోజనాచధ
శ్చికిత్సక స్వాస్థ్యచిరాయ సంప్రదా ||

రోగియొక్క నివాసమునకు వైద్యుని తీసుకువచ్చుటకంటె చికిత్సాలయమునకు రోగిని తీసుకువచ్చుటవలన రోగానుకూలౌషధములను యిచ్చుటకు వైద్యునికి సౌభాగ్యముగా ఉండును. ||౧౫౪||

—♦ చిత్రాస్నిహిష్ఠలకాలము ♦—

శ్లో॥ రుజుత్వసంధాన మివానతేచ
జలాధికేంబూద్ధరణంచకూపే!
సుదుఃఖతే సాంత్యవచఃప్రచార
మంతాగతాత్మైషధ మప్యనర్థః॥ ||౧౫౫||

వంగిపోయినదానిని యధాప్రకారముగా చేయుటచేతను జలకలిగిననూత్రియం
దధికముగా నీరుతోడుటచేతను విచరించువానిని ఓదార్చుటచేతనున్న ఆనర్థమువా
టిల్లినట్లు చంపుటకువచ్చిన రోగమునకు ఔషధప్రయోగమువలన దుస్థితిములే అధిక
మగుచుండునుగాని, సుగుణసంపత్తి యెంతమాత్రము కలుగ నేరదు. ||౧౫౬||

—♦ చిత్రాస్నిహిష్ఠలకాలము ♦—

శ్లో॥ ఔషధస్యానుపానస్య సద్యస్సురణమేవచ॥
చిత్రాస్నియాం ప్రధానం స్యాత్ప్రధ్యస్యాపిచ భూరిశః॥ ||౧౫౭||

ఔషధ్యదగువానికి రోగినిచూచునదిగాని రోగులు అడిగినదిగాని ఔషధము
యొక్కయు, ఆనుపానముయొక్కను పథ్యపానాదులయొక్కయు, స్ఫురణయే
మిక్కిలి ముఖ్యముగా వుండవలయును. ||౧౫౮||

శ్లో॥ మాత్రావృద్ధీ రోగతుల్యే గుణే వా
మాత్రాహీనో రోగపక్ష్యే వికారే!
కుర్యాత్కల్మాషేతేకీచూర్ణతుల్యా
స్తంతాస్పృశ్యం సర్వమప్యేషధంచ॥ ||౧౫౯||

రోగము హేచ్చుతగులులేక సమానస్థితిలోనున్నపుడున్న గుణము కనుపిం
చనవుడున్న మోతాదులను పెంపుచేయవలయును. రోగము పక్ష్యస్మృఖమయినపు
డును వికారములు కలిగించినపుడును మోతాదులను తగ్గించవలెను. మందులలో
కలిపెడుచూర్ణాదులు (కంటిలో పెట్టినను మెరిగకుండ) మొగిలిపుప్పొడివలె నుండవ
లెను. ఏమందు లోపలికపుచ్చుకున్నను పండ్లకు తగలనీయకూడదు ||౧౬౦||

శ్లో॥ వ్యాధే ర్నిదానం బహుకష్టపాథ్యం
న రుక్మీయా తాదృశకష్టసాధ్యా!
హృచ్చాస మస్తిష్క మధిచ్యుతం చే
త్ప్రతిక్రియా తస్యతు వర్జనీయా॥ ||౧౬౧||

వ్యాధులను పోల్చుటలో కష్టమున్నదిగాని చికిత్స చేయుటలో యెంతమాత్రము కష్టము లేదు. ఏకోగికి హృదయము శ్వాసకోశము పెదదు చెడిపోవునో అట్టికోగులకు చికిత్స చేయనవసరము లేదు. ||౧౫౮||

శ్లో || నివేశ్య కర్ణాదిషు కంటకాదీ
స్పహిర్వాదిష్యంతి న తజ్జభాధామ్ |
శయ్యాసనస్థక్రిమికిటబాధాః

శోచ్యాః పురస్తా త్స్పృగుకామయేషు || ||౧౫౯||

శ్లోత్సాదీంద్రియములయందు ముండ్లు, చింతగింజలు, పలకపుల్లలు, మొదలయినవాటిని ప్రవేశపెట్టుకొని వాటివలనకలిగినబాధలను చెప్పజాలక పసిబిడ్డలు బాధపడుచుందురు. అట్టిగమయములయందు పిల్లలుపరుండు పక్కలు మొదలయినవాటియందున్న నివసించు క్రిడించు ప్రదేశములయందున్న క్రిమికిట కాదులు ఉన్న వేమాయని పరికిలించియు పయిన చెప్పిన ఇంద్రియగమనమును పరికిలించియు తగినచికిత్సలను చేయవలెను ||౧౬౦||

శ్లో || అంతర్గతే హ్యమయదుర్గుణేషు
రోగార్హస్యరాయబహిర్గతేషు |
అనూహ్య రుక్ష్పర్యవసానరూపా

న్తా స్కూర్మ్య రజ్జా యది దుశ్చికిత్సామ్ || ||౧౬౧||

అంతర్గతములయిన రోగవికారములు రోగోపశమనరూపములు కాదలంచి బహిర్గతము లగుచుండగా అట్టివ్యాధులను వ్యాధిపర్యవసానరూపములుగా ఆలోచింపక దుర్గుణములు అని భ్రాంతిపడి దుశ్చికిత్సను చేయుదురు. ||౧౬౨||

శ్లో || చికిత్సయతి రోగాంతే యోభిషక్తేన రోగిణాం |

జీవితా న్మరణా ద్వాపి యశ చ వోపలభ్యతే || ||౧౬౩||

యేజైద్యుడు రోగాంతమున చికిత్సకు ప్రవేశించుచో అట్టిజైద్యుడు రోగి జీవించినను జీవించకున్నను యశస్సునే పొందుచున్నాడు. యేలననగా ఎవనికిని శక్యముగానివ్యాధిని వదిల్చినాడు అనియు, ఎవనికిని శక్యముగానివ్యాధిని యితనుమాత్రము యెట్లుకుదర్శగలడనియు చెప్పులగుగాని యెవరును నిందింపరు. ||౧౬౪||

శ్లో || రుగ్మిణి తేమగే దైవా ద్వైద్యస్యా నయనాంతరే |

యత్రేషుప్రత్యానయనే తేన విందే త్వశారణమ్ || ||౧౬౫||

పైద్యుడు తనను రోగిదగ్గరకు తీసుకువెళ్ళేలోగా రోగి స్వస్థడైయున్నప్పుడు
తిరిగి తనను సాగనంపుటలోగలచేయమనెట్టి తనయందు వారికిగల గౌరవమును
గుర్తించుకొనుచుండవలెను. ||౧౬౨||

—♦ వేద్యకర్తవ్యం ♦—

శ్లో॥ స రోగశాంత్యై ప్రియతేత పూర్వం
యతేత రోగేషు వికారశాంత్యై
వికారశాంతౌ స్వయమేవ శామ్యే
దోగస్తు నిర్ణీతదిగావసానే॥

||౧౬౩||

పైద్యుడు రోగారంభమునంచే రోగోపశాంతికొరకు ప్రియత్నింపరాదు. రో
గముభ్య బయలుదేరుచుండు వికారములయొక్క ఉపశాంతికొరకు ప్రియత్నింపవలెను
వికారములు ఉపశమించినచో నియమితకాలప్రకారము రోగము దానంతట అది
యే శాంతించును ||౧౬౩||

శ్లో॥ అస్వస్థతా సుస్థితవత్స్వనేకా
స్వస్వస్థతాం తాం ప్రబలాం యరస్తాత్॥
నివార్య పశ్చాదనశిష్టబాధాం
నివారయే దేవ యథాక్రమేణ॥

||౧౬౪||

ఒకరోగికి అనేక విధములయినబాధలు కలిగివున్నప్పుడు అబాధలలో ప్రబల
మయినబాధను ముందుగా నివారణచేసి ఆటుకిమ్మట మిగిలినబాధలలో అధికముగా
నున్నబాధలలో ప్రబలమయినబాధను ముందుగానివారణచేసి పిమ్మట మిగిలినబాధ
లలో అధికముగానున్నబాధను క్రమక్రమముగా నివారణచేయుచుండవలెను.

శ్లో॥ ఇచ్ఛంతి కేచి త్వృథగసృదోషం
తత్రైకదోషోప శమకాషధాని॥
సహస్రశ స్సంతి తదేవ వైద్యా
దద్యుర్యధేష్టం వివిధాషధాని॥

||౧౬౫||

అన్నివ్యాధులయందును వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు మాడుమాత్రమే. యీ
దోషములకంటె భిన్నమయిన రక్తదోషము కలదని కొంతమంది అంగీకరించుచున్నా
రట. యీదోషాపశమనార్థములు వేనవేలుకలపు అకారణముచేతనే పైద్యులు వారి

వారి యిష్టానుసారము దోహోపకాంతివిషయమై ఆ నేక విధములయిన మందులను ఉపయోగించుచున్నాడు. ||౧౬౫||

శ్లో॥ ఏకాషధే బహుశ్ఘృరణప్రభావో
 హ్యేకామయాపహరణే వివిధాషధాని |
 గ్రంథాంతరై రనుభవేన యతః ప్రసిద్ధం
 తజ్ఞాయునిర్ణయకరో భువి దుర్లభ స్సాస్యత్ || ||౧౬౬||

ఒక ఔషధమునందు అనేక విధములయిన రోగములను కుదర్చు శక్తియు ఒకే వ్యాధియందు అనేక విధములయిన ఔషధములను ఉపయోగింపవలసిన అవసరమున్ను గ్రంథములచేతనున్న అనుభవముచేతనున్న కూడ తెలియబడుచున్నది. గాన యీ రోగమునకు యిదే మందు అని నిర్ణయించుటకుగాని ఉపయోగించుటకుగాని ఎవ్వరికిని శక్యము కాదు ||౧౬౭||

శ్లో॥ ఏకః పరాత్కా బహు దేవరూపైః
 పశ్యేద్యథాపానక భావనాయూః |
 అనేకరూపా గదశక్తి రేకా
 రుజ శృమే ద్వైద్యక భావనాయూః ||౧౬౮||

పరమాత్మ ఒక్కఁడే అయింపుటికిన్ని ఉపాసకునియొక్క భావనావశ్యముచే బహుదేవతాస్వరూపుడయి ఎట్లు ప్రసన్నుడగుచున్నాడో అట్లే అనేక రూపములయిన మందులయందున్న కేవల శక్తియు వైద్యునియొక్క సమ్యక్ మననముగరించి రోగములను ఉపశమింపజేయుచున్నది. ||౧౬౯||

శ్లో॥ అత్యర్థ వద్భ్యః తుధితస్య తృప్తే
 రనర్థ వ త్తాలఫలం త్వలంహి |
 తథాపయుజ్యా త్సుకుమారభేదా
 త్క్రియాసు తదుగ్రీకుచితౌషధాదీన్ || ||౧౭౦||

తుత్పదితుడయిన ఒక్కొక్కనికి తున్నివారణకొరకు మిక్కిలి విలువగల పదార్థములకంటె విలువలేని తాటిపండు ఎట్లు వలెపడుచున్నదో అట్లే చికిత్సచేయుటలో వారివారి సుకుమారముల ననుసరించి వారివారికి తగినమందులు అహారాదికములు మందులయినవాటిని ఉపయోగపరచుచుండవలెను ||౧౭౧||

శ్లో॥ లోకాః ప్రమాదస్మరణం విహాయ
 స్థవం సమాశ్రిత్య యథా మ్మయేషు|
 సారంగతా ఏవ భయావహేఽపి
 వైద్యం సమాశ్రిత్య తథాఽఽమయేచ॥

॥౧౬౯

లోక సామాన్యము ప్రమాదమునుమాటను విడిచిపెట్టి తెప్పను ఆధారముగా చేసుకొని ఆ గాఢములయిన జలాశయముల నెట్లా దాటుచున్నాడో అట్లే వైద్యుని ఆధారముగా జేసుకొని భయంకరమయిన వ్యాధినుండి విముక్తుడగుచున్నాడు ౧౬౯.

శ్లో॥ ప్రాణాస్పదం వాపి సమర్ప్య రుగ్గం
 వైద్యా య మృత్యో ర్నభిభేతి లోకః|
 ప్రాణాస్పదత్వా ద్భిషజస్త తస్మా
 త్సమ్యగ్విదిత్యైవ చరే చ్చికిత్సామ్॥

॥౧౭౦॥

తమప్రాణముకంటె ప్రియమయినరోగిని వైద్యుని అధీనముచేసి మృత్యువు నకు భయపడడు. వైద్యుడు ప్రాణమును నిలుపుటకు ఆధారమయినవాడు. గాని రోగమును చక్కగా గుర్తించి చికిత్స చేయుచుండవలెను. ॥౧౭౦॥

శ్లో॥ నర్సేంద్రకారే ప్రబలాతపేవా
 రాత్రౌ దినే పర్వణి వైతృకే వా॥
 స్వాఽస్వస్థతాయాం విషమస్థితౌ వా
 పరార్థసంధానవిధిః ప్రధానః॥

॥౧౭౧॥

చికిత్సకునియొక్క విధియేమనగా వర్ష మునందుగాని కటికిచీకటియందుగాని మొండియెండలయందుగాని రాత్రులయందుగాని పగటియందుగాని పర్వదినములయందుగాని పితృదినములయందుగాని తాను ఆస్వస్థుడై ఉన్నప్పుడుగాని మరియు అనేకవిధములయిన యిక్కట్లయందున్నప్పుడుగానియితరుల యోగక్షేమమునిమిత్తముపాటుపడుటయే ముఖ్యవిధి. ॥౧౭౧॥

శ్లో॥ ధనం గృహీతం యది శా దరిద్రా
 ధర్మ్యా చికిత్సా ధనినాం కృతాచేత్|
 లుభస్య ధర్మాయ ధనాయ వాపి
 కుర్యా చ్చికిత్సాం నతు విప్రహైవ॥

॥౧౭౨॥

దరిదులవగ్దనుంచి దృవ్యమును తీసుకున్నను భవవంతులకు ఉచితముగా
వైద్యముచేసినను లుబ్ధులకు దృవ్యము తీసుకొనిగాని ఉచితముగాగాని వైద్యము
చేసినను అట్టివైద్యుడు బ్రహ్మహత్యాపాతకము చేసినవాడు అగుచున్నాడు ||౧౭౨||

శ్లో॥ స్పృష్ట్యా కరం రోగనిషిడితానాం
ప్రత్యాశయే చేచ్చే త్వకౌ చ నైవ్యః ।
నిషద్వరత్యాశనయేవ శీఘ్రం
రోగా వినశ్యంతి హి తస్య రుగ్ణః ||౧౭౩||

వైద్యుడు రోగులయొక్క హస్తాలవాడులను పరీక్షించి పంటనే తనచేతుల
ను కడుగుకొనినయెడల త్యాశనచే బురదపోయినట్లుగా రోగియొక్క వ్యాధి
శీఘ్రకాలములో నివారణ అగుచున్నది ||౧౭౩||

శ్లో॥ వేద్యా త్వరారోగ్యవిధానకాలే
స్వారోగ్య మత్యంత సురక్షణీయమ్ ।
స్వారోగ్యభంగో యది చే త్వచేషాం
ఆరోగ్యసంధాన నిరర్థక న్నాస్యత్ || ||౧౭౪||

వైద్యుడు తాను ఎతిరులకు చికిత్సచేయుసమయములయందు తనయొక్క ఆ
రోగ్యమును మిక్కిలి జాగ్రత్తగా కాపాడుకొనుచుండవలెను తనయొక్క ఆరో
గ్యమునకు భంగము కలిగించుకొనినచో యితరులకు ఆరోగ్యము కలుగజేయుటకు
పనికిరానివాడగును. ||౧౭౪||

శ్లో॥ పురాకృతా చే దితలోపదిష్టా
స్వోక్తా చికత్సా యది నిష్ఫలాపి ।
న వైద్యవైషమ్యభవాపనాన
ప్రస్యాధవా న్న్యాయకృతాపి నింద్యా || ||౧౭౫||

బుగినుంతుడయిన వైద్యుడు యిటుగులుచెప్పిన చికిత్సలను మంగుగా చేయని
చ్చినయెడల పిమ్మట తానాచరించిన చికిత్స వ్యర్థమైనను వైద్యలోపమునెడు అపవా
దము ఉండదు అట్లుచేయక తాను న్యాయమయినచికిత్సనే చేయుచున్నను ఒక వే
ళ కాలకర్మవశమున తనచికిత్స వ్యర్థమయినచో వైద్యమునందలి లోపముగా నిందిం
తురుగాన యితరులు చెప్పిన చికిత్సాపద్ధతిని తానంగీకరించుట మంచిపనిఅయివున్నది.

శ్లో॥ విసృజ్యతాం రోగిహితాభిలాషిణా
చికిత్సకే నాత్మహితాభిలాషిణా |
స్నానం నివాసం శయనం చ భోజనం
ప్రయత్నత స్పద్యను రోగవాసిషు॥

॥౧౭౬॥

రోగులయొక్కయు తనయొక్కయు తేజమునుకోరు వైద్యుడు రోగి నివసించి
వున్న యింటియందు స్నానము, బడచేయుట, పరుండుట, భోజనముచేయుట వీటిని
ప్రయత్నపూర్వకముగా విడిచిపెట్టవలయును

॥౧౭౬॥

శ్లో॥ కర్తు ర్విదా మేళన మాషధానాం
అన్యస్య విజ్ఞాతు మశక్య మేవ |
తదన్యదత్తేషధ భేదత త్వం
సందృష్ట మాత్రేణ న నిశ్చితవ్యః॥

౧౭౭॥

కౌషధమును చూచినంతమాత్రముచే ఇది ఫలానిమందు అని నిర్ణయించుటకు
వీలుండదు. ఏయేమందులు సమ్మేళనము గావింపబడినవో ఇచ్చినవారికితప్ప తదన్య
లకు అమందులయొక్క సమ్మేళనము గోచరము కాదు గాన ఒకవైద్యుడిచ్చినమం
దును ఇంకొక వైద్యుడు పరీక్షించి యిది ఫలానిమందు అని నిర్ణయించుట పనికిరాని
పని అయివున్నది యీరాచారము అనేకచోట్ల ప్రబలముగానున్నది.

॥౧౭౭॥

శ్లో॥ ఆలోచ్య రోగే వ్యసూపానవాంతి
నశ్యానులేపాంజనలంఘనాని |
స్వేదక్రియాభోజ్య విరేకపథ్య
ధూపాని కుర్వీత నదేత బుధ్ధా॥

॥౧౭౮॥

చికిత్సాసమయమున, అవసరమయిన అనుపానములు, కమనకర్మ, నశ్యకర్మ
పట్టు కట్టు కలికము (త్రివిధలంకణములలో ఏదోయొకవిధమయిన) .లంకణము స్వే
దకర్మ, అహారనిర్ణయము, విరేచనసాధనము, పథ్యపానాదుల నిర్ణయము ధూపక్రియ
మొదలయినవిషయములను తనబుద్ధిసూక్ష్మముచే ఆలోచించి చేయుచు చెప్పుచు
ఉండవలెను.

॥౧౭౮॥

శ్లో॥ న జ్ఞాయతే రోగిముఖపప్రన్నతా
చికిత్సకస్యాపి ముహూర్నిరీక్షణాత్ |
తస్మా త్కదాచి త్కనిరీక్షణం జగు
ర్వికారశూన్యే వ్యఖిలామయేషు॥

॥౧౭౯॥

రోగిని తమగా చూచుచుండుటలన రోగియొక్క ముఖసౌష్ఠవము బాగుగా తెలియబడదు. గాన వికారకూన్యములయిన రోగములయందు ఆపువపుడు మాత్రమే వైద్యుడు రోగిని చూచుచుండవలెను. ||౧౭౯||

శ్లో॥ వికారనామాని స సంతి తస్మా
ద్వైద్యో స యాయా దసభిజ్ఞలజ్ఞాం
యావన్న సశ్యం త్యఖలేంద్రియాధాః
కాలస్య కుర్యా త్కుటిలా గతి స్సాన్యత్ || ||౧౮౦||

వైద్యశాస్త్రమునందు రోగవికారములకు సంపూర్ణమయిన నామధేయములు గానరావు. గాన వైద్యుడు ఒకానొకప్పుడు రోగవికారములను గుర్తింపలేనంతమాత్రమున అజ్ఞుని పొందరాదు. యేమనగా ఇంద్రియవ్యాపారము ఉపశమించువరకు చికిత్సచేయవలయును కాలగతి ఎవరికిని తెలియదు. ||౧౮౦||

శ్లో॥ స్వచ్ఛందగవ్యాళ విహంగనస్య
ద్విపా న్యథా బంధయతి ప్రసవ్యా॥
అనాధ్యరోగేషు చికిత్సకోపా
యతేత యోధుం సహ మృత్యునాపి || ||౧౮౧||

పట్టుకొనుటకు శక్తియుగాక యధేచ్ఛముగా తిరుగుచుండు పాములను, పక్షులను, అడవియెనుగులను వైర్యముతో నేటగాదు యెట్లుబంధించుచున్నాడో అట్లే చికిత్సకుడున్ను అసాధ్యరోగములయందు మృత్యువుతో పోరాడుటకు ప్రయత్నింపవలయును. ||౧౮౧||

శ్లో॥ దీర్ఘేషు రోగేషు పరింతు పథ్యాత్
తృప్త్యాదనాథా నజకుంభలేన |
మియేత జాత్వాక్తియుతః ప్రదద్యా
ద్యథోచితాహార ములం చ తృప్త్యై || ||౧౮౨||

ఒకానొకప్పుడు దీర్ఘరోగములయందు ఆహారపుష్టి చాలక పథ్యము తినినవలెనుకూడా ప్రాణహాని సంభవించును. గాన అట్టిదీర్ఘరోగచికిత్సలయందు రోగులయొక్క జీర్ణశక్తిని సుసరించి యథోచితాహారమును యివ్వవలెను. ||౧౮౨||

శ్లో॥ రోగేషు దీర్ఘేష్వపి చ జ్వరేషు
ప్రాయ శ్శరీరస్య బలం ప్రథానమ్ |
సురక్షణీయం వివిధై గుపాయై
రాహర పానీయ మహాషణాఽన్యైః || ౧౮౩ ||

దీర్ఘరోగములయందును దీర్ఘజ్వరములయందును శరీరబలము కాపాడవలయును. గాన బహువిధములయిన ఉపాయములచేతను తత్త్వవోగోచితములయిన మహాషణాదులచేతనున్న ఆహారాదులచేతనున్న శరీరపుష్టిని కలుగ జేయవలెను.

శ్లో॥ దేహస్థితోష్ణాపగమే ౭పి తేషాం
యథాస్థితౌ ప్రాగ్భవనద్గుణానామ్ |
కస్తూరి కాద్యుష్ణక రాషధాని
భోజ్యాని దద్యాత్పునరా యథోష్ణమ్ || ౧౮౪ ||

శరీర వేడిమి దిగిపోయినప్పటికిన్ని రోగిక ఆరోగ్యస్థితియందున్న మగుణసంపద యథాప్రకారముగా నిలిచియున్నచో కస్తూరి మొదలయిన ఉష్ణక రాషధములనున్న ఉష్ణక రాహరములనున్న శరీర వేడిని తిరిగి యథాప్రకారస్థితిలోనికి వచ్చునరకు ఇచ్చుచుండవలెను.

శ్లో॥ రోగేషు సర్వే వ్యతిసారిపూర్వే
వ్యాహరలోచా దసుహాని మేతి |
విణ్మూరబంధాది షు దేహకార్యై
ముఖ్యైషు దద్యా దుచితం చ హరమ్ || ౧౮౫ ||

అతిసారవ్యాధులయందున్న మాత్రపురీషబంధాదివ్యాధులయందును శరీరమును కృశించియు తదితరవ్యాధులయందున్న ప్రాణాపాయము తటస్థింపకుండునట్లు జీర్ణశక్తిని సుసరించి రోగికి అనుకూలములయిన యచితాహరములను ఇచ్చుచుండవలెను.

శ్లో॥ చికిత్సకై స్సాంస్యకాలయేషు
రజః క్రియాయాం సముపాగతాయామ్ |
జాయు స్సమక్షం గ్రహితవ్య ఏవ
స్వవైద్యనిర్బంధవిధౌ పరేషామ్ || ౧౮౬ ||

సంశయమనన్కుల యిండ్లలో తనమిత్రాదుల నిర్బంధశముచే చికిత్స చేయ
వలసినవనియెడల అట్టిస్థితియందు వైద్యుడగువాడు తానిచ్చిమందును తనయెదుటనే
రోగులచే మింగించుచుండవలయును. ||౧౮౨||

శ్లో॥ రోగస్య నామకరణా స్యతిభీతిదాని
కృత్వా పృథ్వ్య కిల రోగయతా న్సువైద్యః।
ఉన్మూలయే దతిభయంకర మప్యసాధ్యం
రోగంచ సాహసయతో వ్యరయా స్వశక్త్యా॥ ||౧౮౩||

సవైద్యుడయినవాడు రోగమునకు భయంకరమయిన పెద్దపెద్దషష్ట్యై రో
గులను భయపెట్టక రోగము పృథమాదమయినజైనప్పటికిన్ని అసంగతి రోగికి తెలియ
నీయక అట్టిరోగమును అధికసాహసముతో శీఘ్రముగా నివారణచేయుటకు ప్రయ
త్నించవలెను ||౧౮౪||

శ్లో॥ తనూనపా చ్ఛత్తుషోషమాన
స్వల్పస్పి రోగో హ్యనుపేక్షణీయః।
సమ్యగ్విచార్య ప్రథమే తు రోగం
చరే చ్ఛికిత్సాం భిష గప్రమత్తః॥ ||౧౮౫||

రోగము స్వల్పమయినదయినను అగ్ని, శక్రువు, విషము వీటితో పోల్చదగి
యున్నది. గాన ఉపేక్షచేయరాదు మొదటనే జాగ్రత్తగా ఆలోచించి చికిత్స
చేయవలెను. ||౧౮౬||

శ్లో॥ అసాధ్యరోగే ష్వభిలాషవస్తు
దాచే కదాచి త్యమయంతి నోగాః।
తద్యస్తు దద్యా త్నిహ సాహసేన
క్రియాప్రవీణో యది వైద్యక శ్రేత్॥ ||౧౮౭||

అసాధ్యరోగములయందు ఒకానొకపుడు రోగికి ఇష్టమయిన పదార్థముల
ను ఇప్పించినచో రోగము ఉపశమించును. అసమయములయందు వైద్యుడు మిక్కి
లిసాహసముతో రోగుల మనోంధమును పూర్తిచేయించవలెను. ||౧౮౮||

శ్లో॥ నో లంఘనారంభ ముపకృమేత
స్థిరే త్యమాయాం నియమం న పధ్యే।
క్వాథఃప్రమాదా ద్యది లుప్యతేగౌ
క్షిప్యోపయంజిత తదర్థసిమ్॥ ||౧౮౯||

నారములలో శనివారమున్ను, తిథులలో ఆమావాస్యయు మొదలిడి లంఘనారంతము చేయుచురాదు పథ్యమిచ్చుటలో యీనియమమును పాటించనవసరము లేదు. పయికూడనితోజాలలో లంఘనారంభమవసరమయినయెడల రోగిచే బిద్యపు గింజను పంటితో తొరికించి యుమియింపవలయును. ప్రమాదవశమున కషాయము యిగిరిపోయినచో తయారు కాదగినకషాయములో సగమునీరుపోసి మసలకాచి దానిని ఉపయోగించవలెను.

॥౧౯౦॥

శ్లో॥ గతం కృతం శోచతి చానభిజ్ఞః

కర్తవ్యకృత్యం ప్రతి చావ్యభిజ్ఞః ।

ఉక్తో భయం శోచతి వింద్యవందు

స్వామ్యః క్రియాయాం త్రిషు మధ్య ఏవ॥

॥౧౯౧॥

తెలివిహీనుడయినవాడు గతించినదానిని గురించియు, తెలివిగలవాడు ముందు చేయవలసినదానిని గురించియు, తెలిసీ తెలియనివాడు రెండువిధములుగాను ఆలోచింతురు. వీరి ముగ్గురిలోను మధ్య చెప్పబడినవాడే చికిత్స చేయుట కర్హుడు.

శ్లో॥ రోగోపశాంత్యాతురచిత్తనత్యా

త్సంబంధినో హ్యేమయవేధితస్య ।

దాస్యం త్యనాలోచనయైకవారం

సద్యః ప్రదద్యాన్మిత మావధం యత్॥

॥౧౯౨॥

రోగిసంబంధీకులు రోగోపశాంతియందుగల ఆతురతచే మందంతయు (మోతాదుల నన్నింటిని) త్వరత్వరగా యిచ్చితేయుచుండురు కాన ఉద్ధృతవ్యాఖులయందు రోగుల కిచ్చు మోతాదులను మితముగా యిచ్చుచుండవలెను.

॥౧౯౩॥

శ్లో॥ ఆజీవితవ్యాపక మిష్టకాలే

రంగస్థలే దర్శయతే బహూనామ్ ।

గ్రంథే స్తథారోగసమూహరూపం

మేధా క్రియాశాస్త్రగురూపదేశైః॥

॥౧౯౪॥

నాటకరంగస్థలమున అనేకుల జీవితచరిత్రమంతయు స్వల్పకాలములో ఎట్లు ప్రదర్శింపబడుచున్నదో అట్లే రోగసమూహాయస్వరూపమున్న అనేకగ్రంథములయందు ప్రదర్శింపబడినది. కాన నారోగిసమూహాయస్వరూపమును బుద్ధితైశద్యము చిత్రాగ్రాహ్యము, కాస్త్రపరిచయము, గురూపదేశము అనువాటివలన చక్కగా తెలుసుకొనవలయును.

॥౧౯౫॥

శ్లో॥ శుతోష్ణపమానాం చ్ఛృతరూపచిహ్నై
 రూపాపథే పశ్యతి తత్స్వరూపం ।
 గ్రంథానుమేయా తస్యగురూపదేశా
 త్వీయానుభూత్యా చ తథామయానాం ॥౧౯౮॥

ఒక వ్యక్తిని గురించి కొన్ని సాదృశ్యములను విని అవ్యక్తిని ఎన్న డెరుంగ
 కున్నను వినియున్న సాదృశ్యములచే అవ్యక్తి యీకముగా నుండవచ్చునని తన మ
 నస్సుయం దొక మాదిరిగా రూపకల్పన చేసి అవ్యక్తిని పోల్చుకొనుచున్నాడు.
 అప్రకారమే రోగములను కూడ గ్రంథవిచారణ, గురూపదేశము, స్వానుభవము,
 వీటిచే గుర్తింపవలెను. ॥౧౯౮॥

శ్లో॥ పత్రోచితం మూక్తిః చూర్ణమూల్యం
 ఘటార్థమానం మటచూర్ణమూల్యమ్ ।
 యత్కించి దర్శంచ యథార్థ మేచ
 చికిత్సయే త్తుల్యగుణౌచ్ఛ్చైత్ ॥౧౯౯॥

ఒక్క తమలపాకునకు రాయతగిరి యంచిత్యపుభస్మ, కడివెడు ద్రవ్యము
 ఖరీదు కలిగి యుండును, కడివెడు సున్నము ఒక ముస్వల్పమున ఖరీదు కలిగి యుం
 డును. కాన గృహస్థులయొక్క తారతమ్యమును ఒక వరి చూర తాచుతు కలి
 నట్లు యోచితాగదములతో చికిత్స చేయవలెను ॥౧౯౯॥

శ్లో॥ లోభాచ్చికిత్సాసచితం స్వపుణ్యం
 నశ్య త్యలోర్థం న భివగ్నిలిప్సేత్ ।
 తథాపి లిప్సేన్నిజజీవితార్థం
 ధనాధికేభ్యః పరజీవితార్థమ్ ॥౨౦౦॥

లోభవ్యము చే చికిత్సచేయుటవలన కలిగినపుణ్యము నశించును. కాన వైద్యు
 డు పరిధిఫలాపేక్షతో వైద్యముచేయరాదు. కాని తనజీవితము నిమిత్తమున్న యిత
 రుల (నిరుదేవల) జీవితమునిమిత్తమున్న ధనవంతులవద్దనుంచి ద్రవ్యమును స్వీక
 రించవచ్చును. ॥౨౦౦॥

—♦ వైద్యులకు చండాలత్వము ♦—

శ్లో || మనోహతం రోగిణ మిష్యజాయు
ప్రయోగసంహారవివేకమూఢమ్ |
ముహూర్ముహూ రోగినిరీక్షిశాశురం
వైద్యేషు చండాల ముశంతి సంతః || ౧౯౭ ||

రోగిని చూచినంతనే భయపడినట్టియు, శౌషధములయొక్క ప్రయోగోప
సంహారములయందు ఊహాపాహాలు లేనట్టియు మా టిమాటికి రోగినిచూడవలయునను
తలంపుగలిగినట్టియు వైద్యుని చండాలతుల్యునిగా చెప్పెదరు. (అనగా గుణములను
ఒట్టియే వైద్యము చేయవలెననుట) || ౧౯౭ ||

శ్లో || ప్రాశంసికప్రకరణం య దిహ ప్రణీతం
తత్తుల్యమేవ వివిధవైద్యవిధానరీతౌ |
యోగక్రియాసముపహారవిధానకృత్యే
హ్యోరోగ్య మేవ ఫలితం సకలక్రియాణామ్ || ౧౯౮ ||

వివిధములయిన వైద్యవిధానములయందును, శౌషధములయొక్క ప్రయోగో
పసంహారక్రియమునందును యొక్కడచెప్పబడిన ప్రకంసాప్రకరణము సమానమే.
అన్నివిధములయిన చికిత్సలకు ఆరోగ్యమేఫలితము. || ౧౯౮ ||

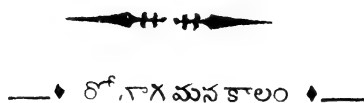
ఇతి చిత్రాగదసంగ్రహశ్లేశీసోమయాజినత్వధే (సత్ప్రభుప్రకరణేషు)
“ప్రాశంసాప్రకరణమ్”

శ్రీగణేశాయ నమః

చిత్రాగదసంగ్రహాఖ్యే శ్రీసోమయాజినత్పథే

పరిభాషా ప్రకరణమ్.

శ్లో॥ దివా ఋతూనాం నిశీ భోజనస్య
 ధాతుత్రయస్యాః యథా స్థితౌ వా
 తేషాం పురస్తా నపి మధ్యమేంతే
 న ఏన కాలస్తు యదేవ రోగః॥

సగటిభాగముయొక్కయు వసంతాదిఋతువులయొక్కయు, రాత్రిభాగముయొక్కయు, భోజనముయొక్కయు వాతాది ధాతుత్రయముయొక్కయు హేచ్చుతస్థులతో సంబంధము లేకుండగ నే పయిని చెప్పబడినవాటి మార్పుతో సంబంధములేకుండా మొదటగాని మధ్యగాని చివరగాని ఎప్పుడు రోగము సంపాద్యమగుచున్నదో అప్పుడే రోగసాగ్రంధికాలకు అగుచున్నది

శ్లో॥ ఆహార కాలనియమ స్సకాలమయూహం
 యస్మా త్సదాపి వివిధాః ప్రభవంతి రోగాః
 తస్మా ధరా జ్ఞనిత సర్వరుజా మువాయూ
 త్కుర్యా ద్వచింత్య భిషగామయ కారణాని॥

రోగమువచ్చుటకు ఆహారనియమముగాని కాలనియమముగాని లేదు. అన్ని విధములయిన రోగములు కాలనియమములేకయే సర్వకాలములయందును అన్నితరాలయందును వచ్చుచుండును గాన హఠాత్స్థితులయిన వ్యాధులకు జైద్యుడు వ్యాధికారణములను (గుర్తించి) ఆలోచించి ఉపాయముచే చికిత్సచేయవలెను.

శ్లో॥ క్వచి న్నజాయ త్యమరః పృథివ్యాం
 కశ్చి త్తతౌ మృత్యు రవార్య ఏవ
 కింతు స్వశక్త్యా రుజ ఏవ వార్యాః
 ప్రతిక్రియాదక్షచికిత్సకేన॥

భూలోకమున మరణమునుపొందని మానవుడు జన్మించడుగాన కాలమృత్యువు అనివార్యము. మరియు చిత్రాంగసామగ్ధ్యముగల వైద్యునిచే వ్యాధులుమూర్త్యము ఉపశమింపజేయఁజవలయును.

॥3॥

— ♦ రోగజ్ఞానమునకు సంహారములు ♦ —

శ్లో॥ మిథ్యాన్నపానాది నిదానమాసలు
రామాదిదోషాదిచ పూర్వరూపమ్ |
మాంద్యం చ రూపం స్వగదం శయంచ
సంప్రాప్త మేవం రుగభిజ్ఞతాం చ॥

॥౪॥

తత్వమునకు సరిపడని ఆహారములు నిదానమనియు, అట్టియాహారములచే జనించిన అశీర్ణాదులు పూర్వరూపమనియు ఆ అశీర్ణాదులచేజనించిన మాంద్యాదులు రూపమని, వాటినుపశమింపజేయు మందు ఉపశయమని, ఆయావ్యాధులకు చెప్పబడినలక్షణములచే వ్యాధి ఫలనిదని తెలియఁజుట సంప్రాప్తియనియు చెప్పఁజును

— ♦ నిదానసంహారోపసంహారం ♦ —

శ్లో॥ దుష్టా స్సృష్టా రాహరివిహారలోపా
న్మలా శ్చ తద్దోషనశా చ్ఛిన దుక్ |
వ్యాధేః పరిజ్ఞానవిధౌ మిథ స్వా
ద్యాధి ర్నిదానస్య నిదాన మస్య॥

॥౫॥

ఆహార విహర వైషమ్యముచే ధాతుత్రియవైషమ్యమున్ను, ధాతువైషమ్యముచే వ్యాధియున్ను పుట్టుచున్నవి కాన వ్యాధిని కనిపెట్టుటకు నిదానమున్ను, నిదానమునకు వ్యాధిన్ని పరస్పరాశ్రయములయి పున్నవి

॥౬॥

— ♦ రోగభేదములు ♦ —

శ్లో॥ అంగ్యంధకుష్మబధిరాస్త్ర ససర్గజాస్సృష్ట
రాగంతుకా శ్చ కఫపితృమరుజ్జ్వరాఖ్యాః |
ప్రాగమయా స్త్ర మలజా అపి కర్మజాశ్చ
తేధావిధాశ్చ కఫపితృమరుజ్జ్వరాఖ్యాః॥

॥౭॥

మూలదృష్టిచే వ్యాధులు స్వాభావికములనియు, అగంతకములనియు రెండు విధములు. వాటిలో కుంటి, గుడ్డి, చెమడు, మూగ కుష్ఠ మొదలయినవి స్వాభావిక

వ్యాధులు త్రిదోషజనితజ్వరాదులు అగ్రంతుక వ్యాధులు ఇవి కష్టజన్యములని యు, దోషజన్యములనియు, కష్టదోషజన్యములనియు మూడువిధములుగా వ్యవహరింపబడుచున్నవి. ||౬||

శ్లో॥ ఏకేనైవ చ దోషేణ త్రియోద్యాభ్యా మసి త్రయః |
త్రిదోషే రపి చైక స్సన్య దేవం సప్తవిధో గదః ||౭||

వాతము, పిత్తము, క్లేష్మము వీటివలన పుణ్యేకముగా జనించునవి మూడు వాత పిత్త క్లేష్మముల ద్వంద్వములచే జనించునవి మూడు త్రిదోషములచే జనించునది ఒకటి. యీప్రకారము సకలవ్యాధులు ఏడువిధములయి ఉన్నవి ||౮||

శ్లో॥ సమ్యక్క్రతాని యది వాప్యనివర్తితాని
స్యః కర్మణాని కఫపిత్తమరుద్భవాని |
దోషోద్భవాని గుణదాని చికిత్సితాని
కర్మక్షయశామధగుణా న్యుభయాత్మకాని ||౯||

నిదానకాస్త్రముచే వ్యాధిస్వరూపము బాగుగా నిర్ణయింపబడి యథానుకూలముగా చికిత్సచేయబడినను ఉపశమింపని వ్యాధులు కర్మజములు ఇవి ప్రార్థకర్మమునశించినపిదప శాంతినొందుచున్నవి వాతాదిధాతువులయొక్క వైషమ్యముచే జనించి యథావిధిగా చికిత్సచేయబడి శాంతిని చెందిన వ్యాధులు దోషజములు. ఇవి ఔషధాదులచే శాంతినిొందుచున్నవి ప్రార్థకర్మమువల్లనున్న వాతాదిదోషవైషమ్యమువల్లమగు జనించినవ్యాధులు కర్మదోషజములు (ఇవియే ఉభయాత్మకవ్యాధులు) ఇది ప్రార్థకర్మముయొక్కక్షయము ఔషధనేన వీటిచే శాంతినిొందుచున్నది. ||౧౦||

శ్లో॥ క్లేష్మరుగభ్యః పిత్తరోగాః పిత్తరుగభ్యశ్చవాతీకాః |
బహవ స్తద్వ్యాపిత్త క్లేష్మశ్మరీతి సమంజసా ||౧౧||

క్లేష్మవ్యాధికంటె వైత్రవ్యాధులు వైత్రవ్యాధులకంటె వాతవ్యాధులు అధికముగానున్నవి కాన యీవైద్యకాస్త్రమున వాత పిత్త క్లేష్మములు అనుక్రమము సమంజసముగానే యున్నది. ||౧౨||

శ్లో॥ శాణం త్రిధాతు స్వపహాయ భూయా
దేకస్య యుగ్మస్య చ వాప్రధానమ్ |
తద్దోషనా మైవ రుజః ప్రధానం
సర్వేషు రోగేషు వినిర్ణయంతి ||౧౩||

వార పితృ శ్లేష్మములలో తక్కువగానున్నదానిని విడిచిపెట్టి హెచ్చుగాను
న్న ఒకదానియొక్కగాని రెండింటియొక్కగాని మూడింటియొక్కగాని ప్రాబ
ల్యముననుసరించి ఆదోషములయొక్క పేరుతోనే గమస్త వ్యాధులయందును రోగముకు
పేరుడుచున్నారు ||౧౦||

శ్లో॥ వికారోపశమో రోగశాంతి రేవ న సంశయః |

వికారో నామ రోగైక దేశోంగాంగీకర్యమేవ తు || ||౧౧||

వికారోపశాంతియే రోగశాంతి వికారమునగా రోగముయొక్క ఏకదేశము
యీవికారమునకున్న రోగమునకున్న అంగాంగీభావము. ||౧౧||

శ్లో॥ యథైకబీజప్రభా మనుష్యా

అన్యోన్యసాదృశ్యవిహీనరూపాః |

తథైకదోష ప్రభవాశ్చరోగా

అన్యోన్యసాదృశ్యవిహీనరూపాః || ||౧౨||

ఏకబీజజనితులయినప్పటికిన్ని మానవులలో ఒకరినిపోలి ఇంకొకడు ఎట్లుండ
రో అట్లే ఏకదోషజనితులయినప్పటికిన్ని రోగములకూ ఒక రోగమునుపోలి
ఇంకొకరోగము ఉండదు ||౧౨||

శ్లో॥ జానాతి సంచారిణ మంధకారే

ప్రాయ స్త్యప్తప్రస్వేన చ దృష్టమాత్మాత్ |

తథైవ రోగోపి చికిత్సకేన

సందృష్టమాత్మేణ వినిశ్చితవ్యః || ||౧౩||

లోకసామాన్యముగా చీకటిలో వెళ్ళుచున్న చునువ్యని పలుకరించకుండుగనే
ఎట్లుగుర్తించుచున్నారో అప్రకారమే రోగిని చూచినంతమాత్రముచే ఆరోగిని
పరీక్షింపనవసరములేకుండుగా ఘోనిరోగముని పోల్చినలాగు ||౧౩||

శ్లో॥ పత్యాదికం వీక్ష్య వినిశ్చయంతి

వృక్షైషు భేదా నివహగేషు చాపి |

రోగాన్వితం వీక్ష్య తథైవ రోగం

వినిశ్చయం తేననుభవప్రవీణాః || ||౧౪||

ఆకులు మొదలయినవాటినిచూచి వృక్షజాతులనున్న రకములు మొదలయిన

కాటినిచూచివృత్తజాతులను రెక్కలనుచూచిపక్షులనెట్లుపోల్చుచున్నారో ప్రావీణ్య
తగలవైద్యులు రోగినిచూచినంతమాత్రముననే రోగము ఫలనిదనిపోల్చుచున్నారు.

శ్లో॥ కాచాని రత్నాని సమస్వరూపా
ద్యౌవంచ ధాన్యాని వినిశ్చయంతి
లోహాని వస్త్రాణి పశూ సమమ్యా
నైలాని కాషా న్యురగా స్తధేన॥ ||౧౬||

సమానాకారముగల గాజురాళ్ళనున్న రత్నములనున్న ధాన్యములను లో
హములను, వస్త్రములను, పశువులను, మనుష్యులను చూచగానే యిది యీ (ఫలా
ని) జాతియనియు, వీడు ఫలనివాడనియు, ఎట్లుగుర్తించుచున్నారో అట్లే రోగ
ములను పోల్చగలుగుచున్నారు ||౧౭||

శ్లో॥ ఏకామయోనేక విధామయత్వం
ప్రపద్యనానావికృతీస్వరూపమ్
ప్రయీతి శాంతిం నిధిపక్వకాలే
చికిత్సో వా నచ సుకరమ్॥ ||౧౮||

గమరుడయిన వైద్యుడు చక్కగా చికిత్సచేయుచున్నను ఒక్కొక్కరోగ
ము అనేకవ్యాధులుగా పరిణమించి కర్మపక్ష్యమయినపిమ్మట ప్రకృతినిపొందుచు
న్నది ఇట్లంగర్పమున క్రియాసంకరవ్యాధులు కుదురుట కష్టతరమైవున్నది ౧౮॥

శ్లో॥ పిత్తం పంగుః కఫం పంగుః పంగవో మలధాతవః
వాయునా యత్ర సీయంతే తత్ర గచ్ఛంతి మేఘవత్ ||౧౯||
పిత్తిక ఫమలు రెండును స్వతంత్రశక్తిలేక నాతమెచ్చటకు తిరుగునిపోయిన
అచ్చటికి మేఘమునకల పోవుచున్నవి ||౨౦||

శ్లో॥ కుపితానాంచ దోషాణాం శరీరే పరిధావతాం
యత్ర సంగ స్వవైగుణ్యా ద్దోష స్తతోపజాయతే॥ ||౨౧||
ప్రకోపించినదోషములు శరీరమున వ్యాపించు కాలమున ఎచ్చటికిచేరునో
అచ్చటనే వ్యాధి నెంచిచుండును. ||౨౨||

శ్లో॥ రుగ్భేదవిజ్ఞాన మశక్యమేవ
గ్రింథప్రిశ్నా వశవర్ణితంవా
సామాన్యతః పిత్తమరుత్కఫానా
మూలాధిజ్ఞాన మలం సమగ్రమ్॥ ||౨౩||

గ్రంథప్రశంసాపత్రముచే ఒహుశిముగా వివరింపఁబడినను రోగజాతులు తెలియ
బడవు. కాన జైద్యునికి వాతపిత్తశ్లేష్మములయొక్కవృద్ధియములను కనిపెట్టుభాన
ముఁడినచాలును. ||౧౯||

శ్లో || ఉగ్రాహతే ర్ద్వివతి కశ్చి దాజా
వల్పాహతే ర్కృత్య ముపైతి యద్వత్ ||
ఉగ్రామయా జ్జీవతి కశ్చి దేవగ
స్యల్పామయా సృత్య ముపైతి జాతు || ||౨౦||

యుద్ధమునగుడు ఒ కానొకడు 'గ్రాస్ప'గా యము తగిలియు జీవించుచున్నాడు.
మరియొకడు స్వల్పమయిన గాయము తగిలినంతమాత్రముననే మృతినొందుచున్నాడు
అప్రకారమే ఒ కానొకడు అసాధ్యరోగములనుండికూడ విముక్తుడగుచున్నాడు. మ
రియొకడు సామాన్యరోగముచేతనే మృతినొందుచున్నాడు. ||౨౦||

శ్లో || జాతూదయ స్యాస్తమయస్య పశ్చా
న్నక్తందివా శేష ఇవ పృజాశిః |
రోగోద్భవ శ్చా పగమశ్చ తద్వ
త్ప్రియః పరిజ్ఞాతు మశక్యమేవ || ||౨౧||

దుర్గినమున (మేఘచ్ఛన్నమయి సూర్యదర్శనముకాని ముసురురోజున) నూ
ర్యోదయ సూర్యాస్తమయసమయము లెట్లు తెలియబడదో అట్లే ఒ కానొకఁడు
రోగారంభ రోగోపశాంతి సమయములకూడ తెలియబడవు ||౨౧||

శ్లో || న జ్ఞాయతే భావిక వర్షమానం
దృష్టా పురస్తా దపిమేఘమాలా |
రోగావధి స్తద్వదనూహ్య ఏవ
చిరంత నాభ్యాస విశారదైర్వా || ||౨౨||

నీలమేఘపరంపరలు ఎదుట కనబడుచున్నను ఇంతపరిమితిగల వర్షముకురియు
నని ఎట్లు తెలియబడదో అట్లే రోగములయొక్క ఉద్భవోపశాంతి నియమకూడ
తెలియబడదు. ||౨౨||

శ్లో యోధుర్జయస్యాపజయస్యహసి
 పురిస్థితస్యాపి తథాశ్మనోవా
 వివిరణ్యే నాస్తి యథావకాశ
 శ్యాంతా నశాంతౌ రుణైః ప్రేక్ష్యకన్య || ౨౩ ||

యుద్ధభటునిచే తనకు గాని ఎగుటివారికని యుద్ధమును గులను నిర్ణయించు
 టకు ఎట్లు శక్యము కాదో అట్లే వైరునిచే గోగము తనకు సాగ్ధమగునో కాదోగూ
 జగుర్తింపనలవి కాదు || ౨౩ ||

శ్లో || అపాప్తా వినివారణే తికుపితం జంభూమరుత్యాదికం
 భావిజ్ఞైః సర్వభావకాలసుఖచ త్సం న శక్యం యదా
 పూర్వం జ్ఞాతమపి ప్రశంసరణై శ్చత్యాదిభి సత్వరం
 చాతుర్యాపనయాత్మమం విధిగతం దివ్యౌషధేర్వామయమ్ ||

మందుమందు జరుగబోవునంగి మొదటనే తెలుసుకోబడినప్పటికిన్ని బల
 వత్తరమయన గాలినాన మొదలయినవి గాను కాకయుటకు గాని మళ్ళించుటకుగాని
 చత్రాదులు మొదలయినపరికరములచే ఎటు ప్రయోగముచేసి అట్లే అవృతోప
 మానములయిన మందులను గో, మురి కులదాని న శోగించుచునుటగాని ఉప
 యోగించి శోగము చేపమున ప్రవేశించుచుగాని వెంటనే పశునట్లుగాని చే
 యుటకు శక్యముగాదు || ౨౪ ||

శ్లో || ఉచస్యమానంచ సుగోహదాం
 లతాదికం పుష్పచరూగమాయా
 ప్రితిక్షతే కాలమహా త్సదైవ
 ప్రసిక్తియన్యా త్సకలాగ దేషు || ౨౫ ||

తరులతాదులు అకలమున దోహదము చేయబడియు పుష్పమృతృప్తికి కాల
 సమాగమము నెట్లునిరీక్షించునో అట్లే గోగములయందు చేయబడినచిత్సయు కా
 లక్రమముచే సంపూర్ణాశోగమును కలిగించును || ౨౫ ||

శ్లో | అస్తి ప్రవాహేభిముఖే నివృత్తా
 వివస్లవానాం గతితారతమ్యమ్ |
 తద్దేవరోగేభిముఖే నివృత్తై
 దక్షౌషధాగాం గుణతారతమ్యమ్ |

! ౨౬

పడవలను పనివాహములను ఎగుగుగాపోవుటలోను వాలుగాపోవుట
లోను ఎట్టితాదృతమ్యముకలదో అట్లే రోగము అభిముఖముగా నున్నప్పుడున్న మ
ళ్ళుమొగముగా నున్నప్పుడున్న మందుల పనిచేయుటకుకూడా గణతారతమ్యము
కలిగియుండును. ||౨౬||

శ్లో || రోగోద్ధృతిం శాంతి మివాప్రశాంతిం
రోగోద్ధృతిం పశ్యతి జాతు లోకః |
శాస్త్రోపదేశానుభవా త్వపున్యై
ర్విజ్ఞాయతే కేన చిదత్యతధ్యమ్ || ||౨౭||

ఒక్కొక్కసమయమందు రోగముయొక్క ఉధృతియును ఉపశాంతిగాను,
ఉపశాంతిని ఉధృతియుగాను చూతురు యీఉద్భుతోపశాంతుల వాస్తవస్థితి శా
స్త్రపరిచయము గురూపదేశమహిమచేతనున్న స్వానుభవము వీటిచేత తెలుసుకొనబ
డుచున్నది. (యీవిషయము బ్రహ్మహ్మనమువంటిది) ||౨౭||

శ్లో || క్లిశ్నాత్మన్యన్వాత్మనా స్పృత్యరోగీ
క్లిశ్యత్మాత్మ న్యేవచ క్లేష్టరోగీ |
క్లిశ్నాత్మన్యన్ స్క్లిశ్యతి ద్వంద్వరోగీ
వ్యక్తాన్వ్యక్తకేళ బాహ్యుగాత్రీః || ||౨౮||

వాతరోగి చూచువారికి బాధనుకలుగజేయును. (అనగా బాధచూడలేక
చూచువారు బాధపడుదురు) పైత్యరోగి తనలోతానే బాధపడుచుండును క్లేష్ట
రోగి ఇతరులను బాధపెట్టుచు తాను బాధపడుచుండును ద్వంద్వరోగి అనిర్వాచ్య
మయినబాధలతో ఒకప్పుడు తనలోతానే బాధపడుచును, ఒకప్పుడు ఇతరులను
బాధపెట్టుచుండును ఒకప్పుడు ఆరోగ్యవంతుడుగాను ఉండును. ||౨౮||

—♦ రోగసహనశక్తి ♦—

శ్లో || అహ్న సమీపా త్రిమిరం తుసాయం
యన్మన్యతే ప్రప్రధమే కరోరవ్ |
కృమాన్నిశీధే విరళం తిదేన
గుగ్వృకులః పాక్వరత స్తధైవ || ||౨౯||

చీకటి సాయంకాలమున తక్కువగా ఉన్నప్పటికిన్ని పగటికి సమీపము

యమగుటవలన ప్రబలముగాను నిశీధమున ప్రబలముగా నున్నప్పటికిన్ని సామాన్యముగాను ఎట్లు తలచబడుచున్నదో అట్లే ఈ గాతురతయు సహింపబడుచున్నది.

— ♦ వంశానుక్రమరోగములు ♦ —

శ్లో॥ త్షయాదియుక్తా యది రోగనంశ్యా

స్త్రదోగబీజాని శరీరగాని |

అల్పేసి హేతౌ సతి సంభవంతి

తదోగపుంజస్త కులోద్భవానామ్॥

॥ 30 ॥

రోగియొక్క పూర్వీకులు త్షయాదిరోగములు గలవారయినయెడల ఆరోగబీజములు వంశపరంపరా మూడునుండి అవలంబమున పుట్టబోవు వారిరక్తమునందిమిడి యుండుటచే స్వల్పమయినరోగ హేతువు కలిగినను వంశపరంపరాగతమయిన పూర్వీకులకుగల పూర్వోక్తరోగములుగా మారిపోవుచున్నవి

॥ 30 ॥

— ♦ సాంక్యామికరోగములు ♦ —

శ్లో॥ అక్షిరోగో హ్యపస్మారః కుశ్మత్తయ మశూరికాః |

దర్శనా త్పుర్వనా ద్దానా త్సంక్రమంతి నరాన్నరమ్॥ 31

సేత్రవ్యాధులు అపస్మారము (మాగ్గు), క్షురోగము, మశూరికము, ఈరోగములు ఆ రోగముకలవారిని చూచుటచేతనున్న ముట్టుటచేతనున్న వారివద్దనుండి వస్తుపరిగ్రహముచేయుటచేతనున్న ఒకరినుండి మరియొకరికి సంక్రమించుచున్నవి

— ♦ సాధ్యాసాధ్యయూష్యరోగలక్షణములు ♦ —

శ్లో॥ జాయో రభావే సతి పూర్వకాలే

సాధ్యాపి యూష్యత్వ ముపైతిరోగః |

యూష్యో ప్యసాధ్యత్వ ముపైతివశ్చ

ససాధ్య మాయా త్యథ మారకత్వమ్॥

॥ 33 ॥

ఈ గారంభమునందు ఔషధసేవ చేయనిచో సాధ్యరోగమే యూష్యరోగము అగును (ఔషధసేవ చేయుచున్నంత కాలము యూష్యరోగి సుఖముగానుండును) యూష్యరోగమే యథోచితమయిన ఔషధసేవచేయక ఉపేక్షించినయెడల ఆ సాధ్యరోగము అగును. యీ అసాధ్యరోగమే మారకోపద్రవమును కలుగజేయును.

—♦ అసాధ్యగోగములు ♦—

శ్లో॥ జ్యోతి ర్విదాం జ్ఞాతు మశక్యమేవ
ప్రాయః కళత్రాయురపత్యభూతీః |
జలదరశ్లే పదయక్షకుషా
శ్చికిత్సకానా మపి గుర్నినార్యాః || 3౪ ||

కళత్రవిషయము, అయుర్విషయము సంతాపవిషయము, విశ్వర్యవిషయము
ఇవి జ్యోతిష్కులగు తరచుగా తెలియవు జలదరము, బోద, క్షయ కుష్టు ఇవి చి
కిత్సకునికి కుదర్చుకళములు ౪ వు || 3౪ ||

—♦ సర్వగోగశమనోపాయం ♦—

శ్లో॥ పురాణవేదశ్రవణం సుకర్మ
దీనార్తసంరక్షణ మన్నదానం |
గ్రహార్చనం దైవత తీర్థయానం
హన్యా దుద్రజ సూర్య ఇవాంధకారమ్ || 3౫ ||

పురాణములనువినుట, చతుర్వేద పారాయణము సత్కర్మానుష్ఠానము, దీను
లను అపన్నులను కాపాడుట, అన్నదానము నవగ్రహారాధన, దేవతాదర్శనమున
కువెళ్ళుట, తీర్థయాత్రలకువెళ్ళుట, అనునవి సూర్యుడు చీకటిని పోగొట్టునట్లు స
మస్తగోగములను పారదోలుచున్నవి || 3౫ ||

—♦ వైషమ్యక్రియావిశేషము ♦—

శ్లో॥ అల్పస్య కార్యావసరేషు కాలా
యధావృధాస్యా నృహన్ శయేణ ||
తథాల్పగోరేషు మహాషధైర్వా
వినా స్వసామ్యాధికరణ్యయోగాత్ || 3౬ ||

గోపవారిని అక్రియించుటచే సామాన్యునిపనులు ఎల్లుచెడిపోవునో అట్లే
సామాన్యవ్యాధులయందు ప్రకృతపయములను ప్రయోగించుటచే ప్రయో
జనముకానరాదు. కాన రోగోచితోపధములనే ప్రయోగించవలెను. || 3౬ ||

శ్లో॥ అత్పాషధాని పృబతేచ రోగే
నాల్పేచ దద్యా త్పృబతాషధాని
పూర్వపదత్తౌషధవీర్యశాంతా
వనౌషధా న్యాగుణాలాభసిద్ధేః॥

॥3౮॥

రోగము పృబలముగా నున్నపుడు ఒలహీనమయిన మందులను, రోగము స్వల్పపైయుండిగా బలవత్తున్నది మందులను యివ్వరాదు మొదట యిచ్చిన మందు పనిచేయలేదనితోచినయెడల అమందుయొక్క ఒలము తీసింపినపిదప (లేనిచో తీసింపజేసి) సుగుణము కలిగేవరకున్న మందును మార్చి యిచ్చుచుండవలెను ॥3౮॥

శ్లో॥ యథా నిశీధప్రతిభాసితో వా
దివా స దీపో రుచిరో విభాతి ॥
గుణప్రదోవా ప్యగదో రుగాదా
వారోగ్యకాలే త్వగుణప్రి స్సాస్యతే॥

॥3౯॥

దీపము నిశీధమున ప్రకాశించునట్లు పగటిభాగమునం బెట్లు ప్రకాశింపదో అట్లే రోగము ప్రబలముగా నున్నపుడు పనిచేసిన మందు అరోగ్యము కచ్చుచున్న కొలది పనిచేయుదు ॥3౯॥

—♦బౌషధావస్థ♦—

శ్లో॥ న్యాయేష మధ్యాదిరస సమస్త
ద్రవ్యే గురుత్వాదిగుణ శ్చ శక్తిః ।
ఉష్ణాదివీర్య మధురాదిపాక
స్సైత్తర్య మర్కెంఽవపిరియతీనం ॥

॥4౦॥

ప్రతిబౌషధద్రవ్యమునందును మధురాదిషడ్ద్రవ్యములు, గురుత్వాదిగుణములు, ప్రభావము, ఉష్ణాదివీర్యము, మధురాదివిపాకము, అను అయిదు శక్తులు కలవు. లోకమునందలి ద్రవ్యసమూహ మంతయు చంద్రనూర్యాత్మకం బౌటచే ప్రతిద్రవ్యమునందును యిమిడియున్న వీర్యము, ఉష్ణత్వము, శీతలత్వముగాని అగుచుండుట చే ఉష్ణవీర్యము, శీతవీర్యము అని రెండువిధములుగా నుండును. ॥4౦॥

శ్లో॥ దీపోర్ధ్వధూమం వినిహం త్యక్తస్మా

దీపోర్ధ్వకాంత్యర్పితకాచశక్తిః ।

వ్యాధే ర్వికారా నపి జాయుశక్తి

స్తథా కథాచి తృహసా చిరేణ ॥

॥౪౦॥

దీపముయొక్క మీదుభాగమున కాంతినిమిత్త ముంచబడిన చిమ్మిలోని శక్తి తత్తు గామే దీపమునందలి పొగను సంహరించిన చందమున రోగోపశాంతికొరకు ప్రయోగించబడిన ఔషధములోని శక్తి వ్యాధియందలి వికారములను ఒక్కొక్కప్పుడు శీఘ్రముగాను, ఒక్కొక్కప్పుడు ఆలస్యముగాను సంహరించును ॥౪౦॥

శ్లో॥ జీవప్రపంచేపి జడప్రపంచే

చైతన్యశక్తి స్సృశీ హి యస్మాత్ ।

తత్తుల్యవస్తౌషధసగ్రపయోగే

శ్రీమేణ తద్వ్యాధినివారణా స్యాత్ ॥

॥౪౧॥

చరములయిన సౌజీవముదాయమునం బట్ట చైతన్య (సౌజీవధారణ) శక్తి కలదో అట్టి చైతన్యశక్తియే ఆచరములయిన తరుగుల్యులతామలయందు కూడ కలగు. కాన శరీరమున లోపించిన శక్తిని పూర్తి చేయుటకుగాను, అట్లశక్తిగల వస్తువులను తిరిగి దేహమందు ప్రవేశపెట్టుటచే రోగము శీఘ్రముగా తగ్గుచున్నది. ॥౪౧॥

—♦షడ్రీసోత్పత్తి♦—

శ్లో॥ మధ్వబృతిక్తకట్వప్సుకమాయా ప్షడసాః కృమాత్ ।

భూతైః క్వగ్నిక్షువాయుధ్యస్సాన్యతాం ద్వాభ్యాన్యన్యన్తరం ॥

పృథివ్యాదిపంచధాతములలోను పృథివి, ఉదకము, వీనిచే మధురసము, ఉదకము, తేజస్సు వీనిచే లవణరసము, అగ్ని, వాయువు, వీటిచే కషాయరసము, పృథివి, అగ్ని వీటిచే ఆమ్లరసము, పృథివి, వాయువు వీటిచే త్విక్త (తగరు) రసము పుట్టుచున్నవి ॥౪౨॥

—♦ఔషధ నై విధ్యం♦—

శ్లో॥ గ్రాహ్య ప్రమాధి వమన దీపన పాచనాను

లోమ న్యవామి శమన భేదనధాతువృద్ధిః ।

విసంసరాను హరణ తేఖన శోధ శుక్రో

త్పత్తిప్రభేద బల రసాయన కాశి సూక్ష్మైః ॥

॥౪౩॥

ద్రవమును శోషింపజేసి దీపనపాచనములను కలుగజేయు శొంఠి, పిప్పళ్ళు, జీలకర్ర మొదలయినవి గ్రాహ్యౌషధములు. కర్ణనాసాముఖరంధ్రములలో ప్రవేశించి, స్వశక్తిచే అచ్చటి దోషము పోగొట్టు విరియములు, వస మొదలయినవి ప్రమాద్యౌషధములు. అపకృష్టమైన పిత్తమును గాని, క్లేష్మమును గాని ఊర్ధ్వముఖంబున పోగొట్టు మంగ కాచు మొదలయినవి వమనౌషధములు. ఆహారపదార్థమునుమాత్రము పచనము గావించు పెద్దసోపు మొదలయినవి పాచనౌషధములు. అమమును పచనము గావింపక అగ్నిని పెంపొందించు పెద్దసదాకు మొదలయినవి దీపనౌషధములు. దీపనపాచనములను కలుగజేయు విశ్రమాలము మొదలయినవి దీపనపాచనౌషధములు. ఆహారపదార్థమును పచనము గావించి దాని బంధమును పోగొట్టి అధోముఖమున వెడలించు రిక్తాయ మొదలగునవి అనులోమాషధములు. భుజించినవెంటనే దేహమంతటను వ్యాపించి వెంటనే జీర్ణమగు గంజాయి, నల్లమందు మొదలగునవి వ్యూహౌషధములు. సమాస్థితలో నుండు నవతాదులకు విరోధమును కల్పించక ప్రబలమైనట్టియు, విషమపై నట్టియు నగు దోషములను సమానముగాచేయు తిప్పతీగె మొదలగునవి సౌఖ్యనౌషధములు. ఒకగానితో యింకొకటి కలిపి యుండఁజేడు దోషములయొక్క బంధమును తక్షణము విడగొట్టి స్వస్థానమున చెర్చు ఔరములు శొంఠి, పిప్పలి మిరియాలు, శిలాజిత్తు మొదలగునవి భేదనౌషధములు. శుక్రమును వృద్ధిచేయు పెన్నరు, నేలతాడి, ఎంచదార, పిల్లితేగలు మొదలయినవి ధాతువృద్ధ్యౌషధములు పచనము కాలగిన పదార్థమును పచనముచేసి వాని, వాని స్థానములను పొందించునట్టియు, మలములను క్రిందికి వెడలించునట్టియు రేలజగురు మొదలయినవి స్రంశనౌషధములు వికాసి, వ్యవాయి, నూత్న, భేది మద గుణములు గలిగి పాణిణ్యులతీయు వసనాభి మొదలయినవి పాణిణ్యౌషధములు. దోషభూయిష్టమున రసాది ధాతువులను మలమును శుష్కింపజేసి శవసంబును పొందించు తేనె, వేడిలిరు, వస, యవలు మొదలయినవి లేఖనౌషధములు. వాతాదులలో కలసి స్వస్థానమందుండు మలములను ఊర్ధ్వముఖముగా గాని, అధోముఖముగా గాని, వెడలించు డావరడంగి మొదలయినవి సంశోధకౌషధములు. శుక్రమును ప్రవర్తింపజేయు పాలు, మినుగులు, ఉళిరికపండ్లు మొదలయినవి శుక్రోత్పత్త్యౌషధములు. స్వమార్గమున బంధించియున్న మలమార్గములను అధోమార్గమున వెడలించు కటుక రోహిణి మొదలయినవి భేదనౌషధములు సంభోగశక్తినికలిగించు చిట్టాముట్టు చిన్నచిల్లగడ్డి, పంచదార, దూలకుండవిత్తులు మొదలయినవి వాణీకరణౌషధములు దేహమందలి రోగమును పోగొట్టి యిదిమిని రాకుండాజేయు తిప్పతీగె, అడవిశనగలు కరక్తాయ మొదలగునవిరసాయనౌషధములు. కీర్ణఫలము వదలించి, కాంతిని, కలుగజేసి, రసాదిధాతువులద్వారా ఓజస్సును కలుగజేయు పోకచక్కలు, కొర్రలు మొదలగునవి వికాసౌషధములు దేహమందలి నూత్నరంధ్రములయందు ప్రవేశించు స్నాంధవలవణము. తేనె, వేపనూనె, నువ్వులనూనె మొదలగునవి నూర్మౌషధములు.

ములు. ప్రైక్షువులనే బౌషధము లనియు, కర్షువు లనియు గూడ కృతహరింతురు. గ్రాహ్యౌషధములు, గ్రాహ్యద్రవ్యములు. ఇట్లే మిగిలినవాటి నూహింపవలెను. కషాయరపంబుగల కొడికపాల, దుందిలము మొదలగునవి స్తంభనౌషధములు. మరియు తమోగుణప్రధానములై, బుద్ధిమాంద్యమును కలుగజేయు కల్లు మొదలగునవి మదద్రవ్యములు. గురుత్వగుణము కలిగి, రసవహస్సోత్తముల నడ్డగించి, శరీరమునకు గురుత్వము కలుగజేయు పెరుగు మొదలగునవి అభిష్యందిద్రవ్యములు.

ద్రవ్యము (బౌషధము) లయందు ఇన్నివిధములయిన తేడా వున్నది, అనితెలియుటకు సంగ్రహముగా చెప్పబడినవి. వివరములను ఆభ్యాసశైక్షకద్యముచేతనున్న గ్రంథాంతరములచేతనున్న తెలియనగును. ||౪౩||

—♦బౌషధానా మాగమనం♦—

శ్లో॥ యద్రవ్య మాదౌ పరికీర్తితం త
న్నాపైవ తద్యోగకృతాం చ యోగాత్ ।
త్యజేదయుక్తం గణకీర్తితం వా
సంయోజయే ద్రవ్య మకీర్తితం వా॥ ||౪౪||

శైక్షకాశ్రమమున తరచుగా ఏయే యోగములయం జేయే ద్రవ్యములు మొదట చెప్పబడుచున్నవో ఆద్రవ్యప్రధాన మయిన పేర్లున్ను, కొన్నిచోట్ల ఆ బౌషధకర్తల పేర్లుతోను, కొన్ని కొన్ని బౌషధములు గలవు. ఉదాహరణము— బోళబద్ధవటి, సుదర్శనచూర్ణము మొదలయినవి యే బౌషధగణమందయినను చెప్పబడిన ద్రవ్యము ప్రస్తుతరోగమునకు అనుపయోగ మయినచో దానిని విడిచిపెట్టవలయును చెప్పబడును ఉపయోగ మయిన ద్రవ్యమును గ్రహింపవలయును. ఇది అనుభవము కలిగి చికిత్స చేయు శైక్షకుని అధీనమై యున్నది. ||౪౪||

—♦బౌషధగోచనము♦—

శ్లో॥ అభిష్యపే యాఽపరిశుద్ధవస్తు
సమ్మేళనాసహ్యకరౌషధానామ్ ।
నివేదనా దుక్కుమవై పరిత్య
జోషా స్తదనై వ్య రగదో స వాచ్యః॥ ||౪౫||

భిక్షుయోగ్యములు కానట్టియు, పానార్థములు కానట్టియు, అపరిశుద్ధము లయినట్టియు నగు భస్తువుల సమ్మేళనముచే అసహ్యకరము లయిన బౌషధములను

తెలుగులకలన ఒకానొకప్పుడు రోగోపకాంక్షకి ఒగులుగా కృత్రికమయిన దోషములు బయలుదేరును. కాన యిది ఫలానిమం దని తెలియనివ్వరాను. ||౪౫||

శ్లో || బ్రూయాద్భూషా ర్నాపథనామ వైద్యః
కదాచి దప్యాశ్శృజనాయ వాపి ।
యథైవ మంత్రే ప్రకటికృతే త
చ్చక్తి ర్వివశ్య త్యగదేపి వైద్యః॥

||౪౬||

మంత్రమును ప్రకటన చేయుటచే దానియొక్క శక్తి ఎట్లు తగ్గిపోవుచున్నదో అట్లే మగ్గుయొక్క శక్తి కూడ నశించిపోవుచున్నది కాన రోగికి యిచ్చుచున్న మందు ఫలానిదని తనయొక్క స్వజనమతోకూడ చెప్పరాదు. ||౪౬||

—♦ బౌపథసేవకు కాలము ♦—

శ్లో॥ కాలేఽనుక్తే ప్రాతరంగే జహ్నుస్సుః
భాగేనుక్తే తత్ర భాగం సమానమ్ ।
పాత్రేఽనుక్తే మృణ్మయం చాఽద్రవేంధ
స్తైలేనుక్తే గ్రాహ్య మేవం తిహ్నధమ్॥

||౪౭||

బౌపథసేవకు కాలనిర్ణయము చెప్పనిచోట్ల ప్రాతఃకాలమందుమాత్రమే పుచ్చుకొనవలయును. భాగనిర్ణయములేనిచోట్ల సమానభాగములు, పాత్రనిర్ణయము లేనిచోట్ల మట్టిపాత్ర, ద్రవద్రవ్యము చెప్పనిచోట్ల మంచినీళ్ళు, తైలమును చెప్పనిచోట్ల నువ్వులనూ న ఉపయోగించవలెను ||౪౭||

—♦ దేశజ్ఞానం ♦—

శ్లో॥ అనూపదేశం బహువీరవృక్షం
వాతప్రకోపం లఘువీరవృక్షమ్ ।
పితృధికం జాంగలదేశమాఘ
స్సాధారణం ద్వంద్వవివగ్యయేణ॥

||౪౮||

విస్తారమయిన నీరు, వృక్షములు గలది అనూపదేశము. అప్రదేశమందు వాతగుంబంధమయినట్టియు, కఫగుంబంధమయినట్టియు వ్యాధు కలిగియుండును. స్వల్పమయిన నీరు, వృక్షములుగలది

ట్టియు. రక్తివికారసంబంధమయినట్టియు వ్యాధులుకలిగియుండును. యీరెండుప్రదేశములకంటె యితరమయిది (అనగా యచితమయిన ఉదకము, వృక్షములుకలది) సాధారణదేశము. అపగ్రదేశమందు యచితవ్యాధులు కలిగియుండును. ||౪౮||

—♦ అనుపానావశ్యకత ♦—

శ్లో || వ్యాప్నోతి సర్వత్ర సమీరయోగా
దహ్నియ వై శ్వాసరరేణుకేశః |
తథాషధం చాప్యనుపానయోగా
ద్వాప్నోతి సర్వత్ర సమం శరీరే || ||౪౯||

అగ్నికణము స్వల్పమయినదియినను వాయుసహాయమున శీఘ్ర కాలమునందంతటను వ్యాపించునట్లు శౌషధమున్న అనుపానసహాయముచే శరీరమంతటను శీఘ్రముగా వ్యాపించును. ||౪౯||

—♦ లంఘనావశ్యకత ♦—

శ్లో || న పచ్యతే భస్మసమన్వితేగ్నా
వన్నాదికం సామకఫాదిగుప్తే |
తథేవ తస్మా జ్వరే జ్వరాంతా
నాదోషపక్వా దుపవాసయే త్తా || ||౫౦||

నిగూఢచైకప్పబడిన నిప్పుయందు అన్నాదికము ఎట్లు పచనముకాదో అట్లే కఫాదిదోషభూయిష్టమయిన జ్వరకోశముందు భుజింపబడిన అన్నాదికమున్న జ్వరముకాదు. ఆ అమాదిదోషములు పక్వమయ్యేవరకు జ్వరితులను లంఘనము చేయించవలయును. ||౫౦||

శ్లో || కఫపిత్తే దగ్రవే ధాతూ సహితే లంఘనం మహత్ |
ఆమక్షయా దూర్ధ్వ మతో వాయు ర్న సహితే క్షణమ్ ||౫౧||

శ్లేష్మమును, పైశ్యమును దగ్రస్వరూపధాతువులు కాన లంఘనమును సహింపగలిగియుండురు. ఆమ (అపక్వ) దోషము క్షీణించిన వెనుక కేవల శుద్ధవాతము లంఘనమును సహింపలేదు. లంఘనము జ్వరములయందు ముఖ్యచికిత్సగాన అలంఘనమును శరీరము సహించగలిగియుండునని తైలియవలయును. ||౫౧||

శ్లో॥ భావ్యా మయోపశమయోగ్యనదాషధేన
రత్రాంతవాసిగృహ మేధినమాశ్రయేణ
రుగ్వ్యాకలశుభితరక్షణదీప్తి తేన
సద్వైద్యకేన భువి కోన్య ఇహ స్తి తుల్యః॥

॥౧౨॥

మందురభోవు వ్యాధులయొక్క ఉపశాంతికి అనుకూలమయిన మందులను
భద్రపరిచియున్నట్టియు ఆయాసాంతములయందు నివసించియున్న గృహస్థులకు
ఆధారభూతుడయినట్టియు శోగాతులచే యోభించుచున్నవారియొక్క రక్షణయం
దు దీక్షకలిగియున్నట్టియు సద్వైద్యునితోసమానమయినవాడు యీభూలోకమున
యెవడు కలడు?

॥౧౨॥

—♦ లంఘనకర్మము ♦—

శ్లో॥ శుష్కోపవాసం యది సామవాతో
మందోష్ణభోజ్యం యది పిత్తరోగః
శ్లేష్మాదుయ శ్చేద్ద్రవరూపహరః
ప్రాజ్ఞై స్త్రిధా లంఘన ముక్తమేవహ్॥

॥౧౩॥

నిరామవాతమునందు య చితాహరమును, సామవాతిమునందు శుష్కోప
వాసుమున్న పిత్తిరోగమును తేలికగాను, రోరుజచ్చగానున్న ఆహరమున్న శ్లే
ష్మరోగమున ద్రవరూపమయిన ఆహరమున్న ఇవ్వవలెను

॥౧౩॥

—♦ లంఘనము పనికిరానివారు ♦—

శ్లో॥ క్షయాయయై రౌహృదవృద్ధబాలై
ర్దూరిప్రియాణ శ్రీమదైః కృశాంధైః
హృదోగయుక్తై ర్గ్రహణీరుగాంధైః
రనౌదనం లంఘన మేవ వర్జ్యమ్॥

॥౧౪॥

క్షయరోగులు, గర్భిణీ స్త్రీలు, పసిబిడ్డలు, దూరము నడచినవారు, క్షీణించిన
వారు, హృదోగము గలవారు, గ్రహణ్యతిసారరోగములు గలవారు వీరికి లంఘన
ము పనికిరాదు

॥౧౪॥

—♦ సామ్యశ్యకృత్యములు ♦—

శ్లో॥ స్యు ర్లంఘనే యే లఘుభోజనేన
 సుప్తౌ గుణా నేత్రనిమిలనేన!
 మానే గుణా యే మితభాషణేన
 నిస్పర్శనే యే శ్రుతివేష్టనేన॥ ॥౫౫॥

లఘుభోజనము లంఘనముతోను, కన్ములు మానుకొనుట నిద్రతోను, మిత
 భాషణము మానముతోను, చెవులుమానుకొనుట నిర్వాతస్థితితోను సమానము. ౫౫॥

—♦ పద్యప్రాముఖ్యత ♦—

శ్లో॥ న రోగిణో హ్యాషధ మస్తి పథ్యా
 దపథ్యక స్యాషధ మప్యసర్థమ్!
 సేవేత తత్పథ్యయుతః పశ స్తం
 త్థేషద్య మారోగ్యసుఖానుభూత్యై॥ ॥౫౬॥

రోగికి పథ్యముకింటె ఔషధము యెక్కువఅయినది కాదు. పథ్యముచేయని
 వానికి ఔషధము ఒకానొకప్పుడు అపాయకరము. అందుచే రోగి పథ్యముచేయు
 చు తరోగ్యాభివృద్ధికిరకు తత్వానుకూలఔషధమును సేవింపవలయును. ॥౫౬॥

—♦ పథ్యకాలనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ ఆశోషితవీహిభువాం ప్రసేక
 శీఘ్రాభివృద్ధిం వితనోత్యవశ్యమ్
 తథా ద్రవాహారవిశోషితానాం
 దద్యాత్క్రమా దన్నమయం చ పథ్యమ్॥ ॥౫౭॥

ఆరకట్టబడిన వరిచేలకు నీటిపారుదలవలన శీఘ్రాభివృద్ధి ఎట్లు కలుగుచున్న
 దో అప్రకారమే ద్రవాహారముచే శోషింపచేయుబడినరోగులకు అన్నమయమయిన
 పథ్యమును క్రమక్రమముగా శీఘ్రాభివృద్ధిని కలుగజేయుచున్నది. ॥౫౭॥

—♦ అభ్యాసవస్తుప్రాముఖ్యత ♦—

శ్లో॥ అభ్యాసవ స్వామయవృద్ధిక్రద్వా
త్యాజ్యం త దభ్యాసితవస్తునైవ
త్యక్తం తదభ్యాసితవస్తు చేగ్య
న్నవీనరోగాః పృభవంతి మానవమ్॥

॥౫౦॥

చిర కాలమునుండి ఆభ్యాసమై పున్నవస్తువు రోగోపశాంతికి అవశోధకమయి నదయినను దానిని రోగిచే పరిత్యజింపరాదు ఎందువల్లననగా చిర కాలాధ్యస్తమయిన వస్తుపరిత్యాగముచే కొత్తవికారములు కలుగునుగాన దానిని యథాప్రకారముగానే సేవింపచేయవలెను

॥౫౦॥

—♦ వైద్యవృత్తాంతం ♦—

శ్లో॥ రుడ్యా యథా దోషజదుర్గుణానాం
క్షైర్వాఽఽన్యనిర్వాచ్యతయా భిషగ్భ్యః ।
వార్యా స్వద్విగోచరితక్రియాభి
స్తత్కారకృంతిసమంజసాభిః॥

॥౫౧॥

రోగములయందు ఆయా దోషానుగుణ్యముగా జనించెడు దుర్గుణములు ఎవరికిని చప్పుటకు సాధ్యములు గావు కాన ఆయా కాలములయందు సంప్రాప్తములయిన వ్యాధులయందు వైద్యులవలన వారివాటిబుద్ధికి స్ఫురించిన రోగోపసంహారోచితక్రియలచే చికిత్స చేయవలయును

॥౫౧॥

శ్లో॥ ఆసేతో స్తుహినాదిమధ్యభువనే ప్లేకత్ర కాశ్చి త్తదై
వోషధ్యః కతిచి త్పరిత్ర కతిచిద్రోహంతి యస్మా ద్భృతాః ।
తత్తత్ప్రాంతమహాధీభి రమితా న్ననీషా యోగా వ్జగు
స్తత్కర్మంతి చికిత్సకాః ప్రవిషదం ప్రాప్తౌషధీభిః క్రియాః॥

సేతువుమొదలు హిమవత్పర్వతమువరకు మధ్యయందుగల ఒక పృథేళమందు కొన్ని రకములును, మరియొక పృథేళమందు మరికొన్ని రకములున్న, ఓషధులు మొలచుచున్నవి. అందుననే ఆయాస్థలములయందు సంప్రాప్తములయిన ఓషధులతో ఆకిష్కడనున్న విద్వాంసులు వివిధములయిన యోగములను గ్రంథములయందు నుడివియుండిరి. ఆ కారణముచే వైద్యులుకూడ వారువారు నివసించుప్రాంతములయందు తమకు సులభసాధ్యమయిన ఓషధులతోనే చికిత్సలను నెరవేర్చుచున్నారు. ॥౫౨॥

శ్లో॥ తద్భూమిజాశేషవనస్పతీం స్తు
 వైకస్య వా జ్ఞాతు మశక్య మేవ ।
 ప్రాయేణ తత్రత్యమహాపథీనాం
 చికిత్సకై ర్జ్ఞాన ముపార్జితవ్యమ్॥

॥౬౧॥

పై కారిణములవలన భూమండలమున ఆసంఖ్యాకములైన ఓషధులను తెలుసు
 కొనుట కొకానొకనికిన్ని శక్యము కాదు కాన తరచుగా వైద్యులు తమ పరిసర
 ములయందుండు ఓషధులను తెలుసుకొనవలసియున్నది.

॥౬౧॥

శ్లో॥ నలోకదృశ్యా చతురభిమధ్యం
 న సర్వవిద్యాసు సమానబుద్ధిః ।
 సర్వాపథిజ్ఞో న చికిత్సకేషు
 న పక్షిశూన్య స్వసమాశ్రి తేషు॥

॥౬౨॥

చతుస్సముద్రమధ్యగతి పైన భూమినంతయు తిరిగి జూచినవాడున్ను, తనకు
 వచ్చిన విద్యలన్నిటియందు సమానప్రజ్ఞ కలవాడున్ను, ప్రపంచమున గల ఓషధుల
 నన్నింటిని గుర్తరింగిన వైద్యుడున్ను, తనను ఆశ్రయించినవారివిషయ పై పక్షపాతి
 ములేనివాడున్ను ఉండడు.

॥౬౨॥

శ్లో॥ శుద్ధి ర్నిజజ్ఞాతవనస్పతీనాం
 ప్రయోగసంహారపరిశ్రమశ్చ ।
 వృద్ధై స్సదా స్వానుభవాచ్చ వేద్యం
 గ్రంథై స్సర్వశక్త్యా సతతం భిషగ్భిః॥

॥౬౩॥

వైద్యుడగువాడు తనచే తెలుసుకొనబడిన ఓషధులయొక్క శుద్ధినిన్ని ప్రయో
 గోపసంహారవిధానమునున్న పెగ్గలవల్లనంచున్ని, స్వానుభవమువల్లనంచున్ని
 గ్రంథవిమర్శనవల్లనంచున్ని తన బుద్ధికుశలత ననుసరించి, తెలుసుకొనుచుండవలెను.

శ్లో॥ దివ్యౌషధీనాం బహుః ప్రభావా
 బృందారకానా మివ విస్ఫుగంతి ।
 తత్రా న్విదిత్వైవ చరే చ్చికిత్సాన్
 సంభావ్య తస్మావరజౌషధీనామ్॥

॥౬౪॥

దేవతలకు వలెనే ఓషధులను, ఆసంఖ్యాకములయిన ప్రభావములు కలిగి
 యున్నవి. కాన వాటిని బాగుగా తెలుసుకొని ఊహచే చికిత్స చేయవలయును.

శ్లో॥ ద్రవ్యేషు యోగే వ్యపి చౌషధీషు
నాస్త్యేన సంఖ్యా వివిధేషు లోకే ।
జాతాని తద్యేన తు యాని యాని
తై రేన కుర్యా దళలాం చికిత్సామ్॥

॥౬౫॥

బహువిధములైన ద్రవ్యములు, శౌషధయోగములు, ఓషధులు నివి యసంఖ్యా కములైనందున యెవనిచే ఏవి తెలుసుకొనఁడినవో వాటిచేతనే యావత్తు చికిత్సలను నెరవేర్చవలెను.

॥౬౫॥

శ్లో॥ ఏకస్మిన్నిందా వణవో యావంత్య స్సంత్యమీ యథా ।
స శక్యా వక్తు మోషధ్యా గుణా అపి సవిస్తరమ్ ॥౬౬॥

ఒక్క నీటిబొంబునందుగల లాఘవము చెప్పుట కంటె శక్యము కాదో అటులే నొక యోషధియం దెన్నిగుణములు కలవో వాటిని పూర్తిగ చెప్పుట శక్యము కాదు

॥౬౬॥

శ్లో॥ వృక్షేషు చారోహణ మపుతార్ణం
చేపేషు లక్ష్యం వరచం స్యచేషు ।
అభ్యస్య సూక్ష్మేషు యదైవ పశ్యచ్చ
త్కృతీ భవే జ్ఞాయుషః చ క్రియాను॥ ॥౬౭॥

నూత్యములైన వృక్షములయందు చారోహణమును (ఎక్కటను) ఉదకము లయందు దీమటను, బాణములయందు లక్ష్యమును, అక్షరములయందు గుచ్చారణమును, మున్నగు అలక్షరములయందు పిమ్మట నేర్పరు తెల్లగుచున్నాలో అప్రకారమే శౌషధములయందును చికిత్సలయందునుకూడ నేర్పరులు కాగలరు.

॥౬౭॥

శ్లో॥ అనామని నోమహ ముపైతి వైర్గ్యో
న వేత్తి పశ్య స్సపి భేషజాని ।
క్రియాక్రమో భేషజముల ఏన
తద్భేషజ్ఞాన మువాఙ్మతన్యమ్॥ ॥౬౮॥

శౌషధములను జూచుచు వాటిపేర్లను తెలియజాలని వైద్యుడు విమనస్కుడగుచున్నాడు చికిత్సావిధాన మంతయు శౌషధములయందు భాధారపడియున్నది. కాన పృథ్విద్రవ్యనిచేతనున్న తనబుద్ధి లొంగినంత శౌషధవిజ్ఞానము సంపాదించుటగి యున్నది.

॥౬౮॥

శ్లో॥ గోపైః కాననవాసిభిః స్తదితరై రై వ్యవ్యక్తియాకోవిదైః ।
 ర్వాప్తైః స్తాపసిభిః పసిద్ధపథితై ర్దేశాటనై ర్భిక్షుకైః ।
 స్వాజ్ఞాపథ్యభిధానవర్ణధదనవ్యక్తిప్రమాణాకృతీ
 రాత్వా గ్రంథవిమర్శనేన విషయా నిస్సంద్యా ద్భిష గ్భేషజమ్॥

పశుకాపరులు, కనవాసులు, వీరికంటె ఇతరులయినవారు, వైద్యవికారదులు, యెరుకలవాళ్లు, యోగులు, తెరువరులు, దేశాటనముచేయువారు, భిక్షుటనముచేయువారు, వీరివల్లనుంచి తనకు తెలియని ఓషధులయొక్క పేర్లను, జాతులను, ఆకులహరికను, చెట్లు లేక పీగెలయొక్క స్వరూపస్వభావాదులను తెలుసుకొనుచు, వైద్యుడగువాడు గ్రంథవిమర్శనముచే వివిధములగు ఔషధములు తెలుసుకొనుచుండవలెను.

శ్లో॥ స్వజ్ఞాతై రఖలై ర్యధేష్ట మపి సద్వైద్యాః ప్రశాంతిం రుజాం ।
 కుర్వంత్యేషధసంగ్రహైశ్చ వివిధై స్సర్వాషధీసంగ్రహైః ।
 ఆయుర్యేదవిపశ్చితాం కుశలినాం ప్రాంతౌషధీజ్ఞానినామ్
 నస్యా త్ప్రణ్యసరూహౌతాఖలవిధవ్యాధౌషధాప్తివ్యధా॥౨౦॥

ఆయుర్యేదవైద్యులు తమకు తెలిసిన వివిధ ఓషధులచేతను, వివిధాషధములచేతను, రోగోపశాంతిని జేయుచున్నారు. తమ తమ ప్రాంతములయందుగల ఓషధిపరిజ్ఞానము కల వైద్యునకు బజారునుండి రోగోపశాంతి కనకూలమైన మందులను పొనుకొనురావలెనను శ్లో ముండదు

॥౨॥

శ్లో॥ స్వస్మిన్ను తృప్తా నిస్పృహంతు తృప్తాః
 న్యశోర్థిన స్సాధు చికిత్సయంతు ।
 స్వానిష్టవైద్యా ద్దురితం న కించి
 త్వస్యేష్టవైద్యా త్సుకృతం న కించిత్ ॥ २౧॥

వైద్యుడు తన చికిత్సయందు సంతృప్తిలేని రోగులను విడిచిపెట్టవలయును. (అనగా అన్యనిర్బంధముచేతనయినను అట్టివారికి చికిత్స చేయకూడదనుట) తనచికిత్సయందు సంతృప్తిగల రోగులను చక్కగా చికిత్సించవలెను తనయందు తృప్తిలేనివారికి చికిత్సచేయుటకంటె దోషమున్ను, తనయగు గుప్తికలవారికి చికిత్సచేయుటకంటె సుకృతమున్ను కంటె మరొకటి లేదు

॥౨౧॥

శ్లో॥ వైద్యస్సర్వామయవ్యాపి యదుక్తం దోషలక్షణమ్ ।
దర్శనస్పర్శనప్రశ్నైః సత్సమ్యక్ గుణలక్షయేత్ ॥ 2౨ ॥

వైద్యుడు డగువాడు సర్వరోగములయందును అయాకాలములయందు వ్యాపి
చియున్న దోషలక్షణములను వివర్ణించుట, రోగిని జూచుట, రోగిని స్పృశించుట,
రోగితో సంభాషించుట, మొదలయినవాటిచే రోగమును కనిపెట్టవలెను ॥ 2౨ ॥

శ్లో॥ కఫప్రకోపే వమనం స సత్యం
విరేచనం శిత్తభవే వికారే ।
వాతాధికే ప్లివిశోఘనం చ
సంసర్గదోషేషు యథోచితేన ॥ 23 ॥

కఫము కృద్ధిచెందినపుడు నశ్యులతోపాడిన వమనమును, పిత్తము కృద్ధిచెంది
నపుడు విరోచనమును, వాతము కృద్ధిచెందినపుడు వస్త్రకర్మమును ద్వంద్వరో
గములయందు యథోచితచికిత్సలనున్న చేయవలయును ॥ 23 ॥

శ్లో॥ క్రియాం కపఘ్నా మనిశేం చ గుర్యా
చ్చికిత్సక స్స నిషఘ జాగరూకః ।
క్షీణే క పి సత్యఖలే క్రిమేణ
దోషోఽవశీష్ట స్స్వమ ఉన శామ్యేత్ ॥ 2౪ ॥

వైద్యుడు సన్నిపాతరోగములయందు మిక్కిలిజాగరూకతతో శ్లేష్మహరిచి
కిత్సలను చేయవలెను కఫము కనుగొనబడినను కఫహరచికిత్సను తప్పక చేయవల
యును. ఏలననగా సన్నిపాతివ్యాధులయందు కఫదోషము విశేషముగా హరించిన
వైద్యునే మిగిలినదోషమున్నయు బాగుకలు అవియే శాంతినిపొందెను స్వభావము
కలవైతెన్నవి ॥ 2౪ ॥

శ్లో॥ ద్విధా చోషక్రిమ స్తేషాం తర్పణం చాపతర్పణం ।
బృంహణం లంఘనం చేతి త త్పర్యాయ ఉదాహృతః ॥ 2౫ ॥

సర్వవిధరోగములయందును తర్పణము, అపతర్పణము అను రెండుక్రియలను
చేయవలయును. బృంహణము, లంఘనము అనునవి తర్పణము అపతర్పణము అను
వాటక నామంతరములు ॥ 2౫ ॥

శ్లో॥ బృంహణం య బృహస్పత్యాయ లంఘనం లాఘవాయచ |
 బృంహణం లాఘనం వాతపిత్తశ్లేష్మోచితం చరేత్ || 2౬ ||
 పుష్టికొరకు బృంహణక్రియ లాఘవముకొరకు లంఘనక్రియ చేయించవలయును. వాతపిత్తశ్లేష్మరోగములయందు యోచితమయిన బృంహణ లంఘనక్రియలను చేయించవలయును. || 2౬ ||

శ్లో॥ గోషకోపే ఘనేత్పే చ పూర్వం నాడిం పరీక్షయేత్ |
 ఆదా వంతే ఫితి స్తస్య విజ్ఞేయూ భిషజా స్ఫుటమ్ || 2౭ ||
 వైద్యుడు వాతపిత్తకఫములలో ఇది అధికముగానున్నది, ఇది తక్కువగానున్నది అను విషయమును తెలుసుకొనుటకై నాడిని పరీక్షించి అనాడియొక్క అద్యంతస్థిని తెలుసుకొనుచుండవలెను || 2౭ ||

శ్లో॥ ఆదా సర్వేషు గోశేషు నాడిం జహ్వం చ మూత్రకమ్ |
 లఘుత్రయం విదిత్వైత త్పశ్చా దృగ్లం చకిత్సయేత్ || 2౮ ||
 సర్వరోగములయందును యందుగా నాడి, నాలుక, మూత్రము వీటిని పరీక్షించి చికిత్సచేయవలెను దీనినే లఘుత్రయ్య నమని చెప్పుదురు || 2౮ ||

శ్లో॥ ప్రతిక్రియా యా పీతరైః కృతాయాం
 అన్యో న కుర్వీత పున శ్చికిత్సాన్ |
 ప్రతిక్రియా ద్వంద్వకృతా యది స్యా
 త్సాంకర్యతా మేత్య నిహంశి ర్గుగ్ధన్ || 2౯ ||
 ఒకరోగికి ఒక వైద్యుడు చికిత్సచేయుచుండగా ఇంకొక వైద్యుడు చికిత్స చేయకూడదు. ఇద్దరువైద్యులచే చికిత్సచేయఁడినయెడల అట్టిచికిత్స సాంకర్యమును పొంది ఒకానొక పుడు రోగులను చంపును || 2౯ ||

శ్లో॥ అశ్లేష్మకశ్లేష్మ మవాతకోనిలం
 భ్రామ్య త్యపిత్తో హ్యతిపిత్త మాత్మనః |
 తదా చర న్నమయి లక్ష్యసక్తవ
 నిధశ్చరే ద్భ్రాం త్యతిరేకసాధనమ్ || ౩౦ ||

శ్లేష్మరోగము కానివాడు తనకు శ్లేష్మరోగమనియు, వాతరోగము కానివాడు తనకు వాతరోగమనియు, పిత్తరోగము కానివాడు పిత్తరోగమనియు, భిషజులచే

మను. అట్టిసందర్భములలో వేర్వీరియగు చికిత్సకుడు శోగియొక్క మతము నే తానవలంబించినట్లు సంచరింపుచు నవస్థముగా శోగియొక్క తలంపునకు వ్యతిరేకమయిన మందులను శోగికి పలానిమందు అని గుర్తు తెలియకుండా యిచ్చి శోగోపశాంతిని కలుగజేయవలయును

॥౮౦॥

శ్లో॥ నిస్వాద్ధనగ్రహణ మర్థయుతాయ ధర్మం
వేద్యః కరోశి యది శక్యమసార మేవ
న కీణతే స్వనపుసం విచికిత్సితం చా
ప్నేతా వృథా శ్వపచకా విచ వర్జితవ్యం॥

॥౮౧॥

దరిద్రులవద్ద ద్రవ్యము పుచ్చుకొని వైద్యము చేయువాడును, తనయందభిమానము కలిగియుండుటకు దనవశమని ఉచితముగా చికిత్స చేయువాడును, వైద్యునివల్ల చికిత్స పొంది తన శక్తి పునఃపొందు శుభావేషచేగాని ద్రవ్యము చేగాని వైద్యునివద్ద తన శరీరమును టిగి కొనుక్కొనువాడును, చందాలుగూడ వీరిరువురు పంక్తిబాహ్యులు ఇట్టివాడేసుకృతగుచేసినను వైద్యునికే చెందును

॥౮౧॥

శ్లో॥ అన్యప్రధాన ప్రణయస్థలేషు
స్వస్నేహభావా ననాధకృత్యాః
యథానుకూల ప్రతిపత్తి పూర్వం
సయంతి కాలం కృతిన స్తు ఏవ॥

॥౮౨॥

అన్యలయొక్క చికిత్సలయందు లక్ష్యబుద్ధి కలిగినవారైనను తనకు స్నేహితులయినటువంటిన్ని వాంఛయొక్క గృహములయందు తనయొక్క స్నేహభావమునకు భంగము కలుగకుండా యథానుకూలముగా నమయించితమానట్లు తాను చికిత్స చేయక కాలమును గడుపుకొను వైద్యుడు ఎవడో అట్టనాడే న్నది.

॥౮౨॥

శ్లో॥ వ్యాధా నబుద్ధే పతి తచ్చికిత్సా
త్యాజ్యైవ శద్వాధివివేచనాచ
నిశ్వాసి గచ్ఛేద్భిషగేవ నోచే
దాసూ స్వయా రుక్మిణీ కృతేతి॥

॥౮౩॥

చికిత్స చేయునపుడు ఆ వ్యాధి తనకు తెలియనిచో చికిత్స చేయుట మానవలెను అట్లుమానక ఆ వ్యాధియేదియో తెలుసుకొను తలంపుతో ఇంకొక వైద్యునియొక్కకు శోగితో పాటు తాను కూడ వెళ్ళినచో యీ వ్యాధి నీ ఆక్రమచిక్కినట్లనే బ్రతుకయిన దని నిర్ధారణ చేయవలయును.

॥౮౩॥

శ్లో॥ నివార్యతే త్రాద్య మయైవ రోగో
నాన్యత్ర గచ్ఛే దితి కై ర్మవాచ్యః |
గచ్ఛం త్వత్ప్రస్థా యది చే త్సున స్తే
ప్రత్యాగతా స్సత్క్రియయాదృతవ్యాః || ౮౪ ||

యారోగము తప్పక నాచే నివారణచేయబడుచున్నదిగాన ఇంకొక జైద్యుని
వద్దకు వెళ్ళరాదు అని ఎవరిని ఆపకూడదు తనచికిత్సయందు యిష్టములేనివారు వారి
వారి యిష్టానుసారము చికిత్సకులవద్దకు వెడలుదురుగాక అట్లు శబ్దినవారు ఒకా
నొకప్పుడు చికిత్సావిషయమై ధిరిగి తనదగ్గరకేవచ్చినయెడల నిస్సంశయమయిన మ
నస్సుతో జాగ్రత్తగా చికిత్సచేయవలయును. || ౮౪ ||

శ్లో॥ చికిత్సరో వాహనమంతరేణ
న క్వాపి గచ్ఛే త్వధి పాదచారి |
తత్రాపిగచ్ఛే దసహాయక స్స
న్నాసాయ మారభ్య తథాదయాంతమ్ || ౮౫ ||

జైద్యుడెన్నడును వాహనము (శకటాదులు) లేకుండ పాదచారియై చికిత్సకు
బయలుదేరకూడదు రాత్రిభాగములయందు అట్టివాహనములపయనికూడా సహా
యములేక ఒంటరిగా వెడలరాదు || ౮౫ ||

శ్లో॥ వక్షేధకారే ప్రబలాతపేవా
రాత్రౌ దినే పర్వణి పైతృకే వా |
స్వాప్యస్థతాయాం విషమస్థితౌ వా
పరార్థసంధానవిధిః ప్రధానః || ౮౬ ||

చికిత్సకునియొక్క జీవితము వర్షము, కటికచీకటి, మొండియెండలు, రాత్రి,
పగలు, పర్వకాలము, పైతృకదినము, తాను అస్వస్థుడై వుండు కాలము, అనిర్వా
చ్యమయిన చిక్కుస్థితులు వీటియందుకూడా యితరులయొక్క యోగక్షేమమునిమి
త్తము పాటుపడుటయే ప్రధానముగాకలది. || ౮౬ ||

శ్లో॥ ఆహృత్యైషధ మన్యత స్తు కురుతే వైద్య శ్చికిత్సా మసౌ
ప్రాప్నోత్యేవ యదా కదాచి దపి వా నిస్సంశయం వంచనామ్
తస్మా దన్యసమాహృతౌషధచికిత్సాయా స్సృక్రీయాషధం
ప్రాశి స్త్యం గుణదాయకం సముచితం దాతుం యథాశక్తితః ||

యితరులవద్దనుంచి మందులు తెచ్చిచికిత్సచేయువాడు వాటిపాశ్రస్థ్యములను తెలుసుకొనజాలనందున ఎప్పుడో ఒకప్పుడు పరాభవమును పొందవలసివచ్చును. కాన సాధ్యమయినంతవరకు వైద్యుడగువాడెల్ల తాను స్వయముగా చేసుకొనినమందులనే వాడవలయును. దానివలన మందులకు పాశ్రస్థ్యమున్న గుణాధిక్యతయు (గుణమును కనిపెట్టుకొనుటకు కనినసావకాశము) తనకర్తవంచనలేకుండా అందరికి మందులను ఉచితముగా పంచిపెట్టుటకువీలున్న కలుగుచున్నది ||౮౭||

శ్లో॥ రుజ స్వభావా ద్గతినా స్థితే శ్చ
తత్త్వానుసారేణ తదన్యహేతోః |
చూత్రాప్రమాణం పరికల్పనీయం
క్రియాసున్నే ద్యేనసదామయానామ్ ||౮౮||

రోగస్వభావము స్థితిగతులు రోగియొక్కతత్త్వము ఇంకను తాత్కాలికములైన యితరుణములు వీటిననుసరించి మోతాదులయొక్క సరిమాణమును నిర్ణయించుకలయును ||౮౮||

శ్లో॥ సమ్యగ్విచార్యాషధ దేశకాలాః
చపు ర్వయ సాత్త్వ బలాగ్నిమత్తగ్న్యమ్ |
వికార హేత్యాకృతిసాధ్యతాంశ్చ
తత శ్చికిత్సే ద్భిష గామయార్థాః ||౮౯||

వైద్యుడు ఔషధమును దేశము, కాలము, శరీరము, వయస్సు, సాత్త్వికధర్మము, బలము, జరరాగ్ని వికార హేతువులు, ఆకారము, సామ్యత్వము వీటినిబాగుగా తెలుసుకొని రోగులకు చికిత్సచేయవలెను. ||౮౯||

శ్లో॥ నిర్మాణకాలే భిషగౌషధానాం
దద్యా ద్విషాణ్యంతత ఏవ ఖల్వే |
ఏనం ప్రమాదా ద్యదివా ద్వివారం
విషేనుసంధానవిధి ర్నభూయాత్ ||౯౦||

ఔషధములను తయారుచేయునపుడు ఖల్వములో విషపదార్థములను అన్నివస్తువులకంటె చిట్టచివరవేయవలయును అప్రకారముగా విషపదార్థములను చిట్టచివరవేయుటవలన పొరపాటుచేతనయినను రెండవసారివేయుట తటస్థపడదు. ||౯౦||

శ్లో॥ స్వాదౌషధానాం విషమప్రదానా
దుర్జాం విరుద్ధౌషధసంప్రదానాత్ |
ప్రాణస్య హానిః ప్రభవే త్కదాచి
త్తస్మా దనాలోచనయా న కుర్యాత్ || ౯౦ ||

పారబాటున ఒకమందుకు బదులుగా ఇంకొకమందు ఇచ్చుట, రోగమునకు సరిపడని (అపాయస్థితి కలుగజేయు) మందు ఇచ్చుట పీడితలన ఒకానొకప్పుడు ప్రాణాపాయము తటస్థపడగలదు. కానఈపనులనుచేయునపుడు బహుశ్రద్ధతోను అలోచనతోను చేయుచుండవలెను. || ౯౦ ||

శ్లో॥ మానే తులాయాం చ సిరూపణే వా
విశ్రాణనే పౌషధసంగ్రహాణామ్ |
భూయా ద్భిష క్కల్పిత్తజాకరూక
శృద్ధాభు రత్యంతతపచి స్సుశీలః || ౯౧ ||

పౌషధములో వేయు ద్రవ్యములనుగాని, పౌషధములనుగాని కొలుచుట తూచుట పౌషధములను తయారుచేయుట రోగులకుమందిచ్చుట, పీడియందు వైద్యుడు మిక్కిలిజాగ్రత్తతోను శ్రద్ధతోను, సదాచరసంపత్తితోను (తనకులాచారధర్మముతోను) నుంచిమనస్సుతోను ఉండవలయును. || ౯౧ ||

శ్లో॥ దోషోపశాంత్యై పరిదీయమానం
వినా న శిష్యాయ బహిః ప్రకాశ్యం
యత స్త్రినోషాజ్జతయా జడానాం
తత్తచ్చికిత్సాభి రవభ్రమంతే || ౯౨ ||

వైద్యుడు చికిత్సచేయుచున్నపుడు రోగులకిచ్చే దు మందులను తనశిష్యులకు తప్ప తదితరముల కెవ్వరికిని తెలియనివ్వరాదు. ఎందుకల్లననగా వైద్యులుకానివారు త్రిదోషతారతమ్యములను గుర్తింపజాలక యీమందులపేర్లు జ్ఞప్తియందుంచుకొని వారివారియిశ్యయందుగాని వారిప్రాముఖ్యతగల మరియొకచోటగాని మూఢచికిత్సనుచేయనుద్యమింతురు || ౯౨ ||

శ్లో॥ కుర్యా చ్చికిత్సాం వ్యవహారిమేవ
శాస్త్రం వినా జ్యోతిష మప్యవశ్యమ్ |
పురోహితత్వం సతు విప్రహైవ
శాస్త్రం ప్రియత్నేన విచారయే తత్ || ౯౩ ||

వైద్యము, కృతహారము, జ్యోతిషము, యజ్ఞకము యీ నాలుగింటిని కాస్త్ర
సాంప్రదాయమును తెలియక చేసినవానికి బ్రహ్మహత్యాదోషము గలుగుచున్నది.
కాన వీటిని నెరవేర్చువారు ఆయా కాస్త్రజ్ఞానసంపన్నులయి యుండవలయును.

శ్లో॥ జ్ఞాతాని యావం త్యపి తేభ్య ఏవ
జ్ఞేయాని సర్వస్య బహూని తస్మాత్ |
ప్రయోగసంహారవి దల్పజాయు

శ్లోఘోనభిజ్ఞాదిక జాయుగుప్తేః ||

||౯౫||

లోకమున సామాన్యముగా ప్రతివారికిన్ని తెలుసుకొనబడినవిషయములకం
టె తెలుసుకోలేనివిషయములే ఎక్కువ గాఢండును, కాన ప్రయోగోపసంహారి
ధానము తెలియబడని పలువిధములైన దౌషధములను జాగ్రత్తపెట్టినవానికింటె ప్ర
యోగోపసంహారములు చక్కగా తెలియబడిన స్వల్పసంఖ్యాకములైనవందులను,
జాగ్రత్తపెట్టినవాడే కొనియాడగలినవాడు.

||౯౬||

శ్లో॥ ఆహ్వనకారీ మనుతేఽవమాన
మనాగ మేఽన్యానయనే తదర్థే |
ఆహూయమాన శ్చ తత స్సుఖారీ |
నేచ్ఛే ద్వయా దాత్మ సుఖం కదాపి ||

||౯౭||

ఒకపనిని నెరవేర్చునైనన్ని యిద్దరు నాయకులచే ఆపని ఎన్నడు సాంతముగా
నెరవేర్చబడదు యెందువలననగా ఎలిచినప్పుడు వెళ్ళనిచో పిలిచినను డు ఆవమాన
మును పొందుచున్నాడు. పిలవబడినవాడు వెళ్ళేసరికి ఆపనినిమత్తము ఇంకొకడు
వచ్చినచో వెళ్ళినవాడు ఆవమానమును పొందుచున్నాడు కాన సుఖాభిలాషగల
వాడు ఒకపనినిమత్తము యిద్దరు నాయకులను యెన్నడు నియమింపరాదు.

||౯౮||

శ్లో॥ వైద్యే వర స్వార్థనిరర్థకారీ
ప్రాకాషధార్మగ్రహణప్రవీణః |
ఆహ్వనమాణోగమనానుకూల
స్వాచారనిద్రాశనవర్జితాత్మా ||

||౯౯||

తనస్వార్థపనులను పాడుచేసుకొనువాడు, ముందుగానే దౌషధమాల్యమును
రాబట్టుకొనునేర్పుకలవాడు, పిలచినతోడనే వెంటయలుదేరివచ్చువాడును, ఆచా
రమును విడిచిపెట్టినవాడును వేళ్ళకు నిద్రాహారముల వశేషింపనివాడును వైద్యము
చేయుటకు తగినవాడు.

||౧౦౦||

శ్లో॥ నిర్ణీతవిత్తస్య చ రోగశాంతి
ప్రశస్తే ప్రవీర్యాషధిసంగ్రహాప్తిః |
అనిశ్చితస్యాషధయోగ్యమూల్య
ప్రాప్తి ర్ద్వయం దుర్లభ మేత దేవ॥

॥౯౮॥

ద్రవ్యనిర్ణయముచేసుకొని వైద్యముచేయుచుకొనువానికి రోగోపశాంతికి ఆ
నుకూలమైనమందున్న ద్రవ్యనిర్ణయముచేసుకొనక వైద్యము చేసినవానికి మందుకు
తగినఫలమున్న యీరెండు తటస్థపడుట దుర్లభమయినసంగతి అయివున్నది. ॥౯౮॥

శ్లో॥ వ్యాపారచరమే నంధి స్సద్వైద్యానయనం తథా |
వ్యాధా వసాధ్యేనద్బుద్ధి ర్వేదాంతపరిభాషణః॥

॥౯౯॥

వ్యాపారాంతమునందురాజీపడుటయు, వ్యాధి అసాధ్యమయినతర్వాత అను
కూలమయినవైద్యుని తీసుకువచ్చుటయు, వేదాంతప్రసంగముచేయుసమయమున స
ద్బుద్ధియు యివి సామాన్యముగా లోకమందు పొ
యికములు అయివున్నవి ౯౯.

శ్లో॥ యావత్ప్రదాన్య త్యఖిలాపథాని
యావత్స్వయం గచ్ఛతి రోగినదృఢ |
యావన్న పృచ్ఛ త్యఖివామహ ద్వా
కేచి త్ప్రశగసంతి చిత్తకం తమ్॥

॥౧౦౦॥

మందులను పంచిపెట్టుచున్నంతకాలమున్న రోగులను తనంతటతానేవెళ్ళి
చూచుచుండునంతవరకున్న స్వల్పముగాగాని అధికముగాగాని ప్రతిఫలమును రోగి
నంతవరకున్న కొంతమంది వైద్యుని పొగడుచుందురు ॥౧౦౦॥

శ్లో॥ త్రకాగారదధేనుమాతగురుసద్వైద్యాదిషు శూర్యతే
స్వార్థాదా బహుగౌరవాతిశయితా మధ్యే ప్యదాసీనతా |
స్వార్థాంతే కుటిలస్వభావపరతా విస్మృత్య పూర్వాదరం
తచ్చింత్యంసహితతృతృభగవాన్ద్విత్తాన్ప్రజ్ఞాన్సృజేత్॥

మజ్జిగపోసినవారు, కాపురిముండుటకు ఇల్లు ఇచ్చినవారు, పశువులు, సేవకు
డు, సత్పురుషులు, గురువు మొదలయినవారు వీరియందు ప్రారంభమున అధిక గౌరవ
మును, మధ్యకాలమున సామాన్యగౌరవమును, (ఉదాసీనభావమున్న) భుదకు అస
హనబుద్ధియుకలిగి మొదటిమేలును మరచిపోవుదురు. ఇట్లని విచారంపవలసినపనిలేదు
వద్దువైశ్యవ్యసంపన్నుడయిన విధాతి అక్కడక్కడ ఇద్దరినో ముగ్గురినో మొదటిమే
లునుమరచిపోని కృతజ్ఞులనుకూడా సృజించియేయుడును. ॥౧౦౧॥

శ్లో॥ అవిశ్వానాపగమనం సపిశ్వాసాగమా స్మహాత్ |
ద్వితీయం పుత్రికాతుల్యం త్వాద్యం పుత్రినమం విదుః || ౧౦౨ ||

తమయందు విశ్వాసములేనివారు తమవద్దకు చికిత్సకు రాకుండ వెళ్ళిపోవుట-
విశ్వాసముగలవారి రాకకంటె గొప్పగా ఎంచుడుచున్నది వీటిలో మొదటిది
పుత్రిజననతుల్యము రెండవది పుత్రికాజననతుల్యము. || ౧౦౨ ||

శ్లో॥ కష్టం భిషగ్జీవిత మన్యదుఃఖతః
శోచ త్యహోరాత్రమపి స్వయం యతః |
రోగీ యితశ్చే ద్భిషగేన మారణో
జీవత్యసా దైవవశం వదంతి యత్ || ౧౦౩ ||

నిరంతరము యితరులకు సంపాద్యమయిన దుఃఖముతో దుఃఖించుచుండునై
ద్యులయొక్క జీవితము మిక్కిలి కష్టమయినదయియున్నది. రోగి మృతినొందినచో
చంపినవాడు నైద్యుడే అనియు, జీవించినచో దైవయోగము బాగున్నందున జీవిం
చినాడనియు చెప్పుదురు. || ౧౦౩ ||

శ్లో॥ స్యా దేకధేను ర్మహిషీద్వయంచ
గ్రామాంతరే సేవ్య మమాయకత్వం |
అప్రార్థితోపాయ నివేదకత్వం
భిషద్వయం రాజయుగం సుఖఘ్నాః || ౧౦౪ ||

ఒక ఆవునుమాత్రమే మేపుట (యిరుగుపొరుగునకు పిల్లపాలు, పథ్యపువారి
మజ్జగతేట గొమయము, వీటికి ఊపయోగించును ఎవరికయినా ఒకరికి వీటివిషయమై
లోటువచ్చుటయు, వారితోవివాదపడుటయు తప్పును మేపినఅసామికి పేడకూడా
మిగలదు) ఇద్దరుభార్యలను వివాహముచేసుకొనుట, ఊరిపక్కవూళ్ళో వ్యవసా
యముచేయుట, మాయ తెలియకుండా సంపదించుట, (యదార్థవాదము మొదలయి
నవి) పరోపకారబుద్ధితో ఎదటివారు తనను అడ౯కపోయినను వారివద్దకేగి వారికిహి
తబోధచేయుట, ఇద్దరు నైద్యులచే నైద్యుల చేయించుట, సమానఫాయీగా యిద్దరు
పృథువులతో సంబంధము కలిగియుండుట ఇవి యెప్పటికయినను సుఖమునకు భంగ
ము కలుగజేయుననై యున్నవి. || ౧౦౪ ||

శ్లో॥ ప్రతిఫలహింతం న్యా ద్వావ్యపకం యస్యలోకే
 త్తదామపి నహి తస్య వ్యాపక స్వావకాశః॥
 ప్రతిఫలవిషమం న్యా ద్వావ్యపకం యస్య పుంసః
 త్తదామపి నహి తస్య వ్యాపక స్వావకాశః॥ ॥౧౦౦౬॥

ప్రతిఫలాపేక్ష లేనివానియొక్క వ్యాపకమునకు త్తదామయినను సావకాశముకలిగియుండును విపరీతమయిన ప్రతిఫలాపేక్ష కలిగినవానికి ఒక్క-త్తదామయినను వ్యాపకముచేయవలసినపని ఉండును. ॥౧౦౦౬॥

శ్లో॥ జ్ఞాతా సుధీ ర్వా యది మోహమేతి
 వ్యామోహకాడంబరపుంశ్చలీషు॥
 వివాహ వైద్యవ్యవహారగోషు
 త్తేషిష్టలోకోపి తద్దేవ కాలే॥ ॥౧౦౦౭॥

సర్వసామాన్యముగా మోహమును కలుగ చేయు పటాటోపముగల వ్యభిచారశ్రీలయందు, పరిజ్ఞాతలయినవారికికూడ వ్యామోహముకలిగినట్లు స్వతస్సిద్ధమయిన తొట్టుపాటుకిల లోకమున్ను వివాహము, వైద్యము, వ్యవహారము, పశువులు వీటివిషయము మోహమునుపొంది మోసపోవుచున్నారు. (ఇది సర్వానుభవసిద్ధము)

శ్లో॥ తిరస్కరిణ్యా మపవిష్టవాయాం
 అనేచిత్రాకృతికంపనంచ॥
 స్త్రీవేషకే పుంసి భజంతి నాట్యం
 తథాభిషక్గోషధరే చిత్రామ్॥ ॥౧౦౦౮॥

తెర నిశ్చలమయినదని ఎరిగియుండియు దానియందు అనేక విధములయిన ప్రతిమలయొక్క చలనమును, స్త్రీవేషధారియగు నటకుడు పురుషుడని ఎరిగియుండియు వానియొక్క నాట్యమును చూచుటకు ఎట్లు సిద్ధపడుచున్నారో అట్లే సర్వైశ్చరుడుగాని వైద్యవేషధారియొక్క చికిత్సకును సిద్ధపడుచున్నారు. ॥౧౦౦౮॥

శ్లో॥ జాయు ష్వసత్స్వేవ చికిత్సకైశ్చ
 పయోగసంహార వివేకమూఢ్లే॥
 కృత్క్రియావ్యత్యయమానభాగ్భి
 ర్భిష్టాః శృణోం వైద్యకలా త్తిగ్ధేవమ్॥ ॥౧౦౦౯॥
 నుందులులేకుండా చికిత్సకు సిద్ధపడువారు కొందరు, బోషధములయొక్క

ప్రయోగోపసంహారపరిచయములేనివారు కొందరు, చేసినవైద్యమునకు తగినసన్మానము జరగనివారుకొందరు వీరిచే చికిత్సావిధానము కృశించుచున్నది ||౧౦౮||

శ్లో॥ నైద్యే వ్యాధినివారణం సముదితప్రత్యక్షజం జ్యోతిషే
పాండిత్యావసరో నచాస్తి హి తయో రూనాధికవ్యాకృతిః।
ఏతద్భిన్నకలాసు పాండితిగపి న్యూనాధికత్వాదికమ్
తత్కలానుభవప్రధానఫలితాభావా ద్బుధై ర్గణ్యతే॥౧౦౯॥

వైద్యమునందు వ్యాధి త్వరలో నివారణయగుటయు, జ్యోతిషమునందు చేప్పినఫలితము ఋజువునకు సరిపడుటయు ముఖ్యవిషయములైయున్నవి. గాన యీ రెండుశాస్త్రములయందును పాండిత్యప్రకర్షతోను చిన్నపెద్ద తారతమ్యముతోను పనిలేదు. వీటికంటెభిన్నములయిన శాస్త్రములయందు తాత్కాలికఫలితము కనుపించనందున పాండిత్యప్రకర్షయు, చిన్నపెద్దలతారతమ్యమును పరిగణింప తగినవైయున్నవి. ||౧౦౯||

శ్లో॥ జ్యోతిరైవ్యవ్యాపకాలంబనేన
స్వచ్ఛందాత్మా మాన్యవృత్తి స్సమేభ్యః।
యాతీ త్యల్పః సామరోవా మహత్త్వం
తావన్నాతా ద్దాయతే తన్మహత్త్వం॥ ||౧౧౦॥

అందరికంటె చిన్నవయస్సుకలవాడుకాని కులహీనుడుకాని జ్యోతిరైద్య శాస్త్రప్రసక్తి కలిగినంతమాత్రముచే తనసంహారలో స్వేచ్ఛాజీవనముకలవాడయి సన్మానమును పొందుచున్నాడన్నమాట యేదికలదో దానివల్లనంచే ఆయాశాస్త్రములయందుగల అధికత తెలియబడుచున్నది ||౧౧౦॥

శ్లో॥ ఆయుర్వేదోఽత్యంతశిస్తద్భికిత్సా
విధావితి ప్రత్యహమేవ సర్వైః।
ప్రశంసితోవాపి విస్మజ్యతేహి
వేదాశ్చ శాస్త్రాణి యథా ప్రజాభిః ||౧౧౧॥

చికిత్సావిధానములో ఆయుర్వేదచికిత్సకంటె ప్రశస్తతయినచికిత్స యింకొకటిలేదని ప్రజలచే ఎల్లప్పుడూ కొనియాడబడుచున్నది సకాలములయందుమాత్రము వేదశాస్త్రములవలెనే విడిచిపెట్టుదుచున్నది. ||౧౧౧॥

శ్లో॥ ఖడ్గాఽభిఘాతా దపి జాత్వన్మృత్యౌ
సూచిప్రవేశా న్నన్మృతి స్తథాపి।
శస్త్రాలయాఽశిక్షితవైద్యకైస్త
త్సూచికిరీయా జాత్వపి వైవకార్యా॥

॥౧౧౨॥

ఒకానొక పుడుఖడ్గప్రవాహమువలలకూడా మృత్యువు కలుగుటలేదు. అట్టిస్థితిలో నూదిని శరీరమందుగుచ్చినంతమాత్రముచే పాణాపాయమురాదు. ఇట్లని శస్త్రాలయశిక్షితులుగానివారు యింజన్ ను యెన్నడుచేయకూడదు. ॥౧౧౨॥

శ్లో॥ సదాషధా దస్తస్త్వనిచారితారు
గ్విషప్రయోగాన్మృతి మేతి నూనం।
సమాన మేత త్సకలాగ దేఘ
వ్యావీణ్యతా మేత్స్య చరే త్క్రియాం తత్ ॥

॥౧౧౩॥

మంచిమంచిమందులవలన రోగము కుదరకపోవచ్చునుగాని విషప్రయోగము వలన పాణిణమతప్రకపోవును ఇందుకుసందేహములేదు. ఈవిషయము అన్నివిధములయిన మందులయందును సమానమే గాన చికిత్సాపాప్రవీణ్యతను సంపాదించిన పిదప చికిత్సచేయుట ప్రారంభించవలెను ॥౧౧౩॥

శ్లో॥ కుప్రేద్యజోపద్రవశాంతిరేన
కప్తం భవే ద్యోగ్యచికిత్సకస్య।
స్వాభావికవ్యాధినివారణా
త్త ద్రాహ్యం నజాత్వోషధ మజ్ఞా వైద్యైః॥

॥౧౧౪॥

మూఢవైద్యులుచేసిన చెడు చికిత్సవలన సంభవించెడు ఉపద్రవములను మరలించుట స్వాభావికమయిన వ్యాధిని కుదుర్చుటకంటె మిక్కిలికష్టమయినది. గాన మూఢవైద్యులవద్దమందు ఎన్నడును పుచ్చుకొనరాదు. మూఢవైద్యులయందు వెర్రినమ్మకముకలవారు చెడుచికిత్సచే కలిగిన ఉపద్రవమునుకూడ వ్యాధియొక్క స్వభావమేఅని తలంచుచుందురు. ॥౧౧౪॥

శ్లో॥ కప్తం చతుష్ఠికిలాసు వైద్యం
సర్వం పరప్రేక్ష్య మముత్రే యస్మాత్।
క్రియాప్రవీణోపి న సావకాశో
జాయుప్రయోగస్య వినాన్యత్పక్షిమ్॥

॥౧౧౫॥

అరుణదినాలుగువిద్యలలోను వైద్యవిద్య ఒక్కటిమాత్రమే కష్టమయినది. ఎందువల్లననగా యీ వైద్యవిధానమంతయు పరాధీనవిషయము ఎంతగోప్పవైద్యుడయినను రోగులయొక్క అంగీకారము లేనియెడల తనప్రజ్ఞావిశేషములుగాని, జ్ఞానధర్మయోగోపసంహారప్రావీణ్యతను గాని ఉపయోగపరుచుటకు తగినసాధకాళము ఉండదు

॥౧౧౫॥

శ్లో॥ విలేశయాద్యా ఇన బాడిశాద్యై
ర్మిధః ప్రయుక్తై రనభిజ్ఞోగాః।
దోషం ప్రకల్పైవ విబోధ్యవార్యాః
ప్రయోగసంహారవిదా నదాపి॥

॥౧౧౬॥

గహస్యముగాదాగియున్న సర్పములు గేలము మొదలయిన ఎరలచే బయటకు లాగబడినట్లుగా రసాదిభాతువులయందు అణగియున్నరోగములనుప్రయోగసంహారనిష్ఠాతయగు వైద్యుడు అహారరూపమయి దోషకల్పనచే (అనగా వ్యాధికి సరిపడని అహారము) ఇదియే అనుపశయమగుదురు. బయటకులాగి నివారణ చేయవలయును.

శ్లో॥ అగ్నాద్విసామ్యం పరిశోధనీయం
ప్రకల్ప్య దోషం ద్రివరూపహరైః।
యదా జ్వరస్యాన్నికృతాల్పదోషా
న్నింద్యా ద్విగంతే జరరాగ్నిసామ్యమ్॥

॥౧౧౭॥

ద్రవస్వరూపములయిన అహారములచే దోషకల్పనచేసి జరరాగ్నియొక్క అహారములను వినిపెట్టవలెను సామాన్యమయిన లేక ద్రివరూపమయిన అహారములను జ్వరముకలగనియెడల జరరాగ్నిహేచ్చతగ్గులులేక సమానముగా నున్నగని తెలియవలయును. యీజరరాగ్ని బేదములు ముంగుచెప్పబోవు అజ్ఞిరోగ వివరమున తెలియనగును

॥౧౧౮॥

శ్లో॥ శ్మశం శ్మమూల్యం నిజభావోవితం
సద్య స్స్వసౌఖ్యస్పృహయైవ రుగ్మణః।
రోగే ఘృపథ్యా దహహాప్యవేద్యకా
న్నింద్యా చితస్తా న్నకదాపి తాదృశః॥

॥౧౧౯॥

రోగులు శ్మశముచేయుబాలక శిశుయొక్క అమూల్యమయిన జీవితమును తక్కువనుభవింపదమయిన అపర్యమువలన ఎల్ల రోగులపొవుచున్నారో అప్రకారమే

కుడైద్యునివల్లనున్న కోలుపోవుచున్నారు. గాన అట్టివారిని నిండచేయరాదు (ఇది అనివార్యము) ||౧౧౮||

శ్లో॥ శుష్క-పవాసప్రముఖైకభుక్త
చృతాదికం చాన్యవిధప్రతాని
ఆరోగ్యసూత్రప్రతిపాదకాని
జీర్ణాంతర్విశాంతుచితాన్యపాసేత్
(ప్రాక్షైరుపాస్య న్యఖిలానితాని) ||౧౧౯||

నిరాహారోపవాసముచేయు వ్రతములు, ఏకభుక్తము (మధ్యాహ్నముమాత్రము భోజనముచేయువ్రతములు) యింకా పలువిధములయినవ్రతములు యివి అన్నియు ఆరోగ్యసూత్రప్రతిపాదకములు అయివున్నవి. (జీర్ణకోశమునకు విశ్రాంతిని కలుగచేయుటకుగాను యీవ్రతములన్నియు ఆచరింపతగినవై యున్నవి) గాన ప్రాక్షిలగువారిచే ఇవన్నియు ఆచరింపతగినవి. ||౧౨౦||

శ్లో॥ భూతైర్గృహీత మితి భూతవిదో వదంతి
వేద్యా వదంతి కఫసి త్రమరుద్వీకారమ్
జ్వోతిర్విదో గ్రహగతిం పరిశీలయంతి
కర్మేతి నిశ్చయేథియో మునయో వదంతి॥ ||౧౨౧||

మంత్రశాస్త్రాలు గ్రహశాధకలవనియు వైద్యులు వాతాదిదోషములు కలవనియు చెప్పుదురు. జ్యోతిషాస్త్రాలు గ్రహగతులను (గోచారస్థితిని) పరిశీలించుదురు మునులు కర్మానుభవమనియు చెప్పుదురు ||౧౨౨||

శ్లో॥ వ్యాధి తస్యార్థ నాశస్య దేశాంతగతస్యచ
సర్వస్య శోకదగ్ధస్య సుహృద్ధర్శన మాపదమ్॥ ||౧౨౩||
రోగగ్రస్తుడు, సర్వస్వముపోయినవాడు, దేశాంతగతుడు, అపత్ప్రియుడు వీరలకు మిత్రసందర్శనమే శోషధము. (చూడగానే విచారముపోయి సంతోషము కలుగునటు) ||౧౨౪||

శ్లో॥ యథా మృతస్యాగమనం తద్దైవ
వృష్టిప్రతిష్ఠంభదినేషు వర్షమ్
అంధస్య దృగ్భావ మివ స్మరంతి
వేద్యస్య సందర్శన మామయేషు ||౧౨౫||

చనిపోయినవాడు తిరిగి బ్రతికినప్పుడున్న వగ్గప్రతిబంధక దివసములయందు
సుపృష్టిక లిగినప్పుడు అంధునికి దృష్టిలాభము కలిగినప్పుడున్న అట్టిసంతోషము క
లుగుచున్నదో రోగపీడితులకు రోగోపద్రవ కాలమున వైద్యునియొక్క-దర్శనమాత్ర
ముచేతనే అట్టిసంతోషము కలుగుచున్నది ||౧౨౨||

శ్లో॥ పితౄ సమ స్వాపది రోగహరీ
మధ్యే భవే ద్బంధుసమాన ఏవ |
స్నానే భవే స్మిత్రీసమ స్పృహగా
రోగ్యే భియాతిః ప్రతికల్పద్వైష్ణవే ||౧౨౩||

నీచులదృష్టియందు వైద్యుడు అసత్కాలమున తిండివలెను మధ్య కాలమున
బంధువునివలెను ఆరోగ్యస్నాన కాలమున మిత్రునివలెను సంపూర్ణారోగ్యముకలిగిన
జెనుక శత్రువునివలెను కనుపించును ||౧౨౩||

శ్లో॥ జౌషధాన్యపి మంత్రాణి నిమిత్తకుశలానిచ |
భాగ్యకాలే ప్రసన్నాని సిష్ఠలా న్యపరత్రచ ||౧౨౪||

జౌషధములు, మంత్రములు, శకునములవల్లసంభవించు ఔషధములు ఇవి
అదృష్టదినములలో అచక్షులములును దురదృష్టదినములలో ప్రతికూలములునుఅగును.

శ్లో॥ సూతికా సూతికా చైవ భామినీ నావిక స్తథా |
వేద్యోపాధ్యాయదీపాశ్చ కార్యాంతే నిరసం త్యమాన్ ||౧౨౫||
మకత్రసాని, నేవకుడు స్త్రీ నావదాటించు పల్లెరాడు వైద్యుడు ఉపాధ్యాయుడు
దీపము వీరు కార్యము ముగిసినజెనుక తిరస్కరింపబడుచున్నారు. ||౧౨౫||

—♦ ఉపచారలక్షణమ్ ♦—

శ్లో॥ రోగిప్రియ స్సాహసిక స్సువక్తా
ప్రసన్నవక్త స్పృతపూర్వభాషి |
ప్రశాంతకోపః పటుధైర్యశాలీ
నిరామయ స్వాస్థ్య దుపచారయోగ్యః ||౧౨౬||

రోగికి ఇష్టమయినవాడును రోగియందిష్టముకలవాడును సాహసముకలవాడు
ను వక్తృత్వముకలవాడును కోపములేనివాడును నవ్వుచు మాట్లాడు స్వభావము క
లవాడును నిర్మలమయిన ముఖకాంతికలవాడును వైద్యశాలియును నీరోగియును
అయినవాడు రోగికి ఉపచారముచేయుటకు తగినవాడు, ||౧౨౬||

—♦ నియతకృత్యములు ♦—

శ్లో॥ ప్రాత రుక్మఖయోశన మేకవారా
భ్యంగం ద్వివా రక్షుర మాసనస్యమ్ |
ద్విమాసవిష్టా యనవాంతిరేన
త్యహ స్సమావేశన వాసుస్సప్తః ||

||౧౨౭||

సూర్యోదయము కాకిముందు దంతధావనము, వారమున కొక పర్యాయము ఆ భ్యంగనము, పక్షమునకొక పర్యాయము క్షురకర్మ. మాసమునకొక పర్యాయము నశ్య కర్మ రెండుమాసముల కొకపర్యాయము శ్రివిరేచనమునకుసాధనము, ఆరుమాసముల కొకసారి వాంతిసాధనము మూడురోజుల కొకసారి సంభోగము, పృథిరోజునను ముందుగా ఎడమపార్శ్వమున శయనించుట యివి నియతముగా ఉండవలెను.

—♦ దినచర్య ♦—

శ్లో॥ సంతోషజీవస్య నిరోగమేవా
రోగ్యస్య మూలా దివసస్యచర్యా |
ముఖ్యాహి యన్మా దతి విస్తృతాత్రీ
సాసంగతా ప్రస్తుత ఇత్యహేయా ||

||౧౨౮||

మానవునియొక్క సంతోషజీవితమునకు ఆరోగ్యమున్న ఆరోగ్యమునకు దిన చర్యయు క్రమముగా ఒకదానికొకటి కారణములయ్యున్నవి. గాన వాటి లో ప్రధానమయిన ఆదినచర్య మిక్కిలి విపులముగా చెప్పబడినది. ఇదితైద్యశాస్త్రమునకు సంబంధించినదని ఏవగించుకొనగూడదు.

||౧౨౯||

శ్లో॥ దీర్ఘాయు రారోగ్య సమస్తభాగ్య
మూలా గృహస్థేహపరానుకూలాః |
యే ముఖ్యధర్మా దివసస్య చర్యా
ప్రసంగ ముద్దిశ్య సమీరయంతే ||

||౧౩౦||

దీర్ఘాయుర్దాయము ఆరోగ్యము విశ్వర్యము వీటికి కారణములున్న గృహస్థుల ఇహపరములకు ఆనుకూలములున్న అయిన ముఖ్యధర్మములు యేవికలవో అవి దినచర్యాప్రసంగవశముచే చెప్పబడుచున్నవి.

||౧౩౧||

శ్లో॥ సంవేశవిశాగ్నితిగతేంద్రియాః
 పాతఃపసన్నాని నిశాంతయామే!
 తత్ప్రాతరుత్థాయ పురా స్మరేత్స్వ
 శయ్యామముక్త్వా ముహు రిష్టదైమ్॥ ||౧౨౯||

నిద్రించునపుడు ఇంద్రియములన్నియు విశాగ్నితిపొందియుండును గాన
 పాతఃకాలమన నిద్రనుండి లేచుసరికి మనస్సు నిర్మలముగా నుండునుగాన యీ
 యింద్రియములకు తిరిగి వ్యాపారప్రసక్తికలుగకుండా నిర్మలమయిన మనస్సుతో
 శయ్యనుండి దిగియు తనయిష్టజైవమును ఆ నేకపర్యాయములు ధ్యానించవలెను.

శ్లో॥ అత్యుత్తమాంగా న్యధ మాంగతుల్య
 న్యతీవ నిద్రానిమయే సృవంతి!
 సుప్తోత్థిత స్వీయశృషీకషు ధైర్య
 ప్రత్యుశయే దంగవితాన మాశు॥ ||౧౩౦||

నిద్రించునపుడు ఉత్తమములయిన జ్ఞానేంద్రియములకూడా అధమములయిన
 క శ్మేంద్రియములవలెనే మలమును స్రవించు స్వభావముకలవైయున్నవి. గాన నిద్ర
 నుంచిలేవగానే యింద్రియములయొక్క పరిశుద్ధినిమిత్రము ప్రత్యుశవముచేయుట మి
 క్కిలి అవసరము ||౧౩౦||

శ్లో॥ దుర్గంధనాశాయ ముఖస్య రుచ్యై
 తాల్వక్షీదంతాస్య విశుద్ధయేన!
 శీతోదకే నోషసి వక్త్రశుద్ధిం
 కుర్వీత నిత్యం ముఖ రక్షశుద్ధ్యై॥ ||౧౩౧||

ముఖముయొక్క దుర్గంధము పోవుటకొరకున్న తాలువులు కన్నులు దంతము
 లు నోరు ఇవి పరిశుద్ధము లగుటకొరకున్న చల్లనినీటితో దంతధావనముచేయవలెను.

శ్లో॥ తృణైశ్చ పిల్లరై ర్మధుతిక్తవద్భిః
 కాష్ఠైః సయన్యందిభి రవ్యవక్త్రైః!
 కుర్వీత సూర్యోదయపూర్వమేవ
 దంతామయధ్వంసక దంతశుద్ధిమ్॥ ||౧౩౨||

తీపిగ లిగినట్టిగాని చేమగ లిగినట్టిగాని తృణములచేతనున్న ఆకులచేతనున్న

పాలు కలిగినట్టియు కంకరలేనట్టియు పుల్లలచేతనున్న నూశ్యోదయము కాకమును
పే దంతశోగములను గాకుండాచేయు దంతధావనమును చేయవలయును. ||౧౩౨||

శ్లో॥ నిర్వర్త్య శారీరకనిత్యకృత్యం
ఋత్యాదివోత్సర్జజనమూలకంచ|
ప్రత్యక్ష పాదాదిక మేవ కుర్యా
ద్గంధూషణం ప్రత్యుత్తస ప్రవారమ్॥

||౧౩౩||

మలమూత్రవిసర్జనము మొదలయిన శరీరమనకు విధాయకమయిన నిత్యకృత్యములను నెరవేర్చుకొని వెంటనే పాదప్రత్యక్షజనము గావించుకొని యేడుమాల్లు పుక్కిలించి ఉమ్మి నేయవలెను,
||౧౩౩||

శ్లో॥ చతుష్పథే దేవగృహే స్మశానే
వల్మీకవాపీ విషవృక్షపాశ్శ్వే|
తీర్థాంతికే జాతదనస్పతీంశ్చ
నైవోఽయంతే మలప్రదేశే॥

||౧౩౪||

నాగుశోకలంకరిన ప్రదేశము, దేవాలయము, స్మశానము, పుట్టి దిగుడు బావులు, విషవృక్షములు, నీళ్ళరేవులు, మరుగదొడ్లు మొదలయినవాటియందు గాని వాటిసమీపములయందుగాని మొలచిన చెట్లునుగాని వాతావరణము అంగములనుగాని ఉపయోగింపరాదు
||౧౩౪||

శ్లో॥ కాయో నచచ్ఛిద్రసమన్వితోయం
మలం స్రవత్సేవ దివా నిశాచ|
స్నాయాత్త్రికాలం మలశోధనాయ
కోష్ఠేన శీతేన జలేనవాపి॥

||౧౩౫||

నవరంధ్రములతోకూడిన యీశరీరము సర్వకాల సర్వావస్థలయందు మలమును స్రవించుచుచేయుండును గాని యీమలమును పోగొట్టుకొనుటకై మానవుడు ప్రతిరోజును ప్రాత ర్మధ్యాహ్న సాయంకాలములందు స్నానముచేయవలెను

శ్లో॥ స్నాయూ స్మహూరం సలిలై స్సుశీతై
ర్యది ద్విజశ్చై దఘమర్షణాద్వై|
స్నానా ద్విసశ్యంతిహి దాహతాప
శ్రమాతషాయానమలా స్వదేహాత్॥

||౧౩౬||

బ్రాహ్మణుడు ఆఘమగ్నణాది మంత్రములచేతను బ్రాహ్మణేతరులు ఆమం
త్రముగాను రెండుఘడియలసేపు స్నాన మాచరింపవలెను స్నానమువలన దా
హము, తాపము, శ్రమ, యెండదెబ్బ మొదలయినవి నశించుచున్నవి. ||౧౩౬||

శ్లో॥ గుణా దశి స్నానపరిస్థ సాధో
రూపంచ తేజశ్చ బలంచ శౌచమ్ |
ఆయుష్య మారోగ్య మలోలుపత్వం
దుస్స్వప్ననాశ స్సుమతిశ్చ మేధా ||౧౩౭||

స్నానముచేసిన సత్పురుషునికి హిషము తేజస్సు బలము శుచిత్వము ఆయు
ర్వృద్ధి ఆరోగ్యము శైర్యము దుస్స్వప్ననాశము బుద్ధిధారణాశక్తి అను పదిగుణ
ములు కలుగును. ||౧౩౮||

శ్లో॥ వసా శుక్ర మస్మ జ్జ్వా కర్ణ విణ్మాత్ర విణ్ణాః |
శ్లేష్మాశ్మసూషికా స్పేష్వా ద్వాదశైతే ఋలాన్మణామ్ ||౧౩౯||

శాస్త్ర్య కేతిస్సు నెత్తురు పెదిడు గులవి మూత్రము విష చీమిడి తెమడు క
న్నరు శంటిపుసి చెమట అని మలములు పన్నెడు ||౧౪౦||

శ్లో॥ స్నానం తు నేత్ర త్రికాయ సౌఖ్యం
హృదాదిసర్వాంగగర్జనాః |
తతే ర్వికాసం వితనోత్తదేహ
దుర్గంధనాశం చ శరీరపుష్టిమ్ ||౧౪౧||

స్నానమువలన నేత్రములకును, శరీరస్సుకున్న సౌఖ్యమును హృదయము మొ
దలయిన సమస్తఅవయవములయందునుగల రక్తి నాళములును విస్తరించుచున్నవి మరి
యు దేహమునందుగల దుర్గంధము నశించి శరీరమునకు బలము కలుగుచున్నది.

శ్లో॥ స్నానే దానే జపే హోమే వైశ్వదేవే సురార్చనే |
ప్రాయశ్చిత్తే శ్రధా శ్రాద్ధే విషనాడీ ప్రశశ్యతే ||౧౪౨||

స్నానము దానము జపము హోమము వైశ్వదేవము దేవతార్చనము ప్రా
యశ్చిత్తము శ్రాద్ధము వీటికి విషగడియలు నుంచువి. ||౧౪౩||

శ్లో॥ ఆధ్మానవాతమృతినేత్రోగో
తత్కాలభౌక్తా గ్రహణీరుగార్తః।
అజీర్ణరుక్మీనస తాపయుక్త
స్నానం త్యజే తోస్సఫయుతోఽతిసారీ॥ ౧౮౧॥

కడుపుబ్బరము వాతరోగము కర్ణరోగము నేత్రోరోగము ఆపుడే భోజన
ముచేసినవాడు గ్రహణీరోగము అజీర్ణము పీనస (పడిశము) తాపము ఈరోగములు
కలవారు స్నానముచేయరాదు ॥౧౮౧॥

శ్లో॥ కులోచితం ప్రవికర్మకృత్సాన్
స్వవృత్తినద్వర్తన మాతనోతు।
భుంజ్యాత్ప్రేతే స్వస్వయధానుకూలం
స రోధయే న్యూత్రే పురీషవేగమ్॥ ౧౮౨॥

స్నానానంతరము తనకులకృమాగతమయిన యిష్టదైవముయొక్క ధ్యానపూ
జవాదికర్మలను నెరవేర్చుకొని పిమ్మట తనజీవితమునిమిత్తము యధాస్వాయమయిన
వృత్తిని చేసుకొనవలయును తనతత్త్వమునను అనుకూలమయినపదార్థములను తినవ
లెను. మితముగా దాహము పుచ్చుకొనవలెను మూత్రపురీషములను అనుమానము
కలిగినవెంటనే విడిచిపెట్టుచుండవలెను ॥౧౮౨॥

శ్లో॥ ధర్మానురక్తో విజితేంద్రియశ్చ
పథ్యాన్నభౌక్తా యది సశ్యసంధః।
దీర్ఘాయురాహోతి చిరాయనూసం
గోవిప్రమాతాపితృ దేవభక్తః॥ ౧౮౩॥

ధర్మమునం దాసక్తి జితేంద్రియత్వము, పథ్యభోజనము, సత్యభాషణము,
గోవులు బ్రాహ్మణులు తల్లిదండ్రులు దేవతలు వీరియందు భక్తికలిగియుండుట వీటి
చే దీర్ఘాయుర్దాయమును పొందుచున్నాడు. ॥౧౮౩॥

శ్లో॥ అవిత్తసంపాదక ముత్సృజంతి
దారాశ్చ పుత్రాశ్చ సహోదరాద్యాః।
తం విత్తవంతం పునరేవయాంతి
విత్తం హి లోకే పురుషస్య బంధుః॥ ౧౮౪॥

పాత్ర్య కుమార్తృ సోదరులు మున్నగువారందరును ధనార్జనచేయలేనిపురుషు

ని విడిచిపెట్టుచున్నారు నిర్గమకండయిన ఆపురుషుడు ధనవంతుడాయెనేని తిరిగి వానివద్దకు చేరుచున్నారు. గాన యీశలియగమున ద్వివ్యక్తమే పురుషునకు బంధువు

శ్లో॥ ప్రజానురాగేణ ధనం చినుష్వ
థనేనధరం ప్రతిపాలయన్
ధర్మేణ సంపాదయ దివ్యకీర్తిం
కీర్త్యచ లోకా నగలా న్స్పదీధాః॥ ||౧౮౩||

ఒనకంట్రక ములేకుండా ప్రజాసామాన్యముయొక్క ఆచారాగమువలన ద్వి వ్యమును ఆర్జింపవలెను. తానుసంపాదించిన ద్వివ్యమువలన గృహస్థధర్మములను జరుపుకొనవలెను. గృహస్థాశ్రమములలో తానాచరించుచున్న ధర్మకార్యములచే కీర్తిని సంపాదించుకొనవలెను. ||౧౮౪||

శ్లో॥ ఆయాత మాయాత మషేక్షణీయమ్
గతం గతం సర్వ ముపేక్షణీయమ్
అలం వృధా ఖేదనమోదనాభ్యా
మలంఘనియాహి గతి ర్విధాతుః॥ ||౧౮౫||

ధనార్జనము చేయునపుడు యేది తనకు లభ్యమగుచున్నదో దానినిగురించియే ప్రయత్నించవలెను యేది సంపాద్యప్రమయినను పోవునో గానినిగురించి విచారం పరాదు జైవలిఖితముదాట శక్యము కాదు. ||౧౮౬||

శ్లో॥ సప్తం కులం భిన్న తేటాక కూపం
ప్రభ్రష్టరాజ్యం శిరణాగతంచ
గాం బ్రాహ్మణం దేవగృహం చ జిరం
య ఉద్ధరే త్పూర్వచతుర్థణం న్యాతే॥ ||౧౮౭||

క్షీణించుచున్నకుటుంబము, పాడయిపోవుచున్నట్టియు, పాడయిపోయినట్టి యుచెరువులు, నూతులు, దేశము, శరణుపొందినవాడు, గోవులు, బ్రాహ్మణులు, దేవాలయములు వీటిని యెవరు పునర్నిర్మాణముచేసి ఉద్ధరించుచున్నాడో వారికి పూర్వము ప్రతిష్ఠ చేసినవారికంటె నాలుగు రెట్లు ఫలితముకలుగును. ||౧౮౮||

శ్లో॥ యశస్కరే కర్మణి మిత్రసంగమే
ప్రియాసు నారీ వ్యధనేషు బంధుషు
కృతౌ వివాహే వ్యసనే రిపుక్షయే
ధనవ్యయో హ్మసు న గణ్యతే బుధైః॥ ||౧౮౯||

పుణ్యకార్యము, మిత్రసంగ్రహము, తనకుటుంబములోని స్త్రీలు (భార్య కు మాత్రము కోడండ్రు) మనుమరాండ్రు మొదలయిన అస్థియులు) ధనహీనులయిన బంధువులు యజ్ఞయాగాదికర్తువులు, వివాహము అపత్కాలము శత్రుసంహారము యాయెనిమిదింటివిషయములోను ఆయ్యెడుఖర్చును స్వామిలు లెక్కచేయరు.

శ్లో॥ స్వదత్తా ద్విగుణం పుణ్యం పరదత్తానుపాలనమ్ |
పరదత్తాపహారేణ స్వదత్తం నిష్ఫలం భవేత్ || ౧౮౭ ||

ఇతరులుచేసిన ధర్మసంగ్రహ రక్షించుటవలన తాను స్వయముగా చేసినదాని కంటె రెట్టింపుఫలితము కలుగుచున్నది ఒకరుచేసినదానిని చెడగొట్టినయెడల తాను స్వయముగా జేసినదికూడ నిష్ఫలమగుచున్నది || ౧౮౭ ||

శ్లో॥ శ్వః కార్య మిద్య కర్తవ్యం పూర్వాహ్నా చాపరాహిత్యమ్ |
నహి ప్రతిక్షతే మృత్యుః కృతం న ప్యథ వా కృతమ్ || ౧౮౮ ||

ఏడికి అవసరమయినపనులు పూర్తిఅయినవా' లేదా' అని మృత్యుదేవత నిరీక్షింపదుగాన ప్రతిమానవుడు రేపటికార్యమునకు తగినసన్నాహమును యీశోక్తానను మధ్యాహ్నమునందు జేయదగిన కార్యసన్నాహము ఉదయకాలమందును జేసుకొనుచుండవలెను || ౧౮౮ ||

“క్షణం చిత్తం క్షణం విత్తం క్షణం కాలమావయోః | యమస్య కరుణా నాస్తి ధర్మస్య త్వరితాగతిః ||” అర్చము సుగము

శ్లో॥ వాగ్దాత మర్తసంబంధం హనోక్షే దారభాషణమ్ |
యత్ర మిత్రత్వ మిచ్ఛంతి తత్ర త్రేణి వినర్జయేత్ || ౧౮౯ ||

యెక్కడ స్నేహమునుగోరుదుగో అక్కడ వాగ్వివాదము యిచ్చిపుచ్చుకొనుట పురుషులు యింటివద్దలేనిసమయమున స్త్రీలతో ప్రసంగించుట నీటిని విడిచిపెట్టవలెను. || ౧౮౯ ||

శ్లో॥ చత్వారి ఖలు కార్యాణి సంధ్యాకాలే వివర్జయేత్ |
అహంం మైథుసం నిద్రా స్వాధ్యాయం చ తతః పరమ్ |
అహారా జ్ఞాయతే వ్యాధి రైత్రిధునా ద్గర్భనిష్పకం |
శ్రేయో హరతి నిద్రాయా స్వాధ్యాయా స్మరణం ధృవమ్ ||

భోజనము, సంభోగము, నిద్ర, వేదపఠనము, ప్రదోష కాలమున యీనాలుగింటిని విడిచిపెట్టవలెను. అట్లుచేయనియెడల భోజనమువల్ల రోగమున్న సంభోగమువల్ల గర్భపాతమున్న నిద్రవల్ల శ్రేయోనాశమున్న వేదపాఠమువల్ల మరణముకలుగును.

శ్లో॥ శవదాహే గ్రామదాహే సపిండికరణైతదా॥

శక్త్యుత్సవేచ సంక్రాంతౌ నగచ్ఛే త్వరవాసరే॥ ॥౧౫౩॥

శవదాహము గ్రామదహము సపిండికరణము (చనిపోయిన పశుగడవరోజు) అమృతవారిజాతర సంక్రాంతి వీట్లకు మరుచటిదివసములయందు ఆ గ్రామము నుండి కిదలకూడదు (ప్రయాణము చేయరాదు) ॥౧౫౩॥

శ్లో॥ న సభాం ప్రవిశే తాన్విజ్ఞ-స్సభ్యలోప మవేక్షయ॥

అబ్రువ నిబ్రువ న్వాసి సభ్యవోష్టై స్సలిప్యతే॥ ॥౧౫౪॥

తనకు కనుపించుచున్న సభ్యలోపములను చెప్పకపోయినను, చెప్పినను రండువిధములచేతినుకూడా గోషమునే పొందులున్నాడుగాన స్వాధిడు సభలో ప్రవేశింపరాదు ॥౧౫౪॥

శ్లో॥ విచిత్రవస్త్యాది సుసంగ్రహం

ప్రామాదిక స్వా దఖిల స్తదేవ॥

వాంఛం త్యదానేన తు వైర మేతి

తద్వస్తునాశః ప్రతిదాపనేన॥ ॥౧౫౫॥

ఆపురూపకమయిన వస్తుసంగ్రహము ప్రమాదకరము. ఎందువల్లనగా ప్రతివారు ఆవస్తువునే కోరుచుందురు. (యెరువు అడుగుదురు) ఇవ్వనియెడల వారిలో వికోధనవలెను యిచ్చినయెడల ఆవస్తువ యింక ఉపయోగమువకుపనికిరాదు.

శ్లో॥ శయ్యాసనాచ్ఛాదనధారణేషు

ప్రవిశ్యచాత్మజ్వలనాని యస్మాత్॥

త్రణోపవిష్టేష్యసి సంక్రమంతి

తస్మా న్నధార్యాణి పరై రమూని॥ ॥౧౫౬॥

పరుండుశయ్య, కూర్చునెడు ఆసనము, శవుకొనెడు కట్టుకొనెడు వస్త్రములు, వీటియందు ప్రవేశించియున్న తన ఆత్మశక్తియొక్క ప్రజ్వలనములు వాటియందు ప్రవేశించినవారియందు సంక్రమించుచున్నవి. కాన (ఒకరుధరించినవి ఇంకొకరు ధరింపకూడదు.) అందువల్ల తన ఆత్మశక్తియొక్క ప్రజ్వలనములు అక్కడ లేనందువల్ల తిరిగి తానాస్థానమందు ప్రవేశించినప్పటికి కొంత కాలమునకుగాని తిరిగి యథాప్రకారమయిన ఊహాపోహలుకలుగవు. (ఇది అనుభవసిద్ధమయినవిషయము)

శ్లో॥ వేషం న విశ్వసే త్ప్రాజ్ఞో వేషో దోషాదు కల్పతే।

రావణో భీషురూపేణ జహార జనకాత్మజమ్॥ ॥౧౫౭॥

రావణుడు సర్వసంగపరిత్యాగరూపమయిన యతివేషముచే సీతాదేవి అపహరించెనుగాన పాశ్చాత్యుడయినవాడు యెన్నడున్ను యెవటివానివేషమునుచూచి మోసపోకూడదు వేషమే ఇతరులను మోసముచేయుటకు సాధము ॥౧౫౮॥

శ్లో॥ అధికారశ్చ గర్భశ్చ రుణంచ శ్వానమైధునమ్।

ప్రవేశే సుఖమాప్నోతి నిర్గమే ప్రాణసంకటమ్॥ ॥౧౫౯॥

ఉద్యోగము గర్భోత్పత్తి రుణము కుక్కతంబెము ఇవి ప్రారంభకాలమున సుఖము గానున్నను విడుదల కాలమున దుఃఖకరములు. ॥౧౬౦॥

శ్లో॥ ప్రత్యక్షై గురవస్తుత్యాః పరోక్షై మిత్రబాంధవాః।

కార్యాంతే దాసభృత్యాశ్చ నకదాచన పుత్రకాః॥ ॥౧౬౧॥

యెదుట గురువులున్న చాటున మిత్రులు బంధువులున్న కార్యాంతమున కానదాసీజనులున్న కొనియాడతగియున్నారు తనకుమార్కు యెన్నడున్ను కొనియాడతగినవారు కారు (అనగా కొనియాడహడదనుట) ॥౧౬౨॥

శ్లో॥ వరం వనం వ్యాఘ్రగజాదిసేవితం

జలేన హీనం బహుకంటకావృతమ్ ।

తృణాని శయ్యాపరిధానహ్మలం

న బంధుమధ్యే ధనహీనజీవనమ్॥

॥౧౬౩॥

బంధుజనమధ్యమున ధనహీనజీవనము చేయుటకంటె పెద్దపులులు, ఏనుగులు, మొదలైనవి కలిగినట్టియు, ఉదకములు లేనట్టియు, ముండ్లమయ మైనట్టియు గడ్డితక్కువగా కలిగినట్టియు, చెట్లతోక్కలే వస్త్రములుగా కలిగినట్టిదియు నగు వనవాసము కొంచెము మంచిది ॥౧౬౪॥

శ్లో॥ పతివ్రతాయాః కుచకుంభయుగ్మ

మత్స్యగ్రశార్దూలనఖావళిశ్చ।

లుబ్ధపృథ్వి త్రం రణశూరశస్త్రం

చత్వా ర్యకామ్యాని చిరాయు రిచ్ఛతా॥

॥౧౬౫॥

దీర్ఘాయుర్దాయమును కోరుకొనిమానవును పతివ్రతను మోహించుట, జీవించియున్న పెద్దపులిగోళ్ళను సంపాదించుట, లుబ్ధునియొందించుట యుద్ధసన్నధు

డైన కూరునిచేతియందున్న శస్త్రమును ఊడబెరుకుటకు ప్రయత్నించుట యనువాటిని మానవలెను.

శ్లో॥ మాతా గరీయసీ లోకే మాతూర ప్యధికం ఖలః ।

మాతా ఎలం కరే శ్లేవ జిహ్వాయా యాశతే ఖలః ॥౧౬౨॥

లోకమందు ప్రతివ్యక్తికిని అందరికంటె తల్లి గొప్పది. దుర్మార్గుడు యీతల్లికింటె గొప్పవాడు. ఎంచువల్ల ననగా పిల్లవాని మలమును తల్లిచేతితో తీయుచుండి దుర్మార్గుడు తన కిష్టము లేనివారిపై లేనిపోని అపవాదములను కల్పించి వాని మలమును నాలుకతో తీసివేయుచున్నాడు ॥౧౬౨॥

శ్లో॥ స్వోపకారం కష్టం వైద్యం మంత్రీణం మంత్రీవాదినం ।

స్వామినం ధనికం మూర్ఖం జాలినం న ప్రోక్షయేత్ ॥౧౬౩॥

తన కుపకారము చేసినవాడు, కష్టమగుడు, చికిత్సకుడు, మంత్రి, మంత్రీశాస్త్రజ్ఞుడు, ప్రభువు, ధనవంతుడు, తెలివికక్కురవాడు విండ్రజాలికుడు వీరికి కోపమునుకలిగించరాదు ॥౧౬౩॥

శ్లో॥ ప్రమాద మల్పస్య తు దోష మానస

ర్మహాత్మనాం దోష మపిప్రమాదిం ।

వాత్సీక్థితేఽణౌ తదపస్త్యజంతే

శవేషు కుల్యాదిషు న త్యజంతే॥

॥౧౬౪॥

లోకస్వభావ మెట్టిదనగా చిన్నచిన్న గృహస్థులయొక్క ప్రమాదమును దోషముగాను, గొప్పవారియొక్క దోషమును ప్రమాదముగాను, ఎంచుదురు. ఉదాహరణ॥ చెంబులోని నీటిలో నలక కనుపించినవాటిని వదిలించుదురు. కాలకల మొదలయినవాటిలో శవములు చేతికి తగిలినను అనీటిని విడిచిపెట్టరు. ॥౧౬౪॥

శ్లో॥ స్త్రియాం శ్రియాం వా యది నాస్తి వాంఛా

సర్వత్ర పూజ్యేత కులాధమో వా

తేష్వస్తి వాంఛా యది చేత్తదాసిం

నైవ ప్రపూజ్యేత మహీశ్వరో నా॥

॥౧౬౫॥

కాంతాకనకములయందు వ్యసనము లేనివాడు కులాధముడైనను అంతటా పూజింపబడును వాటియందు వ్యసన మున్నవాడు గౌరవీశ్వరు డైనను ఎక్కడను పూజింపబడడు, ॥౧౬౫॥

శ్లో॥ ధనాధికస్యాపి దరిద్రో ఏవ
 స్వయం ధనాపేక్షితయా వ్యజ్రసమ్ ।
 మహాదరిద్రోపి ధనాఘ్నో ఏవ
 సాపేక్షి వార్థే హ్యతినిష్పృహత్వాత్ ॥

॥౧౬౬॥

ధనమందు ఆపేక్ష కలిగియుండుటవలన యెంతటి ధనవంతుడైనను దరిద్రుడే యగును. లభ్య (మగుచున్న) ము కాలిగిన ధనమందుకూడ ఆపేక్ష కలిగియుండక పోవుటవలన యెంతటిదరిద్రుడైనను ధనవంతుడే యగును.

॥౧౬౭॥

శ్లో॥ అనారజనే వా పరసేవనే వా
 స్వీయా తుదంతిస్మ గృహంగతా స్తే ।
 త్యాగేచ మానే వ్యూఘమాత్రలోపే
 ద్వయానుసంధానవిధౌ గృహస్థాః ॥

॥౧౬౮॥

ధనసంపాదన లేనపుడు, ఇతరులకు సేవ చేయవలసివచ్చినపుడు స్వజనము పీడపెట్టుదురు. ఖర్చుయందుగాని, మర్యాదయందుగాని ఏమాత్రపు స్వల్పలోపము వచ్చినను యింటికివచ్చిన బంధువులు మొదలయినవారు పీడపెట్టుదురు. ఈరెండువిషయముల సమీకరణము నిమిత్తము గృహస్థుడు బాధపడుచున్నాడు

॥౧౬౯॥

శ్లో॥ ఇచ్ఛం త్యక్తార్యకరణేన ధనాగమజ్ఞే
 తత్కర్తు మేవ నిజదారసుతాదయ స్తు ।
 తస్మా దిహాపరసుఖానుభవానుకూల
 వృత్తార్థయే ధన మపి స్వకుటుంబవృత్తే ॥

॥౧౭౦॥

ఆకార్యకరణముచే ధనలాభము కలిగినప్పటికి దాతాపుత్రులు ఆర్జిత ధనలాభము నపేక్షింతురు. కాన ప్రతిగృహస్థుడున్న ఇహపరములకు బాధకములేని కృత్రిమవలన కుటుంబభరణముకొరకు ధనము నార్జింపవలెను.

॥౧౭౧॥

శ్లో॥ అనాహూతోద్ధరం గచ్ఛే దాహూత శ్శుభకర్మణి ।
 అనాహూతోపి వాహూతో న గచ్ఛే చ్ఛాద్ధకర్మణి ॥౧౭౨॥

యజ్ఞయాగాదిక్రతువులకు పిలవబడకుండాను, శుభకార్యములకు పిలవబడియు వెళ్ళవలెను. శాద్ధకర్మకు పిలవబడకుండాను, పిలవబడియు కూడా వెళ్ళకూడదు.

శ్లో॥ దేశాటనం సత్ప్రణయ శ్చ వేశ్యా

సంభాషణం రాజసభాప్రవేశః ।

అనేక శాస్త్రార్థవిలోకనం చ

చాతుర్యమూలాని భవంతి పంచ॥

॥౧౭౦॥

దేశాటనము, పండితులతో స్నేహము, వేశ్యలతో సంభాషించుట, రాజసభల కేసుట, అనేక శాస్త్రములయందు పరిచయము, యీ అయిదున్న చాతుర్యకారణములు.

॥౧౭౧॥

శ్లో॥ అశ్వత్థ మేకం పిచుచుంద మేకం

స్వగోధ మేకం దశ తిక్తిణీకమ్ ।

కపిత్థబిల్వామలకత్రయంచ

నవామృవాపీ నరకం న పశ్యేత్ ॥

॥౧౭౨॥

ఒక రావిచెట్టు, ఒక వేపచెట్టు, ఒక చుర్రచెట్టు, పదిచింతచెట్టు, ఒక తెలగచెట్టు, ఒక మారేడుచెట్టు, ఒక పెద్దఉసిరిక చెట్టు, తొమ్మిదిమామిడిచెట్టు, ఒక పడబావి, వీటిని సాపనకేసినవాడు నరకమును చూడడు (యిదియే వనసంతర్పణచేయుటకు అర్హమై యున్నది)

శ్లో॥ సతాం బహూనాం బహుభావనత్త్వా

ద్వహుస్థితానాం గృహిణాం కదాచిత్ ।

తత్త్వ త్వభావై ర్భహుధోవలబ్ధం

సహ్యం సుఖం వాప్య సుఖం సమానం॥

॥౧౭౩॥

కుటుంబవృద్ధిగల గృహస్థులకు వారి వారి మతముల ననుసరించి అనేకరకములయిన సుఖములుగాని, కష్టములుగాని, సంభవించుచుండును వీటిని ప్రతిగృహస్థుడున్న సమానముగానే భావించవలెను.

॥౧౭౪॥

శ్లో॥ రుగౌషధే ర్విషం మంత్రై ర్నైః చ్యవంతా ద్విసశ్యతి

జాయుమంత్రధనై ర్వాపి వాగ్ద్యయం న నివర్తతే ॥౧౭౫॥

మందులవలన రోగమున్ను, మంత్రమువలన విషమున్ను, ధనమువలన నైచ్చమున్ను, నశించుచున్నవి. ఔషధము వలనగాని, ధనమువలనగాని వాగ్ద్యయము నశింపదు.

॥౧౭౬॥

శ్లో॥ వృద్ధి రన్నా ద్విషా స్త్రుత్యా రుజీహా సవివర్యయా |

దత్వా విరోధ మాహ్నీతి హృత్వాచ ప్రణయంతథా ||౧౮౮||

అన్నమువలన అభివృద్ధియు విషమువలన మరణమున్ను, లోకప్రసిద్ధమైయున్నవి. అయినప్పటికిన్ని రోగముచే యివి వ్యత్యయములగు రోగములందు విషమువలన అభివృద్ధియు, అన్నమువలన మృత్యువున్ను ఎట్లు పొందుచున్నవో అట్లే దానమువలన విరోధమున్ను, అపహరించుటవలన ప్రణయమున్ను సంప్రాప్తమగుచున్నవి

శ్లో॥ గమ్యతే యది మృగేంద్రమందరం

లభ్యతే ద్విరదకుంభమాక్తికం |

జంబుకాలయగతేన లభ్యతే

వచ్చుచున్న మపి చరత్తుఖండనమ్ ||

||౧౮౯||

సింహము నివసించు పొదయందు ప్రవేశించుటచే ఏనుగులయొక్క కుంభస్థలములయందలి మత్తములనున్ను, నక్కనివసించు బొరియను గు ప్రవేశించుటచే వచ్చుచున్ను, తోలుముక్కలు, మొదలయినవాటిని పొందగలుగుచున్నాడు

శ్లో॥ దారా స్పరేషాం జననీ మిన స్వాం

విత్తాంశ్చ లోషా న్యఖలా నివ స్వమ్ |

సర్వాత్మనా పశ్యతి యో విపశ్చి

త్స ఏవ దీర్ఘాయు రుపై త్యరోగమ్ ||

||౧౯౦||

ఇతరుల బార్యలను తల్లులవలెను. విత్తములను కుండపెంకులవలెను, అందరిని తనవలెను, అన్నివిధములచేతను ఎవడు చూచుచున్నాడో అట్టివాడు దీర్ఘాయుర్రాయమును, అరోగ్యమును పొందుచున్నాడు

||౧౯౧||

శ్లో॥ సాధ్యే ద్వారగవాక్షచత్వరతలే నై కాకినీసంవసే

ద్లోష్ఠీనిష్కుటతీర్థనాటకకథోద్వాహ స్నగచ్ఛే త్వయం |

దుశ్చిర్యా పిధవా భృకుంపపిశునీ సంభాషణం నాచరే

దేకాంగీవ చరే త్వసాధితతమ ర్భర్తా సహాధాంగ్యసి ||౧౯౨||

పతివ్రతయగు స్త్రీ పాత్రికలు, (ద్వారములపక్క) కిటికీటిలదగ్గర ముందరి వాళ్లలోను ఒంటరిగా నిలువబడియుండరాదు. సభలు యింటికి చేరిగాని, సమీపమందుగాని, ఉద్యానవనములు, తీర్థములు, నాటకములు, హరికథలు, వివాహములు, నిటికి ఒంటరిగా పోరాదు. దుర్నడకలు గలవారు, విధవాస్త్రీలు, భర్త పోయిన కలే

విశేషమయిన భర్తలు గల వ్యభిచారులు, స్త్రీలు, స్త్రీవేషధారియగు పురుషుడు, కొండేములు చెప్పువారు, వీరితో సంభాషింపరాదు. అలంకరించుకొనబడిన దేహముకలదై ఎల్లపుడూ కూడా భర్తతో ఏకాంగివలె సంచరింపవలెను ||౧౩౭||

శ్లో॥ నిర్దార్యగ్ని రివ శ్శుభాతురతనా దాహారదారుక్షయా
న్మాంద్యం ప్రాప్యతి జారర స్సపచతే భుక్తం నిరాహారకః |
వాతాదీ స్సచతే త్రిదోషపచనే ధాతుక్షయం చ కృమా
త్తైః ప్రాణైః పచతే తదేవ నియమాద్భుంజ్యాద్ద్వివారం శుద్ధిః ||

కత్తెలు లేక అగ్ని చల్లారనట్లు, ఆకొన్నవాడన్నమును శివనియెడల (జర రాగ్నికి ఆహారమే కత్తెలు) ఆహార మను కత్తెలు లేక జర రాగ్ని మందగించును. భుజింపబడిన ఆహారాదికమును జర రాగ్ని పచనము గావించుచున్నది భుజింపనివాడు వాతాదిదోషములను పచనము గావించుకొనుచున్నాడు. ఆత్రిదోషములు పచనము గావించబడినచో (త్రిదోషములు నశించినచో) కృమముగా రసాదిసప్త ధాతువులున్ను నశించును. ఆధాతుక్షయముచే ప్రాణములు నశించును కాన భోజనేచ్ఛా కాలమంగు ప్రతిరోజునా నియమప్రకారము రెండుసార్లు భోజనము చేయవలెను

శ్లో॥ భోజ్యం సుపక్వం నను కించిదుష్టం
త్యాజ్యం సదా పర్యుషితం చ శీతం |
స్వపేద్దివా నప్రవిభే త్సపంక
మంబుత్యజే హ్యగరణం నిశీధే || ||౧౩౮||

చక్కగా పక్వమయినట్టియు, కొంచము వెచ్చగా (గోరువెచ్చగా) నున్నట్టియు వస్తువులను భుజింపవలెను నిన్నటిపదార్థమును పాసిపోయినను, కుళ్ళిపోయిన పదార్థమును తినరాదు పగటిభాగమందు నిద్రింపరాదు. మురికినీరు త్రాగకూడదు. తాత్రి మేల్కొనకూడదు ||౧౩౯||

శ్లో॥ పరాన్నేన ముఖం దగ్ధం హస్తా ద్దగ్ధా ప్రతిగ్రహత్ |
పరస్త్రీ భిరన్మోదగ్ధం శావతక్తిః కుతః కతా || ||౧౪౦||
పరాన్నభుక్తిచే ముఖమున్ను, ప్రతిగ్రహదోషముచేహస్తమున్ను, పరస్త్రీలచే మనస్సున్ను, తగుల పెట్టబడుచున్నవి. అగుచుండగా వాక్కుద్ధి ఎక్కడిది.

శ్లో॥ శతం విహాయ భోక్తవ్యం సహస్రం స్నానమాచరేత్ |
లక్షం విహాయ దాతవ్యం కోటిం త్యక్తవాహరిం భజేత్ ||౧౪౧||

నూరు మెతుకులను విడిచిపెట్టి భోజనమును, వేలకొలది బిందువులచే న్నానమును, లక్షమును విడిచిపెట్టి దానమును, చెయవలెను. బహు చేయునప్పుడు తావళమునందలి మేరువులూను విడిచిపెట్టి లెక్కుచూచుకొనవలెను.

శ్లో॥ విషస్య తైలస్య నకించితరం

మృతస్య సుప్తస్య నకించితరం ।

ఋణస్య దానస్య నకించితరం

ద్విజస్య దేవస్య నకించితరం ॥

॥౧౮౨॥

నూనెకును విషమునకున్ను, నిద్రించినవానికిన్ని సనిపోయినవానికిన్ని, దానమునకును బహులనకున్ను, దేవునకును బ్రాహ్మణునకున్ను, స్వల్పతారతమ్యము. ॥౧౮౨॥

శ్లో॥ స్వయం హిపాకః పచనీయపవ

స్వబంధుభి శ్శ్రోత్రియముఖ్యవర్గైః

దారైశ్చ పుత్రై రధవాప్యశిష్యైః

కృతస్వయం పాకవదేవ భూయాత్ ॥

॥౧౮౩॥

సామాన్యముగా పృథిమానవుడును స్వయముగా వంటచేసుకుని భుజింపవలెను. అయినప్పటికిన్ని తనబంధువులు శ్శ్రోత్రియులు ముఖ్యవర్గము భార్య పుత్రుడు తనయొక్క శిష్యులు విరిచేచేయబడిన వంట తను స్వయముగా చేసుకొన్నట్లే అగును.

శ్లో॥ వాషండదీనశుభతాల్పరుగ్ణాం

దృష్టిర్నిషిద్ధా నిషునే నగాశాం ।

మాతా పితృస్త్రియ ఎఘాప్రియాణాం

సూదస్య వైద్యస్య శుభైర దృష్టిః ॥

॥౧౮౪॥

భోజన కాలమందు నపుంకుతులు, దీనులు. ఆకొన్నవారు, నీచులు శోకముగలవారు వీరిలయొక్కదృష్టి దోషభూయిష్టమైనది తల్లి తండ్రి తనభార్య స్నేహితులు, వంటవాడు, వైద్యుడు వీరిలయొక్క దృష్టి దోషరహితమయినది

శ్లో॥ నోచ్చిష్యశింశా మధుపర్క సోమ

ఫలేక్షుతాంబూలపరిగ్రహేషు ।

భుక్త్యంతథౌతాంగుళినయుతాజ్యే

బాలేషు వృద్ధేషు హవిర్ముఖేషు॥

॥౧౮౫॥

వివాహ కాలమున చేయబడు మధుపర్కపాళన (పెరుగు మొదలయినవి) సోమపానము, ఫలములు, చెరకుకర్రలు తాంబూలము, భోజనముచేకీ చేతని కడుగుకొనినతరువాత చేతని దిగబడిన చమురు, బాలురు, వృద్ధులు హవిస్సు (హోమముని మిశ్రమువండిన అన్నము మొదలయినవి) వీటికి యెంగిలిలేదు ||౧౮౫||

శ్లో॥ తస్మా త్కుంభశతం జలం పరిహరే త్కూపాదిదోషై తదా
దద్యా త్తత్ర చ పంచగవ్య మనకృత్తీరం చ సర్పిః పచేత్ |
పోత్య త్తామకటాది తూలమలినే సంశోధయే దాతపే
హస్తోచ్చిష్టజలం పదంబుపతనా ద్దంశేషుఃసృశ్యతా ||౧౮౬||

నూతులు చెరువులు మొదలయినవి అపవిత్రతనొందినప్పుడు అట్టివాటినుండి నూరుకడవలజలములు ఎత్తి పారబోసి కేషించిన నీరుగల కూపాదులయందు పంచగవ్యమును చల్లవలెను. (గోమహిమవద్ద యీపంచగవ్యము చెప్పబడినది) పాలు నెయ్యి కాచుటచేతను పట్టుబట్టలు చాపలు మొదలయినవి దూది నీళ్ళుచల్లి ఎండవేయుటవల్లను ఎంగిలిచెయ్యి కడిగినదగ్గర కాళ్ళుకడుగుకొనుటచేతను శుద్ధియగుచున్నది. యీ గలు మొదలయివి ఒకరినుండి ఒకరికి ఎంగిలితాకించినను అపవిత్రపదార్థములను స్పృశించి పవిత్రపదార్థములను స్పృశించినను దోషములేదు. ||౧౮౭||

శ్లో॥ మలస్య మూత్రస్య వినర్జనే స్త్రీ
సంగే ఋతుస్త్రీశ్వపచోక్తికాలే |
తౌరే శవోద్వాహవిధౌ గతౌచ
వినిర్ణితాప్తస్యనిశం నివీతీ ||౧౮౮||

మలమూత్రములను విడిచిపెట్టినప్పుడు సంగోగ కాలమందు రజస్వలాస్త్రీలతోను చండాలులతోను సంభాషించునప్పుడు తౌరకాలమందు శవమును మాయునప్పుడు తోవనడచుచున్నప్పుడు యీయెనిమిదిసమయందు ఎల్లప్పుడు నివీతి (దంధ్యములు పెరుగా ఉంచుకొనుట) చెప్పబడినది ||౧౮౯||

శ్లో॥ చండాలనూతికాత్రేయీపతితేభ్యో యథాక్రమం
ఏకం, ద్వేత్రీణి, చత్వారి యుగాన్మృత్యుజ్యసంచరేత్ ||౧౯౦||

చండాలురు, నూతికాస్త్రీలు బహిష్టయినస్త్రీలు పతిరులు (కులముచెడినవారు) వీరికి క్రమముగా 1-2-3-4 బండి కాడులు దూరములువిడిచి సంచరించవలెను,

శ్లో॥ వడైతా న్యవృతఘ్నాని గురోర్వచన మాషధన్వం!

బ్రాహ్మణస్యచ కామాయ కందమూలం జలం పయః ||౧౮౨||

గురువాక్యచరణము, ఔషధము, బ్రాహ్మణునియొక్క కర్మసంతృప్తి కం
దమూలములు ఉదకము పాలు వీటిని సేవించుటవల్ల యేవ్రతమునకును భంగము
కలుగనేరదు ||౧౮౨||

శ్లో॥ అజ్ఞాతం శుచి సర్వమాపణిగతం భైషం గుడిం మాక్షికం

శృంగం చర్మ పతతిఖండితఫలం కారోః కరం స్త్రీముఖమ్!

దంతస్థాః పృష్ఠత శ్చ వేదవిదుషా మాచామలేశాశ్శుభా

శ్శయ్యా వస్త్రవధూక మండలుసుతా స్వీయాశ్చ మేధ్యాస్సదా ||

అపవిత్రమయినట్టి మనకు తెలియనిది (మనముచూచేసరికి పవిత్రముగా నున్న
ట్టి) పృథివస్తువయు బహునందు (గుణముందు) ఉన్నదియు, మధూకరాన్నము,
తెల్లము లేన, గూరగేదికొమ్మ కృష్ణజలము చిలకవొట్టినపండు కంసాలియొక్క
ముంజెయ్యి స్త్రీముఖము జీవోచ్ఛారణచేయునప్పుడు నోటనుండివెడలు తుంపరిలు
అచమనముచేయునప్పుడు చెదరెడునీళ్ళు పక్కటెట్ట భార్య కి మండలులు కుమారుడు
వీరు ఎల్లప్పుడు పవిత్రతకలవారు. ||౧౮౩||

శ్లో॥ యజ్జలేన దివా పక్వం యత్పక్వం తుషయా సహ!

తత్సర్వం ఫలవజ్జ్ఞేయం శలాట్యంబుసితాదయః ||౧౮౪||

ఉదకముతో ఉడకనిది, (కాల్చబడిన కందమూలాదులు) పొట్టుతో కూడా
ఉడికినవి (అటువల) యీ మొదలయినవిన్ని, పచ్చి కాయలతోని నీరు, సంచదార
మొదలయినవి ఫలములతో సమానము ||౧౮౪||

శ్లో॥ స్యా చ్చంచలం చిత్త మసత్యచారిణాం

తచ్చింతచాంచల్య మనాయు రాస్పదమ్!

తద్దర్శనంసాపితసత్యవర్తనం

సౌఖ్యాధికారోగ్యచిరాయు రాస్పదమ్ ||

||౧౮౫||

అసత్యవాదులయొక్కయు, అసత్యప్రవర్తకులయొక్కయు, మనస్సు ఎల్ల
ప్పుడున్ను చంచలముగా నుండును. అచిత్తచాంచల్యము అయ్యుర్దాయమును హరించు
చు గాన ధర్మనిర్మితమయిన సత్యవర్తనము సౌఖ్యమునకు, ఆరోగ్యమునకు, దీర్ఘాయు
ర్దాయమునకును అస్పృధమగుచున్నది. ||౧౮౫||

శ్లో॥ ప్రియ స్వకృత్యేషు కరోతిమాయాం

సావ్యబాధా యది సత్యసంధః ।

సైవావ్యబాధా కృతసత్యసంధ

స్తదేవ సత్యానృత తారతమ్యమ్

॥౧౯౩॥

ప్రతివాదును తనయొక్క కృత్యమును నెరవేర్చుకొనుటలో కొంత మాయ ను కల్పించేసిను అట్టిమాయ ఇతరులకు బాధకరము కానిచో సత్యసంధుడేమగును అమాయ ఇతరులకు బాధకర మైనచో అసత్యవర్తనము కలవాడగును, ఇదియే సత్య మునకునకును అన్యతమునకున్న గల తారతమ్యము.

॥౧౯౩॥

శ్లో॥ జరా భవేద్దూరవిశ్రామేణ

మార్గప్రియాణేన సదా నరాణాం ।

తస్మా న్న గచ్ఛే దతిమారమార్గం

వివైవ శశ్వ చ్చకటాదికంచ ॥

॥౧౯౪॥

దూరము నడచుట చేతను మార్గాయాసముచేతను ముదిమి కలుగుచున్నది గాన ఒడిమొదలయిన వాహనాది పరికరములు లేక దూరము వెళ్ళరాదు.

॥౧౯౪॥

శ్లో॥ ధార్మాణి వస్త్రాణ్యతినిర్మలాని

శుచిప్రదేశేషు ప్రవాసితవ్యం ।

విలేపయేద్వాసిత వస్త్రభిస్స

దేహం శిరోజా నసి నర్వదైవ

॥౧౯౫॥

పరిశుభ్రములయిన వస్త్రములనుధరింపవలెను నిర్మలమయినప్రదేశములయందు నివశింపవలెను. పరిశుభ్రద్రవ్యములచే దేహమునకును శిరోజములకును లేపనము చేసుకొనవలయును

॥౧౯౫॥

శ్లో॥ పక్షేచ పక్షే క్షురశర్మ తైలా

భ్యంగంచ వారే నియమేన కుర్యాత్ ।

న చర్మ రోగాః ప్రభవంతి జాతు

శ్రోత్రేంద్రియ స్యాధిశామ్యతా స్యాత్ ॥

॥౧౯౬॥

పక్షుమున కొకసారి క్షురశర్మ వారమున కొకసారి అభ్యంగనముచేయవలెను. ఇందువలన చర్మరോഗములు పుట్టవు శ్రోత్రేంద్రియమునకు శామ్యముకలుగును,

శ్లో॥ తైలాభ్యంగా త్తాప మర్కే కుజేంతం
జీవే నిస్వం భార్గవే స్యాద్విపత్తిః |
సోమే కాంతీ రాహిణీయే సుసంప
త్సామ్రాజ్యశ్రీ రక్తందవారే నరాణామ్॥

॥౧౮౭॥

అభ్యంగనముచేయుటకు ఆదివారము తాపమును, మంగళవారము మృతిని, గురువారము దరిద్రమును, శుక్రవారము విపత్తును, సోమవారము కాంతిని, బుధవారము సంపదను, శనివారము అఖండసామ్రాజ్యవైభవమును కలుగజేయును.

శ్లో॥ వాంతిక్రియా మ ప్యయనే న కుర్యా
న్మాసద్వయే నైవ విరేచనాని |
మాసేన నశ్యం త్రిదిన్వైశ్చసంగం
వామేన శయ్యా శయనం పురస్తాత్॥

॥౧౮౮॥

ఆరుమాసములకొక సారి వాంతిక్రియ, రెండుమాసములకొక సారి విరేచనసాధనము మాసమునకొక సారి నశ్యకర్మ మూడురోజులకొక సారి సంభోగము పృథిరోజునా పరుండునప్పుడు ముందుగా ఎడమప్రక్కనుపరుండుట ఆచరింపఁతగినవైయున్నది.

॥౧౮౯॥

శ్లో॥ దదాతి నిద్రా స్వశరీరపుష్టిం
ఉత్సాహశ్చ క్తిం జరరాగ్నివృద్ధిమ్ |
ఆహారజీర్ణం నిజధాతుశ్చ క్తిం
మనోవికాసం మృదుదేహకాంతిమ్॥

॥౧౯౦॥

నిద్రావలన శరీరమునకు బలమును ఉత్సాహమును జరరవృద్ధియు ఆహారము జీర్ణమగుటయు నరములకు సత్తువకలుగుటయు మనోవికాసమును దేహకాంతియు కలుగుచున్నది.

॥౧౯౧॥

శ్లో॥ ఆరోగ్యయుక్తస్థు సుఖేనభుక్తః
నిద్రా తృజాన న్నుచి చ స్వదేహామ్ |
నారోగ్యో న్యత్పుఖ మస్తికించి
త్తస్మాత్ సుమన్తై స్తదుసాసిలేవ్యమ్॥

॥౨౦౦॥

ఆరోగ్యవంతుడు సుఖముగా భుజింపుచున్నాడు. సుఖముగా నిద్రించుచున్నాడు. గాన ఆరోగ్యముకంటె ఇతరమయినసుఖము ఇంకొకటిలేదు. సర్వజనులకును ఆరోగ్యమే సంపాదించుకొఁతగినవైయున్నది.

॥౨౦౧॥

శ్లో॥ దివాకృతవ్యాపకదోషశాంత్యై
తద్వ్యాపకాంతే ముహురిష్టదైవమ్!
దుస్వప్నశాంత్యై శయనస్యపూర్వం
ధ్యాయే దనిద్రాస్థితీకాలమేవ॥ ॥౨౦౧॥

ప్రతిమానవుడు తాను పగటిభాగమందుచేసిన జీవితవ్యాపారమునందు సం
పాప్తములయినదోషములు ఉపశమించుటకై ఆయావ్యాపారమును ముగించుకొని
నవీక్ముట దుస్వప్నములు రాకుండగలందులకు నిద్రవచ్చేవరకు తన యిష్టదైవమును
ధ్యానము చేసుకొనుచుండవలెను. ॥౨౦౧॥

శ్లో॥ యః కాల మిత్థం నయతి ప్రవీణః
కరస్థ ఏవాస్య సుఖోపలంభః!
చికిత్సక స్సోపకృతిస్తు తస్య
నాస్యైవ ధర్మాచరణా దజన్మిన్॥ ॥౨౦౨॥

ఏమానవుడు తనజీవితమును యీప్రకారముగా గడుపుకొనుచుండునో ఆ
మానవునకు సుఖము అరచేతియు దిమిడియుండును. పూర్వోక్తములయిన ధర్మముల
నాచరించినవానికి చికిత్సకుని అవసరము యెన్నడును ఉండదు. (అనగా జీవితకాల
ము ఆరోగ్యముగానే ఉండుననుట) ॥౨౦౨॥

—♦ సర్వరోగకర్తృవిపాకం ♦—

శ్లో॥ దేవబ్రాహ్మణవైభవాపహరిణా త్పాంశుర్జ్వరో వా గురు
ద్యేవా ద్దుష్క మపస్మృతి ర్గురుపరస్త్రిసంగమా దశ్మరీ!
చండాలీగమనా త్ప్రమేహ మధవా త్కుద్రాద్విజఘ్నాత్తయ
శ్చూలా గోద్విజసంగ మేన వధయా దత్తాపహారాదపి॥ ॥౨౦౩॥

దేవతలయొక్కయు బ్రాహ్మణులయొక్కయు దృవ్యమును అపహరించుట
చేపాండువుగాని జ్వరముగాని గురుద్యేషముచే గుల్మరోగముగాని అపస్మారముగాని
గురుభార్య పరశ్చైలసంగమముచే అశ్మరీరోగము చండాలీసంగమముచే ప్రమేహము
గాని కుద్రాద్రోగములు గాని బ్రహ్మహత్యవలన త్తయ గోవు బ్రాహ్మణస్త్రీ పీఠ
సంగమముచే గాని వీరి వధచే గాని లేక యిచ్చినదానమును తిరిగి అపహరించుటచే
గాని శూలరోగమును సంప్రాప్తమగుచున్నది.

శ్లో॥ దారోత్సర్జనయా గ్రహణ్యాధిపతి ద్రోహేన వాత స్సురా
పానా త్పిత్త మనర్థవితహరణా ఛేష్టాకృతఘ్నాదితః ।
పుష్పిణ్యా గమనా ధృవగ్ని విషదా దామానిల స్త్రీపదం
గోత్రీస్త్రీగమనా ద్భగందరమపి వ్యర్థాలపాత్కుష్టతా ॥౨౦౪॥

పరిశ్రయగు భార్యను విడిచిపెట్టిన గ్రహణిరోగము అధికారిని మోసపు
చుటచే వాతరోగము, సురాపానముచే పిత్తరోగము, దరిమిల ధనమును అపహ
రించుటచేతనున్న ఇతరులకల్ల పొందినమేలును మరచుటకల్లనున్న క్లేష్టరోగమును
బహిష్టయిన (ముట్టయిన) స్త్రీలతో భోగించుటకలన హృద్రోగమును, అగ్నిపు
యోగ విషపుయోగములచే అపవాతమును స్వగోత్రీస్త్రీని భోగించుటకలన క్లిషద
వ్యాధి (బోద) గాని భగంధరవ్యాధి గాని వ్యర్థమయిన లేక (కఠినమయిన) సంభా
షణముకల్ల కుష్టురోగమును సంపాప్తమగుచున్నవి, ॥౨౦౪॥

శ్లో॥ హిక్మా నిత్యజపాగ్నిహోత్రవిరహ స్కూపాదినాశా దుదా
వర్తం దాహ మదాహతః కృపణసూజజీర్ణం స్వకర్మా సృతేః ।
ఉన్మాదం వసునం కదన్నవితరా సూహ్యం రుజా సంభవం
రుగ్ణం కర్మవిపాక మప్యనుదితం జారత్వ చౌర్యాదిభిః ॥౨౦౫॥

పరిశోజనా చేయవలసిన షట్కర్మపరిత్యాగము అగ్నిహోత్రపరిత్యాగము
వీటికలన హిక్మా నూతులు చెరువులు మొదలయినవాటిని పాడుచేయుటచే ఉదా
ర్తము దాహమిక్కుకపోవుటచే తృప్త లోభత్వముచే అజీర్ణము స్వకర్మత్యాగముచే ఉ
న్మాదము పురుగులు పట్టినట్టి గాని పాసిపోయినట్టి గాని కుక్కలు కాకులు మొద
లయిన వాటిచే ముట్టబడినట్టి గాని అన్నాదులను ఇతరులకు పెట్టుటచే వాంతి సం
పాప్తములు అగుచున్నవి. మరియు ఇందు పేయ్యనబడని జారత్వ చౌర్యాది
దోషములచే సంపాప్తములు కాలగిన వివిధ వ్యాధులు ఉన్మాదంబులు ॥౨౦౫॥

—*స్వ ల్పా యు ర్గ త్స ణ ము లు. *

శ్లో॥ రాత్రౌ దాహో భవతి చ దివా జాయతే శీతలత్వం
కంఠే శ్లేష్మా విరసవదనః కుంకుమాకారనేత్రే ।
కృష్ణా శిహ్వో వహతిచ సదా స్థూల సూక్ష్మా చ నాడీ
తద్వైషజ్యం సునుజవిత్రే రామ రామేతి నామ ॥౨౦౬॥

రాత్రి భాగములయందు దాహము పగటి భాగములయందు శీతలము కంఠమందు శ్లేష్మము ముఖకళ మారిపోవుట కండ్లు ఎఱిబడుట నాలుక నల్లబడుట నాడి ఒకానొకప్పుడు లావుగాను, ఒకానొకప్పుడు సన్నముగాను నడచుట యిట్టి లక్షణములుగల రోగికి రామ నామ స్మరణకంటె ఔషధ మింకొకటి లేదు. (అనగా అసాధ్యరోగముల యందు భగవత్ స్వామస్మరణమే కర్తవ్య మనుట.) ||౨౦౬||

శ్లో॥ శుష్కాస్య శ్వాసమిదోష్టో వ్యసితరదతతి శీతనాసాప్రదేశశ్శీతాక్షశ్చైక నేత్రో లులితపదకర శ్రోత్రపాతిత్యయుక్తః ।
శీతస్వాసో ధవోష్ణ శ్వసనసముదయ శీతగాత్రప్రకంప
సస్పిద్యేగో నిష్ప్రవంచః ప్రభవతి మనుజ స్సర్వదా మృత్యుకాలే॥

నోరెండుట పెదవులు దింతములు నలుపెక్కుట మక్కుదగ్గరి (శ్వాస) చల్లబడుట ఒకకన్న మూయబడియు ఒకకన్న తెరవబడియు యుండుట, కాళ్ళు చేతులును పట్టువదలినట్లుండుట చేవులు వ్రేలబడుట శ్వాస చల్లగాగాని పెచ్చగాగాని వచ్చుట అయాసము శరీర మెత్తి కుదవేయుట భయోత్పాతము కలుగుట, కర్తవ్యాకర్తవ్యజ్ఞానము లేపండుట యిట్టిలక్షణములుగల రోగికి మరణమానన్వమయినదని తెలియవలయును ||౨౦౭||

శ్లో॥ స్వదో లలాటే హి భవే న్నరస్య
సీతార్ధ తవ్యాపి సుపిచ్ఛిలస్య ।
కంఠస్థితం శ్లేష్మకృతప్రయత్నై
ఝహిర్నయా త్యంతరం మియే త్సః॥ ||౨౦౮||

ఏరోగికి శరీరము చల్లబడి ముఖమున చమటయు దేహమున జిగుటయు ఎన్ని విధములచికిత్స చేసినను కంఠగతమయిన శ్లేష్మము పయికిగాని కిందికిగాని కదలక యుండునో అట్టిరోగి శివు కాలమున మృతినొందును. ||౨౦౯||

శ్లో॥ ఏకం కాద్రం చ భుక్షం వికసిత మపరం మాలితం యస్యచక్షుస్తారా వాయ న్నవశ్యే న్న కిమపి కుటిలం చోర్ధ్వగం
యస్య వా స్మాత్ ।
కాద్రం యః పిత్త తేవా భ్రమియుతమధవా కంపయుక్తార
కోవా
దృష్టి ర్యస్యాత్రసాధ్యానభవతి మనుజోరోగయుక్తః కదాచిత్

శోగికి ఒక్క నేత్రముమాత్రము తెరచికొనియుండి భయంకరముగాను వికారముగాను వంకరగాను చూచుచు రెండవకన్న మూతపడి ఒక నేత్ర తెరచినయడల నల్లగుడ్డుకనపడకపోయినను మరియు వంకరగాను పైకి ఈడ్చినట్లున్న భయంకరముగాను నల్లగుడ్డునకు కణకుకలిగియు చూచినయడల అట్టిరోగము అనాధ్యమయినదని తెలియవలయును. ||౨౦౯||

శ్లో॥ కూర్పభూయుగనాసికాగ్రసనావక్త్రస్థలాదర్యనం
ప్రాణోష్ఠస్య కృశాజ్జతా పుతిరనా శక్తి ర్నిరాశాశనే!
వ్యాహరశ్రీవణాక్షమత్వ ముభయోపాలంబనాస్పదనే
పతున్లు ప్తివిబృంభణే తనురుహద్యప్రచ్యుతి స్యా న్త్రుతిః॥౨౧౦॥

కనుబొమ్మలమధ్యప్రదేశము కనుబొమ్మలు నాసికాగ్రము నాలుక ఇవికనుపించకపోయినను ముంచేయి ఎక్కడోలావుగనున్నదో ఎక్కడ సన్నముగనున్నదో తెలియకపోవుట చెవులమూసుకొనినచో హోరు వినఁజనుండుట, భోజనమందు (అయిష్టము) అపేక్షలేకుండుట (ఏవగింపు) ఎదటివారుచెప్పినమాట వినుటయందు అయిష్టము ఊర్ధ్వాధరోష్ఠములు రెండిటియొక్కయు శ్రేలాడుటగాని చలించుట కనురెప్పలు లోనికిడ్చుకొనిపోవుట లేక విస్తరింపునొందుట శోమకూపములనుండి రక్తముస్రవించుట వీటివలన మగణమాసన్నమయినదని తెలియవలెను. ||౨౧౦॥

శ్లో॥ బద్ధం శ్యామం నితాంతం మరుతి సకుపితే పిత్తకోపేతుపీతం
పానీయాధం సఫేనం కఫరుషిచ ముల నాంకృ పాంరక్షువర్ణమ్!
రక్తై వృద్ధే స రక్తం జలనిభమధతద్వంద్వగోగే ద్విలింగం
సర్వై ర్దోష్టే సు ర్దోష్టే గృవతి కిలమలం రోగిణ స్సంవిలింగమ్

మలము వాతప్రకోపమున నల్లగాను పిత్తప్రకోపమున పచ్చగాను, కఫప్రకోపమున నీటివలెను నురుగుతోను గట్టిగాను తెల్లగాను రక్తప్రకోపమున రక్తవర్ణముకలిగి నీటితో సమానముగాను ద్వంద్వప్రకోపమున ద్వంద్వచిహ్నములు కలిగియు త్రిదోషప్రకోపమున సర్వచిహ్నములు కలిగియు ఉండును. ||౨౧౧॥

శ్లో॥ దుర్గంధంశ్యామవర్ణం మలమిరుణనిభం పాంశురాభంవిచిత్రం
మాంసాంధ మేచకం త త్ప్రభవతి మరణాయైవ రోగాన్వితస్స!
విసృం శైథిల్యయుక్తం ముశు రతినిపత త్స్య దజ్జిర్ణాచ్చసరోచ్చ
దిజ్జాత్రం చైతదేవం నిగదిత మగదై ర్లక్షణం వర్చసోఽపి॥

మలము దుర్గంధముగాను, నల్లగాను, కొంచము ఎర్రగాను, లేక తెల్లగాను, అనేకరకములయిన రంగులు కలదిగాను. మాంసమువలెను, బూడిదవలెను ఉన్నచో అట్టివాడు జీవించడు అజీర్ణమునందు మలము పెంటికలుగాను శిథిలముగాను అనేక సార్లుగాను అగును. ||-౨౧౨||

—♦ దీర్ఘాయుర్లక్షణములు ♦—

శ్లో॥ సౌమ్యా దృష్టి ర్వదతి విమలం హస్తసాదౌ సవోష్ణా
స్వల్పా దా హస్సురసవదనః కోమలా యస్య జిహ్వో
నాసా శ్వాసో వహతి సరళం స్వేదహీనో జ్వరో సౌ
సాధ్యో రోగీ భవతి నియతం వైద్యభైషజ్యయోగ్యః॥ ||౨౧౩||

నిర్మలమయినదృష్టి మంచిమాటలు కాళ్ళు చేతులు వడిగానుండుట స్వల్ప దాహము ముఖము కళ్ళిగియుండుట నాలుకు రుచితెలియుట శ్వాసలు సరళము గానడమట చమటపట్టుకుండా జ్వరమువచ్చుట యాలక్షణములుగలరోగి చికిత్సచేయుటకు తగినవాడు. ||-౨౧౩||

శ్లో॥ దేహే లఘుత్వాశ్రమగతిక్లమమోహతాపాః
పాకో ముఖే కరణసౌప్తవ మవ్యధత్వమ్!
స్వేదః తులతం ప్రకృతియోగమనోన్నలిప్సా
కందూశ్చమూర్ధ్ని విగతజ్వరలక్షణాని॥ ||౨౧౪||

దేహము చురుకైనగానుండుట, శ్రమ, మోహము, తాపము ఇవిలేకుండుట ముఖము వికాసముగానుండుట, దేహములేలిక గానుండుట యేవిధమయినబాధలులేక చమటపట్టుట తుమ్మనచ్చుట మనస్సు యథాస్థితిగానుండుట అన్నముయందభిరాష తలయందు దురద యాలక్షణములు కలిగినచో జ్వరము మళ్ళినట్లు తెలియనగును.

శ్లో॥ యస్య నిద్రా సుఖేన స్యాత్మరం సోద్యమం భవేత్!
ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని సరోగీ నైవ నశ్యతి॥ ||౨౧౫||

సుఖముగా నిద్రపట్టుట పనులయందాసక్తి కరచరణాద్యంగములు పటుత్వముకలిగియుండుట యిట్టిలక్షణములుగలరోగి తప్పక జీవించును ||-౨౧౫||

—♦ మూత్రపరీక్ష —

శ్లో॥ మంజిష్ఠాధం ధూమ్రవర్ణం చ నీలం
స్నిగ్ధం మూత్రం వారితుల్యం చ నీతమ్!
జ్ఞాత్వాచిత్తే బుద్ధిమాన్మానుషాణాం
కుర్యాత్తత్త్వం భేషజం రోగిణాం చ॥ ||౨౧౬||

మూత్రము మంజిష్ఠరంగు (ఎర్రరంగు) కలియు పొగరంగు గలియు చి కృత్-ముకలిగియు నీటివలెను చల్లగాను ఉన్నయడల అట్టిరోగికి చికిత్సచేయవలెను

శ్లో॥ నీలం చ రూక్షం కుపితే చ వాయూ

వీతారుణం తైలసమంచ పితై

స్నిగ్ధం క ఘ పల్వలవారితుల్యం

స్నిగ్ధోష్ణరక్తం రుధిరప్రకోచే॥

॥౨౦౭॥

రోగియొక్క మూత్రము వాతప్రకోపమువల్ల నల్లగాను, పంచగాను పిత్తప్రకోపమున పచ్చగాను యర్చగాను నూనెలను కఘప్రకోపమున బంకగాను బురదవలెను రక్తప్రకోపమున పెచ్చగాను బంకగాను ఎర్రగాను ఉండును. ॥౨౦౭॥

శ్లో॥ పితృనిలే ధూమ్రజలాభ ముష్ణం

శ్వేతం మరుచ్ఛేష్మణి బుద్బుదాభవ్

గజేష్మపితై కలుషం సరక్తం

జీర్ణజ్వరేస్సక్రదృశించ పీతమ్॥

॥౨౦౮॥

పితృవాతప్రకోపమున పొగరంగులనీళ్ళవలెను పెచ్చగాను వాతకఘప్రకోపమున నురుగగాను కఘపిత్తప్రకోపమున రక్తవర్ణముకలిగియు జీర్ణజ్వరమున ఎరుపు పసుపు రంగుగాను ఉండును. ॥౨౦౮॥

— తైల బిందు లక్షణం —

శ్లో॥ వికాశితే తైల మథాసుమూత్రే

సాధ్య స్సరోగో నవికాశితం చేత్ ।

స్యాత్కృష్టసాధ్యో యదిమగ్న మేవా౭

సాధ్య శ్చిక్రితాస్సం పృతివైద్యకస్య ॥

॥౨౦౯॥

మూత్రమున విడిచిపెట్టబడిన తైలబిందువ బాగుగా వికసించినయెడల ఆరోగము సాధ్యమనియు వికసించినయెడల కష్టసాధ్యమనియు ములిగినయెడల అసాధ్యమనియు తెలియనగును. ॥౨౦౯॥

శ్లో॥ పౌ కృత్స్యగాశా సరణాత్ససౌఖ్యం

యామ్యప్రసారా దగదేనసౌఖ్యం ।

ఉదక్ష్పసారా త్వేపక్వరుక్త్వం

విదిక్ష్పసారా స్మరణం చ వింద్యాత్ ॥

॥౨౧౦॥

మూత్రమున విడువబడిన తైలబిందువ పూర్వదిక్కునకుగాని పశ్చిమదిక్కునకుగాని వ్యాపించినయెడల దానంతట అదియే సుఖముకలుగుననియు దక్షిణదిక్కునకు వ్యాపించినయెడల దౌషధసేవచే సుఖముకలుగుననియు ఉత్తరదిక్కునకు వ్యాపించినయెడల రోగము రహితమయినదనియు విదిక్కులకు వ్యాపించినయెడల మరణము కలుగుననియు తెలియనగును. ॥౨౧౦॥

ఇతి చిత్రాగదసంగ్రహాఖ్యే శ్రీ సోమయాజసత్పథే

(నత్ప ౪ పృక ర శ్లో ౪)

ప రి భాషా పృక రణమ్ . శ్రీ శ్రీ శ్రీ.

శ్రీ గణేశాయ నమః

చిత్రాగదనంగ్రహాభ్యే సోమయాజిసత్తుధే

శరీర ప్రకరణమ్

శ్లో॥ భవంతి సర్వాణి జగంతి యస్మా
త్పునర్విసీయంతి జగంతియస్మిన్ |
త మక్షరం శాశ్వత మేవ వందే
సమీరమా గైకవిరాజమానమ్ || ౧ ||

సమస్తలోకములు యెవరివలన పుట్టి తిరుగ యెవనియందు లీనమగుచున్నవో
శాశ్వతుండును కేవల వాయుమార్గసంచారియునగు అట్టిపరమాత్మకు నమస్కారము.

శ్లో॥ అనుక్షణం ప్రాణిగణావనాయు
ర్వేదస్సమస్తాపి శరీరముఖ్యః |
దేహ శ్చిక్ష్ణాన్వర్తయైవ యస్మా
త్పురా తదుత్పత్తి ముదాహరామః || ౨ ||

ప్రతిక్షణము ప్రాణికోటిని స గతించు వైద్యశాస్త్రమంతయు శరీరముపై
న ఆధారపడియున్నది. అశరీరము అనేకవిధములైన శ్లోకములకు మూలాధారమగు
టచే ముందుగా శరీరోత్పత్తినిగరించి ఉదహరింపుచున్నాను || ౨ ||

—♦ శరీరభాగములు ♦—

శ్లో॥ త్రేధా విభాజ్యం సృశరీరమాద్యం
శిర స్తథా గ్రీవగుదం ద్వితీయమ్ |
హస్తా చ పాదా తదను తృతీయం
నక్ష్యంతి భాగా స్త్రితయే క్రమేణ || ౩ ||

మనుష్యశరీరమును మూడుభాగములుగా విభాగింపవచ్చును. అందు మొదటి
భాగము తల, రెండవభాగము మొండెము, మూడవభాగము కాళ్ళు చేతులు వీటి
యందలిభాగములు క్రమముగా చెప్పబడుచున్నవి.

— ♦ శిరస్సు ♦ —

శ్లో॥ ధీమూలమస్తిష్క మముత్యశ్రీశ్చే
స్థితం ద్విభాగా స్థ ఇమోత్తమాంగే |
ఆద్యం కపాలం వలయాంశ్రుతీనం
వేటివ దప్టాస్థివినిర్మితంనతే || ౪ ||

బుద్ధికి కారణమయిన మెదడు తలలోపలనున్నది. యీతలయందు రెండుభాగాములుగలవు. అందు మొదటిది కపాలము (పుర్ర) ఇది యెనిమిది యెముకలచే నిర్మింపబడి గుండ్రనిది కారముగలిగి పెట్టివలెనున్నది. || ౪ ||

శ్లో॥ అస్థీని తాని క్రకచస్థదంత
న్యూతాని వాన్యోన్యనమన్వితాని |
తత్సంధయః పోతకపోలభాగే
పశ్యంతి తేఽమీ క్రమశః ఖలా స్పృశః || ౫ ||

మందుచెప్పబడిన ఎముకలు యెనిమిదిన్ని అంశపుపండ్లవంటి పండ్లుకలిగి ఒకదానిలో ఒకటి ఇమిడియున్నవి యీఅతుకులు పశిబిడ్డలతలలో కనబడుచున్నవి. పెద్దవారయినకొలది యీఅతుకులు కానరావు || ౫ ||

శ్లో॥ ద్వితీయభాగం ముఖమేవశ్చీర
శ్చతుర్దశాస్థీని ముహోర్ధ్వభాగే |
షట్సంఖ్యయా ద్వాదశపార్శ్వగాని
కపాలభాగం చుబుకాస్థిచైకమ్ || ౬ ||

తలయందలి రెండవభాగము ముఖము. యీముఖముయొక్క పైభాగమును ఒక్కొక్కప్రక్కకు ఆరుచొప్పున పన్నెండుయెముకలు ఉన్నవి. గడ్డమంతయు ఒకటేయెముకగా ఉన్నది. || ౬ ||

శ్లో॥ చతుర్దశాస్థి వ్యధమాస్థి చైకం
చల త్యజస్రిం శ్రీవణాంత సూతమ్ |
దంతా స్సమంతా దధరోర్ధ్వతాల్వో
శ్శరీరసంరక్షకభక్షణార్థాః || ౭ ||

పేటైగానున్న మొదటిదియగు పాలభాగమునందలి అడుగుయెముక ఒకటి ఇరుపార్శ్వములయందును పైదవదలకు సంబంధించిన యెముకలు పన్నెండు. గడ్డము గానున్న యెముక ఒకటి ఇరున్నియుకలసి పద్మానుగు వీటిలో ఇరుప్రక్కలాడుండు చెవులదగ్గర అమర్పబడి గడ్డపు టెముక మాత్రము కదలికగలిగియున్నది దాదలకు కిందిభాగమందును పైభాగమందును శరీరసూక్ష్మణు కావలసిన పదార్థభక్షణమునకు తగినపండ్లు ఇమిడియున్నవి ' ||౭||

—♦ మొండెం ♦—

శ్లో॥ త్రయోత్తరత్రింశ దియం కశేరు
రూలేవ తతోర్ధ్వగతా న్యఃపాని
ఏకత్ర తాని గ్రీధితాని చే తుస్య
రేకాస్థివ స్మధ్యబిలాన్వితాని॥ ||౮||

తెన్నెముక ముప్పదిమూడు పూసయెముకలచే దండగా నిర్మింపబడినది. యీ తెన్నెముకదండయందు పైపూసలు క్రమముగా చిన్నవి మధ్యభాగమున రంధ్రము లుగల ఈపూసయెముకలు ఒకదండగా నిర్మింపబడినవి ౭, ౭, ౭ ఎముకలరెనుండును

శ్లో॥ కశేరుకాయా ముపరిస్థితాని
సప్తాల్పకుల్యాని శిరోధిరాసన్ |
శిరో వహత్యేష శిరోధిరస్యాఽ
ధస్తా స్థినితో ద్వాదశేషుల్యసంఘః॥ ||౯||

తెన్నెముకలో పైభాగమందున్న ఏడుపూసలు మెడ అని చెప్పబడుచున్నది ఇది తలను మోయుచున్నది. ఈ మెడకు క్రిందిభాగమున పన్నెండుపూసలు ఉన్నవి.

శ్లో॥ తద్ద్వాదశాస్థీని చ పార్శ్వకులైః
స్పంబంధ మాపాద్య వహంతి కాయమ్ |
ఊర్ధ్వోర్ధ్వబధాని నహంతి మధ్యం
పంచాల్పకుల్యా న్యధమస్థితాని॥ ||౧౦||

పైచెప్పబడిన పన్నెండుపూసలున్న ప్రక్కయెముకలతో సంబంధముకలిగి శరీరమును మోయుచున్నవి. (అనగా నిలవబెట్టుచున్నవి) వీటికి కిందభాగమందున్న అయిదుపూసలు నడి అని చెప్పబడుచున్నవి. ||౧౦||

శ్లో॥ శిశౌ ప్రవృద్ధే సతి వృద్ధ్యచూఢః

కుల్యాని పంచైక విధాస్థి భూయాత్ ।

త్రికం తదేవాస్యతురీయకుల్య

చతుష్టయం చైకవిధాస్థి సాగ్రమ్ ॥

॥౧౧॥

పిల్లలు పెద్దవారయినప్పుడు నడుముక్రిందనున్న అయిదుపూసలుకలిసి ఒకపూసవలె అగును. దీనికే త్రి కాస్థి అనిపేరు. ఈత్రి కాస్థి చివరనుండు నాలుగుపూసలున్న కలిసి తోకవంటి ఒకపూసవలె అగుచున్నది ఇదియే తోటిక ॥౧౧॥

శ్లో॥ త్రయోత్తరత్రింశ దమూని భూయః

షడ్వింశ దనీని భవంతి చైవమ్ ।

పార్శ్వస్థితద్వాదశకుల్యసంఘా

కశేరుకాహృత్తనున'ప్రకుల్యా' ।

॥౧౨॥

పైన చెప్పబడిన ముప్పదిమూడుపూసలున్న మెడపూసలు ఏడు, మెడకింద పూసలు పన్నెండు. నడ్డిపూసలు అయిదు, త్రి కాస్థి వకిటి, తోటికి వకిటి, యా పృథ్వీకారము యిరవైలయగా మారిపోయినవి నడ్డివైపున ఒక్కొక్కప్రక్కకు పన్నెండుగా యున్న ఎముకలతోను యొమ్మైవైపున ఏడుయెముకలతోను వెన్నెముక కలిసియున్నది ॥౧౨॥

శ్లో॥ హృదగ్రసంయుక్త మృదూపకుల్య

స్థూత శ్చ పంచాస్థితయస్తతోహి ।

ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసగతౌ తదేత

త్పంచాస్థిబృందం చలతి ప్రకామమ్ ॥

॥౧౩॥

యొమ్మయొక్కచివరనుండేడు మెత్తని ఉపాస్థిలో అయిదుయెముకలు ఇవి డియున్నవి. అందువల్లనే ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములయందు యాపంచాస్థిబృందము ధారాళముగా చలింపగలుగుచున్నది. ॥౧౩॥

శ్లో॥ కశేరుహృద్గండనిబద్ధ మేత

త్పార్శ్వస్థిబృందం నలయాశ్మతీదం ।

హృచ్ఛ్వాసకోశక్షతజాఽధినాశా

నగ్రీత్యజస్రం నిజమభ్యమస్థాకా ॥

॥౧౪॥

తన్నముకతోను రొమ్మెముకతోను కట్టబడిన యాపార్వసులగొట్టము పీపా
కట్టవలె గుండ్రని ఆకారముకలిగియుండి తనమధ్యనున్న గుండె కాయ నున్న ఊపిరి
తిత్తులనున్న పెద్దరక్తనాళములనున్న కాపాడుచుండును. ||౧౪||

||శ్లో|| ఆద్యాది సప్తాంత మతిప్రవృద్ధం

అప్రాది చాఽద్యాదశే ఖర్వమేవం !

విశాలతల్పోన్నత పర్వకాభ్యాం

హృదస్థిన స్తః ఖలు కంఠకులేః ||

||౧౫||

యాపార్వసులలో మొదటియెముక మొదలు ఏడవదానివరకు అంతకంతకు
పొడవు గాను అచ్చటనుండి పన్నెండవదానివరకు అంతకింతకు చిన్నవిగాను ఉండు
ను. విశాలము గాను బల్లపరుపుగాను ఉండు పృక్కఎముకలతో కంఠఎముకలు
రొమ్మెముకనుండి వచ్చి కలియును ||౧౫||

—♦కా శ్మ చే తు లు♦—

||శ్లో|| ఏకైకపాదానయవే త్రిభాగా

ఊర్వస్థిజా న్వస్థిచ పాదకుల్యం !

ఏభ్యోన్యదల్పా న్యభవ ద్విజానా

పూర్వస్థి సజ్జీకృత మూర్ధ్వకాయాత్ ||

||౧౬||

ఒక్కొక్క కాలియందు తొడఎముక మోకాలుఎముక పాదపుఎముక అని
మూడు భాగములు గలవు ఇవిగాక మోకాలుదగ్గర ఒక చిన్నఎముక కలదు. తొడ
ఎముకయొక్క పయిభాగము మొండెమునందు ఇమిడియున్నది ||౧౬||

||శ్లో|| అస్థిద్వయం తుంగ మతుంగ మేకం

తుంగంచ జానౌ పురతశ్చ వృత్తం !

అన్యోన్యసంబంధ మిదం ప్రసార

సంకోచయోగ్యం భవతి ప్రకామమ్ ||

||౧౭||

మోకాలియందు ఒకటి పెద్దదియు ఒకటి చిన్నదియు అగు రెండుఎముకలు
ఉన్నవి, వీటికి ఎదుట గుండ్రముగానున్న ఇంకొక ఎముక ఉన్నది. దీనికి మోకా
లుచిప్ప అనిపేరు. కాలు చాచుటకును ముడుచుటకును ఇది మిక్కిలి ఉపయోగిం
చుచున్నది. ||౧౭||

శ్లో॥ అస్థీని పశ్యంతశ్చి రంఘ్రిదేశే
 జంఘేతు కుల్యాని భవంతి సప్త ।
 ఏకైకదోష్ట్యంఘ్రివ దేవ భాగాః
 ప్రగండకా పోశిశయాః కపోణ్యామ్ ॥ ౧౮॥

పాదములయందు యిరవైతరు ఎముకలున్న పిక్కలయందు ఏడుఎముకలు
 న్ను కలవు. కాలినలె చేతియందున్న మిఠెయ్యి (జబ్బ) కూర్చరము (మెఠెయ్యి
 మొదలుగుత్తివరకు) అరిచెయ్యి అని మూడుభాగములుగలవు ॥౧౮॥

శ్లో॥ ఏకాస్థివృత్తం ద్వితీయం ప్రోత్థే
 త్వస్థీని చాప్తౌ మణిబంధభాగే ।
 ఏకోనవింశ చ్చయదేశ ఏవాం
 ఒగుష్ఠేద్వయం చ త్రితయం విశిష్టే ॥ ౧౯॥

మిఠెయ్యందు గుండ్రనై పొడవైన ఒకఎముకయును కూర్చరమునందు రెం
 డుఎముకలున్న మణిబంధమందు (గుత్తియందు) యెనిమిది ఎముకలున్న అరిచేతి
 యందు పంఛామ్మిది యెముకలున్న బొటనవ్రేలియంగు రెండుయెముకలున్న మి
 లనవ్రేలియందు మూడేనియెముకలున్న కలవు. ॥౧౯॥

శ్లో॥ పంచైకయుగ్మాస్థియుతం నృకాయం
 సర్వాంగసంధి వ్యపి సర్వతోపి ।
 బద్ధం సిరాభి స్తనుభి ర్మహద్భి
 స్సంచారయోగ్యం సుఖజీవనార్హమ్ ॥ ౨౦॥

మానవుల జీవనమునకు తగి వ్యేచ్ఛానుసారము సంఘటించుటకు యోగ్యమైన
 శరీరము రెండుపందలపదిహేను ఎముకలుగలిగి సర్వాంగసంధులయందున్న సర్వ
 రీరమందున్న నూత్నమైనట్టియు దృఢమైనట్టియు నీరలచే కట్టిబడి ఉన్నది ॥౨౦॥

—*అస్థ్యాదివివరణము*—

300 2 1 6 16 7 16 7 1 14

శ్లో॥ అస్థ్యాం, తోం, దుక, కూర్చ, కండర, లాలా, జాలా, శయ, హసం
 7 3 2 1 1 14 1 7

ఘాత, త్వ, జ్వల వృక్క, పుష్పస, యక్ష్మ, త్రీమంత, హృద్ధాతవః
 500 107 700 3 24 9 900

వేళీ, మర్మ, సిరా, శ్చి దోష, ధమనీ, ప్రోతాంసి, చ స్నాయవ,
 7 4 210

శ్మృస, నేవని, రజ్జు, సంధయ, అమీ, తే, సుశుతే, విస్తృతాః॥

యీశరీరమునగల అస్థులు, అంత్రములు, ఉండుకము, కూర్చులు, కండరములు కలలు, జాలములు, అశయములు, స్త్రీహ, సంఘాతములు, త్వక్కులు, మలములు, వృక్కలు, పుష్పసము, యక్ష్మతు, నీమంతములు, హృదయము, ధాతువులు, పేళిలు, మర్మలు, నీరలు, దోషములు, ధమనులు. సోత్రస్సులు, స్నాయువులు, సేవనులు, రజ్జువులు, సంధులు, అనునవి సుశ్రుతకారీరభాగమున వివరింపబడినవి. ||౨౦||

—♦ మూలప్రకృతి ♦—

శ్లో॥ మూలప్రకృతి రవ్యక్త మహద్దర్శాచలాదిగా |
చరాచరనిదానాభూ దప్యథా భోక్తృభోగ్యగా | ||౨౧||

మూలప్రకృతియనబడు అవ్యక్తము పృథివ్యాదిపంచభూతములకు కారణమై అవ్యక్తము, మహత్తు, అహంకారము, పృథివ్యస్తేజోవాయ్వాకాశ రూపమైన పంచతస్మాత్రీలు అనబడు ఎనిమిదివిధములైన రూపమును పొంది స్థావరజంగమ స్వరూపమైన యీప్రపంచమునకు కారణమై సమస్తకర్మజీవులకు ఆధారమైయుండును

—♦ మహదుత్పత్తి ♦—

శ్లో॥ ప్రకృత్యహంతా మమతాభిలాష
కర్మాత్మదుఃఖాని యథోత్తరాణి |
భవంతి దేహస్థితీకారణాని |
సర్వాత్మనా గ్రంథివిభేదనే స్వప్ | ||౨౩||

మూలప్రకృతివలన అహంకారము, దానివలన మమకారము, దానివలన విషయాభిలాష, దానివలన కర్మ, దానివలన శరీరము, దానివలన దుఃఖమును, యథా క్రమముగా ఒకదానివలన ఒకటి కలుగుచున్నవి. ఇవియే దేహధారణకున్న దేహస్థితికిన్ని కారణములైయున్నవి. అన్నివిధములచేతనుకూడా గ్రంథిభేదమైనగాని స్వరూపవ్యాప్తి కలుగ నేరదు. ||౨౪||

—♦ అహంకారోత్పత్తి ♦—

శ్లో॥ త్రిగుణాత్మక మవ్యక్తా న్మహత్తత్త్రిగుణాత్మకః |
అహంకార శ్చ త్రివిధః క్రమేణైవ ప్రజాయతే | ||౨౫||

అవ్యక్తము (మూలప్రకృతి) వలన సత్త్వ రజ స్తమోగుణాత్మకమయిన మహా తత్త్వము (బుద్ధితత్త్వము)దానివలన సత్త్వ రజ, స్తమో, గుణాత్మకమైన అహంకారమున్ను పుట్టుచున్నవి. ||౨౦||

—♦ ఇంచ త న్మా తో త్ప త్తి ♦—

శ్లో॥ సరాజసా త్సత్త్వయుతా త్తమోగుణా
త్తల్లక్షణోపేత సుబాదిమాత్రాః |
భవగ త్యమిషా మతిసూక్ష్మవత్వా
త్సృఖాదిభోగానుభవాతిరేకాః ||౨౧||

రాజసగుణహేయము వలన సత్త్వగుణముతోహడిన తామసాహంకారమువలన శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములు అను పంచతన్మాత్రాలు జనించును అవి అతి సూక్ష్మములగుట వలన సుఖ దుఃఖాతీత యోగ్యమలయు ఉండును ||౨౧||

—♦ ఇందియోత్పత్తి ♦—

శ్లో॥ సృష్టే ర్షదాన మివ్యక్తం తన్మహ త్త్రిగుణాత్మకమ్ |
అహంతా తత్రేందియాణి మనసైకాదశా భవన్ ||౨౨||

అవ్యక్తమనగా సృష్టికిమూల కారణము అట్టి అవ్యక్తమువలన సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకమైన మహాత్తత్త్వము (బుద్ధితత్త్వము) జనించును. యీమ ! త్రత్త్వమందు మమతయు, దానియందు త్వచ్ఛక్తితోత్రజహ్వఘ్రాణములు, వాక్పాణి పాద పాయూపస్థలు మనస్సు అను పదమాడు ఇంద్రియములు జనించుచున్నవి. మహాత్తత్త్వం (అహంకారము) అనగా హిరణ్యగర్భలింగదేహము మమత (అహంత) అనగా జీవునియొక్క లింగదేహము. ||౨౨||

—♦ ఇందియస్వరూపమ్ ♦—

శ్లో॥ తేత్రజ్ఞ ఏష స్సుదుఃఖఃఖభోక్తా
కర్ణేంబరస్య త్వచి మారుశస్య |
దృశ్యర్పిషోపాం రసనేంద్రియే చ
ఘ్రాణే పృథివ్యాః ప్రథితాధిభాగః ||౨౩||

సుఖదుఃఖభోక్తయగు తేత్రజ్ఞుడు శోత్రమునందు ఆకాశభాగము, త్వక్కు (చర్మము) నందు వాయుభాగము, దృష్టియందు రేజోభాగము, జిహ్వయందు ఉదకభాగము, ఘ్రాణమందు పృథివీభాగము, అధికముగాకలవాడై యుండును. ౨౩||

—♦ ఇందియా ర్థ నిరూపణమ్ ♦—

శ్లో॥ త్వగాదికం తద్వ్యవహారశబ్ద
స్పర్శాదికం భౌతిక మామనంతి ।
త ద్భ్యాది భూతప్రకృతే ర్వికారం
దధ్యాదిదుగ్ధా దివ త స్మయ్యాఖ్యమ్ ॥ ౨౮॥

త్వ కృత్తిని శ్లోత్రి జిహ్వే ఘ్రాణములును ఈ ఇందియముల యొక్క వ్యాపారము లయిన శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములున్న భౌతికములు. పృథివ్యాది పంచభూతముల యొక్కయు ప్రకృతి యొక్కయు వికారము పాలవలన పెరుగు మొదలయినవి వలె త స్మయమును పేరను పొందుచున్నవి. ॥౨౮॥

—♦ ఇందియములయొక్క విషయగ్రాహకత్వమ్ ♦—

శ్లో॥ ఇందియే ణేందియార్థం తు స్వం స్వం గృహ్లాతి మానవః ।
నియతం తుల్య యోనిత్యా న్నాన్యే నాన్య మితి స్థితిః ॥ ౨౯॥

౧లను భూగానియై ౨లస్యాంతమును చెందినట్లు భూతములగుడతమతమ యోనిస్యాంతములను చెందగలవగుటవలన మానవుడు శ్లోత్రిగిందియములవలన శబ్దాది విషయములను నియతియుగా గ్రహించుచుండును. గాని ఒక ఇందియముచే అనియత మయిన మరియొక విషయమును గ్రహింపజాలడు ॥౨౯॥

—♦ బుద్ధ్యాద్యధిష్ఠానదేశతలు ♦—

శ్లో॥ వాయ్వ రా ౭ శా వారిధాత్మ స్వగాదే
ర్వహ్ని శ్చేంద్రో విష్ణు మితౌ స్వయంభూః ।
బుధే ర్భృహస్పతిశ్చే రాశనసస్య
రుద్ర శ్చౌద్ర స్వామిర స్యుః క్రమేణ ॥ ౩౦॥

త్వక్కునకు వాయువు, చక్షుస్సునకు సూర్యుడు శ్లోత్రిమునకు దిక్కులు జిహ్వకు తరుణుడు (ఉడకము) ఘ్రాణమునకు భూమి వాక్కునకు అగ్ని పాణికి ఇంద్రుడు, పాదమునకు విష్ణువు, పాయువునకు మితృడు, ఉపస్థకు ప్రజాపతి, బుద్ధికి బృహస్పతి, అహం కారమునకు రుద్రుడు, మనస్సునకు చెందుడు అధిపతులు.

—♦ తన్మాత్రవిశేషములు ♦—

శ్లో॥ శబ్ద స్పర్శ రూపంచ రసగంధా వనుక్రిమాత్ ।

తన్మాత్రాణాం విశేషాస్సు స్థూలభావ ముపాగతాః ॥ 30 ॥

శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములు, పంచతన్మాత్రలయొక్క విశేషంబులై యున్నవి. ఈ శబ్దాదులు స్థూలభావమునుపొంది జీవకోటులనుభవించు సుఖదుఃఖమో హానుభవమునకు కారణములుగా ఉండును. ॥30॥

—♦ చతుర్వింశతిత్వములు ♦—

అవ్యక్తం మహాదప్యహంకృతి రభూ చ్ఛబ్దాదయ స్తత్పరం
జ్ఞానాదీందియపంచకంచ హృదయం కర్మేందియాణ్యద్యయః
భూతా ఇత్యుదితప్రకార మభవత్తత్త్వై శ్చతుర్వింశతి
స్పర్శత్ర ప్రతిభాతి యోహి పురుషః పూర్వోక్తతత్వాధికః॥

అవ్యక్తము, మహత్త్వి, అహంకారము, శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధము, త్వక్కు చక్షుస్సు శ్రోత్రము, జిహ్వ మ్రాణము, మనస్సు, వాక్కు పాణి, పాదము, పాయువు, (గుదస్థానము) ఉపస్థ, పృథివి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, అకాశము, అని యిరవై నాలుగుతత్వములు మూలప్రకృతియందును, తత్కారణములైన మహాబాదులయందును (యిరవై నాలుగుతత్వములయందును) ప్రకృతించి యుండును. యిరవై అయిదవతత్వస్వరూపు పురుషుడు అని చెప్పబడుచున్నాడు. పృథివ్యాది పంచభూతములకు గురుగా పాణిజాదిపంచవాయువులు అను మతాంతరము కలదు. ॥31॥

—♦ జ్ఞానకర్మేందియవిషయవివరణమ్ ♦—

శ్లో॥ జ్ఞానకర్మహృషీకాశా శబ్దాద్యా విషయాః క్రిమాత్ ।

భాషణాదానసంచార విచరణానందనామకాః ॥ 32 ॥

పై యిరవై నాలుగుతత్వములలో జ్ఞానేందియములైన త్వగాదులకు క్రిమముగా త్వక్కునకు స్పర్శము, చక్షుస్సునకు రూపము, శ్రోత్రమునకు శబ్దము జిహ్వకు రసము, మ్రాణమునకు గంధమును, కర్మేందియములైన వాగాదులకు క్రిమముగా, వాక్కునకు సంభాషణము, హస్తమునకు గ్రహణము, పాదమునకు గమనము, గుద

మీనకు (పాయువునకు) మలొత్పన్నము, ఉపస్థన అనందమును, (బుద్ధికి నిశ్చయము అంచా కారమునకు అభిమానము, మనస్సును సంకల్పవికల్పములు) విషయములు. ||33||

—♦ ప్రకృతివికృతిజన్మతాపత్రయమ్ (అధిభూతాదివివరణమ్) ♦—

శ్లో॥ శేముష్యహంకారమనోహృషీక
వర్గస్య తత్ర ద్విషయా స్వరూపాత్ |
భోగాశ్రయకత్వా త్స్య రతోధిభూతా
ధ్యాత్వాధిదైవాః క్రియయా భవేయుః || 34 ||

బుధ్యహంకార, మనో, జ్ఞానేంద్రియ, కర్మేంద్రియములకు వాటివాటివిషయములగు నిశ్చయాదులు (జ్ఞానకర్మేంద్రియవిషయవివరణమున చెప్పబడినవి) విషయములు. యాబుధ్యాదులు పంచభూతములయందు స్వరూపసంబంధముచే మిలితములై భోగసాధనములగుటవలన అధిభూతము అనియు, శరీరమును ఆశ్రయించుటవలన ఆధ్యాత్మికములనియు, దేవతాసంబంధము కలిగియుండుటవలన అధిదైవతములనియు చెప్పబడును. ||34||

—♦ ప్రకృతివికృతివివరణమ్ ♦—

శ్లో॥ ప్రకృతి ర్నామ సర్వైకా వికృతి ర్నామ తద్భవా |
ఉక్తేంద్రియాణి భూతాని వికారా స్సౌఢశాఽభవత్ || 35 ||

ప్రకృతి అనగా అన్నిటికిని (అవ్యక్తము, మహత్తు, అహంకారము, పృథివ్యాది పంచభూతములకు) కారణము. వికృతి అనగా అవ్యక్తివ్యతిరిక్తములైన మహదాదులు ఏడున్న వైన ఉదహరింపబడిన అవ్యక్తమునుండి పుట్టుటవలన యిదివరలోచెప్పబడిన ఇంద్రియములు పదకొండున్న (జ్ఞానేంద్రియ, కర్మేంద్రియ, మనస్సులు) పృథివ్యాదివికారములు అయిదున్న కలసి పదహారువికారము లగుచున్నవి.

—♦ తత్త్వప్రకృతి ♦—

శ్లో॥ అచేతనావ్యక్తసముద్భవాని
తత్త్వాని భూయాసుగచేతనాని |
తథాపి తా న్యాయతేనాని వ్రుంస
శ్మగ్గాదిమూలాని యథౌదనాని || 36 ||

అచేతనమైన అవ్యక్తమునుండి పుట్టుటచే అవ్యక్తములైన యిరవైనాలుగు తత్త్వములుకూడ అవ్యక్తములే అగుచున్నవి. అయినప్పటికిన్ని అచేతనమైన అహారాది

కిము జీవులయొక్క అభివృద్ధికొరకు అయినట్లు యీతత్వములున్న పురుషునికే సుఖదుఃఖ కారణములు అగుచున్నవి. ||31||

—♦ ప్రకృతిపురుషసాధర్మ్యమ్ ♦—

శ్లో॥ ప్రకృతిః పురుష శ్చోభా వనాద్యంతా వలింగతా |

నిత్యా వస్యపరా నర్వ గతా వస్మా త్సధర్మతా || 32 ||

మూలప్రకృతి, పురుషుడు వీరిరువురున్న కారణము, నాశము, ఆ కారము, లేనివారున్న, నిత్యులున్న (అనగా భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములయందుండువారున్న) వీరికంటె శ్రేష్ఠమైనదింకొకటి లేనివారున్న అంతటను వ్యాపించియుండువారున్న అగుటచే ప్రకృతిపురుషులిరువురికిన్ని అనాదిత్వాదిధర్మములు, సమానములుగాన సాధర్మ్యము అని చెప్పబడుచున్నది ||32||

—♦ ప్రకృతిపురుషులకు వైధర్మ్యమ్ ♦—

శ్లో॥ మహదాదీనాం మూలత్యా చ్చరాచరవిజృంభణాత్ |

సుఖాదిభుక్తై కేయం బీజప్రసవమధ్యతా || 33 ||

మూలప్రకృతి ఏకత్వసంఖ్యకలది మరియు మహదాదులకు కాగణమగుటకలన బీజధర్మముకలది. మహదహం కారాదిక్రమముగా చరాచరరూపముగా పరిణమించినందున ప్రసవధర్మముకలది సుఖదుఃఖము లనుభవించుచుండుటకలన మధ్యస్థధర్మముకలది గనుక పైన ఉదహరింపబడిన ఏకత్వ, బీజత్వ, ప్రసవత్వ, మధ్యస్థత్వధర్మములు పురుషులకు (జీవులకు) విరుద్ధధర్మములు అనగా యీధర్మములు పురుషులయందు నిజముగా లేవు. ||33||

—♦ కేవలపురుషధర్మమ్ ♦—

శ్లో॥ వ్యాపారకూన్యోపి పుమా స్వభావా

త్సంక్రమ్య కార్యే మహదాదికే చ |

మూలప్రకృత్యాం భిమయ త్యజస్యం

జగత్స్వయస్కాంతశిలేవ సూచిం ||

|| 34 ||

యీపురుషుడు స్వతహాగా వ్యాపారకూన్యైవనను, ప్రకృతికార్యములైన మహదాదులయందు సంక్రమించి ఆయస్కాంతశిలసూదినివలె జగత్తును భ్రమింప చేయుచున్నాడు. ||34||

—* వాస్తవపురుషస్థితి *—

శ్లో॥ సృష్టిం మహత్వాదిభి రేత్య సూక్ష్మా
స్సంతస్థితా బ్రహ్మవిదేకదృశ్యే!
లింగే శరీరే పురుషాస్త ఏవ
మూలప్రకృత్యాతనా స్సదామీ॥

॥౪౦॥

మహదాదులచే సృజింపబడి సూక్ష్మరూపములనుపొంది బ్రహ్మజేతలకుమా
త్రము గోచరమైన లింగశరీరమున నివసించువారే పురుషులని వ్యవహరించబడుచు
న్నారు. స్థూలార్థాధి దొరికేవరకు వీరు మూలప్రకృతియందు నివసించియుందురు.

శ్లో॥ అవ్యక్తతజ్జ ప్రితిబింబఁచ
వింశ త్వరూపస్య సమస్తతత్త్వైః!
తాదాత్మ్యకత్వా త్ప్రకృతిస్వభావ
గుణా స్తదీయానుభవశ్చ తస్య॥

॥౪౧॥

అవ్యక్తమందున్న, యీ అవ్యక్తి కార్యములైన మహదాదులయందున్న ప్రతి
బింబించి యిరవైఅయిదవ తత్వస్వరూపుడైన పురుషునికి పూర్వోక్తములైన యిరవై
నాలుగు (చతుర్వింశతి) తత్వములతోను తాదాత్మ్యము కలిగియుండుటచలన ప్రకృ
తిగుణములైన సుఖదుఃఖాదికము ఆ పురుషునకుమాత్రా కలిగియుండును. “తత్వతా
దాత్మ్యోజీవ స్తత్వసాక్షిక ఈశ్వరః॥” అనగా జీవుడు తత్వతాదాత్మ్యభర్తము క
లవాడు ఈశ్వరుడు తత్వసాక్షి అని తెలియవలెను.

॥౪౧॥

శ్లో॥ భ్రాంతో ప్యాత్మజనేషు తిష్ఠతి యథా నోపేత్య తద్రూపతా
మన్నప్రాణమనోమయాదిషు జగత్సాక్షీ తథైవ స్థితః!
వేత్త్యాగామిగ తాగత్రదిదశవా గాదీని గోళాంతర
స్సుప్తౌ పార్థివసూక్ష్మకారణవరః ప్రిగ్వాసనాధిష్ఠితః॥

॥౪౨॥

మానవుడు తనకిష్టమైన దారాపుత్రాదులయందు భ్రాంతికలవాడైనను ఆదా
రపుత్రాదులయొక్క స్వరూపమును తానెట్లు పొందలేడో జగద్యోనియగు పురు
షుడున్న అన్నమయ, ప్రాణమయ, విజ్ఞానమయ, అనందమయ మనోమయములగు
పంచకోశములయందును అట్లే విలక్షణముగాయుండి సుఖప్రియందు స్థూల, సూ
క్ష్మ కారణ దేహములనువిడచి సుఖోపైష్ఠవస్థయందు (అనగా దేహమెరుగని గాఢ
నిద్రయందు) యెవరికిన్ని శరీరపరిగ్రహముండదు. జాగ్రదవస్థరాగానే కలుగుచుం

దును. వాసనామాత్రాధిస్తాతయై భూతిభవిష్యద్వర్తిమానరూపములైన త్రిదశలను
వాగాదులను తెలుసుకొనగలుగుచున్నాడు ||౪౨||

శ్లో|| అవ్యక్తాదిహోభకృ త్ప్రత్యగాత్యా
సూక్ష్మః ప్రాణావశ్య ఇత్యక్షరస్య
క్షేత్రజ్ఞోఽణు స్తస్మయోతీందియ శ్చ
జ్ఞాతా సాక్షీ విశ్వయోని స్స ఏవ ||౪౩||

యాపురుషుడు ప్రకృతికి సోభకరుడు. ఈపురుషుడే ప్రత్యగాత్మ. సూక్ష్మ
రూపి, ప్రాణావస్యకుడు, అక్షగుడు, క్షేత్రజ్ఞుడు, అణువు, తన్మయుడు, అతీంది
యుడు, జ్ఞాత, సాక్షి, విశ్వయోని, అని వ్యవహరింపబడుచున్నాడు. ||౪౩||

—♦ క్షేత్రజ్ఞనిరూపణమ్ ♦—

శ్లో|| వినా గృహాచ్ఛాదనసూక్ష్మరంధ్ర
వ్యావృతపేన త్రిసరేణుపంక్తిః |
తథేవ సూక్ష్మోవ్యపరత్ర పంచ
భూతాత్మక శ్లోణిత శుక్లయోగే ||౪౪||

త్రిసరేణువు స్థలాంతరములయందు ౩ సరాక , గృహచ్ఛాదాగతాతపాంతర
ములయందు ౩ నుపించుచుండునట్లు పంచభూతాత్మకశరీరసమవాయమైన క్షేత్ర
డు శుక్లశోణితసంయోగమునందు ౩ నుపించుచున్నాడు ||౪౪||

—♦ క్షేత్రజ్ఞస్థితి ♦—

శ్లో|| అగోచరోవాపి సనాతనోను
మానప్రమాణవ్యవహరీత్యా |
గర్భాశయే శోణితశుక్లయోగే
వ్యసక్తి సూక్ష్మణ మరుత్ప్రకీర్ణః ||౪౫||

సనాతనమైన అత్మ అగోచరమైనదైనను శుక్లశోణితవిశిష్టమైన గర్భాశయ
మునందు సూక్ష్మరూపమున వాయువుచే ప్రవేశపెట్టబడి అనుమానప్రమాణములచే
తెలుసుకొనబడుచున్నది. ||౪౫||

శ్లో॥ స్వకర్మణా పీరితచిత్తవృత్తైః
ప్రయాన్యయత్నా 'త్పూణరక్తవేవ'
తేత్రజ్ఞ ఏషః కరణాంతరాణి
తిర్వజ్ఞనుష్యాదిషు సర్వనిత్యః॥

॥౪౬॥

సనాతనమైన తేత్రజ్ఞుడు తనమనస్సుయొక్క పాపపుణ్యకర్మలచే పరివర్తించు మనోగతివలన జలగ ఒకతృణమునుపట్టుకొని తా నంతకుముందు పట్టుకొనివున్న తృణమును విడిచిపట్టుచందమున తిర్వజ్ఞనుష్యాదిరూపమైన ఒకదేహము నవలంబించి పూర్వదేహమును విడుచుచుండును

॥౪౭॥

—♦ తేత్రజ్ఞగుణములు ♦—

శ్లో॥ చరన్, స్మేష, నిమేష, ధీ, విషయ, హృ, ద్విజ్ఞాన, యత్న, స్మృతి
ద్వేషే, చ్ఛాధ్యవసాయ, దుఃఖ, సుఖ, సంకల్ప, స్వపానా, ఇతి
సంత స్పృహదశప్రమాణగగుణా స్తానేవ చాహుః కలా
తేత్రజ్ఞో సహజాస్తవ తు గుణా న్మూలే వినానాశ్చయాః॥౪౮॥

అతేత్రజ్ఞునికి ఉపాహారాలు, ఉన్నేషనిమేషములు, బుద్ధి, విషయజ్ఞానము (శబ్దాదివిషయకజ్ఞానము) మనస్సు, శిల్పాదిశాస్త్రజ్ఞానము, కార్యరంభోత్సాహము అనుభూతపదార్థవిజ్ఞానము, స్వేషము, ఇచ్ఛ, అధ్యవసాయము, (శాస్త్రాదిజ్ఞానము) దుఃఖము, సుఖము, సంకల్పము, ప్రాణము, అపానము అను పదిహేడుగుణములు కలవు—వీటిని కలలు అనికూడచెప్పెదరు యీగుణములు తేత్రజ్ఞునికి సహజములైనవైనను మూలదేహమునందుగాని వ్యక్తములు కావు.

॥౪౮॥

—♦ కేవలపురుషస్థితి ♦—

శ్లో॥ తత్త్వేభ్యోన్యః పంచవింశ త్వరూప
స్ససాన్యజ్జీవస్తస్య కించిద్భజ్జతైవ
వడ్వింశో యః పంచవింశ త్వృధక్ష్ణ
స్ససాన్యధీశస్తస్య సర్వజ్ఞతైవ॥

॥౪౯॥

చతుర్వింశతితత్వములకంటె ఇతరుడున్న ఇరువదిఅయిదవ తత్వస్వరూపుడున్న యెవడుకలడో వాడేతీవుడు, యీతీవునికి కించిద్భక్త్యమేకాని సర్వజ్ఞత్వములేదు. పంచవింశతితత్వస్వరూపుడైన తీవునికంటె యితరుడును యిరువదిఅయిదవతత్వ (వడ్వింశ

తత్త్వ) స్వరూపుడును ఎవడుకలడో వాడే ఈశ్వరుడు. యీశ్వరునికి సర్వస్వ త్వమే కాని కించి'ద' త్వములేదు. ||౪౮||

శ్లో॥ దీపప్రదీపయుగ మేక మపి స్వభావా
ద్దీపే ప్రదీపమతి మేతి నశోపి లోకే |
జీవంతధృత ఇతి తత్ప్రభయేవకించి
త్సర్వజ్ఞతాయుగవశేనశు జీవ మీశమ్ || ||౪౯||

స్వభావసిద్ధముగా దీపము, కాగడా ఈరెండును ఒకటే అయినప్పటికిన్ని దీపమును కాగడా అని కాని కాగడాను దీపము అని కాని ఎట్లనుకొనరో అట్లే జీవుడు ఈశ్వరుడు ఈరెండును ఒకటే అయినప్పటికినీ జీవుని ఈశ్వరునిగాను, ఈశ్వరుని జీవునిగాను యెవరును అనుకొనరు ముందు చెప్పబడిన దీపమును, కాగడాను కాంతి ఛేదముచేతనున్న, జీవుని ఈశ్వరుని కించి'ద' త్వ సర్వస్వత్వముల చేతనున్న తెలుసుకొనవలెలు. ||౪౯||

—♦పురుషవాసన♦—

శ్లో॥ పూర్వదేహానుభూతాంస్తు భూతాత్మా స్వపతః ప్రభుః |
రజో యుక్తేన మనసా గృహ్యత్మరాం నృభా శుభాన్ ||౫౦||

నిద్రించునపుడు ఔత్సర్జ్యము అనేకజన్మములయందు తాను పూర్వదేహములతో అనుభవించిన శుభా శుభ గుణములయిన విషయములను గుఱు దుఃఖ భోగాన క్తమయిన (రజోగుణభూయిష్టమైన) మనస్సుచే వాసనా వశమున తెలుసుకొనకలుగుచున్నాడు ఇదియే స్వప్నము. ||౫౦||

—♦జాగ్రదవస్తావిశేషములు♦—

శ్లో॥ సత్వేన జాగ్ర దృజసా జ్ఞ తా చ
ఔత్సర్జ్య యోగా త్తమసా సుషుప్తిః |
త త్సన్నిధానా దగుణస్య తద్వ
త్కాచస్థదీపస్య చ కా చ కాంతిః || ||౫౧||

అపురుషుడు సత్వగుణముతో కలిసినచో జాగ్రదవస్థయు రజోగుణముతో కలిసినచో మదావస్థయు (అజ్ఞావావస్థయు) తమోగుణముతో కలిసి-నో నిద్రావస్థయు కలుగును. గుణవిహీనుడయిన అఔత్సర్జ్యనకు గాజాపాత్రలోని దీపమునకు గాజా కాంతివలె సత్వాది గుణసంపర్కముచే అవస్థాభేదము కలుగుచుండును. ||౫౧||

—పంచీకరణమ్—

శ్లో॥ ద్విధా విధాయ ప్రతిభూత మాదౌ
విభాజయే త్తాని పరం చతుర్థా ।
ఏకైక మాత్మార్థయుతం స్వభిన్నం
కృమేణ పంచీకరణం తదేవ॥

॥౧౨॥

అపంచీకృతపృథివ్యక్షేజోవాయ్వా కాశరూపము లైన పంచధూతములలోను ప్రతిభూతమును ముందుగా రెండేసి భాగములుగా చేసి, పిమ్మట ప్రతిభూతముయొక్క ఉత్తరార్థమును నాలుగు భాగములుగా చేయవలయును తనకంటె శరైన ధూతములయొక్క ఉత్తరార్థమును చతుర్థాంశములను క్రమముగా ప్రతిభూతముయొక్క పూర్వార్థభాగముతో కలుపవలెను అదియే పంచీకరణము. మనకు దృశ్యములగు చున్న ధూతములన్నియు పంచీకృతములే, ప్రతిభూతమందును స్వభాగ మరపాలు న్ను తనుగాక మిగిలిన నాలుగు భాగముల యొక్క భాగములలో ఎనిమిదవపాలు చొప్పునను ఉండును. ఈప్రకారము పంచీకృతములైనధూతములవలన జన్మకలిగి పార్థివభృతృచే సంపాద్యమైన శరీరమే స్థూలశరీరము. ఇదియే సుఖదుఃఖాది భోగములకు సాధనము

—పంచీకరణప్రస్తావనమ్—

	పృథివి	అప్పు	తేజస్సు	వాయువు	ఆకాశము
పృథివి	4	1	1	1	1
అప్పు	1	4	1	1	1
తేజస్సు	1	1	4	1	1
వాయువు	1	1	1	4	1
ఆకాశము	1	1	1	1	4

ఇదియే పంచమహాధూత పరిస్పరా సంప్రకృతము.

॥౧౩॥

—విద్యాసంక్రమణమ్—

శ్లో॥ యే పూర్వదేహేభ్యసితాః ప్రకామం
తా నామ్నయా ద్భావిభవేషి సంశుః ।
సంస్కారసంబంధనశా ద్భ్రమీయా
స్థూతా స్వస్థీయాంతరనుప్రవిష్టాః ॥

॥౧౪॥

శ్రావ్యదేహములయందు విస్తారముగా అనుభవంపబడినట్టియు అంతఃకరణ
యందు దృఢమైన సంస్కారముతో కూడినవియు అగు గుణములు భవిష్యజన్మల
యందు కూడా క్షేత్రస్థానికి కలిగి యుండును ॥౫౩॥

—♦దేహశ్రియనిరూపణమ్♦—

శ్లో॥ సూలం పృథివ్యాగ్ని వికారరూపం
సూక్ష్మంస్వసత్సత్తదశాక్షరూపం ।
కేచి న్మనో బుధ్యనిలాక్షరూపం
ము లాజ్ఞతాం కారణదేహమాహుః ॥ ౫౪ ॥

పాంచభౌతిక (పృథివ్యాగ్ని పంచభూతవికారమైన) దేహమును సూలశరీర
మనియు ఇదివరలో పేర్కొనబడిన చర్మాది సప్త దళ గుణములతో కూడిన దేహ
మును సూక్ష్మశరీరమనియు మూలాజ్ఞానమునకు కారణశరీరమనియు కొంతమంది మన
స్సు, బుద్ధి, పాణాది పంచవాయువులు, ఇంద్రియములు, పది కలసి సూక్ష్మశరీర
మనియు చెప్పుచున్నారు. మూలాజ్ఞానరూపమైన కారణశరీరము అనుభవైక వేద్యము.

—♦సూక్ష్మ దేహప్రజ్ఞానగోగన్♦—

శ్లో॥ చగ్న్వా జగాయుం ముహూరానయంతి
శదాదినాథే రతియ త్ప్రసిద్ధిః ।
అరిష్టకే నాశనికృతపూర్వః
దేవాద్వయ స్సైతదలం ప్రమాణమ్ ॥ ౫౫ ॥

ఉద్ధించినట్లుటనే శిశువు ఏడవనియడల బొడ్డుకోయనిముందు మావని తగల
జెట్టి పిమ్మట మ విదగ్ధరనుండి శిశువుయొక్క బొడ్డువరకున్న చేదుదురు. (తోడు
దురు) ఇట్లు చేతనతర్వాత శిశువు ఏడుపుట కారంభించుట కూడ అచ్చటచ్చట
కలదు. అట్లు సైత్యము కలిగి శిశువు ఏడ్చినపిమ్మట బొడ్డు కోయుదురు. రెండు
శరీరములకలవని చెప్పుటకు యీ ఉదాహరణము చాలును. (నూచకప్రమాణమ్) ౫౫

శ్లో॥ సర్వత్ర బాహ్యేషు విభాతి సూక్ష్మ
దేహప్రకాశోగ్ని రివేంధనేషు ।
తద్దేవ సూక్ష్మస్య గుణత్రయం చ
జాగ్రత్సుషుప్తైః ప్రళయగ్వభావాః ॥ ౫౬ ॥

సూక్ష్మదేహముయొక్క— సృకాశ, కర్మలయం దిమిడియున్న అగ్నికలె
సూలదేమం దంతటను ప్రకాశించుచున్నది ఆ సూక్ష్మదేహమునకు సత్య, రజ,
మై గుణములున్న జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తవర్ణలున్న ప్రళయమున్న సహజములు.

—నిద్రాస్వరూపం—

శ్లో॥ దై నందినప్రళయ మున్వహ మాత్మసంజ్ఞం
ప్రాణు ర్మహాప్రళయ మిత్యభయ స్వభావః ।
దై నం దినప్రళయగస్య పునః ప్రబోధో
నస్యా స్మహాప్రళయగస్య పునః ప్రబోధః ॥ ౧౭౭ ॥

ఆత్మసంజ్ఞ కల పురుషునికి దై నం—ప్రళయమనియు, మహాప్రళయమనియు
రెండు స్వభావములు కలవు అని చెప్పుచున్నార నిత్యప్రళయమును పొందిన
ఆత్మకు తిరిగి దానంతట అదియే మెలకువ కలుగుచున్నది నిత్యప్రళయమనగా నిద్ర,
ఇదియే దై నందినప్రళయము మహాప్రళయమును పొందిన ఆత్మకు తిరిగి మెలకువ
కలుగదు. మహాప్రళయమనగా మృత్యువు ॥ ౧౭౮ ॥

శ్లో॥ సుప్తస్తమో జాగరణస్య నిత్యం
నోచే ద్భ్రులిషా ప్రకృతి స్థితిగతా ।
శుభాదికర్మప్రతిబంధకీయం
వికారవై సర్గితామసాఖ్యం ॥ ౧౭౯ ॥

నిద్రావస్థకు తమోగుణమున్న జాగ్రదవస్థకు సత్వగుణమున్న లేక బలిష్ఠమై
న స్వభావమున్న కారణములు శుభాశుభకర్మప్రతిబంధకమైన యీనికై తై కారికి,
స్వాభావికి, తామసి, అని మూడువిధములు కలిగియున్నది. ॥ ౧౮౦ ॥

శ్లో॥ సోతస్సు సంజ్ఞావహనేషు సుప్తా
తమాయుతశ్లేష్టసమాప్తతేషు ।
తామస్యభిఖ్యానవబోధినీ సా
సమస్తసుప్తే తయి ఏవ మూలమ్ ॥ ౧౮౧ ॥

నిద్రయందు సంజ్ఞావాహినులగు సోతస్సులు తమోగుణప్రధానమైన కళ
ముచే అడ్డగింపబడినవయ్యెనేని పునరుత్థానములేని తామసియను నిద్రకలుగును. అన
గామరణము. పైన చెప్పబడిన మూడువిధములైన నిద్రావస్థకు తమస్సే కారణము.

శ్రో॥ వైకారికి జాతు యదా సుషుప్తి
 న్స్వభావిః శివసహాద్భవేయమ్ |
 న్స్య త్తామసీ నర్వసుషుప్తిమూలా
 నిద్రా తు మాయా ఖలు వైష్ణవే వ || ౬౦ ||

అప్పుడప్పుడు (రాత్రి) కాలమందుగాక ఆ కాలమందు) జనించెడు నిద్ర
 వైకారికి అనియు, సహజమైన (రాత్రి)భాగమందు) నిద్ర స్వభావికి అనియు, స
 మస్తసుషుప్తులకు సామాన్య కారణమైననిద్ర తామసి అనియు చెప్పబడును నిద్ర
 అనగా విష్ణుసంబంధమైన మాయయే అయివున్నది || ౬౦ ||

శ్రో॥ అర్థాప్రతిత్సంస్కృతిదస్యభోగాఽ
 జ్ఞానైః క్రమా జ్ఞాగరణాద్యవస్థాః |
 దేహత్రయే తస్య తు విన్వతైః
 ప్రాజ్ఞాభిధానాని దశాక్రమా శ్చన్యః || ౬౧ ||

జ్ఞానక క్రోధియములచే ప్రయోజనములను (తత్త్విద్యాపారములను)
 గ్రహించుట జాగ్రదవస్థ. ఆ జాగ్రదవస్థయందలి సంస్కారమువలనపుట్టిన ప్రయో
 జనములను నిద్రయందుగ్రహించుట స్వప్నావస్థ ఏవిషయమును గ్రహింపలేక
 గాఢనిద్రనొందుట సుషుప్తవస్థ. జాగ్రదవస్థయందు స్థూలదేహాభిమానియగు జీవు
 నికి విశ్వాడనియు స్వప్నావస్థయందు సూక్ష్మశరీరాభిమానియగు జీవునికి త్రైజసుడ
 నియు, సుషుప్తవస్థయందు కారణశరీరాభిమానియగు జీవునికి ప్రాజ్ఞాడనియు పేరు.

శ్రో॥ కరణానాంశు వైకల్యే తస్మాభిప్రీతైః
 అస్వప మసి భూతాత్మా ప్రసుప్త ఇవ లక్ష్మితే || ౬౨ ||

తమోగుణమువలన ఇంద్రియములు వైకల్యమునుపొందియుండగా తేత్రుజ్ఞుడు
 మెలకువకలిగియు నిద్రించువానివలె ఉండును. || ౬౨ ||

—♦ ప్రాణవాయుకృత్యము ♦—

శ్రో॥ నాభిస్థితాఽగ్రమరుద్ధృతబ్జ
 న్యాపగళా ద్విష్ణుపదామృతస్య |
 సింధు పేగాత్పునరేత్య నాభిం
 స్సృణోతిదేహం జరరాసలం చ || ౬౩ ||

నాభిస్థానము నాశ్రియించియుండు ప్రాణవాయువు హృదయకమలమును వ్యాపించియుండి, ఆ కాళమందలి విష్ణుపాదామృతమును పానముచేయునిమిత్తము కంఠస్థానమునుంచి పైకివచ్చి విష్ణుపాదామృతమును పానముచేసి మరల శరీరములో ప్రవేశించి శరీరమునందుగల రక్తమును శుభ్రపరచి దేహమునకున్న జరరాగ్నికిన్ని బలమును ఇచ్చుచుండును

॥౬౩॥

—♦ జాగ్రత్స్వరూపమ్ ♦—

శ్లో॥ స్వపతః ప్రాణైరుతః పంచాహ్య గతస్యతా|

శబ్దసంఘర్షణా త్స్పర్శా త్వచో జాగ్రత్ప్రజాయతే॥ ॥౬౪॥

నిద్రించుచున్నవానియొక్క కంఠమునుండి బాహ్యగతమైన (విష్ణుపాదామృత పానమునిమిత్తము పైకివచ్చిన) ప్రాణవాయువునకు, శబ్దసంయోగముచేతగాని త్వగిందిరియస్పర్శచేతగాని తిరిగి జాగ్రదవస్థ కలుగుచున్నది.

॥౬౪॥

—♦ ఆయుర్మరణలక్షణమ్ ♦—

శ్లో॥ ప్రాణస్య దేహస్య చ యోగ మేవ

నమున్నయే దాయు రితి ధృవేణ|

తయో ర్యయోగం మృతి మేవ యస్మా

ద్గోళా స్సమానామృతజీవితా నామ్॥

॥౬౫॥

ప్రాణవాయువునకును దేహమునకునుగల సంబంధమునే ఆయువు (జీవితకాలము) అనియు, ఆ ప్రాణవాయువునకును దేహమునకునుగల వియోగమునే మరణమనియు తెలియనగును మృతినొందినవానికిన్ని, జీవించియున్నవానికిన్ని ప్రాణవాయు సంఘాతమే వ్యావర్తకము (అనవాలు) గోళములు సమానములే.

॥౬౫॥

—♦ హృదయస్వరూపమ్ ♦—

శ్లో॥ పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయం చాప్యభోముఖమ్|

జాగ్రత స్తద్వికసతి స్వపత స్తన్నిమిలతి॥

॥౬౬॥

హృదయము తామరమొగ్గవలె ఉండి అభోముఖముగా ఉండును. ఆహృదయకమలము జాగ్రదవస్థయందు వికసించియు, నిద్రావస్థయందు ముకుళించియు ఉండును.

॥౬౬॥

శ్లో॥ చత్వార్యవరణాని సంతి హృదయే ద్వే ద్వే స్థితే పార్వయో
ద్వంద్వం దక్షిణ పుత్రే నీరుధిగం సంగృహ్య శోధ్యత్యజేత్ |
భూయః పుష్పస ఏవ తత్ర సిరయా సంశుద్ధర క్తం వ్రజే
ద్వంద్వం వామమిత స్ఫుతం సదభిత స్సంజీవయే ద్భృంహయేత్

హృదయమందు నాలుగుగులులగు పు నాటిలో రెండు కుడివైపుననున్న
రెండు ఎడమవైపుననున్న అమర్పబడియుండును కుడివైపుగులు పల్లెటిర క్తమును
గ్రహించి శుభ్రపరచి అక్కడనుండి సిరద్వారా అశుద్ధర క్తమును పుష్పససంహతి
లో విడిచిపెట్టును. అరక్తిమక్కడనుండి ఎడమవైపుగులులలో ప్రవేశించి ఇక్కడ
నుంచి (బృహద్ధమనీద్వారా) శరీరమునకంతకును ప్రవరించి జీవనమును పోషణమును
చేయుచుండును. ||౬౭||

శ్లో॥ హృదయం చేతనాస్థాన ముక్తం సర్వశ్రీ దేహినామ్ |
జ్ఞానక ర్మేంద్రియవ్యాప్తం మన స్స్వ దుభయాత్మకమ్ ||౬౮||
సర్వజీవులకు హృదయము చేతనాస్థానము. (ప్రాణాధార మైనస్థలము) మనస్సు
జ్ఞానేంద్రియ క ర్మేంద్రియములకు ఎల్లప్పుడప్పుడంధ ౧౧ కలుగజేయుచున్నదగుటచే
ఉభయాత్మకమగుచున్నది ||౬౮||

—♦ చికిత్సార్హ పురుషలక్షణమ్ ♦—

శ్లో॥ శుక్లశోణితసంయోగా త్పంచి భూతప్రధానః |
పుమా స్ప్రికృతిమూలత్వా చ్చికిత్సార్హో భవత్ప్రసామ్ ||౬౯||
శుక్లశోణితసంయోగమువలన పంచభూతములే ప్రధానముగాకలిగి జన్మించి
నట్టియు, ప్రకృతియే కారణముగా కలిగినట్టియు పురుషుడు (సూలశరీరము) చికి
త్సార్హుడగుచున్నాడు ||౬౯||

—♦ శరీరపోషణమ్ ♦—

శ్లో॥ సిరాధమన్యో నాభిస్థా స్సర్వం ఐశ్వర్య స్థితా స్తనుమ్ |
పుష్టంతి చానిశం వాయో స్సంయోగా త్సర్వధాతుభిః ||౭౦||
నాభిస్థానమును ఆశ్రయించియుండుసిరలు, ధమనలు సర్వశరీరమును వ్యా
పించియుండి వాతసంబంధమువలన సప్తధాతువులుచేరను పోషింపబడుచున్నవి. ||౭౦||

—♦ ఆహారగతి ♦—

శ్లో॥ ఆహారస్తు చతుర్విధోఽఖిల రసః ప్రాక్ప్రాణసంచోదితః
ప్రాప్త్యా మాశయమత్రే పాకమధురం ఘృతమ్ మేత్మకృమాత్
ఆంత్రే పాచకపి త్వవహ్నితఃనా దాప్లు స్సమానానిలా
త్సంప్రాప్యగృహణీ మితస్తు కటుతాం కోష్ఠాగ్నినా పాచితః॥

షడ్రసయుక్తమై ఆశిత, ఖాదిత, పీత, లీఢ, రూపమున చతుర్విధమగు ఆహారము ముందుగా ప్రాణనాయువుచే ప్రేరేపింపబడి అమాశయమును పొంది అక్కడ మధురపాకమును, ఘృతమును (నురుగువలె అగుటను) పొందును. పిమ్మట చిన్న పేగులయందు ప్రవేశించి అనూక్ష్యంత్రములయందు పాచకపిత్తముచే విదగ్ధమై అష్టత్వమును (పులుసుకలుగుటను) పొందును తర్వాత సమానవాయుప్రేరితంబై గృహణిని పొంది అచ్చట కోష్ఠాగ్నిచే పాచితంబై కటుత్వమును పొందును. యీగృహణి ముందుచెప్పబడుచున్నది

॥౩౦॥

శ్లో॥ కుఠో విహామా శయ పచ్యమాన
పక్వాశయా స్స్వర్ణశహస్రమారాః!
అగ్రాంతయో ర్హస్తమితం చ గుప్తే
ద్వాత్రింశి దాంత్రీం గళ ఏవ మాసీత్ ॥

॥౨౨॥

ఉదరమున ముప్పదిరెండుమూలల పరిమాణముగల నాడియున్నది ఇంద్రోకమూర కంతమందును, దానికిదిగువ పదిమూలలలో అమాశయమును, దానికి పదిమూరలలో పచ్యమా నాశయమును, దానికి పదిమూరలలో పక్వాశయమును దానికిదిగువ నొకమూర గుడస్థానమందును ఉన్నది

॥౨౩॥

శ్లో॥ భుక్తం జారరవహ్నినా సుపచితం స్యాచ్చే ద్దీన చ్చాన్యథా
త్వామ స్తత్రే స ఏవ జారరబలా త్సిద్ధగత్వమాధుర్యతాం!
ప్రాప్త్యైవామృతసమ్మిత స్సుఖకరః పుష్టాతి థాతూ స్సవై
మందాగ్నే ర్యది పాచిణో విషసమః కల్త్వాఽమృతసంమిశ్రితః॥

భుజింపబడిన ఆహారము జరిగాగ్నిచే చక్కగా పచనమైనచో రసధాతువు గామారును. అట్లు పచనము కానియడల అమము అగును. పూర్వోక్తరసము జాతరబలముచే మాధుర్య, స్నిగ్ధభావములను పొంది, అమృతతుల్యమై రసాదిధాతువులకు బలమును కలిగించును. అరసము మందాగ్నిచే పచితంబాయెనేని కటు, అష్ట, రసవిశిష్టంబై విషసమగును. లేనియడల రోగములనైనను పుట్టించును.

॥౩౩॥

శ్లో॥ ఆహారేషు బలం రసశ్చ విబలం కిట్టం భవేత్తన్మలం
వస్తా వేష్యతి మూత్రితాం మలగతిం పక్వాశయే సృంశితం
తద్విద్యాతిబహిర్వళిత్రయవథా చ్ఛాపానవాతేరణా
ర్థృ తాప్రిహ్యోక్తరస స్సమానకలితో యా త్తన్మతాం పాచిః॥

భుజింపబడిన ఆహారమునందలి సారము అయినది రసము గాను, సారములేనిది మలముగాను మారును. సారహీనమైన ద్రవము మూత్రవాహినిరలనుండి ప్రవహించి వస్త్రమందు చేరును. సారహీనమైన కిట్టము (పిప్పి) పక్వాశయమున పరిణమించును అమలము ఆపానవాయుప్రేరితమై గుదస్థానమందున్న వళిత్రయమార్గమునుండి బయటకవచ్చును. పూర్వోక్తరసము సమానవాయుప్రేరితమై ఊర్వముఖంబుగా హృదయమును చేరి యక్యత్, ప్లిహల యందలి పిత్తముచే పచితంబై రక్తధాతువుగా మారును. ||౩౪||

శ్లో॥ తదగ్గ్ర మాధార మశేషదేహ
సం చారజీవస్య విదగ్ధ మన్యత్ ।
రసశ్చ పిత్రా త్వచితం క్రమేణ
శుక్రత్వ మాయాతి రజశ్చ మాసాత్ ॥

||౨౫||

ఆరక్తము సర్వదేహమందును సంచరించు పాణిమున కాధారమైయుండును అది విదగ్ధమైనవో పిత్తమువలె రోగమును పుట్టించును. పూర్వోక్తరసమున్న పిత్తద్రవముచే పచితమగుచు క్రమక్రమముగా రక్తాదిధాతువులయొక్క స్వరూపమును పొందుచు ఒకమాసమునాటికి పురుషులకు శుక్రధాతువుగాను స్త్రీలకు రజస్సుగాను పరిణమించును. ||౨౬||

శ్లో॥ నప్రభి ర్నివసైః కేచి త్రిభి రేకేన చక్రమాత్ ।

నప్రభి ర్భూతిశాభి శ్చ ధాతుః పరిణమే దితి॥

||౨౭||

భుజింపబడిన ఆహారము ఏదేనిదివలకును, మూడేనిదివలకును ఒక్కొక్కదినమునకును, ఏదేనిదియందను, ఒక్కొక్క ధాతువుగా మారనని ఇట్లనేక నుండి గ్రంథకారులచే అనేకవిధములుగా కాలనిర్ణయము నిరూపించబడినది కల విషయమై ఇట్టిభేదములు ఆహారద్రవ్యవిధములగు గుణత్వలక్షణత్వాది గుణములచేతను ప్రభావాదులచేతను కలుగునని యుగాగ్రంథకారి యుక్కుది. ||౨౮||

—♦ గృహణీనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ అగ్న్యధిష్ఠాన మన్నస్య గృహణా ద్గృహణీమతా
 నాభేరుపరిసాహ్యగ్ని బలోపస్తంబ బృంహితా
 అపక్వో ధారయత్యన్నం పక్వం త్యజతి చాప్యధః
 మష్టిపి త్తథరా నామ యా కలా పరికీర్తితా॥
 పక్వామశయమధ్యస్థా గృహణి నా పక్వీర్తితా॥ || ౭౭ ||

గృహణి యనునాడి నాభికి పైభాగమందుడును. యిది జరరాగ్నికి ముఖ్య స్థానమై భుజింపబడిన ఆహారపదార్థములను గ్రహించి జరరాగ్నిబలముచే తాను బలి ప్తమై పక్వముగాని ఆహారపదార్థమును ధరించుచు, పక్వమయినదానిని గుర్రస్థానము నుండి ఆ 'మార్గమున జెలుపలకు త్రొక్కియుంచుడును. ఇదే పచ్యమానాశయము. మరియు గృహణి ఆనునది పక్వాశయమనకును, ఆహాశయమనకును మధ్యభాగము నందుండెడు కల అయి వున్నది. || ౭౭ ||

—♦ వళిత్రయవివరణం ♦—

శ్లో॥ ప్రవాహినీ ప్రసగణా త్సర్జనా చ్చ విసర్జనీ
 క్లుప్తీ సుంవగణీ త్యేవం గుర్రస్థానవళిత్రయం॥ || ౭౮ ||

మలమును స్రవించుచేయుటవలన ప్రవాహిని అనియు, విసర్జింపచేయుటవలన విసర్జిని అనియు, సంకుచింపచేయుటవలన సంకురిణి అనియు గుర్రస్థానమున మూడు మడతలు కలవు. || ౭౮ ||

—♦ సప్తత్వగ్నివరణం ♦—

శ్లో॥ ఎంచభూతాత్మసంయోగా త్ప్రకాశ్య సృచ్చుక్లధర్మతః
 తప్తదుర్ధే యశ్యం వ్యా త్వవో జాయంతి నష్టథా॥ || ౭౯ ||

ఆత్మకు పంచభూతములయొక్క సంయోగమవలన పక్వమయిన శుక్లశోణి తదికాలముచే కాచబడిన సాలయందు మిగిడ మొదలయినవి పుట్టినట్లు శరీరముపైన (అన కాంతిక దేహమున) ఏడు రుక్మములు పుట్టుచున్నవి. ఆన కాంతిక దేహమునగా గర్భాశయమందు శుక్ల రుక్మములు పెక్కుగా ప్రవేశించి ఘనీభావమును సేసిన ఆత్మ తి అని నెలెనునందులు. || ౭౯ ||

శ్లో॥ అద్యావఽ భాసిని వశ్చ ల్లోహితశ్చైవతామృతాః |

వేదిని రోహిణీ మాంస ధరాఃప్రోక్తాః కలాస్సృతాః || ౮౦ ||

యాయేదు చర్మములలోను మొదటిది అవభాసిని రెండవది లోహిత మూడవది స్వేత నాల్గవది తామ్ర ఐదవది వేదిని ఆరవది రోహిణి యేడవది మాంసధర యనడును. || ౮౦ ||

—♦సప్తధాతుసప్తాశయవివరణము♦—

శ్లో॥ రసాస్పృశ్చాంసమేదో స్థి మజ్జాశుక్రాంతరేష్వమి |

వాతాగ్ని శ్లేష్మామమల మూత్రంక్తాశయాంతరే || ౮౧ ||

రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్రము, అను సప్తధాతువులకును, వాత, పిత్త, శ్లేష్మ, అమ, మల, మూత్ర, రక్తాశయములకును, మధ్యభాగమందు యీవిధుకలలున్న ఉండును. || ౮౧ ||

—♦సప్తకలావివరణం♦—

శ్లో॥ మాంసా సృష్టేద శ్లేష్మావి డ్విత్త శుక్రధరాః కలాః || ౮౨ ||

కలలలో మొదటిది మాంసధర, రెండవది రక్తధర, మూడవది మేదోధర, నాల్గవది శ్లేష్మధర, అయిదవది పురీషధర ఆరవది పిత్తధర, ఏడవది శుక్లధర, అనబడును. || ౮౨ ||

శ్లో॥ యథా చిసమృణాశాని వివర్ధంతే సమంతతః |

భూమౌ సపంక్తోదకాయాం తథా మాంసే సిగాదయః || ౮౩ ||

బురదయు, ఉదకమున్న కలసిన స్థలమందు తీగెలు, అకులు, పూవులు మొదలయినవి వృద్ధిచెందెడువిధమాన మొదటిదియగు మాంసధరయు కల నాశ్రయించి శిరలు మొదలయినవి వృద్ధిపొందును. || ౮౩ ||

శ్లో॥ వృక్షాద్యథాఽ భిషృహతా త్స్వీరిణః క్షీర మావహేత్ |

మాంసా దేవం క్షతాత్త్రిషం శోణితం సంప్రసృచ్యతే || ౮౪ ||

పాఠతోహుడిన వృక్షమును భేదించినయెడల దానియందు తక్షణమే పాలు ప్రవించినట్లు, మాంసమును భేదించిన తక్షణమే రెండవకలయగు రక్తము స్రవించును. || ౮౪ ||

శ్లో॥ సూలాస్థిషు విశేషేణ మజ్జాత్వభ్యంతరాశ్రితాః॥
అథేతరేషు సర్వేషు సరక్తం మేద ఉచ్యతే॥ ౧౫౧॥

లావుగానుగడు ఎముకల లోపలభాగమందు మజ్జ అను పదార్థము ఉండును,
సన్నని ఇతరఎముకల లోపలభాగమందు మేదస్సు అను మూడవకల, రక్తముకతోల
సి యుండును. ౧౫౧॥

శ్లో॥ స్నేహం భ్యక్తే యథైవాషే చక్రింసాధుప్రవర్తతే॥
సంధయ స్సాధు వర్తంతే సంశ్లిష్టా శ్లేష్మణా తథా॥ ౧౫౨॥

యిరుగు నాళియించియుండుచక్రిము చమరుచే తడిపబడి బాగుగా తిరుగు
నట్లు హస్తపాదాదిరంధ్రలకూడ నాలుగవకలయగు శ్లేష్మముచే వ్యాప్తములై బా
గుగ చలించుచుండును ౧౫౨॥

శ్లో॥ యక్మత్సమంతా త్కోష్ఠం చ తథోంత్రాణి సమాశ్రితా॥
ఉండుకసం విభజతే మలం మలధరా కలా॥ ౧౫౩॥

మలధరమును అయిదవకల కోష్ఠంతర్గతమైన యక్మత్, స్లేహము, హృదయ
ము, పుష్పసము, పేగులు అనువానియందంతటను వ్యాపించి ఉండుకమందుండు మ
మలమును విభజనచేయుచుండును ౧౫౩॥

శ్లో॥ అశితం ఖాదితం త్రం లీధం కోష్ఠగతం నృణాం॥
త జ్జీర్ణతి యథాకాలం శోషితం పిత్త తేజసా॥ ౧౫౪॥

అశితము అనగా దంతములపని విశేషముగా అవసరములేక తినబడు అన్నా
దులు ఖాదితంఅనగా దంతములచే నమిలి భక్షింపబడు పిండివంటలు మొదలైనవి.
పీతంఅనగా పానముచేయబడు పాలుమొదలయిన ద్రవపదార్థములు, లీధముఅనగా
నాలుకతో చప్పలించబడు పచ్చర్బు మొదలయినవి, యానాలుగువిధములయిన అన్న
పానాదులున్ను, కోష్ఠమునుచెంది ఆరవదియగు పిత్తకలయొక్క తేజస్సుచే శోషిత
మై ఉచితకాలము నతిక్రిమింపక జీర్ణమును చెందును. (దీనినే గ్రహణి
యందురు.) ౧౫౪॥

శ్లో॥ యథా పయసి సర్పిస్తు గుడశ్చేత్సురసే యథా॥
శరీరేషు తథాశుక్రిం నృణాం వింద్యా ద్భిషగ్వరః॥
ద్వ్యజ్జులే దక్షిణే పార్శ్వే వస్త్రద్వారస్య చాప్యథా॥
మూత్రీసోతః పథాచ్ఛుక్రిం పురుషస్యప్రవర్తతే॥ ౧౫౫॥

పాలయము నెయ్యి, చెరుకురకము గు బెల్లము, సర్వత్రా వ్యాపించియుండు నట్లు పాణులయొక్క సర్వశరీరమును, శుక్రకల వ్యాపించియుండును. వస్త్ర ద్వారమునకు రెండంగుళముల క్రిందుభాగమున కుడిపక్కనొకటియు, ఎడమపక్కనొకటియు మూత్రోత్సాహము కలపు వాటినుండి పురుషునకు ఏడవకలయగు శుక్రము బయటకు వచ్చుచున్నది. ||౮౯||

— ♦ ధాతుమలములు ♦ —

శ్లో॥ రససేక్షణగండసంధసం
యక్యదాలంబితపిత్తహోశఽం
పుశిజం రదమేధ్రకక్షజం
సఖజం వక్త్రజ మేవ వింశుజం॥

||౯౦||

నాలుక, నేత్రములు, చెక్కిళ్ళు వీటినుండి స్రవించునది రసధాతుమలము. యక్ష్మిత్తునాశ్రయించియుండు పిత్తకోశమునపుట్టునది రక్తమలము, చెవులనుండి పుట్టునది (గులివి) మాంసమలము, దంతములు, చంకిలు, మేఘము, వీటినుండి పుట్టునది మేదోమలము, గోళ్ళు, నేత్రములు, వీటినుండి పుట్టునది ఆస్థిమలము, ముఖము నందుండు నునుపు మజ్జామలము, ముఖమంగుళ్ళు మెటివలు శక్రములము. ||౯౦||

— ♦ ఉపధాతువులు ♦ —

శ్లో॥ స్తన్యం రజో నసా స్వేదో దంతలోమాజస స్పృతాః
నారీణాం చాగ్ధ్వజం కాలా చూఢయా నశ్యే త్వచి త్వచిత్॥

— ♦ రసాదిధాతువుల కృత్యం ♦ —

శ్లో॥ ప్రణసం జీవనం లేప స్నేహధారణపూరణాః
గర్భోత్పత్తిశ్చ ధాతునాం కర్మ శ్రేష్ఠం స్మృతం క్రమాత్॥

రసధాతువులన మనస్సుకు ప్రియము, రక్తధాతువులన శరీరమునకు ఓజస్సును కృద్విపంచి జీవనాధామము మాంసధాతువులన ఆస్థులపై నంటిపెట్టుకొని యుండుట మేదోధాతువులన శరీరమునకు జిడ్డును, ఆస్థిధాతువులన శరీరమునకు ధారణాసామర్థ్యమును, మజ్జాధాతువులన ఆస్థులయందలి రంధ్రములు పూరింపబడుట, శుక్రధాతువులన గర్భోత్పత్తికలుగుట, అనునవి సంధించుచున్నవి. ||౯౧||

— యకృత్ స్వహద్యత్వత్తి —

శ్లో॥ అస్మజ శ్చేష్టాణ శ్చాపి యః ప్రసాదః పరో మతః |
 తం పచ్యమానం పితౄన వాయు శ్చా వ్యనుధావతి ||
 తతోఽస్యాం త్రాణి జాయంతే గుదం దప్తి శ్చ దేహినః |
 ఉదరే పచ్యమానానా దూధానా ద్రుక్ష్వ సారవత్ ||
 కఫశోణితమాంసానాం సారో బహ్వ ప్రజాయతే |
 యథార్థ మూష్ణణా యుక్తో వాయు స్సోత్థాంసి ధారయేత్ ||
 అనుప్రవిశ్య పిశితం పేశీ ర్విభజతే తథా |
 మేదస స్సేహ మాదాయ సిగా న్నాయుత్స్య మాఘ్నయాత్ |
 సిరాణాంతు మృదుః చాక న్నాయూనాంతు తతః ఖరః |
 అశయ్యాభ్యాసయోగేన కరోత్యాశయసంభవం || ౧౩ ||

రక్తి శ్చేష్టములయొక్క సారభాగము అత్తిమయొక్క ఉష్ణచే పక్వముగు నప్పుడు దానియందు వాయువు ప్రవేశించుచున్నది ఇందువలన ప్రాణాలకు పేగులు, గుదము, వస్తి, అనునవి జనించును ఒక గారమున నేక సాన్ని పుటముపెట్టుటచే దాని యందలిసారము (మేలిము) ఒయలుపెడలినట్లు ఉదరమందు పిత్తోష్టమువలన పచనమునుపొందు కి ఫరక్తి, మాంసములవలన వాటిసారాంశమైన జిహ్వ జనించును. పిత్తోష్టముతోకూడియున్న వాయువు రగరక్తాదులను వహించు స్తోతస్సులను విభజన చేయును. అప్రకారమే మాంసముందుప్రవేశించి పేగులను విభజన చేయును. మేదస్సుయొక్క స్వేహమునుగ్రహించి గర్భిణ్యమయిన పిత్తోష్టముచే పచనము గా వింపబడి, శిరలను స్నాయువులను ఒకంపచేయును యీ మేద స్సారిముయొక్క మృదుపాకముచే పిగులను కఠినపాకముచే స్నాయువులను కలుగును. యీవాయువు తనయొక్క స్థితి సహవాసములచే అశయములను బనింపజేయును. || ౧౩ ||

శ్లో॥ మేదో ప్రవృత్తౌ కి ఫర క్తవృత్తౌ
 కఫాప్రమేగోనిలమాంసజాంఘ్రా |
 హృదాశ్రియాః ప్రాణనహాధమన్యః
 స్వహా యకృచ్ఛాపి హృద స్త్యధస్తాత్ || ౧౪ ||

రక్తి మేదస్సారిమువలన వృక్కలు (కుక్షి గోళములు) ను, కఫరక్త సారిమువలన హృదయమును, కఫరక్తి, మేదో, వాయు, మాంస సారిమువలన వృషణములున్న,

జనించును. పాత్రవాహినీధమనులు హృదయకమలము నాశ్రయించియుండును. ఆ హృదయమునకు కిందిగా ఎడమపార్శ్వమున స్త్రీహము, కుడిభాగమున యశ్వత్థాశములున్ను ఉండును. ||౯౪||

శ్లో॥ యశ్చ స్త్రీహాంధుకా రక్తా ద్రక్త ఫేనాచ్చ పుష్పసః || ౯౫||
యశ్చత్, స్త్రీహము, ఉండుకము అనునవి రక్తమువలన జనించును. పుష్పసము (శ్వాసావయవము) రక్తము యొక్క నురుగువలన పుట్టుచున్నవి. ||౯౫||

—♦ శ్లోత్రోవివరణం ♦—

శ్లో॥ సోత్రాంసి నాసికాకర్ణా నేత్రేపాయ్యాస్యమేహనం |
స్తనౌ రక్తవహశ్చేతి నారీణామధికం త్రియం || ౯౬ ||

స్త్రీపురుషులకు నాసికారంధ్రములు, చెవులు, నేత్రములు, గుదము, నోరు మేధ్రము, అను తొమ్మిదిప్రోతస్సులున్ను సమానముగా నేయుండును. యివిగాక స్తనములు, అర్థమునుబోంచు యోనిమధ్యమందుండు నోతస్సు అనునవి మూడు ప్రోతస్సులమాత్రం పురుషులకంటె స్త్రీలకు అధికముగానుండును. ||౯౬||

—♦ మనుష్యాదిజన్మకారణం ♦—

శ్లో॥ జీవినో భూతసంయోగా త్తరుక్రిమిన్మపక్షిణః |
ఉద్భిత్స్వేదజరాయ్వండా న్యధా యాంతి న శిశ్యతే || ౯౭ ||

సూక్ష్మజీవులు పంచభూతసమావేశముచే తరు, గుల్మరూపములయిన ఉద్భిత్తుములుగాను, క్రిమిరూపములయిన స్వేదజములుగాను, మన్యవ్యపక్వాదిరూపములయిన జరాయుజములుగాను, పక్ష్యేదిరూపములయిన అండజములుగాను ఎట్లు పుట్టుచున్నవో తెలియబడదు. ||౯౭||

శ్లో॥ సూక్ష్మాః ప్రతీక్షంతి దనేరితోయ
స్వస్థో న గచ్ఛేద్దృహణీం పవిత్రామ్ |
తత్సూక్ష్మజన్మ ప్రతిబంధక త్వా
దృవ త్యవశ్యం సతుబాలగోఘ్నః || ౯౮ ||

సూక్ష్మదేహధారులయినజీవులు ఎల్లప్పుడున్ను జన్మకొరకై నిరీక్షించుచుండురు. కాన లోకగృహంతుడై ఎన్నడు ఋతుస్నానముచే (గర్భధారణకొరకు) పవిత్ర

రాలయిన తనబార్యతో కలుసుకొనడో అట్టివాడు పూర్వోక్తనూత్మజీవుల జన్మకు ప్రతిబంధకమును కలుగజేసినవాడు అగుచున్నాడు. కనుకనే ఇతడు బాలకులను గోవులను చంపిన పాపములుగలవాడగుచున్నాడు

||౯౮||

—♦ నారకజీవ కర్మజీవనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ అనాయుషో గర్భగతా అజాతా

స్తర్వాదిగా నారకజీవినస్సుః।

చరా స్తదన్యే ఖలు కర్మజీవా

స్తస్మా ద్ద్విధా జీవగణః ప్రదిప్యః॥

||౯౯||

పుట్టినవెంటనే చచ్చెడివారున్ను, గర్భమందే మృతినొందెడివారున్ను, తరుగుల్యలతాదిరూపములను పొందినవారున్ను నారకజీవులనియు, మిగిలిన తిర్యగ్జను మ్నాదులు కర్మజీవులనియు జీవగణము రెండువిధములు.

||౯౯||

—♦ కర్మజీవులకు జన్మసంప్రాప్తి ♦—

శ్లో॥ బీజాని శస్తాని భవంతు తేషు

రోహంతి వై కాని చి దేవ భూమ్యామ్।

తద్ధైవ జీవాణుషు శుక్లగేషు

భువి ప్రజాయంతి హి కర్మజీవాః॥

||౧౦౦||

విత్తినములు ప్రశస్తమైనవయినను వాటిలో కొన్నిమాత్రమే భూమియందు ఎల్లు మొలచుచున్నవో అట్లే నూత్మజీవులలో కొంతమంది కర్మజీవులుమాత్రమే శుక్లకోటితగులై జన్మించుచున్నారు

||౧౦౦||

—♦ గర్భోత్పత్తిసామగ్రి ♦—

శ్లో॥ ఋత్వంబుబీజక్షీతినంగమేన

యథాంకురాణి ప్రభవంతి నూనమ్।

ఋత్వ స్పృశారేంద్రియ రక్షగర్భా

శయైక యోగా దపి గర్భయోగః॥

||౧౦౧||

వర్షాదిఋతువు, ఉదకము, బీజము, క్షేత్రము యీ నాలుగింటినమాత్రము చేతన అంకురము లెల్లు మొలచుచున్నవో అట్లే ఋతు కాలము జరగాన్నిచే బక్యము

గావింపబడిన అన్నకసము, శుక్లశోణితములు, గర్భాశయము అను ఈనాలుగింటియు
కృ-సమాశముచేతను గర్భోత్పత్తి కలుగుచున్నది. || ౧౦౧

శ్లో॥ ఋతు గతే ప్రాగ్దివసత్రయే స్యాం
ప్రాచీనరక్తం ప్రవినశ్య పశ్చాత్ ।
నవార్తవాస్పక్కునరుద్భవేన
నారీ స్వపత్న్యార్థ వతీ ప్రభూయాత్ ॥ || ౧౦౨ ||

స్త్రీలకు ఋతు కాలమున మూడురోజులు గడిచినపిమ్మట ప్రాచీనమయిన
శోణితము నశించి నవీనశోణితము ప్రతిమాసమునను ఉత్పత్తియగుటచే స్త్రీ
పరిశుద్ధురాలై సంతానార్హత కలది యగుచున్నది || ౧౦౨ ||

— ♦ ఋతుస్త్రీ నియమం ♦ —

శ్లో॥ నవార్తవా యాదృశమీక్షతేప్రా
క్సూతే యత సాదృశమేవ పుత్రమ్ ।
తదార్తవే స్యం న నిరీక్షయేత్సా
మద్ధా విపశ్యేత తిం పురైవ ॥ || ౧౦౩ ||

ఋతుస్నాతయగు స్త్రీ ముందుగా ఎట్టిపురుషుని నిరీక్షించునో అట్టిరూపలా
వణ్యాదులుగల బిడ్డనే కనుచున్నది గాన ఋతుస్నానానంతరము (ముట్టునీళ్ళుపోసు
కున్నతరువాత) సోగరుల తండ్రి మున్నగువారిని చూడక ముందుగా భర్తనే
చూడవలయును

— ♦ ఋతుస్త్రీ సంభోగసిమేళం ♦ —

శ్లో॥ రమంతి చే త్ప్రాగ్దివసత్రయేస్యాం
మూఢా విసశ్యంతి హి గర్భనాశః ।
నోచే దసంపూర్ణ హృషీకయుక్తా
స్వల్పాయుషోవా ప్రభవంతి నూనమ్ ॥ || ౧౦౪ ||

స్త్రీ ఋతుమతిరియిన మొదటిమూడురోజులలోను రమించినయెడల అట్టి
మాఘనకు అయుర్దాయమునశించుచు మరియు గర్భముకూడ నశించును. ఒక వళ
అట్లునశించక నిలచినచు అగ్రజైకల్యమ కలిగినట్టిగాని అయుర్దాయము లేనట్టిగాని,
సంతానము కలుగుట నిశ్చయము || ౧౦౪ ||

శ్లో॥ నదీప్రవాహాభిముఖప్రయాతా
యథా నివర్తంతి ఋతుశ్శరక్తైః
నిక్షిప్తశుక్రిం బహిరేవయాయా
న్నతద్రమేత్ప్రగ్దివనశ్రీమేస్యామ్॥ ౧౦౭॥

నదీప్రవాహమునకు ఎదురుగా వేరుబడిన తృణకాస్థాదులు ప్రవాహవేగమున
కెదురుగా పోలేక తిరిగివచ్చిన కందమున ఋతుకాలమున మొదటిమాడుకోజలలో
ను ఋతుశరక్తప్రవాహమున కెదురుగా వుంచబడిన శుక్లముగర్భకోశమున చెందక
ఒయటకువచ్చునుగాన ఋతుప్రారంభమున మొదటిమాడుకోజలలోనూ స్త్రీని
ముట్టరాదు ॥౧౦౮॥

శ్లో॥ సద్యోబలహారానారీ పయ సద్యోబలప్రదం
స్త్రీయం గచ్ఛేత్ప్రయః పీత్వా స్త్రీయం త్యక్త్వా పయఃపి బేత్ ॥
స్త్రీ బలమును తత్తణుమే హరించును పాలు తత్తణుమే బలమునుకలుగజే
యును. కాన స్త్రీసంగమునకు ముందున, అనంతరమునకూడా పాలు త్రాగవలెను.

శ్లో॥ సంకోచం ప్రతిపద్యతే హనిగతే యోనిఃకదాప్యార్తవే
తన్మా స్నేందియ మాదదాశి ముఖళధర్మం ప్రపద్యధునమ్
స్త్రీణాంద్యాదశవస్సరా త్పృథ్విచాపంచాశదబ్దా త్ర్యహం
మాసస్య ప్సనరే ద్దశః శరవతి స్సంక్షీయతే శివలమ్॥౧౦౯॥

ఋతుదివసములు గతించినవెనుక యోని ముఖళభావమునుపొంది శుక్రమును
గ్రహింపసమర్థముకాదు, స్త్రీలకు ఋతుసౌదుర్భావకాలమయిన పన్నెండవసంవ
త్సరముమొదలు యాబదియవసంవత్సరం వచ్చువరకు ప్రతిమాసమునందును మూడు
కోజాలు రజస్సు స్రవించును ముదిమిచే సప్తధాతువులు శరీరమున వాడిపోవుటచే
యేబదిసంవత్సరములకుపిమ్మట రజస్సు క్షయమగును ॥౧౧౦॥

—♦ స్త్రీపురుషజన్మనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ షుక్లాధికే జన్మసుతస్య భూయా
దగ్ధాధికే జన్మ భవేత్సుతామూః
షుద్ధేదినం ద్వాదశరాత్రయశ్చ
రోగ్యా న పర్వస్వపివాదివాచ॥ ౧౧౧॥

భార్యాభర్తల సంయోగ కాలమున శుక్లభాగమధికమయినచో పురుషుడున్ను,
శోణితభాగమధికమైనచో స్త్రీయున్ను జన్మింతురు. పర్వదినంబులు, పగటిభాగము
యుతుపాత్రంధమున మొదటిమాడుకోజులు ఇవిగాక శుద్ధిదివసమున్ను పిమ్మట ప
న్నెండురాత్రులున్ను (స్నానదివసముతోసహా పదమాడురాత్రులు) సంభో
గార్హములు ||౧౦౮||

శ్లో॥ యోగ్యా చతుగేహని భర్తృయోగే

హవ్యాదికర్మ స్వపి యంచమేతు|

కేహంచి దస్యైవ మత శ్చతుర్థే

యోగ్యా న చేత్యే ష ఉపేక్షణీయః||

||౧౦౯||

ధర్మిసంయోగ విషయమై నాలుగవదివసమందున్ను (స్నానదివసమందున్ను)
హవ్యక వ్యాదికర్మలయందుమాత్రము అయిదవదివసమందున్ను అర్హురాలగుచున్నది.
నాలుగవదివసమందు సంభోగార్హురాలు కాదనెడుకొంతను, దియొక్క మతము అనుస
రింపలేనిది కాదు ||౧౦౯||

శ్లో॥ పార్దక్షిణ స్తనక్షిరా దక్షిణాంగాధికా పుమాన్|

జాయేత విషమా న్నారీ మధ్యనిమ్నోదరాయమాన్|| ||౧౧౦||

దక్షిణస్తనమందు ముందుగా పాలుపడుట, దక్షిణభాగము బరువుగానుండుట,
వీటిచే పుత్రజననమున్ను, ఎడమస్తనమనందు ముందుగా పాలుపడుట, ఎడమపార్శ్వ
ములురువుగానుండుట వీటిచే పుత్రీకాజననమున్ను గర్భముమొక్క మధ్యభాగము,
పల్లవైయుండి కనలవల్లలున్ను కలుగుదురు. ||౧౧౦||

— యమశ్చ త్రికారణం —

శ్లో॥ ఏజేతి ర్వాయురా భిన్నే ద్వా జీవౌ క్షయమాగతౌ|

యచా ప్రియభిధీనో తే ధర్మేతిరచరస్సరా||

||౧౧౧||

గర్భాశయమున శుక్లశోణితము లేకమయ్యెడు కాలమున అంతిర్యాయువు గ
ర్భమున ప్రవేశించి ఒకానొకప్పుడు భిన్నమును కలుగచేయును. అప్పుడాశుక్లశో
ణితసమదాయము చెందుఖండములుగా విడిపోవును. తదనంతర మాచెందుఖండము
లయందును చెందుకర్మజీవులు ప్రవేశించుటగలవన జన్మింతురు. ||౧౧౧||

—♦అంగోత్పత్తి♦—

శ్లో॥ అంగప్రత్యంగనిర్వృత్తి స్వభావా దేవ జాయతే।

అంగప్రత్యంగవైషమ్యం పూర్వకర్మ నిమిత్తజమ్ ॥ ౧౧౨॥

హస్తపాదాద్యవయవములున్న, అంగశ్వాది ప్రత్యంగములున్న గర్భస్థపిండమునకు స్వభావసిద్ధముగానే (సహజముగానే)జనించును. సౌందర్యాదులున్న, అంగచైకల్యాదులున్న గర్భస్థపిండములకు వారివారి పూర్వకర్మానుసారము సుప్రాప్తములగుచుండును. ॥౧౧౨॥

శ్లో॥ సన్నివేశ శృరీరాణాం దంతానాం పతనోద్భవౌ।

తలేస్యసంభవోయస్య లోష్ణామేత తస్యభావతః॥ ౧౧౩॥

కరచరణాదులయొక్క— అ కారము, దంతములు మొలచుట, ఊడుట అరిచేటలయందును, అరికాళ్ళయందును రోమములు మొలచుండుట మొగలయిన వన్నియు స్వభావముగానే కలుగున వైయున్నవి ॥౧౧౩॥

—♦గర్భమునకు మలాద్యభావకారణము♦—

శ్లో॥ మలాఽల్పపక్వాశయవాయుసూక్ష్మౌ

న్నాఽమీ జరాయో ర్ముఖివాయుమాన్దౌ।

కంఠం కపా ద్దోదితి నావృతత్వా

చ్ఛ్వాసాదికం మాతృవశా ద్భవంతి॥ ౧౧౪॥

గర్భస్థ శిశువునకు మలమున్న పక్వాశయ సబంధమయిన వాయువున్న అల్పమై యుండుటవలన వాత మాత్ర ప్రరీష విసర్జనములు ఉండవు ముఖమున్న వాయు మార్గమున్న జరాయువుచేతనున్న కంఠము కఫముచేతనున్న అడ్డగింపబడుట వలన రోదనముచేయకుండును. తల్లియొక్క ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసాదులచేతనే గర్భస్థశిశువునకు ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు చలనము నిద్ర మొదలయినవి కలుగును. ౧౧౪॥

—♦గర్భప్రాణవివరణ♦—

శ్లో॥ మనశ్శిలాగంధకచిత్రభాను

క్షౌరాదిసంయోగవశా ద్యధాగ్నిః।

అంగా న్యవక్రాంతమయే సకాలే

స్వయం తథా ప్రాణ ఉదేతి జంతోః॥ ౧౧౫॥

॥౧౧౫॥

మనుశిల, గంధకము, మూరే కాగము మొదలయిన టెరాడుల సంయోగముచే
 అగ్ని దానంతటదియే పుట్టినట్లు అన కాంతికదేహమున అంగ ప్రత్యంగములవలె
 ప్రాణమున్న దానంతటదియే గర్భస్థపండమునకు యుక్త కాలమున కలుగుచున్నది.

—♦గ ర్భ వృద్ధి♦—

శ్లో॥ గర్భస్థపిండం ప్రతిద్య మాత్మ
 భుక్తాన్నసారో రసః హనాడ్యాం
 మాతు ర్విబద్ధీకృతగర్భనాభి
 నాశాధ్వనా గర్భశిశుం వివృద్ధ్యాత్ ॥ ॥౧౧౬॥

తల్లిచే భుజింపబడిన ఆహారరసము తల్లియొక్క రసవాహనాడియందు కట్టబ
 డిన గర్భనాభినాళమార్గమున గర్భస్థపిండమును చెంది ఆశిశువును వివృద్ధిచేయును.

శ్లో॥ వాయు స్తనో త్వజ్జనిభాగమగ్ని
 పచ త్యముం సింఛతి వారి వృష్టి
 సంహంతి తం నర్థయతి ద్యు రేష
 శ్వాఖాశిరో మధ్యపడంగజుష్టః ॥ ॥౧౧౭॥

వాయువు ప్రసవ కాలపర్యంతమున్ను చేతనాసహితమయిన గర్భముయొక్క
 తాది దోషములను, రక్తాదిధాతువులను, మలములనుకరచరణాద్యంగములను, అం
 గుళ్యాది ప్రత్యంగములను, విభజనచేయుచుండును తేజస్సు గర్భమునకు రూపాం
 తరమును గలుగజేయును. ఈప్రకారము వాయువు వలన విభక్తమై తేజస్సంబంధ
 మువలన పరిణామమును (రూపాంతరమును) పొందిన గర్భమును తేజస్సు శోషింప
 చేయుచుండగా దానిని ఉదకము తడుపుచుండును. ఉదకసంబంధమువలన స్రవిం
 చు గర్భమును పృథివి గట్టిగాచేయుచుండును అట్టి గర్భమును ఆకాశము వృద్ధిచే
 యుచుండును యావిధమున పలచనుహాభూత సంబంధముచే అభివృద్ధిపొందిన గర్భ
 ము కాళ్ళు, చేతులు, శిరస్సు మధ్యభాగము, (మొండెము) అను ఆరుఅంగములతో
 కూడుకొని యుండును. మరియు ఒక్కొక్కటిగానుండు తల, కడుపు, వీపు, నా
 భి, నుదురు, ముక్కు, గడ్డము, పొత్తికడుపు, కంఠము) ఆవయవములున్న, జంటలు
 గానుండు (చేతులు, నేత్రములు, ముక్కురంధ్రములు, కనుబొమ్మలు, కణితులు, భుజి
 రిక్కులు, చెక్కిళ్ళు, చంకలు, క్షునములు, వృషణములు, ప్రక్కలు, పిరుదులు, మో
 కాళ్ళు, మోచేతులు, తొడలు, మొదలయిన) ఆవయవములున్న అంగములనియు
 శ్రోత్రమును సోత్రములున్న ప్రత్యంగములనియు తెలియదలెను. ॥౧౧౮॥

—♦గర్భిణీచ్ఛా పరిపూర్తి కారణమ్♦—

శ్లో॥ పార్థివభక్త్యానుగుణేషితాని
 స్యు దౌహృదే గర్భగతస్య దైవాత్ |
 గర్భాన్వితాయా యది తా న్యలభ్య
 స్త ద్వస్త ముఖ్యేంద్రియగర్భలోపః || ౧౧౮ ||

గర్భస్థశిశువుయొక్క పార్థివభక్త్యానుగుణ్యము లయిన శోరకలు గర్భిణీశ్రీకి గర్భధారణా కాలమున దైవవశమున కలుగుచుండును మరియు, గర్భిణీశ్రీకి దోహద కాలమున శ్రీవశేంద్రియమునకు ప్రియమైన గానాది శ్రవణమునం దిచ్చక లిగినపు డది గర్భిణీశ్రీకి లభింపజేయనియడల గర్భస్థశిశువుయొక్క శోత్రేంద్రియమునకు బాధ. ఇట్లే ఏంద్రియమునకు ప్రధానమయిన వస్తువయందు ఇచ్చకలగినపుడు ఆవస్తువ లభింపజేయనియడల గర్భస్థశిశువునకు, ఆంద్రియమునకు బాధ కలుగుటయే కాక గర్భిణీశ్రీకిగూడ పీడకలుగును గాన గర్భస్థశిశువుయొక్క బాధా నివారణార్థము గర్భిణీ శ్రీకోరెడు పదార్థములను తప్పక ఇవ్వవలయును. ఆప్రకారము ఇంద్రియార్థములయందు మనోరథపరిపూర్తి అయినయడల గర్భిణీశ్రీ కు ఖప్రసవముగ లిగి శుఖమునొందును || ౧౧౮ ||

—♦గర్భిణీలక్షణములు♦—

శ్లో॥ గర్భే విపాసా నమనాని కార్శ్యం
 భ్రూమేళనం చూచుకీకృష్ణవర్ణమ్ |
 గ్లానిశ్చ యోనిస్ఫురణం ప్రసేకం
 రోమాల్లిక్ష్మ రుధిరావబంధః || ౧౧౯ ||

దాహము, వమనములు, చిక్కిపోవుట, కినుజొమ్మలు కిలుగుకొనుట, స్తనాగ్రములు నల్లబడుట, ఆయాసము, యోని స్ఫురించుట, నోట నీర్ముకారుట, నూగారు ప్రకాశించుట శుక్లశోణితములు బయలుపడెదలకుండుట, యిట్టిలక్షణములు గల శ్రీకి గర్భధారణ కాబడినదని తెలిసికొనవలయును. || ౧౧౯ ||

—♦గర్భిణీనియమములు♦—

శ్లో॥ వ్యవాయదుఃఖార్ష భయానహేత్తి
 వ్యాయామనిమోన్నత దేశసంస్థాః |
 త్యాజ్య నిశా జాగరణుపసుప్తి
 ప్రభోజనాదీని చ గర్భవత్యా || ౧౨౦ ||

గర్భవతిగురు శ్రీ హైధునము దుఃఖించుట, అశ్వాద్యాలోహణము. భయం కరములయిన పనులను చూచుట, వినుట, శ్రమపడుట, మిట్టపల్లపు నేలయందు కూర్చుండుట, కాళ్ళు చేతులు ముడుచుకొని కుదియబడి కూర్చుండుట, రాత్రి మేలుకొనుట పగలు నిద్రించుట, అధికముగా భోజనముచేయుట, పలుమారు భుజించుట, మలమూత్రములను అనుమానముకలిగిన వెంటనే విడువక ఆటంకపెట్టుట మొదలయినపనులను మానవలెను.

॥౧౨౦॥

—ప్రసవకాలవిజ్ఞానమ్—

శ్లో॥ క్రమేణ పశ్చాన్నవమాసపూర్తా
హృద్బంధముక్తా శిథిలేచ కుక్షౌ ।
శూలాన్వితే తజ్జఘనేపురీష
మూత్రప్రసృతౌ సపది ప్రసూతిం॥

॥౧౨౧॥

తొమ్మిదిమాసములు నిండినతరువాత హృదయబంధము విడిపోయి కడుపు దిగబడి (కేరలబడి) పిరుదులయందును, ప్రక్కలయందును, శూల (పోటు) కలిగి మాటి మాటికిన్ని మూత్రపురీషములను విడిచిపెట్టవలసినఅవసరము కలిగియుండుట, మొదలయిన లక్షణములచే ప్రసవ కాలసామిప్యము తెలియనగును.

॥౧౨౧॥

—ప్రసవకాల కృత్యం—

శ్లో॥ ఉష్ణోదకాభ్యంగకృతాంచశాల
పరీవృతాం వాశితేనద్యవాగూన్ ।
ప్రసూయమానాం తు కృతోపధానా
ముక్తాసనాయాం చ వినమృసక్తిమ్ ॥

॥౧౨౨॥

గర్భిణీశ్రీకి ప్రసవకాలము సమీపించినతోడనే ఉష్ణోదకముతో అభ్యంగనముగావించి బాలకులతో చుట్టువారుకొని యుండునట్లుగాచేసి, మధురములైన పానసాదుల యధానుకూలముగా తినిపించి, మృదువైనశయ్యలయందు దిండ్లుమొదలైనవివేళ వాటియందానుకొని పరుండునట్లు చేయవలయును.

॥౧౨౩॥

శ్లో॥ అశంకినీయా అలలా శ్చతసోగ్ర
వృద్ధా స్సమర్థాః ప్రసవోపచారే ।
వికర్తితస్వీయసఖాః ప్రకామం
గర్భాన్వితాం తాముపచారయంతి॥

॥౧౨౩॥

నమ్మతగినవారును, వృద్ధురొందున్ను, ప్రసవసంబంధమయినవ్యాపారమందు నేర్పుకలవారును అయిన నలుగురు 'మంత్రసానులు' గోళ్ళు బాగుగా తీసివేసుకొనినవారై ప్రసవకాలమున గర్భిణీ స్త్రీకి ఉపచారములు చేయుచుండవలెను.

శ్లో॥ తైలాదికం యోనిముఖభిషిచ్య
గర్భాన్వితాం వీక్ష్య వదే దధాకా
స్వసేప్రవాహ స్వతతో విముక్తే
త్వద్గర్భబంధే చ పునః పున స్త్వమ్॥ ॥౧౨౮॥

అనలుగురిలో ఒక మంత్రసాని గర్భవతియొక్క - యోనిద్వారమున ముఖముగా నుండునట్లు జీడ్డుగల అముదము మొదలైన తైలదులను లేపనముచేసి పిమ్మట గర్భిణీ స్త్రీనిచూచి, ఆమూ! నీవు స్వస్థచిత్తముకలదానవై అధైర్యమునొందక క్రమక్రమముగా ముక్కు-టచే నీగర్భవాడీబంధము శిథిలమై నీగర్భస్థితమైన శిశువు బయలుపడలనట్లుల ప్రయత్నింపుము (ముక్కు-ట అనగా ముక్కు-శ్వాసను బిగించి వాయువును అస్రోమాఖముగా ప్రవర్తింపజేయుట) నీగర్భస్థితమైనశిశువు గర్భాశయమునువిడచి కొంతవరకు బయటపడినయడల దృఢముగా ముక్కు-ము. గర్భము (శిశువు) యోనిముఖమును పొందినయడల మరింత అధికముగా ముక్కు-ము అనిచెప్పవలయును. ౧౨౮

శ్లో॥ ప్రవాహణా ద్వ్యర్థకృతా దకాలే
గర్భాంగవైకల్య మనేకథా స్యాత్॥
తద్గర్భవత్యా సమయే వినైవ
ప్రవాహణం నైవ చరే దకాలే॥ ॥౧౨౯॥

ప్రసవవేదన పూర్తిగా కలుగకుండ ప్రప్రథమమునుండియే ముక్కిననో గర్భస్థపిండమునకు చెవుడు, మూగ, ప్రకృములయిన అంగసంధులు, శిరోభిఘాతము, కాన, శ్వాస శోష మొదలైన పలువిధంబులగు అంగవికారములున్ను, శోగములున్ను కలుగగలవు గాన ప్రసవభాధ అధికమై గర్భస్థపిండము గర్భాశయమును విడిచినట్లు గ్రహించి ఆట్రసమయములయందు ముక్కు-వలయునేగాని ఆకాలములయందు ముక్కు-రాదు. ॥౧౩౦॥

—• సద్యోజాతశిశూపచారం •—

శ్లో॥ శిశౌ ప్రజాతే సతి తజ్జగాయం
నిమృజ్య కంఠస్థకంఠం చ సూత్రాత్॥

బద్ధైవ నాభ్యంగుళదూరదేశే

నికృంత్య సింహే దుగ్ధచకంచ దద్యాత్ ||

||౧౨౬||

శిశువు జన్మించగానే శరీరముమీదనుండెడు మావిని జాగ్రతగా తొలగించి చేతికేరితో నేర్పుగా శిశువుయొక్క కంఠమునందున్న కఫమునంతయు మిక్కిలి జాగ్రతగా తీసి తర్వాత (నాభినాళమును లాగకుండా) నాభి వరకు అంగుళముదూరము నకుపైగా దూరముతోకట్టి మిగిలిన నాభినాళమును (అనగా కట్టుపైని) పదునైనకత్తితో బొడ్డు లాగకుండాకోసి అపైని స్నానముచేయించి అముదమును త్రాగించవలయును. సున్నిపిండి వగైరాలతో నలుగుపెట్టకుండా పెద్దపురుడు పదిరోజులున్ను సమశీతోష్ణమైన వేడినీటితోనే శిశువునకు అభ్యంగము చేయించుచుండవలయును.

శ్లో॥ తస్య స్నాన్య త్వేతిబోధనేన సహసా సంభర్తనా ద్బాలక
శ్శీఘ్రా దాహరణా త్రిదోషవిషయవ్యాప్తి స్తథోత్తేషణాత్ |
కుబ్జస్నాన్యదుపవేశనా దసమయే తస్మాదిమా న్వర్జయే
న్మాతా బాలహితార్థినీ పరిజనా స్తద్బంధుతా జాత్వపి ||౧౨౭||

బాలురు హస్తముగా లేపబడినచో భయపడుదురు భయపెట్టుట-శిశువుముగా తీసుకొనుట, ఎగర వేయుట, వీటిచే వాతపితృశ్లేష్మములయొక్క వైషమ్యస్థితి తటస్థించును. కూర్చుండకపోవలయున్న రాకుండగనే కూర్చుండపెట్టినయడల గూను రాగలదు గాన బాలరిహితపునగోరతల్లలు, నేతలు, బంధువులు యెప్పుడున్ను పయన చెప్పినపనులు చేయరాదు.

||౧౨౮||

—♦ జన్మప్రయోజనం ♦—

శ్లో॥ జ్ఞానం హి సంపాద్య ఫలం జనేస్తు
జ్ఞానం తు విద్యాభి రిమా స్తు దేహాత్ |
దేహం సదారోగ్యవశేన లభ్యం
స్వారోగ్య మారోదితసద్విధానైః ||

||౧౨౯||

జన్మ దొరికినందులకుగాను ప్రతిమానవుడున్ను సంపాదించుకొనవలసినది జ్ఞానము. ఈజ్ఞానము విద్యలవల్లను విద్యలు దేహధారణమువల్లను, దేహము ఆరోగ్యవిధులచేతను, ఆరోగ్యవిధులు పెద్దలు ఏర్పరచిన విధానాదులచేతను లభ్యములు. ||౧౩౦||

— ♦ శరీరోపయోగం ♦ —

శ్లో॥ వనే త్సదారోగ్యయుతే కళేబరే
పరత్ర చేహాపి చ సాధనం మనః |
తస్మా త్సదారోగ్యయుతం కళేబరం
జీవన్మ చాధార ముశంతి సంతః ||

||౧౨౯||

ఇహపరమలకు సాధనమైన మనస్సు ఆరోగ్యముగలదేహమందేగాని సరిగా
యుండిన కాన ఆరోగ్యముగలిగియున్న దేహమే మానవునియొక్క జీవితమునకు
మూలాధారము ||౧౨౯||

— ♦ ఆరోగ్యావశ్యకత ♦ —

శ్లో॥ చిత్తస్య నిర్వర్తయితुం ప్రవృత్తిః
కళేబరం ప్రాప్తినిధిశ్చ సప్తమ్ |
సిస్మా చ్ఛరీరస్య సుఖం నిదానం
యథాస్థితే ర్వా మనసః ప్రకామమ్ ||

||౧౩౦||

మనస్సుయొక్క ఊహలను (ప్రవృత్తులను) నెరవేర్చుటకు శరీరము ప్రాప్తినిధి
గా ఏర్పరుపబడినది కాని మనస్సు సరిగానుండుటకు శరీరారోగ్యమే కా
రణమైయున్నది ||౧౩౦||

— ♦ అచయనము కు సహజకృత్యం ♦ —

శ్లో॥ దేహస్య సర్వావయవాని సైస్య
కల్పాని తా న్యన్యపదార్థమౌక్షే |
కుర్వంతి తత్సంగర మేవ దేహే
ప్రయాతి నానావికృతిస్వరూపమ్ ||

||౧౩౧||

దేహపంజరమునందుగల అవయవములన్నియు దేహమునకు సైనికులవంటివి.
సైనికకల్పములయిన యీ అవయవములన్నియు దేహమందు ప్రవేశించియున్న చెడు
పదార్థములను తొలగించి వేయుటగాను చేయుచో గాటమే అనేక విధములయిన శో
గస్వరూపములు నా మారిపోవుచున్నవి ||౧౩౧||

—♦ మనశ్శరీరములకుగలసంబంధము ♦—

శ్లో॥ శరీరసంరక్షకజీవధారణా

శక్తిం తు చైతన్య ముశంతి పండితాః।

వినాస్య సాహాయ్య మధోపయుజ్యతే

మన శ్శరీరం న కదాపి లేశతః॥

॥౧౩౨

శరీరమును కాపాడుచున్న స్వాధారణాశక్తియే చైతన్యమనిచెప్పబడుచున్నది ఈచైతన్యసహాయములేక మనస్సుగాని శరీరముగాని లేకమాత్రమయినను ఉపయోగ పడజాలవు.

॥౧౩౨॥

—♦ చైతన్యనిర్ణయం ♦—

శ్లో॥ చైతన్య మిత్యత్ర న శోచనీయం

బ్రహ్మాండచైతన్య మితి ప్రమాదాత్।

అరూపిణ స్తస్య కుత శ్చికిత్సా

సర్వత్రాపూర్ణస్య కుతోఽధవాపి॥

॥౧౩౩

చైతన్యమనగా బ్రహ్మాండచైతన్యమని అలోచింపరాదు ఏలననగా బ్రహ్మాండచైతన్యము స్వరూపములేదనిన్ని, సర్వవ్యాప్తిమైనదనిన్ని చెందుపక్షముల యీ రెండుపక్షములయందునుకూడ చికిత్స అసంభవము

॥౧౩౩॥

—♦ చైతన్యప్రకాశ ♦—

శ్లో॥ న భా త్యగారే విశదే సదూమే

యథా న దీపం ఖలుకాంతిమ ద్వా।

చైతన్యశక్తి ర్న విభాతి తద్వ

న్తోపేషు నైషమ్యుగ తేషు దేవే॥

॥౧౩౪॥

దీపము కాంతిలక్షణము స్వచ్ఛమైనయింటియందు పుకాశించినట్లు పొగ చూరినయింటియందు ఎట్లుప్రకాశించినో చైతన్యశక్తికూడ అట్లే ధాతుక్రయ (వాత పితృజ్వ) సామ్యముగలదేహమున పుకాశించినట్లు ధాతుక్రయజైషమ్యముగల దేహమునందు పుకాశించును.

॥౧౩౪॥

శ్లో॥ చైతన్యశక్తైర్విషమస్థితీ గు
గోగ్యమస్యైవ యథాస్థితి శ్చేత్.
అన్యోన్యసంబంధవశా చ్చరీర
చైతన్యయో స్యాద్ దుగ్రహ క్షణాపి॥ ||౧౩౫॥

యాచైతన్యశక్తియొక్క విషమస్థితియే రోగము సమానస్థితియే ఆరోగ్యము
దేహమునకున్న చైతన్యమునకున్న గల పరస్పరసంబంధము వలననే రోగముయొక్క
యు, ఆరోగ్యముయొక్కయు స్థితిగతులు తెలుసుకొనబడుచున్నవి. ||౧౩౫॥
—♦ సూలదేహ సూక్ష్మ దేహములకుగలసంబంధము ♦ —

శ్లో॥ లోహస్య సూచే రివ సర్వదాపి
సూలస్య సూక్ష్మస్య తే ధానుబంధః!
న దేహసంరక్షకజీవశక్తి
ద్బంధభిన్న సతి నైవ జీవః॥ ||౧౩౬॥

నూదిగంటి కాతికిన్ని నూదికిన్ని ఉన్న సంబంధమువంటి సంబంధమే సూలదే
హమునకున్న సూక్ష్మదేహమునకున్నకలదు. ఇదియే దేహమును కాపాడుచున్న ప్రా
ణధారణాశక్తి (చైతన్యము) యీసంబంధము విడిచివేయినచో ప్రాణము దేహమును
యెడబొందును, ||౧౩౬॥

శ్లో॥ యథాతీత సైలయసి పిండి శ్చై
సర్వత్ర పూర్ణః పరిదృశ్యతేఽగ్నిః!
సూలే సమంతా దపి సూక్ష్మ దేహ
ప్రకాశసంబంధ మపి ప్రకాశున్॥ ||౧౩౭॥

యరగ కాల్పబడిన అయఃపిండిమునం దగ్నియొక్కప్రకాశమంతటను యె
ట్లుకలుగుచున్నదో సూక్ష్మదేహముయొక్క ప్రకాశసూలదేహమందును అటులనే
కలుగుచున్నది. ||౧౩౭॥

శ్లో॥ ఉష్ణం కృశానా ప్రసవే సుగంధ
స్ఫుర్భోనిలేంతర్భూ రంతరిక్షమ్!
బీజేంకుర స్త్రీరుధిరే పయో వా
చైతన్య మేవం మిళితం శరీరే॥ ||౧౩౮॥

అగ్నియగు వడిమి, పుష్పమగు సువాసన, వాయువునందు స్పర్శ, బాహ్యభ్యంతరములయందు ఆ కాశము, బీజములయందు దంకురము శ్రీరుద్ధిరమందు పాలు, ఎల్లమిలితములైయున్నవో అటులే చైతన్యశక్తియు శరీరమున మిలితమైయున్నది.

—♦ సృష్టిస్థితిలయ విషయం ♦—

శ్లో॥ ప్రజాయతే వర్ణతీ నశ్యతే సా
యథా చరశ్చ ప్యచర శ్చై విశ్వః॥
న జ్ఞాయతే కేనచి దత్యే తథ్యం
తమేక మీశంచ వినా తథా రుక్॥

॥౧౩౯॥

చరాచరస్వరూపమైన యీప్రపంచ మెల్లుపుట్టుచున్నదో యెల్లు వృద్ధినొందుచున్నదో యెల్లు నశించుచున్నదో అపరమేశ్వరునికితప్ప యెవరికిన్ని తెలుసుకొనుట కెట్లుశక్యముగాదో రోగమును అప్రకారమే యెల్లు ఉత్పత్తియగుచున్నదో యెల్లు అభివృద్ధినొందుచున్నదో యెల్లునివారణఅగుచున్నదో తెలుసుకొనుటకు శక్యము కాదు

॥౧౩౯॥

శ్లో॥ జారగో భగవాన్గి రీశ్వరో న్నస్య పాచకః।
నాక్ష ద్రసా నాపథానో వినేక్షం నైవశక్యతే॥

॥౧౪౦॥

షడ్గుణేశ్వర్యసంపన్నుడయిన ఈశ్వరుడే జరరాగ్నిస్వరూపుడై భుజింపబడిన అహారమును పచనము గావించి అతిహారసమును గ్రహించుచుండును. ఈ కార్యమును జరరాగ్నిస్వరూపుడైన చైతన్యశక్తి మెల్లునా వేర్చుచున్నదో తెలుసుకొనుటకు శక్యము కాదు.

॥౧౪౦॥

శ్లో॥ బలస్యమూలో జరగో జీవితస్య బలం తథా॥

అజ్ఞానా ద్బంధ మేత్యాత్మ జ్ఞానా స్మక్తిం చ మానవః॥౧౪౧॥

బలమునకు జరరాగ్నియు, జీవితమునకు బలమును కారణములు. అజ్ఞానమువలన బంధమును ఆత్మజ్ఞానమువలన ముక్తియును కలుగును

॥౧౪౧॥

శ్లో॥ జీన శ్చతుర్వింశతితస్యరూపే
నపుర్మహే పాపసుఖాదిరూపైః।
దేహేతిలోకే మనసా చ బుధ్యా
కామాదిభిస్తైర్దశభిః ప్రబధః॥

॥౧౪౨॥

జీవుడు చతుర్విధ శక్తివర్తనరూపమున జీవరహస్యగుహమున పాపము, పుణ్యము, దుఃఖము, సుఖము, మనస్సు, బుద్ధి, కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, మదము, మాత్సర్యము, (అహంకారము) జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియములు అనువానిచే కట్టబడి దేహ అనబడును ||౧౮౨||

—◆ శరీరపోషణమ్ ◆—

శ్లో॥ పలాశ రేఖాకృతయశ్చ భిన్నా
స్సూక్ష్మా సిరా స్వర్వతనా ప్రకీర్ణాః |
తథా మృగాశాంతరరంధ్రరూప
స్సోతాంసి భిన్నాని విసృత్యరాణి ||౧౮౨||

కన్ననినరంబులు మిక్కిలిసూక్ష్మములు అమలయందలి కేళిలనుపోలియు పెద్దనరంబులు తామరనాళములనుచోలియు శరీరమునందంతటను వ్యాపించియును వి

శ్లో॥ నద్య స్సతోయై ర్జలధిం యధైవ
తా స్తర్వయం త్యన్నరపై శ్శరీరే |
సూలాత్మికా తాసు సహస్రపూర్వా
న్యానప్రతి గ్గాత్రిసమాశ్రితాసు ||౧౮౩||

నదులు నిజజలంబుచే సముగ్రమును పెంపొందించుటలు పైఁ ఉదహరింప బడిననాడులు దేహి నేరించు ప్రహరసముచే దేహమును వృద్ధి నొందించుచున్నవి. నాటిలో పదివందల డెబ్బదిరెండునాడులు సూలనాడులు అయియున్నవి ||౧౮౩||

శ్లో॥ పంచేంద్రియాణాం చ గుణగ్రహో స్స్వ
ర్ధన్యా హి తా ఏవ సిరా శ్శరీరే |
మూలాశ్రితాః పంచ సిరాః పురోక్తా
నాభా ప్రవిష్టాః ఖలువాభిచక్రే ||౧౮౪||

పైన చెప్పబడిననాడులలో శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధాత్మకమైన పంచేంద్రియములయొక్కయు గుణములను వ్యగ్రహింపగలిగిననాడులే మిక్కిలిప్రశస్తములు యీనాడులైనను మూలాధారము నాశ్రయించి నాభిచక్రమునందు ప్రవేశించుచున్నవి. ||౧౮౪||

శ్లో॥ నాథే స్తాసు దశోర్ధ్వ మేత్వ విషయాన్వాసోక్తి జృంభానికా
 ప్రేతో మూత్రవిడార్తవాది చ దశ ప్రాప్యైవ నాథరథం ।
 తిర్య గ్వ్యప్త చతుర్భవా స్తనుగ తా శ్చిన్వంతి భుక్తద్రవం
 స్వికుర్వంతి చ రోమకూపవివరైః క్లేపాది ఘర్మం బహిః॥౧౮౭॥

పూర్వోక్తములయిన నాడులయందు పదినాడులు నాభియొక్క ఊర్ధ్వభా
 గమందు వ్యాపించి శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములను గ్రహించుచు శ్వాస,
 మాటలాడుట, ఆవలింత, తుమ్ము, నవ్వు మొదలయినవాటినిన్ని పది నాడులు నాభి
 యొక్క ఆ భాగమందు వ్యాపించి రేతస్సు, మూత్రము, మలము, ఆర్తవము,
 మొదలయినవాటినిన్ని అడ్డముగా వ్యాపించిన నాలుగునాడులయందు బయలుదేరిన
 ఆ నేకములగు నాడులు రోమకూపములయందు ప్రతిబద్ధములయి దేహమంతటను
 వ్యాపించి భుజింపబడిన అన్న పానసారమును దేహమంతటను వెదజిమ్ముచున్నవి
 మరియు స్నానార్ధ్యంగ లేపనాదులను రోమకూపములనుండి దేహములోని కాకిర్నిం
 చుచున్నవి దేహములోని చమటను స్వేదమును వెలికి వ్రోయుచున్నవి. ॥౧౮౭॥

శ్లో॥ బర్హో యథాంగై రివ చక్రినాభి
 ర్బద్ధ స్త్రిగాభి ర్మనుజస్య నాభిః ।
 ప్రాణాశ్చ నాభీ సహజానుబంధాః
 పరస్పరేణైవ కృశానుదార్యోః ॥ ౧౮౮॥

అట్లచే బండి కింబైనడిమితూమువలెనే నీరలచే మను లయొక్క నాభి
 యు కట్టబడియున్నది అగ్నియు ఆరణియువలె ప్రాణములు నాభియు సహజాను
 బంధము. (అవిచ్ఛిన్నానుబంధము కలిగియున్నవి ॥౧౮౮॥

శ్లో॥ వ్యాఘ్రవం త్యభితో దేహంనాభితః ప్రసృతా స్త్రిరాః ।
 ప్రతాగః పద్మినీకండా ద్భిసాదీనాం యథాజలమ్ ॥ ౧౮౯॥

తామర కాడ మొదలయినవి దుంపనుండి బయలుదేరి నీటియందంతటను వ్యా
 పించినటుల నీరలు నాభినుండి బయలుదేరి శరీరమంతటను వ్యాపించును ॥౧౮౯॥

శ్లో॥ ఆసాదతః ప్రభృతి గాత్రమశేష మాసా
 మామస కా దపి చ నాభిపురస్థితేన ।
 ఏతస్మద్దంగ ఇవ చర్మమయేన బద్ధం
 దేహం నృణామిహసిరాశతనప్తకేన ॥ ౧౯౦॥

నాభిస్థానమునాశ్రయించి పాదము మొదలు శిరఃపర్యంతము వ్యాపించియుం
డెడు ఏడువందలనాడులచే మానవులశరీరము పృథంగము చర్మముచేతట్టజడినట్లు
బంధింపబడియున్నది

—◆ నాడిపరిజ్ఞానం ◆—

శ్రో॥ అనామికాతర్జనిమధ్యమాను
ద్వంద్వేషు వాతాగ్నికశాంశ్చ మిశ్రాన్ |
మందా దశర్ణం సమశస్త్యరోగ
మసాధ్యసన్నీదృగదృష్టితాఙ్గాత్ ||

అనామిక శ్రేణియందు సాతనాడియు, శక్తనీశ్రేణియందు పితృనాడియు, మధ్యమశ్రేణియందు క్లేష్టనాడియు, మందగతిరలన అశ్లీలనాడియు, ద్వంద్వంగులయందు మిశ్రానాడియు, ౪౫ * ౩వ అంగనాడియు ఒకమారు కనుపించియు ఒకమారు కనుపించియుండల సాధ్యనాడియు, వాతపిష్టశ్రేష్ఠములలో ఫలానినాడి అని తెలుసుకొని ఒక నిలువేసిలో నుండి ముఛిని పాతనాడియనియు తెలియజేయును.

—◆ నవనాక్షి విరయం ◆—

శ్రీ॥ పితృష్ఠానిలాక్షణ్యోగ్యసన్నికనామకా॥
 పేష్టువెత్తినేమవార నీతివైత్యాః ప్రకీర్తితాః॥ ॥౧౫౦॥

(1) పిత్తనాడి (2) క్షేష్మనాడి (3) వాతనాడి (4) ఉష్ణనాడి (5) అశ్మ
స్యనాడి (6) సంస్థానాడి (7) క్షేష్మస్తానాడి (8) క్షేష్మవాతనాడి (9) నీత
పిత్తనాడి అని నాడీభేదము. తొమ్మిదివిధములైయున్నది. [౧౫౦]

—◆ సీమ నామనాడిభేద వివరము ◆—

శ్లో॥ అహముఖ స్త్రిప్రతి స భిషగః
పుంసాం సదా పూర్వముఖో నధూనామ్ |
అసూయమాసం నిరపాయమేవ
విభజ్జినారీ కలాం యత సత్ ॥

నాభికమలము పురఃపులకు అథామిఖముగాను శ్రీలకు ఊర్ధ్వముఖముగాను
(సంపుటముగా) ఉండును. గమకనే శ్రీ ప్రసవ కాలమువరకు గర్భస్థపిండమునకు
ఎట్టిఅపాయము కలగకుండా తొమ్మిదివహసములు మోయగలుగుచున్నది ||౧౫౧||

శ్లో॥ శత్రూర్కృతవైషమ్యనశేన నాడీ

వామేనధూనా మపి దక్షిణే చ|

పుంసాం ప్రకోషే పరివృత్యతే రు

గృలాబలజ్ఞాన నిదానయోగ్యా|

||౧౫౨||

అనాభికమలముయొక్క భేదముచేతనే నాడి శ్రీలకు ఎడమపార్శ్వమందు
పురుషును కుడిపార్శ్వమందున్న ఉండి రోగములయొక్క సాధ్యత్వాసాధ్యత్వము
అను తెలియజేయుచున్నది. గాన ముగియ (మణికట్టుదగ్గర) పరీక్షింపబడుచున్నది.

—♦ నాడీపరీక్షాక్రమం ♦—

శ్లో॥ నాడీ యస్య స్పందతే హ్నాకదైవ

స్రింశద్వారం శీవితం శస్యలోకే|

స్థిత్యాస్థిత్యా స్పందతే చేత్రధేవ

క్షీప్రిం వైద్యా ద్దృఢితస్య సురోగి||

||౧౫౩||

ఏరోగియొక్క నాడి ఏకరీతిగా ముప్పదితృటి కాలములు మోచుచున్నట్లు లేక
ముప్పదిచెట్టలు వరుసగా క్రిక్కులుచుండునో అట్టిరోగి ఎంతఅపాయసిద్ధిలోనున్నను
తప్పకజీవించును ఏరోగినాడి అగిరికి క్రిక్కుచుండునో అట్టిరోగిని వైద్యుడు శీఘ్ర
కాలముననే విడిచిపెట్టవలెను ||౧౫౪||

శ్లో॥ వాద్యై రనేకై రమృగపక్షియానై

గ్రింధేషునాడీ గతి రీరితాపి|

విజ్ఞాయతేనాధునికై ర్గుణేభ్యః

పినా తదభ్యాసకృతప్రియజ్ఞైః||

||౧౫౫||

వైద్యగ్రంథములయందు నాడీగమనము, మృగములయొక్కయు, పక్షుల
యొక్కయు, నడకలతోను, వాద్యభేదములతోను, గర్భశ్శి చెప్పబడవది, అయిన

పుటికిన్ని ఆఉదాహరణమలవలన నాడీగవనము తెలియబడుటద్వగ్లభము. గుణముల
ననుసరించియే తెలియబడవలయును

||౧౫౪||

శ్లో॥ యథాక్షరాణా మనుభూతిమాత్రా

త్సమస్తశాస్త్రవ్యవహారశక్తిః।

నాడీపరిజ్ఞానవశా త్సమస్త

రూపమయానా మనుభూతసిద్ధిః॥

||౧౫౫||

కేవల అక్షరజ్ఞానమాత్రముచే సమస్తశాస్త్రగురవపారసామ్యము అలవడు
చున్నట్లు నాడీపరిజ్ఞానమలవడిన నా సమస్తశోగనిరూపణాశక్తియు కలుగును

శ్లో॥ నాడీపరీక్షార్జనధీ ర్విసప్తా

సర్వత్ర లభ్యైర్జ్వర మాన యంత్రైః।

దీక్షావతోపి శ్రమసాధనీయ

ఇన స్వపాకే షరవాకభుక్తైః॥

||౧౫౬||

భోజననియమముగలవానికికూడ పరిపాకభోజనమువలన శ్రమసాధ్యమైన
స్వయంపాకభోజనమందు శ్రద్ధతగ్గినట్లు సర్వత్ర లభ్యమగుచున్న జ్వరమానయం
త్రము (ధర్మామృతగు) చే నాడీసంపాదనాశ్రద్ధ ప్రస్తుత కాలమం దడుగంటి
నదని చెప్పవచ్చును.

||౧౫౭||

శ్లో॥ జ్ఞానోపి వా స్వేన పురా స ఏవ

స్థానా త్పరత్రైవ నిరీక్షిత శ్చేత్।

యథాచరాయ స్మృతిగోచర న్నన్య

న్నాడీ తథా ద్విత్రినిరీక్షణేన॥

||౧౫౮||

పుర్వము తనచేతెలియబడినవాడయినను ఆస్థానమందుతప్ప తదితరస్థానమం
దున్నప్పుడు అతనినిపోల్చుటకు చాలా కాలమువరకు శ్రమకాదు. అప్పకారమే
నాడీసంచారముకూడా రెండుమూడుపర్యాయములు చూచినగాని పోల్చుటకు
శ్రమకాదు,

||౧౫౯||

శ్లో॥ స్త్రీచే దార్తవగర్భిణీ వివరణాదీ న్యాయాణికాలం విషం

మూత్రం తత్సృగతిం పురీషసుఖనిద్యే జీర్ణశక్తిం క్రిమిాన్।

వ్యాధే ర్లక్షణ మిందియం సుఖరుజో భుక్తాషధం తత్ఫలం

రూపస్పర్శవశబ్దేత్య రసనా నాడీ జ్వరాభ్యానకాన్॥ ||౧౬౦||

శోగి శ్రీ ఆయినచో ఋతుసంబంధమైనట్టియు, గర్భిణీసంబంధమైనట్టియు పరిసరసంబంధమయినట్టియు కాలభేదములను, కాలపరిమితులను - టిలోపచ్చిన లేక వాటిలోయిండ్లకు వైషమ్యస్థితులనున్న శ్రీపురుషులకు అందరకును వ్యాధి ఎంత కాలమునుంచి ఉన్నదియు, విషప్రయోగములేగిలిన అనుమానమును, మూత్రముయొక్క-స్థితిని, తత్వమును (వేడితత్వమయినది, లేక వాతతత్వమయినది, క్లేష్మతత్వమయినది, ద్వంద్వతత్వమయినది) విశేషనముయొక్క-స్థితిని, నిద్రపట్టుచున్నది లేనిదిన్ని, జీర్ణశక్తి సరిగానున్నది లేనిదిన్ని, క్రిములను వ్యాధియొక్క-స్వభావమును, ఇంద్రియస్థితిని, సుఖవ్యాధులువివరమును, శోగోపకాంతికారకు లోగడవుచ్చుకున్న మందులను, వాటివలనకలిగినఫలితమును, రూపము, స్వరూప, శబ్దము, నేత్రములు, నాలుక, నాడి, అప్పుడప్పుడు జ్వరమువచ్చుఅలవాటు, నల్లమందు మొదలైనవస్తువులయొక్క అలవాటు వీటినన్నింటిని ముందుగా తెలుసుకొనవలయును. ||౧౫౮

—♦ నాడీదేవతలు ♦—

శ్లో॥ వాతనాడ్యా భవే ద్బ్రహ్మ
పితృనాడ్యా శ్చ శంకరః!
క్లేష్మనాడ్యా భవే ద్విష్ణు
రాక్షసీదేవా స్త్రయో మతాః!

||౧౫౯||

వాతనాడికి బ్రహ్మ, పితృనాడికి శంకరుడు, క్లేష్మనాడికి విష్ణువు అధిపతులు

—♦ వాతాదులకుస్థానములు వాటిగతులు ♦—

శ్లో॥ వాతస్య పశ్చాత్యయ మేవ ముఖ్యం
పితృస్య నాభి ర్హృదయం కఫస్య!
వృద్ధిః క్షయ స్థాన మథార్థ త్విర్య
క్త్వోక్తమర్థాపి విబంధనేషు!

||౧౬౦||

వాతమునకు పశ్చాత్యయమున్ను, పితృమునకు నాభిస్థానమున్ను కఫమునకు హృదయమున్ను ముఖ్యస్థానములు. వాతాదిద్రిదోములయొక్క-గతులు వృద్ధి, క్షయము, స్థానము, అని మూడువిధములు. వాతాదులు తమతమస్థానములయందు అధికముగా వృద్ధిసొందుట వృద్ధితగ్గియుండుటక్షయము, వృద్ధిక్షయములు లేకుండుట స్థానము. మరియు యీవాతాదులు శరీరమున కిందికిని పైకిని అడ్డముగాను, వ్యాపించుగతిభేదములు మూడు. త్వక్కు-అయందును, కోష్ఠముయందును మర్మయొక్కయు, అస్థులయొక్కయు సంధులయందును సంకరించుగతిభేదములు మూడు. యీవిధముగా దో

షమలకు గతిభేదములు లోమ్యుదివిధములు. యీగతిభేదము ననుసరించి చికిత్సకూ
డా భిన్నమైయుండును. ||౧౬౦||

—♦ అష్టసానపరీక్ష —
బుధ

శ్లో॥ రోగాక్రాంత శరీరస్య స్థానా స్యష్టౌ పరీక్షయేత్ |
నాడీం మూత్రం మలం జహ్వం శబ్దస్పర్శరుగాకృతీః ||౧౬౧||
ప్రతిరోగమందు శైద్యుడు మందుగా రోగియొక్క నాడి, మూత్రము, మల
ము, నాలుక, మాట, స్పర్శము (తను కాఁ) నేత్రములు, ఆకారము అను అష్టస్థా
నములను బహునేర్పుతో పరీక్షింపవలెను ||౧౬౧||

—♦ నాడి తెలియనివారు —

శ్లో॥ కలంజమాంసా నిలమద్యపాయినాం
సుప్తగ్రహవేళిత రాజయత్క్షణమ్ |
స్తూతాశితశ్రాంతకృశోపవాసిగాం
నాక్రిందితోన్మృతైవితంబసంగినామ్ ||౧౬౨||

గంజాయి, మాంసము, పాత్రాచారము, మద్యసానముకలవాడు, నిద్రించిన
వాడు, గ్రహవేళముకలవాడు, క్షయరోగముగలవాడు, స్నానముచేసినవాడు,
రోదనముచేసినవాడు, అలసినవాడు, కృశించినవాడు, ఉపవాసముచేసినవాడు, భో
జనముచేసినవాడు, ఉన్మాదముకలవాడు, స్త్రీసంభోగముచేసినవాడు, వీరలకునాడి
సరిగా తెలియదు గాన ఇట్టిపనులచేసినవారికి శైద్యుడు (వెంటనే) నాడీపరీక్ష
చేయకూడదు. ||౧౬౨||

—♦ నాడులయొక్క ఉత్పత్తి —

శ్లో॥ హృదంతరప్రాణమరుత్ప్రకంపా
చ్చిన్వంతి నాడ్యో రుధిరం శరీరే |
రక్తప్రసారవ్యవహారద్వష్టా
నాడ్యో భవేయు ర్యది రుక్తదైవ ||౧౬౩||

హృదాకాశవర్తియగు ప్రాణనాయువుయొక్క గతివిశేషముచే రక్తవాహి
నులు అగునాడులు రక్తమును శరీరమునందంతలను ప్రసరింపజేయుచున్నది. అనా
డులు రక్తప్రసారవ్యవహారమునందనుమర్గములైనయడల అప్పుడే రోగము సుభ

వించుచున్నది. ఈ గాహరణ—ఒకానొకప్పుడు కొన్నిచోట్ల ప్రసవభారముచేబనించిన శిశువునకు అలజడికలుగుటవలన ప్రాణవాయువు చలించని కారణముచే ఏడవని యడల ఆ శిశువుయొక్క గుండెలమీదనున్న, గుండెలకడుగుగా వెన్నుమీదనున్న చరిచెదరు ఇట్లు చరిచినతరువాత ప్రాణవాయువు చలించుట కారంభించి శిశువు ఏడ్చుట మొదలుపెట్టును. దీనినిపట్టి ఆలోచించగా ప్రాణవాయువుయొక్క చలనమే జీవితము అని తేటబడుచున్నది. గుండెలపైనిచరిచెడు ఆచారమును వినుచున్నాము

—♦ వాతాదులకు నామసార్థకృం ♦—

శ్లో॥ శరీరదూషణార్ద్రోషా ధాతవో దేహధారణాత్ |

హాతపి త్రకఫాజ్జేయూ మలిసికరణా న్మలాః || ౧౬౪ ||

వాత పిత్త కఫములను యీమాడు ధాతువులను శరీరమును దూషించుటచే, దోషములనియు, దేహమును ధరించుటచే ధాతువులనియు, రసాదిధాతువులను మాన్యపరచుటచే మలంబులనియు చెప్పబడుచున్నవి || ౧౬౪ ||

—♦ వాతవివరణం ♦—

శ్లో॥ శ్వాసానాఽదిక మాదధాతి హృది యః ప్రాణోధవత్పంచధా
నాభా వాత్మికతాని జ్యోతి యధాకాలం సమాన స్తథా |

జిర్ణ హాతి గుదే త్వసానసనః కంఠే ప్పుదాన స్వసం

వ్యాస స్వస్తితినా నస్పృష్టుతా మేషాపి సూతేనిశమ్ ||

వాతపిత్తశ్లేష్మంబులు సానభేదముచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా విరువిధములుగా నుండును. వీటిలో వాతము హృదయమునుండి గర్భాశయము దన్నాదులను ప్రవేశింపజేయుచు ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములను కలుగజేయుచు ప్రాణవాయువనియు వాభియందుండి అన్నాదులనుజీర్ణింపజేయుచు సమానవాయువనియు గుదముందుండిమలమూత్రరేతిస్సులను ఆముఖమునొందించుచు అపానవాయువనియు కంఠమందుండి సంభాషణాదులను పుట్టించుచు ఉదానవాయువనియు సర్వశరీరమును వ్యాపించి స్వేదాసృజ్ని మేషాదులను పుట్టించుచు వ్యానవాయువనియు చెప్పబడును

—♦ పిత్ర వివరణం ♦—

శ్లో॥ అగ్న్యశయత్వగ్యకృదక్షిహృత్సు

స్యా త్పచకభ్రాజకరంజనాని |

ఆలోచకం సాధక మేవ జీర్ణ

ప్రభాస్మిరుజ్జనధయఃక రోఽఽ ||

|| ౧౬౬ ||

అగ్నిశయమందుండి అన్నాదులను పచనంబు గావించుచుపాచక పితృమనియు
చర్మమనుండి అభ్యంగరేపాదులను పచనంబుగావించుచు శరీరమునకు కాంతిని క
లుగజేయుచు బ్రాజకపితృమనియును యక్షత్వనందుండి సహధాతువును రక్తధా
తువుగా పరిణమింపజేయుచు రంజకపితృమనియును నేత్రములయందుండి నీల, పీత,
నూత్న, స్థూలరూపాదిభేదవిజ్ఞానమునకు లుగజేయుచు ఆలోచకపితృ మనియును
హృదయమందుండి మేధ, పృజ్ఞ వీటినికలుగజేయుచు సాధకపితృ మనియునుచెప్ప
బడును. ||౧౬౬||

—♦ శ్లోష వివరణం ♦—

శ్లో॥ తనౌ సదా మాశయశీర్ష కం
హృత్సంధిషు క్లేగకస్నేహహ్యే ।
స్థైర్యం పటుర్యం రసనావలంబ
శ్లేష్మాణి కుర్వంతి యథోచితేన ॥

||౧౬౭||

అమాశయమందుండి శ్లేషమనియును శిరస్సునుండి స్నేహమనియును కంఠ
మునుండి రసనమనియును హృదయమందుండి ఆవలంబకమనియును సంధులయం
దుండి శ్లేష్మకమనియును చెప్పుటను శరీరమునకు సిరత్వమును, పటుత్వమును
కలుగజేయుచున్నది ||౧౬౮||

శ్లో॥ అరు స్సమస్తానిరసత్ప్రసారా
త్తత్కేనలద్వి త్రి చతు ర్భూతానామ్ ।
స్వాత్స్వసలే గుర్విషమప్రసారా
త్తద్వాయుచారః ప్రతిబింబనాడ్యా ॥

|| ౧౬౯ ||

ప్రాణాని పంచకాయువులును తమ తమ స్వస్థానములయందు య చితము
గా ప్రసరించుచుండుటవలన ఆరోగ్యము, వీటిలో ఒకటిగాని రెండుగాని మూడు
గాని నాలుగుగాని అయిదుగాని షాచ్చుగాగాని తక్కువగాగాని ప్రసరించుటవల
న ఆనారోగ్యమున్ను గలుగుచుండెను. అనాయుపంచారము ప్రతిబింబస్వరూప
మయిననాడిచే తెలియబడుచున్నది ||౧౭౦||

—♦ శ్వాసవివరణం ♦—

శ్లో॥ శ్వాసాష్టథా రోగవతాం భవంతి
హృత్సంధి తే తత్త్రిగుణా ద్విఘట్యం ॥
హృచ్ఛ్వాసత స్తత్ర చతుర్గుణైః
స్పందేద్వికారేషు వివర్యయేన ॥

||౧౭౧||

అశోగ్యవంతునికి ఒక విఘడియ కామమలో అరు ఊచ్చాస నిశ్వాసములును
అశోచ్చాసనిశ్వాసలకు మాదురెట్లధికముగా హృదయస్పందమును, అహృదయస్పం
దమునకు నాలుగురెట్లధికముగా నాడియుచలించుచుండును శోగవికారాదులయం
దు యీ చెప్పబడినరీతికి కృత్రికముగా నుండును ||౧౬౯||

—♦ కోష్ఠవివరణం ♦—

శ్లో॥ శ్లానా న్యామాగ్ని పక్వానాం మూత్రేన్య రుధిరన్య చ |
హృదున్దుకః పుష్పచశ్చ కోష్ఠ ఇత్యభిధీయ తే ||౧౭౦||
అమాశయము, అగ్నిశయము, పక్వాశయము, మూత్రాశయము, రక్తాశ
యము, హృదయము, ఉండుకము, పుష్పసము, అనునవి కోష్ఠస్థానములు ||౧౭౧||

—♦ కోష్ఠవిశేషవివరణం ♦—

శ్లో॥ సప్తాధ్వ స్వర పేటికాన్నసరణి ర్హృత్పుష్పహ భ్రాజకం
కాలేయం ద్విదళం యక్ష్మ త్రిలవరం జీర్ణాశయః ప్రహామ్ |
అన్యోన్యానుగతాని పిత్తనిలయం చాత్రాననం వృక్వకం
మూత్రాండో క్రిమికా పురీషనిలయః కోష్ఠేత్రిమూత్రాశయః
కోష్ఠమందు (కంఠము మొదలు అసనమువరకుగల మొండెమునందు) సప్తపథ,
స్వరపేటిక, అన్నవాహిక, హృదయము, పుష్పసములు, (ఊపిరితిత్తులు) భ్రాజక
ము, హృదయకుహరమునకును గర్భకుహరమునకును మధ్యగానున్నపొర యక్ష్మత్ అని
యు, తిలకమనియు, సంజ్ఞ కల రెండుదళములకల కాలేయము, జీర్ణాశయము, స్త్రీహ
పిత్తకోశము, అంత్రముఖము, వృక్వకము మూత్రపిండములు క్రిమిక, మలకోశము,
మూత్రాశయము కలవు. ||౧౭౨||

—♦ దేహతత్త్వం ♦—

శ్లో॥ మట్కుక్రిం షోడశాధారం త్రిలక్ష్మ్యం భూతంచకమ్ |
దేహస్థం యో నజానాతి సద్వైద్య స్స కథం భవేత్ ||౧౭౩||
మూలాధారాదిచక్రములు అరు దశేంద్రియాద్యాధారములు పదిహారు. ద్ర
ష్టృదర్శనదృశ్యత్యాదిలక్ష్మ్యములు మూగు. సృజన్యదృశ్యపంచీకృతభూతములు అ
యిదు. యీదేహమునందందరికిని యుండును. వీటిని తెలుసుకొననివాడు వైద్యుడె
ట్లగును, వీటిని తెలుసుకొననివాడు వైద్యుడుగాడనుమాలు. ||౧౭౪||

—♦ అష్టచక్రీనామములు ♦—

శ్లో॥ ఆధారం చాప్యధిష్ఠానం మణిపూర మనాహరం |
విశుద్ధాజ్ఞా సహస్రార ద్వాదశాంతాని తాని హి ||౧౭౫||

మూలాధార, స్వాధిష్ఠాన, మణిపూరానాహత, విశుద్ధాజ్ఞా, సహస్రార, ద్వాదశాంతములని చక్రములు యెనిమిది. వీటిలో మొదటివి అరుదు పట్టచక్రము లు అనియు మొత్తమన్నియుకలసి అష్టచక్రములనియు వ్యవహరింపబడును. ||౧౭౩||

—♦ అష్టచక్రస్థానములు ♦—

శ్లో॥ పాయ్యంగనాభిహృదయ కంఠభూమిధ్యమస్తకాః|

స్కంధాపరి శిరోధస్తా తక్రమేణైవ తనా నృణాం ||౧౭౪||

గుదస్థానమున మూలాధారచక్రమును, మేధస్థానమున స్వాధిష్ఠానచక్రము ను, నాభిస్థానమున మణిపూరచక్రమును, హృదయస్థానమున అనాహతచక్రమును కంఠస్థానమున విశుద్ధచక్రమును, భూమిధ్యమన అజ్ఞాచక్రమును, కపాలమందు సహస్రారచక్రమును ముచ్చిలిగుంటయగు ద్వాదశాంతచక్రమును కలవు ||౧౭౫||

—♦ పట్టచక్రస్వరూపం ♦—

శ్లో॥ ఆధారస్తు చతుర్ద్యోరుణరుచి ద్వాసాంతవర్ణాశ్రియ

స్వాధిష్ఠాన మనేక నైద్యుతనిధం బాలా న్నపట్యత్రకమ్|

రత్నాభం మణిపూరకం దశదళం ఆద్యం ఘకారాంతకం

వర్ణద్వాదశకం త్వహాతపదిం సైమం కరద్యోతకమ్ ||౧౭౬||

మూలాధారచక్రము నాలుగుదళములుకలిగి ఎనిమిదికాంతికలిగి నాలుగుదళములయందు వరుసగా వ, శ, ఎ, గ, అను నాలుగుఅక్షరములు కలిగియుండును స్వాధిష్ఠానచక్రము అరుదళములుకలిగి అనేకమైనమెరుపులవలె దేదీప్యమానమై అరుదళములయందు వరుసగా బ, భ, మ, య, ర, ల అను అరుదక్షరములుకలిగియుండును. మణిపూరచక్రము పదిదళములుకలిగి రత్న కాంతికలిగి పదిదళములయందు వరుసగా ట, ర, డ, ధ, ణ, త, థ, ద, ధ, న అను పదిఅక్షరములు కలిగియుండును. అనాహతచక్రము పండ్రెండుదళములుకలిగి బంగారువంటి పసుపురంగుకలిగి పండ్రెండుదళములయందు వరుసగా క, ఖ, గ, ఘ, బ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, ట, ర, అను పండ్రెండు అక్షరములు కలిగియుండును. ||౧౭౭||

శ్లో॥ మాతృదిస్వరపోడశాక్షరయుతం జ్యోతిర్విశుద్ధాబుజం

హంతుం ద్వ్యక్షరసంయుతం ద్విదళకం రత్నాభమాజ్ఞాపురమ్

తస్మా దూర్ధ్వవిధాముఖం వికసితం పద్మం సహస్రీచ్ఛదం

నిత్యానందమయం సదాశివపదం జ్ఞేయం సమస్తైరిదమ్ ||౧౭౮||

విశుద్ధచక్రము పదహారుదళములకలిగి పృథ్వీకాళమానమై పదహారుదళముల
యందు వరుసగా అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఊ, ఊ, ఋ, ఋ, ఌ, ఌ, ఐ, ఐ, ఓ, ఓ, ఔ
అను పదహారు (అచ్చులు) అక్షరములు కలిగియుండును. అక్షరచక్రము రెండుదళ
ములకలిగి రత్నవికారమయిన కాంతికలిగి రెండుదళములయందు వరుసగా హం,
క్షం, ఆను అక్షరములకలిగియుండును. అట్టి అక్షరచక్రమునకుపైనున్న శిశోమధ్య
భాగమందు సహస్రార్ధకములయండును. యిది రేయిదళములకలిగి అక్షరముఖమై
వికశించిన పద్మాకారముకలిగి నిత్యానందస్వరూపమై పంచేశ్వరస్థానమైయుండు
ను. యిదియే ముముక్షువులచే తెలుసుకొనఁతగినవైయున్నది, యిదిగాక ద్వాదశాంత
మనుషేగుల చక్రము ముచ్చిలిగుంటయందుకలదు. ద్వాదశాంతమనగా జ్ఞానేంద్రి
య కర్మేంద్రియములు పదియు, మనోబుద్ధులు రెండును కలిసి పండ్రెండు ఇవి ఇ
క్కడ లయమగును గాన ద్వాదశాంతమనిపేరు యిందున హరిపబడిన యెనిమిదిచ
క్రములును యోగశాస్త్రమునకు సంబంధించినవి. ||౧౭౬||

— ♦ షోడశాధారములు ♦ —

శ్లో॥ దశేంద్రియాణి చిత్తంచ మహాభూతాని పంచచ |

ఆధారాష్టోడశ జ్ఞేయా స్వయం వ్యాప్యం జగత్స్థితమ్ || ౧౭౭ ||

జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియములు పది. చిత్తము, అపంచీకృతపృథివ్యాధిభూత
ములు ఆయిను, ఇవి పదహారు ఆధారములు ప్రపంచమంతయు కీటిచే వ్యా
ప్తమైయుండును. ||౧౭౮||

— ♦ త్రిలక్ష్యములు ♦ —

శ్లో॥ వక్త్రవచనవాక్యాది దృష్టుదర్శనదృశ్యకమ్ |

శోత్రశ్రవణశృంగ్వ్యాది త్రిలక్ష్యం త్రిపుటిశ్చుతమ్ || ౧౭౯ ||

వక్త్ర, వచనము, వాక్యము దృష్ట. దర్శనము, దృశ్యము, శోత్ర, శ్రవణము,
శృంగ్వ్యాదులు యీ మొదలైన త్రిలక్ష్యములే త్రిపుటిఅనియు, పంచీకృతపృథివ్యాదులు
భూతపంచకము అనియు చెప్పబడుచున్నది. ||౧౮౦||

ఇతి శ్రీ చిత్రాగదసంగ్రహశ్లేశీసోమయాజనత్వధే

(స త్ప థ పృ క రణే య)

శ రీ ర పృ క రణమ్ ||

చిత్రాంగదసంగ్రహశ్లే శ్రీసోమయాజినతుధే

నిదానప్రకరణమ్

శ్లో॥ శంఖం చక్ర ముపర్యధశ్చ కరయోర్ద్వివ్యావధం దక్షిణే
వామే స్వాన్నకరే చ సంభృతసుధాకుండం జగత్ప్రణదం ।
బిభృణః కరుణాకర శ్శుభకర స్సర్వామయధ్వంసక
స్సర్వం నో దురితం భినత్తు భగవాన్దన్వంతరి ధార్మికః॥ ॥౧॥

పైభాగమందున్న రెండుచేతులతోను, దక్షిణహస్తమున శంఖమును, వామ
హస్తమున చక్రమును, క్రిందిభాగమందున్న రెండుచేతులతోను దక్షిణహస్తమున ది
వ్యైషధములనున్న, వామహస్తమున లోకమునకు ప్రాణప్రదమైన అమృతకలశ
మును ధరించినవాడు, దయాస్వయంభుడు, శుభసంధాకుడు, సమస్త లోకాపకార
కుడు, ధార్మికుడు అయినధన్వంతరిభగవానుడు మనలయొక్క లోకానుభవరూపమైన
దురితమును పోగొట్టుగాక ।

॥౧॥

—♦ నిదానశబ్దవివక్ష —

శ్లో॥ హేతులక్షణజాయూనాం స్కంధాన్యత్రాగదాగమే ।
హేతులక్షణయో స్కుంధే నిదాన వితి కథ్యతే॥ ॥౨॥

శైవ్యకాస్త్రమున లోకోత్పత్తికి కారణములను తెలుపుభాగము హేతుస్కుం
ధము, అలోకములయొక్క లక్షణములను నిర్దేశించి వివరించుభాగము లక్షణస్కుం
ధము. బౌద్ధమతయొక్క నిర్మాణగుణాతులను వివరింపుచు అయో వ్యాధుల
యందు ఉపయోగించవలసిన చికిత్సావిధానాదుల వివరించుభాగము బౌద్ధభస్మం
ధము. లోకలక్షణములను, లోకహేతువులను వివరించుభాగము నిదానము అనియు
చెప్పుదును.

॥౨॥

—♦ లోక విభాగక్రమమ్ —

శ్లో॥ జ్వరతిదోషకిమిసన్నిమూర్ఛ
హృదా మశూలాశ్మరిశోఘహిక్మాః ।

అజ్జగ్గులొద్దరకాసమేహ

తీసారఛర్దియపాండుసంగాః॥

॥3॥

జ్వరము, వాతము, పిత్తము, క్లేష్మము, క్రిమి, సన్నిపాతము, హృద్రోగము, అమరోగము, కూల, అశ్మరి, శోఫ, హిక్కు, అజీర్ణము, గుల్మము, ఉదరరోగము, కాస, మేహము, అతిసారము, ఛర్ది, పాండువు, సంగమదోషము. ॥౨॥

శ్లో॥ ఏత త్క్రమేణైవ విన్వన్మహేత్ర

సుఖప్రవేశాయ పురా ర్భకానాం

సాధర్మ్యమూప్యైవ చరే చ్చికిత్సాం

తత్కాలసంప్రాప్తరుజా ముపాయాత్ ॥

॥౪॥

బాలకులకు ముందుగా శైద్యకాస్త్రప్రవేశము సులభముగా కలుగుటకొరకు పైన పేర్కొనబడినప్రకారము రోగవివరణము చేయబడుచున్నది. అయా కాలముల యందు సంప్రాప్తములయ్యెడు రోగములయొక్క రూపసాద్యత్వమును ఊహించి ఉపాయముచే చికిత్సను నెరవేర్చుచుండవలెను. ॥౪॥

—♦ రోగ విజ్ఞేయము. ♦—

శ్లో॥ నిదాన మాదా వధ లక్షణాని

భేదం ప్రమాణం రుగహః ప్రమాదం

సాధ్యం తథాసాధ్య మపి క్రియాం చ

సమున్నయే ద్వైద్య కృ దామయేషు॥

॥౫॥

శైద్య దగునాడు ప్రతిరోగముందును, రోగకారణము, రోగలక్షణములు, రోగభేదము, రోగోక్తప్రమాదదినములు, సాధ్యత్వము, అసాధ్యత్వము, చికిత్స అనుకాటిని ఊహించవలెను. ॥౫॥

శ్లో॥ కస్యాం చ దుఃఖ వా ప్యగోచరతయా గ్రింఘోక్తతల్లక్షణాం

కించి ద్భావకక క్తివిభ్రమతయా గ్రిధప్రపంచస్య చ ।

ప్రాధాన్యమయసాముదాయకగుణా ఏవాత్ర సంభాషితా

స్త్రతృలరుగుత్థితేతరగుణా స్తర్కాభివృద్ధియా ॥౬॥

గ్రింఘోక్తలక్షణములు పూర్తిగా ఒకానొక వ్యాధియందును గానరాకపోవుటచేతను, గ్రింఘదిస్తరణము బాలకులకు భావకక క్తిని పోగొట్టున దగుటచేతను,

ప్రభావవ్యాధులయొక్క కొన్ని కొన్ని నమూనాగణములు చూత్రితే యిందువ
హరింపబడినవి. యిం దుదహరింపబడినవాటికంటె ఇతరము లైనట్టియు, తత్తత్కా
లసంప్రాప్తములైనట్టియు రోగములయందు కలిగెడు గుణములను జైద్యులు తమ బు
ద్ధిచేతనే యిహింపదగియున్నది. ||౧||

—♦తీదోషసామాన్యవిజ్ఞానమ్♦—

శ్లో॥ న వాతేన వినా శూలా న కండూ శ్లేష్మణా వినా ।
న పిత్రేన వినా ఛర్ది రాజీర్ణేన వినా జ్వరః॥ ||౨||
వాతదోషము లేకుండ శూలయు, శ్లేష్మదోషములేకుండ దురదయు, పిత్తదో
షములేకుండ ఛర్దియు, అజీర్ణదోషము (అమదోషము) లేకుండ జ్వరమునుకలుగవు ||౩||

—♦జ్వరసంప్రాప్తి♦—

శ్లో॥ మిథ్యాహారవిహారాభ్యాం దోషా హ్యేమాశయాశ్రియాః ।
బహి ర్విరస్య కోపాగ్నిం జ్వరదాస్యూ రసానుగాః॥ ||౪||
ప్రకృతికి విరుద్ధము లైన (తత్త్విమునకు సరిపడని) ఆహారవిహారములవలన నా
తపిత్తశ్లేష్మములు జరరాగ్నికి మాంద్యమును కలుగజేసి రసధాతువు నాశ్రయించి
జరరాగ్నిని వెలికిత్రోసి జ్వరమును కలుగజేయును. ||౫||

శ్లో॥ వాతాదిదోషాః కుపితాః ప్రకామ
మామాశయం ప్రాప్యచ తత్ర కోషే ।
అజీర్ణతాహారరసేనయుక్తా
స్సోతాంసి కూపాని పిథాయ నూనమ్॥
బహి ర్విరస్యాగ్ని మమీ తు తేన
వ్యాప్తా స్సమంతా జ్వరదా శ్చరీరే ।
సోత్రో నిబంధా జ్వరసంయుతేషు
జ్వరో న భూయా ద్భహుళామయేషు॥ ||౬||

వాతాదిదోషములు తమ తమ స్థావములయందు వృద్ధిచెంది, జీర్ణాశయమున
పరివేశించి, అక్కడ నున్న అన్నరసముతో కలిసిపోయి నాడీద్వారముల నడ్డగించి,
అంతర్గతమైన జరరాగ్నిని బహిర్గతము గావించి, ఆజరరాగ్నితోసాటు తామహద
శరీర మంతయు వ్యాపించి జ్వరమును కలుగజేయుచున్నది. నాడీద్వారములు అజీ

ద్వితానోరరసముచే (అమదోషముచే) అద్వైతపటభటులన వివిధములైన తోగములు గల జ్వరితులకు చమట పట్టదు. 171

—♦జ్వరసామాన్యలక్షణమ్♦—

శ్లో॥ స్వేదావరోధ స్సంతాప స్సర్వాంగగ్రహణం తథా ।
యుగవద్యత్ర యోగే చ స జ్వరో వ్యవదిశ్యతే॥ 100॥

చమట పట్టకపోవుట. దేహము, మనస్సు, ఇంద్రియములు, వీటియందు సం తాపము, సమస్తేంద్రియములయందు జేదన, యితక్షణములు ఏకకాలమునం చెప్పు డు కలుగుచున్నవో, అదియే జ్వర మని చెప్పబడుచున్నది. 100

—♦జ్వరమున కవస్థాచతుష్టయమ్♦—

శ్లో॥ ఆమా త్రిభి స్సప్తభి రేవ పచ్య
మానా తథా దోషవినశ్యమానా ।
దినై ర్నిరామేతి దశోర్ధ్వమానై
ర్దశా వివిక్తా స్సకలజ్వరేషు॥ 101॥

సర్వవిధజ్వరములయందును మాడు తోజాలకరకు అమావస్థ, ఏడురోజులకర కు పచ్యమానావస్థ, పదిరోజులకరకు దోషవినశ్యమానావస్థ, పదిరోజులకు పిమ్మట నిరామావస్థ అని యాప్రకారముగా నాలుగువిధము లయిన అవస్థలు నిర్ణయింప బడినవి. 101

—♦ఆమావస్థాలక్షణమ్♦—

శ్లో॥ హృష్టేశశూలా ఏమిగాత్రీభార
మూత్రాధికాలస్య విపాకతంద్రాః ।
క్షున్నాశ్చైరస్య హృషీకవర్గ
స్తబ్ధత్వ మామస్య వదం త్యవస్థాన్॥ 102॥

రసాదిధాతువులయందలి మలములున్న, నాతాదిదోషములున్న, కక్ష్యము గా నంతకరి కుండు జ్వరము అమ మనియు, పక్ష్యమైనపిదప నిరామ మనియు చెప్పుట మనః. అమజ్వరమందు సమయ కలిగిన బాధ, నోట చొల్లుకారుట, ఓకిరింప, శరీర యు ఒడుపుగా నుండుట, మూత్రము ఎనేక సార్లు విడుచుట, పనులయల దానక్తిలేకుం డుట, అశీర్గము, మైకము, అకలి లేకుండుట, దుబి తెలియకుండుట. అత్యంతములు

మొదలపారి యుండటం యిట్టి అక్షణములు కలిగియుండును. అనుజ్వర మనగా ఆపకవ్యజ్వరము. [౧౨]

—♦ పచ్యమానావస్థాలక్షణం ♦—

శ్లో॥ జ్వరస్య శీఘ్రాగమనప్రలాప
శ్వాసభ్రమత్పణ్డలవిప్పివృత్తిః |
పక్షేషు దోషాదిషు పచ్యమానా
వస్తాం నిగద్యంతి వమిస్త్రిసూతిం॥ [౧౩]

పచ్యమానజ్వరమందు దోషములున్న, వలములున్న, పరిసౌకమును పొందుచుండ జ్వరము కేగముగావచ్చుట, అసంధర్భముగా మాట్లాడుట, శ్వాస, (ఆయాసము), ఒడలుతిరుగుట, దాహము, మలమూత్రవిసర్జనము, (మలమూత్రములు భారాశముగాపోవుట), వాచిగుణము (జోతుర బోవునట్లుండుట) కలిగియుండును. పచ్యమానజ్వరమనగా సాకోన్మృఖమైనజ్వరము. [౧౩]

—♦ దోషవిసశ్యమానావస్థాలక్షణం ♦—

శ్లో॥ దంతాః కుందసమానకాంతికలితా నాడేగతిర్నర్మలా
ఽహ్వోఘ్రాణరుద్ధితా శుభమతి శ్వేదోద్భవః ప్రాశనే॥
రేఖాపక్ష్యనఖాక్షీర క్తిజననం సంతోషసంభావణం
ప్రిజ్ఞాదోషవిసశ్యమాననియమావస్థా నిరామాంతికా॥ [౧౪]

నిరామాకస్థుల పరిపమంగున్న దోషవిసశ్యమానావస్థయందు, దంతములు మల్లిమొగ్గలవలె తెల్లగానుండుట, నాడి నిర్మలముగానడచుట నాలుకకు రుచియు, ముక్కునకు వాసనయులెలియుట. భారాశమైనతెలివి దాహముమొదలైనవి శ్రుచ్చుకోనినవెంటనే చెమటపట్టుట. అరిచేతులు. అరికాళ్ళు వీటియందుగల రేఖలు, కంటి రెప్పలు గోళ్ళు, కన్నులు వీటియందు రక్తముకనుపించుట, సంతోషముగా మాట్లాడుట, భూతకళక్తి యిట్టిలక్షణములుకలిగియుండును. [౧౪]

—♦ నిరామావస్థాలక్షణం ♦—

శ్లో॥ లఘుత్వ మంగేషు శరీరశక్తి
ర్మృదన్నలిప్సా గమనాభిలాషః |
శ్రిదోషసామ్యం నిఘనాఽజరిత్వం
కాంతి ర్నిరామస్య వచం త్యవస్థాం॥ [౧౫]

నిరామజ్వరము (మలములున్ను, దోషములున్ను సంపూర్తిగా పరిపాకమును పొందినజ్వరము)నందు అవయవములన్నియు లేలిక గానుండుట, శరీరము పటుత్వము గానుండు, సంతోషము, ఆస్పృహండభిలాష, (శినుబండారములయందువాంఛ) లేచినడువవలెననుకోరిక, వాతపితృశ్లేష్మములు హెచ్చుతగ్గులులేక సరళముగానుండుట, భుజించినపిమ్మట జ్వరమురాకండుట, శరీర కాంతి యిట్టితత్వములుకలిగియుండును.

—♦ అంతర్వేగ (జ్వర) లక్షణం ♦—

శ్లో॥ అంతర్దాహోఽధి క స్తప్తస్థా పృలాప శ్వసనం భృమః|

అస్వేదసస్పృశితాప దోషవర్షో వినిగ్రహః|| ౧౬||

దేహంతర్గతములైన హృదయాదులయందు తేగమునుమాపుజ్వరము అంతర్వేగజ్వరము. దీనియందు అంతరవయవములయందు తాపము, దప్పిక, ఆసందర్భప్రలాపము, శ్వాస మతిభృశు (చిత్తచాంచల్యము) చెనుటపట్టకండుట, కీర్ణసంధులయందును, ఎముకలయందును, నొప్పి, వాతాదిదోషములు, మలములు, మండిగించి యుండుట యిట్టితత్వములు కలిగియుండును.

||౧౬||

—♦ బహిర్వేగ (జ్వర) లక్షణం ♦—

శ్లో॥ సంతాప స్వధికో బాహ్య స్తప్తస్థాదీనాం సుమార్దవం|

బహిర్వేగస్య లింగాని సుఖసాధ్యత్వ మేవ చ|| ౧౭||

చర్మముపైని వ్యాపించినజ్వరము, బహిర్వేగజ్వరము, దీనియందు శరీరము యొక్క ప్రాభాగమందు తేడిమి, (సంతాపము) స్వల్పమైనదాహము, పృలాపము, శ్వాస, భ్రమ, చెనుట, సంధులయందు నొప్పికలిగియుండి చికిత్సకు నుత్తరాధ్యక్షులై యుండును.

||౧౭||

—♦ జ్వర భేదములు. ♦—

శ్లో॥ జ్వరా స్సమస్తాః పరిదృశ్యమానా
స్సామాన్యత స్సప్తవిధాః పృదిప్తాః|

దంద్వాభిఘాతానిలపి త్రభూత

శ్లేష్మై రజ్జ్వరేన సదా సరాణాం||

||౧౮||

ద్వంద్వజ్వరము, అభిఘాతజ్వరము, వాతజ్వరము, పితృజ్వరము, భూత (పిశాచ) జ్వరము, శ్లేష్మజ్వరము, అజీర్ణజ్వరము, అవి సామాన్యముగా జ్వరములు ఏడు విధములు.

||౧౮||

—♦ శ్లేష్మ వైత్య జ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ ఉద్గారవాంతిజ్వరసోఘమూర్ఛాఽ
నాహాతి దాహాక్షీ జలాతితాపాః।
అనిద్రతారాసనకంటకాశ్చ
స శ్లేష్మపిత్తజ్వరలక్షణాని॥

॥౧౯॥

పైనచెప్పబడిన సప్తవిధజ్వరములలోచేరిన ద్వంద్వజ్వరములలో శ్లేష్మపిత్త జ్వరమునందు, ఓకిరింక, వాంతులు, జ్వరము, శోఘ (వాపు) మూర్ఛ, అనాహము, (కడుపుబ్బరము), అతిదాహము, కళ్ళు నీరు కారుట, తాపము, నిద్రపట్టకుండుట, నాలుకయగుదుముద్దు యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

॥౧౯॥

—♦ శ్లేష్మ వాతజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ అంగవ్యధాశ్లేష్మముఖాగ్నిమాంద్య
ప్రలాపరోమాంచ మలావరోధాః।
అనాహకంప శ్రివణాక్షిశూలా
శ్లేష్మానిలోతజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౦॥

శ్లేష్మవాతజ్వరమునందు శరీరమంతయు బాధ, శ్లేష్మసంబధమైన అగ్నిమాంద్యము, కలవాట్లు, (పలకరింకలు,) దేహము గరిపాడుచుట, మలబంధము, అనాహము, దేహము వణకుట, చెవులయందును, నేత్రములయందునుకూడ ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

॥౨౦॥

—♦ సీత వైత్యజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ అంగవ్యధా నీలముఖాగ్నిమాంద్య
ప్రలాపనేత్రాంబుమలావరోధాః।
ఉద్గారనిద్రా వమనాతిదాహః
పిత్తానిలోతజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౧॥

సీతవైత్యజ్వరమందు దేహమునందు బాధ, ముఖము నల్లబారట, అగ్నిమాంద్యము, కలవాట్లు, కన్నులు నీరు కారుట, మలబంధము, శోకిరింక, నిద్ర, వాంతులు. అధికమైనవాహము కలిగియుండును.

॥౨౧॥

—♦ అభిఘాతజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ మతిభ్రమస్వేదసమస్తదేహ
వైకల్యైత్యాశనదాహవాంఛాః
జ్వరేభిఘాతే బహుమారమార్గ
ప్రయాణజే వ్యాపకసంభవేన్మిత్ర॥

॥౨౨॥

హరప్రయాణము చేయుటకల్లను, అధికమైన శ్వాసముచేయుటకల్లను, సంభవించు స్వభావముగల అభిఘాతజ్వరమందు మతిభ్రమము, చమట, శరీరమంతయు నొత్తులు, దేహము చల్లబడుట, భోజనమందును, దాహమందును, అభిలాష యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును

॥౨౩॥

—♦ వాతజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ ప్రలాపరోమాంచవిదాహకంఢా
నీలాస్యవైకల్యమలావరోధాః
అత్యుష్ణతాశీతతాతిత్వస్థా
ప్రోక్తాని వాతజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౩॥

వాతజ్వరమందు శలవాట్లు, శరీరము గరిపాడుచుట, విదాహము, దురదలు, ముఖమునలుపెక్కుట, మలబంధము, శరీరము మిక్కిలి వడిగాగాని లేక మిక్కిలి చల్లగాగాని ఉండుట, నాలుక పెనివేయుట, యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

—♦ పిత్తజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ క్రోరాతినిద్రాధికదాహవాంతి
ప్రలాహహిక్వాస్యవిశోషమూర్ఛాః॥
పురీషమూతాగ్రుణతాతితాపా
స్త్వముని పిత్తజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౪॥

పైత్యజ్వరమందు దద్దుర్లు, అధికమైననిద్ర, విదాహము, వాంతులు, శలవాట్లు, ఎక్కిళ్లు, ముఖము ఎండిపోవుట, మూర్ఛ, మూత్రపురీషములు యిర్రగానుండుట, యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

॥౨౫॥

—♦ భూతజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ ఉన్మాదకంపజ్వరభోజనాఽశా
విరూపదృశ్చర్తనహాస్యగీతాః॥

ప్రళాఽరోమాంచశిరోతిబాధా

స్వేద శ్చ భూతజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౧॥

భూతజ్వరమందు ఉష్ణగ్రాహ (పిచ్చి) లక్షణము, జ్వరము, భోజనమందాళ
భయంకరమైనమాపు, అడుట, పాడుట, నవ్వుట, కలవాట్లు, గగుర్పాటు, శిరోశ్చ
దన, చమట యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. ॥౨౧॥

—♦ శ్లేష్మజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ అనాహుతైత్యప్రళపాగ్నిమాంద్య
శ్వేతాస్యనిద్రావిరహంగళాలాః।
శ్వాసాఽతికాసజ్వరవాంతిహికా
శ్లేష్మప్రయుక్తజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౨॥

శ్లేష్మజ్వరమందు అనాహము తైత్తియము, (పసయ) కలవాట్లు, అగ్నిమాంద్య
ము, ముఖము రక్తవిహీనమై తెల్లబారట, నిద్రలేమి, శోమనందుపోట్లు, శ్వాస
అధికముగా పెడట, ఆయాసము, జ్వరము, వాంతిలు, ఎక్కిళ్ళు, యిట్టిలక్షణములు
కలిగియుండును. ॥౨౨॥

—♦ అక్షిర్ణజ్వరలక్షణం ♦—

శ్లో॥ అంగవ్యధా కాంతివిహీనదాహ
హిధామైరుచిశ్వాసమలావరోధాః।
హికాన్నవిద్యేషశిరోవ్యధాతి
జృంభాహ్యజీర్ణజ్వరలక్షణాని॥

॥౨౩॥

అక్షిర్ణజ్వరమందు శరీరమున బాధ, శరీరము కాంతివిహీనమైయుండును. దాహ
ము, ఉపరిగొట్టునొప్పి, అరుచి, శ్వాసతోందరగానడచుట, మలబద్ధము, ఎక్కిళ్ళు,
అన్నమునందయిష్టము, శిరోశ్చదన, (తలనొప్పిలేకపోటు) అశలీంతలు కలిగియుం
డును. ॥౨౩॥

—♦ విశేషజ్వరములు ♦—

శ్లో॥ భూతస్వేదాఽభిమాతాఽనిశ, విషమనిశా, స్ఫోటకా, గంతుకామ,
క్రోధా, నిద్రా, భిచారా, వధ, వమన, పురాణా, తపా, నాహ, కాసాః ।
మూర్ఛా, తర్దాహ, శోష, వ్రణ, పికట, హరిద్రా, ప్రలాహ, పచార
ప్రాత ర్మధ్యాహ్నసాయం, క్లిమి, సవవిధనాడీజశుష్కాహికాద్యాః ॥

(1) భూతజ్వరము, (2) స్వేదజ్వరము, (3) అభిఘాతజ్వరము, (4) అనిశజ్వరము, (5) విషజ్వరము, (6) నిశాజ్వరము, (7) స్ఫోటకజ్వరము, (8) అగంతకజ్వరము, (9) అమజ్వరము, (10) శోధజ్వరము, (11) అనిద్రాజ్వరము, (12) అభిచారజ్వరము, (13) ఔషధజ్వరము, (14) కమలజ్వరము, (15) శ్రుతాజ్వరము, (16) ఆతపజ్వరము, (17) ఆగాహజ్వరము, (18) కాసజ్వరము, (19) మూర్ఛాజ్వరము, (20) అంతర్దాహజ్వరము, (21) శోషజ్వరము, (22) క్షణజ్వరము, (23) పిటాజ్వరము, (24) హరిద్రాజ్వరము, (25) శ్రుతాజ్వరము, (26) ఆపచారజ్వరము, (27) పాంథకాలజ్వరము, (28) మధ్యాహ్నకాలజ్వరము, (29) సాయంకాలజ్వరము, (30) క్రిమిజ్వరము, (31) పిత్తజ్వరము, (32) క్లేష్మజ్వరము, (33) వాతజ్వరము, (34) అజీర్ణజ్వరము, (35) కంఠజ్వరము, (36) సన్నిపాతజ్వరము, (37) క్లేష్మపైత్యజ్వరము, (38) క్లేష్మవాతజ్వరము, (39) వాతపైత్యజ్వరము, (40) శుష్కజ్వరము, (41) అహికజ్వరము, (42) అహికజ్వరము, ద్వ్యాహికజ్వరము, త్ర్యాహికజ్వరము, చతుర్థికజ్వరము, అని అహికజ్వరము నాలుగువిధములు.) అజీర్ణముచే (42) క్షౌంత, (43) మాసాంత, (44) క్షౌంత, (45) సంతతజ్వరము అనామ్యములు.

॥౨౨॥

—♦ రోగవివక్షిపనంహరిణి. ♦—

శ్లో॥ పృథక్పృథక్లక్ష్యవివక్షితా వా

రుజ స్త్యనంతాకృతయ స్సమూహాః॥

వైద్యై ర్యత స్తదభిఖ్యయేతి

గ్రంథః పృథంబీకృత ఏవ నాత్మి॥

॥౨౩॥

ప్రత్యేక ప్రత్యేకలక్షణములతో వేరువేరుగా వివరింపబడినను, రోగములు అనంతములైన రూపములుకలగుటవలన వైద్యులచే వాటివాటి పేరులను సరించియే ఊహింపఁగలియున్న రోగవివరిణివిషయమై గ్రంథము విస్తరింపబడలేదు. అనగా నా మాన్యాకా రణ చెప్పబడినదనుట.

॥౨౪॥

—♦ సప్తవిధదోషము ♦—

శ్లో॥ విషమశ్వేతకృష్ణాఽస్రపీతజిహ్వకనంగమాః॥

విషమార్ద్రా స్పృష్ణధౌవ మపథ్యా ద్దోషసంభవః॥

॥౩౦॥

జ్వరములయందు అపథ్యదోషముకలనను (1) విషమదోషము, (2) శ్వేతిజిహ్వదోషము, (3) కృష్ణజిహ్వదోషము, (4) రక్తజిహ్వదోషము, (5) పీతజిహ్వ

దోషము, (6) సంగతుదోషము. (7) విషమశీతదోషముఅని ఏడువిధములైన దోషములు కలుగుచున్నవి. మరియు,

విషమదోషమున — నాడి క్షక్తిగతిగానుండుట, మార్పు, దాహము, తాపము, కడుపులోమంట, జ్వరమున్ను,

శ్వేతజిహ్వకదోషమున — నాలుక తెల్లగానుండుట, గొంతుగ పగులుట, (గొంతుకలో ఉడికినట్లుండుట), శరీరము నొచ్చుట, కంఠము, భ్రమ, చమట, అతిసారము, కక్కుట, మూర్ఛయున్ను,

కృష్ణజిహ్వకదోషమున — నాలుక నలుపెక్కిపడక కలెనుండుట, నాలుకపై ముండ్లు, తాపము, కలవరింపులు, తియ్యనము శరీరము దురదగానుండుట, దాహము,

రక్తజిహ్వకదోషమున — నాలుక ఎరుపు, నాలుకపై ముండ్లు, జ్వరము, దాహము, తాపమును.

పీతజిహ్వకదోషమున — నాలుక పసుపు, నాలుకపగిలి తడిలేక ముండ్లుకల్గియుండుట, జ్వరము, భ్రమ, మూర్ఛ, ఎక్కిళ్ళును.

స్త్రీసంగమదోషమున — శరీరము చిగుకకొట్టినట్లుండుట, కణుక, గుండెలలో మంట, కలకరింపులు, తాపము, కాళ్ళు, చేతులు చల్లగుట,

విషమశరీరదోషమున — రోజునకు నాలుగైదుపాళ్లు చలియు, జ్వరమును, కచ్చుట, దాహము, భ్రమ, తలనొప్పి, నాలుక కరిపై ముండుకలిగియుండుట, ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును యీవిధముగా దోషలక్షణసంగ్రహము తెలియవగును. ||30||

—♦ జ్వరదీపికామాణం ♦—

శ్లో॥ పితృజ్వరే పక్షివసాని సప్త
వాతే సప్తశ్లేష్మణి దోషజేషుః।
పక్ష సప్తదంతే జ్వరతో విముక్తి
ర్మస్త్యాశ్చోన్నాణజ్వరసాధనాని॥ ||30||

పితృజ్వరంనక, కరి, చాతిజ్వరమునకుఏను. శ్లేష్మజ్వరమునకు తొమ్మిది దోషజ్వరమునకుపదిపేను, కరిమాణిగములైయున్నవి, యీవరిమాణప్రకారముతయోజ్వరములు విడవనిచో పురాణజ్వరములకుచేయు చికిత్సలను చేయవలయును ||30||

శ్లో॥ సప్తాహేనైవ పచ్యంతే సప్తధాతుగతా మాలాః
నిరామ శ్చాప్యతః పాక్తో జ్వరః ప్రియో ఒప్యమే హని॥ ||31||

రస, రక్త, మాంస, మేదో, స్థి, మజ్జా, శుక్ర, ములని ధాతువులు ఏడు। పిటి సంగంధించిన ముతములు జ్వరప్రారంభము మొదలు క్రమక్రమముగా ఏడుదిగ

ములకు పక్షమగుచున్నది. యీయేడుదినములవరకు జ్వరము ఆవభూయిష్టమైయుండి యెనిమిదవనాటికి నిరామత్వమును(పరిపక్వతను)పొందును. ||31||

శ్లో॥ సప్తహోఽభ్యంతరే తస్మా న్న దద్యా ద్భేషజం భిషక్ |
దత్తం చే దామదోషేతు పున ర్జనయతి జ్వరం || 33 ||

పూర్వోక్తప్రకారము జ్వరారంభము మొదలుకొని ఏడుదినములవరకు రిసాది ధాతువులు ఆమదోషగుహితములైయుండును, గాన ఆఏడురోజు లోగా జ్వరమునకు చికిత్స చేయరాదు, అట్లుచికిత్సచేయుట మానక ఆమాద్యుండు ఔషధమునుయిచ్చి నయడల ఆఔషధముకూడ జీర్ణముగాక తిరిగి జ్వరమును పుట్టించును. ||33||

ఔషధప్రయోగ కాలము.

శ్లో॥ సప్తరాత్రా త్వరం కేచి స్మన్యంతే దేయ మాషధం |
దశరాత్రా త్వరం కేచి ద్దాతస్య మితి నిశ్చితం || 34 ||

ఏడురాత్రులుగడచిన పిమ్మట ఔషధమిచ్చుట మంచిదని కొందరు, పదిరా త్రులకు పిమ్మట ఔషధమనిచ్చుట మంచిదని కొందరు నిశ్చయించుచున్నారు. ||34||

జ్వరప్రమాదదినములు.

శ్లో॥ త్రిపంచసప్తాంకదిశసూర్య
స్వభూపురాణాధ్వరసంజ్ఞకాని
ప్రమాదికాహాని బహుజ్వరేషు
స్వస్య స్పన్నిపాతే ష్యధికామయేషు || 35 ||

బహువిధములైన జ్వరములయందును, సన్నిపాతసంబంధమైన రోగముల యందును, యింకాఅనేక విధములైన రోగములయందును చూడు, అయిదు, ఏడు, తొమ్మిది, మొదలుపన్నెండు, పద్ధానుగు, పద్దెనిమిది, యిరవైతరటి ఈరోజులు ప్రమాదకరములైనవి. యీరోజులలో కొత్తకొత్తవికారములు కలుగుచుండును. ||35||

జ్వరాంతలక్షణములు.

శ్లో॥ ధాతూ స్పృహోభయ వ్రోహో మోక్షకాలే తు దీపవత్ ||
తతో నగ శ్వస్త్వా ఖద్వ్య న్కూజ స్వమతి చేప్తతే || 36 ||

దీపము లైలనంతయు హరించి ఆరిపోవుటకు సంసిద్ధముగానున్న సమయమున, భగభగలాడుచు ఆరిపోవు చందమున, జ్వరమువిడుచుటకునుండు, వాతాదిదోషములు

ప్రళయములై, రసాదిధాతువుల నల్లకల్లలముచేయును, అట్టిసవయముగ శోగి, శ్వాస
నధికముగావిడచును, చవటపట్టును, తూలుగును, వాంతిఅగును, యింకనుఅనేకవిధ
ములైన చేష్టలకలిగియుండును, యీవిధముగా అకలతనుపా ౯ జ్వరమపూర్తిగావిడ
చునరికి యీచేష్టలన్నియు తగ్గి దీపమువలె కాంతినిొందును ||౩౧||

శ్లో॥ దాహ స్వేదో భ్రమ స్తప్తా కఫవిడ్బిదసంజ్ఞితా |
కూఞసం చాస్య వైగన్ధ్య మాకృశీ ర్జ్వరమోక్షణే ||౩౨||

దేహముశాశ్రయించియున్న జ్వరము విడుచుటకు ముందు, శిరస్సుయందు
మంట, దాహము, కణకు, మలముసరళముగా బయలుపెడట, ఒడలు తెలియకుండుట,
మూలుగుచుండుట, నోరు జ్వరవాసనకలిగియుండుట, దేహముచమటకంపుకొట్టుట
యిట్లులక్షణములకలిగియుండును, ఇట్టిభయోత్పాతలక్షణములకలిగినపుడు జ్వరము
విడుచుటకు ఆభిముఖముగానున్నదని తెలియవలెను ||౩౩||

జ్వరిత వర్జ్యములు.

శ్లో॥ త్యజేద్దివా స్వాపన సూపభక్ష్య
గుర్వన్నశీతోదకకందమూలాన్ |
వ్యాయామచింతాఽర్వభయేక్షణాఢ్య
స్నానవ్యవాయా వ్యరితః ప్రకావ.౦|| ||౩౪||

జ్వరపీడితుడు పగటినిద్ర, పప్పు, పండికంటలు, కఠినపదార్థములు, చిల్లని
(కాచని)నీళ్లు, కందమూలములు (దుంపజాతి)శ్రమపడుట, విచారము, గుర్తిము మొద
లైనవాహనముల నెక్కుట, భయంకరములైనపనులనుచూచుట, మూర్ఛమునడచుట, స్నా
నము, సంభోగము వీటిని విడువవలెను ||౩౫||

చికిత్స అచరములేచి జ్వరములు

శ్లో॥ భూతాఽజీర్ణాభిగాతాఖ్యాస్తత్కాలోపహమాత్మికాః |
వైషమ్యక్రియయా వాపి జాతు శామ్నం త్యమీ స్వయం ||౩౬||
భూతజ్వరము, అజీర్ణజ్వరము, అభిఘాతజ్వరము, మొదలైనవి చికిత్స అచర
ములేకుండా వాటగుట అవియే తత్కాలమందుపశమించు స్వభావముకలవి. యివిఒ
కానొకపుడు వైషమ్యక్రియచే మాదా శాంతించినట్లు కనుపించును. ||౩౭||

సర్వరోగసంప్రాప్తికి సామాన్యలక్షణం.

శ్లో॥ వైషమ్యాశనసంగమాఽతపజలక్రీడా దివా స్వాపన
క్రోధాదిశ్రమవేగవారణసురా పానక్షపా జాగరాః |

మధ్యాద్యుష్ణఘనాతిశీతపిశితా పథ్యాదయ సర్వరు

మూలాః ప్రోక్తవిలక్షణాః పృతిరుజి స్మ్యః కేచి దన్యే గుణాః ౪౦

విషమాశనము (ఎక్కచు గాని, తిక్కుచు గాని లెనుట) స్త్రీసంభోగము, ఎండ లోతిగుట, నీటిలోయీగుట లేః నానుట. పగులునిదింబుట ఏడ్చుట, శ్రోధము మొదలైనవి కలుగుట, మలమూత్రములను నిరోధించుట, కల్లుతాగుట, రాత్రిమీ ల్కానుట, తీపిమొదలైన పడ్రుసములయొక్కయు, మిక్కిలి వడిగానున్నట్టియు, ముక్కిలిగట్టిగానున్నట్టియు, మిక్కిలిచల్లగానున్నట్టియు, అహంము, మాంసము, తత్త్వమునకు సరికడనిపదార్థము, మొదలైనవి సర్వరోగములకు కారణమైయుండును. యివిగాక ప్రతిరోగమునకు ప్రధానములైన యితరు గుణములకూడా కలిగియుండునుకలం

త్రిదోషసంప్రాప్తి

శ్లో॥ విషాపథక్రోధపిశితాచపాత

స్రావానమానాఽఞ్చభయూతితాపైః

పాతాదికా చ్ఛ్వా దనిలోతికోపా

త్పిత్రం చ తద్వేగవశా త్కథాఽపి॥

॥౪౧॥

విషము, ఔషధము, క్రోధము, విశాచము, గర్భపాతము గర్భస్రావము అన మానము, మొదలైనవి, భయము, పీడ (బాధ) తాపము, పడుట, మొదలైనవి, నీటి కల్లునుంచి వాతమున్ను యీవాత ప్రకోపమువల్ల పిత్రమున్ను పిత్రప్రకోపమువల్ల శ్లేష్మ మున్ను పుట్టుచున్నది.

॥౪౧॥

సర్వరోగసామాన్యలక్షణం.

శ్లో॥ వేగావగ్రహశోభకాసగురుతా వైవర్ణ్యనేత్రీప్లవా

స్సాంతోష్వక్త్యప్రియతాతపానిలజలే ష్వీచ్ఛా ప్యనిచ్ఛాఽరుచిః

రోమాంచశ్రమసిద్ధితాఽతిశీర శ్శూలాంగజానుక్లమా

వాతే జ్వభణ మక్షిదాహ మనలేఽన్నద్వేషణంశ్లేష్మణి॥౪౨॥

మల మూత్రములను నిరోధించుట, వాళ్లు, కాస, శరీరము బరువుగానుండుట, శరీరము వివర్ణముగా (పాలిపోయిగాని కాంతి విహీనమైగాని) ఉండుటకన్నలు నీరుకారుట, మంచిమాటలను కూడవినుటకుఇష్టములేకుండుట (సంభాషణమునంద యిష్టము, మాటిమాటికి ఎండయందుగాని, గాలియందుగాని, నీటియందుగానిఇచ్చక లగుట లేక అయిష్టముకలుగుట, అరుచి గగుర్పాటు, శ్రమ (బడలిక) నిద్ర, (మంద

కొడితనము) సుఖములేగుండుట, శిరోశ్చదన, శరీరముపిక్కలు, వీటియందుబాధ
యీలక్షణములు సామాన్యముగా సర్వరోగములయందును కలిగియుండును, వాతప్ర
ధానరోగముం దాతలంతలు, పిత్తప్రధానరోగమందు కన్నులు పకఁక లాడుట శ్లేష్మ
ప్రధానరోగమున అన్నము నందయిష్టమును కలిగియుండును. ||౪౨||

—♦వాతఫేదములు♦—

శ్లో॥ జిహ్వోంగస్కంధపాదస్థలనకటివసాపక్షఘాతామృజాను
త్వగ్భ్రూజీర్ణసంధిభ్రమణముఖవిధూమాఽఽమగుల్మానులోమాః |
ఉన్మాదోద్ధోస్విమజ్జాతుతనయనదధిశృంఖలా సాయుగృధ్రా
స్త్రానాగైః ౨ కాగమందక్షతబధిరకలాకుక్షికార్థాంగగుల్ఫః ||

శ్లో॥ కోష్ఠాఢ్యే జంఘనాసాసిరమధుకఫరక్తోరువిస్ఫోటపార్శ్వ
ఘృష్ణీరుస్తంభఖంజాఽఽతపతిమిరధను సూతికామూత్రబద్ధాః |
వస్త్ర్యంగుల్మంగధూమాః కిశమలవిబంధే శిరః పంగుకర్ణా
ఘృక్లం కంఠో విగోమ స్వస్థనగళశృణాబాహుకంపాదికా స్సుప్తః ||

(1) జిహ్వోంగ వాతము, (2) గ్కంధవాతము, (3) పాదవాతము, (4) స్థల
వాతము, (5) కటివాతము, (6) వసావాతము, (7) పక్షఘాతవాతము, (8) అమృజా
తము, (9) జానువాతము, (10) త్వగ్వాతము, (11) భ్రూవాతము, (12) అజీర్ణవాత
ము, (13) సంధివాతము, (14) భ్రమణవాతము, (15) ముఖవాతము, (16) విధూమ
వాతము, (17) అమవాతము, (18) గుల్మవాతము, (19) అనులోమవాతము,
(20) ఉన్మాదవాతము, (21) ఉద్ధోస్వాతము, (ఎగురువాతము) (22) అస్థినాతము,
(23) మజ్జావాతము, (24) తుతవాతము, (25) నయనవాతము, (26) దధివాతము
(27) శృంఖలావాతము, (28) సాయువాతము, (29) గృధ్రవాతము, (30) స్త్రాన
వాతము, (31) అగ్నివాతము, (32) ఏకాంగవాతము, (33) మందవాతము, (34) క్ష
తవాతము (35) బధిరవాతము, (36) కలావాతము (37) కుక్షివాతము (38) అర్థాం
గవాతము, (39) గుల్ఫవాతము (40) కోష్ఠవాతము (41) అధ్యవాతము (42) జంఘ
నాతము (43) సాసానాతము (44) సిరావాతము (45) మధువాతము (46) కఫవాత
ము (47) రక్తవాతము (48) ఉరువాతము (49) విస్ఫోటవాతము (50) పార్శ్వ
వాతము (51) శుష్కవాతము (52) ఉరుస్తంభవాతము (53) ఖంజావాతము (54) అ
తపవాతము (55) తిమిరవాతము (56) ధనుర్వాతము (57) నూతికావాతము (58) మూ
త్రబంధవాతము (59) శస్త్రీవాతము (60) అంగుళివాతము (61) గుర్భాంగవాతము
(62) ధూమవాతము (63) కిక్కనవాతము (64) మలబంధవాతము (65) శిరోవాత

ము (66) పంగువాతము (67) కర్ణవాతము (68) శుక్లవాతము (69) కంఠవాతము (70) విలోమవాతము (71) ముష్ఠవాతము (72) కశివాతము (73) క్షీణవాతము (74) బాహుకంఠవాతము ఆదిశబ్దముచే (75) అణువాతము (76) పాంశువాతము (77) స్వఃపీనవాతము (78) దంతవాతము (79) కాకవాతము (80) సాధ్యవాతంబు లాహ్వాంబులు. ఇట్లు వాతభేదములు 80 విధములు. ||౪౩||

జిహ్వంగవాతమున — నాలుక జనుకకు లాగుకొనిపోవుట, తాపము, బధిరము, జ్వరము, భ్రమ, మాటలాడకుండుట, దాహమును,

స్కంధవాతంబున — జ్వరము, కన్నులు చీకట్లు కమ్ముట, తలతిరుగుట, పెడగుళ్లలో నొప్పియును,

పాదవాతంబున — కడుపు, పాదములు. మొల, కుంట్లు, గజ్జలు, గుహ్యము, కన్నులు, చెవులు, తల, వీటియందు శూల, శరీరమున నూదులు గుచ్చినట్లుండుట, వణకును,

స్థలవాతంబున — శుక్లపతనానంతరము శరీరము చల్లదనము కలిగియుండుట, వణకు, శ్వాస, తాపము, మూర్ఛ, సమట, అరిపాదములయందు నొప్పియు,

కటివాతమున — దువ్వులాపము, కటిప్రదేశముంతయు బద్దలకొట్టినట్లు లుండుట, నొప్పి, శ్లోధము, మూర్ఛయును,

వసావాతమున — నాభి, నిద్రలేమి, తలనొప్పి, కస, (కొవ్వు) శుష్కించుటయును,

పక్షిణాతవాతమున — పాదాదిశిరఃపర్యంతము ఒక పార్శ్వమున శూల, శరీరమంతయు నొప్పియును,

అష్ఠవాతమున — శరీరబరువు, పులిలేబువు, ఆరుచి, ఆజీర్ణమును,

జానువాతంబున — కలనగింతలు, గుండెలలో మంట, మోకాళ్ళు ఎండిపోవుట, నొప్పులా, వాంతి, వణకు, మూర్ఛయును,

త్యగ్వాతమున — కాళ్ళు చేతులు మంటలు, పార్శ్వభాగము (మడమలు) యంతరాంతములు పగులుటయును,

భోగవాతంబున — శరీరము నొప్పులు, త్రేణువులు, శరీరమంతయు త్రులు ముకంపు, మంట, వణకు, నొప్పి, వాతప్రకోపమును,

అజీర్ణవాతంబున — అజీర్ణము, ఒళ్ళు నెళ్ళులు, మలబద్ధము, తలనొప్పి, కార్యము, (చిమ్మట) అకలిలేకండుట, ఉడలికయును,

సర్పివాతంబున — శరీరము మాటిమాటికి గరిపొడుచుట, ఒడ అంతయు పోట్లు, కలవాట్లకీళ్ళన్నియు నొప్పిలున్న,

భ్రమణవాతంబున — ఒడలు తిరుగుట, మూర్ఛ, దాహము, వికారము, కీళ్ళు నాచుట, కార్యము, గుల్మముగాని, ఉదరముగాని, గలుగుటయును

మూలవాతమున:— శృంగారము, తేమడ పెడలుట, మరద, ఉబ్బకమును,

విధూనవాతమున:— జ్వరము, విదాహము, తలపోటు, కళ్ళు ఎరుపును,

అనువాతమున:— వాంతి, జ్వరము, శరీరము మూత్రము తెలుపు గానుండుట, కన్నులు పసుపురంగు కలిగి యుండుటయును,

గుల్మవాతమున:— అజీర్ణము, తలనొప్పి, కడుపులో పోటు, వికారము, అన్నమిం దయిష్టమును, మలములు శుష్కించుటయును,

అనులోమవాతమున:— శరీరము పొడిచుట, ధాతువులు (సరక్తమాంసమోష్ణివజ్జమాంసములు) శోషించుట, తల దురద, వాంతి, భిక్షు, చనుట, శ్వాస, మగతయును,

ఉన్మాదవాతమున:— పిచ్చివానియొక్క లక్షణములును.

ఊర్ధ్వవాతమున:— పలబంధము, యోగము, దగ్గు, అన్నమందయిష్టము, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము, ఒద్దకమును,

అస్థివాతమున — చనుట, ఒధిరము, ఎముకల నొప్పి, కణకు, శాపము, జలరగ్ని మందముగానుండుటయును,

మజ్జావాతమున — కీళ్ళవాపు, ఎక్కిళ్ళు, భ్రమ, (ఒళ్ళుశిరుగుట) కూల, కణుకును

క్షౌతవాతమున — తుమ్ములు, అన్నమందయిష్టము, వికారము, జ్వరము, దాహము, నీరసమును,

నయనవాతమున:— కళ్ళు లురుట, ముండుట, నీళ్ళు కారుట, వాతప్రకోపము తలలిప్పుటయును,

దధివాతమున — అతిసారము, ఊర్ధ్వాంగవిలములు, (చెవులు, కన్నులు, ముక్కులు,) కూలగలిగియుండుట, ఎక్కిళ్ళు, తలత్రిప్పును,

శృంగిలావాతమున — పొండుబట్టము తలనొప్పి, నిద్రలేకుండుట, వాంతి, శరీరమున కలిగియుండుటలు, కార్యమును,

స్నాయువాతమున:— శరీరము పగులుట, పీడ, కంటి నొప్పియును,

గృధ్రవాతమున:— వాతప్రకోపము, నడక తడబడుట, కళ్ళు, చేతులు, ముండుట, కనుటపట్టుట, వాచుట, కలవాట్లు, దాహమును,

సామాన్యవాతమున:— వాతప్రకోపము, ఒళ్ళంతయుపోట్లు, అకలి మరద గించుట, చనుటయును,

అగ్నివాతమున:— దేహము కాల్చబడినట్లుండుట తలనొప్పి, దాహము, వికారము, కాంధిహీనత, మూర్ఛయును,

ఏకాంగవాతమున:— వాతప్రకోపము, జ్వరము కణకు, వికారము, వాంతి తలలిరుగుట, మలబంధము, కడుపులో పుండుట, తుమ్ములును,

మందవాతమున:— కలవరింతలు, భ్రమ, కాంతిరాబోవునట్లుండుట, హిందు
త్వము, శింతమందు చనుటయును,

క్షుతవాతమున:— కడుపుబ్బరము, ఒళ్లునంట, వణుకు, కడుపులోమంట,
మాత్రాసంకోచమును, (బొట్టుబొట్టుగా గాని, కొంచమకొంచముగా గాని, వెడలుట
యును)

ఋధిరవాతమున:— చెనుడు, చెవులలోహోరును,

కలావాతమున:— కళ్లు ఎరుపు, నాలుకనలుపు, కాంతిహీనత, హిందు
త్వము, శరీరమంతయు పోటును,

కుక్షివాతమున:— కడుపులోపోటు, కళ్లు మొగము కిరుగుట, శరీరము
కాచుటయును,

అర్ధాంగవాతమున:— నగముశరీరము స్తంభించుట, నిద్రలేమి. మలబంధము
కడుపులోమంటయును,

గుల్ఫవాతమున:— నిద్రలేమి, కళ్లుమంట తాపమును,

కోశ్ఠవాతమున:— శరీరముపచ్చబడుట, చనుట, మలబంధము, వికారము, అన్న
మందయిష్టము, క్షీణత్వమును;

రథ్యవాతమున:— కళ్లుముఖముతిరుగుట, కంఠులు, చెవులయందు, పొడమల
యందు, పోటును;

జంఘావాతమున:— భయము, గరిపొడుచుట అనిమిషత్వము (రెప్పపాటు
లేకండుట) కనుబొమ్మలమధ్యను, ఒళ్లంతయును, పోట్లు, మార్చయును,

నాసావాతమున:— ముక్కునుండి రక్తము కారుట, చార్పల్యము, భయము,
పిత్తప్రకోపమును,

నీరావాతమున:— వరములుపోట్లు, నీరసము, హిండిను, లేక చచ్చని, శరీ
రకాంతి కలుగుటయును,

మధువాతమున:— హిక్క, హిండిను, ముక్కులనుండి రక్తమువ్రవించుట
దుడ, దగ్గును,

కఫవాతమున:— నాపు, దగ్గు, జ్వరము, స్వరము హీనమగుట, చిక్కిపో
వుట, లేకబలియుటయును,

రక్తవాతమున:— రక్తముకళ్లుకొనుట, ఎక్కిళ్లు, దాహము, కాంతిహీ
నతయును,

ఉద్రవాతమున:— తెల్లటిదేహ కాంతి, తెల్లటిమాత్రము నురుగుకట్టివెడలుట,
కళ్లు మొగముతిరుగుట, వికారమును,

విస్ఫోటవాతమున:— భ్రమ, బొబ్బలు తలత్రిప్పు, బాధయును,

పార్శ్వవాతమున:— నగముశరీరముచల్లగాఉండుట, తలత్రిప్పు, ఉష్ణాదము;

శుక్లవాతమున — వాతప్రకోపమునందుండు ఉపద్రవములు, కృశత్వము వలన, తాపము, చెమట, చెముడు, భగ్నమయ్యును,

శుద్ధస్వరూపవాతమున:— తొడలకదలకందుట, నోటినుండి చిక్తమువెడలట, గోళ్లునొప్పి, తేలికము, గుడము, పాదములు, వీటియందు, పోటును,

ఖంజావాతమున:— రాత్రినిద్రలేవకుండుట, పలునిద్రించుట, అజీర్ణము కడు పులోమట శరీరము స్వాధీనములోనుండకపోవుటయును,

ఆతవవాతమున.— కళ్లు తెల్లకడుట, వికారము, పొర్రునీటి, చెఱ్ఱుటకలవి గాని అశోకవిధములైనబాధలును,

తిమిరవాతమున — చర్మముదళింపకెక్కి పుచ్చిగానము తెల్లమగుండుట, కృశత్వము, ఒళ్లునుంటును,

దనుర్వాతమున:— శరీరమువిల్లవల నంగిపోవుట, మోతపెట్టుట, మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యమును,

సూతికావాతమున:— జ్వరము, వణుకు, దాహము, కన్నులు నీరు కారుట, శరీరము ఒరువుగానుండుట, చెల్లగానుండుట, వాతకలిగియుండుటయును.

మూత్రబంధవాతమున — కాంతివిహీనత, కడుపుబ్బరము, గుండెలోనొప్పి మూత్రకోశ, మూత్రసాళమున మంటయును,

వస్త్రీవాతమున — జ్వరము, విదాహము, బద్ధకము, కళ్ళునొప్పులు, తలవ్రపు శరీరము తెల్లగానుండుట, పాద నిలకడకపోవుట, నిద్రలేమియును,

అంగుళీవాతమున — జ్వరము, శరీరము, వీటియందు మంటయు, యితర యవములు ముడగలాగుటయును,

సర్వంగవాతమున — (అవయవంగవాతమున) ఒళ్ళునొప్పులు, మంటలు, మలమూత్రబద్ధము, తలనొప్పి, నిద్రలేమియును,

ధూమవాతమున. విషూచి (కలరావంటిది) వాంతి, తాపము, జ్వరము, పిత్తి ప్రకోపము, మూర్ఛ, భగ్నము, వికారమును,

కిక్కిరవాతమున.— నడుమయిలుగుట, పులికిట పట్టుపట్టుట, శరీరము, పాదములు వీటియందు కలయు,

మలబద్ధకమున — మలమూత్రబంధము, కడుపుబ్బరము, తలవణుకు, గుండెలోనుంటయును,

శోకవాతమున:— తలనొప్పి, కృశత్వము, ఒళ్ళునుంటలు, గుండెలోనొప్పి గగుర్పాటును,

పంగువాతమున:— రెండునోడలు యిరుకువబడి నడుచుటకు సాధకాళము లేకుండుటయును,

కర్ణవాతమున:— చెవులుపోటు, వినబడకుండుటయును,

శుక్లవాతమున: — శిక్షిము బయటపరాక శరీరమునం దేయునుట, శరీరములో ముగట, వికారమున,

కంఠవాతమున: — చేతులు, కాళ్ళు, వణకుట, తోచుకుండుట, నిద్రలేమియు విలోపవాతమున: — యాసము, నేత్రశూల, ఎక్కిళ్ళు, ఓకిరింక పొందు తియును,

గుప్తవాతమున: — చెవికోనలయందు నొప్పి, స్పర్శజ్ఞానకూన్యత, వికారము, భయము, కోపము, కృశత్వము, చమటయును,

గళివాతమున — (కంఠగళివాతమున) తాపము. వాపు, నిద్ర, కలవాట్లు, దాహము, జ్వరమును,

క్షీణవాతమున. — కృశత్వము, రల, ముక్కు, గోళ్ళు, అవయవములు, కపాలము, కన్నులు, పీటియందు నొప్పి (లేక) పోట్లు, నిద్ర బొత్తిగావట్టుకుండుటయు, బాహుకంఠవాతమున — ఒంటిచెయ్యి వణకుట, వికారమును,

ఆణువాతమున: — శరీరము మణగలాగుకొనిపోయి గిడసబారుట, ఒళ్ళు విరుపు, నడుము కంటిపోవుట, ఎవచుటకు సామర్థ్యములేకపోవుటయును,

పాంశువాతమున — గుడస్థానమందును, శీఘ్రస్థానమందును, వీర్యస్రావము, చమట, భ్రమ, మూర్ఛ, దాహము చేతులు కాళ్ళు మండుటయును,

స్వరహీనవాతమున — స్వరము హీనమగుట, జ్వరము, కలవాట్లు, చెవి పోటు, కృశత్వమును,

దండవాతమున — శరీరము కిర్రవలె కదలకుండుట, వాతప్రోపము, దగ్గు పొండిమ, నిద్ర, కడుపుయందు గుంధలేపనచేసినవాసన, అగ్నిమాంద్యమును,

కాకవాతమున కాళ్ళు, చేతులు, వణకు, రలత్రిపు, కళ్ళుగిరిగిలాడుటయు, సాధ్యవాతమున — గుర్పాటు ఒధిరము, ఒళ్ళుపోట్లు, రలత్రిపు, మాంద్యమును కలిగియుండును

సి శ్శభదములు.

శ్లో॥ సూర్యావర్తః కుసుమచుధురస్వేదచుర్గంధసితాః
కోరోధోన్మాదాఽమృతమదనశిరశ్చైర్మమూర్ఛా వివధ్తాః |
భ్రంశావర్ణే కరపదభుజంగే యథా పుండరీకే
త్వష్టా రక్తే నిగదిత మిదం కామిలా దుష్టభాషే || ౧౪౪ ||

(1) సూర్యునిపైత్వము (2) కుసుమపైత్వము (3) చుధురపైత్వము (4) స్వేదపైత్వము (5) దుర్గంధపైత్వము (6) నీరపైత్వము (7) కోరోధపైత్వము (8) ఉన్మాదపైత్వము (9) అమృతపైత్వము (10) మదనపైత్వము (11) శిరఃపైత్వము (12) చర్మపైత్వము

(13) మూర్ఖపైత్యం (14) వివర్ణపైత్యం (15) భ్రీనుపైత్యం (16) అగ్రపైత్యం
(17) కరహిదపైత్యం (18) భుజాగ్రపైత్యం (19) క్షుధాపైత్యం (20) పుండరీకపైత్యం
(21) రృషాపైత్యం (22) రక్తపైత్యం (23) కామిలాపైత్యం (24) నుర్భామపైత్యం
అనిపైత్యములు యరగై నాలుగు విధములు.

మూర్ఖపైత్యమున — కన్నులుతిరుగుట, మూర్ఖ విదాహము,

కునుమపైత్యమున — నోటినుండిగాని ముక్కునుండిగాని రక్తము కక్కుకొ
నుట విదాహము ఎడనుసహించు కొనలేక పోవుటయును,

మధురపైత్యమున — ఆరుచి, ప్రాతఃకాలమందు కోపోద్రేకముకలుగు
చుండుట, తలతిరుగుట, నోరుతియ్యగానుండుట, వాంతి, రోమార్చమును

స్వేదపైత్యమున — ఎక్కువగాచవటపట్టుట, నిస్సర్తునవడలు నీరుపట్టుట
యును,

దుర్గంధపైత్యము. — అంతర్దాహము (తాపము) శరీరముపైభాగములయు చల్లగా
నుండుట, చమట, దేహముదుర్గంధం కలిగియుండుటయును.

శీతపైత్యమున:— ఆరుచి, శరీరముచల్లగానుండుట, అన్నిమాంధ్యము ఆజీర్ణము,
భ్రమ, మూర్ఖ, చనుట,

క్రోధపైత్యము: — తామసము, నుర్భావణములు, కోపాధిక్యమును,

ఉష్ణాదపైత్యమున — విదాహము వికారము, వాంతి, మూర్ఖ, శరీరము
పుట, మలమూత్రములు కీఘ్రముగా వెడలుట, పిచ్చిమాటలున్ను,

అస్థిపైత్యమున — పుల్లగాను, చేదుగాను ఉండు లేణుపులు, పులుపుగలి
గివాంతి, దాహము, ఆరుచి, క్వాంతిహింసత, నాలుక, చర్మము ఆదురుట, అజీర్ణము,
అయాసము, శరీరము పగులుట, ఒడలుబరువు, గొంతుక ఎండిపోవుట, తాపము, మో
హము, ఉబ్బరము, ఓకిరింత, కలవాట్లు, కడుపునొప్పి, తలనొప్పి, జ్వరము, చిక్కి
పోవుట, గుండెలలోను కడుపులోను, మంట, చమట, క్లేష్మసహితమైన పుల్లని
వాంతి, నోటినుండియు, ముక్కునుండియు, పుల్లని రసము వెడలుట, దురద
వద్దురును.

మటినపైత్యమున — శాంబూలము శడకపోవుట, సుభోగముందభిలాష,
మూర్ఖ, చనుట, తలతిరుగుటయును

శిరఃపైత్యమున:— సర్వకాల సుఖస్థితియందు తలతిరుగుట, నోటనీళ్లు కా
రుట, ఆరుచి, వాంతి, పులుగు పదార్థములయందయిష్టము, శరీరతాపమును

చర్మపైత్యమున. — నాలుక, శరీరము, అరిచేతులు, అరికాళ్లు, వెడపులుము
దలైనప్రద్రేకములు:— అందు చర్మముఉండుట, శరీరములయు అపారమైన దురదకలిగి
యుండుట, నిస్సర్తున, ఎక్కిళ్లును,

మూర్ఖాపైత్యమున — ఆరుచి, నోరుతియ్యగానుండుట, నోటనీళ్లు కారుట,

తలత్తిప్పు, చాం, గగుర్పాటును,

వివర్ణపైత్తియను:— చినట, కాంతివిహిత, చప్పి, దేహము దుర్గంధముగాను
యుండుట శోమములాడిపోవుట తలత్తిప్పుటయును,

భ్రంశపైత్తియను — మాటలతడఁడుట తోచకపోవుట, విచారము, రప్ప
పాటుకలుగకుండుట, గర్విణమాటలును,

అకర్ణపైత్తియను --- ఒళ్లు కన్నులు, తల తిరుగుట, మూర్ఛ, చినట, దాహ
ము, మలమూత్రములు తోందరగాను, శిఘ్రముగాను వెడలుటయును.

కరపాదపయిత్తియను — కాళ్లు, చేతులు మండుట, దేహకార్యము, తేడ
నయు,

భుజంగపయిత్తియను. — దేహము పయిచర్మముపాముకలుసమువలె నుండుట
కాంతిహీనత, శిశోవారము, అరుచి, కష్టశోగమువలె అకారము కలుగుట, దాహ
మును,

క్షుధాపయిత్తియను --- మిక్కిలిఅకలి కలిగియుండుట, విదాహముభుజిందిన
జంటనే ఆన్నము జీర్ణమైచకలిగానుండుట కళ్లుపోటు ఎక్కిళ్లును,

పుండరీకపయిత్తియను --- తామరదండ్రులతంటి దద్దుర్లు, గగుర్పాటు మరద
ఉష్ణాధిక్యము దాహమును.

త్విష్టాపయిత్తియను --- ఉగ్రయకాలమున దాహాధిక్యత రొమ్ములోను కం
ములోను మంటయును,

కామిలాపయిత్తియను --- మాఖగు గోళ్లు మలమూత్రముల పచ్చగా
నుండుట దాహము అకలితేకండుటయును,

దుర్భాషాపయిత్తియను --- దేహముకృశించి యుండుట దేనినందు ఇష్టము
లేకుంట ప్తమున కలవాఁడునగుమలు పట్టులేకుంట దుర్భాషలాడుటయును కలిగి
యుండును

॥౪౪॥

శ్లేష్మభేదములు.

శ్లో॥ కృష్ణోపజిహ్వక ఫణిహ్వకకంఠజిహ్వ
శ్లేష్మార్ధచిప్పికదధిక్షయపిత్తజిహ్వః
పూర్వానురక్తకఫభంగకపాండుశుక్తి
వాలక్షితౌ చ కఫకుష్ట ఇతి ప్రసిద్ధాః॥

॥౪౫॥

(1) కృష్ణకాన (2) ఉపజిహ్వ కాన (3) శ్లేష్మజిహ్వ కాన (4) కంఠజిహ్వ
కాన (5) శ్లేష్మకాన (6) ఉర్ధ్వకాన (7) చిప్పికాన (8) దధికాన (9) క్షయ
కాన (10) పిత్తకాన (11) జిహ్వకాన (12) పూర్వకాన (13) అనుకాన (14) ర

క్ర.కా.స (15) శ్లేష్మభంగ కా.స (16) సాండు కా.స (17) శుక్తి కా.కా.స (18) వాక కా.స (19) క్షయ కా.స (20) శ్లేష్మకుష్ఠ కా.స అనిశ్లేష్మకోగములు యిరవైవిధములు.

శ్లేష్మ కా.సయందు --- రాత్రి భాగములయందు మిక్కుటమైనదగ్గునిద్రలేమి శరీరమునలంపెక్కుటయును

శుష్కజిహ్వక కా.గయ.గ --- నాలుకమీదయింకొక నాలుక మొలచి నట్లుండుట భుజిచుటకు శక్తిలేకుండుట రాత్రులయందు ఆధకమైన దగ్గును,

శ్లేష్మజిహ్వ కా.సయందు --- నాలుకయందు దగ్గుగ్గును పక్కిలును గుండ చురుగలక సముపేక్షలట కాంతిహీనత కాములు కట్టులేకుండుట మాట్లాడుకొనితే కుండుట నిద్రలేమి చంచలత్వము విసాదకుండుటయును.

శుష్కజిహ్వ కా.సయందు --- నాలుక విషమున లేకుండుట దగ్గు, వాంతి, మూచ్చ, జడలిక, నిద్రలేమియును,

శ్లేష్మ కా.సయందు --- గొంతుగనిండు తెమడక కిగియుండుట శ్లేష్మప్రకోపము రాత్రింపగల్గు దగ్గును,

శ్వాస కా.సయందు --- ఎక శ్వాస శ్వాసబుద్ధిపట్టినప్పుడులేచెడు శబ్దము, (కేళాపి.జ) ను,

గిష్టి కా.కా.సయందు --- నోరొకసవ్యాముగానుండుట, దీహము నిగనిగలాడుట అరుచి శరీరమునందుబరువు క్షయమువలె దేహము శిథిలమగుట అగ్నిమాంగ్యమును,

దశి కా.సయందు:--- దగ్గు కెగురుకందయిష్టము రాత్రులయందువచ్చి పుటి భాగమున నిద్రయు,

క్షయ కా.సయందు:--- ఒళ్ళునొప్పులు జ్వరము దాహము మోహము (జడలు తెలియక పొపుట) దగ్గినపుడు ప్రాణము నిలువనట్లగుండుట దగ్గిలములేనిక సమును ఉమ్మి శేయుట దౌర్భల్యము మాంసము క్షీణించుట చీము రక్తము కక్క-కొనుటయును కలిగియుండును. త్రిదోషజనితమై చికిత్సవలన కుదరనిది క్షయ కా.స యీ క్షయ కా.స చిక్కిపోయినవానికి జనించినచో జీవించుట దుర్లభము. బలిష్ఠులకు కొత్తగా జనించినచో సాధ్యము కాకచ్చును.

పిత్త కా.సయందు:--- గుండెలలోమంట జ్వరము నోటతడిలేకుండుట నోరు చేడు దాహము కచ్చగాను కారముగాను వాంతిఅగుట దగ్గు శరీరము పొండిగించుట కాశమును,

జిహ్వక కా.సయందు:--- నాలుక శ్లేష్మపూరితమైయుండుట సంభాషణ యందక శక్తి కృశత్వము నిద్రలేమి రాత్రియందుదగ్గును,

పూర్వ కా.సయందు:--- శోగ సాగ్రంధములగాయితు ఇంద్రియములకు కత్తువలేకుండుట అహారాత్రములు మిక్కుటమైనదగ్గు సాగ్రంధమునందాశోగ్యము

లేకుండుటయును,

అమ కాసయందు:--- తైత్తిర్యము దగ్గు పెరుగునంద సహ్యము తలనొప్పి కృత్యము దాహమును,

రక్త కాసయందు --- దగ్గినప్పుడు కఫరక్తములు పురుయుట గుండెలలో కుండుట కాంతిహీనత శరీరము విక్రిలితడిగానుండుట చౌష్ఠ్యమును.

శ్లేష్మధంగ కాసయందు --- నోటియందు మొక తెనుడ క్షేపణి తెనుడ దేహము కన్నులు పచ్చగానుండుట చెవును తిట్టిబ్బుమాటలు మూపు శ్రిమ అయ్యామును,

పాండు కాసయందు, - - పాండువర్ణము గ్రహిణిగమగు దగ్గును,

శుక్తి కాసయందు:--- అగ్నిమాండ్యము క్షుక్తియందు తెనుడ ఇంద్రియములు పట్టులేకుండుటయును,

వాత కాసయందు --- రొమ్ము కణతలు కిన్ను కడుపు పార్శ్వములు నీటి యగునుకూల నోటతడిలేకుండుట ధాతువులుక్షీణించుట స్వరవేదము మాటిమాటికి పొడిదగును.

క్షుత కాసయందు (అధికసంగమము మోయజాలని బహుమోయుట యుద్ధముచేయుట గుర్రములు మొదలైన జంతువులు కరుగెత్తునపుడు వాటికడ్డముదగులుట నీటిచే రొమ్ముపై స్తరింపునొంది దానియందు వాతము పక్షిలమై కాసగుత్తుట్టించును యీదగ్గుపుట్టుటకుముందు పొడిదగ్గు రక్తముతో కూడినకళముకడుట కరమునొప్పి కూలచే రొమ్ముపైకింపవలవిగాకుండుట వక్కయందు అనిర్వాచ్యమైన వేదవ కూల కీళ్ళవిసంఘలు విడిపోయిట్లుండుట జ్వరము క్వాస (అయాసము) దాహము స్వరభేదమును,

శ్లేష్మ కాసయందు --- గొంతుక శ్లేష్మపూరితము గానుండుట రాత్రింబగళ్ళు దగ్గును,

కష్ట కాసయందు --- అనుగుపాటు వికారాకారము అవయవములయందు బాధ దుఃఖ పొందించుట కలిగియుండును. ||౪౫||

క్రిమిరోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ అజీర్ణభోజే మధురామ్లనిత్యో
ద్రవప్రియః పిష్టగుడోపభోక్తా
వ్యాయామసావశ్చ దివా శయనో
విరుద్ధభు క్షుంభతే క్రిమీంస్తు।

||౪౬||

గుణింపబడిన ఆన్నము జీర్ణము కాకుండ తిరిగి భోజనముచేయుట వియ్యసపదాశ్శుమట, పుల్లనిపదార్థములు ద్రవద్రవ్యములు చలిమిడి బెల్లము నీటినితిరుట పని చే

యగుండుట పాపములకు పగలనిద్రపోవుట నిషేధ శసము వీటివలన క్రిమిశోగ ముపుట్టును. ||౪౬||

—♦ క్రిమిరోగలక్షణం ♦—

శ్లో॥ విడ్డేదశరాలావిష్టంభ కార్యు పారుష్యపాండుతాః |
రోమాంచవమిమందాగ్ని గునకంఘా ర్విమార్గతా || ౪౭ ||

క్రిమిరోగమందు మలము ఉండలు ఉండ గానడుట కూల మబబ్బడము కృ శత్వము శరీరము గురిగి రలాడుట తెల్లపారుట (పా డించుట) రోమాంచము వాం శులు అగ్నిమాండ్యము గుడి ప్రదేశముగదురద యిట్లలక్షణములుక లిగియుండును. ||౪౮||

—♦ క్రిమిభేదములు ♦—

శ్లో॥ త్రిహోషమా బాహ్యమలప్రసూతా |
స్తే స్థానవర్ణాః ఖలు యూక్తివీతాః |
కఘాస్త్రివిష్టాంతర్యా ద్విధానే |
రిజ్యంకురాణుపుష్పచిత్రపర్ణా || ౪౯ ||

బాహ్యమలములు అనగా చమటమొదలైనవాటివలన పుట్టినవి త్రివిధమాణ ముక లిగి నలుపు తెలుపురంగుక లిగి కేలునియు యాళ్ళునియు కఘము రక్తము నుఖము మాత్రము వీటియందుపుట్టినవి త్రాళ్ళవలెను మొలకలవలెలు చిన్నవిగాను పెద్దవిగాను అనేక రంగులుక లిగియుండును గ్రాహ్యోక్తప్రకారము యాక్రిమలు రె డువిధములైయున్నవి. ||౫౦||

—♦ సన్నిపాతసంప్రాప్తి ♦—

శ్లో॥ అపథ్యదోషా జ్వరితస్య జాతు |
దోషాణి దోషేః రభి సన్నిపాతాః |
దోషేషు పక్షం పరిమాణ నూహలుః |
కాలానధి ర్నైవ యదా కదాచిత్ || ౫౧ ||

జ్వరితునికి అపథ్యదోషమువలన ఒకానొక పుడు దోషములుపుట్టి వాటిచే సన్నిపాతజ్వరములు సంభవించును. దోషాని కారములకు సామాన్యముగా పదిహేను రోజులు పరిమాణము అయివున్నది అయినను ఒకానొప్పుడు యీ అపరిమాణము సరిపడకపోవచ్చును ||౫౨||

—♦ సర్వసన్నిపాతసామాన్యలక్షణం ♦—

శ్లో॥ రాతౌ) జాగరణం దివా చ కృతౌ మూర్ఛాఽతిదాహో మరు
ద్ధావ్యం స్వేదమతిప్రలాప మరతి రామద్యం చ హృత్పిడనం
కాసశ్వాసవివర్ణశైత్యతపన శ్లేష్మోత్తమాంగవ్యధా
జిహ్వదగ్ధకృతత్వ మంగపులకౌ శు కృన్నిపాతజ్వరే॥ ౫౦॥

రాత్రియందు నిద్రపట్టకపోవుట పగలు ఒద్దః ముగానుండుట మూర్ఛ విదా
హము వాతము నృద్ధి చెందుట చలి నవ్వుట, చమటపట్టుట మూర్ఛముగా మాట
లాడుట శుఖములేకుండుట మాండ్యము రొమ్మనొమ్ముట దగ్ధ అయాసము రూపు
మారురూపుపడుట దేహము చల్లగానుండుట జ్వరము గొఱతుగ నిండజ్జ్వలము శ్లో
కదన నాలుక పిడచకట్టుట యాతిక్షణములు సామాన్యముగా అన్ని సన్నిపాత
ములలోను కలిగియుండును. ॥౫౦॥

సన్నిపాతభేదములు

శ్లో॥ హృద్దాహచిత్తభ్రమకంఠకుబ్జ
ప్రలాపరక్తోష్ణకభగ్ననేతాః ।
శీతాంగతంద్రాంతకసన్నికాభి

న్యాసాః పరం కర్ణి కజిహ్వకాఖ్యాః ।

॥౫౧॥

(1) హృద్దాహసన్నిపాతము, (2) చిత్తభ్రమసన్నిపాతము (3) కంఠకుబ్జసన్నిపాతము (4) ప్రలాపసన్నిపాతము (5) రక్తోష్ణకసన్నిపాతము (6) భగ్ననేత్రసన్నిపాతము (7) శీతాంగసన్నిపాతము (8) తంద్రాంతకసన్నిపాతము (9) అంతఃకసన్నిపాతము (10) సంధికసన్నిపాతము (11) అభిహ్వసన్నిపాతము (12) కర్ణికసన్నిపాతము (13) జిహ్వకసన్నిపాతము అని సన్నిపాతములు 13 విధములు

హృద్దాహసన్నిపాతమున. — అధికముగా మాటలాడుట, తాపము, మోహము, గొఱతు నొప్పి, నవస్థిమితము లేకుండుట, విదాహము, మెదపు లేకుండుట, దగ్ధ, మాండ్యము, వణుకు, కలనాట్లు, కలరము, అలాటము, వీటియందు చమటయును.

చిత్తవిభ్రమసన్నిపాతమున — శరీరము నయు పట్టు కలిగినట్లుండుట, వాతపిత్తములు ప్రకోపమును చెందుట, స్థిమితము లేకుండుట, స్మృతితేజస్సులు, కనుబొమ్మలు ముడుచుకొనుట, పాడుట, అడుట, కలకరి తలును,

కంఠకుబ్జసన్నిపాతమున — విదాహము, తల తిరుగుట, (తలవినుగు) మెదకుడియడడుట, విస్తారముగా మాటలాడుట, తాపము, మూర్ఛ, అవయవములు పట్టు లేకుండుట, వణుకు, వాంతి, ఎక్కింపు, గద్గదస్వరముతో మాట్లాడుట, శ్లోకే దశయున్ను,

అంతకసన్ని పాతమున — శ్రేష్ఠము, అతిభాషణ, తాపము, వాతశ్రేష్ఠ ప్రకాశము. ఎక్కి-శ్శు జ్వరమును

రక్తోష్ణసన్ని పాతమున — నాలుక, చెదవులుపగిలి రక్తము కారుట దగ్గు, వణక, తలతిరుగుట, నాలుకనలుపెక్కి ముళ్ళుకలిగియును,

భుగ్గుశేత్రసన్ని పాతమున — కన్నులు ఊడిపడిపోవునట్లుండుట, నీళ్ళు కారుట, చూపు కనబడకుండుట, అతిభాషణము, కణుకు, భ్రమయు,

శీతాంశుసన్ని పాతమున — దేహము చల్లగానుండుట, దగ్గు, అయాసము, ఎక్కి-శ్శు, ఏకీలును పట్టులేకుండుట, నాంతి, తాపము, మూర్ఛ, విశోచనము, కణు కుటయును,

అంతకసన్ని పాతమున — దాహము, మోహము, తలవణకు, కలవరింతలు, నాంతి, ఎక్కి-శ్శు, జ్వరమును,

సంధికసన్ని పాతమున — శరీరము ముఖాక్షరముగా నేయుండుట, కూల శరీరము వాచుట, వాతము, బాధ, దగ్గు, సోపరితనము, తాపమును,

అభివ్యసన్ని పాతమున — త్రిదోషములును ఏకీభవించియుండుట, జ్వరము అయాసము, ముఖము జిడ్డుగానుండుట, అమితమైననిద్ర, కాంతిహీనత, తాపము, నిస్సల్పత, దాహము, కుటయును,

కర్ణికసన్ని పాతమున — అతిభాషణ, నాలుక బీటలుతీయుట, ఎక్కి-శ్శు దగ్గు వణక, చెవికోసలయుండువాపు, తాపమును,

జిహ్వకసన్ని పాతమున — నిట్టూర్పు తలదగ్గరగా నుండుట, తాపము, దగ్గు నాలుక కఠినమై ముండ్లకలిగియుండుట, మాటలుడిగిపోవుట, చెముడు, మూర్ఛము, ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును.

॥౫౦॥

—♦ కర్ణికలక్షణం ♦—

హే॥ జ్వరం పూర్వం జరమధ్యకాలే
జ్వరాంతిమేవా పుత్రిమూలశోధః।
కృమా దసాధ్యః ఖలు కష్టసాధ్య
స్యభోగ సాధ్యో మునిభిః ప్రదిష్టః॥

సన్ని పాతసంబంధమై జ్వరములలో చెవులకింది నావుకలుగును ఇది కొంత మందికి ఒక చెవికిందనుమాత్రమేకలుగును కొంతమందికిరెండుచెవులకిందనుకలుగును దీనివలన కొంతమంది జీర్ణించకపోవుటగూడ కలదు. యీవాపు జ్వరమునకు మొదటనేఉన్నయెడల ఆసాధ్యమనియు, మధ్యకలిగియెడల కష్టసాధ్యమనియు, అఖరన కలిగినయెడల సులభసాధ్యమనియు, తెలుసుకొనగలెను.

॥౫౧॥

—♦ సన్నిపాతదినప్రమాణం ♦—

శ్లో॥ సఖాధ్వరే సన్నిమనూధిగష్టా
పక్షం చ తత్త్వం చ దిగభివక్షాః।
మాసత్రయం షోడశవాసరాణి
యదా కదాచి స్మృనితాందికే స్వాత్ ॥ ౧౩ ॥

హృద్దాహసన్నిపాతమునకు (20) చిత్రభ్రమసన్నిపాతమునకు, (21) కంఠకుబ్జ
సన్నిపాతమునకు, (13) పృథ్వీపసన్నిపాతమునకు, (14) రక్షోష్టసన్నిపాతమునకు, 10
భుగ్ననేత్రసన్నిపాతమునకు, (8) శీతాంగసన్నిపాతమునకు, (15) తాందిక సన్ని
పాతమునకు, (25) అంతక సన్నిపాతమునకు, (10) సంధిక సన్నిపాతమునకు, (7) అభిన్యా
ససన్నిపాతమునకు, (15) కర్ణిక సన్నిపాతమునకు, (90) జిహ్వక సన్నిపాతమునకు, (16)
తాందిక సన్నిపాతమునకు ఒక్కొక్కప్పుడు, (7) పరిమాణనితములు అయివున్నవి,
సాధ్యసన్నిపాతనామములు.

శ్లో॥ స్మృస్తాందిక సన్నికర్ణికే చ
పృథ్వీపచిత్రభ్రమజహ్వకాః
పట్నన్నికావాతకసప్రధానా
సాధ్యా స్మృ రేతా స్మచిత్సకస్య ॥ ౧౪ ॥

ఇదివిధానం చెప్పబడిన పదమాడు సన్నిపాతములలోను, (1) తాందిక సన్ని
పాతము (2) సంధిక సన్నిపాతము (3) కర్ణిక సన్నిపాతము (4) పృథ్వీపసన్నిపా
తము (5) చిత్రభ్రమసన్నిపాతము (6) జిహ్వక సన్నిపాతము అను ఆరున్న స్థానముల
తప్రధానములు అవి చిత్సకసాధ్యములు ॥ ౧౪ ॥

అసాధ్యసన్నిపాతములు.

శ్లో॥ హృద్దాహరక్షోష్టకంఠం బభౌఽ
భిన్యాసశీతాంతకభుగ్ననేత్రాః
పితృధికాదాహవిరేకయుక్తా
స్మవైద్యకస్యా పి భవం త్యసాధ్యాః ॥ ౧౫ ॥

(1) హృద్దాహసన్నిపాతము (2) రక్షోష్టక సన్నిపాతము (3) కంఠకుబ్జసన్ని
పాతము (4) అభిన్యాససన్నిపాతము (5) శీతాంగసన్నిపాతము (6) అంతక సన్ని

పాతము (7) భగ్న శేత్రసన్నిపాతము. అనువదము పితృప్రధానములు యివిచికిత్స
కుసాధ్యములు కావు. ||౫౪||

హృదోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ అత్యుష్ణగుర్వష్ణకషాయతిక్త
శ్రీమాభిఘాతాఽధ్యయనప్రసంగైః
స్త్రీసంగమాద్యేగనిరోధనేన
హృదానుయః కంచవిధఃప్రదిష్టః॥ ||౫౫||

మిక్కిలి వేడిచెయునట్టియు, అజీర్ణమునైనట్టియు, పులుపు, కగరు, చేదుకలిగిన
పదార్థములు, పరిశ్రమ, అభిఘాతము, మితిమీరినగువుట, దిగ్గజగామాట్లాడుట,
సంభోగము, మలమూత్రనిరోధనము వీటిచేహృదోగము జనించును, యీహృదోగ
ములయిరువిధములు ||౫౬||

హృదోగలక్షణము

శ్లో॥ వాతే హృది స్పృటనోడనాని
సిస్తే తృగుష్మాఽస్యవిశోషణమాః
కఫేఽగ్నిమాగద్యాయచిహృద్గుత్వం
స్యాత్సన్నిపాతకిమిసర్వలింగం॥ ||౫౭||

వాతసంబంధమైన హృదోగములు — హృదయమునందు అంశముతోతో
వీనట్లుబాధ, గుండెలుంగుటయు,

పిత్తసంబంధమైన హృదోగములు — దాహము, శరీరమానకు వేడిమి, నోరిగు
డుట, గ్రాతుక లోపాగించివీనట్లుగుడుటయును

కఫసంబంధమైన హృదోగములు — అగ్నిమాద్యము, అరుచి, గుండెలలో
బరువును,

సన్నపాతరోషము వల్లనున్న కృమివల్లనున్న సంబంధించిన హృదోగ
గములు యందు నాతాదులకు తరుతరుగాచెప్పబడిన లక్షణములను కలిగియుండును,
హృదోగము గుఱురోగమువలె హృదయమందుపుట్టును. ||౫౮||

ఆసుదోషప్రాప్తి

శ్లో॥ యదై వాఽక్షం దోషాణాం మలానాం చ రసాదిషు|
త మేవాఽమస్య సంప్రాప్తిం విజానీయ త్సబాభిషక్॥ ||౫౯||

రస, రక్త, మాంస, క్షుధోఽస్థి, మజ్జా, శుక్రములను, కస్తూరములను
అశ్రియించియున్న వాతాదిదోషములున్ను, మలములున్ను, యెఱ్ఱును కర్మములు
గానో, అదియేకమదోషసంపాప్తి అని సర్వరోగములయందు తెలియకలెను ౫౮॥

అమదోషలక్షణం.

శ్లో॥ ఆలస్యతంద్రాహృదయాఽవిశుద్ధి
ద్వోమాఽప్రవృత్త్యాఽగుణములభావైః
గురూదరత్వాఽరుచిస్థతాఽఅభి
రామాన్వితం వ్యాధి ముదాహరంతి॥

॥౫౯॥

అలస్యము, గర్భము, హృదయామిశ్రగ్భము, గామలదుట, కత్తికాలమున
విశేషములు, మనోభృకులత, మూలకగ్రములు, కడుపుబరుపు, అరుచి, నిశ్చ
యవిఅను (ఆవస్థ) గోషలక్షణములు ॥౫౯॥

శూలరోగసంపాప్తి

శ్లో॥ ఆరోహణాఽయావరశ్చ మౌఢ్య
ర్ద్యున్నరూక్షోదఃపాననిర్లైః
క్షౌరోష్ణగాహాఽగ్రహహస్తవృత్తైః
ప్రీనోమన్యోజకస్తథేకా॥

॥౬౦॥

గుర్యములు మొనలైనవాటిపై సవారిచేయుట తిక్తకమించిన ఆయాసములు
పరిశ్రమచేయుట మొదలైనవి కఠినపదార్థములు తినుట మిరికినీరుత్రాగుట, సంభో
గము ఉత్పత్తినుట, మిక్కిలి కడిగానున్ననీరుత్రాగుట, కోపము, వర్షుట, వృత్త్యము
చేయుట, వీటివలన శూలరొగ జనించును యాశూలరోగము నాతి, శీత, శ్లేష్మ
శ్లేష్మపిత్తి, శ్లేష్మవాత, శీఘ్రైత్య, సన్నివాత, అమ, భేగములచే ఎనిముదివిధములై
యుండును. ॥౬౦॥

—* శూలరోగ సామాన్యలక్షణం *—

శ్లో॥ శంఖుస్ఫోటనవత్తస్య యస్మా త్తీవ్రాఽతివేదనా
శూలాసక్తస్య భవతి తస్మా చ్చూలేతి కథ్యతే॥

॥౬౧॥

ఇనపశుకుడిగొట్టినట్లు తీవ్రమైన బాధకలిగియుండుటవలన, ఇది శూలవ్యాధి
అని చెప్పబడుచున్నది. ॥౬౧॥

- (1) మూత్రకృచ్ఛ, (2) మూత్రాఘాత, }
(3) మూత్రాశ్మరీరోగసంప్రాప్తి }

శ్లో॥ పృథక్పూర్వం సైన్యః కుపితా నిదానై
స్సర్వేధవా కోప ముపేత్య వస్తా!
మూత్రస్య మార్గం పరిపీడయంతి
యదా తదా మూత్రయతీహకృచ్ఛాత్ ॥ ౧౬౨ ॥

వాత, పిత్త, క్లేష్మములు, ప్రత్యేకముగాగాని, అన్నియుకలిసియు
గాని, ప్రకోపమునుపొంది వస్తాయందు (పాత్రికడు ప్రయంను) చేరి మూత్రమునడ్డగిం
చును. ఇట్టిసమయమున మిక్కిలికష్టముచే మూత్రము బయలుపడెడును. ॥౧౬౨॥

శ్లో॥ దుర్బలాధ్వలంఘనాయాసై రభిఘాతా త్ప్రపీడనాత్ ॥
స్వస్థానా ద్వర్తి రుద్వృత్త స్థూల నిష్క్రమి గర్భవత్ ॥౧౬౩॥

తొందరగాత్రోపదచినను, కాలము మొదలైనవాటిని చాటినను, శక్తికితిగని
అయాచడినను, వస్త్రప్రదేశమునందభిఘాతము (ఘటన) కలిగినను, వస్త్రప్రదేశమును
(పాత్రికడుపును) పిసికినను, మూత్రపిండము స్వస్థానమునండి కలిగి గర్భమునలె
నూలముగాపెరుగును.

మూత్రకృచ్ఛమునకును, మూత్రాఘాతము ను, స్వల్పమైన తారతమ్యము
కలిగియుండును. మూత్రకృచ్ఛమున మూత్రబంధము, క్షల్పము, బాధలు అధికము
గాను, కలిగియుండును. మూత్రాఘాతమున బాధలు స్వల్పము, మూత్రబంధము
అధికముగాను కలిగియుండును. వలమూత్రాదులుకొంతకాలమును అడ్డుకొనచుచే
వాత, పిత్త, కఫములు, ప్రకోపమునుజెంది మూత్రాఘాతము కలుగుచున్నది మూ
త్రాశ్మరీయందు క్లేష్మము చుట్టముగా రాజైయుండును త్రిదోషములలో వాతము
ప్రకోపించి వస్త్రయందుండు మూత్రపిండమునందు చేరి వస్త్రద్వారమునడ్డగించి శుక్ర
ముతోకూడినమూత్రమును కాని, గ్రహస్వరూపమైన పిత్తముతోకూడిన మూత్రమును
కాని, కఫముతోకూడిన మూత్రమునుగాని, కేవల మూత్రమునుగాని, శోషించి జే
యును. అట్లు శోషించబడినమూత్రమునందు గోళ మొక్కపిత్తమున గోళోచనము
వలె కరిగవలె రాతివంటి గడ్డబయలుపడెను. ఇదే మూత్రాశ్మరీరసమనము

(1) వాతజము, (2) పిత్తజము, (3) క్లేష్మజము, (4) క్షల్పపాతజము, (5) శ
క్తిజము, (6) పురీషజము, (7) అశ్మరీజము, (8) శుక్రజము, అని మూత్రకృచ్ఛము
యొనిమిదివిధములు.

(1) మూత్రగ్రంథి, (2) మూత్రోత్సంగము, (3) మూత్రజము (4) మూత్ర

నాదము (5) మాత్రశుక్రము (6) మాత్రధర (7) మాత్రాశీతము (8) మాత్రాక్షయము (9) అస్తీల (10) విద్వీహూతము (11) ఉష్ణవాతము (12) వస్త్రీకండలి (13) వాతజ్వలి (14) వాతకుండలి అని మాత్రాహూతము పద్ధా నుగువిధములు (1) వాతజము (2) పితృజము (3) క్లేష్మజము (4) క్లేష్మపైతృజము (5) క్లేష్మవాతజము (6) శీతపైతృజము (7) శక్ల శక్లరి (8) బాలాశరి (9) శక్లశక్లరి అదిమాత్రాశక్లరి తొమ్మిదివిధములు కయినప్పటికిన్ని యీమాదువిధములైన మూతివ్యాధులు మూత్రమునకే సంబంధించిన వగుటచేతను పోల్చి శక్లము కానిగుటచేతను విశేషించి పృత్యేక లక్షణములతో వివరించి వాయలేదు ||౬౩||

శోఘరోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ శుద్ధ్యామయాభోజనకర్మవాదైః
తౌరామతీక్షోషగురూపసేవాత్
దధ్యామమృచ్ఛాకవిరోధిదుష్ట
గరోపస్మప్తాన్ననిషేవణేన॥ ||౬౪||

ఋతువిరేచనాదులచే శరీరమును ఎక్కడగా శోధించినను, శోగముచేతను ఉపవాసాదుల నధికముగా చేయుటచేతను, శరీరమును కృత్రిమిపోవుటచేతను ఉత్పన్నమును, తీక్షణములైనవి (అలస్యముగా అరుగునవి) జేడిచేయునవి, అగుపదార్థములను మితిమీరి భుజించుటచేతను, పెరుగు, చచ్చిడి, (వ్యయములు కానివి) వట్టి, అకూరలు పరస్పరవిరుద్ధములగు, (క్షీరదద్యాదులు) పదార్థములు, దుష్టజంతువులయొక్కయు విషముయొక్కయు, స్పర్శకలిగినపదార్థములు విటని సేవించుటచే శోఘ, (వాపు) శోగము జనించును. ||౬౫||

—♦ శోఘరోగసామాన్యలక్షణం ♦—

శ్లో॥ సగౌరవం న్యౌ దనవస్థితీర్వం
సోత్సేధమూష్మాధసిరా తనుత్వం
స లోమహర్ష శ్శ వివర్ణ తాపి
సామాన్యలింగం శ్వయుధోః ప్రణీతం॥ ||౬౬||

వాపు నిలకడిగా ఒక నోటనేఉండిక వాచుమందుట, జేడికల్లుట, నీరలు నగు గిలియుండుట వెంట్రుకలు గరిపాడుచుకొనియుండుట, వాపుకలచోటున దేహకాంతి మారియుండుట, ఇవి శోఘరోగమునకు సామాన్యలక్షణములు. ||౬౭||

—♦ శోభరోగభేదములు. ♦—

॥ త్రిదోషైశ్చ ద్వయై స్సర్వైః గభిమాతా ద్విషా త్తథా |
శోభం న వాత్మకం వింద్యా త్ప్రియ స్వజ్ఞాతం స సంశ్రితం ||

వాత, పిత్త, కఫరూపమైన ఒక్కొక్కదోషముచేతను, రెండేసిదోషముల సంస్కర్మముచేతను, అన్నిదోషముల సమిక్షచేతను, ఆశ్మిరముచేతను, విషముచేతను శోభరోగము జనించును యీశోభరోగము పై వివరించిన కారము తొమ్మిదివిధములు. మరియు, సామాన్యముగా, శోభకు త్యక్తమును, మాంసమును, స్థావరములు

వాతజశోభయందు — వాపు ఒక్కొక్కచోటనే నిలికడగానుండుక వాపు గల ప్రదేశమందు చర్మము రంగుమాటు కలచనై నొప్పి తెలియక శోమముల నిగడ్చి నొప్పితో కూడియుండును ఒక్కొక్కప్పుడు దానంటిల అరియే తిగ్గుచుండును. తలితోనొక్కిననుడల గుంటపడి మరల కీళ్ళుముగా పూడిపోవును.

పిత్తజశోభయందు — వాపుగలప్రదేశము మెత్తదనముకల రంగుమారి చ మటక కిరియుండును. మరియు ద్వగము, దాహము, స్తిమిశములేకుండుట మలబంధము వాపుగలప్రదేశమునొప్పి, మంట, ఒక్కొక్కప్పుడు కూడా కలిగియుండును.

శ్మిజజశోభయందు — వాపుగలప్రదేశమున ఎరుపు, కాన్యము, తెలుపు రంగు కలిగియుండును మరియు, దేనియుండును ఇష్టములేకుండుట, (ఆరుచి) నోట చిట్టు కాగుట, నిద్రలేమి, వాంతి, అగ్నిమాంద్యము, ఇట్టలక్షణములు కలిగియుండును ద్వంద్వజనిన పాతశోభయందు — పూర్వోక్తలక్షణములు మిశ్రమములై యుండును

అభిమాతజశోభయందు — కర్మబ్బలు, శస్త్రఘాతము తడిగాలి, సము ద్రపుగాలి, బడిగింజలరిగము లేక పొగ, దూలకుండనూగు, ఇవి అగంతుక కాణిములు గాన వీటికలనకలుగు శోభ అగంతుక శోభ, వాపుగలప్రదేశమునందు ఎరుపు, తడికలిగియుండుట, పిత్తజశోభలక్షణములను కలిగియుండుట, వాపు ఒకచోటనే ఉండకపోవుట, యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. అభిమాతజశోభాన్నను, అగంతుక శోభాన్నను, ఒకటే అని తెలియవలెను.

విషజశోభయందు — వాపుగలప్రదేశమందు మెత్తిగాను, చంచలముగాను, జ్వాలాడుచునుండి మంటయు, నొప్పియు, గలిగియుండును విషజశోభానగా విషమగలబంతువులు దేహమున పాత్రుట, విషజఘృతాలూకు మలమూత్రములు దేహమునకతగులుట, విషజఘృతములయొక్క పళ్ళు, దగ్గరములు, నోళ్ళు, వీటిచే అభిఘాతముకలుగుట, విషజఘృతముల మలమూత్ర శుక్రములతోకలసిన జస్త్రాకులను ధరించుట, విషవృక్షసమాపమున సంచరించుట, విషలూకితమైన గాలినిపీచుట, విషయుక్తమైన ద్రవ్యమును శరీరమున పూసుకొనుట మొదలైనవాటివలన కలుగునది అని తెలియవలయును.

శ్లో॥ యస్తు పాదాభినిర్వృత్త శృంగ సుర్వాంగగో భవేత్ |

పురుషం వాంతి నారీంచ ముఖజో గుహ్యజో ద్వయం॥ ॥౬౨॥

క్రిందినుంచి మీదుగావ్యాపించుకాపు పురుషులను, పైనుండి క్రిందుగా వ్యాపించుకాపు స్త్రీలను, గుహ్యస్థలమున వ్యాపించినకాపు స్త్రీపురుషులను చంపును.

శ్లో॥ శ్వాసః పిపాసా దౌర్బల్యం జ్వర శ్చర్ధి రరోచకః |

హిక్మాతిసార కాసాశ్చ శోధనం క్షయం త్యమి॥ ॥౬౩॥

శ్వాస, దాహము, నీరసము, జ్వరము వాంతి, రోచకము, ఎక్కిళ్ళు, అతిసారము, దగ్గు, యీలక్షణములుగల శోధరోగము రోగులను హింపించును. ॥౬౩॥

—* హిక్మారోగసంప్రాప్తి *—

శ్లో॥ శాలూక పిష్టాన్న విదాహి తైల

పిశ్యాకదధ్యాది నిషేవణేన |

సోతస్సు సంజ్ఞావహనేషు వాయుః

ప్రకృప్య హిక్మాం జనయే త్ప్రకామం॥

॥౬౪॥

కండమాలములు, పిండికంటలు, విదాహమును ౬౪ గజేయుపదార్థములు, నువ్వులనూనె, తెలకపిండి, పెరుగు మొదలైన పదార్థములను సేవించుటచే వాతము ప్రకోపించి హిక్మహిక్మాతగ్గులయందు వ్యాపించి హిక్మాను భరించును. ॥౬౪॥

—* హిక్మాభేదములు *—

శ్లో॥ శ్మద్రాగ్నగంభీరమహాయుగాప్త్యే

ర్హిక్మామాయః పంచవిధః ప్రణీతః॥

॥౬౫॥

తుద్రహిక్మా, అన్నజహిక్మా, గంభీరహిక్మా, మహాహిక్మా, యమహిక్మా అవి హిక్మారోగము అయిచుగిధములు,

తుద్రహిక్మా:— గూఢుకయందుపుట్ట చాలా కాలము తగమునుకొనించి అయానపడినప్పుడు అధికమైన ఆహారమును సేవించినపిమ్మట ఉపశమించును.

అన్నజహిక్మా:— అమిశిభోజనమువల్ల జవించును ఉదరపానముచే ఉపశమించును.

గంభీరహిక్మా:— బొడ్డుదగ్గరనుండి మిక్కిలి తగముతో తీవ్రమైన ధ్వని కలిగి బయలుదేరును. ఇది ఒకానొకప్పుడు పశ్వాతయమునుండికూడా బయలు

దేవుడు, దీనియందు వలుకు, ప్రజ్ఞావాళము, దౌర్భిక్షము, ఉచ్చాస్సాహకోధము కలిగియుండును.

మహాహిక్కా:— తీవ్రమైన తేగముకలిగి ప్రళయమైశ్వర్యముతోఁబడుటవలన మరయు, కనుబొమ్మలు నడలుట, కణితలు స్తంభించుట, కన్నులకంటి నీరు కారుట, కలిగియుండును. ఇది ఒక్కొక్కటిగాగాని రెండేసిగాని, మూడేసిగాని, అనేక రకములుగాని, రాశువచ్చున యమకహిక్కాకంటె యిది మిక్కిలి భయంకరమైనది.

యమకహిక్కా:— (శ్మశేతహిక్కా) రెండేసిచొత్తున బయలుదేరి చాలా కాలమాతరకు ఉండును. ఆహారము జీర్ణమగునయమున తృప్తి నయమకహిక్కాశే శ్మశేతహిక్కాయందురు. 1801

—♦ అజీర్ణరోగసంప్రాప్తి —

శ్లో॥ ఈర్ష్యాభయాల్లభ్యమనోరథేన
కోరోధేన రుద్ధైన్యనిపీడితేన
విద్యేషయుక్తేన చ సేవ్యమూర్ఖేన
మన్నం న సమ్యక్ స్వరిపాక మేతి॥ 1201

ఇతఁల జెన్నిత్యమును సహింపలేకపోవుట, తయకడుట, పొందకకొను కానిదానియని కోరికలుగుట, కోపము, కోగము, దరిద్రము, లేక దీనత్వము, ద్వేషము, కీటితో భుజించినతపోరము జీర్ణము కాదు. అగ్నిహంశ్య, అలసక, నిలంతిక విఘాది, ఛర్ది, ఆరోచకములు, అజీర్ణభేదములు 1101

శ్లో॥ అనాత్మవంతః నశువ ద్భుజంతే యేప్రమాదతః
రోగానికస్య తే మూలం అజీర్ణం ప్రాప్నువంతి తే॥ 1202

ఏమానవులు తమకమకరింపితినిన్ని, అన్నమునునమ్మ, తెలుసుకొనక పశు ఫలములె మితిమీరి భుజించెదఁగో అట్టివారు రోగినమూహమునకు కారణమైన అజీర్ణ రోగమునకు గురియగుచున్నారు. 1201

—♦ జరరాగ్ని భేదములు —

శ్లో॥ మంద స్తీర్ణోఽథ విషమ స్సమశ్చేతి చతుర్విధః
కఫపిత్తానిలాధిక్యా త్తత్సామ్యా జ్వరరోఽనలః॥ 1203

జరరాగ్ని భేదమునందలివారమును జీర్ణముచేయును. ఈజరరాగ్ని మందము, తీక్షణము, విషమము, సమము, అని నాలుగువిధములు. ఎట్లన శరీరముందుండు వాత,

పితృ, కథములలో శ్లేష్మము స్వప్రమాణముకంటే అధికముగానున్నయడల కాయాగ్ని (దేహమందుండుజరరాగ్ని) మందగించును. గాన ఇది మందాగ్నియగును పితృము అధికముగానున్నయడల (పితృము అగ్నేయమగుటచే) కాయాగ్ని మరింత వృద్ధియగును గాన ఇది తీక్షణాగ్నియగును. వాతము అధికముగానున్నయడల వాతముచే జరరాగ్ని (కాయాగ్ని) విషవృక్షిని పొందును. గాన ఇది విషమాగ్నియగును. వాతపితృ, కథములు మూడున్న వృద్ధిత్వయమాలులేక స్వప్రమాణముననుగరించి ఉన్నయడల జరరాగ్ని సమానస్థితియందుండును. గాన ఇది సమాగ్నియగును. ||23||

o

అజీర్ణ భేదములు.

శ్లో॥ ఆమం విదగ్ధ విష్టుభం కఫాగ్న్యనిలసంభవం!

అజీర్ణం కేచి దిచ్ఛంతి చతుర్థం రసశేషతః॥

||24||

కఫప్రకోపముచే జరరాగ్నిని మందగించుచే అహారమును జీర్ణముకానియక, యుండునది ఆమాజీర్ణమనియు, పిత్తి పుకోపముచే, జరరాగ్నిని క్రుజ్వలింపజేసి అహారమును జీర్ణముకానియక యుండునది విదగ్ధాజీర్ణమనియు, వాతప్రకోపముచే జరరాగ్నిని విషమముగచేసి మలంధమును కలుగజేయునది విష్టుభాజీర్ణమనియు, భుజింపబడిన అన్నముయొక్క సాముఅయిన రసమును జీర్ణముకానియగుండునది గసశేషజీర్ణమనియు తెలియవలెను.

ఆమాజీర్ణమున — భుజింపబడిన అన్నాదికము రసధాతువుగామారక తియ్యటితేలుపులు, శరీరము బయట నోటివెంటునరు, చెక్కిళ్లువాపున్న;

విదగ్ధాజీర్ణమున — చవట, మూర్ఛ, దప్పి, వైశ్యాధిక్యము ఒడలుతిరుగుటయును,

విష్టుభాజీర్ణమున — వాతంధమైన వికారములు మలమూత్రనిరోధము శరీరముస్థంభించుట, మూర్ఛ, కడుపులోగుడగుడలాడుట, కడుపులోనొప్పియును

రసశేషజీర్ణమున — అన్న దీప్యమా, ఒడలుబయట, గుండెలలోరువును కలిగియుండును, అగ్నిమాండ్ల, ఛర్ది, అశోచకములు స్పష్టములు, కడుపుబ్బరముకలిగి దాహమడంగక సహింపరానిబాధకలిగి తీవ్రమైన తేలుపులుగలది 'అలసక' అనియు, భుజింపబడిన ఆహారము జీర్ణముగాక మనసరూపముగాని, విలేచినరూపమునగాని బలువెడలక ఆహారమునందే నిలిచియుండునది 'విలంబక' అనియు, నూడులతోనుచ్చినవిధమున దేహమంతయు బాధకలిగియున్న అజీర్ణము 'విషూది' అనియు తెలియవలయును. ||25||

గుల్మరోగసంప్రాప్తి

శ్లో॥ దుష్టవాతాదయోత్యర్థం మిథ్యాహారవిహారేతః!

కుర్వంతి పంచధా గుల్మం కోష్ఠాంతర్గ్రంథిరూపిణమ్॥

||26||

పరిశ్రమికి సరిపడని అహారవిహారాదులచే వాతపిత్తశ్లేష్మములు ప్రకృపించి
కొవ్వముయొక్క లోపలిభాగమున గడ్డవలెనుండు గుల్మమును కలిగించును, ఇ
త్రిదోషజములు, సన్నిపాతజము, రక్తజములనుభేదములచేతలయిదువిధములైయుండును
గుల్మరోగలక్షణములు.

శ్లో॥ అరుచిఃకృహ్యవిహ్యత్ర వాతతాంఽత్రవికూజచం |

అనాహశ్చోర్ధ్వవాలత్వం సర్వగుల్మేషు లక్షయేత్ | 2౬॥

అశోచకము, మల, మాతా౭ పానవాతము, అతిశస్త్యముగావెడలట, పేగులర
చుట. కడుపుబ్బరము, శ్వాసలయముగావెడలట, ఇవిసామాన్యముగా సర్వవిధగుల్మ
ములకు ముఖ్యలక్షణములు, అయి, ఉన్నవి యీగుల్మరోగము వెనుకచేప్పబడిన వాత
పిత్త, కఫములచే నీరుజీరుగాను సన్నిపాతముచేతను, రెండేసిదోషములచేతను సర్వ
సామాన్యముగా అందరికిని కలుగును స్త్రీలకుమాత్రము ఋతుంక్తము ప్రతివల
లోను యథాక్రమముగా జైలువెడలక గర్భవందేనివిదియుండి గర్భిరూపమును
ధరించును, ఇదియేరక్తగుల్మము, ఇది పురుషులకు కలుగుటకవశ్యములేను, యీరక్త
గుల్మమున ఋతుంక్తముప్రతిహాసమాదును జైలువెడలక గర్భవందను నిలచియున్నను
పదిమాసములకు పిష్టముగాని ప్లేకట్టరు, గానపదిమాసములకుపైన ఆ గా పదికొడి
తమాగము మొదలుకొని, గర్భలక్షణములతోకూడిన గుల్మమును గర్భము కాదని
రూఢిగా తెలుసుకొని చికిత్సచేయవలయును గర్భిణీకాలమున సంభవించు కుచా
గ్రస్తైల్యము పాలుపడుట మొదలయినవి రక్తిగుల్మరోగమునందుకూడా ఉండును
అయితేగర్భము, కాళ్లుచేతులు, మొదలుగాగల భేదములచలనముతో అభ్రష్టస్థుడు
కాధలేకకదలును, రక్తగుల్మమునందా రెండు అవయవభేదములేక కొంతబాధకలిగి
కదలును, గర్భిణీకాలమున గర్భముదినదిసాధివృద్ధినించును, రక్తగుల్మరోగమున
గుల్మముమాత్రమే వృద్ధినించును, ఇట్టిపరస్పరభేదములను విచారించి గర్భమైనది,
రక్తగుల్మమైనది తెలుసుకొనవలెను, ఇహనోకప్రపంచకాలనియనములేకయే గర్భ
ధారణ చేయబడుచున్నది అట్టితరి రక్తగుల్మమును భ్రాంతినిందక భూశ్వోక్తలక్షణ
ములన్నిటిని చక్కగా తెలిసికొనిరక్తగుల్మమునకుచికిత్సచేయవలసియుండును | 2౭॥

ఉదరరోగ సంస్కృతి.

శ్లో॥ అతినంచితదోషాణాం పాపంకర్మచిక్ష్ణతాం |

ఉదరాణ్యుపజాయంతే మందాగ్నినాం విశేషతః | 2౮॥

మిక్కిలివృద్ధిపొందిన మాతృపురీషాది దోషములన్న వాతాదిదోషములున్న
కాయాగ్నిమందగింతచేత దోషములను వృద్ధినించుచుటచే ఉదరవ్యాధి జనించును |

ఉదరరోగలక్షణములు

శ్లో॥ ఆధానదౌర్బల్యవిదాహతందా
శోధాగ్నిమాంద్యకృశవేగరోధాః |
గతా వశక్తి ర్జరరామయేషు
భవంతి దోషేషు బలాధికేషు |

॥ ౨౮ ॥

పయిన చెప్పినవ్రతారముదోషములువృద్ధిపొంది నప్పుడు, కడుపుబ్బరము, బలహీనము, దాహము, (హాపము) మైకము, వాపు, అగ్నిమాంద్యము, శరీరము కృశించుట, మలమూత్రనిరోధము, కడుకశక్తిలేకుండుట, అన్నివిధములైన ఉదరవ్యాధులయందు ఉండును. ॥ ౨౮ ॥

— ♦ ఉదరరోగ ఛేదములు ♦ —

శ్లో॥ త్రిదోషై స్సన్నిపాతేన హబద్ధక్షతోదకైః |
అప్తభే త్యుదరవ్యాధి ర్విజ్ఞేయస్సర్వవైద్యకైః

॥ ౨౯ ॥

వాత, పిత్త, కఫ భేదములచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగాను, సన్నిపాతము చేతను ప్లిహావృద్ధిచేతను, ప్లిహ వృద్ధి నొందుచేతను, బద్ధగదోదరము క్షతోదరము జలరోదరము, అను భేదములచేతను యెనిమిదివిధములు. అనితెలియ నలయును.

వాతోదరమున — కడుపు తొలుతిత్తివలెబిగి నల్లనినరములతో నిండియుండుట, మూడుగుచ్చినట్లు, కడుపులోను, ఇసుప్రక్కలయందును, బాధ, మీగాళ్ళు మోచేతులు, నాభి, వీటియందు వాపు, కీళ్ళి నొప్పి, నులబంధమును,

పిత్తోదరమున — కడుపు పచ్చని, లేక ఎర్రనిరంగుల నరములతో నిండియుండుట, జ్వరము, తాపము, మూర్ఛ, దాహము, ద్రవ, అతిసారము. నోరు చేదుగానుండుటయును,

కేఫోదరమున — కడుపునీటికడవలె మొద్దుబారి తెల్లనరములతో నిండియుండుట, దేహ కార్యము సుగృహ్లాసము లేకుండుట, వాపు, గురుత్వము, నిద్ర, వాంతిరాబోవునట్లుండుట, ఆరుచి, ఆయాసము, దిగు, శరీరము తెల్లబారుటయును,

సన్నిపాతోదరమున. — (దూష్కోదరమున) వాతాదులక కరుణగా చెప్పిన లక్షణములుకలిగియుండుట, శీతకాల, శర్దూకాలములయందును, దుర్దినములయందును, (నూర్ధదర్శనము కాక, శీతములతో ఆకాశము నిండియున్నదితనమందును, ప్రకృతిపించుట, తాపము, మూర్ఛ, దేహ కార్యము, నోటకడిలేకుండుట, ఇట్టి లక్షణములుకలిగియుండును విషమమితిములైన అన్నపానాదుల నేలించుటచే రక్తము చెడి నానికలన పుట్టుటచే దూష్కోదరమని చెప్పబడుచున్నది.

స్థిరదోషరము:— తాపమును, ద్రవమును పుట్టించుచు దార్ధమలను అమితముగా నేదించుటచే రక్తశ్లేష్మములు పాడై స్థిరముగాని, యశ్మోగ్నిని, వృద్ధి నొందుటచే జనించును. యిది త్రిదోషలక్షణములు కలిగియుండును.

బద్ధగుదోషరము:— పెండ్లుకలు మొదలయినవికల అన్నాదిము, జిగురుగల వదార్ధములు ఏటిని భుజించుటచే శేగులయందలి గంధధర్మములు మూడుకొనిపోయి మలములు సంచితములై హృదయమునకును, బొడ్డ నకును, వధ్యభాగమున జనించును.

క్షయోదరము:— శేగులయందు రగధర్మములు గలుగుటచే అట్టిరగధర్మముల నుండి నీరు ప్రవించి గుదస్థానమునుంచి బయలుపడెదలును యిట్టితరి పాత్తికదుపున ఉదరము జనించును. యిదియు త్రిదోషలక్షణములనే కలిగియుండును.

జలోదరము — పొటకరించిన (బుడగవలె అకారమునుధరించిన) కొద్దికద లినప్పుడు కడుపులో బొగుకు బొగుకుమనుశబ్దము, క్లోమస్థానమున (యశ్మోత్థానమున) జలాధిక్యముగలిగియుండుట, ద్రావాహము, కడుపుమీద అనేకరకములైన నరములు వ్యాపించియుండుట, యిట్టిలక్షణములుకలిగి త్రిదోషలక్షణముల ధరించియుండునని తెలియజలయును.

॥౭౯॥

—♦ సాధ్యై సాధ్యో దిరిశ్చయమ్ ♦ —

శ్లో॥ సర్వైః పృథ్వీ సాధ్యై ఉద రామయా స్వస్తిః

ప్రాయ స్వభావేన తథాపి జానం |

బలాన్విత స్వాభినవోత్థితం య

త్ప్రియత్న సాధ్యం విజలం యట స్వాత్ ॥

॥౮౦॥

యిదివలె శ్రోత్రవలదిన సర్వివిధములయిన ఉదర వ్యాధులన్ను, కృతాముగానే చికిత్సకు శక్యముకానివైయుండును. అయినప్పటిన్ని బలాధ్యనకు నవీనముగా బయలుదేరి జలములేనియడల ఒకానొకప్పుడు తగినచికిత్సచే సాధ్యముకావచ్చును.

॥౮౦॥

—♦ కానరోగ సంప్రాప్తి ♦ —

శ్లో॥ రసస్య ధూమస్య నిరోధనేన

దుష్టాన్నభుక్త్యాతిపరిశ్రమేణ |

విమార్గయానా దసితస్య చేగ

క్షుతావరోధేన చ కానరోగః ॥

॥౮౧॥

శరీరమునగల అమరసము, శరీరాంతర్గతమైన వాతముచే పొగను నోటితో

గాని, ముక్కతో గాని, తోర్ణముఖము గాని విపదలుట, అరికట్టుట, విరుద్ధాన్నభక్షణము, శక్తికిమించి ఆయాసపడుట, భుజించునపు డాహము యితరమార్గమున పోవుట, మలము, మూత్రము, రుమ్ము వీటి నాపుకొనుట, వీటివలన కానరాగము జనించును.

— ♦ కానరాగ భేదములు ♦ —

సో. పంచకాసా స్పృతా వాతపి శ్లేష్మక్షతక్షయై!

క్షయాయోపేక్షితా సుర్యే బలిస శ్లో త్తరోత్తరం॥ ॥౮౨॥

వాతము, పిత్తము, శ్లేష్మము, క్షతము, క్షయము, వీటిచే కానరాగము, (దగ్ధరాగము) జనించును. యిది ఒక దానికంటె ఒకటి ఉత్తరోత్తరముగా ప్రబలములు. వీటిని యుక్తకాలమందు చికిత్సచేయక ఉరుకున్నచో క్షయరాగమును (శాశ్వతముగా) కలుగజేయును.

వాతకాసయందు — కంఠస్వరిము హీనముగానుండుట, కణిరలు, హృదయము, పడుపు, తల, పిక్కలు, వీటియందునొప్పి, కృశత్వము, పొడిదగును,

పిత్తకాసయందు — నోట తడిలేకుండుట, దాహము, శోరుచేదు, రొమ్ములో మంట, జ్వరము, పసరు, పొండుతగ్గము, దగ్గిపప్పుడు పసరుతోకూడిన కఫమును

శ్లేష్మకాసయందు — నాలుకజీగురు, అరుచి, హృదయము తలనొప్పి, దేహమంతటనుజల. దగ్గిపప్పుడు కఫమును.

క్షతకాసయందు — (అభిఘాతముచే హృదయమున పుండుకలిగిన కాసయును) ఉమ్మి వేసినప్పుడు రక్తముతోకూడిన తెనడవెడలుట, రొమ్మనొప్పి, నూడులు గుచ్చిపట్టుండుట, శీతినొప్పులు, జ్వరము, శ్వాస, దాహము, స్వరభేదము, గొంతుకి లోపిలికూతలును,

క్షయకాసయందు — మూర్ఛ, జ్వోము, దేహమంతయునొప్పి, కుంట, కృశత్వము, ఉమ్మి వేసినప్పుడు రక్తముతోకలిసిన చీమును, కలిగియుండును. వాత, పిత్త శ్లేష్మజములయిన మొదటి మూడువిధములగు కాసలు నవీనజములయినచో ఒకానొకప్పుడు చికిత్సకుసాధ్యములను, మిగిలినవియును రోగిజీవించియున్నంతవరకు తత్వానుకూలములైన ఔషధ హార, విహారములచేగడుపుకొనవలసినవియునుఅయివున్నవి

— ♦ మేహరాగ సంగ్రహిస్తీ ♦ —

సో. శేష్య చ్ఛుఖం స్వప్నసుఖం దధీని

గ్రామ్యాదకాఽనూఽరిసాః పయాంసి!

నవాన్నపాదం గుడి వైకృతీని

ప్రమేహహేతుః కఫకృత్సమ స్థం॥

॥౮౩॥

పనిపాటలుచేయక ఎలప్పుడు ఈ భాద్రుడు, ఎక్కడగానిదిగో మిట, పెరుగు, గానమందును ఉదకమియ్యదును జలప్రాంతభూమియందును నివసించు గురువులమాంబు, పాలు, కొత్తలన్నియు, కొత్తనీరు, పల్లమతోచేయఁడిన పండితులలు, (భిక్షుములు,) వృత్తివృత్తికములైన పదాములు వీరిని నేపించుటచే, సుహృద్గము, అనిచును.

॥౮౩॥

—♦ మేహరోగభేదములు ♦—

కోటి మంజుప్రిప్తసికతాః కృత్సమ శ్చ పుష్క

తౌలేశుసాగర్షణుధుహస్తివహ హరిద్యా॥

మజ్జాసురోదకశ్చై రపి రి కశ్చిశే

లాలేతి కాం ప్రతి నిలద్ధి ప్రిమేహః॥

॥౮౪॥

(1) మంజుప్రిప్తమేహము, (2) పుష్కమేహము, (3) నిలిక మేహము, (4) శ్చ పుష్కమేహము, (5) తౌలేశుమేహము, (6) ఇథుమేహము, (7) సాగర్షణమేహము, (8) తౌలేశుమేహము, (9) హస్తిమేహము, (10) ధుహమేహము (11) : రిద్యామేహము, (12) మజ్జామేహము, (13) అనిమేహము, (14) అనిమేహము, (15) శ్చ పుష్కమేహము, (16) రక్తమేహము, (17) శీతమేహము (18) లాలామేహము, (19) కాలమేహము, (20) నీలమేహము. అను గమలచే మేహరోగము యోగవైవిధములు. వీటిలో (10) కఫజములు, (6) క్షత్తిజములు, (4) వాతజములు, అని తెలియకలెను. మూర్తము ఎక్కువగా పెడలుట, మిక్కిలిగానుండుట, యీరందలక్షణములు సామాన్యముగా అన్ని మేహరోగములయందును ఉండును పరియు, తెలుపు, నలుపు పడువు, ఎరుపు మిశ్రగర్భము, వీటిలో ఏదోకకరంగుకూడా కలిగియుండును.

మంజుప్రిప్తమేహమున — ఎర్రకరిగంకు, దుగ్గంకముగల మూర్తమును,

పుష్కమేహమున — పిండికలిపిన నీటివలె తెల్లనైన మూర్తమును,

నిలికమేహమున — మూర్తమిదియు ఇసుకలెను

శ్చ పుష్కమేహమున — ఇంద్రియముతోపూడిన మూర్తము, శ్చ : ఇంద్రియముతో సమాన కారముగల మూర్తమును,

తౌలేశుమేహమున — తౌలేశుకముకంటిమూర్తమును,

ఇథుమేహమున — చెరువులో సమాన స్థలముల మూర్తమును,

సాగర్షణమేహమున — తొలిలోజుసామాంకాలనువ నట్టిపాత్రలో పట్టిన

యదృశో మరుచటిఉదయమునకు చిక్కిపడునట్టిమూర్తియును,

క్షౌద్రాక్షమేహమునః— కషాయ, మధు, గంధములుగల మూర్తియును,

హస్తీమేహమునః— గజమదముతో సమానవర్ణముకలిగి, కేగరిహితమైన మూర్తియును

వసామేహమునః— మాంసముకడిగిన నీటివంటిమూర్తియును,

వారిద్రాక్షమేహమునః— పచ్చనిరంగుకలిగి మంటతోపాడినమూర్తియును,

మజ్జామేహమునః— కొవ్వుకలినమూత్రమును,

మూరామేహమునః— కిల్లువంటిమూర్తియును, మరియు, పిడచినమూర్తియు
పైన తేరి లేటకలెను, అడుగుభాగమున మడ్డిగాను, ఉదకమేహమున, స్వచ్ఛమై,
గంధకూన్యమైన మూత్రమును,

శస్త్రేక్షమేహమునః— బొట్టుబొట్టుగాగాని, స్వల్పముగా గాని మెల్లగా గాని
కెడలునట్టిమూర్తియును,

రక్తమేహమునః— రక్తవర్ణముకలిగియుండి, దుర్గంధయుక్తముగాను, కడి
గాను కెడలునట్టిమూత్రమును,

శీతమేహమునః— మధు గంధయుక్తమై చల్లదనముకలిగి, నిక్కిలిలఱిగము
గా కెడలునట్టిమూర్తియును,

బాలామేహమునః— చొల్లవలె జిగురుకలిగి పిగలుసాగెడు మూర్తియును,

కాలమేహమునః— బొగ్గునీళ్ళవంటి మూర్తియును,

నీలమేహమునః— లెక్కాశరంగుగల మూర్తియును కలిగియుండును. పైని
ఉదహరింపబడిన మేహరోగములు, యుక్తకాలమున చిత్తింపబడనిచో కృమ
కృమముగా మూర్తియునందు తీపిజేరి కొంతకాలమునకు మధుమేహముగా మారును.
దీనిని అధిమాత్రమనియు, బహుమాత్రమనియు, చెప్పుదురు. శరీరమునగల తీపిచే
మాత్రమున తీపిచేరిన పృథిమేహమును, మధుమేహము అని చెప్పబడుచున్నది. ||౮౪||

—♦ బహుమూర్తిలక్షణములు ♦—

శ్లో॥ దుర్గంధస్వేదకార్యశుభ్రితశయగసనాపాదనేత్రోపతాపా

శ్శీతేచ్ఛాపాండువర్ణక్షతధుశిథిలతాకంఠతాలోష్టశోషః |

నక్రోఽసహ్యోఽతిదాహస్ఫుటతరపిటకాగాత్రితాపీతమూత్రం

మూత్రస్థామాక్షికాద్యాః ఖలు నను బహుమూత్రాఽమయే

సంభవంతి || ౮౫ ||

బహుమూర్తిరోగమున శరీరమునందు దుర్గంధమును, చురుకు, కృశత్వము,
చెఱులు, అరిచేరులు, నాలుక, లరికాళ్ళు, నేత్రములు నీటియగునైతాపము, చల్లటి

పదార్థమలయిదిభిలాష, శరీరము పొండించుట, దగ్గు, శరీరము పట్టులేకుండుట, కంఠము, కళ్ళదలు, పెదవులు, ఇవి ఎందుట, నోరుచిసవ్యాముగానుండుట, విదాహము, శరీరమానందు పిటకలుజనించుట, మూత్రము పచ్చగానుండుట, మూత్రము నందు యీగలు, చీమలు, మునురుట, ఇట్టిఅక్షణములుకలిగియుండును.

—♦ అతిసారరోగసంస్థాప్తి —

దేహప్రవృద్ధద్రవరూపధాతు

ర్విధాయ మాంద్యం మలసంప్రయుక్తం।

అపానవిద్ధం సరతిప్రకాశం

జ్ఞేయం వ్యాతీసార మిదం సుఖ్యరం॥

॥౧౬॥

దేహమునందు మితిమీరి వృద్ధి నొందిన ద్రవధాతువులు (రసము, జలము, మూత్రము, చమట, మేదస్సు, కఫము, పిత్తము, రక్తము, మొదలైనధాతువులు) జతరాగ్నిని చల్లార్చి మలముతోకూడినతై అపానవాయువుచే ప్రేరేపింపబడి మాటికూటికి బయలుపడెదలంచుండును యీఅతిసారవ్యాధిని మిక్కిలి కూర్చమైనదానినిగా తెలియనగును.

॥౧౬॥

—♦ అతిసారరోగలక్షణం —

సామం శక్తృన్నిర్రామం వా కేన వా ప్రతిసార్యతే।

సోతిసారోతిసరణా దాశుకారీ స్వభావతః॥

॥౧౭॥

ఏవ్యాధిచేతనైనను పక్వముగానట్టిగాని, పక్వమైనట్టిగాని, మలము అభోమాగ్నమున పెడలింపబడునో అదియే అతిసారరోగము. ఇది అధికముగా పెడలుటతలన అతిసారముఅని వర్ణించుచున్నది. యీఅతిసారరోగమందు స్మరణకు వచ్చినంతమాత్రముననే మలము వెలువడుచుండును.

॥౧౭॥

—♦ అతిసారరోగభేదములు —

వృక్షకశ త్ప్రిదోష్టే శ్చ శోకేనామేన వడ్విధః।

అతిసారం విజానీయా ద్వంద్వభేదేన కేచన॥

॥౧౮॥

యీఅతిసారరోగము వాత, పిత్త, క్లేష్మములచే ప్రత్యేకముగాను, త్రిదోషముదాయముచేతను, దుఃఖాదికముచేతను, అశర్లముచేతను, అరుగిధములైనదానినిగా

తెనుకొనలెన మరియు, కడుపుతో గడగుడి న్నకమును, గుడను, పొడ్డు, పొత్తికడుపు, కాళ్ళు చేతులు, కోస్తము, వీటియందునొప్పి, అపాపాయువు, మలము ధారాళము గాబయలుపడలగలడుట, భుజించిపదార్థము యుక్తకాలములో జీర్ణము కాకుండుట, యాలకు జనులు సామాన్యముగా అన్నివిధములైన ఆతిసారోగములను చూచు ఉండును.

వాతాతిసారము — మలము పెడలగుప్పుడు సహించరానిబాధ, శబ్దము, ఎర్రని నరుగుతోపూడినమలము, రక్తముగానిమలము, కొంచెము కొంచెముగా పెడిలుటయు.

పిత్తాతిసారము — గుడస్థానమునపుండు, పచ్చని లేక ఎర్రని లేక గల్లని, రంగుగలమలము మాటిమాటికి పెడిలుటయు, చాచామును,

కఫాతిసారము — గుగ్గంధయుక్తమై బిరుగుల తెల్లటిమలమును, సన్నిపాతాతిసారమున (త్రివోపాతిసారమున) పయిన చెప్పిన లక్షణములలో కొన్నిగాని అన్నియుగాని కలిగియుండుటయు, మలము, మాంసము, కలిగినవీటిగలెనుండుటయు

సోకాతిసారము — ధనిశ్యము, పుత్ర, మిత్ర), కళత్రాదుల మిథున, వీరివియోగము, వీటిచే అహారానికి సుందయిష్టచుకలిగి దేహమునందు ఒకవిధమైన అపరిబంధముదేగుట, ఇరకొన్నియందు శరీరమున పాడుచేసి స్వస్థానము నుండి అరక్తమును నల్లించుచేయును. పిత్తితర మలసంయుక్తమైనట్టి గాని, ఎర్రని సులహ, అనేకసార్లు బయలుపెడలుట, కలిగియుండును భుజించబడినఅహారము జీర్ణముగాక అనేకవిధములైనరంగులలిగిన మాటిమాటికిమలము పెడలినయడల అమాజీర్ణమనియు పిత్త, రక్తములకు తేడాలేనగున పిత్తాతిసారమే కతాతిసారమనియు, తత్త్వమునకు సరిపడిని అహారములచే మలము స్థానమున సంచితమై బలాత్కామున బయలుపెడలినయడల ప్రవాహినినియు, బృష్టమును ఆతిసారమునుకూడ ఏక కాలమునందే జనించినయడల ఇరకొన్నియును, మలమును నీటిలో కలిసినయడల మునిగిన సరిగా క్షిప్తమైనదియు, మున్నెనేలేక సరిగా పక్వమైనదియు, మలముక్రములు రిగాపెట్టుట మొదలవీటితో ఆతిసారవ్యాధి మట్టుగలపట్టినదనియు, తెలుగుకొలెన

||౮౮||

—♦ ఛర్దిరోగంపాక్షి ♦—

శ్లో॥ స్పృహ రహిత్యైర్లసజ్జై రతిదగ్ధైః

కాలాతిరేకై రమితైశ్చ భోజనైః

చర్ది ర్భవే ద్విత్వభకశ్రమాదిభి

శ్చామాశయస్థ క్రిమిణాం చ గుర్విణాం॥

||౮౯||

జిడ్డుగలిగినవి, మనస్సుకింపులేనివి, ఉప్పు ఎక్కరగాకలవి. మిక్కిలి పెద్ద
రూపమైనవి, నడియైన కాలనియమములేనివి, తనగలిగినమితి నడికిక్రిమించినవి, ఇట్టి
భోజనములచేతను భయము, శ్రమకడుట, మొదలైనవి టిచేతను ఆహారమును
పాములుగాని, పురుగులుగాని ఉండుటచేతను. గర్భధారణకేతను, ఛర్దిరోగము
కలుగును. ||౮౯||

శ్లో॥ ఉద్గరరోధోహృత్సానః ప్రసేరో లవణాఽస్యతా |
అన్నే వానేఽసహ్యతా చ ఛర్దిరోగస్య లక్షణం ||౯౦||

తేజుస్థులు సరిగారాక బోపలనే ఆణిపోవుట కికిరింపుట, నోట నీళ్లు
కారుట. నోరుఉప్పుగానుండుట, అన్నమంగు, దాచ మందును, అహారము, ఛర్ది
రోగమున ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును ||౯౦||

—♦ ఛర్దిభేదములు ♦—

శ్లో॥ పంచధా-గంతుక శ్చర్ది ప్రీదోష బుద్ధి వాతజః |
అసహ్యదర్శనా ద్భిన్నాన్నైవ వాగంతుకీ స్ఫుటః ||౯౧||

వాత, పిత్త, క్లేష్మ, శుక్లపాత, అగంతుక భేదములచే ప్రత్యేక సప్తేకము
గా ఛర్దిరోగము కలుగుచుండును

వాతఛర్దియందు — హృదయము కష్టము, బుద్ధి, వీటియొక నొప్పియు
తలనొప్పి, నోరెండుట, కంఠమునంగును, శరీరమునంగును, శరీర స్వయము మారిపో
వుట, స్వల్పముగాను, కష్టముగాను వాంఛియగుటయును.

పిత్తఛర్దియందు — కళ్ళు, మొగము తిరుగుట, నోటతడిలేగండుట, నాచా
ము, మాచ్చ, కన్నులమండుట, చెదుగాను లేడిగాను, ఉడుట, కడు నోటినుండి
వెడలుటయును,

క్లేష్మఛర్దియందు — రుచితెలియకుండుట. భుజించిట్లు మందకుగానుం
డుట, నోరు ముక్తగానుండుట. నిద్ర, ఒళ్ళుఒరుపు, తెల్లని తెవడ నోటినుండి వెడ
లుటయును,

శుక్లపాత త్రిదోషఛర్దియందు — అజీర్ణము, దాహము, అయాసము, కడు
పునొప్పి ఒళ్ళుతెలియకుండుట, అరుచి, పుల్లని లేక ఉప్పునివాండ్రు చిక్కగా నగు
టయును కలిగియుండును

అగంతుకఛర్దియందు — ఛర్దిరోగసంపాప్తయందు చెప్పబడినలక్షణము
లన్నియు, అగంతుక కాణములేయగుటవలన వాటివల్లనంది పుట్టుటచే అగంతుక
ఛర్ది అని చెప్పబడుచున్నది. ||౯౧||

—♦ త్తయరోగసంప్రాప్తి —

శ్లో॥ వేగావరోధా ద్వనితావిహారా
ద్వాయాయామయోగా ద్విషమాశనాచ్చ
ప్రజాయతే హేతుచతుష్టయేన
త్తయస్త్రిదోషప్రబల సకామం॥

॥౯౨॥

మలమూత్ర అపానవాతాదులను అరికట్టుట, అధికమైన వనితావిహారము, తన శక్తికిమించిన పనులనుచేయుట, మితినివిడిచి ఎక్కువగాగాని, తక్కువగాని భుజించుట, యానాలుగు కారణములచేగను, త్రిదోషప్రకోపమైన (సాన్ని సాతకమైన) త్తయవ్యాధికలుగుచున్నది.

॥౯౩॥

—♦ త్తయరోగలక్షణములు —

శ్లో॥ కార్యాజ్యేష్ఠశ్చిరోభ్రమాఽరుచిఃఫాద్రేకాఽగ్నిమాంద్యజ్వరో
న్మాదాఽయాఽపివిద్రతాగ్రహణిహృల్లాస స్వనివ్యత్యయాః
ప్రాత్రాపక్షవధుభ్రమాఽబలచురుద్వాంత్యన్నవిద్యేషణాఽ
నాహోత్తాపవిశూలంరతనుతా హేఘ్నా భవేయుః త్తయే॥ ౯౪॥

చిక్కుట, అజీర్ణము, తలతిరుగుట అరుచి, మిక్కుటముగా భుజుట బయలు వెడలుట, అగ్నిమాంద్యము, జ్వరము, ఉన్మాదము, ఉబ్బసము, నిద్రపట్టకుండుట, గ్రహణి, ఓకిరింతులు, స్వరహీనమగుట, లేక స్వరముమారుట, గుండెలలోమంట, దగ్గు, ఒళ్ళుతిరుగుట, నీరసము, వాంతులు, చలి, అన్నమందయిష్టము, కడుపుబ్బరము (మలమూత్రసంకోచము) తాపము, కూల, కలరమెండుట, ఊసిరిగొట్టుకొప్పి, యివి సాధారణముగా అన్నివిధములైన త్తయలయందును ఉండును త్రిదోషజనితములైన యాత్తయలన్నియు,

ఏ కాదశరూపములు — (1) స్వరభేదము, (2) కూల, (3) భుజములు, (4) జ్వరము, (5) దాహము, (6) అతిసారము, (7) నోటినుండిగాని, ముక్కునుండిగాని, రక్తమువెడలుట, (8) శోభారము (9) అన్నద్యేషము (10) దగ్గు (11) మెడ నిలకబడకుండుట, అవియు,

షడ్రూపములు:— (1) సాంస్కృమలయందు నొప్పి, (2) స్వరభేదము, (3) అతిసారము, (4) జ్వరము, (5) దగ్గు, (6) అరుచి అవియు,

త్రిరూపములు:— (1) జ్వరము, (2) దగ్గు, (3) రక్తవికారము, అవియు అయివున్నవి. యామె తమువీకరింకతిత్తయలని చెప్పబడుచున్నది.

॥౯౫॥

—♦ క్షయరోగ భేదములు ♦—

శ్లో॥ యత్కౌఠిజీర్ణగహణివమ నోద్ధారదాహతిసాణా
హిక్మాహిధ్మా కృశకఫహరిద్రీ క్తమందాగ్నిమూర్ఖాః |
శోషా పాండు స్పకలవిధర్షగ్రూపగా మీతి శాంతై
శ్మశ్మో నాయం పరిణతిగత శ్మశ్మఫసంతాపతంద్రాః || ౯౪ ||

రాజయత్న (క్షయరోగము) అజీర్ణము. గ్రహణి, కషయము, ఉద్ధామము (దగ్గు) దాహము అతిసారము, హిక్మ (ఎక్కిళ్లు) హిక్మ (ఊరిగొట్టునొప్పి) కృశకృత్వము, కఫము, హరిద్ర (పసుపుపచ్చపాయట) రక్తము, మందాగ్ని, మూర్ఖ, శోషపాండువు శోఫ, సంతాపము. తంద్ర, ఆసువివిధవ్యాధులయొక్క రూపమునుపొంది, ఆయా రోగవికారములను ధరించి పోల్చుటకుగాని చికిత్సకుగాని శక్యముకాదు, యీక్షయ రోగము ఆసులోను, ప్రతిరోమభేదములచే ర దునిధములు, మలమూత్రాదుల నిరోధముచే వాతాదులు కుపితములై రసధాతునాడలను అడ్డగించును, అందులన రస ధాతువు స్వస్థానమందేయుండి రక్తాది ధాతువులకులమును కలుగ చేయజాలదు, గాన మిగిలిన ధాతువులన్నియు శుక్రమువరకు ఆసులోనుక్రమమున క్షీణించును (ఇదేఆసు లోనుక్షయ) మితిమీరిన స్త్రీసంకల్పముచే శుక్రధాతువు క్షీణించినచో మిగిలినధా తువులన్నియు రసమువరకు ప్రతిలోమక్రమమున క్షీణించును, (ఇదేప్రతిలోమక్షయ)

—♦ వాంఛరోగసంకాప్తి ♦—

శ్లో॥ వ్యాయామ (వ్యయాయ) మూఘం లవణం చ మధ్యం
మృదం దివా స్వాప మతీవ తీక్షణం
నిషేవ్యమాణస్య విమామ్య రక్తం
కుర్వంతి దోషా న్యచి పాండు మేతే || ౯౫ ||

మితిమీరిన, దీహకరికలు (మితిమీరినస్త్రీసంగమము) పులుగు, ఉత్పి, మద్యము, మన్న, ష, తినిద్ర, కారము, లేక తీక్షణమైన (కఠినమైన) పదార్థములు, వీటిని మిక్కుటముగా సేవించుట, కలశ, వాంఛిదోషములు, శరీరమునందలిరక్తమును, పాడుచేసి, చర్మమునందు పాండువర్ణమును కలుగ జేయును, కామిల, కుంభ కామిల, హలీమకములు పాండురోగ భేదములైయున్నవి || ౯౫ ||

—♦ పాండురోగలక్షణములు ♦—

శ్లో॥ హృత్స్పందనిష్ఠీవనమాంస్యకార్యాః
స్నేద్రశనుప్రేక్షణకూటశోధాః

త్వస్మిన్పటమృద్భక్షణపీతవేగాఽ

న్న ద్వేషకర్ణధ్వనిలోమశాతాః॥

॥౯౬॥

పాండుశోకమునగుండెలలోదుడుకు, నోటనొం, ఆగ్నిచూండ్లము, చిక్కుట చపటపట్టకుండుట, ఆయాసము, కంటికోలికిలయందువచ్చు, చర్మమునఁ బట్టి తినుట, మలమూత్రములు పచ్చగానుండుట, అన్న ద్వేషము, చెవులలోమోరు, శరీరమునందలి వెట్టుకలూడిపోవుట ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. ॥౯౭॥

—♦ పాండురోగస్థిదములు ♦—

శ్లో పాండురోగః పంచవిధా వాతపిత్తకఫైస్త్రయః ।

సన్నిచాతౌ చ్చతుర్థశ్చ పంచమో బక్షణాస్త్రయః ॥౯౮॥

వాత, పిత్త, క్లేష్మభేదములచే పృత్యేకముగాను, క్రిదోషసమవాయము (సన్నిపాతము) చేతను, పట్టితినుటచేతను, కలుగుటవలన యీ పాండురోగము అయిదువిధములైయుండు.

వాతపాండువునందు — మలమూత్రములు, కన్నులు, చర్మము మొదలైనవి, నునుపులే, యెరుపెక్కి, పోటు, బలహింస, కడుపుబ్బరము, ఒళ్లుతిగుట మొదలైనవి లక్షణములు,

పిత్త పాండువునందు — మలమూత్రములు, కన్నులు, శరీరముపచ్చిరము కలిగియుండుట, తాపము దాహము, జ్వరము, మూర్ఛ, చపట, చల్లదనమంకయిరము, అన్న ద్వేషము, నోరుచేరు, మలము ఉండలుకట్టుటయును,

క్లేష్మజపాండువునందు — నోటినుండి తెనుడ వెడలుచుండుట, చాపు, నిరుత్సాహము, ఒళ్లుబరవు, మలమూత్రములు, కన్నులు, శరీరము, తెలుపుకలిగియుండుట, శ్వాస, దగ్గు, నోరుపొమ్మగానుండుట, వేడిని, శారమున సహించుటయును,

సన్నిపాతపాండువునందు — వాతాదిపాండురోగలక్షణమును కలిగియుండుట, జ్వరము, ఆశోశము, ఓకిరింపు, వాంతి, దాహము, బడలిక, దౌర్బల్యము చక్షురాదీదియములకు పాటవము లేకుండుటయును,

మృతపాండువునందు — నిశ్చిత్తుక, కన్నులు, చెక్కిళ్లు, కనుబొమ్మలు, సాదములు, బొడ్డు, గుర్రాహ, దేశము విడిచియందువచ్చును, కడుపులోపాములుపుట్టుట యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును, పాండురోగమున స్వతస్సిద్ధముగాగాని శతపిత్తేధిక్యముచేగాని కమిలవాద్యధి జనించును,

యా కమిల వ్యాధియుండు — కన్నులు, చర్మము, గోళ్లు, ముఖము పచ్చగానుండుట నామూత్రములు పచ్చగాగాని, ఎర్రగాగాని, యుండుట, చిక్కుట, పనిపాటయందు సామర్థ్యము ఒళ్లునొప్పులు యిట్టిలక్షణములు కలిగియుండును, కామి

లాశోగమునందు తగినచికిత్సచేయుక కాలయాపనచేసినచో ఆకామిలావ్యాధి కోష్ఠ
గతమై స్థిరూపమునొందుటకలన కుంటి కామిలయానందును

యాశుంధ కామిలయందు — కామిలాలక్షణములేకలిగియుండును, పాండు
లాశమున శరీరము అతుపముపు లేక నలుపు లేక పసుపు రంగులలో ఏదోఒకరంగు
కలిగి వికృతముగానున్నచో హలీనకమని చెప్పుదును,

యాహలీమః వ్యాధియందు — అమ, ఉత్సాహము, జలకాగ్ని, జ్వరము
నందగించుట (శగ్గిపోవుట) జ్వరముస్వల్పముగావచ్చినచో అట్టిసమయమున స్వల్ప
లేకుండుట, ఒళ్లునొప్పులు, దాహము, ఒళ్లుపంటలు, ఆరుచి, ఒళ్లుతిరుగుట, యిట్టి
క్షణములు కలిగియుండును, యీవలనక వ్యాధికి, లోభంమనియు, అలసమనియు,
నామాంతరములు చూడబడుచున్న కస్తువులన్నియు పన్నగా గానిలేక తెల్లగా
గాని కమపించుట, మలమాత్రములు పన్నగాగాని తెల్లగాగాని, కొంచెము కొంచ
ముకొంచముగా అనేక సార్లు వెడలుట, తెల్లకడుట, బొట్టికబలములేకుండుట, వాంతి
మూర్ఛ, దంతిములప)క)నుగుమాంసము, గోష్ఠి, కనురెప్పలు, శరీరము, నీటి
యందు, రక్తముపూర్తిగానశించుట అనిగుమాంతములై, మాగాళ్లుమీచేరులు, శిర
స్సువాచిమిగిలిన శరీరదగ్గర, దేశము ఎండిపోవుట లేక అనియకాంత వృద్ధిములు
కృశించి, శరీరసుదృఢాగము వాచుట, గుహ్యము, వృణములు వాచుట అతిసారము
ఇట్టిలక్షణములు ఏపాండువునందున్నను, అట్టిపాండువ్యాధి అసాధ్యము. ||౯౩||

—♦ స్త్రీసంగమదోషలక్షణములు ♦—

స్త్రీ॥ సర్వాంగవైకల్యవికంపతాహ్వా

త్తాపప్రలాపభ్రమదాహవాతాః!

శిరోవ్యధా హస్తపదాత్తిశైత్య

త్రిదోషకోపా రతజాగుశాస్యుః॥

||౯౪||

స్త్రీసంగమదోషమున శరీరకుంతయు విరుగి గొట్టినట్లుండుట, వణుకు, గుండె
అలాపండుట, అనియకర మైనమాటలు, (పేలాపన) ఒడలతిరుగుట, దాహము, చలి,
తలపోటు, కాళ్లు, చేతులు చల్లగానుండుట, వాత, పిత్త, క్లేష్మములు ప్రకోపించుట
ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. ||౯౪||

—♦ స్వస్థలక్షణమ్ ♦—

స్త్రీ॥ సమదోషసమాఽగ్ని శ్చ సమధాతునులక్తియః!

ప్రసన్నాత్మేంద్రియమనాస్వస్థ ఇత్యభిధీయతే!

||౯౫||

వార, పితృ, శ్లేష్మములు, జఠరాగ్ని, రసాదిధాతువులు, మలము. చర్యలు, (నిత్యకృత్యత్యక్తహారములు) ఇవి సరిగా (హేచ్చుతిగ్గులలేక యథాప్రకారముగా) నుండుట, నిర్మలమైన ఆత్మ, ఇంద్రియములు, క్షయము, ప్రసన్నములై యుండుట, ఇట్టితత్త్వములుకలవాడు స్వస్థుడు, (నీకోగి) అని చెప్పబడుచున్నాడు. ||౯౯||

శ్లో॥ ఇత్యేకవింశద్విధరుక్స్వరూపం

బాలప్రజోధాయ లఘుప్రణీతం |

ఇతః కృనూఽభ్యాసదపారిపాట్యా

సమున్నయే చ్ఛాన్దుభవా దనుక్తాః |

||౧౦౦||

ఈప్రకారము బాలకులకు నులభముగా తెలియునిమిత్తమై యిరవైతక్కువిధములైన వ్యాధులయొక్కపోలిక సంగ్రహముగాను, (నులభముగాను,) చెప్పబడినదిగాని బాలకులు యీగ్రంథపఠనము క్రమక్రమముగా అలువడిన ఆభ్యాసపాటకము. స్వానుభవము, అనువాటిచే యీగ్రంథమున వేర్వేర్పడనివియు, తమకు, తటస్థపడునవియు, అగు సర్వవిధవ్యాధులను తీహామముచే తెలుసుకొనవలెను. ||౧౦౦||

ఇతి శ్రీచిత్రాగదసంగ్రహాభ్యే శ్రీసోమయాజినత్వం

స త్పథ ప్రకరణే షు

ని దాని ప్రకరణమ్.

చిత్రాగదనంగ్రహణ్యే శ్రీ సోమయాజినతుధే వర్ణాగదప్రకరణమ్

—♦ వర్ణాగదప్రకరణమ్ ♦—

శ్లో॥ సమామి ధన్వంతరి మాదిదేవం
సురాసురై ర్వందితపాదపద్మం
లోకే జరారుగ్భయమృత్యునాశం
దాతార మీశం వివిధౌషధీనాం॥

॥౧॥

దేవతలలో మొదటివాడు, దేవదానవులచే నమస్కరింపబడు పాదపద్మము కలవాడు. ముడిమీ, వ్యాధులు, అపమృత్యువు, పీడియొక్క భయమును పోగొట్టా వాడు సమస్తవిధములయిన ఓషధులను ఇచ్చువాడు, విశ్వర్యసంపన్నుడు అయిన ధన్వంతరిని నమస్కరించుచున్నాను॥

శ్లో॥ బాలానాం సుఖధారణాయ గృహీణాం సంప్రాప్తరుక్మాంతయే
వైద్యానా మశులామయ ప్రశమనప్రజ్ఞోపలంభాయ చ॥
అమూలాగ్నిలోకనం మతిమతాం సర్వక్రియాసిద్ధయే
ప్రాప్యేణాఽల మముష్మ ముఖ్యవిషయప్రజ్ఞానసంపత్తయే॥

॥౨॥

యీగ్నింధముయొక్క అమూలాగ్నిపరశము, బాలకులకు సుఖధారణ, గృహస్థులకు వారాస్పదములయిన రోగములను పోగొట్టుకొనుట శైత్యులకు, సమస్త రోగములయొక్క ఉపశాంతిని కలుగజేయు, బ్రహ్మసంపాదించుకొనుట, వైద్యశాస్త్రమునందుగల ముఖ్యవిషయములయొక్క చిగ్నములను సొంతచుట, ఆనువాటికొరకు చాలును.

॥౩॥

—♦ వర్ణాగదప్రకరణమ్ ♦—

శ్లో॥ సౌభాగ్యం ప్రకటికరోతి లఘు వా మాంగల్యసూత్రం ధృతం
మూల్యా న్యాభరణాని చంచలదృశాం సర్వాణ్యతిక్రమ్య చ॥

వైద్యత్వం ప్రకటికరోతి పరితం కావ్యం సదేత త్రధా

సాధ్యాసాధ్యమరూహ్యాభేషడయుతగ్రంథా నతిక్రమ్యచ॥ 13॥

నూత్నమయిన దయినప్పటికి (తక్కువ కెలకలదయినప్పటికి) మంగళనూ త్రము, ధరింపబడినదగుచు, గొప్పఖరీదుకలిగి, అభగణముల నతిక్రమించి. స్త్రీల యొక్క సాభాగ్యమును ఎట్లుచక్కటన చేయుచున్నదో, అట్లేనూత్నమయినద యినప్పటికి యీ కావ్యము పతి పండినదగుచు కొన్నిసాధ్యములున్ను, కొన్నిఅసా ధ్యములున్ను ఆయి ఊహించుటకకూడా సాధ్యముకాని యోగములతో కూడిన గ్రంథముల సరిక్రమించి సారకులయొక్క వైద్యత్వమును ప్రకటనచేయుచున్నది॥

శ్లో సామాన్యయోగేషు నిమజ్జితాని

యా న్యల్పయత్నాని గుణాధికాని

ఉద్భవ్యతాని ప్రకటికృతాని

వర్ణోపమా నాగదసంజ్ఞయాత్ర॥

॥౪॥

సామాన్యములయిన యోగములతో కలసిపోయినవి న్యల్పమయిన న్యయ ప)యాగులు కలవి అధికమైన గుణములు కలవి ఆయిన యోగములుఏవి కల వోఅవియే, ఎత్తి చర్ణాగదములు (అక్షరములతోపోల్పితగినమంగులు) అనుసంజ్ఞతో యిక్కడ, ప్రకటన, చేయబడినవి

॥౪॥

శ్లో బాలానాం ప్రధనుప్రవేశనమయే వర్ణా ఇవాత్రాగదాః

పంచాశ త్నమదీరితాః ప్రధమత స్తానభ్యసే ద్యత్నతః॥

ప్రాగ్విర్ణగ్రహణా త్నమ స్తనిగమప్రాజ్ఞాభవేయు ర్యధై

నాతోక్తాపథకల్పనోచితధయ స్పర్వాగదజ్ఞానినః॥

॥౫॥

బాలకులకు అక్షరాభ్యాస కాలమున అక్షరములవలె (50) మందులుచెప్పబ డినవి గానూటియొక్క నిర్మాణ ప్రయోగోప సంహరములను అభ్యసించవలెను పంచాశద్వర్ణ విజ్ఞానముచే వివిధవాక్త్ర పారంగతు లెట్లగుచున్నానో, అట్లేయి క్కడ చెప్పబడిన పంచాశదగద విజ్ఞానముచే సకలగ్రంథోదితౌషధవిజ్ఞాన సా రంగతు లగుచున్నారు॥

॥౫॥

శ్లో సర్వే వ్యేకవిధౌషధాని కతిచి ద్వా నైవ కుర్య ర్యత

స్తస్మస్వీయ (స్వస్వ) ముతైక్యతాలదఖలైకార్యాహవర్ణాగదాః

తస్యర్ణాగదసంప్రయోగశమనజ్ఞానప్రద్యైః పరం

సంపాద్యాస్సకలాగదాః ప్రతిభయా వణ్ణై రివాఽన్యైఃకరాః॥

వైద్యులందరున్నకలసి ఒకేవిధమయిన మందులను కొన్నిటినియినా తయారుచేయకపోవుటవలన యీవైద్యులకు ఏకమతావలంబనము వొట్టిగా. లేకపోవుచున్నది, గాన ప్రతివైద్యుడున్ను మందుగా వర్ణాగద సంజ్ఞాకోషధములను వాటి విజ్ఞానమును అలవియచుకొని, తదనంతరము వారివారి ప్రజ్ఞావిశేషము ననుగరించి యిధేష్టాషధములను పంచాశస్వర్ణ విజ్ఞానముచే, ఇతరకలలవలె సంపాదింపవలయును॥

॥౧॥

శ్లో ఆరోగ్యానుభవేచ రోగశమనే సృష్టా నిధితా నృణాం

కాంత్యంబుశ్వసనా నపాస్య యత తే ప్రాగేన జాయూ నృతి॥

పూర్వారోగ్య మపి త్యజం త్యనుచితై ర్జ్ఞాయుప్రయోగై స్తత

స్సేన త్తా నవశిష్టరోగశమనే జాయూ నృజే త్వర్వదా ॥౨॥

మానవులయొక్క ఆరోగ్యానుభవముకొరకున్న శోగోపసంహారముకొరకున్న బ్రహ్మదేవునిచే సృజింపబడిన వెలుతురు వాయువు అనువాటినినిదిచి పెట్టి మందుగానే మందులకొరకున్న వైద్యులకొరకున్న ప్రయత్నించి రోగానుచితములయిన మందులు మొదలయినవాటిచే పూర్వారోగ్యమునుకూడా కొలుపోవుటతగ్గవదు చున్నదిగాన వ్యాధి అంతరించుగానే మానవులసౌఖ్యముకొరకు సృజింపబడిన వెలుతురు గాలి అనువాటినియథోక్తముగా నేరించి అట్లు నేవించినను ఉపకాంతి నొందక నిలిచియున్నరోగోపకాంతికొరకు మందులను నేరింపవలయును ॥౨॥

శ్లో వర్ణాంకాగదశిష్యతేన భిషజా నవ్యోషధవ్యాకృతి

ర్గింధేభ్యః కులవైద్యకేభ్య ఇతి హా విక్రాయీకేభ్యోస్వహం॥

జ్ఞేయః కింతు ఫలప్రతిప్రదిరణవ్యాన ర్నకై శ్శృద్ధయా

రుగ్మి ష్యామయశాంతయే ప్రతిభయాసంయోజయేదూహయా

వైద్యుడగువాడు వర్ణసజ్జికాగద విజ్ఞానమును సంపాదించి అటుపిమ్మట గ్రంథాభ్యాసము కుశలం పఠరాగత వైద్యాభ్యాసముకలవాడు పరంపరోపదేశము వర్తకులు దిమందుయొక్కగుణగుణములు మొదలయినవాటిని తెలుపు ప్రచారణములు వీటిచేకొత్త మందులయొక్క విజ్ఞానమును సంపాదింపవలయును ఇట్లువిజ్ఞానమును సంపాదించి తనతనవాచే శోగోపకాంతి కరిగినమందుయివ్వవలయును ॥౩॥

—♦ అగ్నికుమారం ♦—

శ్లో నూతం గంధకటంక మేక ముదితం త్యంశ్రం వరాటం విషం
శంఖం చాప్యగుణం మరీచమఖలం జాభైం ర్దినంమద్దయేత్ |
తాంబూలీదళసంయుతం పరిమితంఖాద్యం పిబేచ్ఛీతకం
హన్యా దగ్నికుమార మాశు సకలాజీర్ణా నిష్ఠూచీ రపి || ౧౯ ||

పాదరసము గంధకము వెలిగారము ఒక్కొక్కభాగము శాఖిగవ్యభస్మ
శంఖభస్మమూడేసిభాగములు మిరియములు ఎనిమిదిభాగములు వీటిని నిమ్మపండ్లర
సముతో మర్చింపఁజలయును ఇది అగ్నికుమారము డీనిని తమలపాకులతోనమలి కీతోద
కమును త్రాగినచో సమస్తవిధములైన అజీర్ణములు విషాచిరోగములు
కాంతించును || ౧౯ ||

—♦ ఆనందభైరవి ♦—

శ్లో సౌభాగ్యహింగుళకటంచ విషం మరీచం
సమ్మర్ద్య నింబకరసేన దినత్రయంచ |
ఆనందభైరవమిదం తు వరీప్రమాణం
నానానుపాసనహితం సకలామయఘ్నం || ౨౦ ||

వెలిగారం ఇంగిలీకఁ పిప్పళ్లు శాఖి మిరియాలు వీటిని కేవలెక్కరసముతో
మాడుదినములు మర్చించి కందిగింజపరిమాణమును రోగయుక్తానుపాసములతో
సేవించినయెడల సమస్తవిధములయిన రోగములు కాంతి నొందును. || ౨౦ ||

—♦ (౩) ఆనందరసం ♦—

శ్లో వరాటజాతీఫల సైంధవాఽశ్రకణాంచశుంఠివిష హేమబీజం |
ధుత్తూరమూలస్యరీసేన మర్ద్యం యామంతధాఽనందరసంప్రదిప్యం |

గవ్యభస్మ జాజీ కాయ సైంధవలఽణము ఇంగిలీకము పిప్పళ్లు శొంఠి శాఖి ఉ
మ్మెత్తరింజలు వీటిని ఉమ్మెత్త కల్లెరసముతో ఒక యామము మర్చించుకలెను
ఆనందరసము || ౨౧ ||

శ్లో గుంజాప్రమాణంజర రామయఘ్నం నిహంతివాతంకఫశూలదోషాః
అమాఽతిసారంగ్రహణీవికారం నిహంతి కార్యంసితయాసమేతం ||

యీఆనందరసమును గురిగింజ ప్రమాణము సేవించిన జఠరరోగములు వాత

కథ కూలలు హరించును పంచదార అనుపానముతో నేవించిన అమాతిసారము గ్రహణీవికారము కార్యము హరించును. ||౧౨||

—♦ (4) కనకసుందరరసం ♦—

శ్లో ఉన్మత్తటలకణమరీచికణా రసేంద్ర
సేమీవిషాణినసుయామయుగం సుమద్వయః
భృంగద్రవైః కనకసుందర ఏష మాన్యా
ద్వాతాతిసారందధివధ్యమాజం || ౧౩ ||

ఉన్మత్తగింజలు వెలిగారం మిరియాల పిప్పళ్లు రసము గంధకము నాభి వీటిని గుంటగలగ బాకురసముతో రెండుయామములు మద్దింపవలెను ఇదికనకగుండ రసము వాతాతిసారములను శమింపజేయును ఔషధము అన్నము పథ్యము. ||౧౩||

—♦ (5) కాలకూటం ♦—

శ్లో హింగూగ్రేష్వర తామ్రగంధకశిలాపంకం హిందూగ్నిక్షకం
సంమద్వయం త్రిఫలం కటుత్రయవిషం ప్రత్యేకయామం వృధక
వృక్షకత్రిచతుర్మరుద్వమగసబ్రహ్మంక దిగ్ద్వావశే
స్థాన్వంతై రనిలామయప్రశమనం సంమద్వయే ద్భావిభిః || ౧౪ ||

ఇండున కన ఒక్కొక్కభాగము రసముమూడుభాగములు తామ్రభస్మనాలుగుభాగములు గంధకము ఆయిదుభాగములు మణిశిలవెలిగారము అరసిభాగములు హరిదళము చిత్రమాలము 9భా|| త్రిఫలములు 10భా|| త్రికటుకములుపన్నెండుభా|| నాభిపదకొండుభాగములు వీటిని యాదిగుళరగముతో ఒక్కొక్కదానితో ఒక్కొక్క యామము మద్దింపవలయును ఇది కాలకూటము ||౧౪||

శ్లో శిగుగ్రావ్యాసలార్ద్రబాంగలిగవిప్లవదీశే తామ్రీకా
తాంబూలీసిలేకోలమూలలఘనాజం భాటవీశిగుక్తైః
శ్శుణ్ణం మద్వయక కాలకూట మగదం శామ్మంతి సర్వామయా
స్సాన్వనం చందన లేపనం దధి భజే త్తాపే ప్రజాతేసతి || ౧౫ ||

ములగ ఊడుగు చిత్రమాలము అలము చిన్నిచర్లగడ్డ జిల్లేడు హంసపాది గులివంత తమలపాకు వాదిలి పంచకోలములు (పిప్పలిపిప్పలిమూలము చవ్వము చిత్ర మాలము శొంఠి) పంచమాలములు (మయూకపాన్న కోలపాన్న ములక వాకుడు

పల్లెడు) పెల్లుల్లి నిమ్మరసము అడవిగులగి వీటిరసములతో (కషాయములతో) కృత్యే
కృత్యేకముగా ఒక్కొక్క జాము మిర్చించి గురిగించుమాణము రోగయుక్తను
పానములతో సేవింపఁజయును దీనిని సేవించుకాలమున స్నానము మంచిగంధము
పూసుకొనుట పెగుగుపోసుకొనట మొదలయిన కథ్యముః లిగియుండవలెను॥ ౧౧౫॥

— ♦ (6) కాంతవల్లభరసం ♦ —

శ్లో కీట్టం కాంత మయో రజో మనుశీలాటంకం శిలాఽ త్తథా
పశ్చిత్సూర్య కలా చతుర్దశగజాః శాషట్కృమా త్సంగ్రహేత్ |
పూతం సర్వసమంచ గధకమపి క్షిప్త్వాఽర్ధ్రముఃపాదరే
సప్తాహేనతు కాంతవల్లభరస స్సృజ్య ద్వ్యలుకాయంత్ర్యే॥ ౧౧౬॥

మాండురధస్మ పన్నెంభాగములు కాంతధస్మపదహరుభాగములు ఖడ్గతోహ
ధస్మ పదానుగుభాగములు పణిశిల యెనిమిదిభాగములు జెలిగరము పదిభాగములు
కర్పూరశిలాజిత్తు ఆరుభాగములు పాదరిగము వీటికన్నిటికినిసమానము గంధకము
రసమునకునమానము వీటినిన్నిటిని ఏకమచేటి అర్చిమూసయందుంచి నాలుకాయంత్ర
మున ఏడుతోజాలు వండవలయును. ౧౧౬

శ్లో పాండుశ్వాసభగందరక్షవధురుక్ష్మిహోదరాఽర్శ్యోఽనిలాఽ
క్షీర్ణారోచకశూలకుష్ఠవమిసంతాపగ్రహణ్యామయా॥
శోషంహంతిచవీర్యవృద్ధి మమితం పుష్టిం తథా జారరం
సంతోషం వితనోతి మాక్షికయతోనిష్కప్రమాణంధ తేత్ |

యా కాంతవల్లభరసమును నిష్కప్రమాణము తేనెతో సేవించిన పాండువు
శ్వాస భగందరము దగ్గు ప్లిహరోగము మూలకం వాతవ్యాధి అశీర్లము ఆరోచకము
శూల క్షురోగము వాంతి జ్వరము గ్రహణి శోష మొదలయినవ్యాధులు ఉపశ
మించును వీర్యవృద్ధి పుష్టి బలము అగ్నిదీపము సంతోషము కలుగును. ౧౧౭

— ♦ (7) క్రిమిముద్గరరసం ♦ —

శ్లో కృమా త్తరిం పారదగంధమోద
విడంగముష్టిశ్యసనఘ్నబీజం |
నిపేయ నిష్కంమధురాఽధ పేయం
ముస్తాకమాయం క్రిమిముద్గరోయం॥

॥౧౧౮॥

రసమహిమభావము గంభీరమగుచు భాగములు అజామరము(వాము)మాదుభాగములు
వాయువిడుంగాలు నాలుగుభాగములు విశముష్టిగి, జను అయిగుభాగములు
మోదుగుమాడిలు అరుభాగములు పీడినివికముచేక నిష్క్రమణము లేకతోనాక
పిమ్మట తుంగముస్తతక పాయము తాగిన కిరములునకుంచును ఇదిక్రిమిముద్గరరగము

—♦ (8) గర్భవిహారము —

శ్లో॥ స్వోమంత్రభాగం చతురింతం యోగం
లనంగజాతీముకుళం గ్రీకర్షం
సార్థం పలం చూషీచ గర్భిణీనాం
హన్యాదుభో గర్భవిహారముమా

1071

శ్లో॥ పిమ్మట మిరయలు మాదుభాగములు ఇంగిలీకము నాలుగుభాగములు
అంగములు అజామరములు మాడేసికర్షముల స్వగ్రహముల ఒకటిన్నరపలము
పీడిని వికముచేక ఇష్టావకముతో పుచ్చుకొని గర్భిణీ స్త్రీలకు గంభీరమగు గర్భ
సంబంధమయిన సమస్తవ్యాధులు కాలించును

1072

—♦ (9) చతుర్లోహారము —

శ్లో॥ అభ్యం కాంతభుజంగవంగములం భాగో తిరింపర్దయే
ద్వారాహీశత్రుపాటచంపకతావర్తం మనామూయతః
చాతుర్లోహారసామనం చతుర్లోహారముకామసామనం
హన్యాత్కామసామనం చతుర్లోహారముకామసామనం

అభ్యంము ఒకభాగము కాంతలోహము రెడుభాగములు నాభిస్థమ
మాదుభాగములు కంగభక్తము నాలుగుభాగములు పీడిని నేలకాడిగడ్డలు తుంగేడు
సమూలము పిట్టలేకలు ౩ దశము పీడిని వికముచేత పుట్టేకన్యకైక్యముగా ఒక
కొక్కయమము మర్దించుట ఇది చతుర్లోహారపాదముల దీనిని లోహము
లమయిన అనువాదముతో నేలించుటలకు కాని, అపస్మాగము, గ్రహీణి, పాండు
పు, ఆశ్మరీ, కామిలలోగములు కలిమించును

1073

—♦ (10) చింతామణి —

శ్లో॥ సూతం గంభీరమభ్యం చ విమలం సూతార్థభాగం విమలం
తత్త్వే శం జయపాల ముగ్ధముచితం తన్తోశకంవేష మేతే

గ

వత్తై ర్మంజుభుజంగవల్లిజనితై ర్నిత్యే ఖాతే పుటం
దౌత్వాక్కుటులసంజ్ఞకం సహదైస్సంచూర్ణ్యలత్రీత్యే పేత్ ॥ ౨౦ ॥

పాదరసము గంధకము కృష్ణాభ్రకము విమలము (జూత్తిరభేదము) సమాన
భాగములు పాదరసములో సగము శాభి శాభిలో మూడవభాగము నేపాతిగించి
పత్తి పీటిని చూర్ణించి చింతపండులోపాదగిదానిచుట్టూ తమలపాకులు చుట్టి గోధి
యందుంచి దానియని ముక్కు-టపుటము పెట్టకలయును ఆపుటముపక్కము కాగానే
తీసిదాని చుట్టినతమలపాకులతో కూడామాంబలెను. ॥౨౦॥

శ్లో॥ భాగార్థం జయపాలబీజమమృతం తత్త్వల్యమేకామృతం
గుంజానాగరసింధుచిత్రకయుత శ్చింతామణిర్నామకః
కూలం సంగ్రహణీగదం చ జరరం సర్వజ్వరా న్నాశయే
త్తాపనేచన మాచరే ద్దవతాం సంభ్యంతు దధ్యోదనం ॥

అట్లు నూరినదానితో భాగమున్నరచోళ్యక నేపాశ్చత్రగింజలకృష్ణము, గం
ళమున్న యీరొండిటిని ఏకముచేసి దానితో సమానము గురిగించకల్కు, కొంఠి,
సైంధవలతణము, చిత్రక, మాంబము పీటిచూర్ణములనున్న, పైబెప్పములనున్న, ఏకము
చేసి తమలపాకులనునో మర్చింపకలెను ఇది చింతామణి ఇది కూల, గ్రహణీ
ఉదరరోగము, తాపము, సర్వవిధజ్వరములు, పీటిని పోగొట్టును. ఈమందు పుచ్చు
కొనుటకల తాపముకలిగినచో స్నానముచేయుచుండుటగాని, తడిబట్టలతో తుడు
చుకొనుటగాని చేయకలెను. యీమందుపుచ్చుకొన్నపంటనే పెరుగులన్నము
తినకలయును. ॥౨౧॥

శ్లో॥ భూశయ్యాసముపాగతేఽపి చ మృతప్రాయే ప్రకృష్టామయే
మాంద్యాశ్లేగమరుత్రిదోషవిషమే నవ్యజ్వరే దుర్విధే
అధ్మానామయమూర్తోగసహితే వాతాఽతిసారాదికే
దేయం కషణ మేతదేవ భిషజా సద్యో గుణం దృశ్యతే ॥౨౩॥

భూశయ్యముచేసినదానికిన్ని, ప్రాణముమీదకకచ్చి బ్రతుకట సంశయను
యినదానికిన్ని, రోగము అసాధ్యస్థితిలోనున్నదానికిన్ని, అగ్నిమాంద్యము, అశ్లేగ
వాతము, త్రిదోషవిపర్యయము, కొత్తరంజ్వరములు, ముక్కు-మూలములచేసి (కుడ
మొదలులేని) రోగములు, కడుపువ్బరము, మూలకంక, వాతాతిసారము మొదలయి
నది పీటికి యీమందిచ్చినచో పంటనే గణించును. ॥౨౩॥

—♦ (11) జ్వరాంకుశం ♦—

శ్లో॥ వృక్షకభాగం రసగంధకం చ
గోదంతశుంఠీ విషటంకమర్థం
దినత్రయం భృంగరసేన మర్ద్యం
జ్వరాంకుశం స్యా దుచితానుపానం॥ ౧౨౪॥

పాదరసము, గంధకము ఒక్కొక్కభాగము హరిదళము, శొంఠి, శలిగా
రము, నాభి అర్థభాగముచొల్లవ పీటిని గుంటగలగరాకురసముతో మూడురోజులు
మర్దించకలెను. ఇది జ్వరాంకుశము పీనిని సకలవిజ్వరములయందును యుక్తాను
పావముతో ఇవ్వవలెను. ౧౨౪

—♦ (12) జ్వోగిసీరసం ♦—

శ్లో॥ గంధటంగణవిపాణిపారవం
వ్యోమదంతికఫలాని తాళికం
భృంగరాజసమర్దితం భజే
జ్వోగిసీరస మనుప్రదాయకం॥ ౧౨౫॥

గంధకము శలిగారము నాభి పాదరసము త్రికటకములు శిపాళములు త్రిఫ
లములు ఇవి సమానభాగములు. పీటిని గుంటగలగరాకురసముతో మర్దించకలెను. ఇది
జ్వోగిసీరసము. పాత్రమును ఇచ్చును. పసిబిడ్డల కమోఘముయిననుండు. ౧౨౫

—♦ (13) తారకేశ్వరరసం ♦—

శ్లో॥ మర్ద్యమభిమకరసం దివసంత్రీపు
ర్యాక్షి కేన సహ మాష మితం భజేత్
తారకేశ్వరరసో బహుమూలేజి
దేమదుగ్ధఫలచూర్ణసమన్వితం॥ ౧౨౬॥

అభిమకరసము రసభస్మము శంగభస్మము పీటినిలేసెతో ఒకరోజు మర్దించ
కలెను. ఇది తారకేశ్వరరసము. పీనిని మేడిపండ్లచూర్ణముతో లేతలపి నీలించిన
అశుమూత్రము ఉపశమించును. ౧౨౬

—♦ (14) సవగ్రహి —♦—

శ్లో॥ గారీతాళకయుగ్మగంధకధరీమాయూనతుత్థాఽరుణ
 శ్రికంఠేంద్రియాశోభగా న్నభతరం నింబోగ్రికాంఠద్రుపైః
 సహస్రైర్వైవ భింఘ్రటీః పతింఽతద్వాలుకాయాం పచే
 చేష్టపైదీవి సవగ్రహి వినిహితాం యుక్తానుపానైర్వారేత్॥

గారీసామాణము పతిత భకము పిండితాళకము గంధకము కధరీ మాయూ
 రతుత్థము ఇంగిలీకము పాదరసము గునుల పీటిని జీపాకు తాకరాకురసములతో
 పుష్పకపుష్పకముగా నట్టజేయించి యాచముచొప్పున అనగా మొత్తముమీద
 తొంభైయాదిములు వర్ణించి కాచె పెప్పలోపిటి కాలుకాయంత్రమునందు జింద
 కలయును. ఇది సవగ్రహి దీనిని అగ్నియుక్తానుసారములతో నేవించినయెడల శ్లేష్మ
 ము మొదలయినవ్యాధులు కలిగి చును. ॥౨౩॥

—♦ (15) నారాచరసం —♦—

శ్లో॥ మరీచిసాభాగ్యరసం సమాంశం
 ద్వ్యంశం కణాగంధకహృష్యాని
 ఎంతీని సర్కారశం మాని పెయం
 వైహంగి నారాచరసం కవోమై॥ ॥౨౪॥

మరియాలు వెలిగాము హరిమల ఒక్కొక్కభాగము పిప్పర్శు గంధ
 కము తొంతి రెండేసిభాగములు పిటికన్నింటి సమాముతయిన తొమ్మిదిభాగములు
 నేసాళములపీటిని ఏకముచేయవలయును, ఇది నారాచరసము. దప్పనివీళ్ళతో
 నేవంపవలెను ప్రిహదులు కొంచెమును కీనికల సాధువిరేచనములగును. ॥౨౪॥

—♦ (16) నిత్యానందరసం —♦—

శ్లో॥ శూలొంధకతామ్రకాగశ్యుధిరిటి లోహం చ గౌరం సమం
 శింఖం చాప సరాటికాత నిఖలై స్తుల్యం పృథ జ్యర్దయేత్॥
 నిత్యానందరసం కటుక్రియశిరీ దారుద్వయైలావచా
 పథ్యామూలపిండంగపారసపుషా చవ్యావరా తూవరైః॥ ॥౨౫॥

శూదరము గంధకము శామభిమ్మము కంశ్యభిమ్మము మగభిమ్మము లో
 హభిమ్మము చాదిగము సమానభాగములు పిటికన్నిటికీ సమానము శంఖభిమ్మము

గత్సభస్మము (యారెండుకలిపి సమానము) వీటిని త్రికటికములు కచ్చాకాల లేక దారు కృద్ధదారు ఏకగతీగలు కన కర కాము పిప్పలిమోమ్య వాయుండంగాలు చిరుబొద్ది బోడనంము చక్రము త్రిఫలములు ఆనవాటిక మేయముతో ప్రత్యేక పుత్యేకముగా కుర్చింపవలయును. ఇది నిత్యానందరసము. 131

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మభవం చ రక్తపలలవ్యాప్తం చ మజ్జాశితం
హన్యా స్త్రీపదమాంత్రవృద్ధి మనిలవ్యాధిం క్రిమీసర్పదం
అస్థోరోగభగందరామయగదవ్యాధీ నశేమా నిదం
దద్యా ద్దైవ్యద్యకృదాత్మశక్తినిపుణ శ్శీతాంబునా శ్శీపదే॥

యానిత్యానందరసమును కల్పనినీటితో సేవింపవలయును. వాతశ్లేష్మముకల్ల తుట్టి రక్తమాంసమేదోగితమయిన శ్లీపదవ్యాధిని (బోడను) అంత్రకృష్ణిని వాత వ్యాధిని క్రిమిమన అర్బుదమునను మూలవ్యాధిని భగందరములు గుదకోగమును పోగొట్టును. తెలివితలైయుదు శ్లీపదవ్యాధియందు ముఖ్యముగా దీనినే వాడవలయును. 132

—♦ (17) ప్రతాపలంకేశ్వరం ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశం విషగంధసూతపటలం శఖం చ లోహం కటు
ర్యస్వబ్ధ్యగ్నిమితం కివైకమటవీషుష్కం కృమా తేషుయేత్
దంతాఽర్మోనిలసూతికాగ్రహణిరు ఘ్నేష్టష్టరావ్తస్య తే
ఘంరీకృష్ణఫలత్రయాఽర్దకరస్యైః ప్రాతాపలంకేశ్వరమ్॥ 133॥

వాళి గంధకం పాదరసము అధికము ఒక్కొక్కభాగము శంకభగ్నము యెనిమిదిభాగములు లోహాభిస్మము నాలుగుభాగములు కిన్నెళ్లు మూడుభాగములు అడవిపిడకలు (ఏడుపిడకలభిస్మ) పతహారణభాగము వీటిని కలిపి నూరివలయును ఇదిప్రతాపలంకేశ్వరము దీనివలన వంత్రకోగములు మూలవ్యాధులు వాతవ్యాధులు మూతికావారము గ్రహణికోగము శ్లేష్మబద్ధములు శమించుచు యీబోషణమును శాంతి మిమియులు కంకతాడి వ్రసిరికలు పల్లము వీటిరసముతోను కషాయముతోను తత్వానుకూలమును అనుసరించి సేవింపవగును॥ 133

—♦ (18) ప్రజ్ఞానాంతికరసం ♦—

శ్లో॥ శాణప్రమాణం శతాంతం పంథు
త్రవ్యచ్చగంధః క్షరవరాటకం॥

వోహం తులాత్వ్యంశక మేకవారం

కన్యాజలై ర్మర్త్య మస్మగ్రాంతకం॥

1391

రసము శంగము రజతము గంధకము & పరి గత్వధన్యుము ఒక్కొక్కాణము లోహధన్యుము తులములోమాడతవలెను వీటిని కలబందరసముతో ఒకశోబా మర్దింప తలెను ఇచ్చితరంతకరసము దీనిని యుక్తానుపాసములతో నేవించుటతన శ్రీల క్షసంభవించు అన్నివిధములైన మనుమరోగములు శమించును. 1391

—♦ (19) పూర్ణచంద్రోదయం ♦—

శ్లో॥ గంధస్వర్ణరసంక లైవసుభిః కన్యాఽపృకారాప్నజై
స్సమృద్ధ్యాధ నిధాయ కాచవివరే సంవేప్య మృత్యుర్వలైః
అగ్నా త్రిణి పచేద్దినాని సికితాయంతే చ చంద్రోదయం
యోషిద్గర్భసుదు త్రమాషధమిదం తాంబూలపత్యాశితం॥

మరింతమాత్రముననే ధన్యుము కారగింతర కలుచనయిన బంగారపురేకలు ఒకతలము పాదరసము యెనిమిదిపలములు గంధకము పదహాపలములు వీటినియ ర్చితప్రభావులరసముతోనున్న కలబందరసముతోనున్న మర్దింది గాజామిషముం దుంచి గుడ్డలుచుట్టి మట్టిపూసి మాడుకోజాలు వాలు కాయాశ్రితమునందు సామాన్య మయిన అగ్నితోపచనముచేయగా చిగురుటాకులరె సుందరమయిన ధన్యుములగును ఇదిపూర్ణచంద్రోదయము దీనిని మాషపృమాణము తవలపాకుమధ్యనుంచి నమిలిమిం గిసయడల మిక్కిలిన దోస్త్రులయిన శ్రీల గ్వమునదంచులాడగును॥ 1391

—♦ (20) వైత్యాంతకరసం ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశం విషసైంధవం చ సుషవీశ్మింగం షడంశాన్వితం
ద్వ్యంశం సింధుర మప్రరూపదరిదం త్ర్యంశం సుమర్ద్యందృఢం
చంభీరేణతు వైత్యకాంతకరసం మాషప్రమాణంభజే
త్రైత్యాజ్జేర్ణముఖామయభ్రమవమిన్విక్తాగ్నిమాంద్యాన్వరేత్

సాధి సైంధవలతము ఒక్కొక్కభాగము తెల్లజీలకర్ర అల్లము అరేపిభా గములు, రససింధూరము, రెండుభాగములు, ఇంగిలీకము మాడుభాగములు, వీటిని నిమ్యపండ్లరసముతో మర్దింపతలెను, ఇది వైత్యాంతకరసము దీనినినేవించినయడల వైత్యములు అజీర్ణములు నోటివ్రాతలు భగ్నము (ఒట్లతిరుగుట) వాటి ఎక్కిళ్లు అగ్ని మాంద్యము ఉపశమించును. 1391

—♦ (21) బాలసూర్యోదయం ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశం దరదం రవిప్రియమయోద్వ్యంశం త్రిభాగంవిషం
తుల్యం షర్వతసంభవం శరమితం చార్థాంశకం గామరం
శ్యామం సర్వసమం సమీశ్రుత మిదం శ్రీబాలసూర్యోదయం
నానావ్యాధిసమాగతజ్వరభయే య క్కానుపానై ర్హితే ॥ 3౫॥

ఋషుః ఒక భాగము తామ్రధస్సుము ఉక్కధస్సుము రుద్రేసిభాగములు గంధ
కమునాభి మాద్రేసిభాగములు అధికము అయిదుభాగములు ఇంగువఅర్థభాగము మిరి
యాలు వీటికిన్నిటికిన్ని సమానము వీటిని ఏకముచేయవలయును ఇది బాలసూర్యో
దయము దీనినిలోగయుక్తముపానములతో సేవించినచుడల అన్నివిధములయిన రోగ
ములకల్లునుంచివ్రట్టి జ్వరములు శాంతియొందును!

—♦ (22) భేదిజ్వరాంకుశం ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశం విషపారదం ఒలివసా ద్యంశం చక్షుభాగ్యకం
పంచాంశం గురిచం షడంశముగిరితం దాంతంచ యోమద్యయం
మర్ద్వాత్తైస్రంహిషుదగ్ధై స్తనజలం చానాతపే శోషయే
ద్దద్యా దార్ద్రగిసానుపానసహితం భేదిజ్వరాద్యంకుశం ॥ 3౬॥

నాభి పాదరసము ఒక్కొక్క భాగము గంధకము జలిగారము రుద్రేసిభా
గములు మిరియాలు అయిదుభాగములు వేపారము అరుభాగములు వీటినిముత్య
వండ్లరసముతో ర దుయామములు మర్దించవలయును ఇది భేదిజ్వరాంకుశము దీనిని
జ్వరపక్షకాలమందు అల్లపురసముతో ఇవ్వవలయును. ॥3౬॥

—♦ (23) మాలినీవసంగరసం ♦—

శ్లో॥ రసకయుగళభాగం వేల్లజం చైకభాగం
ద్వితయమపి చ షర్శం వాసరాణాం త్రియోగా
రుగుచితమనుపానం నిగబనీరేణ తావ
జ్వరహర షధ కర్వా న్మాలినీప్రాగ్యసంతం ॥ 3౭॥

కళరిత దుర్భాగములు మిరియాలు-క భాగము వీటినివేల్లచైకరసముతో మా
దునినములుమర్దించవలెను ఇదిగా లిరికన తాగుము దీనినితర్వామహావన పానన లతో
సేవించినచుడల సమస్తవిధములయిన జ్వరములు శాంతియొందును! ॥3౭॥

శ్లో॥ జీర్ణజ్వరే ధాతుగతేఽతిసారే
రక్తాన్యితే రక్తగవిప్లూరూపే
జ్వరేస్థిగే మాంసగతే పురాణే
వల్లద్వయం దుగ్ధ మతీవ పథ్యం॥

॥3౮॥

దీనివలన జీర్ణజ్వరము ధాతుగతజ్వరము అతిసారము రక్తాతిహారము రక్తనిరేచనములు
అస్తిగతజ్వరము మాంసగతజ్వరము పురణజ్వరము శమించును పాలుపథ్యము॥ ॥3౮॥

—♦ (24) మేహవంగరాజీయం ♦—

శ్లో॥ త్ర్యంశం త్రిపుర్గంధక మేకభాగం
సూతం విన్దైకేన కుమారికార్చితం
సమ్మర్ద్య కాచే సికతాఖ్యయంత్రే
దినం పచే నేహకవంగరాజం॥

॥3౯॥

కాగధస్య గంధకము మూడేసి భాగములు హదరము ఒక భాగము వీటినిక
లబంధరసముతో ఒకకోజుపర్చించి కాసకుపెయ్యుచుంచి వాలుకాయంత్రముందు
ఒకకోజుపండ్లలెను ఇది మేహవంగరాజీయము మేహవంగజ్వరమనికూడా కొన్ని
కొన్ని గ్రంథములయందు ఇట్లొక నడిపిది కానివి తత్త్వానకూలానుపాదములతో
సేవించియుడల సమస్తమే గావ్యాధులు కంటించును॥

॥3౯॥

—♦ (25) మృశ్మ్యంజయరసం ♦—

శ్లో॥ గంధం మూలనాగీవిటం గణం ద్వైనేకభాగం విషం
తద్వ్యంశం త్రిపురాంతిబీజ మధవా సిక్తంసుమర్ద్యం జలాత్
తత్తద్దోగయుతానుపానకలితం హన్యో త్రిమస్తద్వరా
న్యాయస్యాంతర ఏవ రోగనివయం మృశ్మ్యంజయోయం రసం॥

గంధకము విషలిమూలము (మోడి) నిరిమూలు జరిగారం పిప్పరు వాళి
ఒక్కొక్క భాగము వీటినిన్నటికిన్ని రుక్తి పు హదరమును గాని ఇగిరికమును
గాని చెప్పి నీటితోపర్చించుటయును ఇది మృశ్మ్యంజయరసము దీనినిరోగయుక్తానుపా
నములతో సేవించియుడల సమస్త ధన్యములుఒక యామములోపలనేకాంతిసొందును
మరియు సకలరోగములు కంటించును॥

—♦ (26) యోగజగ్గులు ♦—

శ్లో॥ పారాపాగరచక్రశ్చక్రం నర్దీనచాచేణకా
జాతీ చంద్రియవాఽమోచి, లకో ర్ధ్య మూలమూలాః

కుంచా సర్వపహింసావేల్లవిషదా తుల్యం విభాగం వరా ।

చూర్ణం సర్వసమంచ గుగ్గులురజ సమృద్ధయే న్యాషికాత్ ॥

పిషపాద్ది (చిగుబొద్ది) శొంఠి, పవన, శీలక, పిప్పి, గంబుభారంగి, వన, తేనుకలు, బాజిరాయ, కొడిశవిత్తులు, వాము, కటకరోహిణి, చాగదుంపలు, పిప్పలిమోడి, చిత్ర మూలము, గజపిప్పలి, తెల్లవాలు, ఇంగువ, చామబిడంగాల, అతివన, ఇవి సమానభాగములు, ఈతన్నిటకని, రెట్టలపు త్రిపులమాళ్లము, యామోత్తిమునకు సమానము గుగ్గులము, వీటిని, తేనెతో మర్దింపవలయును ఇదియోగరాజ గుగ్గులు ॥౪౦॥

శ్లో॥ యోగరాజపురనామభేషజం కుష్మగుల్మహృదయామూర్ధ్నారేత్ర శూలములగుదపాంశ్యవస్కృతి శ్వాసకాస మసి యోనిపీడనం ॥

ఈయోగరాజగుగ్గులును నేపిలమిటచే, మధురోగము, గుల్మము, శస్త్రకోగము, శూల, మూలశంక, పాండువు, అపస్మాగము, స్వాస, కాస, యోనిశూల, కాంతిమను, ॥౪౧॥

—♦ 27) రజతచంద్రోదయం ♦—

శ్లో॥ రాశ్యం భాగయుగం రసం గజమితం గంధం కలాసమ్మితం, సమృద్ధ్య బలయా త్రివాసరమితం గంధాచయే ద్యాలుకే । హన్యా తస్యైవిధానుపానసహితో రాశ్యాది చంద్రోదయం శుక్లవ్యాధిసమస్తమేహజగదాఽఽయాసాగ్నిమాంద్యవ్యరాన్ ॥

రాశ్యభస్మ రెండుభాగములు, సోదరసము యెలిమిదిభాగములు, గంధకము, పగహారుభాగములు, వీటిని కలపంగరసముతో మర్దించి, వాలుకాయంతిమను మూడుగోజులు వండవలెను ఇది గజతచంద్రోదయము వీరిని తత్త్వానుకూలముపానము మలతో నేర్పించినయెడల శుక్లవృక్షము, సమస్తమేహములు, మేహవిషాచూసాదులు, అగ్నిమాంద్యము, స్వేదమును హరింపెను ॥౪౨॥

—♦ (28) రసరాట్ ♦—

శ్లో॥ ఏకైకం రససింధురం చ దరదం కర్పూరకం హింసితం చాతుర్భాగమయో రజోబలివసాఽష్టాంశం కుమారీద్యతైః ।

సమ్మర్ద్యవ వచే త్వరావపుటకే కన్యాద్యైవైర్మర్దయే ।
తస్యైదేత ద్దసరా ట్పుమస్తకఫజా న్వాతామయాన్నాశయేత్ ।

రణసిందూరము, పాదరసము, రసకర్పూరము, ఇంగిలీకము ఒక్కొక్క భాగము లోహము నాలుగు భాగములు, గంధకము యెనిమిది భాగములు వీటిని కలబందరసముతో మర్దించి మూకుళ్ళలో పుటము వేయవలయును ఇది రసరాట్. దీనిని యుక్తానుపాసములలో సేవించుటవలన కఫజాతివ్యాధులున్ను, వాల్మీకితివ్యాధులున్ను ఉపశమించును.

—♦ (29) రామబాణగుళిక ♦—

శ్లో! పారదామృతలవంగగంధకం భాగయుగ్మ ముచేన మిశ్రితం ।
అత్రజాతిఫల మర్థభాగకం తింత్రీణీఫలరసేః సుశ్రుమ్ గగ

పాదరసము, కరక్కాయపెద్దులు, లవంగము, గంధకము, ఒక్కొక్కభాగములు, మిరియాలు రెండుభాగములు, జాజికాయ అరపాట, వీటిని చింతిపండు రసముతో మర్దింపవలయును

శ్లో! మాషమాత్ర మనుపానసేవితం రామబాణగుళికారసానుసం ।
నాగవత్ర ముచేన భక్షితం సద్య ఏవ జర రాగ్నివర్ధకమ్ ।౪౬।

ఇది రామబాణగుళిక దీనిని మాషప్రమాణముగ అనుపానవిశేషములతోను మిరియాలు, తమలపాకులు, వీటి రసముతోను పుచ్చుకొనిన బొర్రాగ్ని వృద్ధిగొందును

—♦ 30 లక్ష్మీవిలాసరసం ♦—

శ్లో! జంబీరేణతు హింగుళం దృఢతరం సమ్మర్ద్య సంశోషయే
దద్యో తే తదిదం నిభాయ సహసా నారంగరాభ్యే ఫలే ।
ఆవేష్ట్యాంశుకకర్పరేన తదుపరి మృల్లేప్య దద్వా త్పటం ।
హన్యా ద్దాలకఫామయా నతితరాం లక్ష్మీవిలాసో రసః ।౪౭।

ఇంగిలీకమును నిమ్మపండ్లరసముతో బాగుగా మర్దించి నీడ నారబెట్టి దానిని నారింజపండులో పెట్టి, పయిన గుడ్డచుట్టి, మట్టిపూసి, పుటము పెట్టవలెను. ఇది లక్ష్మీవిలాసరసము. దీనిని సేవించినయెడల చంటిశిల్లలకు కలిగెడు సమస్తవిధములైన శస్త్రానాగములు శమించును.

—♦ (31) లఘుకృత్యాదరసం ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశంచ సువర్చలంతు దరదం ద్వ్యంశం మరీచం తథా
టంకం గంధకమేవ తుల్య మనలం శుంఠీలవంగం కణా ।
లోహం మూల మమూని చామృజరసై స్సమ్మర్దయేత్ప్రథా
త క్షేప్తేవ పిదే దజిర్ణహరణం కృత్యాదనామావధమ్ ॥౪౮॥

సావర్చలవణము, పాదరసము ఒక్కొక్కభాగము మీరియాల, శలిగారము, గంధకము, చిత్రమాలము, శొంఠి, లవంగాలు, విప్పస్సు, లోహము, పిప్పలిమాలము, రెండెసిభాగములు వీటిని అష్టదశవ్యయిలచే ఏడుభాగముల కేయలయును ఇది లఘుకృత్యాదరసం ఇది చల్లగాతో నేపి దినయెడల నర్వవిధ జీర్ణములు శాంతించునా మాదీఫలము, నిమ్మ, నారింజ, అల్లప్ప, నీటి, చిర్రె వీటినియు గాయము ఫలములచాల్చు మనెడును ॥౪౮॥

—♦ (32) లఘుచంద్రోదయం ♦—

శ్లో॥ గంధం పారద మధ్రకం గిరిభవం వంగం సమం చైలకం
రంభామూలజలేన యాయనియమా త్సమ్మర్దయేద్ద్యత్పతః ।
పిత్రానేకసమస్త కామిలగదా మేహమయా స్సత్వరం
హన్యా త్సర్వవిధానుపానసహిత శ్చంద్రోదయో మం లఘుః ॥

గంధకము, పాదరసము, అధ్రకము, కిన్నూరికొండస్త్రు, వంగ సెన్దు, చైలకులు, రంభానభాగములు, వీటిని రెండవము నదముతో ఒకరూపము చేర్చు కేయలయును ఇది లఘుచంద్రోదయము దీనిని తత్వములము గాయములతో నేపించుటవలన చతుర్విధ శక్తి ప్రత్యములు, అన్నివిధముల నుపయోగములు విశేష మేములు, శిఘ్రముగా శాంతినిొందును ॥౪౯॥

—♦ (33) లఘుచారాయణకవచం ♦—

శ్లో॥ రససిందూరమయోఽస్రర క్తకం తృపుకం భూతుగవీవిమర్శితం ।
నవఘస్త్రిం సకలామయాపహం లఘుచారాయణా వర్తనామకం॥

రససిందూరము, లోహము, ఇంగిలీకము, తామ్రభిస్మము, వంగ భస్మము, వీటిని భూతులసామగ్రముతో తొమ్మిదిరోజులు మర్దించవలయును ఇది లఘుచారాయణ

కవిత్వము దీనిని గాఢముగా నెఱవేరినదిగా నున్నది. ఇది చింతనమునకు నుత్తమములైనది. శ్లోకములు
వ్యాఖ్యలు గానవలయును. ||౨౮||

—♦ (34) లోకనాథరసం ♦—

శ్లో॥ లోకనాథరస మేకభాగం మౌనుమరం చ వలటం మరీచకం ।

ద్వ్యంశకం ఘృతమాలపత్రజా నృద్దయే తృమధుచాక్షయానహం

మాండ్వారధిస్థము, గవ్యస్థము ఒక్కొక్కభాగము, మిరియములు, రెండు
భాగములు, వీటిని నెయ్యి, తమలహారములు, వీటితో మర్దించవలయును ఇది
లోకనాథరసము, దీనిని తేనెతో నేని చినయెల ముస్తవిధములయిన త్రియకోగ
ముల, శమిలములు ||౨౯||

—♦ (35) వసంతకుసుమాకరం ♦—

శ్లో॥ గాంగేయం రజతం ద్విభాగ మురగం కాంతం త్రిపుత్ర్యంశకం
చాతుర్భాగక మభ్రవిదుమరసం ముక్తాఫలానాం రజః ।

గోక్షీ రేతురసాఽటరూప కదళీ శ్రీవీరనీరద్యయే

ర్వాజీపద్మసుమద్రివై రపి వృధ క్షప్తకృమాద్యానయేత్ ।

సువర్ణధస్థము, చంద్రధస్థము రెండింటి భాగములు నీరధస్థము, చాతుర్భాగ
హము, తగరధిస్థము మాండేసిభాగముల కృష్ణాభ్రవిదుమరసము, ముక్తాఫలానాం
రసము, ముత్యధస్థము, నాలుగవ భాగములు వీటిని అప్రహేయ, మిరియములు, రెండు
భాగములు, అరటిపండ్లరసము, మంచిగింజము, పసుపు, పసుకేర, వట్టవేసి, నిటి కషాయ
ములతోను, మాలతీపువ్వులు (గాంధువులు) పక్కములు వీటి రసములతోను ముస్తా
విధముల గా మెఱపించునది. వసంతకుసుమాయును ||౩౦||

శ్లో॥ కిష్టూర్యా లఘునా వసంతకుసుమప్రగాకం నామకం ।

సీనే చ్చర్మరయా ద్వివల్లవటికాం హన్యాజ్జరాం పాండుతాం ।

శూలోన్మాదవిషప్రయోగ సకలతృప్తక్షయాఽస్యామయా

నాంతా యావనగర్వభంగపటుతాం ప్రాప్నోతి తత్సేవకః ॥౩౧॥

కిష్టూర్యా భావనజనిన కమ్మెట్లు కిష్టూరని కలపవలయును. ఇది వసంతకుసుమాకర
ము, దీనిని రెండువల్లములు, పరిణామము, పంచదారము మహానాథ, నేనించిన యె
ల మిరియములు గాంధువు, శూల, ఉన్నాది ము, విషప్రయోగజనితగోగము, త్రిష్ణాలో
గము, త్రియ, గిక్తివాగ్ధి, కాంతమును మరియు దీనిని నేనించినవాని త్రియ యావ
నగర్వమును పోగొట్టి సామర్థ్యముకలవా గునును. ||౩౧||

మిరియాల, కొంతభిక్షము, పొదరిసము, వెలిగరియు, శొంఠి ఒక్కొక్కభాగము, నాభి నాలుగున్నరభాగములు, వీటిని ఎప్పటికైనా నేలతాడిగడ్డిలు, చిత్రామూలము శొంఠి, మిరియాల, సుంఠిలవ్వకోస్తు, గుంటగలగరి వీటి రసములతోనున్న,

శ్లో॥ నిర్గుండీవిజయార్ద్రవాసజరపై ర్జంబీరసీరై ర్ద్రిసం
సమృద్ధ్యం వివిధానుపానసహితం స్యా ద్వాతవిధ్యంసకం ।
స్త్రీహాపస్మృతికుష్టమాంద్యకఫరు క్కులగ్రహన్యామయా
స్వర్వస్వర్చనసన్నిపాతజనితవ్యాధీ నిహన్యా ధృవం ॥౫౭॥

హావలి, గంజాయి, ఆల్లము, అడ్డనోము పేద కి మాయులతోను, సమృద్ధి
రసముతోను ఏత్రేకప్రత్యేకముగా మూడెనిగోలు స్వపలయును ఇది వాత
విధ్యంబి దీనిని అనుపానభేదములతో నేవించియుపల స్త్రీహాగములు, అవస్థా
రము, కుగ్రము, అగ్నిమాంద్యము, కిఫగోగములు, శూలలు, గ్రహణి, అమృతాది
ములు, సన్నిపాతములు మొదలయినవి శాంతించును ॥౫౭॥

— ♦ (39) విజయసిందూరం ♦ —

శ్లో॥ త్ర్యంశం పారిచనాగవంగరజితం చాష్టాదశాంశం నభ
సమృద్ధ్యైవ నిధాయ కాచవివరే కన్యాపిలాసద్యవైః ।
పచ్యాద్వాలుకయంత్రకే సముచితం కాలం పున ర్మర్దయేత్
పూర్వాభ్యాం విజయాఖ్యసిందూర మిదం మేహానశేషాన్ల రేత్ ॥

పారిచనము, సీలభిక్షము, పరిభిక్షము, పరిభిక్షము, మూడెనిగోలులు, గంధకము పుడెనిమిదిభాగములు, వీటిని కలపగలగలతోను, అయిదొండు, కిపా
యముతోను మర్దించి కచెకుప్పెయి దుగ్గి నాలుకము ప్రవర్తించి యాదోషభి
మంతయు యుక్తముగా నిండుకొండవరకు అగ్నిపరిచాలపా పునమునన దీనిని
వారల పూర్వోక్తిరసములతో పర్దించవలెను ఇది విజయసిందూరము దీనిని మర్దించి
సారానుపానములతో నేవింపగా సమృద్ధిములయిన మేహములు శాంతించును

— ♦ (40) శీతాశునం ♦ —

శ్లో॥ ఏకాంశం హరితాశకం మనుశిలా ద్వ్యంశం తథా వ్యోషకం
వర్ద్యం నింబజలేన సుందరతరం శీతాశునామ రసం ।

హన్యా త్కానవిమాఽరుచిజ్వరవమిశ్వాసాఽనిలస్త్రీహరు
గ్గుల్మానాహపిచండకామలముఖా ప్రత్యానుకూలద్రీక్షైః (౫౯)

పాదదళము, మణికిల, ఒక్కొక్క భాగము, త్రికణుకములు చెందుభాగములు, నేని
-కొరసమతో చ్చురువుగా మద్దంపవలయు గు శీతాశురసము దీనిని పానము
పానవిశేషములతో నేనించినయెడల న, పిదపయోగింపఁతగ్యాధి, పానవి,
ప్రేమ, పానము, తాపన, పానము, స్థిరమైన భావముల న్యాయము, కడుపుబ్బ
రము, పాదదళములు, పానములు మొదలగు వ్యాధులు ఉపశమింపగును. (౫౯)

— ♦ (41) శూలకురారం ♦ —

శ్లో॥ దంతీ బీజర సేంద్రగంధకవిషం గౌరం వరా త్యూషణం
టంకం తామ్ర మమూని మూర్కవర్ణపై సృమ్మర్దయేత్సుందరం
సేవే త్సులకుతారమార్ద్రకరనై ర్గుంజావ్రమాణం తతో
హన్యా త్సులశతాని రాక్షసగణం తద్విష్టుచకం యథా । 60

నేని శిశువు, పాదదళము, గంధకవిష, తామ్ర, పాదదళము, పిదపములు
శిశువు, పిదపములు, మిదములు, పాదదళములు, తామ్ర, పిదపములు, పిదపములు గుంజులగురాకు
గంధముతో మర్దించవలయును, గుంజులగురాకు దీనిని పిదపములతో నేనించు
టవలన విష్టుచకము, పాదదళములు, పాదదళములు, పాదదళములు శూల
లగు శిశువులగును. ||౬౦||

— ♦ (42) వర్ణుణం ♦ —

శ్లో॥ ఏకాంశం దరదం షడంశ ముదితం గంధం కుమారీన్ద్రివై
ర్మర్ద్యం త్రింశదహని కాచవివరే ఊర్ధ్వ పచే ద్వాలుకే ।
ఏత త్తన్మూలమాయోచితంపై స్పంసేవితం సత్వరం
హన్యా దిందియనష్టకార్యవదన వ్యాధిప్రమేహజ్వరాన్ ।

పాదదళము ఒక భాగము, గంధకము ఆరు భాగములు, వీటిని కలబందరిసమతో
ముప్పదిరోజులు మర్దించి కాచుపిప్పయందుంచి, వాలు కాయంతిమన, పాదదళము
ను ఇది షడ్గుణము దీనిని రోగియుక్తానుపానములతో నేనించినయెడల శుక్లస్పృహ,
శుష్కించుట, నోటిగ్లాతలు, ప్రమేయములు, జ్వరములు, శాంతించును. ||౬౧||

—♦ (43) సన్నిపాత భైరవి ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశం రచగంధతాళకశిలా టంకం విమం త్ర్యంశకం
వంగం సర్వసమం, హుతాశనభిష గ్జంబీరసీరైః పృథక్ ।
సమృద్ధ్యం దినమేవ భైరవ మినం స్యా త్సన్నిపాతా దిమం
త త్తదోగముతానుపానసహితం హన్యాదనేకామయాన్ ।

రసము, గంధకము, తాళకము, మణిశీల, వెలిగారము, ఒక్కొక్కభాగము, నాభి మూడుభాగములు, ఇంగిలీకము, వీటికన్నిటికి సమానము. వీటిని చిత్రమాలంకి హయము, అల్లపురసము, నిమ్మపండ్లరసములతో సృత్యేకప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్కరొక మర్దింపవలయును. ఇది సన్నిపాతభైరవి దీనిని అయా రోగచితానుపానములతో నేర్పించినయెడల అనేకవిధములైన వ్యాధులు శాంతిపొందును ||౬౨||

—♦ (44) స్వచ్ఛంద భైరవి ♦—

శ్లో॥ ఏకైకాంశ ముదీరితం బలివసానూతం విమం జాతికం
త్యక్తాంశం సకలై స్సమం కటరజ స్తాంబూలపత్రద్రవైః ।
స్వచ్ఛందాద్యక భైరవం భిషగిదం సంయోజయే (ద్యత్తుతః)
చ్ఛేదయా
వల్లీదోగసుమార్ద్రానోభతిగపై ర్జిర్లజ్వరే వీనసే । ||౬౩||

గంధకము, పొదరసము, నాభి ఒక్కొక్కభాగము, మణిశీల ఒక్కొక్కభాగము, వీటికన్నిటికి సమానము పిప్పలిచూర్ణము, వీటిని తమలపాకులరసముతో మర్దింపవలయును ఇది స్వచ్ఛందభైరవి. దీనిని తమలపాకులు, తుమ్మిపువ్వులు, అల్లము, వీటి రసములతో దేనితోనయినను జైద్యుడు ప్రయత్నపూర్వముగా శ్రద్ధవహించి యిచ్చిన యెడల జీర్ణజ్వరములు, రొంప మొదలయినవి హరించును. ||౬౩||

—♦ (45) సిందూరభూషణం ♦—

శ్లో॥ ఏకైకాంశమయో రజస్త్రీపుశిలాజిద్గంధకం విదుమిం
టంకం హింగుళ మధ్రికం సముదితం సర్వై స్సమం సిందుం
మర్ద్యం హంసపదాంబునా సముచితం సిందూరకం భూషణం
గర్భిణ్యామయవై త్తిజ్వరవమీ స్థన్యా త్రిదోషజ్వరాః ।౬౪।

తా|| కాంతలోహము, వంగభస్మము, శిలాజిత్తు, గంధకము, షగడభస్మము, వెలిగారము, ఇంగిలీకము, అభ్రకము ఇవి ఒక్కొక్కభాగము, వీటి కన్నిటికి సమానము రసవిందూరము; వీటిని హంసపాదియాకు రసముతో తగినంతసేపు మర్దింపవలయును. ఇది సింహారధూషణము దీనిని రోగోచితానుపానములతో సేవించుటవలన గర్భిణీశ్రీలకు సంభవించు సమస్తవ్యాధులున్ను, ప్రైత్యసంబంధమయిన వ్యాధులున్ను జ్వరములున్ను, వాంతులున్ను, త్రిదోజనితవ్యాధులున్ను ఉపశమించును. ౬౪||

—♦ (46) సింహాపత్రిపాలనం ♦—

శ్లో|| సూత్రం గంధకచత్వనాభగరశం చైవైకభాగాన్వితం

మర్ద్యం హంసపదాంబుగా పరిమితం యుక్తానుష్ఠానై ర్భజేత్ |

అభ్యంగం చ జలోపచార ముచితం షస్యం చ దగ్ధోదనం

వాతశ్లేష్మజ్వర్యదోషశమనం సింహాపత్రిపాలనం|| ౬౫||

తా|| రసము, గంధకము, నాళి, గగళము, (పామనిషము) వీటిని హంసపాదియాకు రసముతో మర్దింపవలయును. ఇది సింహాపత్రిపాలనము. దీనిని మితప్రకారము రోగోచితానుపానములతో సేవించినయెడల వాతశ్లేష్మజ్వరము లయిన సకలవిషవ్యాధులును ఉపశమించును. ౬౫||

—♦ (47) సూతరాజీయం ♦—

శ్లో|| షడ్భాగం త్రిజం రసం రవిసుహృ త్స్వీడశాంశం తథా

గంధం సైంధవ మష్టభాగ ముచితం జుభారసై ర్వాచరం |

సమృద్ధ్యాఽతపశోషణేన రుచిరం సూతాదిరాజీయకం

సేవే తార్ద్రజలేన మారిచరసా న్లేష్మహాలిలా న్నాశయేత్ ||

తా|| వెలిగారము 6 భాగములు, పాదరసము, తామ్రభస్మము 16 కేసి భాగములు, గంధకము. సైంధవలవణము 8 కేసి భాగములు వీటిని నిమ్మపండ్ల రసముతో ఒకరోజు మర్దించి, ఎండలో పెట్టవలయును. ఇది సూతరాజీయము. దీనిని అల్లము, లేక మిరియాలు వీటి కషాయముతో సేవించినయెడల సమస్తశ్లేష్మవ్యాధులు శమించును. ౬౬||

—♦ (48) సూతికాభరణం ♦—

శ్లో॥ సూతం శాణమితం విషం పలమితం సంచూర్ణ్య కాచాంతరే
క్షీప్త్యా యామయుగం పచేత్తస్మిన్ సస్యే చూర్ణితకామంశనం
సంగృహ్యార్థశరానలగ్న మగదిం సూచ్యా క్షీపేత్ సూర్ధిని
క్షీరేణాఽగ విలేపయేత్ సస్యజం తాపే నిశేత్ గ్యాధురమ్ ॥౬౭॥

తా॥ సాదరసము ఒక శాణము, నా, ఒక ఫలము, పిట్టని చూర్ణముచేసి
గాజుపళ్ళెమునం దుంచి పైన వరయొక గాజుపళ్ళెమును మూసి సంగ్రహించుముగావించి
రెండుయామములు సూత్యైక్కిచే వదివలయును ఇదిసూతికా (సూచికా) భరణము
పైన బోర్లించిన పళ్ళెమున కంటుకొనిన యీ శాస్త్రమును సూది మొనతో తీసిఅసూ
ది మొనను వచ్చినంతవఱకు మూర్ఛితుడైన రోగి మొక్కకెరస్సుని దుంచి అసూది
గుచ్చిన స్థలమందు వచ్చిన రక్తముతో యీయించు కలియునట్లు వేలితో మర్దింపవల
యును. పిమ్మట ఆవుపాలు కూడా పోసి మర్దింపవలయును. యీ చికిత్సవలన రోగికి
తాపము కలిగినేని మగ్గరసదాగ్రములను కీరిలపదాగ్రములను ఇవ్వవలెను. ౬౭॥

—♦ (49) సూర్యావర్తి ♦—

శ్లో॥ ఏకైకాంశం మగ్గి సూర్యకరజః కార్పాసబీజాంతరం
టంకం రక్తస్థలస్య బీజ ముదితం హేమాక్షికం త్ర్యంశకమ్ ।
ఛిన్నానర్థకహింకుశం సురుచిరం జంభార్ద్రజై ర్మగ్ధయే
చూర్ణర్యావర్తి రగోచైత్యనమనశ్శాన్సా ఏకా గ్నాశయేత్ ॥౬౮॥

తా॥ వస, మధ్యభస్మము, చమడిపట్టింజలలోని పప్పు, శాలిగారిము, కాం
దొండిగింజలలోని పప్పు, హేమ క్షీరభస్మము ఇవి ఒక్కొక్కభాగము, తిప్పనత్తు,
ఇంగిలీకము మూడెసిభాగములు, పిట్టని నిమ్మపండ్లరసముతోను, అల్లపురసముతోను
మర్దింపవలెను. ఇది సూర్యావర్తి, దీనిని సేవించుటచే అగోచకము, క్షేత్రములు,
వాంతులు, శ్వాస మొదలయిన నష్టరోగములు నిర్మూలము లగును ॥౬౮॥

—♦ (50) హుతాగ్రహణము ♦—

శ్లో॥ ఏకాంశం శివబీజటంకణబలి త్ర్యంశం విషం మూగిచం
చాష్టాంశం వరజంభజాతపయసా సమ్మర్దయే ద్వాసరమ్ ।

సేవ్యం చార్ద్రరసా ధృతాశచరసం హన్యా దజ్జ్లామయ

స్నేహోఽరోచకసన్నిపాతలవనవ్యాధీ న్విషూచీ రసే | ||౬౯||

తా|| పోదరసము శాలి గారము, గంధకము, ఇవి ఒక్కొక్క భాగము. నాభి మూడుభాగములు, మిరియాలు ఎనిమిదిభాగములు, వీటిని నిమ్మపళ్ళ రసముతో ఒక రోజు మర్చింపవలయును ఇది హుతాశనరసము దీనిని జ్వలప్రరసముతో నేవించిన యెడల అజీర్ణరోగములు, గుల్మరోగములు, అరోచకము, సన్నిపాతవ్యాధులు, విషూచి మొదలయిన వ్యాధు లన్నియు శమించును ||౬౯||

— ♦ జ్వరనిర్వచనము ♦ —

శ్లో|| జ్వరో భవే త్థానికగోకుల్లా

సదాగ్నిగామీ సకలానుమూహమ్ |

ప్రాయః ప్రభూవా మివ త్త్వభిప్రత్య

స్తస్మాత్ సురన్తా స చిత్తిప్రవ్యం || ||౭౦||

తా|| తెరుచుగా పృథువులకు మంఠ నపిచుచుండఁ జూచువలె రాబోవు రోగమునకు గుర్తయిన జ్వరమున్న రోగములకింటి మందుగా సంప్రాప్త మగు చుండును కాని ప్రతిరోగములందును మందుగా యావ్యవసాయము చికిత్స చేయవలయును. (అంతయు నేవించిన ప్రభువు స్రావము నిలుగెల్ల జ్వరమునకు చికిత్స చేసిన వో తగుచుగా రోగము నెవఁ దెలియ వలదు) ||౭౦||

శ్లో|| జ్వరో భవే జ్వరరహితస్య బహుతత్వం సకలేంద్రియేషు |

బహిర్గతాగ్నేః పున రాసు చాంత గ్గతత్వ మేన జ్వర వారణంహి ||

తా|| బహిర్గత స్వస్థానమునుండి వచ్చి అధ్వర్గియమలయందును బహిర్గత మగుటయే జ్వరము బహిర్గత మగున యా బహిర్గత ని తిగి స్వస్థానమునను చేగు కొనునట్లు చేయుటయే జ్వరనివారణము ||౭౧||

శ్లో|| రోగస్త్వ ధానో ర్విషమస్థితి న్నన్య

దారోగ్య మిచ్ఛ్యన యథాస్థితి క్షేత్ |

యయా సమన్యం ప్రతివ్యతేఽశా

సా వై చికిత్సేతి వదంతి తత్త్వే || ||౭౨||

తా|| వాతపిత్తశ్లేష్మములయొక్క వైషమ్యస్థితియేరోగమనియు, వీటియొక్క సమాసస్థితియే ఆరోగ్యమనియు యే మే క్రియలవలన యీ ధాతువులు వైషమ్యస్థితిని విడిచి సమత్వమును పొందుచున్నవో, ఆదియే చికిత్స అనియు చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో|| సర్వేశ్వరానుగ్రహ వర్ధితం నైసర్గికాఽఽజ్యాత్మకవైకృతీ
నాం | భూయోనుకూలీకరణం చిత్సావిధాన మాహు స్సు
చికిత్సకస్య || 23||

తా|| పాణికోటి పగమేశ్వరుండునుగ్రహించిన ఇంద్రియములయొక్క సహజస్థితికి సంబంధించిన పోరాటరూపమైన వికృతులయొక్క సరచేయుటయే చికిత్స అని చెప్పబడుచున్నది అనగా దేహమనకు సరిపడని పదార్థమును ఇంద్రియములే బహిష్కరించుచుండను. ఇదియే ఇంద్రియములయొక్క పోరాటము 23||

శ్లో|| రసం విషం గంధకహింసుశావీ | నుక్తే స్యనుక్తేపి చ రే ద్విష
ద్ధా | మితా ననుక్తో ప్రహరః ప్రభాతం | తైలాంబువాతాంశ
ముదీరితు పాక్ || 24||

తా|| పాదరిసము, నాళి, గంధకము ఇదిగిలికము మొదలయినవాటిని శుద్ధిచేయ మలి చెప్పనియ, చెప్పనియు, శుద్ధిచేసిన వాటినే ఉపయోగింపవలెను తౌషధమైనవనకు కాలస్థియమును, పునివో ఒకయావము మాత్రమే మర్దింపవలయును. దౌషధవేమకు కాలనిర్ణయమును చెప్పనివో ప్రాతఃకాలమందు మాత్రమే పుచ్చుకొనవలయును. తైలము ఉదకము, సాత్ర, భాగములు, వీటిని గురించి పరిభాషావర్తకరణము చెప్పబడింది 24||

— ♦ చోషత్రియ వ్యాప్తికాలము ♦ —

శ్లో|| రాత్రౌ దినచప్రధమద్వితీయ | తృతీయభాగః కఫవైశ్యవతాః |
చరింతి దేహే సతతం సరాశాం | ప్రాయేణ పిశ్చయ మిదం భిషగ్భిః |

తా|| రాత్రిగాని, పగలుగాని, మొదటిభాగమున కఫాధిక్యము, రెండవభాగమున వైశ్యాధిక్యము, మూడవభాగమున వాతాధిక్యము, కలిగియుండును. అని వైద్యులచే గుర్తింపబడవలయును. 25||

—♦ చోషశ్రిమశమనోపాయము ♦—

శ్లో॥ స్నేహాదిభి ర్మిత్ర మివావిలం చ । బామాచరం పితౄ మివాతి
శైత్యైః । జ్ఞాతాగతాద్యై స్సురీషై ర్యథావృత్తం కథం జయే
చ్ఛత్ర మివాతితైః॥ ౨౬ ।

తా॥ స్నేహములచే మిత్రుని వశపరచుకొను ఎడమన వాతరోగమునున్న
మిక్కిలి శైత్యమైన పవార్థములచే అల్లుని వశపరచుకొను విధమన పిత్తరోగమునున్న,
తీక్షణము లయిన కషాయములచే శత్రువును జయించుగిధమున శ్లేష్మరోగమునున్న
తత్కాలస్ఫురితము లగు యథానుగుణ్యక్రియలచే ఒంటపవలయును॥ ॥౨౬॥

శ్లో॥ ఉష్ణోపచారాణి చ వాతకేషు । శైత్యోపచారా న్యతి వైత్తి కేషు
ద్వంద్వేషు మిశ్రాణి కఫామయేషు । పుర్యాద్భిష క్లేష్మహారాణి
బుద్ధ్యా॥ ॥౨౭॥

తా॥ వాతరోగములయందు ఉష్ణోపచారములను, పిత్తరోగములయందు
శైత్యోపచారములను, గ్వద్వర్గో గులయందు నిరోధకములనున్న,
శ్లేష్మరోగములయందు శ్లేష్మహార వాగములనున్న వైత్తి వాగమున నాత్మ
ముచే అలోచించి, చేయుచు నాలయును ॥౨౭॥

—♦ వాతహారానుచారములు ♦—

శ్లో॥ ఆకారకారభవిలా కమత్రిమూఽపి । భూదింబభా వై సురహా
జగత్కన్ధం గా । కృగీగుర విక్రతమునా నానా సాధ
నిరూపకకచ్చన్యపాపి ఘ్నా । ॥౨౮॥

తా॥ అక్కులకన్ధ, గండాయి, పొరిరి, ఎప్పి, విరియాలు, నేలచేమ, గం
టుగొరి, దేవదారు, కటుకరోహిణి, బిల్వేడు, గుంటగలగర, కర్కాటకశృంగి,
తిప్పతీగి, రేల, వావిలి, వేప, శిప్పలిమోర్పు, మాలగుర లాదులము వివి వాతమును
హరించును. ॥౨౮॥

—♦ సిత్తహారానుచారములు ♦—

శ్లో॥ శుషూచిచత్వం త్రిఫలం సుగంధి । శతావరీ రికభద్రధాన్యం ।
దాడింబవంశీ ఫలికాబలాకా । సర్పాటలాజామలకానలఘ్నాః ।

తా॥ తిప్పగత్తు, కరక తాడి వుళిరికలు, పాలసుగంధి, పిల్లితేగలు, జీలకర్ర, ధనియాలు, దానిమ్మ, తవాక్షీరి, పలకులు, బిలుసు, పర్వాటకము, పేలాలు, వుళిరి కాయ ఇవి పత్తమును హరించును

॥౭౯॥

— ♦ శ్లేష్మహారానిసానములు ♦ —

శ్లో॥ దశన్నుహీ రాష్ట్రానిసాన మాంసి । ల్లిభంశివార్తాకిభిరాశ్వ
సింహీ । గుమూచికా స్తంభనవల్లికాశి । లవంగపథ్యా ములసి
కఫఘ్నః ।

॥౮౦॥

తా॥ అపమెయిడు, ముంపరాష్ట్రము, కలింగరాష్ట్రము, శ్లేష్మి, టామాని, తెల్లతెగడ, ముసిగి, వాము లడ్డనరము, చెప్పతీగి, స్తంభనమాణము అపవత్రికము, లవంగాలు, కరక్కాయ, ములసి ఇవి శ్లేష్మమును హరించును

॥౮౧॥

— ♦ రక్తవృద్ధ్యనుసానములు ♦ —

శ్లో॥ ద్వాత్కృజా క్షీరమధుస్పగాలికా । పలంకషా గోపురశర్కరే
క్షురాః । నవోద్ధృతం నీతశివా చ జాతికా । ఫలం జహా రక్త
వివృద్ధిదాయకాః ॥

॥౮౨॥

తా॥ ద్వాత్కపండు, ధర్మరూపుపండు, వాల్మీకితేని, నేలగుమ్మడు, పల్లెరు, తుంగముస్తలు, పటికిపల్లము, (లేక చీనాపంచదార) గొబ్బిగింజలు, కెన్న, సోపు, జాజి కాయ, దూలగుండగింజలు, నేలతంగడుపువ్వులు ఇవి రక్తమును వృద్ధిచేయును.

— ♦ మాత్రాప్రమాణం ♦ —

శ్లో॥ మాత్రాయా మాత్రవృద్ధానం రోష మిగ్నిం బం నయ ।
వ్యాధిం ద్రివ్యం చ రోషంచ వీక్ష్య మాత్రాం ప్రయోజయేత్ ॥

తా॥ బద్ధిమంతు డగు వైద్యుడు రోషము, బంబిగ్ని, రోగియొక్క నేహ బలము చయస్సు, వ్యాధి, గ్రహము, రోగము అను వాటిని బాగుగ గుర్తరింగి పు యానుగుణ్యముగ మాత్రాప్రమాణమును ఊహించి కల్పించుకొనవలెను గాని మాత్రము పరిమితి యధాస్థితిగ నుండదని తెలియవలయును.

॥౮౩॥

— ♦ క్రియా స్థితి —

శ్లో॥ రోగస్యానుచితం గురోక్త మపి తత్త్వజ్ఞా దనుక్తం గతాఽ-
నుక్తం రోగసమాజయం స్వమతియా సంయోజయే దాపదే
సంపూర్ణాఽనుభవస్యైక్యభిషకా మాయత్తతామూ మిదం
స్వస్థం తత్సమయానుకూల మఖిలవ్యాధిపశిశాంస్యై సదా ॥

తా॥ ఎక్కడై పదయోగమం నైనను చెప్పబడిన ద్రవ్యము రోగోపశాంతికి
అనుపయోగ మైనదో దానిని విడిచిపెట్టవలయును. చెప్పబడిన పోయినను రోగోప
శాంతికి ఉపయోగ మైనదో దానిని చేర్చవలయును. అని అనుభవముకలిగి చికిత్స
చేయు నైదుగని అధినమై యున్నది ॥౮౩॥

శ్లో॥ ప్రాగ్గోగా స్వచికిత్సితాస్త్య కుసతాః కుర్వంత్యనేకాః కూ-
కేచిత్తద్గదరూపహేతుకలితా భూత్వాఽన్యస్యకారణాః ।
శామ్యంశ్చైవ న కేచి దన్యవిగ్రహ స్మృతాస్తదంతి స్వయం
గుక్సాంకర్య మనేకైశ్చైవ మలిశం గంత్యోభయే ద్వైశ్చకాః ॥౮౪॥

తా॥ తమంతట తాము స్వలిచియుగి నించి బాధించు చుండునపుడు
వాటికి తగిన చికిత్స చేయక, ఉపేక్షించినమనల ఆరోగములే ప్రబలమునై ఇతర
విధములైనపెమ్మ-రోగములను పుట్టించును అట్లేతరుణములయందు ఆంతరరోగముల
రోగహేతువును పోలియుండును వాటిలో ఒక రోగము ఇంకొకరోగమును
పుట్టించి, రెనకు తానే కలసియును వలయుక రోగము ఇంకొక రోగమునకు తాను
కారణముగా నుండి వలయుక రోగము ను పుట్టించుటతో శాంతినింద, తాను పుట్టించిన
ఆంతరరోగముతో మాత్రం కలిసి బాధించును యీ ప్రకారముగా వ్యాధుల
యొక్క సాంకర్యము చికిత్సచేయు నిష్కములతో నైశ్చల్యము మిక్కిలముగా కష్ట
మును కలిగించును, ఇట్టి అనేకవిధ్యాదులు రోగములకు కలసి వోట్ల మిక్కిలముగా
కనుపించుచున్నవి. ॥౮౪॥

శ్లో॥ స్వతఃప్రతామూః సరశఃప్రతామూః ప్రాగ్భాన్య ముద్దిశ్య రుజ-
శ్చరే త్క్రియాం । తదా ప్రధానేన సహాఽప్రధాన వ్యాధిశ్చ
శామ్య త్వనిశం కరీమా ॥ ॥౮౫॥

తా|| జ్ఞానాదిరంగములయందు ఇతరరంగములు గలిగియున్నయడల వాటిలో ప్రధానరంగ మేది అప్రధానరంగ మేది అని అలోచించి, ప్రధానవ్యాధిని గుర్తెరింగి, దానికి తగిన చికిత్సను చేయవలయును. అట్లు చేసినయెడల ప్రధానమైన రంగముతో పాటు అప్రధానమైన రంగమున్ను ఉపశమించును. అప్రధానరంగమునకు వేరే చికిత్స యివ్వవలయు లేదు యీ సౌకర్యముకొరకే వైద్యుడు ప్రధానాప్రధాన రంగవిజ్ఞానమును సంపాదించుకొని యుండవలయును. ||౮౫||

శ్లో|| కదాచి దాగంతాకజై రనూహ్యైః | పాండ్వోషశూన్యేషి హరా
త్ప్రకోప, | దోషత్రయ్య పృథవే దతీన | తేనైవ సంప్రాప్తి
రుపద్యవస్య || ||౮౬||

తా|| ఒక్కొక్కప్పుడు అగతకములయిన శస్త్రక్షత అభిమాతాదులచే అంతకు పూర్వము కోషసంబంధము లేకున్ను తెక్షణమే వాతాదులు ప్రకోపమును జెంది పోటు, నొప్పి, మొదలయిన ఉపద్రవములను కలుగజేయును. ||౮౬||

శ్లో|| ఏనం సంభవితామయాస్థు జనయే దోగ్ధాంతరం త ద్యధా
సంతాపా కు ర క్షిప్త మముగా తాప స్తత శ్శోషణమ్ |
స్థోహ తస్య మహోదరం శ్వయధురు గ్గుర్నామకం చోదరం
గుల్మం దాగర కాదిభి ర్విశి దిచా కాః క్షయ శ్శోషణమ్ ||౮౭||

తా|| యీప్రకారము స్వస్వకారణము లయిన మిథ్యాహారవిహారాదులచేత నున్న, శస్త్రావాధి వాతాదులచేతనున్న, జనించినరంగము మరియొక రంగమును పుట్టించును ఎక్కువగా బృగసంతాపముచే రక్తపిత్తమున్ను, దానిచేష్టరమున్ను, యీ రెండింటివలన శోషయు, దానిచే స్థోహాశ్శుద్ధియు ఇట్లే మహోదరమున్ను శోధయు లర్యోరంగమున్ను, ఉదరవ్యాధియు, గుల్మమున్ను కలుగును. ||౮౭||

— ♦ సంచవిధ స్వేదములు ♦ —

శ్లో|| వాతప్రకోపే చ సన్నిపాతే | విష్టా జ్వరప్రాణవిముక్తికాలే |
స్వేదోద్భవః ప్రాగ్ద్యయయో ర్ముఖ సస్య | ల్లలాటసర్వాంగగళ
ప్రదేశే || ||౮౮||

తా|| వాతప్రకోపము, సన్నిపాతవ్యాధి, మలవిసర్జన కాలము, జ్వరమువిడుచు సమయము, ప్రాణముపోవుసమయము యీ అయిదు కాలములందును చెమట

పట్టును. వాతప్రకోపమునందు, సన్ని సాతమునందు పలుమారును, మలవిసర్జనకాలమందు లలాటమందును, జ్వరము విడచునవయమునందు సర్వాంగముల యందున్ను, ప్రాణాపాయసమయన కంప్రదేశమందున్ను ఈప్రకారము అయిదువిధములుగా ఐవట కలుగును.

—♦ మాననిర్ణయము ♦—

శ్లో॥ గుంజం వీహితమయం ప్రభుమిత్రవీహిత్య చిన్నం క్రమా ।

న్మామం మణ్మితగుంజకం సమభవ చ్ఛాణం చతుర్మాషకం ।

కోలం శాణయుగం పలం నయగం కర్షం తు కోలద్వయం

వింశన్మాషమితం తులం నమదితం శుక్తి ద్వికర్షం భవేత్ ॥

నాగు వడ్లగింజలు ఒకగురిగింజ పదహారు వడ్లగింజలు ఒకచిన్నము. ఆరుగురిగింజలు ఒక మాషము నాలుగుమాషములు ఒకశాణము. రెండుశాణములు ఒకకోలము. రెండుకోలములు ఒక కర్షము యిరవై మాషములు ఒకతులము. రెండుకర్షములు ఒక శుక్తి. రెండుకోలములు ఒకపలము. ఈరీతిగా తూనికలను గుర్తింపవలెను.

మాషమునకు హేమము, ధాన్యకము అనియు, శాణమునకు ధరణము, టంకము అనియు, కోలమునకు తూద్రధము, వటకము, వంక్షణము అనియు, కర్షమునకు పాణిమానికము, అక్షు, సిచువము, పాణితలము, కించి త్పాణి, తిందుకము, బిడాలపతనము, షోడశికము, కరషఘ్యము, హంసపదము, సువర్ణము, కబళగ్రహము, ఉమంబరము అనియు, శుక్తికి అర్చపలము, అర్చిక అనియు, పలమునకు ముష్టి, అమ్రము, సమృద్ధిక, ప్రకంఠము, షోడశీర్షము అనియు, పర్యాయపదములు.

వడ్లగింజలు. గురిగింజలు. చిన్న మాష శాణ కోల కర్షము తుల శుక్తి పలము
ము. ము. ము ము ము ము ము ము

4	1
16	4	1
24	6	1½	1
96	24	6	4	1
192	48	12	8	2	1
384	96	24	16	4	2	1
480	120	30	20	5	1	...
768	192	..	32	8	4	2	...	1
1536	384	...	64	16	8	4	3,1/5	2

—♦ యంత్రములు ♦—

శ్లో॥ పాతాళవిద్యాధరటకకోష్ఠ

డోలాతులాకచ్చపగర్భగౌర్యః ।

తేజఃపయోభూధరవాలుకాని

భైషజ్యయంత్రాణి సమీరితాని ।

1 పాతాళయంత్రము, 2 విద్యాధరయంత్రము, 3 టంకయంత్రము (ఉర్గ్వసలి కాయంత్రము,) 4 కోష్ఠయంత్రము, 5 డోలాయంత్రము, (స్వేదనాయంత్రము,) 6 తులాయంత్రము, 7 కచ్చపయంత్రము, 8 గర్భయంత్రము, 9 గౌరీయంత్రము, 10 తేజోయంత్రము, (లంబికాయంత్రము,) 11 జలయంత్రము, 12 భూధరయంత్రము, 13 వాలుకాయంత్రము, ఇవి పౌనధనులను తయారుచేయు యంత్రములు పదమూడు.

—♦ (1) పాతాళయంత్రము ♦—

నోరు వెడల్పుగల మండిగను కుతికవరకు భూమిలో పాతిపెట్టి పరియొక కుం డలో ఔషధద్రవ్యములనుంచి దానిపయిని చిన్నని రుద్రముగల మూకుడును అధో ముఖముగా బోర్లించి యీరెండింటికి సంధిబంధము గావించి దానిని భూమిలో పాతి పెట్టిన మండిగపయిని బోర్లించి అబోర్లించిన కుండపై తంపటవేయగా మూకుడు యొక్కరంధ్రములద్వారా నేలయందు పాతిన మండిగలోకి తైలము (ద్రావకము) స్రవించును. సాంగశీతలమున (క్రి)మముగా చల్లారినతర్వాత దానిని ఉపాయ ముగా గ్రహించవలెను. ఇది పాతాళయంత్రము

—♦ (2) విద్యాధరయంత్రము ♦—

పొయ్యిమీద నొక కుండనుంచి, దానిలో పాదరసముంచి, ఆ పాదరసము పోసిన కుండపయిని పరియొక కుండను ఉర్గ్వముఖముగా పెట్టి యీ రుండుకుండలు కలిసినచోట సంధిబంధముచేసి పయికుండనిండా నీళ్ళు పోసి అయిదు జాములు పాక ముచేసి సాంగశీతలమున అందలి రసమును గ్రహించవలెను. ఇది విద్యాధరయంత్రము.

—♦ (3) టంకియంత్రము ♦—

పౌయ్యమీద ఔషధద్రవ్యములతో నిండింపబడిన కుండమూచి దాని కుతికి క్రింద రంధ్రముచేసి ఆ రంధ్రమునకు సరిపడిన గొట్టమును యిమిడ్చి అకుండమూతికి సరిపడిన మూకుడును మూత పెట్ట సంతృప్తియగుచేసి యెండించి గొట్టముచివర నొక గ్లాసును గాని సీసానుగాని ఉంచి పాకము చేసినయెడల కుండలోని ఔషధము నభి కాముఖమున (గొట్టముద్వారా) గాఢము త)లో గాని సీసాలోగాని పడును. ఇది టంకియంత్రమనియు, ఊర్ధ్వనభి కాయంత్రమనియు, చెప్పబడును

—♦ (4) కోష్ఠయంత్రము ♦—

కాలిమిలో ద్రవ్యమును ఉంచి తీవ్రతతో ఉదజ్వలము. ఇది కోష్ఠయంత్రము

—♦ (5) డోలాయంత్రము ♦—

ఔషధ ద్రవ్యమును వస్త్రమున మూటగట్టి అమాటకు దారముకట్టి, పౌయ్య మీద నొక కుండ్ పెట్టి అకుండలో పడము చేయతిగిన ద్రవ్యముల నుంచి ఆ మూటను కుండలో పోసిని పచనద్రవ్యముల నడుమ వేలాడునట్లు కుండపయిని అడ్డముగా నొక వదురుబద్ద పడించి అడ్డ పద్ధతిలోగనున వేలాడునట్లు కట్ట కుండ పైని మూసిండు బోర్లించి యోగమునందు చెప్పుడంచు పరిమితప్రకారము పచనము చేయవలయును. ఇది డోలాయంత్రమనియు, స్వేదనాయంత్రమనియు, చెప్పబడును. లేదినో పౌయ్యమీద పెట్టినకుండమూతికి వస్త్రముకట్టి దానిపయిని స్వేదనంస్కారము చేయవలసిన ద్రవ్యముల నుంచి దానిపయిని మూకుడునొర్పించి పాకముచేయుటకూడా స్వేదనాయంత్ర మనియు, డోలాయంత్రమనియు, చెప్పబడును.

—♦ (6) తులాయంత్రము ♦—

చిచ్చుబుల్లవలె రండుమూషలను చేయించివనియిందొక దానిలో సాదగమును, రండువదానిలో గంధక చూర్ణమును పోసి వాటియులుమంగు అగలడుగు పరిమాణము గల గొట్టమును తగిలించి వాటిసంధులకు చీలమున్ను యిచ్చి దానిని వాల కాయంత్ర మందుంచి గంధకమున్న మూసకొంది అగ్నిజ్వాల చేయవలయును. ఇది తులాయంత్రము. ఇది తాళకము, గంధకము, లోహము మెదలయినవాటి జారణక్రియాయందుపయోగించును.

—♦ (7) కచ్చపయంత్రము ♦—

ఒక ప్రమిదిలో పాదరసమును పోసి అప్రమిదిపయిని ఇంకొక ప్రమిది బోర్లించి చీలమన్న యిచ్చి వెడల్పుమాటి నోరుగల డాకలో బిడాలవణమును వేసి పాదుచేసి దానిపయిని చీలమన్న యిచ్చిన ప్రమిదసంపుటమును పెట్టి అసంపుటము పైని ప్రమిద మునుగునట్లు మరల బిడాలవణముంచి ఆడాకను చూర్తిగా పిడకలతో నిండించి పుటం బిడిన (అగ్నినిడిన) రసగంధకములు రజాణమగును ఇది కచ్చప యంత్రము. బిడాలవణ మనగా మారేడపిండిలను ముక్కలుగా తిరిగి యొడించినవి. అని తెలియవలయును.

—♦ (8) గర్భయంత్రము ♦—

పెద్దకుండ నొకదానిని పొయ్యిమీద నుంచి అకుండమధ్య యిటుక ముక్క-పెట్టి అయిటుకముక్కపయిని గాజాగిన్నె నుంచి అగాజాగిన్నెచుట్టూ కంఠమువరకు బొప్పదద్రవ్యమునుంచి పెద్దకుండమాతిపై మరియొక కుండ నిలువజేట్టి చీలమన్న ఇచ్చి పైకుండలో నీళ్ళుపోసి మందాగ్నిని జ్వలంపచేయవలయును పైకుండలోనుంచి మసలకాగిననీటిని డోకి, బట్ట వగైరాలుముంచి చీలమన్నకదలకుండా వేర్చుగా తీసి వేసి మరలమరల కీలోదకమును పోయుచుండవలయును యీవిధముగా చేయుచుండిన పయినపెట్టిన కుండ అడుగుభాగమునందు అవీరచేరి యిటుకముక్కపయిని పెట్టిన గాజాగిన్నెలో తైలాదులు స్రవిండును అతైలమును యుక్తిచే గ్రహింపవలెను. ఇది గర్భయంత్రము.

—♦ (9) గారీయంత్రము ♦—

లండితెడు చతురముగల దళసరి యిటికను సంపాదించి దానిమధ్య మూసాకారముగా గోతని చేసి అగోతికి నున్నము పూసి నున్నగాచేసి యొండించి పిమ్మట, వెండిగాని, బంగారముగాని, అభ్రకముగాని, అను వాటిసత్వములను నూరి పయిని చెప్పిన యిటికమూసలో పోసి అసత్విమునకు నాలుగవంతు గంధకమును మూసయొక్క అడుగుభాగమందున్న పైభాగమందున్న పోసి అగంధకమధ్యమున పయిన ఉదహరించిన సత్వమునుంచి యిటికమూసపయిని ప్రమిదనుబోర్లించి చీలమన్న యిచ్చి యొండించి గుర్రపుగిట్టు పరిమాణముగల యేరుపిడకలను పేర్చి పుటము పెట్టవలయును. ఇది గారీయంత్రము.

—♦ (10) తేజోయంత్రము ♦—

ఒక పెద్దకుండలో ఔషధ ద్రవ్యమును పోసి దాని కుతికలో రెండు గొట్టము లుగల యంత్రమును యిమడ్చి యీ యంత్రమునకు పయిభాగమున చేర్చి కుండమూ తిమిద వరియొక కుండ నుంచి చీలమన్ను యిచ్చి పయికుండలో నీళ్ళుపోసి అడుగు భాగమందున్న కుండకింద నుంచాన్నిని జ్వలింప చేయవలెను. పయికుండలోని నీళ్ళు మసల కాగిన పిదప వాటిని చీలమన్ను కడలకుండా యుక్తిచే తీసివేసి మరల మరల శీతోదకమును పోయుచుండవలెను క్రిందనుండు నళికాముఖమున గాఢ పాత్ర మెదలయిన వాటినుంచి ద్రావకమును గ్రహింపవలయును. ఇది తేజోయంత్రము. దీనినే లంబికాయంత్రమని చెప్పెదగు

—♦ (11) జలయంత్రము ♦—

లోహసంబంధమయిన మూసను చేరించి దానిలో రస, గంధ క మిలనుంచి దాని మూతిల వరియొక లోహ సంబంధమయిన మరీమూతిగల మూసతో యూసి పాత్రయిటిక చూర్ణమును బిల్లమును తుప్పుచెక్కి కషాయముతో నూరి దానిని మూస చుట్టూ పలుమారు పూతలు పూసి యెండించుచుండ వలెను ఇట్లు చేసినచో నీళ్ళు అమూలను శ్రేదింపకుండును. అట్లెక్కట అవగాహన నీటితో నిండిన లోహ భాండమందుంచి ఆభాండమును పొయ్యిమీదనుంచి అన్నిని స్వలింప చేయవలెను ఇది జలయంత్రము ఇది దీర్ఘకాలమునకు గాని సిద్ధించు దీనిని స్వర్ణ, గంధ కాది చూర్ణముల కుపయోగింతురు.

—♦ (12) భూధరియంత్రము ♦—

ఒక మూసలో పాదరసము నుంచి దానిపయిలి యింకొక మూసతోల్లించి చీలమన్ను యిచ్చి, అసంపుటమును యిసుకతో నిండింపబడిన భాండ మధ్యమం దుంచి అయిసుకపయిని ఒడకలతో పుటము వేయవలయును. యిసుకపోసినకుండ నగము భాగమునకు ఊడగొట్టినదిగా ఉండవలయును. మూతిని ఊడగొట్టినచో పిడి కలతో పుటమువేయుటకు తగిన సావకాశము ఉండదు.

—♦ (13) వాలుకాయంత్రము ♦—

జానెడు చతురముగల కుండను తెచ్చి దాని కడుగుభాగమున దబ్బనముతో లాఘ్రగా బెజ్జముచేసి ఆ బెజ్జమునకు ప్రభాగమున ఔషధకుప్పెనుంచి అకుప్పెయొక్క

కంఠమవరకు యిసుకపోసి అపండితముని మూకుడు బోర్లించి చీలమన్ను యిచ్చి పొయ్యిమీదనుంచి చెప్పడినంత కాలమున్న పచనము చేయవలయును. ఇది వాలు కాయంతము.

— ♦ పుటములు ♦ —

(1) గోవరపుటము, (2) కపోతపుటము, (3) వరాహపుటము, (4) గజపుటము, (5) మహాపుటము, (6) కుంభపుటము అని ఔషధములను తయారుచేయు పుటములు ఆరు కపోతపుటము లఘుపుటము, కుక్కుటపుటము వీటికిస్వల్పభేదము.

— ♦ (1) గోవరపుటము ♦ —

ఏరుపిడకలను మెత్తగా నలగగొట్టి అమాన్లమును నెలమీదపోసి దానిమధ్య యందు ఔషధముగల కుప్పెనుగాని, సంపుటమునుగాని, ఉంచి అగ్ని నుంచుట గోవరపుటము

— ♦ (2) కపోతపుటము ♦ —

జానెడు చతురముగల గోతినితవ్వి ఆగ్గతిలో యేడు లేక యెనిమిది పిడకలను ముక్కలు ముక్కలుగా విరిచివేసి అముక్కలతో ఔషధమును పుటంబిడుట కపోతపుటమనఁడును.

— ♦ (3) వరాహపుటము ♦ —

మూరెడు చతురముగల గోతీయందు ఏనుడిపిడకలను ఉంచి ఔషధమును పుటమువేయుట వరాహపుటము.

— ♦ (4) గజపుటము ♦ —

మూరన్నర చతురముగల గోతీయందు ఏరుపిడకలను ఉంచి ఔషధమును పుటమువేయుట గజపుటము.

— ♦ (5) మహాపుటము ♦ —

రెండుమూరల చతురముగల గోతీయందు ఏరుపిడకలను ఉంచి దానియందు ఔషధమును పుటమువేయుట మహాపుటము.

— ♦ (6) కుంభపుటము —

కుంభకు అడుగుభాగమున అంగుళము చతురముగల నలుది రంధ్రములు చేసి అకుండిలో సగమువరకు అనగా రంధ్రముల ఒకటివరకు వొగ్గులపోసి అబొగ్గుల పయిని ఔషధమును ఉంచి అకుండపైభాగమున మూకుడువుంచి చీలమన్ను యిచ్చి నీడనెండించి పిమ్మట అకుండును పొయ్యిమీద పెట్టి మూకుడుతో బొగ్గునిప్పుల పోసి కుండకు అడుగుభాగమున మందాగ్ని చే మూడుదినములు మంటచేసి సాంగశీతలమున అందలి ఔషధమును గ్రహింపవలెను ఇది కుంభపుటము

సారూప్యపథచికిత్స.

రోగము అనగా అయుర్వేదపత్రమున వాగ్దత్తశ్రేష్ఠములయొక్క జైషమ్యుని, అలోపతీమతమున దేహమునందు ప్రవేశించిన సూక్ష్మక్రియలయొక్క సముదాయాన్ని సారూప్యపథమతమున దేహమునందుగల జీవలక్షణములయొక్క (జీవ్యాస్థిసాన్నిలయొక్క) లోపస్థితి అనియు మర్యాద. హోమ్యాపతీ జైద్యమునందు రోగమును గురించి తర్కించు సగత్యము కానరాదు. రోగిదగ్గర కనపడుచున్న వికారములకు సమానగుణధర్మములుగల మందులను గుర్తించి ప్రయోగించుటయే ముఖ్యచికిత్సయైయున్నది. పాటెన్నీలయొక్క హెచ్చుతగ్గులు జటిలై పథములయొక్క గుణములయందు తేడాలు ఉండును యీసూచేహమున సూక్ష్మరూపమును ధరించిన పాణిధారణాశక్తియొక్క విడిచుకొనుట అశక్తి ప్రతిమందుండును సూక్ష్మరూపమును ధరించిన పాణిధారణాశక్తి విడిచుకొన్నది. పాణిధారణాశక్తియేవైతన్యశక్తి యీవైతన్యశక్తియొక్క విపరీతమే రోగము. యధాస్థితయే ఆరోగ్యము. గాన ద్రవ్యరూపమున ముందులోనిశక్తిని సూక్ష్మశక్తిలోనికి మార్చినగాని దేహమున వ్యాపించుటకు సావకాశము ఉండును గనుకనే పాటెన్నీ ఎంతపెద్దదయిన అంతగొప్పగా పనిచేయును (పెద్దపాటెన్నీలోను ముందు రక్త-ర)ఇదియే ఈజైద్యమునందలి రహస్యము. స్వరమువిడిచిన మృదు మండివలయును స్వరమునకు వేళ మారినను ఎక్కువ తక్కువ స్థితికలిగినను ముందు పనిచేయుచున్నట్లాపించుగుణముకనుపించినంతటితో మందును మన రోగిని తృప్తపరుచుటకై పంచదారీ మాత్రల నిచ్చుచుండవలెను. తాత్కాలిక వ్యాధులయందు చిన్న పాటెన్నీమందులను, పురాణవ్యాధులయందు మధ్యపాటెన్నీ మందులను, వంశపరాగతములైన క్లిరంగాది రోగములయందు పెద్ద పాటెన్నీమందులను వాడవలెను 1 మెదలు 18 వరకు చిన్నపాటెన్నీ 30 ము|| 200 వరకు మధ్యపాటెన్నీ 500 లగాయకు వైనన్నియు పెద్దపాటెన్నీగా అని తెలియనగును- చిన్న పాటెన్నీలను అవగడమును జటిల రోజు 1కి (5) లేక (6) సాగ్లన్న మధ్య పాటెన్నీలను రోజు 1కి (3) లేక (3) సాగ్లన్న పెద్ద పాటెన్నీ మందులను వాడెదగాను రోగి యొన్నంతకాము ఊరుకొని అటు తర్వాతనున్న వాడవలెను మిక్కిలి సావధానము కదిలినగాని పెద్దపాటెన్నీలను స్వతంత్రముగా సావధానముచేసి వాడుట మంచిదికదు. ఇచ్చినమందు ఎంతకాలము వరకు పనిచేయునో అనియును అనుభవమును బట్టి తెలియునై యున్నది. యీమందులు దానకము, పోగు, బిల్వ, మాత్ర, స్వరూపమున నుండును ఒక పాటె

స్వీమందుసీసా కాళీగానే దానిలో మరయొక పాటెన్నీవందను పోయుట, ఇట్లే బిరదాలను మార్పుట, యితరవస్తువులుగాని, మందులుగాని, వున్న బీరువాలో యీ మందులను దాచుట పనికిరాదు. ప్రత్యేకబీరువాలో యీమందులను నిలువజేసి తెల్ల కాగితములతో పొట్లములుగా, కట్టుకొనవలయును.

లోపలికిచ్చు జౌషధగుణమును పోలిన (పైకివ్రాయు) కొన్నిటింకప్పుగులుగూడ గలవు. వాటిలో కొన్ని లోపల కిచ్చు జౌషధముయొక్క షేరుతోను, మరికొన్ని మరియొక్క షేరుతోను ఉండును. వాటిలో గుడ్డపీలికలను మంచి బాధగల ప్రదేశమందు వేయుటయు, కొన్నికొన్ని బాధలయందు అటింకప్పురును 10 రెట్ల వెచ్చని నీటితోకలిపి అనీటితో బాధకల ప్రదేశములయందు కాచుటయు మంచియైనది.

ముల్లీన్ ఆయల్ చెవిసంబంధములయిన సర్వవ్యాధులకు పనిచేయును (రోజు 1 కి రెండుసార్లు 2 చుక్కల చొప్పున చెవిలో వేయవలయును) పైమందులపేర్ల పేర్లతోను, ఇతరములయిన పేర్లతోను గల అయంటుమెంట్లను ఆవరణము నూహించి వాడినచో మంచిఫలితము కలుగును.

(1) అర్చి కా— కముకుదెబ్బలు, శీర్శపట్ల, జగటువిరేచనములు, నిస్త్రాణ, మూత్రబంధము, వైల వెడలకండలు, వేవిళ్ళు వీటిని నివారణచేయును.

(2) ఆలెట్రిన్ షేరనోసా— అశీర్ణము, ఋతుస్రావము, కుసుమ రోగము, గర్భస్రావము, గర్భశయవ్యాధులు, చెవులలో హోరు, పాలిపోవుట, ఫులిత్రేణువులు, మలబంధము, కూల వీటిని నివారణచేయును

(3) అవెనాసతీవా— అపస్మారము, ఋతుకూల, చిత్తచాంచల్యము, తిమ్మిర్లు, దడ, నల్లమందుఅలవాటు, మొదలయినవి, పెదకుకు సంబంధించిన వ్యాధులు. (చదువుట, వ్రాయుట, ఉపన్యాసము, కవిత్వము మొదలైనవి) శీఘ్రస్థలనము, శుక్లనస్త్వము, స్త్రీలరోగములు వీటిని నివారణచేయును.

(4) ఆసాఫటిడా— గోరింతదగ్గు, చలి, చీముకారట, పాత ఎక్కువ తక్కువలు. హిష్టీరియా వీటియును.

(5) ఆర్చనికం అల్పం— అరుచి, యిగుళ్ళివాపు, ఉబ్బు, కనుపొట్టలవాపు, క్షయ, చెవులలోనిచీము, జంతువిషము, తలతిప్ప, తుమ్మలు, దయ్యముపట్టినట్లుండుట, పరిణామకూల, బోద, మన్యపుజ్వరము, విదాహము వీటినినివారణచేయును.

(6) ఇగ్నేషియా — అపస్మారము, గవదలవాపు, గొంతుకలో కొర్రుకొట్టి నల్లుండుట, చొల్లుకారుట, నల్లుమందు మొదలయిన దురలవాట్లవల్ల కలిగినభాదలు, పేగుఉబ్బింపు, వ్యాకులము, విచారము, విస్మృతి (మరుపు) వీటి యును.

(7) ఇపెకాక్ — అజీర్ణము, ఆయాసము, ఉబ్బసము. ఎక్కిళ్ళు, దగ్గు, పండ్లతిపు, వాంతులు, వీటి యును

(8) ఎకోనైట్ — ఇగుళ్ళవాపు, గ్రహణి, తలబరుపు, బెణుకునొప్పులు, శలతురుయందయ్యును, వీటి యును

(9) ఓషియా — అగ్నిమాంద్యము, కిన్నులు అరమారపడుట, గిలకివ్యాధి, గురు, నపుంసకత్వము, నిద్రలేమి, పక్షవాతము, ప్రసవవేదన నిలచిపోవుట, పాలి పోవుట, మసలబెగు, మూత్రము పట్టులేకుండుట, వికారిము, విదాహము, వివేచనములు, శాస్త్రవాదులు, శీఘ్రస్థిరము, స్మృతిలేకుండట, వీటి యును.

(10) కాక్ట్రస్ — ఇగుళ్ళభాద, రిస్తాగ, పసెన, ఒండి మొదలగువాటి కదలిక చే జనించిన వికారిము, పసిబిడ్డలయొక్కయు, స్త్రీలయొక్కయు, వ్యాధులు పుష్పండ్లు, మందమతి, వీటిని నివారణచేయును

(11) కాంబెజ్ — అగ్నిమాంద్యము, కలరా, అంటికురుపులు, ముక్కు నొండి రక్తము పగుట, రాత్రి చమటలు, గుద్రవాతము, వెంట్రుక లూడిపోవుట, స్వరము హీనమగుట. వీటిని నివారణజేయును

(12) కాలెమ్మోలా — కడుపులోగాని, గుండెలో గాని మండుట, చీము కారుట, కముడు, తలకొప్పి, నరుకులు, పుండ్లు, ముక్కునొండి నీళ్ళికారుట, రక్త గోషము, కాంతిరాబోవునట్లుండుట, (గుండి)ంపు వ్రణములు వీటి యును

(13) కాషికర — అజీర్ణము, ఆనికాయ, అనగించుకూల, కళ్ళజబ్బులు, కాలిన పుండ్లు, లేక బాబ్బలు, కొంకరలు, త్రిప్పకోగము, నడక రాకుండుట, (పసిబిడ్డలకు) పక్షవాతము భగంధరము, మరుపు ముద్దపాటలు మూలశంక, మేహ వాతము, వాపులు, శ్వాసరోగములు, కూల వీటి యును

(14) కమామిల్లా — అజీర్ణవిరేచనములు, బుతుకూల, జ్వరము, నిద్రలేమి, పాలజ్వరము, పేగు ఉబ్బింపు, ప్రసవవేదన, బాలపాపచిన్ని, మూలశంక, కూల, స్తిమితములేవుట, వీటి యును

(15) కంఠర్ — ఉబ్బసము, కలరా, నపుంసకత్వము, వాడినన్నగించుట, బాలపాపజ్వర, మేహవాతనొప్పులు, గొంప, వీటి యును.

(16) క్రోనియం — అగ్నిమాంద్యము, అండిములవాపు, బుతుకూల, కమిగు, కురుబు, కొరింతిదగ్గు, గడ్డలు, జ్వరము, ముగలు, పక్షవాతము, పార్శ్వ

పునొప్పి, పులిత్రేణుపులు, పుండ, భ్రమ, మగత, మనశ్చాంచల్యము, మరుపు, మసక, మఖమునిగారింపు, ముదిమిచేచిచ్చినవ్యాధులు, మూర్ఛ, క్షణములు, శరీరాంతరతమలయిన కురుపులు, సంధిగుణము వీటి యును

(17) కోటన్ టిక్ — ఉబ్బుసము, కడుపులోపోట్లు, కనురెప్పల దళసరి, చర్మరోగములు తలదిమ్మ, నిస్త్రాణ, నీళ్ళవిరేచములు, పండ్లనుండి రక్తముపడుట మరుపు, యోనికూల, రసికారుచుండు పొక్కులు, విరేనానుమానము, సోమరితనము వీటి యును

(18) గాప్రైటిస్ — ఇగుళ్ళవాపు, గాలిబిళ్ళలు, గొర్రెచప్పి, చప్పి, చలి, చీకటియందయ్యము, చొట్టుకారుట, తామర, నిద్రలేమి, పొక్కులు, బుద్ధిమాంద్యము, బొల్లి, మలబంధము వీటి యును

(19) చిరాటా — కడు పుబ్బరము, దుర్వాసన, నిస్త్రాణ, పొడిదగ్గు, వీటిని నివారణచేయును

(20) చైనా — అజీర్ణము, అవిరేచన నిద్ర, ఉబ్బురోగము, కడు పుబ్బరము, కళ్ళిదగ్గు, కామిగ్గు, చలిజ్వరము తుమ్మలు, పాళజ్వరము, మూత్రిపిండముల యందలిబాధ, మూత్రబంధము, వాపులు, కూల, సంభోగమువలన కలిగిన బలహీనత వీటిని నివారణజేయును.

(21) జెల్మియం — ఋతుకూల, కంపము, జ్వరము, తలదిమ్మ దద్దుర్లు దాహమునందయ్యము ప్రసవవేదన నిలచిపోవుట, భరింపలేని తలపోటు, ముక్తముగా వెడలుట, జెర్రిమాపు, శుక్లము మూత్రముతోకలిసి పడుట, సామాన్యములయిన వాతవ్యాధుల, శ్రీలకువచ్చు కాకిపోవల, (మూర్ఛ) రోగము వీటిని నివారణజేయును

(22) టెరిబింత్ — ఉమ్మిలోరక్తముపడుట, ఏటికిపాములు, గిర్రపాతిము, జలోదరము, దురదపొక్కులు, నుసిపరుగుపోత, పపొక్కులు, (మొటిమ) లు వగత, వీటి యును

(23) డల్కహరా — అగ్నిమాంద్యము, కనుపొట్టలవాపు, కీళ్ళసంధుల యందు బయటదేరిన బిడ్డిలు, గాలిమార్పచే కలిగినవ్యాధులు, నీళ్ళకిరేచనములు, పక్షవాతము, మూత్రిమువిడుచునపు పుడమితమయిన మంట, రక్తవమనములు వీటివివా||

(24) వానియానా — నపుంసకత్వము, నరిములయందుండు ఆశక్త, వీటిని పోగొట్టి అధిక మైనబలమును కలిగించును

(25) డిజటాలిస్ — క్షయ, కామిల, గుండెలలోనీరు, లేక వాపు, గోళ్ళు

పాదములు; శిశ్నాగ్రముమొదలయినవి వాచుట, చొల్లు కారుట; దడ, నాడిసన్న సన్నగించుట; నొక్కినదోశరీరము సొట్టబడుట; నోరెండుట; పరాకు, బుడ్డ; మరణ భీతి, మాత్రబంధము, శిశ్నముగా జ్వరమువచ్చుచుండుట, వీటిని నివారణ చేయును.

(26) డౌసీరా — త్తయ, కీళ్ళుపట్టులేకుండుట, కోరింతదగ్గు; చెవులలో హోరు, తుమ్మలు, పసరువాంతులు, రాత్రిభాగమందు బాధఎక్కువగుట, రొంప, వీటిని నివారణచేయును

(27) తూజా — ఊచరపొట్ట, కడుపులోను శరీరముయొక్క పైభాగమందున్న బయలుదేరుగ్రంధులు, (వాపులు) కలతనిద్ర, కీళ్ళసంధులయందు బయలుదేరినబిల్లలు, గర్భస్రావము, గుండెలదడ, గోళ్ళచుట్టూగూడుపోయుట; చెవిపోటు; తిమ్మిర్లు, నోటిపూత, పార్శ్వపునోపి, పుష్పిగోళ్ళు, పులిపిరికాయలు, (సురుగుడుకాయలు,) మూత్రాపిండములవాపు, మూలశంక, విశేషబంధము, శగ, సవాయి; వీటిని నివారణచేయును.

(28) నక్కువామికా — అజీర్ణము, ఉబ్బసము, ఋతుబద్ధము, చెమ్మలోతిరగుట- లేక నీళ్ళలోనానుటవలన గలిగినరోగములు, నిస్త్రాణ, పక్షవాతము, పడిశము, పురుషులకుసామాన్యముగా సంభవించుచుండెడు రోగములు, మన్యపుజ్వరము, వ్యసనమువల్లతత్త్వముచెడిపోవుట, వికారము, సోమరితనము, వీటిని నివారణచేయును.

(29) పల్లటిల్లా — ఉబ్బసము, ఊషిరిగొట్టునొప్పి, చలి; జిగటవిశేషనములు, నిద్రలేమి, పెదవులు, నాలుకబీటలతీయుట, పెద్దపురిటిలోమైల సరిగావెడలకుండుట, లేక తెల్లగావెడలుట, పొడిదగ్గు, మావి అలగ్యముగా గానిపడకుండుట, శ్రీలకు సామాన్యముగా సంభవించుచుండెడు రోగములు వీటిని నివారణచేయును.

(30) షేరాఫీన్ — అగ్నిమాంద్యము, పిరుపు, చలి, చీముకారుట, నోటి నుండి చేదునీళ్ళుకారుట, వలబంధము, విదాహము, విశేషవయనక్షోద్బాధ; శరీరమున నూదులుగుచ్చినట్లుండుబాధ వీటిని నివారణచేయును

(31) ఫాస్పరస్ — అతిమాత్రము, ఎడతెగనివికారము, ఎముకలుపట్టులేకుండుట; త్తయ, కామిల, చుండు, తిజిమ్మ, తూలు, నీళ్ళవిశేషనములు, పీసర, మగత; రుద్రవాతము; శరీరముమొద్దువలెనుండుట; వీటిని నివారణచేయును.

(32) టెల్లడోనా — ఇగుళ్ళవాపు, ఋతుకూల, ఎండచెబ్బ; (వడగొట్టుట) కడుపుబ్బరము; కళ్ళుచీకట్టుకమ్మట, కీళ్ళవాపు, కుక్కకాటు కురుపులు; కొవ్వుపట్టుట గాలిబిల్లలు గొంతుకలోపిల్లికూతలు చెవులలోహోరు జ్వరము తలనొప్పి నత్తి నొప్పులు అగిపోవుట. బాలపాపచిన్న-భయము- మూత్రానుమానము- మూలశంక, విరోచనములు ఇరి లేకఉన్మాదము, సంధిగణము వీటిని నివారణచేయును.

(33) యోగయా — ఉయ్య ఊహరాడక పోవుట ఋతుగోషము ఋతుశాల శీర్ణవాతము చనుకదుగు తెనుడకక్కుట నాలుకపై నున్న నోరుచేదు గోరిండుట పెదవులపగులుట భ్రమ మలబంధము మూర్ఛ రుదగట్టుట విద్యాహమ విపరీతమయితలనొప్పి నన్ని సే రజ్యగు వీటిని యును

(34) పెద్దగ్నరియసి — అగ్నిమాంద్యము అననమతీపు ఉబ్బురోగము ఋతుగోషము ఎక్కిళ్ళు ఏటకపోములు ఒగుపులు కింగుట త్నయ కను పొట్టలవాపు - కామిల - కీళ్ళవాపు - సురుపులు - కుసుమగోగము - కొండనాలుక వాళు, జీగలువిరేచనములు, త్రేణాలలు, నునీపురుగు, పుష్పిపన్ను, నిర్లగడ్యము, పచ్చలు, మలముతోరక్తముపెడలుట, వలమూత్రంలదుర్వాసన, మూత్రవిగడముల యందలివాధ, వాపులు, విస్మృతి, (సురుపు) శి, నవాయి, సంధిగుణము, నూర్వాహమము (అరితలనొప్పి) వీటిని నివారణచేయును

(35) యాశివ — అగ్నిమాంద్యము, అగ్నిచి, ఎగుళ్ళవాపు, ఉబ్బు, ఉలికిప పడుట, కడుపులో గుడగుడలాడుట, లేక మండుట, కంటిసంబంధమయినరోగములు, కురుపులు, కొండనాలుకవాపు, గర్భకుహరమునగాని శరీరాంతరాగ్ధముల యందుగాని బలములేరిన కంతులు, గోగుమట్ట, అలోదగము, బంతువిషము, నోటి యందలిపోక్కులు, పొడుకలవచ్చుట, పాపిపోవుట, ఒగ్గరమ, మూత్రబంధము, వీటిని నివారణచేయును

(36) యాంతిర్యగ్న — ఉదనము, కలరా, శీర్ణవాతము, కుగి, చర్మరోగములు (తామరమున్నగునవి) జోకురాగోవుట, తలతిప్పులు, తిమ్మిగు, శుమ్మిల్లు, పరుండుటకువీలుకాని ఆయాసము, పిల్లిమీతి, భ్రమ, మగత, మర్మస్థానమందు పొక్కులు, మళూచికము, మక్కురెవులు నిబ్బడి, శగరోగము, శూలనొప్పి, శ్లేష్మరోగములు, సంధిగుణము, వీటిని నివారణచేయును

(37) యూక్లేషియా — ఆమవిరేచనముల, ఆయాసము, రోరింతిదగ్గలో కిన్నులు విపరీతమైన (చూచుటకు భయంకరమైన) ఎగుపెక్కుట, ఒరియుట, సురద నీరుకారుట, పుష్పలమనక, రెప్పుల దశిసరక్కుట, పుసులు, వాపు మొదలయిన అనేకస్థులగు క్షంతిరోగములు, రంపభాగముచే గతిగెడ తలకిమ్మ వీటిని యును.

(38) శూష్ణాక్తు — ఆదనము ఒగుపు, లేకపుండు, అంధోశనము, కడుపు బరువు, కనుపొటలవాపు, కన్నులంటుకొనుట, గ్రహణి, గుటగ మృంగలేకుండుట, చెవులలోనీము, తిమ్మిగు, శుమ్మిల్లు, వద్దుగు, సర్పకాలమువరకు బుగునవేము, అధిగుట, నడినొప్పి, నాలుక పెదవులు పగులుట, గోరిండుట, శీర్ణవాపు,

మగత, మరుపు, మంత్రపుపాక్కులు, మూర్తిము పట్టనరీతి, మూలశంక, మేహ వాతసంబంధమైన కీర్తి నొప్పలు, పాపులు, రక్తిదోషము వానరు, శరీరము బరువు లేక నొప్పలు, శ్రేష్ఠస్థానము, సాధిగణము వీటిని నివారణచేయును

(39) వైకోసానియం — యజ్ఞకాయమున పట్టనరీతి, ఆన్నమందయ్యము, కిన్ను లంటుకొనట, లేక ఎరుపెక్కుట, సుసుమరోగము, గిలకవ్యాధి, చెవులలో హోరు, లేక చిము గిబ్బి మొదలైన వ్యాధులు, ఎలోదరము — తీగశక్తి తక్కువగా నుండుట — తలవెంట్రుకలు నెరయుట — కులరోగము — రిరనము — పళ్ళుసలుపు — ప్పల ఏనుపుగొట్టతనము — పొడిదగ్గ — వగుపు — సులబంధము — మూత్రాశ్మర మొదలైన మూత్రవ్యాధులు — మూలవ్యాధి — రక్తిదోషము — నాగతులు — వికారము — పెరపు — కేష్టులు — తగిపడిక పోగ్గు — అనాగము — వీటిని నివారణచేయును

(40) లేకని — కుత్సితము కుశుల — ఎం దుక్క — చక్క — తలనోప్పి యెక్కువగుట — కడుపుబిరుగు — కుచ్చెమిగానుండుట — పోలేరుపులు — ఒడ్డము, ఎండము — మేహవాహిరోగములు — కిక్కిరోపసంబంధమైన వ్యాధులు — రాచురు పు — రాండు — గోగిన పుచ్చ — ఎన్ని పాపవ్యాధులు — వీటిని నివారణచేయును

(41) పాక్షికతల — అవగిరి, ఉన్నాదగ్గు; ఋతుదోషముయొక్క — ఎగుకదిగొ కడుపులోమెదలగు — కిన్నులు పుష్కగానుండుట — కంఠము — కలరా — గోతుకలో ఉండక నెట్ల కుట — లేక కిక్కిరొండుట — స్వగము — గరి — శిల్పి — రేములు — పుష్కగాభిజులనను అకింతరకుండుట — మగిరి — మగ్గారయవ ముదుగుడుగు — వసునగుణము — నానావ్యాధులు — వికారము — మూత్ర సంబంధమైన వ్యాధులు — వీటిని నివారణచేయును

(42) శిరో — కి పుష్కలము — గర్భస్థానము — శిరోముఖము — అలపోటు — నాలకకెగులకెండుక — పునరుపాసము — శిరోముఖము — పోలేరుపులు — మానెపాసము — లేక అలస్యముగాపడుట — మూత్రవికల్పముగానుండున వ్యాధులు — మూలపోటు — పాక్షికవ్యాధి — వీటిని నివారణచేయును

(43) అల్పర — అల్పవిధములయిన విరేచనవ్యాధులు — కుచ్చిబంధము — పొట్ట — ఏటికిపొమ్ము — కడుపులోగాని నుండెలలోగాని మందుచుండుట — కడుపు — గొంతుక సంబంధములయిన వ్యాధులు — నుగురుగు — లేక కుచ్చలు — లేక చను యెనల నొరుపు — పట్టరోగములు — చెవులలోగిను — తలపాటు — తేగ్గుపులు — దగ్గుపులు

దురదలు- నిద్రలేమి- నునిపురుగు- పగులునిద్ర- ఆపలేకుండుట- పండ్లతీపు- పాలి
పోవుట- ఒధిరము- మాత్రవ్యాధులు- మూలవ్యాధులు- రక్తదోషసంబంధములయిన
వివిధవ్యాధులు- వివిధములైన వాపులు- స్థలనగుణము- సంకర (శేరుపెట్టుటకుశక్య
ముకాని ముక్కు-మూలములేని) వ్యాధులు-సంతతజ్వరము- వీటినినివారణచేయును.

(44) సారసపరిల్లా- ఉబ్బురోగములు- ఎముకలసంబంధమైన (పిల్లలెము
కకుండుట- ముదిమొగమువీర్పడుట- ఎముకలవంకరపోవుట- మొదలైనవ్యాధులు-
కలరా- నీటిపొక్కులు- (నీటిచవ్వరోగము- అనగా చర్మము కూసములు కూసములు
గాఢాడిపోవుట) పక్షవాతములు- వాంతులు- వివిధములైనవాపులు- వేవిళ్ళి- సుఖ
వ్యాధులు వీటిని నివారణచేయును.

(45) సాలిక్సునైగా- అంగదౌర్బల్యము- ఉన్మాదము- ముగ్ధత్వము-
శుక్లస్వప్నము- హిష్టిరియా మొదలయినవి వీటిని నివారణచేయును

(46) పెదీనా- కండలకండలుగా వెడలుబురుగునొప్పులు- గర్భపోతము-
తలపోటు- నోటిచేదు- పరధ్యానము- (అనాలోచన) హాసము- మాత్రమువిడచి
నప్పడుబంధ- మేహవాతసంబంధములైన నొప్పలు- లేక వాపులు- శ్రీలమినామా
శ్యముగాకలిగియు రోగములు- సుగుగుడుకాయలు వీటి|| యును.

(47) స్త్రీహానియం- ఉన్మాదము- కన్నలచీకట్లకిమ్ముట- కింహా
లిము- అత్తి- పసరుకిక్కిచుండుట- మాత్రబంధము- విగ్రహము- సన్నిహితము-
నూచికావాతము వీటి|| యును

(48) హేపాఠీ సర్ప- అడ్డకిర్రలుమొదలయిన సుఖవ్యాధులు- ఏడువ
లయుననుతలంపు- కడుపుబ్బరము- కర్ణరోగములు- క్షయసంబంధమైనదిగ్గ- గుటుకి
పడకుండుట- గోకుడుకురుపులు- చర్మముపొట్టువలె రాలిపోవుట- తెలితిరుగుట-
సార్వప్రపాటు- పొడిదగ్గ- భూమధ్యమునపోటు- వరుపు- ముఖసంబంధమైన
వ్యాధులు- వస్తువులు పలువిధములైన రంగులుగాను చిత్రముగాను కనుపించుట-
వాంతులు- వికారము- వీర్యముపట్టలేకుండుట- స్తిమితములేకుండుట. వీటి|| యును

(49) హేమామలిన్- ఇగుళ్లవాపు- ఒరుపులు- గుండెలలోదడ-జ్వరము-
తేగుపులు- నిద్రలేమి- నేత్రములుమంట- పండ్లసలుపు- మాత్రపిండములవాపు-
రక్తనాళములఉబ్బు- రక్తస్రావము- విషసంబంధము- వీటి|| యును.

(50) హైద్రాబాద్ — ఆజీర్ణము — కర్ణాటకము — కండ్లకలక కంతులు — చురుకుడుపురుచ్చుచుండుట — జ్వరమునందుకలిగెడు ఒడలిక — మలబంధము — మనుచికము — టీకాలబాధ — మేహవాతనొప్పులు — క్రమములు — క్లేష్మవ్యాధులు — స్మృతిలేకుండుట వీటిని నివారణచేయును.

యీమందులయందుట శిర్కానబడిన రోగములకే అకారకృమానుక్రమణిక నేర్పరచి అయారోగముల కెదుట తిత్తదోగనివారణకూచకములైన మందులసంఖ్యనుతీరి విన్యసించినయెడల పోల్చబడిన లేకనిర్దిష్టమైన రోగమును వైద్యేతిరులు గూడ గ్రంథమందు గులభముగా చూచుకొనుటకున్నా — ఏరోగమునకెన్ని (కేయే) మందు లుపయోగమో గోచరించుటకున్నా — సమంజసముగా నుండునని ఆశేకలు మోచ్చురింప అకారాద్యోషధకృషగుణపాము — అకారాది రోగకృమామున పునరుక్తిము గావింపబడినది

అగ్నిమాంద్యము — 9-11-16-23-30-34-35. ఆజీర్ణము — 2-7-13-20-28-50. ఆత్మీయరేచనములు — 14. అష్టకర్మ మొదలయినగుఖవ్యాధులు — 48. అతిమాతృము — 31. ఆధఃకాయమునపట్టిననీరు — 39. అన్నమునందయ్యెము — 39. అన్నివిధములయినవిరేచనవ్యాధులు — 43. ఆసస్కారము — (హిష్కీరియా) 3-4-6-45. అమితిమైన ఋతుకూల — 40. అమితముననిద్ర — 20. అరుచి — 5-35. అంగచర్మల్యము — 45. అంగములవాపు — 16. అనికాయ — 13. అమవిరేచనములు — 37. ఆయాసము — 7-37. ఆవలింతలు — 41. ఆననగండమా — 13. ఆసనమువారుపు లేకపుండు — 38. ఆసనముతీపు — 34. ఆందోళనము — 38. ఇగుళ్లబాధ — 10-43. ఇగుళ్లవాపు — 5-8-18-32-35-49. ఉన్మాదము — 32-41-45-47. ఉబ్బెము — 7-15-17-28-29-36. ఉబ్బు — 5-20-33-34-35-44. ఉమ్మిలో రక్తిమునకుట — 22. ఉలికిపడుట — 35. ఉపరిపాట — 27-43. ఉప రాడకపోపుట — 33. ఉపరిగొట్టుకొప్ప — 29. ఋతుదోషము — 33-34. ఋతుదోషముయొక్కయెగుడుదిగుడు — 41. ఋతుబద్ధము — 28. ఋతుకూల — 3-14-16-21-32-33-45. ఋతుస్థానము — 2. ఎక్కళ్ళు — 7-34. ఎడతెగనివికారము — 31. ఎముకలసంబంధమయినవ్యాధులు — 44. ఎముకల పట్టు లేకుండుట — 31. ఎండబెట్టు (కడగొట్టుట) — 32-33. ఎండయొక్కనొలిది తలనొప్పియొక్కనగుట — 40. ఏటికిపాములు — 22-34-43. ఏడవలయునని తలంపు — 48. ఒళ్ళుబరుపు లేక తలనొప్పులు — 38. ఒరియుట — వాపు మొదలయిన అనేకరకములగు కంటిరోగములు — 37. ఒరుపు — 30. 34. 49. కడు

మృత్యువు 38 కడుపుబిరుము - 19-20-32-40-48 కడుపులోగాని గుండెలోగాని మందులు - 12-43. కడుపులోగుడ్గుడలాడుట లేక ముడుట - 35 కడుపులోను శరీరముయొక్క ప్రైభాగమందు బయలుదేరుగల్గింపులు - 27. కడుపులోపోట్లు 17 కడుపులోమండుమందులు - 41 కనుపొట్టలదశానర - 17 కనురెప్పల (పొట్టల వాచు - 5-23-34-38 కన్నులంటుకొనుట - లేక యెరుపెక్కుట - 38-39 కన్నులు అగమూతపడుట - 9 కన్నులుబరువుగాఉండుట - 41 కనుకుదెలుగు - 1 కర్ణనాదము - 50 కర్ణరోగములు - 48. కలతనిద్ర - 27, కలరా - 11-15 36-41-44 కష్టప్రసవము - 42 కశ్యకలక - 50 కశ్యకబులు - 13. కశ్యక - 20 కశ్యకీకట్టుకమ్మట - 32-47 కంటిసంబంధమయినరోగములు - 35 కంటికింటి గాజెడలెడు యుక్త వోషము - 46 కర్ణకలక - 50 కంఠ - 50 కందుట - 34. కంపము - 21-41 కంపనాతము - 47. క్షయ - 5-25-26-31-34-43 క్షయకల బంధువైనగర్భ - 48 కామిన్లు - 16-20-25-31-34 కానినవగర్భ లేక కొలలు - 13 కీర్తిపట్ట - 1 కీర్తివ - 2 - 32-34 కీర్తివాతము - 33-36 కీర్తిసంధులయగు యులు శరీరనిర్మల - 23-27 కీర్తిపట్టు లేకుండగుట - 26 కుక్క కాటు - 32 కురు ము - 16-32-35. కుసుమరోగము - 2-34-39 కొవ్వుపట్టుట - 32 కంఠము - 13. కొంఠినాలుక వాచు 34-35. కొంఠితెదగ్గు 4-16-26-37 కొరి తగ్గులో - కన్నులును శీతవ - 6 (చూచుట సుఖయోగినిన) - ఎరుపుట - 1-16-37

గడ్డలు - 16. గర్భశయమున గాని శరీరంబిర్యాగమున గాని ములు శరీర కంటిలు - 35. గర్భపాతము - 22-46 గర్భస్రావము - 2-27-42 గర్భశయవాద్య ఘట - 2. గవదలవాపు - 6 గ్రహణి - 8-38 గాలిశిర్ష - 18-32 గాలిమార్పు చేకరిగనవ్యాధులు - 23 గిలక వ్యాధి - 9-39. గుటుగ ముగి శరీరంబ - 38-48 గుంకి - 36 గుర్రు - 9, గుండె - 5 - 12. గుండెలడ - 27-49 గుండెలలోని లేక వాపు - 25 గొర్రెనప్ప - 18. గొంతుకలో ఉడుకలనెట్లు - లేక గుండెలాడుట - 6-41 గొంతుకలో కొగుకొట్టినట్లుండట - 6-41 గొంతుక కీర్తివాతము - 32, గొంతుక సంబంధమయిన వ్యాధులు - 43. గోరూతురువులు - 18 గోరువల్లి - 35. గోర్తిమట్ట గూడపోయట - 27 గోర్తి న దమలు - 27 గోర్తి మొదల మునవి వాచుట - 25 గొంతులోనిదగుట లేక నీర్లులో నానుటవలన కలిగినరోగములు - 28. చర్మమంటువలె రాలిపోవుట - 48 చర్మరోగములు - 17-36-43. చెప్పి - 18 చలి - 4-18-20-29-30-42-50, (చలికుదుపు) చిల్లరము - 4-18 - 20-29-30-42-50 చురుకుడు (చురుకుడు) 33-43. చురు మొనల కొరుపు - 43.

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదము-3 అతియగ్రము-18 అపరాధము-4-12-30, చుండు
 31 సముద్రము (2 భాగము) -12-35-40-42-43 సేవకము-27 సేవకము-27
 సేవకము-5-30-43 సులభము-27 సేవకము-27 సేవకము-27
 26-32-39 సులభము-6 18-35 జ్వరము-14-16-21-32-41-40. జ్వర
 సులభము-50 సులభము-22-35-39 సులభము-5-35
 గురువచనము-1-29-34 శిశువు-తత్త్వ-కామము-39 శిశువు-కామము-
 50 శిశువు-కామము-36 తలపెట్టు-5-36-48 తలపెట్టు-17-21-31
 తలపెట్టు-12-32 తలపెట్టు-12-43-46 తలపెట్టు-8 తలపెట్టు-కల-
 యము-39 తామర-18 తపన-గమ-13 తపన-3-27-36-38 తపన-
 5-20-26-36-38 తామర-31-39, తపన-12-49 తపన-33,
 తపన-34-43 తపన-7 తపన-3-25-41 తపన-21-38-43 తపన-
 తపన-5 తపన-కామము-21 తపన-కామము-21
 తపన-కామము-38 తపన-కామము-21 తపన-కామము-21
 తపన-19 తపన-కామము-13 తపన-38 తపన-13-32
 42-47 తపన-కామము-9-15-24 తపన-కామము-24 తపన-
 12-49 తపన-కామము-3 తపన-కామము-3 తపన-కామము-3
 తపన-కామము-3-6 తపన-కామము-15-25, తపన-కామము-
 42 తపన-కామము-38 తపన-కామము-38 తపన-కామము-38
 తపన-9-14-18-29-43-49 తపన-కామము-1-10-17-19-25-39
 తపన-కామము-44 తపన-కామము-17-23-31-41 తపన-కామము-22-34-49
 తపన-కామము-49 తపన-కామము-25

సంపాదకము-9-14-21-32 శిశువు-కామము-30
 శిశువు-కామము-27-35 శిశువు-కామము-35 శిశువు-కామము-33-40-48,
 శిశువు-కామము-25-33-38 శిశువు-కామము-9-13-16-23-28-44 శిశువు-కామము-
 శిశువు-కామము-43 శిశువు-కామము-10, శిశువు-కామము-28
 శిశువు-కామము-46 శిశువు-కామము-25 శిశువు-కామము-5
 శిశువు-కామము-36 శిశువు-కామము-26-47 శిశువు-కామము-42
 శిశువు-కామము-10, శిశువు-కామము-11,
 శిశువు-కామము-7-33-39-43-49 శిశువు-కామము-17 శిశువు-
 శిశువు-కామము-9-14-21-32, శిశువు-కామము-35,

నాన్వపునోషి- 16-27-48. పాలు (తల్లలపాలు) ఎక్కువతమకు- 4. పాఠ
జ్వరము- 14. పాలిపోవుట- 2-9-35-42-43. పాశీజ్వరము- 20 పిల్లలపడుపు
గొట్టుతనము- 39. పిల్లకూతలు- 36. పీఠ- 31.

31. పుష్పిగోశు- 27. పుష్పిపండ్లు- 10-34. పులిత్రేణుపాలు- 2-16-40,
పులివీర కాయలు- 27-46. (సురుగుడు కాయలు) పురుషులకు సామాన్యముగా సంభవించె
దువ్యాధులు- 28-పుండ్లు- 12-16. పూర్తిగా భుజించినను ఆకలితీరకుండుట- 41.
పెదవులు- నాలుక- బీటలు తీయుట- 29-33 పెద్దపురిటిలో పైలనరిగా పెడతకుం
డుట- లేక తెల్లగా పెడతలుట- 29. పేగుడుబ్బరింపు- 6-14. పాక్కులు- 18 పొడి
దగ్గు- 19-29-39-48. పోత్రపుపాక్కులు- (మొటిమలు) 22. పిఠిరము (నముడు)
12-35-40-42-43 బలహీనము- 10, బాలపాపచిన్ని- 14-15-32 తిక్కావ్యాధి
34 బుడ్డ- 25 బుద్ధిమాంద్యము- 18. బెణుగునొప్పులు- 8. గొల్లి- 18 గోద-
5 భగందరము 13. భరింపలేనితలపోటు- 21. భయము- 32, భ్రమ- 16-33-35.
భూమధ్యమనపోటు- 48.

మగత- 16-22-31-36-38-41 మచ్చలు- 34 మనశ్శాన్దల్యము- 16.
మన్యపుజ్వరము- 5-28. మరణభీతి- 25. మర్మస్థానమందు పాక్కులు- 36. మర్మా
వయవములయందుండు బరువు- 41 మరుపు- 6-13-17-34-38-39-48 మల
ధము- 2-18-30-33-39-50 మలములోఁకత్తము పెడితలుట- 34 మలమూత్రము
దుర్వాసన- 34, మసక- 16-46, మంత్రపుపాక్కులు- 38, మందవతి- 10-40,
మశూచికము- 36- 50, మావిపడకుండుట లేక ఆలస్యముగా పడుట- 29-42,
మక్కుచెవులు దిబ్బడి- 36, మక్కునుండి నీరు కారుట- 12, ముక్కునుండి రక్తము
పడుట- 11, ముక్కునిగారింపు- 16, ముఖసంబంధవయిన వ్యాధులు- 48, ముద్గమా
టలు- 13-32-42-47, ముడిమిచేచచ్చిన వ్యాధులు- 16, ముగలితనము- 9. మూత్ర
కృచ్ఛ సంబంధమయిన వ్యాధులు- 42, మూత్రపిండిములయందలి వాధ- 20-34,
మూత్రపిండిముల వాపు- 27-49.

మూత్రబంధము- 1-20-25-35-47. మూత్ర వాధికముగా పెడతలుట- 21.
మూత్రము పట్టులేకుండుట- 9-38 మూత్రవ్యాధులు- 43 మూత్రము విడిచునప్పు
డెమితుమయినమంట- 23-46. మూత్రానుమానము- 32. మూత్రాశ్మరి పెడతల
యిన మూత్రవ్యాధులు- 39. మూర్చ- 16-33, మూలవ్యాధులు- 39-43. మూల

శంక- 13-14-27-32-38 మేదడునంబంధమైన వ్యాధులు- 3 మేహవాతనొప్పి
లు-15-38-46-50 మేహవాతము-13-40 మైలవెడలకుండుట-1 యోనిశూల-
17. రక్తకుసుమ- 39 రక్తిదోషము-12-38 రక్తిదోషనంబంధమైన వ్యాధులు-40-
43 రక్తివాతముల ఉబ్బు-49 రక్తగ్రహములు- 3. రక్తసా వము- 49. రసపట్టు-
44 రసీకారుచున్న పొక్కలు- 17 రుచిగ్రహములు-40 రాశిదుచ్చే కలిగినపుట్టు-
40 రాతిచుపటలు- 11 రాతిభాగవండు బాధవిక్కు-వగుట-26 రుద్రవాతము-
11-31. రూప1-5-15-26-38 రూపభాగముచే కలిగెనేతలదిమ్మ-37.

వహగోళ్లుట- 32-33 వామ- 38 వానగుణము- 41 వ్రణములు- 12-
16-50. వస్తువుల విధములైన రుగ్మములకును- 48 వ్యసనములవల్ల
త్వస్తిము కలిగివుట- 28, వాచివ్యాధులు- 41 వాయు- 13-20-34 వాంతిరా
బోవునపుడు-12 వాయు- 7-39-44-48 వ్యాధులు- 6 వికారము-9-
28-39-41-49 వికారములు- 6 వికారములు- 9-30-33-47 విషకత్తమైన తల
నొప్పి- 33 వికారములు- 7 వికారములు- 9-32 వికారవానమానము-
17. వివిధవృక్షములు- 13-41 విషములకు గాఢ- 30 విషనంబధము-
49 విష్ణుప్రసాదము- 6-13 16-34-38-39 విష్ణుప్రసాదము-48. శరపు-
39. శక్తిచూడు- 11 శక్తిచూడు- 32 41-45-47 శక్తివాటము-9.
వెలగురుము- 9 వెలగురుము- 11 వెలగురుము- 11 వేవీ-1-44.

శంక-27-34-36 శరీరములకు- 30 శరీరము మొద్దు
వలెనుండుట- 31 శరీరములకు- 16 శ్వాసోగము- 13. శీఘ్ర
ముగా స్వరమువచ్చునుట- 25 శీఘ్రము- 3-9 శ్లేష్మము- 3-45.
శుక్లము మాత్రము- 31 శుక్లము- 31 శుక్లము- 31 శుక్లము- 2-13-
14-20-36-42 శ్లేష్మము తెగివెడికపోవుట- 39 శ్లేష్మోగములు- 31-50.
శ్లేష్మప్రావము- 38 శనిపాంజ్వరము- 33-47 శనిపాత వ్యాధులు- 40-47.
సహాయి- 27-34 సలనగుణము- 39-43 స్వరముహీనమగుట- 11. స్మృతిలేకుం
డుట- 9-50. సంకరవ్యాధులు- 43 సంతతజ్వరము- 43. సంధిగుణము- 16-32-
34-36-38 సంధోగమువలనకలిగిన బలహీనత- 20 సామాన్యమైన వాతవ్యా
ధులు- 21. స్థితిమలేకుండుట- 14-48 స్థితిలోగములు- 3 స్థితికుడచ్చు
కాకిసోమాల- (మూర్ఛ) 21 స్థితికు సామాన్యముగా సంధివిందుమందు రోగ
ములు- 29-46 సుఖవ్యాధులు- 41 సుఖవ్యాధులు- (ఫలివారికాయలు) 27-
46 నూతికనంబంధములకు- 41-43 నూతికనంబంధము- 47 నూతిక
వ్యాధులు- 31 సోమ- 17-21

హిష్టిరియా- (అపస్మారము) 3-4-6-45. అనారోగ్యస్థితి ప్రారంభము కాగానే సామాన్యముగా వైద్యులు చికిత్సాప్రారంభమునందు తనతోహా నుపయోగించి యాదిగున తెలుపబడిన మందులలో దేనినో ఒకదానిని మొదలుపెట్టి వాడనగును.

ఎకోనైట్ - ఓపియం - మోకమిల్లా - కోనియం - కెల్సీమియం - నక్సువా మికా - పల్నటిల్లా - బెల్లడ్డోనా - బ్రైయోనియా - రూప్టాక్సు - లేకిసిస్ - వెరాట్రం - ఆల్బం - సల్ఫర్ - హెమామలిన్ - (ఫెర్రింగ్ఫాస్)

శరీరము జీవాణుమయస్వరూపమగుటచే రోగోత్పత్తికి జీవాణువులు మూల కారణము. గాన జీవాణుమయశరీరమున గల పదార్థములయొక్క సంకలనము, వైషమ్యము, విభాగము వీటిని తెలియజేయుటచే జీవరసాయనశాస్త్రమని పేరొడబడిన ప్రత్యేక వైద్యవిధాన మింకొకటి కలదు. శరీరమున 12 విధములయిన లవణములకలవనియు, వీటియందు లోపించిన లవణములనుతీరిగి పూర్తి చేయుటయే చికిత్సయనియు, యీ శాస్త్రనియమము.

యా 12 లవణములే సమస్త వ్యాధులకు దివ్యైషధములగుటవలన వీటి ప్రయోగోపసంహారవిధానము, విద్యాగంధానుభవములచే సాధింపబడతగియున్నది మందులు క్లుప్తములగుటచే దూరదృష్టి ఎక్కువ కావలసి యున్నది. వీటియందు గూడ పొటెన్సీలు గలవు వాటిని అవసరమువెండిని ఉపయోగింపనగును జాగ్రత్తగా వాడినచో దుష్ప్రయోగమునం దపాయములేకుండుటకును, సాధుప్రయోగమునందు, శిశుకాలములో గుణమిచ్చి రోగనిర్మూలనము కావించుటకును, యీ ద్వాదశలవణచికిత్సా విధానమునకు సాటియగు చికిత్సావిధాన మింకొకటి లేదనుటసిద్ధాంతము. కొంచె మించుమించుగా ఒకేజాతిలోనికి చేరు రోగములయందు, ఒకరోగమునకు చెప్పబడిన మందుల నే పోలికనుబట్టి మరియొకరోగమందు గూడ ఆలోచించి వాడనగును, ఉదాహరణ- అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము, అన్నమునం దయ్యిము, అరుచి, ఈమొదలయినవి. ఇందునుగురించి ప్రత్యేకగ్రంథములు పెక్కులు గలవు.

(1) కాలీమూర్ - అజీర్ణము, కండ్లనిరువులు, పుసులు - రోయ్యకండలు - దుర్మా - సము - కుసుమవ్యాధులు - జిగటవిరోచనములు - తలనొప్పి - దగ్గు - తాలుక పూత - పైత్యము - రాచకురుపులు - శగరోగము - క్లేష్మవ్యాధులు - హృదయవ్యాధులు వీటిని నివారణచేయును.

(2) కాలీఫాస్ - అపస్మారము - ఉష్మాదము - కడుపుబ్బరము కలరా - నపుంసకత్వము - నిద్రలేకపోవుట - ప్రసవవేదన - సార్వప్రపాటు - మెదడుకుసం

బంధించినవ్యాధులు- రక్తదోషము- వేవిశ్చ- శుక్లనష్టము- సన్నిపాతవికారములు- వీటిని నివారణచేయును. (2-4-5-11 గర్భిణీశ్రీలకు ముఖ్యముగావాడవలసిన మందులు)

(3) కాలీసల్- అజీర్ణము- ఇగుళ్ళబాధ- ఉబ్బసము- కళ్ళకలక-క్షయ, కామిగ్లు- చర్మవ్యాధులు- చపి- చలిజ్వరము- చుండు- చెవిపోటు- నీళ్ళవిరోచనములు- పార్శ్వపునోపి- మూత్రవ్యాధులు- మేహవాతరోగములు- వాంతులు- శ్వాసరోగములు- సుఖవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(4) కాలేరియాఫాన్- అజీర్ణము- ఎముకలసంబంధమయినవ్యాధులు- గర్భిణీవ్యాధులు- గవదలు-చిక్కిపోవుట- చెవులలోహోరు-తిమ్మిగ్లు- నీళ్ళవిరోచనములు- పిల్లలవాంతులు- బాలపాపచిన్నె- వాతరోగములు- విరోచనములు- వీటిని నివారణచేయును.

(5) కాలేరియాస్టార్- అజీర్ణము- అసనగండమాల- ఉబ్బసము- ఎముకలవ్యాధులు- కంటిరోగములు- కంతులు- కీళ్ళవ్యాధులు- కొండనాళకవాపు- గడ్డలు- గర్భిణీవ్యాధులు- గ్వరము- బుడ్డ- భగందరము- మలబంధము- మూత్రము మంట- మూలవ్యాధి- శ్లేష్మవ్యాధులు- సుఖవ్యాధులు- సురుగుడు కాయలు- వీటిని నివారణచేయును

(6) కాలేరియాసల్ఫ- అజీర్ణము- ఉబ్బసము- ఋతువ్యాధులు- కండ్ల కలక- చర్మవ్యాధులు- చితికినకురుపులు- చెముడు- నరుకులు- పక్షవాతవ్యాధులు- వరుపు- రసి- రొంప- విరోచనములు- శుక్లనష్టము- శ్లేష్మవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(7) నేట్రింమూర్- అతిమూత్రము- ఉబ్బవ్యాధులు- కండ్లకలక- చలిజ్వరము- చెవులలోచీము- తిలినోపి- శేలుకాటు- దగ్గు- దాహము- రక్తదోషవ్యాధులు- రొంప- విరోచనవ్యాధులు- శుక్లనష్టము- సన్నిపాతవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(8) నేట్రింఫాన్- అజీర్ణవ్యాధులు- అతిమూత్రము- ఋతుదోషము- కడుపుబ్బరము- కండ్లకలక- క్షయవ్యాధులు- క్రిమివ్యాధులు- కుసుమవ్యాధులు- నోటి పూత- పరిణామశూల- మేనావ్యాధులు- శుక్లవ్యాధులు- వీటిని నివారణచేయును.

(9) నేట్రంసల్ఫా— అజీర్ణము— అంత్రవ్యాధులు— కడుపుబలము— కండ్లలోనిదుర్మాంసము— కామిర్లు— కుట్రవిరేచనములు— చర్మవ్యాధులు— చలిజ్వరము— చెవులలోహోరు— నిద్రలేమి— నీరసము— పైత్యవ్యాధులు— మగత— మధుమేహము— మలబంధము— మూత్రాశ్మరి— శూలవ్యాధులు— వీటిని నివారణచేయును

(10) డైరెంఫాస్— అజీర్ణము— అన్నద్వేషము— కముకురెబ్బలు— చప్పి— జ్వరజాతులు— నరుకులు— నారికురుపులు— నలిచిడుము— నీళ్లవిరోచనములు— బెణుకునొప్పులు— వాంతులు, విదాహము, స్వాసవ్యాధులు, శుక్లవ్యాధులు, వీటిని నివారణచేయును

(11) మెగ్నీషియాఫాస్— అజీర్ణము— అంత్రవ్యాధులు— ఉబ్బసము— ఋతుశూల— ఎక్కిళ్లు— కోరింతెన్నె— గుటవిరోచనములు— లిమ్మిల్లు— నిస్త్రాణ— పక్షవాతము— పరాకు— పార్శ్వశూల— బలపాపచిన్ని— ముక్కుమూలములేనిసంకరవ్యాధులు— ముఖవ్యాధులు— మూత్రవ్యాధులు— శూలవ్యాధులు— సుఖవ్యాధులు— వీటిని నివారణచేయును.

(12) సెలీషియా— అజీర్ణము— అంత్రము— ఎముకల సంబంధమయినవ్యాధులు— త్వయవ్యాధులు— కంతులు— కుగుపుజాతులు— కుసుమవ్యాధులు— గడ్డిలు— చెవులగడియలుపడుట— టీకలబంధము— మూలబంధము— రుతుగుళులు— నావులు— వాంతులు— శుక్లవ్యాధులు— శ్లేష్మవ్యాధులు— వీటిని నివారణచేయును

అజీర్ణము— (అజీర్ణవ్యాధులు) 1-3-4 5-6-8-9-10-12 అవిమూత్రము— 7-8 అన్నద్వేషము 10 అపస్మాగ్ని 2-11 12 అనగంధహాల 5 అంత్రవ్యాధులు 9-11 ఇగుళ్లబాధ 3 ఉష్ణాగ్ని 4 ఉష్ణము 3-5-6-11 ఉబ్బవ్యాధులు 7 ఋతుదోషము 6-8 ఋతువ్యాధులు 6-9 ఋతుశూల 6-8-11 ఎక్కిళ్లు 11 ఎముకలవ్యాధులు 4-5-12 కడుపుబలము 3-9-9 కుసుమవ్యాధులు 10 కలరా 2 కల్లికలక 3-6-7-8 కంటిరోగము 5 కండ్లవ్యాధులు— దురదలు— కొయ్యకండలు— దుర్మాంసము 1-9 కంఠము 5 12 ఉష్ణము 3-8-12 కుమ్మిల్లు 3-9 కృమివ్యాధులు 8 కీళ్లవ్యాధులు 5 కుట్రవిరేచనములు 9 కుగుపుజాతులు 12 కుసుమజాతులు 1-8-12 కొండనాలుకవాపు 5 కోరింతెన్నె 11 గడ్డిలు 5 12 గడ్డిజీవ్యాధులు 4-5 గవడలు 4 చర్మవ్యాధులు 3-6-9 చప్పి 3-10 చలిజ్వరము 3-7-9 మందు 3 చిక్కిపోవుట 4 చికినకురుపులు 6 చెముడు 6 చెవిపోటు 3 చెవులలోచీము 7 చెవులలోహోరు 4-9 చెవులు గడియలుపడుట 12 స్వరజాతులు (స్వరములు) 5-10 జగటు

రోచనములు 1-11 టీకాలబాధ 12 తలనొప్పి 1-7 తిమ్మిల్లు 4-11 లేలుకాటు 7 దగ్గు 1-7 దాహము 7 నపులకత్వము 2 నగుకులు 6-10 నలిచిమము 10 నలికురుపులు 10 నాలకపూత 1 నిద్రలేపు 2-9 నిస్తాన (నీరసము) 9-11 నీళ్లవిరోచనములు 3-4-10 నోటిపూత మొదలయినవ్యాధులు 8 పక్షవాతము (పక్షవాతవ్యాధులు) 6-11 పరాకు 11 పరిణామశూల 8 ప్రసవశేదన 2 పార్వపునొప్పి 3 పార్వపుపోటు (పార్వపుశూల) 2-11 పిల్లలవాంతులు 4 పైత్యము (పైత్యవ్యాధులు) 1-9 బాలపాపచిన్ని 4-11 బుడ్డి 5 బెణుకునొప్పు 10 భగవంతుని 5 మగత, వధుమేహము 9 మరుపు 6-10 మలబంధము 5-9 12 ముక్కుమాలములేని సరికరవ్యాధులు 11 ముఖవ్యాధులు 11 మూత్రముమంట 5 మూత్రవ్యాధులు 1-11 మూలవ్యాధి 5 మూత్రాశ్శర 9 మెదడుమందలించినవ్యాధులు 2 మేహవాతిరోగములు 3 మేహవ్యాధులు 8 రక్తిరోగము (రక్తిరోగవ్యాధులు) 2-7 రసి 6 రాచకురుపులు 1-12 రొంప 6-7 నాపులు 12 నాతిరోగములు 4 నంతా 3-10-12 నిదాహము 10 విరోచనములు (విరోచనవ్యాధులు) 4-6-7 వేవిళ్ళు 2 శగరోగము 1 శ్వాసరోగములు 3-10 శ్లెష్మస్థము (శ్లెష్మవ్యాధులు) 2-6-7-8-10-12 శూలవ్యాధులు 9-11 శ్లేష్మవ్యాధులు 1-5-6-12 సన్ని పాతినిక రములు 2 సన్ని పాతవ్యాధులు 7 సుఖవ్యాధులు 3-5-11 సుఖగుడుకాయలు 5 సుఖవ్యాధులు 1

అ లో ప తి మ త ద కి త్త

శైశవులు ఊహచేతనే స్వగమయొక్క మొచ్చుతల్లను పొచ్చుకొను నందగ్గిమలో ధర్మామీటరును బుచ్చుగా నగుచుకొనినయెడల పొర పాటులేకుండు నట్లు సరిచూచుకొనుటకు సామకాశముకిలిగియుండును ధర్మామీటరుపైని 95 డిగ్రీలు మొదలు 100- 105- 110 డిగ్రీలను తెలియజేయు అంకెలు గీయబడి యుండును. వీటిమధ్య ప్రతిడిగ్రీని తెలియజేయు పెన్సిల్లలు 96 మొదలు 110 వరకు గీయబడి ప్రతిడిగ్రీనిమధ్యయందు రీ చిన్నగీతలు గీయబడియుండును యీచిన్నచిన్నగీతలు డిగ్రీలోని భాగములు. కంటచూపుతోనే వీటినిపొల్చవలసియున్నది ధర్మామీటరు హిమనగతములు మొదలయిన చలిరోజులలో శీఘ్రముగ ఎక్కువండుటయు రోహిణి కార్తి మొదలయిన ఎండికాలమున కేసు (గొట్లము) లోనుండి పైకతీయు సరికే ఎక్కిపోవుటయుకూడ తటస్థపడుచుండును అన్ని కాలములయందును దీనిని నూర్యోదయ నూర్యస్తమయ సమయములలో చూచుచుండుటచుంచిని ప్రతినివమందు

ఒకేసమయమున చూచుచుండుట మంచిది. సర్వకాలములయందు వేడినీళ్ళుత్రాగడు అలవాటుగల తెలగాల యిండ్లలో తెలియక ధర్మామీటరును వేడినీటితో కడిగితీసుకొని రాగా తెంపరేచరు ఎక్కువగాకనుపించి కంగారుపడినవారుకూడా పల్లెటూళ్లయందక్కడక్కడ కలరు గాన చల్లనినీటితో వైద్యుడే ధర్మామీటరును స్వయముగా కడుగుట వంచియున్నది పసిబిడ్డలు, సరియైన తెలివిలోలేనివారలు, ఇట్టివారికి నాలుకకింద కంటే చంకయందుంచి చూచినచో విరిగిపోవుటకు వీలుండును అలోగ్యముగలవారికి 97½ మొ. 98½ డిగ్రీలకు మధ్యగానుండును 97½ డిగ్రీలకుతగ్గిన యెడల మందగతి 95 డిగ్రీలకు అపాయస్థితి 99 డిగ్రీలుదాటిన జ్వరపాత్రంధము 103 డి|| లవగకు సామాన్యజ్వరము 105 డి|| లవరకు కఠినజ్వరము 95 డి|| లకుదిగి పోయినవారు, 105 డి|| లవరకు పెరిగినవారు కూడా యెట్టివికారములు లేకుండు జీవించిన వారక్కడక్కడ కలరు జ్వరమును కలుచుటకు ముందుగా పాదరసము 95 వరకు దిగిపోవునట్లు ధర్మామీటరును కుడిచేతితో నేర్పుగావిదిపి జ్వరమును కొలిచినవెంటనే చల్లనినబ్బునీళ్ళలో కడుగవలెను చంకలోనివేడిమికి 1 డిగ్రీనికలుపు కొన్నచో నాలుకకింద చూచినదానికి సరిపోవును.

షైతస్కాన్ బోను రోగి గుండెమీదను ఊపిరితిత్తులమీదను ఉంచి పరీక్షించుట, చేతితోచూచుటకంటే వీలుగానుండును గుండెపై నుంచినప్పుడు మొదటిస్పందనము దీర్ఘముగాను రెండవస్పందనము తరచుగాను వినిపించును. ఊపిరితిత్తులపైనుంచినప్పుడు ఊపిరి పీల్చుడునప్పుడెక్కువగాను ఊపిరిని విడుచునప్పుడు తక్కువగాను శబ్దమువివడును ఊపిరితిత్తుల కి ఘమతో నగడియున్నప్పుడు (నీటిలోనుండిగాలి బైటకు వచ్చునప్పుడునుట్లు) బుడబుడమని వినిపించును 1 యురీనోమీటరు మధుమేహమును గుర్తించుటకు మంచిది దీనిలోనుండు మీటరుపైని పైనుండికింగకు 1000-1010-1020-1030-1040-1050-1060 అంకలుండును. ధర్మామీటరు నందువలెనే ప్రతిఅంకమధ్యను 5 చిన్నగీతలుండును ఒకగీతను రెండంకలుగా గ్రహింపవలయును ఆరోగ్యవంతుని మూత్రము 1015 మొ|| 1020 కిమధ్యగా ఉండును. మధుమేహము గలవారికి 1020 మొ|| 1040 వరకు ఉండును. మూత్రముచిక్కనైనకొడియు మీటరు లోనికి దిగక పైగానేయుండును సామాన్యముగా కొందరిమూత్రమునందును దూదిపింజువలె నుండును. ఇది దోషలక్షణముకాదు. నీలిరంగుగల లిట్మస్ పేపరును ఆరోగ్యవంతుని మూత్రములోముంచినచో అది యర్రబడును. లిట్మస్ పెన్సిల్కుకూడ దొరకును యీ పెన్సిలుతో కాగితముపైనిగీసి ఆకాగితమును మంచి ప్రైవ్ర కారముహింపనగును.

ఎనీమా గ్లిసేన్ తో చేయుటమంచిది. దీని సుపయోగించువిధము సుగవమగుటచే వ్రాయలేదు. డ్రాఫ్తకండ్లక్టర్ ఇదికండ్లలోమందువేసుకొనుటకుబాగుండును

(1) ఆలెటిన్ కండ్యిల్ రిమో — స్త్రీలగర్భాశయవ్యాధులకు (ఆలెటిన్ ఎలజ్జర్, ఆలెటిన్ ఎనామిల్, ఇవిప్రతినిగలు. అనగా నల్లనికొమ్మలు)

(2) ఆసెన్స్ ఆఫ్ చికెన్ — రక్తవృద్ధికి (3) ఆండ్మాన్ లివర్ సాల్ట్ — సుఖిరోచనమునకు (ఆగర్ లి, కృషన్ సాల్ట్, కేలోమిల్ టేబ్లెట్స్, కేప్ట్రోపిల్స్, పల్వీస్ బాలెప్ పౌడర్, కేగాలెక్స్ టేబ్లెట్స్, లా కెప్టివ్ టేబ్లెట్స్) (4) ఈప్రెస్సి సిరప్ — చలిజ్వరము లెగ్గినవెనుక బలమునకు (5) ఎవిడాల్ సి, బల్లలకు (6) కాడ్ లివర్ ఆయిల్ తయరు, దీనినిపోసిన వ్యర్థాలకు (నూపర్ డికాడ్ లివర్ ఆయిల్ (ఇది చాలమంచిది) డిజెన్స్ కాడ్ లివర్ ఆయిల్, మెటజెన్ కాడ్ లివర్ ఆయిల్, వాటర్ క్రిస్ సంపాండు కడ్ లివర్ ఆయిల్, పిటాకాడ్ కాడ్ లివర్ ఆయిల్, స్ట్రెస్స్ బియ్ కాడ్ లివర్ ఆయిల్, ఇంకా చాలా రకములు కలవు) (7) కాప్సికం (టేబ్లెట్స్ గాను పౌడరుగాను కూడయుండును, ఆల్బీ వ్యాధులకు (8) కాల్షియం గ్లూకోరేట్ (టేబ్లెట్స్ పౌడర్) రక్తస్రావమునకు, సామాన్య వ్యాధులకు (9) కాల్షిఫరం టేబ్లెట్స్, రక్తవృద్ధికి (10) కూప్స్ హాల్బిట్ చిన్న పిల్లల నిస్సత్తువకు బల్లలకు (11) కెప్ట్రోపిల్ ఎన్సైక్ట్ కాన్ డ్ లివర్ ఆయిల్ బల్లలకు (12) కొపేబా — సుఖవ్యాధులకు (సాంట్ పుడ్ ఆయిల్ కంబి రెంటిని కలిపి అరిటిపండుముక్కును గుల్లగా చాచుతోదొలచి దానిలోపోసి చచ్చుకొనెదరు)

(13) గాంగ్లెట్స్ కంప్రెస్స్ — సెగసవాయిలకు (14) గికోడిన్ టర్పెనాస కా — దగ్గులకు శ్లేష్మరోగములకు (15) చినమెన్ ఆయిల్ — అన్ని విధములయిన అజీర్ణ రోగములకు (16) జెఫ్రాల్ — కోరింతదగ్గులకు (17) టింక్చర్ ఫెర్రై థెర్ డ్లార్ — రక్తహీనరోగములకు లోపలికి, పండ్లసలుపు, ఇగుళ్ళవాపు మొదలైనవాటికి వైపురకు (18) పాల్డెడిన్ స్వరజాతికి (19) డిప్రెక్ మెంట్ ఆయిల్ అజీర్ణరోగములకు (అమదోషములకు) (20) డేనాపెటైన్ — జీర్ణమునకు నాడి పురక్కటకు, (21) డేరాఫిన్ లిక్విడ్ — మూలవ్యాధి సంబంధమయిన మలబంధముకు (22) డేలాల్, బలాభివృద్ధికి (23) డేన్ మిలటన్ టేబ్లెట్స్ — అతిమాత్రమునకు (నైట్) గ్లిసేన్ టేబ్లెట్స్ (24) ఫెబ్రోలిన్ — జ్వరములకు (25) ఫెరడాల్ నరమలనిస్సత్తువకు (26) బాట్లీవాలా ఎగ్జిక్టర్ చలిజ్వరములకు బండ్లజాతిజ్వరములకు (27) థెరెక్

ఛేబ్బడ్న్ సరములనిస్సత్తుకకు (28) చేల్ సరవ్ — గృహణికి, (29) బైనన్ అమేరా జ్వరములకు జీర్ణకోశాన్వస్థతలకు (30) బైస్ రెటెడ్ మెగ్నీషియా — అజీర్ణరోగములకు — శూలకు — (31) మైలడాల్ బాలింతరోగములకు (32) యారోమాల్ట్ ఎక్స్ట్రాక్ట్ ఒలలకు (33) ల్యూకోపెక్సెన్ జీర్ణకోశాన్వస్థతలకు చిన్నపిల్లల ఒలాభి వృద్ధికి (34) లోడీన్ ఉబ్బువ్యాధికి, ఒలమునకు, (35) విరల్ చిన్నవయస్సు గలవారిబలాధి వృద్ధికి (36) వింకోలా — బలింతరోగములకు (37) ఫ్ల్యుస్సిస్మైన్ వాటర్ పోషకాలపిల్లల అజీర్ణమునకు,

(38) శానటోజిక్ — బలవృద్ధిమునకు (అహారసద్వృత్తివెనది) (39) శారీరాత్ ఛేబ్బడ్న్ — తలనెప్పికి, కీళ్ళనొప్పిలకు చాలాబాహులు పోట్లకు, నొప్పిలకు, (40) హెల్ మెగా) యుల్ — కుగ్గవ్యాధికి (41) సాగడెరియా — రిస్కోషమునకు, చర్మరోగములకు, (42) సిడ్డాల్ ఋతుహాలకు, ఇతరశూలలకు (43) సిలిరీనా — స్త్రీల రాగ్గ మరోగములకు (44) సోడామింట్ బిళ్ళలు — శూలలకు, అగ్గములకు, (45) ప్రిటోగ్లో-నెసిక్ — రక్తిశుద్ధికి (46) హరంటోన్ ఛేబ్బడ్న్ — ఋతుహాలలకు (47) హానీవరాల్ చిన్నవారలనిస్సత్తుకకు (48) హిమాగ్లోబిన్ సరవ్ రక్తివృద్ధికి (వాటర్ బ్రేడ్ కాంపౌండ్ సరవ్) (49) హైపోఫాస్ ఫేట్స్ (పొడకు, ఛేబ్బడ్న్) బలాధి వృద్ధికి (50) హాజీ క్స్మిక్చిర్ (లిక్విడ్) అజీర్ణ విరేచనములకు, ఆచవిరేచనములకు పరిచితమును కలిగిందెడివి వివిగములకు ఫార్మసిలయందు యాపకకణమున వివరించబడిన పైమందులను వాడినట్లెనిగెను (సబ్ సిక్యూట్టును) రెండు గుక్కలుదుగుడును అభ్యుదయము నెట్టబోవగలమునకల మందు చట్టనిష్ఠములైన ఓషధులకు, ఔషధములను భోజనము మున్నగువాటిని విడిచి పెట్టి వాడల్పర్హతలకు వాడతగినవందుల ఫలశ్రుతిని (ఎనాల్ సెస్సును) చక్కగా తెలుసుకొని అధ్యసించవగును—

శ్లో॥ ఆహారగృహనే తమార్థ వ్యవసానాఘృణాననాతత్త్విబం ।

బధ్యా స్తప్తపథాగృహానయతి చాహారం ప్రగోక్తాధ్వనః,

ఘృణాశ్లోతయగర్వయ చ వదనశ్వాసాన్నకోత్తైకం

జాత్వన్నైః వమానమార్గగళితే సంకోచతే తద్విబం ।

అహారమును భుజించునపుడు కొండనాలక ముక్కునకును గొంతుకినున్న మధ్యనున్నరంధ్రమును మూసి, అహారమును “సప్తపథ” యనుపేరుగల అన్న గొట్టముయొక్క మొదటిభాగమునకు చేర్చుచున్నది సప్తపథకుముక్కులయొక్కయు చెవులయొక్కయు సంబలనుండి రండుచోట్లైన ‘4’ న్ను నోటినుండియు, ఊపిరి గొట్టములనుండియు, జీర్ణకోశమునుండియు, ఒక్కొక్కటిచో పున ‘3’ న్ను వెరళి ‘7’ వార్గములు కలవు ఒకానొకప్పు డాహార మన్నగొట్టములోనికి పోవుటకు ఒదులుగ దైవికమన ఊపిరిగొట్టములోనికి జారినప్పు డాయూపిరిగొట్ట మన్నమునుగ్రహించట కనువుగాకపోవుటచే మూతఁడును అట్లినయమున అహారము ముక్కులనుండియు, నోటినుండియు, ఒదుటప వెలువడును (ఇదియేపలక మారుట).

శ్లో॥ హాస్యాద్భుక్తో భాషాణా ద్వోగ్గిరంతి
పుర్యజ్ఞానం చాన్నకోశస్య భూరి।
ఊర్వాధోధ స్సంతి చగ్మా న్యధః
త్వ కస్వత్సోన క్తి తద్యాతి భుక్తం ॥

భుజించునప్పుడు నవ్వుటవల్లనున్న, అధకముగా మాటలాడుటవల్లనున్న పలక మారుటకు అవకాశ మేర్పడును యీ అన్నవాహికకు పుర్యజ్ఞాన మత్యధికము. యీ అన్నవాహికపైభాగమందును, క్రిందిభాగమందును, మధ్య భాగమందును, మూడుపొరలు కలిగియుండును యీ మూడుపొరలలోను అడుగుపొర ఎల్లప్పుడు స్రవించుచుండుటవలన భుజింపఁబడిన అహారము సులువుగా జీర్ణకోశములోనికి జారి పోవుచున్నది.

శ్లో॥ జీర్ణాశయప్రసరసంకుచకర్మ జ్ఞైవ
తత్రోత్పత్త్యపర్వజనితద్రవంగమేచ।
పాకం ప్రపద్య జరరాశయమీలనేచ
సూక్ష్మాంత్రీసంస్థమధుమాయురసావక్కిం ॥

జీర్ణాశయముయొక్క సంతోచప్రసరణములవల్ల పరిపాకమునుపొంది, పిమ్మట జీర్ణాశయము ముకుళించుటచే (కాలాంతరమున) పాకధర్మమునుపొంది, జీర్ణాశయము నంటి సూక్ష్మాంత్రీముల నావరించియున్న క్షిత్త మధుర, రసములతోనున్న అంత్రీ రసముతోనున్న అహారము విళితమగును

శ్లో॥ గర్భాంతర్భవనే విభాజక మితి స్వా దేకకుడ్యాభిదం
తస్యోర్ధ్వధరభాగయో శ్చ కుహరే హృద్గర్భకోశాభిధే॥
హృన్మధ్యే హృదయం ద్విపుష్పసయతంశూన్యంచకించి త్తతః
పూర్తా చేద్యది పుష్పసా పవనత శ్శూన్యంచ పూర్తంభవేత్॥

గర్భముయొక్క లోపలిభాగమందు, విభాజకము, అనుషేరుగల పలుచని గోడఒకటి గలదు. యాగోడయొక్క పైభాగమునకు హృదయకుహరమనియు, క్రిందిభాగమునకు గర్భకుహరమనియు పేర్లు హృదయకుహరముయొక్క మధ్యగారెండువైపులను రెండుఊపిరితిత్తులతో కూడియున్న గుండెకాయకలదు. హృదయ భాగమంతయు వీటితోనే నిండియుండికొంచెము గాలిప్రదేశముకూడా ఉండియున్నది. ఊపిరితిత్తులకాలినే నిండిపబడినప్పుడు ఊపిరితిత్తులు పెగ్గవై యీ కాలిప్రదేశమంతానిండిపబడుచుండును

శ్లో॥ ఊర్ధ్వధస్ బృత్తిరాఽరణినా దుశ్శోణితం కర్మికాం
గత్వా పుష్పసంహతిం జగరికాం శ్వాసాలయే నాళికాః ।
తన్నాళీస్థిత శోణితా స్వకలుచం హిత్వా పునస్సత్త్వరా
ప్రాణస్వీకరణాన్ననాకృతి ధనే ద్విక్తం శరీరోగితం ॥

స్వభావస్థిమముగాకలవ పై నరక్తము “ఊర్ధ్వబృహత్సర” అధోబృహత్సర” అనుమార్గములద్వారా క్రమముగా గుండెయొక్క కుడికర్ణికలోను, కుడిజరరికలోను పుష్పసంధమనులలోను, కేశములవంటి శరీరాంతర్గతమైన అల్లికలలోను ప్రవేశించును. ఆ అల్లికలయందగుకు లార్వమందున్న రక్తము తనయందున్న కలుషపదార్థమును విడిచిపెట్టి తిరిగి ప్రాణవాయువును స్వీకరించుటవలన శుభ్రపడి శరీరమును కాపాడుకొనుటకు తగిన సూతవాకారమును ధరించుచున్నది.

శ్లో॥ కాలేయం శ్రివిశ్లేతి వీగ్నిపిరతా మేత్వాంత్రోజ్జీర్ణాశయ
వృక్ష్మోహకనాశికా వృక్షను సా కాలేయకే బృంభణే॥
కుక్షీస్థావయవోన్య పంకిమిష్య కాన్ప్రైవైవ తత్కరిజం
తత్కాలేయసిరాముఖాద్విశతి తత్ప్రాణోబృహన్నాశికాం ॥

చిన్న పేగులు, పెద్ద పేగు, జీర్ణాశయము, వృక్వకము, ప్లీహ, వీటియొక్క
 నిరలంకలసి జీర్ణాశయనిరగామారి కాలేయమును పొందుచున్నది పిమ్మట యీ
 జీర్ణాశయనిర కాలేయములందు కేశనాళికలుగా మారిపోవుచున్నది గాన గర్భకు
 హరమునందలి అవయవములనుండిబయలుదేరిన కలుషద్రవ్యముముందుగా కాలేయమును
 పొంది అకాలేయనిరద్వారా అధోబృహత్పిరను పొందుచున్నది అనగా అధో
 బృహత్పిరను పొందుటకుపూర్వము, కాలేయమునందలి కేశనాళికలలో ప్రవేశించి,
 అకేశనాళికల ద్వారా బృహద్ధమనిశాఖయగు నిరతోకలసి కాలేయప్రధాననిరకుచేరి
 ధానినుండి అధోబృహత్పిరను పొందుచున్నదనట

శ్లో|| హాకాంతివిహీన కామినికశా న్నచ్చైఃస్పృహ ప్రియికం
 తద్గుల్మాత్ప్రస్పృతే పునీతరుధిరే చశ్యంతి జీర్ణాః కణాః|
 తత్తస్మిన్కణాఃకర్మణత్వ మసి తద్గుల్మా దప్యగ్వాహతైః
 కాలేయం తృతిపద్య తత్ర కురుషే పైత్యద్రవస్వారుణీం ||

ప్లీహ ఎరువులేని కలుగుకణములను గర్భము లోనికి పంపుచుండును. పరిశుద్ధ
 మైనరక్తము అ స్థానాలలోనుండి ప వహించుచుండగా అ పరిశుద్ధరక్తమునందు వయ
 స్సుచెల్లినకణములు ప్లీహయందుచిక్కికొని, ఆక్కిడి కొంతమార్పును పొంది నశిం
 చును ఇట్లునశించిన ఎరువుకణములయొక్క రంగుపదార్థము (రక్తము) అప్లీహనుండి
 గర్భవాహికల ద్వారా కాలేయమునుపొంది అచ్చటతయారగుచున్న పైత్యద్రవమునకు
 ఎరువురంగును కలుగజేయుచున్నది

శ్లో|| ఆదాయరక్తాత్కృతీచి త్ప్రదానా
 స్త్రవత్వ మానీయ తదాంత్రీమూలే|
 జహాతి తత్రాంత్రీముఖాన్నసార
 విత్తాన్వితస్యాఽస్య మధుప్రతీతిః ||

వృక్వకము రక్తములోనుండి కొన్నికొన్ని పదార్థములను గ్రహించి ద్రవస్వ
 రూపముగామార్చి అద్రవమును అంత్రీమూలమున పోయుచుండును. జీర్ణాశయము
 నుండియు కాలేయమునుండియు అంత్రీమూలమునకు చేరిన అన్న సారముతోను పైత్య
 రసముతోన కలసిన యాద్రవమునకు మధురసమనిపేరు.

శ్లో॥ పితృసానజరక్తమాధురసిరే ప్రాగాంత్రీమూలాగమా
దేకీభూయ తదాంత్రీకుడ్య వివరైర్జ్జిర్ణాశయం ప్రాప్యచ |
తజ్జీరాశయ పాకగాఽప్లు గుణతాం హృత్వాఽక్షిబం కుర్వతః
పిత్తంమాధురసంయుతం యదిభవేత్పిష్టంవసాం తీర్ణయేత్ ॥

పితృశయమునుండి బయలుదేరిన పిత్తవాహికయు, మధురవాహికయు, అంత్రీమూలమునందు ప్రవేశించక పూర్వమునందు ఒకటిగాకలిసిపోయి, అంత్రీమూలపు గోడలనుండి జీర్ణాశయమునుపొంది, పుల్లదనమునువహించి అంత్రీమూలమే ఆక్రమమున్న పాక రసమును ఉప్పుగా మార్చివేయును కేవలపిత్తరసము పిండిపదార్థములమీదగానికొవ్వు (చమురు) పదార్థములమీదగాని సని చేయజాలదు పిత్తరసము మధురరసముతో కలిసినపుడే పిండిపదార్థములను కొవ్వుపదార్థములను జీర్ణము చేయు ననుట

శ్లో॥ సుజ్జీర్ణతాహారరసావశిష్టం నిర్విచ దేహానుపయోగభూతం |
ఘనాంత్రీ మాకర్షతి తత్రీ నీరన్యయేన కిట్టంబహి రేత్యధస్తాత్ ॥

జీర్ణమైన పదార్థములలో మిగిలినట్టియు, శరీరమున కుపయోగముకానట్టియు పదార్థమును నీటినిన్ని పెద్దపేగు గ్రహించును. అట్లు గ్రహింపబడిన పదార్థమదంతి జలభాగమంతయు మాత్రపిండిమూలాలికి మారి మిగిలిన పిష్టి యిప్పెద్దపేగు ద్వారా అముఖమున బయలుదేరును

శ్లో॥ అంత్రీగ్రంధిషు నాళికాసుంధరమితా శ్శృంగాఖ్యకా ధాతుపా
భుక్తా క్షీరసమావనాఽన్యసహితా త చ్చృంగదుగ్ధభ్రమే |
మాష్యం శోషరసం సధాతుపరసం స్పృహస్థిపార్శ్వ ద్విసః
క్షీరోద్వాహముఖా త్సిరాం ప్రవిశతే కంఠాపసవ్యస్థితాం ॥

చిన్న పేగులలోకి క్రమించిన కోట్లకొలది గ్రంధులు గలవు. వీటికి శృంగకము లనియు, ధాతుపవాహిక లనియు పేరు. భుజింపబడిన పాకమునందలి పాలవంటి కొవ్వుపదార్థము రక్తముతో కలిసి శృంగకముల (ధాతుపవాహికల) మధ్య నున్న పాలగొట్టములలో చేరును పనిచేయు అవయవములనుండి బయలుదేరు మలినమైన శోషరసము వెనుక చేప్పబడిన కొవ్వుపదార్థముతో కూడుకొని వెన్నెముకకు ప్రక్క గానున్న రసక్షీరవాహిని యనబడు పెద్దనీరాముఖమునుండి వెడలు ఎడమ భాగమందున్న సిరలో ప్రవేశించును.

శ్లో॥ ముఖ్యః పాణిమరు త్తథైవ సలిం జీర్ణం విధాయాశ్రితం
 రక్తే మిశ్రచుణం కఠోతి వపుష స్వా త్సప్తతి ర్గారవే॥
 రక్తేఽశీతి రభూ త్పతస్య సలిం రక్తస్య కాంతిప్రదం
 రక్తద్రవ్యవిసర్జనే చ కురుతే శశ్వత్సహాయం తనా॥

తా॥ పాణివాయుప్రవలనే జలమున్న శరీరమునకు అన్నివిధములచేతను ముఖ్యమైయున్నది. యీజలము ఆహారపదార్థమును జీర్ణింపజేసి జీర్ణమైన యీఆహార రసమును రక్తములో కలుపుచున్నది యీజలము శరీరముయొక్క బహువులో నూటికి (70) పాళ్ళున్న రక్తములో నూటికి 80 పాళ్ళున్న యుండును మరియు రక్తము నకు కాంతిని కలుగజేయుటయే గాక శరీరమునందలి వ్యర్థపదార్థమును తొలగించుట యందు సహాయమును చేయును.

శ్లో॥ నాడీకండరమండలైః ప్రచలనం వక్త్రాం తత్రజీర్ణాశయై
 శీర్ణం జీర్ణరసప్రసార మస్పృజి ఘ్రాణాగహృత్పిష్ఠసైః॥
 శ్వాసం పుష్పసచర్మమూత్రధిబహిష్కారం హృదస్యాయనై
 రచింపోషణవస్తురక్తసరణిం సర్వే స్వకృత్యోత్తమాః॥

తా॥ నాడీమండలమున్న కండరములున్న శరీరావయవములనుసరింపజేయును. శోరు, పిగులు, జీర్ణాశయము ఇవి జీర్ణమండలము యీమండలము ఆహారమును జీర్ణింపజేసి జీర్ణమయిన ఆహారద్రవమును రక్తమునందు కలియునట్లు చేయును. ముక్కుగొటములు, ఊపిరితిత్తులు ఇవి శ్వాసమండలము. ఇది రక్తమునకు మంచిగాలి నిచ్చి చెడుగాలిని సశింపజేయును ఊపిరితిత్తులు, చర్మము, మూత్రపిండములు ఇది బహిష్కారకమండలము. ఇది శరీరమున తయారయిన పదార్థమును వెడలించును. గుండెకాయ రక్తనాళములు ఇది రక్తప్రసరణమండలము. ఇది ప్రతిఅవయవమునకు రక్తమును, పోషణపదార్థమును ప్రసరింపజేయును.

శ్లో॥ ఏవం యంత్రసమం పృథగ్గ్రసతి తత్ప్రాణానిలం చాశనం
 సద్యస్త ద్ద్యయమేళనేన తదనం శక్తః ప్రతీకేఽస్పృజి॥
 లుప్తా న్సూరయతే బహిశ్చనయతే వ్యర్థాన్తథా శ్వాసతోం
 గారక్షౌరమరు జ్జలోష్మమలిసం మూత్రాశ్రయాంతరైః॥

తా|| యాప్రకారము యంత్రముతోపోల్చదగిన మానవదేహము గాలిలో నుండి పాణివాయువును వేరుగాను, ఆహారమును వేరుగాను స్వీకరించును. ఈ పాణివాయువు యొక్కయు ఆహారముయొక్కయు సమ్మేళనమువలన వేడిమి (తను కాక) శక్తియు, కలుగుటయేగాక శరీరమునందును, రక్తమునందును శిథిలములైన భాగములు పూర్తి కాబడుచు ఊపిరితిత్తులవల్ల అంగారకైరవాయువును (బాగు పులుసుగాలియు) నీటి ఆవిరియు మాత్రపిండములవలన నీరున్న, మరికొన్ని పదార్థములున్న పేగులవల్ల జీర్ణము కాగా మిగిలిపోయిన పనికిమాలిన పదార్థమును చర్మము వల్ల చమటయు విడిచిపెట్టబడుచుండును

—♦ వాతస్వరూపము ♦—

శ్లో|| పవనో బలవా న్నూత్న శ్శీతో రూక్షో లఘు శ్చలః |
రజోగుణమయో నేతా విభాగకరణం చరేత్ |

వాతము, బలము, నూత్నము, చల్లదనము, రూక్షత్వము, (పరుషత్వము) తేలిక, కదలిక, రజోగుణము, అధిపత్వము, ఇవి కలచై పదార్థవిభాగమును చేయును.

—♦ పిత్తస్వరూపము ♦—

శ్లో|| పిత్త ముష్ణం ద్రవం తం నీలం సత్వగుణాత్మకం |
కటుతిక్త రిసోపేతం విదగ్ధం చామృతం వ్రజేత్ ||

పిత్తము, ఉష్ణము, ద్రవము, పచ్చదనము, చలుపు, సత్వగుణము, కటు, తిక్త, రసము, ఇవి కలచై పదార్థములచే విదగ్ధ మగుచు పుల్లతనమును పొందును.

—♦ క్షైష్ణస్వరూపము ♦—

శ్లో|| కఫస్నిగ్ధోగరు శ్శ్వేతః పిచ్చిల శ్శీతల ౨ధా |
తమోగుణాత్మక స్వాదు ర్విదగ్ధో లవణో భవేత్ ||

కఫము, స్నిగ్ధము, బరువు, తెలుపు, బంక చల్లదనము, తమోగుణము, తీప, ఇవి కలచై పదార్థములచే విదగ్ధ మగుచు ఉష్ణతనమును పొందును.

—♦ వాతచర్య ♦—

శ్లో|| శిథిలరూక్షాంగరు క్షేమానాశశ్చామసుషుప్తయః |
శోషాంకోచపారుష్యశూలావాతధవా గుణాః ||

తైత్వము, రూక్షత్వము, ఒడలు బరువు, కదలలేకుండుట, నల్లపడుట, నిద్ర, శోష కలుగుట, సంకోచము, పారుష్యము, శూల, ఇవి వాతముయొక్క చిహ్నములు.

— ♦ పితృచర్య ♦ —

శ్లో॥ తాపాఽన్యపాకదుర్గంధక్లేశదాహాదుభిమాః ।

పరిశ్రమస్వేదకోరమూర్ఛాః పిత్తభవా గుణాః ॥

తాపము, నోరెండుట, దుర్వాసన, శరీశము తడిసిపట్టుండుట, దాహము, ఎరుపుపారుట, భిమ, ఆయాసము చెనట, దస్తస్థ, మూర్ఛ, ఇది పిత్తముయొక్క చిహ్నములు.

శ్లో॥ చిరక్రియోత్పేదనీతలేపఃపిచ్చిలపాండవః ।

కంఠూపదేహా స్నేహాంగభారాశ్లేష్మభవా గుణాః ॥

తా॥ పనియిం దలసత్వము, వాపు, చిల్లదనము, నునుపు, బంక, తెలుపు పారుట, దురిద, బుచ్చకము, శరీరము ఎడ్డగ నుండుట, ఒవలు బరువు, ఇవి శ్లేష్మముయొక్క చిహ్నములు.

— ♦ పంచమహాభూతగుణములు ♦ —

శ్లో॥ శబ్ద స్పర్శ శ్చ రూపం చ రసో గంధః పరాగుణాః ।

పునస్తే భానిలాగ్న్యంబుభువ స్త్వేకగుణాధికాః ॥

తా॥ (ప్రతిలామక)మముగా) ఆకాశమునకు శబ్దము వాయువునకు స్పర్శము అగ్నికి రూపము జలమునకు రసము భూమికి గంధము ప్రధానగుణములు. మరియు ఆకాశమునకు శబ్దము, వాయువునకు శబ్దస్పర్శములు, అగ్నికి శబ్దస్పర్శరూపములు, జలమునకు శబ్దస్పర్శరూపరసములు, భూమికి శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు ఇట్లు ఒక్కొక్కగుణము అధికముగా కలది అని తెలియ నగును

శ్లో॥ గురుమందహిమస్త్విగ్ధక్షయసాంద్ర్యమృదుస్థిరాః ।

గుణాః పృథూత్క్యవిశదా విశంతి స్సవిచర్యయాః ॥

తా॥ బరువు, తేలిక, మాంద్యము, తైక్షణ్యము, శైత్యము, ఉష్ణత్వము, స్నిగ్ధత్వము, రూక్షత్వము, మృణాత్వము (నునుపు) పరుసుదనము, సాంద్రత్వము ద్రవత్వము మృదుత్వము, కఠినత్వము, స్థిరత్వము, స్థలత్వము, సూక్ష్మత్వము, క్షౌల్యము, స్వచ్ఛత్వము, జడ్డు అనునవి '20' గుణములు. ఇవి అవిరుద్ధములై యధోచితముగ ద్రవ్యాశ్రితములై యుండును.

శ్లో॥ “లఘుత్వేష్టేష్టరూక్షాశ్చ ఖరద్రవదృఢస్థవాః |
అమీ సన్మూలవిజలా గుణపృతిగుణాః క్రమాత్॥

ఇతి శ్రీ చిత్రాంగదసంగ్రహాఖ్యై శ్రీసోమయాజి సత్పథే
సత్పథపృకణేషు వర్ణనాదపృకరణమ్.

చిత్రాగదనంగ్రహాభ్యై శ్రీ సోమయాజినతుధే

సంకీర్తనకరణమ్.

శ్లో॥ యద్యన్విషస్యసిమూలమేన
శ్రిదోషసంచాత్మకస్తథాతుం
గుణాయం చాతిరికార్యట్టం
తద్వర్షి సౌఖ్యోచితసూక్ష్మయోగాః॥

తా॥ పు సుంకుటను, మూలకాణ్డసేన యేశరీరము వాతపితృశేష్మము
లను త్రిదోషములు, పృథివ్యక్షేపావాయ్వాకాశములను పంచభూతములు, రసరక్త
మాంసమేదోమగ్నాస్థిశక్తములను సప్తధాతువులు, సత్విరజస్తమోగుణములను మూడు
గుణములు కలిగి వివిధములైన రోగవికారములకును, వలెమాత్రస్వేదాదులకును
సాన పగ మన్ననో శ్రిదోషముయొక్క సుఖశితి కనుకూలమైన సులభక్రియలు
ప్రసూతమగును.

— ♦ సప్తవిద్యకాలము ♦ —

శ్లో॥ చూర్ణానిమానద్వయ మేన తైల ఘృతానివత్సృజ్య మేకవర్షం
వనస్పతి శ్చౌషధితేహ్యమాత్ర రసాయనం భస్మ పురాతనం చ॥

తా॥ చూర్ణములు రెండుమాసములు తైలములు, ఘృతములు నాలుగుమాస
ములు, వనస్పతులు (పుష్పమువలన పుట్టిన ఫలములు గల మామిడి మొదలగునవి)
ఓషధులు, (పువ్వులు లేకుండా ఫలించెడు మేడి, పనస మొదలైనవి) లేహ్యములు
మాత్రాలు (కజ్జలిసంబంధముల యిన నటికలు లేక కుప్పెలు) ఒక సంవత్సరము. రసా
యనములు (వంటకొనే షధములు భస్మములు, గ్రహానందంధములు, రతిరంధంధములు)
ఇవి సాతగ్రహిణికిని పుష్కలమునకు

శ్లో॥ భద్రాజ్యోషణచిత్రాండులగుడ ట్టాద్రం పురాణం నగం
 త్కృత్యాదివివిక్లయే స్సం దతే మూలం చిదా గ్నవ్యాతాం॥
 శామ్యా సింహముః విదారి శురగీ కాళి గ్నైకేయక
 బ్రహ్మత్వక్రతీననీ ప్రియే మాతాం సదా యోజయేత్ ॥

తా॥ ధనియాల, నెయ్యి, పప్పులు, వాయువిహగలు, శల్లము, పేక, ఇవి
 (గతసాలవి అనగా పచ్చిపోకుండాను వానన రక్షణగాను ఉన్నంతవఱకు ఉంచి
 నవి) పశ్యంతముల, చర్మము, అక్షులు, మొదలైనవాటి వివరణ చెప్పని సలవందు
 వేళ్ళపై చర్మమును గ్రహింపవలెను తిప్పతీగె, అర్ధశరము, నేలగుమ్మడు, పేన్నేరు,
 కొడిశపాల, ముటగోరింట, పెద్దసదాన, పిల్లితేగల, గొం తెరుగుమరు, ఇవి పచ్చివి
 పశ్యంతములు (పచ్చివి ఎండినవెంటనే వాడుట ముందరి)

— ♦ సత్రసారములు ♦ —

శ్లో॥ భృంగాస్ఫోటఝటాహలోకితనక్షత్రదామ్నికారాక్షసీ
 తాంబూలీవిజయావిపాదిసుషవీ మత్స్యశ్శి విష్ణుః యా
 బహ్మద్యాః పృథ్వీతి సత్రీబలింః॥

తా॥ గుంటగలగ, ఒల్లేడు, నేలవ్రకిరి పాక, ఉమ్మెత్తి, పులిచింత ఒప్పలి
 తులసి, తములపాకు, గంజాయి, హంసవేది, కాకిర, పొన్నగంటి, ప్లింకాంత సా
 స్వతీతకు. మొదలయినవి సత్రసారములు (అక్షుల ప్రధానములుగాగల వగుట)

— ♦ దారుత్యక్రూరములు ♦ —

పాలాశరోగ్రాహమా

శ్రీమాన్మంబుబలాకలోధికుటజా స్కంధాజిన శ్శ్రేష్ఠినః॥

తా॥ మొడుగు, కల, రావి, నేకేడు, ఒలుసు, లొడ్డుగు, కొడిశపాల ఇవి
 మానుపైనుండు లోక్కలు సారముగా గలవి

— ♦ కంధనారములు ♦ —

శ్లో॥ రాస్నాకుష్మక వోరమున్నరజన్వమంశుశుక్లామ్లికా
 మూర్ఖాలా గలిశాలిగాశతపవీగుభావియా సానచాః ।
 అశ్వాభేషణగమన్తనటిపూతాశాత్తనీగురణా
 భై నజ్యగమసంపగియసరణే ప్యు సంగసారా అమీ॥

తా|| రాస్త, చలగల్వకోస్త, కర్కరాల, తుంగమస్తల, పసుపు, మంజుష, నేలగుమ్మడు, పుల్లబచ్చలి, చాగ, చన్నుగర్గగడ్డ, సుగంధిపాల, పిల్లితేగలు, తెగడ, అతివన, వన, పెన్నేగు, అల్లమ, నాగమస్తల, దుండలము, నేలతాడి, అడవికండ, (పాతకుండాదానంతట అది పడి మొలచినది) ఇవి దుంకలు సారముగా కలవి

—♦ మూలసారములు ♦—

శ్లో|| రోద న్యంశుమతీద్యయాభయకడా త్సదా బలాపంచకం|
పారాబర్బరకుండలీద్యయపునర్భూమూలసారాన్వితాః||

తా|| మలగ, కోలపొన్న, మయ్యకు పొన్న, కురువేరు, దూలగుండ, వాకుడు, శంకరాక్షిము (లేటిల, ఏ హేల, నాగల, జబిలిక, శేరాముట్టి) విష బొడ్డి, వావిల, తెల్లపుప్ప నల్లపుప్ప, గలిజేరు, ఇవి వేరు సారముగా కలవి

—♦ వీజసారములు ♦—

మాషవీహితీలైలస్సపముఖావీడవీధానాః

తా|| మినుగులు, ధాన్యము, నవ్వులు, ఏలకులు, ఆవాల, మొదలైనవి వీజములు ప్రధానములు గా గలవి

—♦ ఫలసారములు ♦—

ఫల శ్రీషా దాశిమపుగతాశపనదాత్మోక్తితాదయః||

తా|| దానిమ్మ, పోక, తాడి, పనస, ద్రాక్ష, వెలగ మొదలైనవి ఫలములు ప్రధానములు గా గలవి

—♦ నారిసారములు ♦—

శ్లో|| శ్రీఖండోగరుదారుయూమధుర్యాద్యా స్సారసారా

మంచిగంధము, అగరు, జేవదారు, చండ్ర, అతిమధురము, మొదలయినవి, లోపలనుండు చావ సారము గా గలవి

—♦ క్షీరసారము ♦—

పయ స్సాగ్రా సౌఖ్యవిరేచనీ బహుపయ |

స్పృశ్యబ్జయోని స్సుహీ ||

అకుచెముడు, చెముడు, జిల్లేడు, బ్రహ్మచెముడు, మొదలయినవి పాలు సారముగా కలవి.

— ♦ నిర్యాససారములు ♦ —

నిర్యాసాతిబలా స్సువర్ణతరు శైలూషాఽరిమేదాదయో ||

రేల, మాఝేడు, తుమ్మ, వేప, నల్లమందు, మొదలయినవి జిగురు సారముగా కలవి

— ♦ సర్వాంగసారములు ♦ —

భూనిఁశాఽఽత పర్పటాఽబలముఖా |

సర్వాంగసారా స్సత్ప్రతాః ||

శేలవేము, గుంటుగలగరి, పర్పటము, కలబంద, మొదలైనవి సర్వాంగములు సారముగా కలవి.

— ♦ పుష్పసారములు ♦ —

శ్లో|| జాతిచంపకసింధువార వకుళాఽశోకోచ్చలాకేతకీ |

పున్నాగాప్య దీమహానహరిః స్యధావదంశతమః

నంద్యావర్తనగోజపాలలముఖాః పుష్పప్రధానా అమీ ||

జాజి, సంపెంగ, వావిలి, బొగడ, అశోకము, గురివింద, మొగలి, పొన్న, మల్లి, చామంతి, రేల, మునగ, నందివర్ధనము, తామర, కలిగొట్టు, మొదలయినవి పుష్పములు సారముగా కలవి

— ♦ తొరసారములు ♦ —

వాసాచవ్యపునర్నవాతిలయదాన్యాతొరసారా స్సత్ప్రతాః |

అడ్డసరము, చవ్యము, గలిజేరు, నువ్వు, వాము, మొదలయినవి తొరము (కాల్చిన బూడిది) సారముగా కలవి

— ♦ నామాస్యనియమము ♦ —

శ్లో|| ముద్గాఢకాదీ స్సతుషా నృషాయే |

చూర్ణే ప్రదద్యా ద్విదుషా నజసౌం

త్యక్తములాలవచనే తు మూలం
క్షీరాజ్యమూ దేవు చ గవ్య మేవ ।

పెసలు, కందులు, మొదలైన కాయధాన్యములను క హయాదులలో పైపొట్టు తోనున్న, చూర్ణాదులలో పైపొట్టుతీసివేసిన్ని ప్రయోగింపవలయును. బెరడు, ఆకులు, వేరు, పువ్వు, చాన, ఎగురు, పాలు, మొదలైనవాటియొక్క వివరణ, చెయ్యబడినది ఎలమందు వేళ్ళునున్న. పాలు చెయ్యి మొదలైనవాటియొక్క వివరణ చెయ్యబడినది ఎలమందు ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి, ఆవుసంచితము వీటినే గ్రహింప వలయును

—♦ ఔషధపాత్రిస్తాము ♦—

శ్లో॥ ఆయాంతి భుక్తౌషధశేషతత్పరాః
పునః పునర్వాధ్యధిదేవతా స్తతిః
పాత్రిం స్తనే ద్వామతిలే త్వగ్గోముఖం
జాయం నియోపవిశే న్ముహూర్తతిః ॥

ఈ గాఢస్థానదేవతలు ఈవిచ్చుకొనగా మిగిలిన ఔషధశేషమునం దాసక్తి కలవారి వచ్చినరు గాని ఈవిచ్చుకొన్నపిదప ఆపాత్రిను తన కడపైపైలన గోల్లించవలయును. ఈవిచ్చుకొనిన తర్వాత ఆ ఔషధముతన శరీరమునం దిముడువరకు క్షణమాత్రిము కూర్చుండవలయును.

—♦ అపహ్యప్రతికారము ♦—

శ్లో॥ లాజం పూగం నాగవల్లినశిం దా
ఖాదిన్మిదే ద్వక్తిరుచ్యై హిమే
గండుషం తృడ్వారణ యోదకేన
క్వాథం పేయం కోష్ణమేవామయేషు ॥

మందుపుచ్చుకొనిన ఆసహ్యము పోవుకొరకు పేలపుగింజలను గాని పోకచక్క ముక్కను గాని, తమలపాకునుగాని, నమలి మింగికుండా ఉమియవలెను. మందు పుచ్చుకున్న వెంటనే కలిగిన దాహశాంతికొరకు చల్లజల నీళ్ళను పుక్కిలించి ఉమియ వలెను. ఈగులుపుచ్చుకొను క హయము గోరుతెచ్చగా నుండవలయును.

— • ఉపశయవివరణము • —

శ్లో॥ హేతువ్యాధ్యభయాత్కభిర్ననవిధం స్యా ద్వైపరీత్యాన్వితం ।
జాయ్వాహరవిహార మేవ చ పున స్తద్వైపరీత్యాన్వృక్యత్
వాతశ్లేష్మభవజ్వరాదిషు భవే త్యుగ్రీశ్రమోత్థజ్వరే
మంసాహరి నిషేవణం చ దివసన్యాసే నిశాజాగరః ॥

తా॥ ఔషధాహరవిహారముల క్రమముగా హేతువ్యాధ్యభయాత్కవిపరీత
భేదములచే '9' విధములన్న తద్వైపరీతార్థకరభేదములచే '9' విధములన్న మొత్తము
మీద '18' విధముల అగుచున్నవి ఎట్లన, వాతశ్లేష్మజనితజ్వరాయందు తద్వి
రుద్ధమైన వేడిగుణముగల శొంఠిని ప్రయోగించుట (1) హేతువిపరీతౌషధము.
శ్రమజనితజ్వరాయందు శ్రమహర్నివైన మాంసాద్యాహరము (2) హేతువిపరీ
తాహరము పగటిభాగమందు నిద్రించుటచే గలిగిన బడలికయందు రాత్రి) మేలు
కొనుట రాత్రి) మేలుకొనుటచే కలిగిన బడలికయందు పగలునిద్రించుట. (3) హేతు
విపరీతవిహారము, ఇయ్యది హేతువిపరీతౌషధాహరవిహారములు

శ్లో నారే దీపని కామసూర మపి చోదావర్తకే ప్రహృణం
ంశోషే దశమూలకం కశమగు వాతగ్రహన్యం వధి।
స్నిగ్ధాహరదివాసుష్మబుగుః స్యా జాగరః పితృసం
జాతై ర్మై జ్వలనోపనాహగిళితం వాతభ్రమే భేషణం॥

తా॥ అతిసారమునందు దోషమును లెక్కుజేయక తనప్రభావముచే వ్యాధిని
తొలగించునామర్శముగల చిరుబొడ్డు (4) వ్యాధివిపరీతౌషధము, అతిసారినిరోధక
మైన చిరుశనగలు. (5) వ్యాధివిపరీతాహరము, ఉదావర్తవ్యాధియందు ముక్కు-ట.
(6) వ్యాధివిపరీతవిహారము ఇయ్యది వ్యాధివిపరీతౌషధాహరవిహారములు

వాతజనితశోషయందు వాతశోషవారమైన దశమూలప్రయోగము. (7)
హేతువ్యాధివిపరీతౌషధము. కఫవాతజనితగ్రహణీరోగమునందు పెరుగు. (8) హేతు
వ్యాధివిపరీతాహరము గురుత్వపదార్థభక్షణము, పగటినిద్ర) వీటిచే జనించిన బడలిక
యందు రాత్రి)జాగరణము (9) హేతువ్యాధివిపరీతవిహారము. ఇయ్యది హేతువ్యాధి
విపరీతౌషధాహరవిహారములు స్మృజనితవ్రణమునందు ఉష్ణవీర్యముగల ద్రవ్యమును
కట్టుకట్టుట. (10) హేతువిపరీతార్థకౌషధము ఉష్ణవీర్యముగల పదార్థభక్షణము(11)

హేతువిపరీతార్థక రాహురము వాతజనితోన్మాదమునందు వాతమును పెంపొందించు భయమును కలుగజేయుట (12) హేతువిపరీతార్థక రాహురము ఇయ్యవి హేతువిపరీతార్థక రాహురవిహరములు

శ్లో వాంతౌ చే త్కరహాటకం విషి పయోఽన్యేన్ద్రగుణీ వేశనః |
 దగ్ధే చాగరుయోజనా మదగదే మద్యం జడే చాలనం |
 వాంతాదౌ కరహాటకాదిషు రుజా సంవర్ధకారి వ్యపి
 స్వీయేనైవ బలేన హేతువిషమం కుర్వంతి రుగ్వారణం ||

తా|| అజీర్ణజనితమనములయందు వాంతిజనకమైన మృంగకాయ (13) వ్యాధివిపరీతార్థక రాహురము విరేచనవ్యాధియందు విరేచన కారియగు పాలను త్రాగుట (14) వ్యాధివిపరీతార్థక రాహురము ఉజ్జ్వలికారమునందు (గుండించుచున్నప్పుడు) చేతవేశ్యను గొంతుకలోనికి పోనిచ్చి జోకు రప్పించుకొనుట (15) వ్యాధివిపరీతార్థక రాహురము ఇయ్యవి వ్యాధివిపరీతార్థక రాహురవిహరములు.

కాలినపుండుయగు ఉచ్చగుణుని నాననైన అగరును పట్టించుట (16) హేతు వ్యాధివిపరీతార్థక రాహురము మద్యపానము (మదాత్మయ) వ్యాధియందు మద్యపానము (17) హేతువ్యాధివిపరీతార్థక రాహురము కిదలలేకుండు వాతవ్యాధియందు అవయవములను సాగితియుట ముడిచుట నడిచుట మొదలైనవిలనము (18) హేతువ్యాధివిపరీతార్థక రాహురము ఇయ్యవి హేతువ్యాధివిపరీతార్థక రాహురవిహరములు

మనునాదులయందు మృంగకాయ మొదలైనవి రోగమును పెంపొందించు స్వభావముగలవైనను తమ తమ ప్రభావమువలన హేత్వాదైకు వ్యతిరేకముగా (రోగప్రకోపమునకు ఒదులుగా) రోగోపకారిని కలుగజేయుచున్నవి రోగలక్షణములు పూర్తిగాకాని, స్పష్టముగా కాని కానరాక వాతాదిదోషనిర్ణయావకాశము లేకుండునపుడు యీఉపశయము రోగిజ్ఞానసాధన మగును.

శ్లో అపి య ఇ నన్తస్సమాశ్రితా స్వయం
 రసగుణవీర్యవిపాక సామకాః
 నిజగతవస్త్రవశావిహృత్యతే
 స్వస్వసహజకర్మ చరంతి చ క్వచిత్ ||

తా. పరిభాషాప్రకరణమున చెప్పబడిన “స్వాదేశమధ్వారః” అను శ్లోకో క్తమధురామలవణకటుకపాకయత్క్రరసములు, గురుత్వలఘుత్వగుణములు ఉష్ణశైత్యవీర్యములు, మధురఅమృతకటుకపాకములు అనునవి ద్రవ్యాశ్రయములైనప్పటికిని దానిని విడచి ఒక్కొక్కప్పుడు స్వతంత్రముగానే (తమంతట తాము) తమతమ కార్యమును నెరవేర్చుకొనుచున్నవి.

శ్లో॥ భుక్తిం పడ్యసయ క్త మాత్మశుచిసంయోగా త్త్రిధా పచ్యతే |
తత్రాక్షీబమధుద్యయంతమధుతామామ్లాఽమృతాంతత్త్రియం
యాత్యేవం కటుతా తతస్తు మధురా చేష్టాఽమృతాకాచ్చుచి
ర్యాత స్వాత్మకటుకా ద్గుణత్రయయుతం పితౄనిలశ్లేష్మకం ||

పడ్యసోపేతిపైన అన్నాదికము భరరాగ్నిసంయోగముచే మూడు రకములుగా మారుచున్నది ఎట్లనగా లవణమధురసములు రెండున్న మధురసముగాను, అల్లరసము అమృతరసముగాను కటుకపాకయత్క్రరసములు మూడున్న కటురసముగాను పరిపాకమును పొందుచున్నవి వీటిలో మధురరసమువలన శ్లేష్మమును అమృతరసమువలన పిత్తమును కటురసమువలన వాతమును జనించును పిత్తవాతశ్లేష్మములు క్రమముగా సత్త్వరజస్తమోగుణములు కలవి

శ్లో॥ రుగ్క్షణస్యప్రతిపాదితాని |
క్రియాచయత్రాఽప్రతిపాదితాఽత్ర |
గింఘోక్తత తద్గదజాయలింగై
ర్యాధిక్రియాజ్ఞాన మ పాఠితవ్యం ||

యాప్రకరణమునం ఒక్కడొక్కడ రోగలక్షణములుగాని రోగోపశాంతికి మందులుగాని తెలపబడవో ఆక్కడ ఆయాప్రకరణములయందు చెప్పబడిన రోగలక్షణములు ఔషధగుణములు మొదలైనవాటిచే వ్యాధులను గుర్తించుట, చికిత్సల నూహించుట, అవసరమని తెలియ నగును.

శ్లో॥ వైద్యానపేక్షోపశమస్వభావాః కేచి చ్చికిత్సానుపశాంతిరూపాః |
వైద్యస్యసీమద్వయమ స్తిచైవంతద్భిన్నరోగాస్సతతంక్రియార్థాః |
చికిత్స అవసరములేకుండ వాటంతట అవియే తగ్గు స్వభావముగల వ్యాధులు కొన్ని యోగ్యమైన చికిత్స చేసినను తగ్గనిస్వభావము కల వ్యాధులు కొన్ని యీ

తిగా వైద్యమునకు రెండు హస్తాలు కలవు, యీ రెండు హస్తాలకు భిన్నములగువ్యాధులే చికిత్సార్హములు.

ఆగ్నిమాంద్యము — ఆకలిలేకపోవుట (జ్వరాగ్ని మాంద్యము)

అగ్నిరోహిణి — మంటకొక అగ్నికణములవలె చక్కలో యర్థగా బయలు దేరుకుగువులు, లేక పొక్కులు

- (1) పాదరసము, గంధకము జీడిననుచునచో నల్లగా కాటుకవలె తియారగును. యీ కాటుకను నూనె, వెన్న మొదలయిన జిడ్డుపదార్థములతో కలిపి పూయవలెను.
- (2) పై కాటుకలతోనే హస్తాతిర్హాసమున్నను, అనుదయతో కూడా కలిపి పొకింపచ్చేగాని పాలాస్త్రీవలె నూరి పట్టించవలెను. అట్లుకట్టిన చిదం కూడా మాడిపోవును ప్రతిరోజూ పెరిగిపోడితో జాగ్రత్తగా గుర్తవలెను
- (3) జిల్లేడుపాలతో గుర్తించుచు నూనె, వెన్న, ఎండపెట్టె యీగిడ్డును నూనె లోవేసి మరగించిన మాడిపోలు వనియ్యి కట్టి అనుదయతో రంగరించి అనునెను అరారిగా పట్టి చువలెను
- (4) నిరుడుగింజలలోని పప్పును లేతం వలె గురి కట్టి చుచుండివలెను ప్రతిరోజూ నాసాయంకాలం పెరిగిపోడితో గుర్తించుచు నూనె, వెన్న, ఎండపెట్టెను నిరుడు గింజల పప్పులో నాలుగవ వంతు యిది పచ్చి పచ్చిగాతో 26 రోజులు భావన చేసిన భావంచాలు కూడా కలిపి నూరికొను పొకింపగలనో వెన్నగాని, నూనె గాని పోసి నూరవలెను
- (5) వేపచిక్క తొల్చి అపరిమిత గుచ్చు కురువులవయిని చల్లుచుండినయడల త్వరలో మానిపోవును
- (6) వేపాకు పచ్చిది అపునెటిలో వేసి నూడ్చి దానిలో నూనె, వెన్న వేసి కరిగించి పాలాస్త్రీవలె చేసివేసిననో మొండికణములకు గా మానును.
- (7) వేపచిక్క మెత్తగానూరి కట్టి చున్నయడల, వెత్తుక గడ్డలు రాచరణాలు త్వరలో చీముపట్టి పగులును
- (8) ఏకురుపు అయినాసలే పార్శ్వభం లగా యిటు చితికేవరకన్న, చితికేది లగా యిటుపూర్తిగా పలుకుడిపోయేవరకున్న జిల్లేడు పాలుగాని, కాడిచెముడుపాలు గాని, రోజు 18 రెండు, లేక మూడుసార్లు పొడుచుచున్నయెడల త్వరలో మానును.
- (9) మాపలపుకాయ, తమలపాకు, వెన్న, రసకర్పూరము, హరితికర్పూరము, పాద రసము, స్వల్పంగా మెలుతుతము మెత్తగానూరి పట్టించినయడల చిగుము, గజ్జి, దురద, కురువులు మానును.
- (10) వెలిమిడి మెత్తగా తొల్చి మజ్జగలోకలిపి పూయుచుండినయడల నలిచిదుము, దురదలు మానును.

(11) గోరింటవేళ్ళ పై బెరడుగా పసుపువేసి నూరి అమద్ కట్టినయడల పెగగడ్డలు త్వరలో నయమగును

అజగల్లిక — చిన్న పల్లకు శరీరమునందు ఏదోవక భాగి యగు, పెసలవంటి కురుపులు ఓయలుదేరి నిగనిగలాడుచు నొప్పలేక గుండ్రముగా నందునవి

అజీర్ణము - భుజింపఁజేసి అహారము జ్ఞము కాకుండుట

అతిమాత్రము — మాత్రము బహువుగాను, తీసిగాను (శ్వేతధాతువుతోను) ఉండువ్యాధి ఒకటియున్ను, శ్వేతధాతువుకూడా లేకుండా మాత్ర) మెక్కువ పరిమాణముగాగాని, అనేక సార్లుగాగాని వెడలెడువ్యాధి ఒకటియు, రెండువిధములు.

(1) నల్లమందు అలవాటు చేసుకొన్నచో వెంటనే రక్తము చేడక్కి వ్యాధి నివారణ కాగలదు యీ నల్లమందును యిందోదయంతో గాని, నుండితగుముక రంతో గాని కలిపి సేవింపవచ్చున నల్లమందులన విరచనము కలదుతుందని నందేహిస్తే యీ వ్యాధి కుదరదు యీ వ్యాధికి నల్లమందుతో సరిగా పనిచేసే మందు యింకొకటి కనుపించదు నల్లమందు మానకుండా వేసుకున్నయెడల విరచనం సాఫీలో పడగలదు కొంతమంది చిన్న పల్లకు పదిసంతృప్తులు వయస్సు వచ్చెవరకు పక్కలో మాత్రమునువిడుచు బాధ కలిగియుండును విడుచుకొంటే రెండుమాసములు రాతి) పరుండబోవునపుడు కొంచెము నల్లమందు వేయుచుండుటవలన యీ వ్యాధి పూర్తిగా తగ్గును.

(2) వేపచక్కచూర్ణం రెండుచిన్నాల చీనాపంచదార, రెండుచిన్నాలకలిపి రెండుపూటలాపుచుకోవలెను ఇచ్చాపథ్యం కీటి తినరదు.

(3) కరక్కాను పెచ్చులు రాతి) నీళ్ళలో నానవేళి మరుచుకోవలెను ఆ పెచ్చుల నుగట్టిగాపిడిచి అప్రనేతిలో దోరగావేయించి పెద్ద పల్లెరువేళ్ళ కషాయంతో కుంకుడుగింజలవలె మాత్రులచేళి ప్రితిపూటా భోజనానంతరం రెండుమాత్రాలు చొప్పున సేవించవలెను ఇచ్చాపథ్యం.

(4) తంగేడువేళ్ళచూర్ణముగాని తంగేడుపువ్వుల చూర్ణముగాని మేకజెన్నతో పుచ్చుకోవలెను

(5) కృష్ణాభి) కమ త్రి) పలచూర్ణము కలిపి వేడినీళ్ళతో పుచ్చుకోవలెను

అతిసారము — అధికముగా గాని, వికృతిగా గాని ఆయ్యెట్లు విరోచనములు.

(1) బాంతిబోలు, రసచిందూరము, వేపజిగురు, ఇంగువ, చింతపండు, గుమ్మము, నల్లమంగు, హరితికర్పూరము వీటిని అటెరికాయచనతో నూరి కండిగించితలె మాత్రాలు చేసి, వాముమచ్చిన నీళ్ళతో రెండేనివిరచనముల కొక మోతాదు చొప్పున యివ్వవలెను. వాముకాటునీళ్ళవల్ల కొంతవంకి వాంతివచ్చుట గాని, గుడించుటగాని తటస్థించును అట్టివారికి నీళ్ళతో గాని, మజ్జితోగాని యివ్వ

వలెను వాము కాటునీటిలో తేనె కలిపినచో పున్నుకొనుటకు అనుకూలముగా నుండును కలరా కూడ తగ్గును మోతాదులను ఊహచే సవరించుకొనుచుండ వలయును.

- (2) యింగిలీకము, గంధకము, 'పృథ్వు' మిరియాల, వెలిగారము నాభి, ఉమ్మెత్త గింజలు, వీటిని గంజాయిఅకురసములో ఒకజాము మర్దించి మాత్రలచేసి పెరుగు తోగాని తేనెతోగాని ఇవ్వవలెను
- (3) వేపజిగురు, పంచదారకలిపి మాత్రలచేసి యివ్వవలెను
- (4) పెద్దపుళిరీచక్క కషాయం గాని, పెద్దపుళిరీకాయల కషాయం గాని యిచ్చిన యడల కొంతమందికి గ్రహణలు, ఆతిసారములు, నీళ్ళవిరేచనములు తగ్గును.
- (5) గచ్చుచిగుళ్ళు నీటిఅవిరిమీద ఉడికించి రవ్వంత బెల్లం వేసి మాత్రలకట్టి మంచి నీళ్ళతో యిచ్చినయడల అసనమువెంట కండకండలుగా పడే నెత్తురువిరేచనములు తగ్గును
- (6) వసకొమ్మ, జాజికాయ, వీటిని అవుసేరిదీపాన్ని మాడ్చి రవ్వంత నల్లమందు కలిపి తేనెతో మాత్రలచేసి వాడినయడల చంటిపిల్లల విరేచనములు తగ్గును.
- (7) నల్లమందు కుంకుమపువ్వు నూరి పెసరిగింజలవలె మాత్రలు చేసి యిచ్చినయడల విరేచనములు తగ్గును
- (8) నల్లమందు చనుపాలతో గాని, వేడినీళ్ళతో గాని అరగతీసి పొత్తికడుపు, నాభి, మలనాళిముండు ప్రదేశము నావరించునట్లు పట్టువేయవలెను.

ఆధిజిహ్వక - నాలుకపైని యింకొక నాలుకవలె కొనగలిగిన వాపు ఉప జిహ్వక యనియు, అట్లే నాలుకకింద కలిగిన వాపు ఆధిజిహ్వక, అనియు చెప్పబడును. నాలుక మంటగాని దురదకలిగి నీళ్ళుకారుట గాని కలిగి పుండుపడియుండును. ఒక్కొక్కప్పుడు నాలుక మొగ్గుసారి కదలించుటకు వీలలేకండా కూడా ఉండును. నాలుకచివర పుండుమల్రమే వున్న లోనకి వున్నాడును.

- (1) రావిచక్క కషాయం పుక్కుట పట్టవలెను.
- (2) పెద్ద నేపాలపు పాలు పుక్కిట పట్టవలెను.
- (3) జాపతి నమలవలయును
- (4) మాపాలపుకాయ నీల్లతో అరగదీసి ఆ గంధము పట్టించవలెను
- (5) వేడిఅన్నం మీద నూనెవేసి ఆ అన్నంతో నాలుకపైని కాచవలెను
- (6) కాకరకాయ చనుపాలతో నూరి పట్టించవలెను.

అధిమందము — అభివ్యందమునకు సకాలమునందు చికిత్స చేయనిచో ముదిరిపోయి తీవ్రమయిన బాధ కలిగియుండును.

- (1) కళ్ళకలక పార్వరంభం కాగానే బ్రహ్మదండించిన (పిల్లలు పేలని వాటిగింజలను కుక్కుకుని అడుచుండు చెట్టుచొన) రోజు 1కి రెండుమాడుసార్లు కళ్ళలో పెట్టుచున్నయడల కళ్ళకలక త్వరలో మానును.
- (2) ఉత్తరేణాకు పసరు పిండవలెను
- (3) అన్నం చిమిడేలా వండి ఆ అన్నంలో పసుపు, ఆవునెయ్యి వేసి పిసికి బిళ్లలు వలె చేసి కన్నులపయిని కటవలెను
- (4) బజారులో విక్రయింపబడు నేత్రబిందు నీసా వాడవలెను నేత్రబిందు వాడు నప్పుడు ఇతరమందులు వాడరాదు
- (5) పటిక పొంగించి నీటితో కలిపి పోయవలెను. యీ పటిక పాలు కళ్ళకలక మళ్ళు మొగం పట్టినతర్వాత పోయవలెను
- (6) మూరెడు పొడవుగల పురుగుడుపుల్లకు చివర ఒక చిన్ననీసా తగిలించి, అనీసా మూతికపైని దారముతో పుల్లకు ఏరుగు మెలికి వేసి ఆ దారమును నీసా మూతికి కట్టవలెను. ఇట్లు కట్టుటచే పుల్లను తిప్పునప్పుడు నీసాచారి పడిపోకుండా వుండును) పుల్లకు అపుల్లకు మొదటిభాగమందుత్రాగి కట్టి సత్తువకొలది దానిని చక్రపాట్లం తిప్పునట్లు గిరిగిరాత్రిప్పునయడల పుల్లలోవున్న చొన నీసాలోనికి చేరును తద్వారా (పురుగుడు పాలగు) అనీటిని ఉదయం సాయం కాలములయందు రెండునీ బొట్లు చొప్పున కట్టిలో వేయుదుండినయడల కలకలు, వాపులు మొదలయిన అనేక రోగములు నశింపను

అధ్యుషణు — తెలుమూమున యర్రగా వాచిబాధకలిగి మెత్తనైయుండును (ఇగుళ్ళ వాపుకు చేసే చికిత్సలు చేయవలెను)

అనాస — (గ్రహ్యపదము) గుద సాకరోగమును యీ పేగుతో వాడు చున్నారు గుద సాకరిని గా చిన్న అల్లకు కలిగే ముడ్డి బిగువు

- (1) పుండుమానే చికిత్సలు చేయవలెను.
- (2) అనాసదుంప (లాంగలి) వేసి కాచిన ఆముదము పెట్టినచో తగ్గుననియు, యీ కారణమువల్లనే ఈవ్యాధికి అనాసజబ్బని పేరనియు కొంతమంది చెప్పుదురు.

అనాహము — మూతి ప్రసరించిన మొ కడుపు ఉబ్బెడు రోగము అమమయినను, మలమయినను సరిగా వెలక కోషమున నిలచియుండి వాతాదులచే శుష్కింప చేయబడినది

- (1) సాధువిరేచన కారులను వాడవలెను.
- (2) కడుపుపయిని కాపడముల పెట్టుటవలన ఉపయోగ ముండును.

అనుశయ — పాదముపై చిర్ర సమ నవ్వుముగానుండి ఉన్నతముగా ఉబ్బి, లోలోపలనే పక్వమయ్యెడుకురుపు

(1) అన్నశుద్ధులచేతనిగంధకము పుచ్చుకొనవలెను —

అపచారజ్వరము — అపథ్యాహరివిహారాదులచేజనించిన జ్వరము —

అపచి — శీముకారుచు తమంతటతామేపుట్ట తమంతటతామేనశించుచు చాలాకాలమువరకు బంధించుచుండు గజ్జ మొదలయినవి

అపస్మారము — స్మృతితప్పి ఏమియుతెలియక వికారముగా చూచుచు కాళ్ళుచేతులు కొట్టికొనుచు పడిపోయియుండును మూర్ఛ, లేక స్త్రీలకువచ్చెడి “కాకిసోమాల” యనురోగము, కొంతమందికి నోటనుచ్చులుకారుచు ఇంచుమించుగా దయ్యముపట్టినవారిచేష్టలు కలగియుండును. కొంతమందికి కాళ్ళుచేతులు బిగుసుకొనిపోయి స్పృహలేకుండును కొంతమందికి నోటనుచ్చులుండవు. స్పృహయుండును

(1) ఒకనిమృతపండురసంలో ఒక రైస్సునీళ్ళుపోసి తగుమాత్రంగ్రంథాకలిపినయెడల పొంగువచ్చును దానినిరోగలమునుట్ట రోజుకి రెండుమూడుసార్లు పుచ్చుకొనవలెను భోజనమయిన వెంటనే విమనమయ్యెడువ్యాధి పైత్యవ్యాధి వికారము, శూల, పైత్యసంబంధవయినమూర్ఛ ఇవన్నియు తగ్గును

(2) పర్పాటకచూర్ణం పూటల రెండుచిన్నాలుచొప్పున మేహతత్త్వంకలవారు గూరప్రపాలతోగాని, ర్పాలతోగాని, వాతతత్త్వంకలవారు ఆవుపాలతోగాని, మేకపాలతోగాని పుచ్చుకొనవలెను.

(3) మండిలం (నెలబది) రోజులవిడవకుండా ఉదయంపూట ఒక సారిదబ్బపండుతినవలెను అవసరమయితే ఉప్పుచేర్చుకోవలెను ఇచ్చాపథ్యం

అభిఘాతిజ్వరము — ఒత్తిగులుట, దూరమునడచుట, తినశక్తిమిగిలిన పర్యాయపడుట, మొదలయినవాటిచే జనించినజ్వరము

(1) తాత్కాలికోపయోగములయిన ఉపచారముల చేయవలెను —

అభిష్యందము - కళ్ళనుండి నీళ్ళుకారెడురోగము

అరతలనొప్పి — పార్శ్వపునొప్పి (1) కొంగిగంధం నల్లమందుకలిపి పట్టు తేయవలెను

(2) తీలకర్ర బ్రంధితోగాని, గనుపాలతోగాని నూరిపట్టుతేయవలెను.

(3) నొప్పిగానుండు పార్శ్వముననున్న చెవిలో తెల్లకాకరాకుపసురు పండువలెను.

(4) నొప్పిగలప్రదేశమందు దూలగుండాకు కట్టవలెను. దూలగుండాకుకట్టినస్థలంలో ఘాగుచ్చుకుని దద్దురెక్కినయడల చింతపండు గుంజుపట్ట వేయవలెను.

ఆరుచి -- అన్నమనందిచ్చకలిగియు భుజింపశక్తిలేకుండుట, భావనజీలకర్ర రోజు1కి రెండుమూడుసార్లు చప్పరించవలెను భావనజీలకర్రచేయువిధము మాదీ ఫలరసంలో తగుమాత్రము వైంధవలవణంకలిపి, జీలకర్రపోసి పగటిభాగమున, జీలకర్రను, రసమునువిడివిడిగా ఎండబెట్టుచు రాత్రిభాగమున ఏకముచేయుచు రసము యిగిరపోయేవరకు చేయవలయును పిమ్మటదానిని చలికంపురాకుండా వధ్యమధ్య యెండబెట్టుచుజాగ్రత్తచేయవలెను భావనకునిమ్మ, పుల్లదబ్బపళ్ళరసం రెండవక్షయము.

ఆరూంపికము — శిరమునందు చీముకారుచు బయలుదేరు అనేకముఖములు గల కురుపులు. దీనివేపురిమాదయని కొందరందురు

ఆర్జునము - కంటియందుండు తెల్లగుడ్డలో 2 నించిన యర్చనెక్కి

అర్జునము - పార్లగుడ్డలేక శరీరమునం చెట్టనో ఒకప్పిగ్గవాచినవాపు

ఆర్జుము - దుర్మాంసము

అరోచకము — ఆరుచి లేక అసహ్యము

అరోగ్యోగము — గుదసానమునలోపలగాని, వెలుపలగాని, మాంసపు మొలకలు మొలిచి వేదనకలిగించురోగము (ఇదేమూలశంక)

(1) పొలములలోమనం పెంచకుండా దానంతట అదిబయలుదేరిన కిందదుంప (అడవి కంద) పుటంపెట్టి రెండుతులముల గుంజులో వకతులం పేరుకొన్న నెయ్యికలిపి ప్రాంతకాలమందు పుచ్చుకొనవలెను పెసరపప్పు, కందఇగురు, అపుపెరుగు, పెరుగుతోటకూరపధ్యము. ఈప్రకారము పద్దెనిమిదిరోజులుచేయవలయును.

(2) యింగిలీకం, అపుపొల వెన్న, మర్దించి గుడ్డకుపట్టించి అగుడ్డనుయెండించి వత్తివలెచేతి గోతిలోపెట్టవెలిగించి అగోతిపైని తిరిగిలిబల్లవేసి కూర్చుని అతిరగలి బల్లయొక్క రంధ్రముగుండా వచ్చేటాగును అసనముకు పట్టంచవలయును.

(3) ముళ్లతోటకూర సమూలము పెత్తగానూరి చిట్టాముదంతోఉడికించి ఓళ్లవలెచేసి అసనముపైని కట్టవలెను. పిలకలు ఉడి పడిపోవును.

అలజి — కంటిలో తెల్లగుడ్డనకున్న, నల్లగుడ్డనకున్న మధ్యభాగమున వ్రాక్షపండువంటి బొబ్బలేచి పోటుపుట్టి నీరు కారును.

అలస — (పాసిపోవుట) కార్మికశ్రమను చేతివేళ్లకును కలిగెడు ఒరువు.

(1) పుండుమాను మందులను వేయవలయును.

(2) నూనె మొదలయిన జిడ్డు పదార్థములను వాడువలెను.

(3) కిరసనాయిలు పోసి పసుపు అగ్గవలెను. దురదలు మానును.

అలసక — కడుపుఊబ్బరించి మలమూత్రములు వెలువడక దాహముకలిగిఉండును.

అలాసకము — అధిఃహృక చూడవలెను.

అవపాటుకము — అంగము చివరభాగమున పగులుట

(1) గుగ్గిలము, ఇంగిలీకము, నువ్వులనూని నెయ్యి, మైనము వీటినిగరిటితో మరిగించి గుడ్డకు పట్టించివేయవలెను.

(2) మృదారచిన్ని, జంగాలపచ్చ, అరిదళం (తాళకం) బేడెత్తు చొ॥ రేవలిచిన్ని పావలాయెత్తు మైనము, గుగ్గిలము రెండేసి తులములు చొ॥ చూర్ణించి నూనె మరగ బెట్టి మైనం వేసి అమయినం కరిగినతర్వాత గుగ్గిలము వగయిరాల పొడుం వేసి కలియగలిపి పాకానికెచ్చినతర్వాత దింపి జాగ్రత్తపెట్టి అపాలస్త్రీ గుడ్డకు పట్టించి వేయుచుండవలెను.

(3) రేలచక్క, ఆరువెలగ చక్క, మామిడిచక్క, శిప్పలికట్టు వీటిని చూర్ణించి చిట్టాముదంతో వ్రుడికించి గుడ్డకు పట్టించివేయుచుండవలెను.

(4) రసచిందూరిం, హరితికర్పూరం, కొబ్బరినూనె కలిపి ఆరారగా రాయుచుండవలెను. కురుపులు, పుగ్గలు, పగ్గులు, వగయిరాలన్నిటికిన్ని యీ పాలాస్త్రీ పనికివచ్చును.

అశ్మరి — మూత్రోగ్గధేదము, మూత్రము క్షియముగా వెడలుటగాని, మూత్ర శుక్రము లేక మై క్షియముగా వెడలుటగాని, మూత్రము గడ్డవలె గట్టిపడి, వెడలుకుండుటగాని, కలిగియుండును.

(1) రావిపండు, పంచదార, శీలకర, వీటిని పెత్తగా నూరి యీతవేళ్ల రసంతో యివ్వవలయును.

(2) ఉదయముననే బియ్యం కడిగి, అకడుగు, సాయంకాలమువరకు ఎండించుచు సాయంకాలము వడబోయుచు వరుసటిరోజున యీకడుగుతోనే బియ్యము కడిగి సాయంకాలమున వడకట్టచుండవలెను యీప్రకారం యరవైవక్కరోజు వరకు చేసి ఆపట్టికి మిగిలయున్నదానిలో నిమ్మకాయరసము, పుండ్లకాయరసం తగమూత్రం కలిపి నీసాలో పోసి కర్కషేసి దాచి విస్తారం కాకచేసినప్పుడు వకతులపెత్తు ఇవ్వవలెను.

(3) ఎలక, పండికొక్కు గబ్బిలము వీటిలో వీపెంటికలరయినా చనుపాలతో నూరి బొడ్డ పయిని పలు వేయవలెను. (గబ్బిలపు పెంటికలు గుఱిసాధ్యము)

(4) చోడా స్థిగ్గోవేసి, పంచదారకలిపి ఇవ్వవలెను.

- (5) ఆముదాలు ఒలిచి ఆపప్పును వెచ్చచేసి నూరి నాభిపైనగాని, పొత్తికడుపుపైన గాని వేసి కట్టవలెను దోసగింజలగంధము కూడాపనిచేయును.
- (6) నూరేకారం, రేవలిచిన్ని, పటికినీళ్ళలోకలిపి యివ్వవలెను ఇండుపకాయనీళ్ళతో అరగదీసి అగంధంలో తగుమాత్రం పటికిబెల్లం చూర్ణం కలిపి కుంకుడుగింజలగాయతు గచ్చికాయంతవరకు ఇవ్వవలెను. మాత్రం పట్టు విడిపోవును. గాని చిరకాలం యివ్వరాదు. నాభి కైత్యంచేయును.

అశీతివాతములు—

అష్టవిధమాతృకృతములు—

అష్టవిధకూలములు—

అష్టవిధోదరములు—

అస్పృగ్దరము— కుసుమరోగము

- (1) బేదానాలు, వట్టివేళ్ళు, సజ్జాగింజలు, పీటినినీళ్ళతోనూరి, కుంకుడుగింజలవలె మాత్రాలుచేసి పుచ్చుకోవలెను. ఇచ్చాపథ్యం,
- (2) తవాక్షిరి, కుంకుమపువ్వు, మిరియాలు, నాగకేసరాలు, పొర, కంగర, కడుగుతోనూరి, కుంకుడుగింజలవలె మాత్రాలుచేసి పుచ్చుకోవలెను ఇచ్చాపథ్యం.
- (3) నల్లేరునూరి, ఒకగింజతీసిన చిత్తపండుగుల్ల, పట్టనంత చింతపండు మాటుతో ఉదయం మూడుపూటలు పుచ్చుకోవలెను. చప్పిడిపథ్యం,
- (4) రేగుగింజలలోనిపప్పు, గెల్లము, నెయ్యి, పీటినిమాత్రాలుచేసి సేవించవలెను
- (5) ఉత్తరేణిఆకురసము నెత్తిమీదమర్దనా చేయవలయును.
- (6) నేటిలోలక్కనుకరించి దానిని పాలలోకలిపి తాగవలెను.

అస్థికతజ్వరము— పురాణజ్వరము, (జీర్ణించిపోయినజ్వరము)

అస్థిప్రావము— తెల్లకుసుమ.

అహిపూతనము— శిశువులకు మలమాత్రములు జరిగినకంటనే తడిగుడ్డతో తుడుచుటగాని, కడుగుటగాని, చేయనియడల కరువులు యలుదేరి ఒకదానితో ఒకటి కలుసుకొనిపోయి విస్తరించెడు స్వభావముకల కరువులు.

అంగముముణగలాగుకుపోవుట— ఏరోగమయిననుసరే శిశ్నము మొదట్లోకంటాముణగలాగుకొనిపోయినచో ఎంతతెలివిగాఉన్నాసరే ఆరోగిజీవించడని తెలియవలయును.

అంగసంధాలవాపు— కీళ్ళసంధులవాపు.

అడవికుగ కాటు— మనుషానిచోల్లమర్దనచేయవలెను. గోదెవెన్న, పెరిగము వాటినికలిపి మర్దనాచేయవలెను

అండ్రోగము— వృషణములవాపు

- (1) కొబ్బరితోరు అముదముతో వెచ్చజేసికట్టవలెను
 - (2) అల్పివేళ్ళు చితుకగొట్టి అముదముతో వెచ్చజేసి కట్టవలెను.
 - (3) మేకపెంటికలు కాల్చినబూడిద పుర సానివాము, నీళ్ళతోనూరి వెచ్చజేసి కట్టవలెను
 - (4) కందులు నీళ్ళతో మెత్తిగానూరి ఉడికించి గోరువెచ్చగా ఉండగా పూర్తిచు చున్నయెడల కంటివిడ్డల వరీబీజం మానిపోవును.
 - (5) కాకొండవేళ్ళిగాని, గచ్చచిగుళ్ళిగాని, అవునేతితో ఉడికించి కట్టవలెను.
 - (6) నల్లపండు వేడినీళ్ళతోగాని, బ్రాందీతోగాని, అరగతీసి వేయవలయును
 - (7) తాటిమొవ్వు మెత్తిగానూరి అంగుళాతో రాచుచేసి కట్టవలయును
 - (8) తడిగుడ్డ గోనీ పెట్టవలయును
 - (9) గచ్చవేళ్ళి అముదముతో వెచ్చజేసి కట్టవలెను
 - (10) తాండ్రోడికలలోనిపప్పు, నల్లపండు వేడినీళ్ళతో అరగతీసి వేయవలయును.
- (గలకసంబంధమయిన వ్యాధులకుకూడా ఇదేచికిత్స)

అండ్వృద్ధి— అండ్రోగము

అండ్వారము - వృషణములలో ఒకటిగాని, రెండుగాని వాచి పోటుకలిగి ఉండును

అంతరక్షసుమ - కంటిలోని పువ్వు

అంతర్దాహము - బాధతెలియని తాపము

అంతర్నిద్రాధి— గుల్మము కంటే పెద్దది

అంత్రాలజీ— గట్టిగాను ఉత్పేక్షగాను ఉండు కురుపులు పుట్టి, వాటి చుట్టూ అవాలునంటి కురుపులు ఒయలు దేరి స్వల్పపయిన నీమకలిగి యుండును

అగంతుకరోగము - బృహగులుట, శక్తికిమించిన పనులు చేయుట, బరువు మోయుట, కూరజంతువులతో పోరడట, మెదలయినవాటిచే జనించినది. బ్రాందీ యివ్వవలెను

అంత్రవృద్ధి— వారము పురోగించి నన్నని కేగులలో ఎక్కడో ఒక భాగమును సంకల్పించి వాటివాటి స్థానమునండి కిందకు నడలించుచేసి గజ్జల యందుచేరి నించు గంధి (శిశు) రూపకంబున వాపు

- (1) జిల్లేడాకులరంగో తీసి శొంఠిగంధం వెచ్చచేసి వేయవలయును
- (2) గంధపెరోబాను, వెచ్చచేసి గడ్డుకు పట్టించి బిళ్ళ, లేక కంఠుపైని వేయవలెను,

చాలాబాపకులు కంతులు, గడ్డలు, బిళ్ళలు మొదలయినవి దీనివలన హరించును గండభీరోజు కిరాణాకొట్టమీద దొరకును.

- (3) పిండికట్టు కట్టవలెను.
- (4) బాలింతబోలి నివృప్తపండు రంగంలో నూరివేయవలెను.
- (5) గోరింటాకు రుబ్బి కట్టవలయును
- (6) దేవాళయములో నుండు గిన్నెరువేరు పెత్తగా ఆరగి తీసి వేయవలెను
- (7) యాతమొప్పు, పంచదార పాకంవచ్చెనా నూరి బిళ్ళగాచేసి కట్టవలెను

అథానమ — గుడిగడ్డక మకలిగి నొప్పితోకూడుకొన్న కడుపుబ్బరము

అనికాయ — ముల్లు మొదలయినవి రాకి లోపలదిగడుటచే అరిపాదమున ముల్లు విరిగిన స్థలమునందు యలు దేరుగ గంధి

- (1) ఏనుగులగ్గి మద్దనచేయుచుండుటకలన హరించును
- (2) కాలిలోవిరిగినముల్లు రాకి దిగి పడిపోయినయడల అచ్చుటపైపైని పొప్పరతీసి, మైలతుత్త్రం మంచినీళ్ళలో ఆరగి తీసి, అగంధంపొప్పరతీసిన స్థలంలో పెట్టినయడల మంటమండి, పట్టుకరేసరికి అమంటకూడా పొంగును మైలతుత్త్రంగంధం ఎండినతర్వాతతడిడడు పిమ్మట రెండుమూడురోజులు పోనిచ్చి, మెంతులు నీళ్ళలో నానపెట్టి పెత్తగానూరి ఆమెంతిండి కట్టిన గో ఎత్తలోతునవిరిగినముల్లు అయినా తప్పకవచ్చును నేర్పుగా చీమ కిందవలెను అట్లవయములోనే ముల్లు పైకి వచ్చును

అమము — (అమదోషము) భుజంపాడిన పకారము సరిగాజీర్చుముగాక కడుపులో ఘనీభవించియున్నది

అమాతిపారము — దీనినేజగలువిరేచనములనియు, అమవిరేచనములనియు అందురు

అయాసము — బిగర్పు

అర్తవదోషము — (అర్తవరోగము) కుసుమ లేక సోపరోగము తెల్లకుసుమము శ్వేతప్రదర్శనమనియు యర్తకుసుమము రక్తప్రదర్శనమనియు చెప్పె గరు

అవర్తవర్ణము — సుడివంటి అకారముగల కురుపు.

అనగండనూల — అననము, గజ్జల, కంఠము, శంకలు మొదలయిన పురోశములయ నుగాని వాటిచుట్టుగాని, మలవలె నిండెనేని అప్రదేశములనుబట్టి అనన గండనూల, నంత్రణగండనూల, గలగండనూల, కక్షగండనూల, అనిచెప్పుదురు. కంతమందుజనించిన ఒంటిగ్రంధిని గళగండమందురు

అహికజ్వరము — రోజువిడిచి రోజుగాని మూడురోజు కుగాని, నాలుగు రోజులకుగాని, వచ్చుచుండుజ్వరము దీనినే పాశీజ్వరమనియు, చల్వీజ్వరమనియు చెప్పుదురు.

- (1) నిమ్మకాయ, మువ్వకాయవలె తరిగి దానిలో ఆయును క్షయినా బిళ్ళలుగాని, అయిదు పొట్లములలోపున్న క్షయినా గాని, పెట్టి చీలమన్నయిచ్చి పుటము పెట్టి సాంక్షితమున గింజలు, తొక్కలు సహితం పాకంవచ్చేలా నూరి గురి గింజలవలె మాత్రముచేసి పూట 1కి రెండుమాత్రల చొప్పున నీళ్ళతో పుచ్చు కొనవలయును ఇచ్చాపథ్యం. ఎంతబండజాతిజ్వరమయినాసరే జ్వరజాతిఅంతయు శమించును. క్షయినావల్ల సంధివించే చెముడు, తిప్ప మొదలయిన యెట్టివికారములన్ను కలుగవు. అవసరమునబట్టి మోలెదులను సవరించుకొనుచుండవలెను.

ఇగుళ్ళవాపు — (1) జామాకు కి సాయం పుక్కిటపట్ట ఉండువలెను.

- (2) శొరిపాడుం అద్దవలయును.

ఇరివేలిక — శిరస్సుపైని మిక్కిలిబి ధకలిగి గుండ్రముగా లేచెడుకురుపులు.

ఇరుకునొప్పి — (బెణుకునొప్పి)

- (1) గిలిజేరు సమూలం నూరి గాని, వేపాకు నూరిగాని అముదంతో పెచ్చుచేసి కట్ట వలయును.

- (2) అముదం రాసి తేలికగా తోసువలెను.

- (3) నొప్పిగల ఆయనమునకు సంక్షించిన చెయ్యి, లేక కలివేళ్ళ మొటికలు విరువవలెను.

- (4) నొప్పిగల ఆయనముకి దిలేట్లనుపక్కినందు కలుగాని చేయిగానిజాడించవలెను.

ఇంద్రులపై వేను కొరికుట, లేక ప్లీతల ఆదురు. గడ్డము, మీసము ఊడిపోయిన, ఇంద్రులపై, తల వెంటుక్కిలమత్త, మూడిపోయిన, భాతిత్యము, ఈ రెండుపదేశములయందు గాక శరీరమునం చెచ్చటనయినను వెంటుక్కి లూడిపోయిన రుహ్యము అని ఈప్రకారము భేదములను గుర్తించవలెను.

- (1) చేదుపొట్లకు రసము రాయుచుండవలయును.

- (2) మాడీమాడకుండా కాల్చిన ఏనుగుదంతమును గాని, ఏనుగుగోరిజను గాని మెత్తగా నూరి అచూర్ణము, హగతికర్పూము కొబ్బరినూనెలో కలిపి రాయుచుండవలెను.

- (3) గుంటగలగరాకు నిజరసం, కొబ్బరినూనె సమానంగా కలిపి రసం యిగిరిపోయేలా కాచి అనూనెను రాయుచుండవలెను.

(4) ఊడుగుగింజల తైలం రాయవలెను

(5) గుంటగలగ రాకు మద్దగానూరి అముద్దకు నాలగురెట్లు స్వరపమున్ను నూనెయు కలిపి నూనె మిగులునట్లు కచి దానిలో ఏనుగుదంతమును గాని ఏనుగుగొరిజలను గాని నూడ్చిన బూడిదనున్ను, ఉశిరకవలుపు ముడ్చిన బొగ్గునున్న కలిపి రాయుచుండిన ఊడిపోయిన వెంట్రుకలు గుబురుగా పెరుగును

(6) ఏనుగుదంతమును పులుముపెట్టి ఆచూర్ణము, రిసాంజనము, మేకజెన్న కలిపి పూయుచుండవలెను.

(7) నల్లజిడిగింజలు నూనెలో వేసి కాచి అనూనె రాయుచుండవలెను.

(8) కొర్రలను ముడ్చి అమసి నూనెలో కలిపి రాయుచుండవలెను.

ఇంద్రవిద్ధు— మధ్యభాగమంగు తామరపువ్వు బొడ్డువంటి ఆకారముగల కురుపున్న దానిమట్టూ చిన్నచిన్న కురుపులను ఉండును

ఉదరరోగము— శరీరముక్కింపుట, తెల్లపారుట, భుజములు, తుంట్లు యెండిపోవుట, కడుపులోబల్లగాని నీరుగాని, బిళ్ళిగాని బయలుదేరుట, ఇట్టి చిహ్నములు కలిగియుండును.

ఉదరము— దద్దులు (1) చింతిపండు రిగిపల్లెలో నానపెట్టి పనికి ఆ పులుసు ఒళ్ళంతా పట్టించవలెను

(2) జీలకర్ర వేయించి మెత్తి గా చూర్ణించి అవునెలిలో కలిపి రాయవలయును.

(3) పుల్లమజ్జిగలో గంగరాచిచక్క గంధం తీసి రాయవలెను

(4) పెద్దబచ్చలాకు మెత్తి గా నూరి రాయవలెను

(5) గంగరాచిచక్క చూర్ణం యిరవై నాలుగు తులములు, ఎరంగిచక్క చూర్ణం పన్నెండు తులములు, లవంగాలు, యాలకులు, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, కరకాయ, తాడికాయ, పుళిరికాయ అనుపత్రిక, నీమగూడి పువ్వులు, దినుసు వక్కంటికి తులంచొప్పన చూర్ణించి ఆచూర్ణమునకు రెట్టింపుపటికెల్లంపాకం పట్టి అందులో అవునెయ్యి లేనే అరసోలడుచొప్పన పోసిపైచూర్ణములను కలియగలిపి పూట $1\frac{1}{4}$ తులంచొప్పన, పుచ్చుకొనిన సమస్త విధపైత్యములు శమించును

ఉదావర్తము— మూత్రపురీషములు అతికఠినముగావెడలుటగాని, నోటి ద్వారా వెడలుటగాని, కలిగియుండునది.

ఉన్మంథకము— కుట్టనచెవిని లాత్రురముగా పెంచుటచే జనించినవాపు, ఇదిసొప్పిలేకవాపు కలిగియుండును

(1) నువ్వులనూనె వెచ్చపెట్టి దానిలోగుడ్డముక్కముంచి శమనగా కొంతకాలం

పాపము కాదు మండవలయును ఉష్ణరాయి, మిరియంగిలజ, వుంచినీళ్ళతో ఆరగదీసి అగంధం వేయు మండవలెను కుట్టుతో బహుళదేరిన సురుగుడు కాయలవంటి కురు పుల, కంకులు, తగ్గిపోవును

ఉష్ణాదము - (పిచ్చి) అపస్మారము

ఉపద్యోక - (అధిజిహ్వకి)

ఉపదంశము - మరొకవయవమందు నియులదేరిన కొంకువ్యాధి (సవాయి)

(1) రసకర్పూరము, నుదారునిన్ని, అమగిశిలగంధకిము, కవిరి, శెన్నతోనూరి పట్టెం మచుండవలెను

(2) నీమనేపాళించెట్లు మొదట (స్తంభమునకు) కత్తి నాటుపెట్టినయడల వచ్చినపాలతో రసకర్పూరం కుండపెంకుమీద ఆరగతీసి అగంధంరాశినయడల బాధశెంటనే శాంతించును

ఉబ్బసము - ఊర్ధ్వకాస (1) తెల్లవాకుడు కాయలోని గింజలుతీసివేసి ఆ గుల్లనిగాఢ స్పృశ్యనూరిపెట్టి పుటమువేళి సాతబెల్లంతో కుంకుడుగింజలువలె మాత్రలకట్టి నముకు ఒక్కొక్కటిచొప్పున చెప్పరించుచుండవలెను

ఉరిత్తుతము - రొమ్మపగులకొట్టినట్లు గాని, శీల, నొటనట్లుగాని యుండును దగ్గినప్పుడు నల్లగాగాని. పచ్చగాగానియుండు చిక్కనికఘము రక్తిమతోకలసి జెలువడుచుండును

ఉచిరపొట - (1) శొంఠి, ఓయ్యము మత్తిగానూరి నీళ్ళతో ఉడకపెట్టి ఉడుకుచుండిగా పటికిరెల్లం, వెయ్యతిగుమ త్రంగవేళి కలియలిస చల్లారివత్సర్వాత జాగ్రతపరచి ఉదయం పరగడుపున కుంకుడు కాయంత చొప్పున తినిపించవలెను

(2) వాము యిక్కెతులములు గోరగావేయించి మెత్తగానూరి వస్త్రపూలితముచేసి దానిలో వస్త్రపూలితముచేసిన కిరీటాసము సుమపులుసుచొప్పున వేసి ముప్పది తులములతాటరెల్లం గోటిలోవేళి సయి గుండపోసి పాకిమువచ్చేలాగున తొక్కవలయును తొక్కుచుండగాగాని తర్వాతగాని దిగుదాయినూని లేహ్యపాకమునకు సరిపోవులాగునపోసి, పత్తిరోశానా ఉదయానే పరగడుపున గచ్చకాయంత తినిపించుచుండవలయును

ఉర్ధ్వజతురోగము - మూపునగులుకు పైభాగమగుండెడు, ముక్కు, కన్ను, చెవి ముఖము, మొదలయినవాటికి సంబంధించిన రోగము

ఉపిరిగొట్టినొప్పి - హిద్దు, ఉపిరిపీల్చినప్పుడు శెన్నతోగాని, హృదయమునగాని, పక్కలయందుగాని ఉపిరి అందకుండా కలుగు అనిర్వచ్యమయిననొప్పి.

- (1) రాయవలె గట్టగానున్న బెల్లంమక్క బగ్గను పెట్టుకొని ఊటమింగుచుండవలెను.
 (2) ఉప్పు కాపడం పెట్టవలెను (3) సోడాపుచ్చుకోవలెను. (4) పుచ్చుకోగలిగినంత వేడిగానున్న మంచినీళ్లు గాని. కాఫీగాని, టీగాని, పాలనుగాని, పుచ్చుకోవలెను

ఊరుస్తంభము - తొడలుకదలింపవీలలేక బరువుకలిగిమిక్కిలిబాధగాఉండును.

బుతుకూల— ముట్టుతోకలిగిగెడు కడుపునొప్పి

- (1) శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, పైంధవలవణి, ఇంగువ, జెల్లల్లి, ఇవి మెత్తగానూరి కుంకుడుగింజలవలె మాత్రులుచేసి బహిష్కృతయినదిల గాయతు పూటకు ఒకటిగాని, రెండుగాని మాత్రులనువేడి నీళ్ళతోపుచ్చుకోవలయును (ఇందులోశొంతమంది గచ్చుపప్పును స్వల్పముగావేసి మాత్రులకట్టు ఆచారముకలదు). ఈలావకపర్యాయమునకు తగ్గనియడల బహిష్కృతయినప్పుడల్లా రెండుమాడు పర్యాయములు వాడవలెను చప్పడిసభ్యము

- (2) నల్లఉప్పివేళ్ళు, పొత్తబెల్లం సోపానపుచొప్పున కలియనూరి కుంకుడుగింజలవలె మాత్రులుచేసి బహిష్కృతయినములలో ఉదయాన్నే ఒకటిగాని, రెండుగాని, మాత్రులువేడినీళ్ళతో వేసుకోవలెను చప్పడిసభ్యం

- (3) తంగెడుపువ్వుల రెండుతులములు, తామరపువ్వులోనికేసరములు ఆరతులంనూరి వున్నపండ్లవలె మాత్రులకట్టి పక్కిరోజానా ఉదయము సాయంకాలము ఒకటిగాని, రెండుగాని, మాత్రులను పగచిదాగతో పుచ్చుకోవలయును మాత్రకావడమునకు అవసరమయితే ఆవుపాలు ఉపయోగపరచవలెను. బుతుకూలమునందుండు బాధ, మంట, కూల చాలాకాలమువరకు బాధించు బుతుసాగ్రము తగ్గును.

- (4) శొంఠి, వాము, గగగసాలు, కవిరి, పోకచక్క, సోపు, వీటినివేయించి పొడుం కొట్టి వస్త్రఘాలితంచేసి బెల్లంతో కుంకుడుగింజలవలె మాత్రులుచేసి కాపుపల్ల కుండావున్న మామిడిచెక్కరసంతో పుచ్చుకోవలెను. కాపుపల్లనిమామిడినే కన్నెమామిడి అనిచెప్పుచుండురు

బుతుసాగ్రము— అర్ధదోషము. బహిష్కృతలోగాని స్నానమయినతర్వాత గాని యోనిద్వారమునుండి స్రవించుమైల.

- (1) నల్లటినున్న పుకుండలో నల్లగాతేరినతేట ఉదయంబక అర ఔస్సుచొప్పున యిచ్చుచుండవలెను.

ఎండబెట్టు— వడగొట్టుట, తిరవాణిగాని, మజ్జిగగాని, గంజగానిపట్టించవలెను.

ఎక్కిళ్ళు— హిక్క, (1) పెద్దళ్ళపైనుండు పొట్టునుగీసి కాగితంలోవేసి చుట్టవలెచుట్టి కల్పవలయును.

(2) తామరగింజలచూర్ణమును నీళ్లతో నేవించవలెను.

(3) అల్లంముక్కను ఉప్పున నీ పండునిప్పువైనికాల్చి అముక్కనుబుగ్గనుంచుకొని నమలుచు ఊటమింగుచుండవలెను

ఎలకకాటు— (1) గోగునులక తాడుకాల్చి ఎలకకరిచి స్థలమందు ఆ పొగపట్టించుచుండవలెను

(2) పులిసినకడుగు, లేతపత్తెఆకురసం, కలిపి గని వెంపలిగంలో పటిగిపెల్లం కలిపి గాని ఇవ్వవలెను ఇచ్చాపథ్యం

(3) నూర్శీదయంకాకుండా రోజూక కొద్దిబొండ్లలోని నీరు తాగిమండ వలెను ముక్కతినరాదు ఇచ్చాపథ్యం

(4) దినిసెనగింజలు, వేపాకు, గచ్చపప్పు, అవుపంచితంతోనూరి కరిచినస్థలమందు రాయుచుండవలయును

(5) విషద్రవ్యమును ఒక్కొక్కఎలక ఒంటిమీదపడినను వాకినను, దానిస్వర్గతగిలి నంతమాత్రముననే శరీరమున గ్రంథులు 2యలదేరి అపాయనీతిసంధించును. గ్రంథులనుండిరక్తము వచ్చునట్లగీసి వాటికయిని గాడిదవలమును లేపనము చేయుచుండవలెను

ఏటికిపాములు— ఇవి కడుపులోపెరిగి నలకపుల్లలు, గంటములవలె ఆకృతి కలిగి ఆసనమునుండి గాని నోటినుండిగాని పడును

(1) ములగింజలు, వెంగల్వకోళ్ళు మెత్తిగ నూరి లేనెతోనాకించవలయును

(2) తురకవేపచక్క కషాయం కలిపిలం వాయువిడంగాలచూర్ణం అజాయెత్తు కలిపి ఉదయాన్నే తాగవలెను

(3) విషముష్టిగింజలచూర్ణం ఆడిగెత్తు (రెండుగరిజలెత్తు) వేడినీళ్ళలోకలిపి ఉదయాన్నే తాగవలెను

(4) గొలగువేళ్ళ చితుకగూట్ల లేనెతో వుస్తిక యంతమత, వేసి ఉదయాన్నే వేడి నీళ్లతో వేసుకోవలెను.

(5) పాము లోకమిరియాలు కషాయం తీసి తాగవలెను.

బెరువు - ఆ. నల

కీడ్లపిడుగు - పెదవులు పగులుట (1) పెద్ద మొదలగున బిడ్డపదార్థముల ను రాయవలెను

కక్షము — (కక్షపిటకము) భుజములు, చంకలు, పార్శ్వములు, వీటియందు బాధతో కూడి నల్లగాగాని, వివిధవర్ణములు కలిగిగానిజనించు కురుపులు —

కచ్చుకము — తాళేటిబొరుసువలె మధ్యభాగమునందున్నతమై దానియందు పొక్కులు కలిగి చూచుటకుభయము కలిగించుకురుపు.

కంటిలోనలక (1) కంటిపైభాగమందున్నయెడల అడుగురెప్పయొక్క వెండు కలను అడుగుభాగమందున్నయెడల పైరెప్పయొక్క వెండు కలను కంటిలోనికి పోనిచ్చి నేర్పుగా తుడవలెను ఇట్లు చేయుటవలన నలక బహునూన్ము ముగావచ్చును

(2) కంటిలో వెన్నులూస పెట్టవలెను

(3) గుడ్డ ఉండగా చుట్టి నోటిలో ఊది అగుడ్డ తెవిరి పట్టవలెను.

కంఠకాలాకము — కేగుపండు పరిమాణము కలిగి కంఠములో బయలుదేరిన గ్రంధి (శస్త్రసాధ్యము)

కందిగ కాటు — తీగిదొండెలకు పసరుతీసి రాయవలెను.

కడుపుబ్బరము — (1) ఉప్పు, వామకలిపి, దానినినమలి వేడినీళ్ళతోగ్రవలెను.

(2) బ్రాందీ ఉపయోగించవలెను

(3) సోడా త్రాగవలెను

(4) వేడి కాపడములను కాచవలయును

కడుపుశగపోవుట — మూత్రము నెడలక ఎప్పటికిప్పుడే మూత్రముగునని అనుమానము కలిగి కూర్చున్నచోటనుండి లేచుటకు ఇష్టముండక ఒక్కొక్క బొట్టు చొప్పున మూత్రము ఆగును

(1) వెలిమిడి మజ్జిగలోకలిపి, పొత్తికడుపు మీదను, బొడ్డమీదను పట్టువేయవలెను.

(2) లేతకొబ్బరికాయలోని నీరు త్రాగవలెను

(3) వేడికాఫీ, లేక టీ త్రాగవలెను

(4) డేగిసాలో గోరువెచ్చని నీళ్ళపోసి దానిలో బొడ్డుములిగేటట్లు కూశ్చవలెను మూత్రం కాగానే లేచిరావలెను. ఆశ్మరి చికిత్సలకూడా ఉపకరించును

కణ్ఠపోటు — (1) హరితకర్పూరం, పుడీనాపువ్వు అరచేతిలోవేసి నలిపి ననోనీరగును అదిరాయవలెను

(2) పైనను, హరితకర్పూరము ఇత్తడిగరిటిలో వేసి, కరిగిపై కరిగి మంట వచ్చును అగును మందు దానిని, నీళ్ళపోసిన బూర్లీముకుట్లో గాని, పళ్ళెంలో గాని చటాలున దిమ్మరించినచో నీటిపై కాగితమువలె ఆగును. దానిని నొప్పికల సృజే శమనవేసి స్వయిని పచ్చిలకు చేర్చి కట్టు కట్టవలెను.

కణుపుచెప్ప — వేలికణుపునం దయ్యెడు కురుపు

- (1) సున్నం, పసుపు కలిపి (పారాయణ) కట్టవలెను.
- (2) వేలికి సరిపడేలాగున నిమ్మకాయకు తొలవేలి తగిలించవలెను.
- (3) పిండికట్టు కట్టి చితికేలా చేయవలెను.
- (4) సున్నం, ఆముదం కలిపి వేయవలెను.

కఠరోగము — క్లేష్మప్రధానపయన వ్యాధి.

కరపాణికురుపులు — కాళ్ళమీదను, చేతులమీదనుపనిపిల్లలకువేసెడికురుపులు.

కర్ణరోగము — (1) దేవదారుచక్క-కు గాని, మారేడువేరుకు గాని గుడ్డ చుట్టపెట్టి నూనెలో తడిపి వెలిగించిన దానినుండి తైలము స్పృశించును. అతైలమును బాగ్రతపరచి చెలవులో వేళినయడల పోటు తగ్గును.

(2) వెల్లులిరేకలకు జిల్లేడు అకుమ్మి నిప్పుమీద బాగుగావెచ్చచేసి దానిని అరిచేతుల మధ్యనుంచి నలిపిపిండిన రగము స్పృశించును అరిగమును వేయవలెను.

(3) చెముడు కాడ వెచ్చవేసి అరసం పిండవలయును.

(4) మేకపంచితంలో నైంధలవణంకలిపి పోయవలెను.

(5) పండిరంబిపోయినజిల్లేడాకులకు, నెయ్యిగాని, తేనెగాని, రాసి వెచ్చపెట్టి దాని రసం పిండవలయును.

కర్ణనాదము — చెవిహోరు, నల్లరిమియాలమ్మము చెవిలోవేసి వెచ్చచేసిన మంచినూనె వేళిన హోరుతగ్గును.

కర్ణకుల — (1) తేనె వేళినరశి కారుట తగ్గును. (2) మేకపాలు, లేక చను పాలుపోయవలెను. (3) బాగ్రందీపోయవలయును. (4) ఆముదంలో వెల్లులిరేకలు వేళి బాగాకాచి గోరువెచ్చగానున్న పుడు పోయవలెను.

కర్ణక — సన్ని పాళరోగమున చెవులవెనకగాని, క్రిందగాని జనించువావు.

(1) కురుపులకు చేయు చికిత్సలను చేయవలయును.

(2) యితమెప్పుడు, పంచదారనూరి కట్టవలయును.

కలరా — విషూచి, దీనినేమరిడిజాడ్యమని చెప్పుదురు.

(1) కలరాఅని అనమానం తోచగానే 2 కిలొన్న సున్నముపైని తేనెనల్లనితేట యిచ్చి పిమ్మట చికిత్సలు చేయవలెను.

ఇట్లుచేసినయడల సామాన్యముగా ప్రమాదము తట్కొనడదు. విరేచనంకక్షేమం ము. వాడవలయును.

కీలకావు - కొంపలేక పడియోడును అప్రయోగంయనగను.

కంఠశుండి — తాళపుల మొదటవాచి కంఠబిలము నడ్డగించువాపు

(1) శొంఠిగంధం ఉడికించి కంఠముపైని వేయవలెను

(2) శొంఠికొమ్ములో శగుమాత్రిము ఉన్నప్పుడు గుప్పించవలెను.

కంఠులు — అంతెవ్వర్ని చిక్కించేయవలెన

కదరము లేక కందరము — అనికాయ

కంపవాతము — ఎగురువాతము, కాళ్ళుగాని, చేతులుగాని, పీటిలోఒక్కటిగాని లేక శరీరమంతయుగాని, ఎగిరెడు ఒకవిధమయిన వాతరోగము.

కముకు చెబ్బలు (1)కలకలంబ జెచ్చుచేసి దానిపైని పసుపుచల్ల కట్టవలెను

(2) బ్రాంధిమర్దనాచేయవలెను బ్రాంధిలోనికిచ్చుచుండవలయును.

కాకవంధ్య — ఒకసంతానముకలిగినప్పటికి తిరిగిసంతానముకలుగకుండుట.

కామిల — పాండురోగభేదము. దీనియందు పులమూత్రములు పచ్చడిడి, కన్నులు పచ్చబడును

కార్య్యరోగము — ఎండుతెగులు

కాలుపు — (1)జనపగింజమెత్తగా నూరి పెన్నలోకిలిపి రాయవలెను

(2) కొబ్బరినూనె, మంచినీళ్లకలిపి నూరినచో పెన్నవలె అగును దీనినే నననీతనందురు. దీనిని రాయుచుండవలెను

(3) అనపాకుపనరు రాయుచుండవలెను

కాన — దగ్గు

కిక్కసరోగము — గర్భిణీస్త్రీకి ఏడవమాసమున గర్భమునందు తీట పూసి ఆచ్చటి చర్మము పగులును

కిలానము — బొల్లి, (1)పెపార తీసిన చింతగింజలు భావంచాలు కిలినోమెత్తగా నూరి రాయుచుండవలెను.

(2) పసుపు, కస్తూరిపసుపు, ఉసిరికపప్పు, లక్క, అమరశిలగంధకము, తంబెపగింజలు, మజ్జితోనూరి రాయుచుండవలెను.

(3) కేగురుంఱి, నువ్వులనూనె, మంజిరి, చిత్రీమూలము, కల్లులో నూరి రాయుచుండవలయును

(4) తెల్లదిగ్గినవేరు చిన్నీళ్లలో నూరి నెలదినములు రాయవలెను రోగము పాత రిలికరో అధిక కాలము రాయవలెను

(5) ఏనుగుపర్మము పెద్దపులిచర్మము ఎక్కి బొల్లిగా మాడ్చి, దానిని పెత్తగా నూరి నువ్వులనూనెలో కలిపి రాయుచుండవలెను

(6) గురిగింజలు చిత్రమూలముగాని, మణిసిల ఉత్తరేణిభస్మముగాని నీళ్ళలో నూరి రాయుచుండవలెను

కిమిరోగము — నునిపురుగులు, లేక ఏటికిపాములు

కీళ్ళవాపు (1) సీమనేపాళ్ళ పాకులకు అముదంరాసి వెచ్చ చేసి కట్టవలెను

(2) అముద పాకులు వెచ్చ చేసి కట్టవలయును (3) బా బ్జిసిఅకులను అముదంరాసి వెచ్చచేసి కట్టన మేహవాపు తగ్గును

కుక్క కాటు — కుక్క కరిచినవాడు నీళ్ళుచూచి భయపడినయడల బ్రతుకుట దుర్లభము దీనినే జలతాగ్రసమందురు

(1) కుక్క కరిచినచోట చెప్పవో స్పృశించి, పిమ్మట కాక రాకు పసరులో డబ్బు ముంచి కట్టవలెను పుండుమానేహకు ప్రతిరోజునా పాత్రస్నాయంకాలముల యందు కట్టువిప్ప డబ్బుపై కాక రాకు పసరుపోసి కట్టుచుండవలెను. పప్పు, దుంప, నూనెపోపు పనికిరాదు

(2) వావిలాకు గాయముపైని కట్టుచుండవలెను

(3) కోడిమలమును గాని, లేక నువ్వులనూని, జల్లేడుపాలు, బెల్లము వీటి నేక ముచేసి గాని గాయముపైని లేపనముచేయుచుండవలెను

(4) ఉత్తరేణివేరు చూర్ణమును తేనెతో యివ్వవలయును. ఇచ్చాపథ్యం

(5) నెయ్యి, కలబందరసము వీటి నేకముగా వెచ్చచేసి గోరువెచ్చగా నుండు వప్పుడు, తగుమాత్రము నైంధవలవణమును కలిపి రెండుపూటలా నేవింపవలెను. ఇచ్చాపథ్యం.

(6) మంచినూనె, నువ్వులచూర్ణము, బెల్లము, జల్లేడుపాలు వీటిని కుంకుడుగింజల వలె మాత్రాలుచేసి. రెండుపూటలా నేవింపవలెను ఇచ్చాపథ్యం

కునఖము — ఎవగోర్కు

కుగువులు — మంచిగంధము, వెన్న కలిపి వేసిన, నలుపు, మంట తిగి చల్లగా ఉండును వెల్లల్లిపాయను మెత్తిగానూరి అమెత్తినిముద్ద కురుపుచివర ముక్కుపై పట్టించి జాగ్రత్తగా ఆరనివ్వవలెను. స్వల్పకాలంలో కురుపు చితుగుట గాని, అణి పోవుటగాని జరుగును పట్టు ఆరేసరికి సలపరం తిగిపోవును

కుకూణకము — పాలదోషముచే పనికిడ్డలకు కన్నులు దురద, నీళ్ళుకారుట, తల, కంటిరెప్పలు, ముక్కు వీటిని గోకుకొనుట, ఎండచూడలేక కన్నులు మూసుకొనియుండుట ఇట్టి లక్షణములు కలిగి యుండును.

(1) కరకతాడివృశికిలు, లొద్దుగ వేరు, గలిజేరువేరు, ఆల్లం, ములగ వేరు, వాకుడు

వేరు, వీటిని మంచినీళ్ళతో నూరి పెచ్చపెట్టి లేపనము చేయవలెను. లేక కంటి చుట్టూ పట్టువేయవలెను.

కుంభకామిల — కోస్తము నాశ్రయించి యుండు కామిల.

కుసుమ — ఆస్పదరము

కృత్రిమవిషము — (పెట్టమందు) (గరవిషము, దూషీవిషము, యీరెండును, కృత్రిమవిషములే) (1) పృతిరోజునా ఉదయం కాకముందే అరబౌస్సు ఆవు పంచి తము మూడు లేక అయిదుపూట లివ్వవలెను.

(2) యర్రొడుగుచక్కరసం అరబౌస్సు, నల్లమేకపాలు అరబౌస్సు యీరెండు కలిపి ఉదయాన్నే యిచ్చుచుండవలయును

(3) దిరిశనపుల్లతో దంతధావనము చేయుచుండవలెను.

(4) మంగ కాయ చూమ్మను తరవాణితో గాని, కడుగుతో గాని త్రాగించిన వాంతి యగును.

(5) నల్లొడుగుపండును నేతితో భక్షించవలెను. విరేచనము లగును.

(6) చందనము, చంగల్వకోష్ఠ, వట్టివేళ్ళు, సోమలత, తిప్పటిగె, తెల్లవస, తామర పువ్వు, ఆగరు, మనిషిసుపుజెరడు వీటిని చూర్ణించి వెలగకాయ రసముతో గాని, గోమూత్రముతో గాని త్రాగించవలెను

కేశశాతము — వెంట్రొకలు రాలిపోవుట

కొరియా — కొంకరలుపోవు వ్యాధి.

కొంకిపురుగు — ఈరోగి జలోదరలక్షణములుకలిగి యుండును.

కొండనాలకవాపు — శొంఠిపాడుంతో గాని, నారదబ్బికాయ ఊరగాయ తోగాని రోజు 1క రెండుమూడు సార్లు అద్దవలెను.

కోశము — యర్రొకుష్ఠ.

కోరింతదగ్గు — ఇది మకూచికం వంటి అంటువ్యాధి పదిహేనుసంవత్సరములలోపు వయస్సుగలవారికి సామాన్యముగా వారివారి జీవితములో ఒకసారిమాత్రమే సంభవించును పెద్దవారికి సంభవించుట అరుదు యీదగ్గు తెరలు తెరలుగా వచ్చును ఊషిరిపీచ్చుటలో కంగారును, ఉక్కిరిబిక్కిరియు కలుగుటయే గాక వాంతియు, కన్నులలోని దిక్తనాళములలోనికి రక్తమధికముగా స్రవించి కన్నులయందు చూచుచుటకు ముక్కిలిభయంకరమైన యెరుపును కలుగును ఒక్కొక్కప్పుడు నోటినుండి గాని, ముక్కునుండి గాని రక్తము పడవచ్చును మూర్ఛ కూడ కలుగవచ్చును. విరోచనములు కూడా ఉండును. సామాన్యముగా రెండుమాసములు దాటినగాని యధాస్థితి యేర్పడదు. మొత్తముమీదవ్యాధి ఎంతఅపాయనీతిగా శను

పించినను నూటికి తొంభై యెనమందుగురికి సాక్షిభయమురాదు. బ్రాంధి తప్ప యేమందు దిచ్చినను అంతిగా ఉపయోగమున్నట్లు కనుపించదు తక్కువమోతాదులలో రోజు 1కి రెండుమాడు లేక నాలుగుసాగు వరకు యివ్వవచ్చును బొత్తిగా చిన్న పిల్లలకు బ్రాంధీలో గుడ్డముంచి గుండెలు, పీపు, పక్కలు వీటిపై రాయుచుండ వలెను దగ్గు మళ్ళుమొగము పట్టినతర్వాత సాంబాణిపువ్వు రోజు 1కి రెండు మాడు సాగు లేనెతో యివ్వవలెను పప్పు, దుంప శ్లేష్మవృద్ధికర, యిన పదార్థములు తినరాదు పిల్లలు పాలు త్రాగువారైనచో తల్లులు పథ్యము చేయుటయేగాక వారి వారి తత్త్వములను పట్టి పయిని వివరించిన మందులను కూడా సేవింపనగును.

కోశ్రోగము — మలస్థానము నాశ్రయించి యుండురోగము.

ఖాలిత్వము — మందారపూవులను నూనెలోమరిగించి రాయవలెను.

గర్దభికము — గుండ్రముగాను, యర్చగాను యుండెడు, పిటకలతో వ్యాపమై మండలములు కలిగియుండును.

గర్భపాతము - కడుపు పోవుట.

గర్భరక్షణము — పద్మమునునూరి పాకముపట్టిన బెల్లంలొకలిపి తినుచుండ వలెను ఊహను బట్టి మోతాదుయేర్పాటు చేయవలెను.

గర్భస్రావము — ఆరుమ నములు దాటకుండ సావరూపమున పోవునది.

గర్భవిషము — దుష్కర్మముల వివిధాంగజన్యవిషము, శ్రీరజస్సును పదార్థములలో కలిపి స్వాధీనముకొనికు పెట్టబడునది.

గళగ్రహము - (గళరోగము) స్వరముహీనమై అహారమును దిగనివ్వక యుండు శ్లేష్మ ప్రధానమైన వ్యాధి.

గండమాల — మిరియమంత మొదలుకొని రేగుపండు పరిమాణము వరకు మెడ, పెడతలనరములు, కొంకులు వీటి యందు బయలుదేరి చీము కాగుచుండునవి ఇవియేసలమందు బయలుదేరిన అస్థలమును ఒట్టి పేరుపెట్టుదురు అసనగండమాల, గళగండమాల మొదలయినవి.

గాలిబిళ్లలు — చెవులకింద జనించి వాపుపోటుగల గ్రంథులు.

గుదపాకము — చుట్టిబిడ్డలకు కలిగెడు అసనము ఒరుపు (అనాస)

గుదభ్రంశము - పీసర (అసనము వెలుపలకు జారివచ్చుట)

(1) పాతతోలు మాడ్చి అబూడిదను చల్లుచుండవలెను.

(2) మొమ్మయిని (గోమూత) శిలాజితు) కొబ్బరినూనెలోకలిపి రాయుచుండవలెను

(3) వేడినీళ్లలో కూర్చుండవలెను

గోరుచుట్టు — ములగజగురు పట్టంచవలెను

గోళ్ళుగూడుపోయుట — ఓర్పుకోగలిగినంతి వేడిగానుండు చమురులో
గోళ్ళను ముంచుచుండవలెను

గండనామ్మి — చర్మముపైన మశూచికి పు పొక్కులవలె లేచెడు కురుపులు

గంగబెరులు — మశూచికమునందు కలిగిన సంధిగుణము

గంధి — కంటి లేక గడ్డ.

గంధ్యచ్చదము — పార్లగడ్డ (1) పామిగడగాని పెరుగుమిగడగాని
వేయుచుండవలెను, మంచిగంధగ వేయవలెను

చర్మవ్యాధులు — తామర, శోభి, మొదలయినవి

చర్మకీలము — తెలుపు, నలుపు కలిసినరంగు కలిగి మినపగింజవలె నుండు
గంధి లేక మచ్చ

(1) మోడుగుమాడలు తులం, తెల్లకివిరి తులం, పైలుతులం రుండుచిన్నాలు, నిమ్మ
పగడురసంలో నూరిపట్టించవలెను

చనుకుదురు — పాలునిలవయుండి గడ్డికట్ట వాచి కుసువురలె అగును.

(1) కలబందకుమ్మలో ఉడికించి కట్టవలయును

(2) ఉప్పవేరు ఆవువెన్నలో అరగతీసి అగంధం వేయవలయును

(3) పిండికట్టు కట్టవలెను చితకనిచ్చో మరల మరల బాధించుచుండును గాన కుగు
పుగా బయలుదేరినప్పుడు చితకే సాధనముచేయుటవలెనది

చప్పి — (1) తెల్లవుకీ అకు మిరియాలు నూరి పట్టించుచుండవలెను.

(2) మిరియాలు గాని, జీలకర్రగాని, ఈరెండు గాని, నూరి వస్త్రసూలితంచేసి మంచి
నూనెలోగాని ఆవువేటిలోగాని కలిపి ఆరారగా రాయుచుండవలెను

చిట్టపిరంగి — నల్లటిచుట్టులు గలిగిన సవాయి, సఫహంసమునపుట్టును

చిడుము — నేపాళపుపాలు గాని వీటి బురగ గాని పట్టిచుచుండవలెను.

చివ్యము — గోరుచుట్టు

చుండు — తలమీద లేచెడునూగు.

(1) పారుజాతపుగింజలు నీళ్లలోనూరి రాయుచుండవలెను

(2) కొబ్బరినూనె, నిమ్మ కాయరసం కలిపి, రాయుచుండవలెను,

(3) తరచుగా ఊరము చేయించుకొనుచుండవలెను

చెముడు — (1) ఒంటెమాత్రం పోయుచుండవలెను

(2) భమిడిపత్తి ఆకురసంలో ఉప్పుకలిపి పోయుచుండవలెను —

చర్చిలోగము — వాంతులు, లేక డోకు న బోవునట్లుండుట, లేక అన్న పానాదుల
యందు ద్వేషము కలిగియుండుట

(1) తెల్లజీలకర్ర, దానినిచక్క, ఏలకుగింజలు, వరిపేలాలు వీటిని మెత్తగా నూరి
తేనెతో నాకించవలెను వాంతులు కలుగును.

(2) పూర్ణచంద్రోదయం ఇయ్యవలెను.

ఛాయాలోగము — తలవెంట్రుకలు యర్పిడుట.

జరరలోగము — ఉదరలోగము.

జతుమణి — లక్ష్మి.

జలత్రాసము — కుక్కకరిచినవానికి నీళ్లు కనబడుటచే కలిగెడుభయము

జలొదరము — కడుపులో నీరు పెరిగెడు వ్యాధి.

జ్వరము — (1) తాళకం, వణిశిల, పాలతుత్తం, నాభి సమభాగములు.
ఇంగిలీకం రెండుబాగాములు వీటిని మలగచక్క రసంతోనున్న, చిత్రమూలం
రసంతోనున్న మర్దించి మినపగింజలవలె మాత్రం కట్టి, మిరియాల రసంతో
వేయవలెను. వీటిని పచ్చిమ త్రాని అందుగు

(2) ఇంగిలీకం, నాభి, వెలిగారం, మిరియాలు నిమ్మపండ్లరసంతో నాలుగుబాములు
మర్దించి మినపగింజలవలె మాత్రం కట్టి నీళ్ళతో గాని, మిరియాల కషాయంతో
గాని ఇవ్వవలెను.

(3) శుద్ధిచేసిన ఖడ్గలోహం, పాదరసం, గంధకం, నాభి, రసకర్పూరం, ఇంగిలీకం,
తాళకం, మసిబొగ్గు, వీటిని, చిత్రమూలం, తులసి, గుంటగలగర, వావిలి రసము
లతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకం ఒక్కొక్కరోజు మర్దించి కుప్పెలు కట్టబోయే
మందు తగుమాత్రం వేపచిగురు వేసి నూరి కట్టవలెను. దీనిని లఘువాతరాక్షస
మని చెప్పుదురు. రసకర్పూరశుద్ధి ఎట్లనగా, వకతులంరసకర్పూరమును, వకశేరు
దంపుడుబియ్యంలో పెట్టి ఆల్తినరు పెట్టవలెను. వార్చకూడిదు. దానిని ఉపయో
గించవలెను (దీనినినే భాండకర్పూర మందురు)

(4) గుంటగన్నాకు రసంతో మిరియాలు నూరి మాత్రాలు కట్టి, వేయవలెను

(5) వకతులం సవీరపాపాణము, చూడుతులముల మిరియాలు, వీటిని కొబ్బరికాయ
నీళ్ళతో కుండయందలి జాము పెట్టినగుపడునుకు వచ్చేలా ఉడకపెట్టి, నిమ్మ
నీళ్ళ రసంతో గాని, పుల్లదానిపళ్ళ రసంతోగాని నూరి పెనలవలె మాత్రాలు
కట్టి ఇవ్వవలెను కిరీ పద్మం వేయవలెను పందు మానివేసితర్వాత కూడా
చాలా కాలం కలెవ నూని, అవ, గుమ్మడి, ఇచ్చెల, పులుసు, కూడు.

జాలగర్దభము — విసర్పి వలెనే, శరీరమంతటను, వ్యాపించి గాని, కొంత భాగముగాని, ఒయలు చేరును. కొంతపించికి కేవలము వాపుమాత్రమే జనించును.

జిగటవిలేనములు — అమవిలేచనములు

జిహ్వాదోషము — నాలుక ద్రవహీనమై ముండ్లవలె కరుకుగలిగి ఏవస్తువుయు కూడ రుచింపకుండును.

(1) రుద్రాక్షును గాని, మంచివగడమును గాని కాకిదొండకాయ గిజరు, లేక, కాకి దొండాకు రసంతో ఆరగతీసి అగంధమును నాలుకపైని వేలితో రాసి, ఒంగార మతో నాలుకను గీయవలెను.

శ్చెరికాటు — (1) కుంకుడుకాయ నీళ్ళతో ఆరగతీసి వేయవలెను.

(2) గుమ్మడిబొడ్డు ఆరగతీసి వేయవలెను.

జలుబు —

ఉగ్గుత్తిక — గడ్గదస్వరము.

తలతీట — మట్టిమూకుడునందు వేయించిన చెంగల్యకోష్ఠ చూర్ణమును నూనెలోకలిపి రాయుచుండిన తలతీట కన్నులమంట, పునీసెత్తిమీద కురుపులు మొదలయినవి మానును.

తలనొప్పి — (1) గుంటగలగరాకు రసంతో ఆవునెయ్యి కలిపి మర్దనా చేయవలెను (2) హారతికర్పూరం పుడీనాపువ్వు పీటిని చేతితో నలిపిన నీరగును. ఆ నీటిని శిరస్సునకు మర్దనాచేయవలెను.

తృష్ణారోగము — (దాహారోగము) మాటిమాటికి దాహపేక్ష, లేక, దాహము పుచ్చుకొన్నప్పుడ పరిమితముగా పుచ్చుకొనుట.

తాపము — వేదన

తావర — (చర్మవ్యాధి) (1) వెల్లుల్లిపాయరసం, ఇంగువ, జల్లేడుపువ్వులు, తాటిబెల్లం పీటిని నూరి అరారగారాయుచుండవలెను (ఉల్లిలేకలను ఊకతోకూడా నఃగకొట్టి గుడ్డలోపెట్టి పిండినయడల రసమువచ్చును.)

(2) కళిందగింజలనుగాని, కళిందవేళ్లనుగాని నిమ్మకాయరసంలో నూరిరాయుచుండవలెను అంతరతామరాకు మసినీ నీళ్ళలోకలిపి అరారగా రాయవలెను.

తారుణ్యపీటకలు — (మధిమాషిక) మెటిమలు లేక పోత్రపుపొక్కులు

(1) పురుగుడాకరసం రాయవలెను

తాలారోగము — చలిమిలవ్యాధి

తాలపుగ్గుటము — చలిమిలసంధులయందు పెనరగింజలవలెగాని కందిగింజలవలెగాని అంతకంటె పెద్దవిగాగాని నొప్పి లేక జనించెడు గ్రంథులు

తాలపాకము — చలిమిలవధ్య ఒయలుదేస వుండు.

తిమిరము — (అంధత్వము) కనఁపించకపోవుట.

తిమ్మిరి — మేహతత్త్వముగలవారు గి రె) యితితఁతొన, వాతతత్త్వము కలవారు మేకపంచితఁతొను ఉప్పివేగు అంధం తీసి వాయుచుండువలెను

తిలకాలకము — నువ్వుగింజపరిమాణముగల నల్లటి మచ్చలు.

సుండికేసరి — తాలవులు ఎక్కినవాచి పోటకలిగి యుండును.

తేలుకాటు — (1) ఎడమపక్క కుడితే కుడిచెవిలోను, కుడిపక్క కుడితే ఎడమచెవిలోను, గాడిదిగఱి పురుసం రెండు చుక్కలుపిండి, కుట్టినదగ్గరకూడా కొంచెం రసం మగ్గనాచేసి, అప్పి నోటిలో నుంచుకొని చప్పరించవలెను

(2) కోడిరెట్టు తమలపాగునకు సున్నంతలె రాసి నమలవలయును

(3) ఇంగురు జల్లేడుపాలతో ఆరగతీసి అగంధం కుట్టిననలమందు వేసి, గుడ్డపొగ వేస్తూ మంచినుంచి మలగార రాసి ఎక్కినదగ్గరనుంచి కిందకు దిగతోమవలెను.

(4) ఈశ్వరవేరు గాని, వేపవేరు గాని, జల్లేడువేరు గాని పళ్ళవోలగాలే చేచ్చు లాగున కోసి వుంచుకుని, అ)హణం పట్టనప్పుడు దినమొలతో వెళ్ళి, అవేరును పంటితో ఊడతీసి జాగ్రత్తపెట్ట నీటితో ఆరగతీసి అగంధం తేలుకుట్టిననలంలో వేసి గుడ్డపొగ వేయవలయును

(5) తేలునుచుంపి, ఉమ్మెత్తి కాయలో పెట్టి, పుటంపెట్టి కణికలు చేసి, జాగ్రత్త పెట్టి, నీటితో ఆరగతీసి, అగంధం తేలుకుట్టిననలంలో వేసి గుడ్డపొగ వేయవలెను.

(6) పారాయణవేసిన కొంతమందికి బాధ తగ్గును.

(7) నల్లమందు నిమ్మ కాయనరంతో రంగరించి పట్టు వేయవలెను

(8) నాగముసిణివేరు గాని, గింజ గాని నీటితో ఆరగతీసి వేయవలెను.

(9) శుద్ధిచేయని నాభిని ఆరగతీసి వేసి, గుడ్డపొగ వేయవలెను

(10) నవాసాగరము, సున్నమరింగరించిన నీరగున దానిని కాటుపయినిరుద్దవలెను

(11) కుట్టినతేలు సామాన్యముగా దొరకను దానిని చుంపి, అకొండెమును నీటితో ఆరగతీసి వేయవలెను

(12) నాలుగు లేక అయిదు డౌల్సుల సిప్పరీటును మూలి కెడల్సుల నీసాలాపోసి, రోజు 1 కి ఒకటి లేక 2 తేళ్ళు నొప్పున తెచ్చి అసిప్పరీటులో వేయుచుండవలయును వేసిన కొంతసేపటికి విషమంతయు సిప్పరీటులో విదజిమ్మి అతేలుచచ్చును. చచ్చినతేలును అమరు చటిరోజున తీసిపారవేసి, మరలమరల కొత్త తేళ్ళను వేయుచుండవలెను ఈవిధముగా 25 తేళ్ళనైనా వేసినయడల అసిప్పరీటు అద్భుత

మయిన పనిచేయును. తేలు కుట్టినవెంటనే యీ స్పిరిటు మర్దనాచేసి గుడ్డపొగ వేయవలెను.

దగ్గ— (1) సాంత్రాణిపువ్వు తేనెతో యిచ్చుచుండవలెను,

(2) తులసి ఆకు రసంలో తేనె కలిపి ఇచ్చుచుండవలెను.

(3) ములగ వేళ్ళ రసంలో అవసరమయితే, వెల్లర్లరసం, తేనె కలిపి యిస్తే చాలా బాపతుల దగ్గులు తగ్గును. ములగరసం అదనంగా యిచ్చినయడలగాని, ఎక్కువ సార్లు యిచ్చియడల గాని నోరు గాబు చేయును గాన కనిపెట్టి చిన్నచిన్న మోతాదులతో అవసరమయినన్ని సార్లు వాడవలయును ఉల్లిపాయరసం వీయు విధానం తామరవద్ద వ్రాయబడినది

(4) మేక పాలు పరమాన్నము తినవలెను

(5) వాకుడుగింజలు, దుంపరాష్ట్రం, ఆక్కలకర్క, పిప్పళ్ళు, మోడి, వీటిని తేనెతో మాత్రలుచేసి నేవించవలెను.

(6) వాకుడు కాయలు, అడ్డసరపుయినెలు, గుంటగలగ రాకు, జిల్లేడుపువ్వులు, వీటి కషాయంలో తేనె కలిపి నేవించవలెను.

(7) వావిలి, గుంటగలగర, ఉప్పి, తులసి, వీటి చిగుళ్ళు, చిత్రములం, మిరియాలు, బటాణీగింజలవలె మాత్రలు చేసి, అనుపానవిశేషముతో వాడవలయును.

(8) చింతబెరళ్ళుమండిగలలో కీలమన్ను యిచ్చి పుటంపెట్టి ఆధస్త్రమనుపానవిశేషములతో వాడవలెను.

దద్దురు — ఉదర్దము చూచవలెను.

దండకాలసకము— కలరాలో వాతాదులు ప్రకోపించి, సోతస్సుల నడ్డి గించి, దేహమును ధవస్సువలె వంచివేయును.

దంతకుశి— దంతమునూమూలుగా నేయుండి అపారమైన బాధకలిగియుండుట.

ద్వంద్వరోగము— జంటవ్యాధి.

దారుణకము— జంటుకలు గల ప్రదేశమున దురదలుగల సన్నని కురుపులు లేకపగుళ్ళు.

దాహరోగము— తృష్ణారోగము చూడవలెను.

నివాంధము— పగటిభాగమున కనపించకుండుట (జలుతురుచూడలేకుండుట)

దురదలు— ఆవ్రంపచితంలో గాని, పుల్లమజ్జిగలో గాని జెలిబూడిది కలిపి రాయవలెను.

దుర్బోధనిద్ర— మరణనూచకమయిన మగత.

దూషీవిషము - ఆపథ్యాదులచే (మిథ్యాహారవిహారాదులచే) జనించిన దోషము
దోషజ్వరము - ఆపథ్యభోజనము, స్త్రీసంగమము, పగటినిద్ర). మొదలగు
వాటిచే జనించిన జ్వరము.

దొంగ నొప్పులు - ప్రసవవేదనను గుర్తెరుంగని తొలచూలు స్త్రీలకు తటస్థ
మగునవి.

ధాతునష్టము - శుక్లనష్టము

నక్షాంధము - రేచీకటి

నకులాంధ్యము - పగటిభాగమున వస్తువులు వివిధములయిన రంగురంగులుగ
కనుపించుట, యీవ్యాధి యందు రాత్రి దృష్టికనుపించదు.

నడినొప్పి - (1) నిష్క్రమము, రెండు ముక్కులుగా, కోసి, గుడ్డలోపెట్టి, వేడి
గానున్న, ఆవుపేతిలోమించి శమునగా కాచవలెను

(2) నల్లమందు కొబ్బరినూనె రంగరించి పట్టువేయవలెను

(3) చిక్కగాపిసికిన చింతపండుగుంజా నొప్పిగలచోట పట్టించి దానిపయిని కలుపు
పెట్టుకుండా వున్నముగ్గు ఆర్ద్రవలయును.

(4) మెత్తటినున్నంరాశి దానిపయిని మెత్తటి బెల్లం రాయవలెను.

(5) ఉడకపెట్టిన శొంఠిగంధంరాశి దానిపయిని గంగరావి ఆకులు వేళి కట్ట
వలయును.

(6) బ్రాంఢీ మర్దనాచేయవలయును.

(7) యూకలిపటన్ ఆయలు ర్దనాచేయవలయును.

(8) పచ్చగన్నేరుపాలు పొడిచి పసుపు గాని ఆగన్నేరుచెట్టు మొదలగునందు మట్టి
నిగాని అద్దవలెను

నరుకు - (1) రెల్లుకాడరసం పోసినచో రక్తప్రవాహం కట్టుటయేగాక
గాయ కూడా తొందరగా మానిపోవును.

(2) చేతితో నొక్కి పట్టి తడిగుడ్డ చుట్టవలెను.

నల్లమందు ఆలవాటు - పాలకొడిశవేరు ఒక చిన్నం తాంబూలంలా
వేసుకొను చున్నయడల నల్లమందు మానివేళిన బాధయేమియు కనుపించదు.

నల్లులు - లెల్లకిరసనాలు నల్లులందుప్రదేశమున పోసినచో చాలాకాలమువర
కు నల్లిపుచ్చదు. చంపకుండా కిరసనాలపోయవలెను కిరసనాలవాసన అరోజు
మట్టుకేకాని మరుచటిరోజు నుంచి ఉండుదు

నవవిధమూర్త్యాశ్మరులు -

స్వచ్ఛము — శరీరమందు. నొప్పి లేవి, నల్లటి, లేక, యర్చి, మచ్చలు.

(1) దేవదారుదాగ్రదకం రాయుచుండవలెను.

(2) తేనెరాయుచుండవలెను.

నాడీవృణము — నారికురుపు, లేక నారకురుపు, దీనినుంచి నారవచ్చుచుండును. నార తెగిపోకుండా పుల్లకుచుట్టి చాలాజాగ్రత్తగా వుండవలెను. నార తెగిపోయినచో కురుపుమరల బాధించును. నారపూర్తిగా బయటకువచ్చేపరకు పుల్లకు చుట్టుచు ఆపుల్ల పరున్న పూడును నిద్రపట్ట ఒళ్ళుచెలియనిస్థితిలోను కలిపోకుండా కురు పక్కకుచేర్చి కట్టుచుండవలెను.

(1) వంకాయ వుడికించి ఆగుంజు కట్టుచుండవలెను.

నాలుక పూత — (1) మేకపాలు పుక్కిట పట్టవలయును.

(2) మేకపాలపరమాన్నం తినవలెను.

(3) వేడిఅన్నంమీద నూనెవేసి ఆఅన్నంతో నాలుకపయిని శమనగా అద్దుచుండవలెను.

నాడికారక్తం — ముక్కునుండి రక్తముస్రవించుట.

(1) చల్లనినీటిని ముక్కులోపోయవలెను.

నిస్త్రాణ — నీరసము —

నిర్బద్ధప్రక సనము — అంగముచివరవాచి మాత్రమునడ్డగించును.

నీరుచవ్వలు — పసిపిల్లలకు శరీరమువాచి చర్మము పొట్టువలె ఊడుచు పులి పరి నీరు కారుచు శరీరమునందుండు వెండుకలు యర్చగాచుండును.

నీలిక — నల్లటిమండలములు దేహమునందు గాని ముఖమునందు గాని లేచుట.

(చీకటికమ్మిన విధమున ఏమియు కనుంచనందున కళ్ళు కనుపించనివ్యాధిని కూడా నీలికయని చెప్పి ఆచారముకలదు)

నెరుపు — శంఖభస్మము, సీసభస్మము వీటిని నీటిలోనూరి రాసిన నల్లబడును.

నొప్పలు అగిపోవుట — (1) కస్తూరితములపాకులో పెట్టి నమలించవలెను.

(2) ఆవునేతిలో గుడ్డముంచి కడుపుపయిని శమనగా కాచి ఆగుడ్డ కడుపుపయిని పరచవలయును. ఇట్లు దభౌదభౌలు చేయవలయును.

నోటిపూత — నాలుక పూత చూడవలెను.

పక్షవాతము శరీరమునందొక పార్శ్వము పడిపోయినరొగము.

యావ్యాధి అంకురించగానే పుచ్చుకోగలిగినంత పట్టు తేనెపుచ్చుకోవలెను మొదటి పర్యాయం ఇట్లుచేసి తర్వాత ప్రతిరోజునా వుదయంపూట రెండుతులములు తేనె పుచ్చుకొనుచుండవలెను.

పక్ష్యశాతము — కనురెప్పలపై నున్న వెంట్రుకలు ఊడిపోవుట

మనుబొం, దుంపరాన్న (రాన్న) శొంఠి యష్టిమధుకము అముదపువేళ్ళు గ్రంథితగరము తగరము సదాప స్తైంధవలవణం వాయువిడంగాలు గుంటగలర సమూలము శిలాజిత్తు మేక పోలు నల్లనువ్వులనూనె నూనెకు నాలుగురెల్లు గుంటగలగరాకు రసము వీటిని తైల పాకముగా కాచి, రాయుటవలన శిరోరోగములు, వెంట్రుకలు రాలిపోవుట, నెరయుట దంతములయందుండు దుర్గంధము సమస్త నేత్రవ్యాధులు హరించును శిరోవ్యాధులయందు ఆయిదు లేక ఆరుచుక్కలు ముక్కులలో వేసి కొనిన అద్భుతమైన పనిచేయును

పచ్చశక — (1) ఒక ఔన్ను ఒహ్మదండివేళ్ళ రసంలో రెండుచిన్నముల మిరియములపాడుం కలిపి ఉదయం మాడు లేక అయిదుపూటలు పుచ్చుకొన వలెను చప్పిడి పథ్యం. అనగా ఉప్పు పులుసు పనికిరాదు.

(2) అరిటిదుంప రసం ఒక ఔన్ను, మిరియముల పాడుం రెండు చిన్నాలు, రసచిం దూరం చిన్నం కలిపి ఉదయం అయిదుపూటలు పుచ్చుకోవలెను. ఇచ్చాపథ్యం.

(3) శిలాజిత్తు, శృంగభస్మ, వంగభస్మ, పచ్చకిర్రూరం, కుంకుమపువ్వు, చలవమిరి యాలు, దాసినచక్క, భమిడిపత్తి ఆకురసంతో మర్దించి కుంకుడు గింజలవలె మాత్రలు చేసి రెండుపూటలా వేసుకొనవలెను యిచ్చాపథ్యం.

(4) తిప్పసత్తు, పంచదార, రసచిందూరం, కుంకుడుగింజలవలె మాత్రలు కట్టి ప్రాత స్నాయం కాలములయందు సేవింపవలెను. యిచ్చాపథ్యం.

(5) పత్తిఆకురసం, నేలతాడిగొల్లల రసం, పంచదార వీటిని కలిపి పూట 15 ఒక ఔన్ను చొప్పున రెండుపూటలా పుచ్చుకొన్నయడల కొద్దిరోజులలోనే క్షీర్ణించి పోయిన ప్రమేహములు, శగలు, నిర్మూల మగును చప్పిడి పథ్యం చేయవలెను.

పటలం కంటిపార (1) ఇండుపుగింజలు, శంఖము, శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, పంచదార, సముద్రపునుగుగు, రసాంజనము, వాయువిడంగాలు, మణిశిల, కోడిగుడ్డు పెంకులు, వీటిని చనుపాలతో మర్దించి కణికలు చేసి, కండ్లలో పెట్టుచుండవలెను. పొరలు, పువ్వులు, నీరుకారుట, దురద, పుసులు కట్టుట, మొదలయిన నేత్రవ్యాధులన్నియు కుదురును సామాన్యముగా కంటిలో పెత్తెమందులన్నియు చనుపాలతో గాని, నీటితోగాని ఆరగవీసి పెట్టవలెను. మంటకు అగగలిగినయడల నిమ్మ కాయరసంతో కూడా పెట్టవచ్చును. కంటిలో కాటుక పెట్టుచున్న కాలంలో చింతపండుపులుసు, నూని, ఆవ, గుమ్మడి, బచ్చల తినినయడల ఆనలు వ్యాధి కుదరకపోవుటయే గాక మిక్కిలి ప్రమాద

స్థితి తప్పక సంభవించును గాన నేత్రవ్యాధుఁడయి పథ్యమే ప్రధాన మని యెరుంగవలెను

- (2) మైలుతుత్తం, సైంధవలవణం, పాలతుత్తం, రసాంజనం, సముద్రపునురుగు, జెలిగారం, మిరియాలు, రాగిపల్లెలలో వేసి, నిమ్మపళ్ళరసంతో రాగిపాత్ర చేతనే మూడురోజులు విడవకుండా మర్చించి కణికలుచేసి యెండబెట్టివాడవలెను.
- (3) కఘరి, మైలుతుత్తం, రసాంజనం, సముద్రపునురుగు, శంఖం, మణిశిల, తెల్ల గలిజేరువేరు, కరక, తాడి, వ్రశిరికలు, వీటిని నిమ్మపండ్లరసంతో ఖల్వమందు మర్చించి కణికలు చేయవలెను.
- (4) మిరియాలు రెండుపాళ్ళు, కఘరి నాలుగుపాళ్ళు, నువ్వుపువ్వులు యెనిమిది పాళ్ళు, నిమ్మపండ్లరసంతో ఒకరోజు ఖల్వమందు మర్చించి కణికలు చేయవలెను.
- (5) మిరియాలు వకభాగం, వ్రశిరికవరుగు రెండుభాగములు, గానుగుగింజలు మూడు భాగములు, వీటిని గుంటగలగరాకు రసంతో ఖల్వమందు మూడురోజులు విడవ కుండా మర్చించి కణికలుచేయవలెను.
- (6) సముద్రపునురుగు, ఇనుపరాపొడి, మనుష్యకపాలము, కోడిగుడ్డపెంకులు, మణి శిల, వీటిని జీలకర్రకపాయంతో ఖల్వమందు, మూడురోజులు విడువకుండా మర్చించి కణికలు చేయవలెను
- (7) పసుపు, వేపచిగుళ్ళు, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు తాడికాయలోని పలుకులు, గానుగ గింజలు. శంఖము, వస, నాభి, మణిశిల, వీటిని ఖల్వమందు, మేకపంచితముతో మూడురోజులు విడువకుండా మర్చించి కణికలు చేయవలెను
- (8) రసాంజనము, కంటిలో పెట్టుచున్నయడల అనేకవిధములయిన నేత్రవ్యాధులు తగ్గిపోవును,
- (9) శంఖం నాలుగుపాళ్ళు, మణిశిల రెండుపాళ్ళు, మిరియాలు వక పాలు, సైంధవ లవణం అరపాలు. వీటిని ఖల్వమందు మేకపాలతో మూడుదినములు విడవ కుండా మర్చించి, కణికలుచేసి పెరుగుమీద లేచిన లేటతో అరగతీసి పెట్టవలెను.
- (10) ఉశిరిక వరుగు కరక్కాయపెచ్చులు, తాడికాయపెచ్చులు, నిమ్మపండ్లరసంతో ఖల్వమందు ఒకరోజు మర్చించి కణికలు చేయవలయును.

పడిశము — రొంప

పద్మినీకంటకము — తామరపువ్వుయందుండు కింజల్కములవలె గాని, తామరకాడమీద నుండు ముండ్లవలె గాని ఉండి, తెల్లటి రంగుగలిగి, దురదతో కూడుకున్న మండలములు.

పనసకము — చెవిలోపల, కరినమయినఁజిటక జనించి, పోటుక లిగియందును.

పరివర్తికము — అంగమునకు చివరభాగమున అనగా పోకదగ్గర బయలుదేరిన గ)ంధి, లేక కురుపు.

పరిణామకూల — భుజింపఁడిన ఆహారము ఆరుగుదలకు వచ్చెడు సమయమున పుట్టెడు కూల. (అజీర్ణహారోషధములను వాడవలెను)

పలలమేహము — మూత్రముజెంట, హంసముకలిగిన నీటివలె, లేక, మాంసమువలె పడెడు రోగము.

పరిలేహి — చెవియందు ఆవాలబంటి సన్ననిపొక్కులులేచి, చెవితమ్మియందు వ్యాపించి చెవిని తినెడు వ్యాధి.

పలితము — నెరుపు.

పల్లకుకురుపు — పండ్లకుచేరిగాని, పండ్లువధ్యగాని, పండ్లపార్శ్వపండుడు ఇగుళ్ళయందు గాని, జనించు కురుపు.

పరిష్కాయ — ప్రతివస్తువును పచ్చగాకనుండుచును.

ప్రదరము — సోమరోగము.

ప్రమేహఁజిటక — రాచరణము.

ప్రమేహము — సెగరోగము, లేక, మూత్రము బొట్లు బొట్లుగాపడెడు సెగరోగము వంటి రోగము

ప్రదాహిక — కోష్ఠమందు, వాతముచే, అడ్డప పడిన, మలము, క్లేష్మసంయుతమై, మిక్కిలి ముక్కినయడల, కొద్దిగాగాని, అధికముగాగాని అసనమునుండి వెడలును.

ప్రసవించుట — నొప్పులు అగిపోవుట చూడవలెను

ప్రసూతిరోగము — బాలింతఁబ్బు.

పాదదాలి — అరికాలు మొద్దుపారి పగిలి నొప్పికలిగియందును

పాముకాటు — ఉత్తరేణిఅకు, తెలకఁడిఅకు, యీరెండింటిని సమానంగా నలిపి అపసరు అరతులం మింగించి రెండుకమ్మలలోను. రెండుచుక్కలు, పిడిచి కరిచినస్థలమందు అపసరు మర్దనాచేయవలెను. స్పృహవుంటే అపిప్పిలుగ్గను చప్పలించవలెను తక్షకుడుకరచినాతప్పక తీవించును. పురుగుచొంగకును. 2 క్లం తావిడిపోయి వికృత కారముగల పాడ జాతి సంబధమనుకున్న మండలంరోజులు పాటు యీప్రకారంశ్చిపసరు ఉదయాన్నే పుచ్చుకుంటూ యీపసరు ఒంటికికూడా మర్దన చేయవలెను. నూనె, ఉలవలు మొదలయిన పప్పు జాతులు తినరాదు. పాము

కరిచినవానికి దీపం కనపడనివ్వరాదు, పాము కరిచిన అనుమానం వుంటే మిరియపు గింజ గాని, మిరప కాయగింజ గాని నమలించవలెను. పాముకరిచినవానికి ఇది కారముగా నుండక తీపికలిగి యుండును పైఓషధులు రెండింటిని ప్రతిగ్రహస్తులు ఎప్పుడుపడితే అప్పుడు అందుబాటులో నుండేలాగున వీనూతి దగ్గరనో పెంచుకొనుచుండుట మంచిది మిక్కిలి ముఖ్యములయిన ఓషధులకదాఅని వీటిని దొంకలవలె పెంచకూడదు.

పార్శ్వపునాపి— శిరస్సుయందొక భాగమున బయలుదేరు నాపి.

- (1) అగలేని బాధగల పార్శ్వపునాపిలయందు పోలుగలచోట మాలకుండాకు కట్టవలెను, దద్దరెక్కినయడచి చింతిపండు చిక్కగా నీటిలో పిసిగి అగుంజు దద్దరు పయిని పూయవలెను
- (2) అక్కలకర్ర గంధంతీసి పట్టువేయవలెను
- (3) అమదపాకులు వెచ్చచేసి కట్టవలెను

పార్శ్వశూల— ఒంటికణత నాపి, లేక పోటు.

పారిగర్భికరోగము — తల్లి గర్భవంతురాలయి యుండగా ఆపాలు త్రాగిన యడపిల్లలకు, దగ్గు, మందాగ్ని, వాంతి, కునికిపాట్లు, చిక్కుట, అరుచి, భ్రమ, శోష్ణవృద్ధి (క్షాంతిపాట్లు) కలిగి యుండును

పాలజ్వరము - చన్నులయందు పాలు నిలువయుండుటచే ఆపాలు గడ్డకట్టి బయలుదేరును

పాండురోగము - నేహమునంగున్న రక్తము క్షీణించుటవలన చర్మము తెల్లపారి, ముఖము, కంటిరేపులు, పాదములు, గుహ్యస్థలము, వీటియందు వాపు కలిగి యుండును.

పాలజ్వరము — రోజువిడిచి రోజు గాని, 2, లేక 3 రోజులకు గాని, వచ్చెడు జ్వరము.

పిచ్చి— (అపస్మారము ఉన్మాదము)

పిటకామేహము— శరీరమున లేచెడు కంతులు.

పిత్తరోగము— పైత్యరోగము.

పిక్విగోశ్య— కునఖము.

పిప్పిపళ్ళు— లోపలపురుగు లుండుటచే నలుపుచు పండ్లకురంగు యేర్పడి, పుచ్చిన పండ్లు.

- (1) మలగంక, ముద్దహారతిక్రూరం, నూరి దూదిలోపెట్టి పిప్పిపంటిపయిని పెట్టి నొక్కిపెట్టవలయును.

(2) అక్కలకర్రి పాడుంపంటిలో పెట్టవలయును.

పిల్లలమలబద్ధం— ముసాంబరం వేడినీళ్ళతోనూరి బొడ్డుమీదగాని, పొత్తికడుపుమీదగాని పట్టువేసి దానిపైని తమలపాకులద్రవలెను.

పిశాచజ్వరము— పసుపు సున్నంవేళి కలిపిన యర్చనను, వసిబొగ్గులు మిరపకాయలువేసిన వేడినీళ్ళు, కొజ్జరకాయ పెంకులోపెట్టిననూని దీపము వీటినన్నింటిని ఒక బుట్టలో పెట్టి దిగతుడిచి ఇంకొక రిద్దరిని సవాయంగా తీసుకొని జని సంచారం చేయని మారుమూల పుంతలలో యీదిగతుడుపును విడిచిపెట్టి అచ్చటి నుంచి వెనుకకులేగి చూడకుండా యింటికి తిరిగివచ్చి కాళ్ళుచేతులు కడుగుకొని శరీరమంతటను విభూతిని పూసుకొని, ఓర, శ ధ, అను నామములతో ఈశ్వరుని ధ్యానించవలెను.

యీశ్వరతో 108 శ్రావ్యములు విభూతిని ఆభివంత్రించి, చంటిపిల్లలకు పెట్టినయడల పోరుపెట్టటం, పలవరించటం, నిద్రలో ఉలికిపడుట, మొదలయిన బాధలుండవు మనస్సుకు భయము తోచినప్పుడు గాని, స్మృతానాదలయందు ఒంటరిగా త్రోవ నడువవలసినప్పుడు గాని, జనములేని యింటియందు ఒంటరిగా ఉండవలసినప్పుడు గాని, యీనామములను స్మరించుచున్నయడల పిశాచబాధ కలుగదు యెంతమాత్రము సందేహములేదు. నిశ్చయము.

పీనస— దుగ్గింధయుక్తమయిన చీము, రక్తము, ముక్కువెంట వెడలెడు రొంపవంటి రోగము

పీచర— శుద్ధభృంశము

పీహరోగము— బల్ల

పుట్టవ్రణము— చాలా కాలమువరకుమానక నెలలువేయుచుండు మొండికురుపు.

(1) గోరింటచక్క. లేక, రావిచక్క కషాయంతో కనుగుచుండిన చీము పట్టక త్వరలో మానిపోవును.

పునఃప్రకోపజ్వరము— తిరుగపెట్టిన జ్వరము

పురాణజ్వరము— అస్థిగతజ్వరము.

పురిమాద— శిరస్సుయందు అల్లికలుగా బయలుదేరిన దట్టమయినకురుపులు

(1) చిట్టతాండేలు బొరుసును పుటం పెట్టి, మెత్తగా నూరి, ఆముదం, వెన్న, కొబ్బరినూనె, నువ్వులనూనె మొదలయినవాటిలో కలిపి రాయుచుండవలెను (చిట్టతాండేలు బొరుసు ఎరకలవాళ్ళవద్ద దొరకును)

పులిపిగ్గ— పచ్చనిరంగు గలిగి గట్టిగా నుండు కురుగుడుకాయలు.

- (1) జీడిమీపిడి గింజలు చమురు రాయవలెను
- (2) గుర్రపుతోక పెంటుకతో పుత్తిరోజునా బిగించుచుండవలెను.
- (3) మంచినునె, బెల్లం అరిచేతిలో సాకంచచ్చేలా రంగరించి రాయుచుండవలెను
- (4) చాకలిహోదాలో సున్నం గాని, నూరే కారం సున్నంగాని, కలిపి ఎంతమేర తినివేయవలయునో అంతమేర తాటిఆకునకు బరిచ్చేసి, బొరిచ్చేసిన అతాటి ఆకు సురుగుడుకాయ, లేక, కంటిమీద పెట్టి దానిపయిని సురుగుడుకాయకు గాని, కంటికి గాని పట్టిండిచినయడల అప్పటికప్పుడు తినివేయును. ఎక్కడికి తినివేయవలయునో అక్కడికి తినివేసినతర్వాత తక్షణం తుడిచివేసి వెన్న గాని, నెయ్యిగాని, రాయవలెను. యీపనిని మిక్కిలి నేర్పుతో చేయవలెను
- (5) చాకలిచాడు, తరవాణిలో అన్నం పెత్తగా పిసిగి కడితే పుండుపడును మండదు ఇది మడమశూలకు మంచిది

పెట్టుమందు— కృత్రిమవిషము.

పేలు — పాదరసమును తమలపాకురసముతో నూరి వస్త్రముపైన పట్టించి, అవస్త్రమును తలపెంటుకలకు వాసినవలె కట్టిన పేలు వచ్చి, అగుడ్డ నంటుకొనును.

పంపర— పుప్పివేరు, శొంఠికోమ్ము పుప్పిఆకు పసరుతో అరగతీసి పుడక పెట్టకుండా అగంధం రోజు 1కి నాలుగైదుసార్లు వేయుచుండవలెను.

పిరంగిరోగము— సవాయి సంబంధమైన రోగము.

బట్టరల— ఇంద్రలుప్త.

బల్ల— గుల్మము.

బహుమూత్రము— అనేకసార్లు మూత్రము విడచుట, లేక, మూత్రము ఎక్కువ పరిమాణముగా విడచుట లేక. మూత్రము బరువుగానుండుట.

బాలపాపచిన్నె. . (చంటిబిడ్డగుణం) పన్నెండు సంవత్సరముల లోపు వయస్సుగల పిల్లలకు సంభవించు మూర్ఛగుణముగల క్లేష్మనాతవ్యాధి.

- (1) యీవ్యాధికి పెంటనే కర్పూరం వేయవలెను.
- (2) కస్తూరి వేయవలెను.
- (3) క్లేష్మనాతహరమైన యేమం దిచ్చినను ములగచక్క, పెల్లుల్లిరసం లేనె అను పానంతో యివ్వవలెను.

బాలింతరోగము— ప్రసూతిరోగము.

బృహత్— చాడుకపదము బుడ్డ.

బొల్లి — కిలాసము.

బోద స్థిపదము

ధిగందరము — వృషణములకున్న, వలద్వారము (అననము) నకున్న మధ్య భాగమందు బయలుదేరి చీముకరుచుండు కురుపు

ధ్రుమ — కుమ్మరసానమీద కూర్చున్నట్లు ఒళ్ళు తిరగెడు రోగము. లేక, శరీరము చక్కారముగా తరుగుట, గూలుట మొదలయినవి.

మక్క-ల్లరోగము - గర్భిణీతో వున్నప్పుడు గాని, ప్రసవానంతరము గాని జనించిన కూల

మడమకూల — (1) కొల్చిన యిటుకపయిని పచ్చిజిల్లేడాకులా పరిచి శమనగా నుండేట్లు మడవతో తొక్కిపట్టవలెను.

(2) చాకలిచెడు, తిరివాణిలో అన్నము మెత్తిగా కిసి కట్టవలెను.

మదరోగము — మడించినవానివలె మత్తుగానుండు వ్యాధి

మదాత్మయము — మద్యపానముచే జనించిన వ్యాధి.

మరిడిజాడ్యము — కలరా

మలబద్ధము - విరేచనము కాకుండుట, లేక, విరేచనము స్వల్పముగానగుట.

(1) చెముడుపాలలో తెలకపండి కలిపి శనగగింజంత మార్త్రచేసి, వేడినీళ్ళతో వేసుకోవలెను

(2) వామగాని, మిరియాలుగాని, లవంగాలుగాని, చెముడుపాలతో అయిదురోజులు భావనచేసి వేడినీళ్ళతో ఎన్నిమిరియాలు, లేక, ఎన్నిలవంగాలు వేసుకుంటే అన్ని విరేచనము లగును.

(3) తెల్లతెగడ చూళ్ళం, పంచదార చిన్నలగాయితు దేహతత్త్వమునుబట్టి వేడి నీళ్ళతో వేసుకోవలెను ఆరోజుకు చారుకన్నం తినవలెను

(4) గులాబి మొగ్గలు, వాయువిషం గాలు, కరకతాడిపుకరికలు, రేలచక్క, సైంధవ లవణం. కటకరోహిణి, వీటని చూర్ణించి తేనెతో మార్త్రంకట్టి వాడవలెను. రేలచక్క దొరకనియడల సునాముభీతికువేయవలెను సుఖంగా విరేచనమగును.

(7) గంటిభారంగికి పాయం త్రాగకలయును ఒక బొప్పి త్రిఫలక పాయంలో కొడిక గింజలచూర్ణం, లవంగాలచూర్ణం, పట్టిచూర్ణం, ప్రత్యేకం ప్రత్యేకం పొడుం పట్టంత నొప్పన కలిపి తెల్లవారుజామున త్రాగవలెను సులవుగా 2 లేక, 3 విరోచనము లగును.

(8) బియ్యం తీసివేసిన వామపొట్ట చేదుపుచ్చకాయలసంతో భావన చేసి తేనెతో

పెద్దలు చిన్న మెత్తు, పిల్లలు వడ్లగింజెత్తు పుచ్చుకోవలెను

- (9) కుంకడు కాయ నీళ్ళతో ఆరగితేసి ఆగంధం బొడ్డుమీద పట్టువేసి అసనములో నీకి శనగగింజంత పోయేటట్టుగా సాధనం చేయవలెను.
- (10) ఖర్జూరపుపండులోని గింజ తీసివేసి ఆ కాలీలో శుద్ధిచేసిన నేపాళాలు రెండు గాని, మూడు గాని పెట్టి దారముతో కట్టి గరిటిలో లేనివేసి, దానిలో యీ ఖర్జూరపుపండును బాగాఉడకపెట్టి, మాత్ర)లుచేసి ప్రతిరోజునా ఉదయం ఒక్కొక్క మాత్ర) నొప్పన వాడుచుండవలెను
- (11) జార్జీలక్కవలె యర)గానున్న రేలజిగురు కందిగింజంత వేసుకొని నీళ్ళు త్రా)గవలయును.

మషకము — నల్ల గా మినపగింజవలెనుండు బొబ్బ, లేక, కంటి. లేక, మచ్చ.

మసకలు — కన్నులకు బట్టతెర అడ్డమున్న ట్టుండును.

మహోదరము — అసాధ్యమయిన ఉదరరోగము.

మధుమేహము — మాత్ర)ము తీపెక్కి చిక్కనై లేనవలె నుండును. యీ మాత్ర)మును నిలువచేసినను, మాత్ర)మువిడిచిన ప్ర)దేశమునను చీమలు పట్టును.

మనూరిక — మకూచికము (త్రట్టమ్మ)

- (1) మకూచికం వచ్చినవెంటనే ఆరికాలిలో కోరింటాకు నూరినముద్ద పెట్టినయడల కన్నులలో పొక్కులు పోవును.
- (2) ఆరికాళ్ళలోను, ఆరిచేతులలోను అవునెయ్యి మర్దనచేసినయడల కన్నులలో పొక్కులు పోవును.

మండలకుష్ఠ — పొడలు పొడలుగా లేచెడుకుష్ఠ,

మాద — చప్పినిపోలి, సలుపు, బాధ కలిగి గజ్జికురుపులవలె దట్టముగా కలుసుకొనిపోయిన కురుపులు.

ముఖదూషిక — ముఖమునందు లేచెడు యావనసూచకమయిన (పోత్ర)పు పొక్కులు. వీటినే యువానపిటకలు అనికూడా అందురు.

ముఖమంగు — ముఖముపై బయలుదేరిన నల్లటిమచ్చలు.

ముఖరోగము — నాలుక, దవుడలు, నోరు వీటియందుపుండ్లుకలిగియుండును.

ముట్టుదోషము — యేసె అడ్డపడకుండా ముప్పేటను జనపసారత్రా)డు నాజాకుగా వేసి తొమ్మిదిముళ్ళువేసి, ఆదండకు సాంబ్రా)ణి ధూపం వేసి మెడకు సరిపజేటట్టుగాను, పిల్లలకు వత్తకుండా వుండేలాగుననున్న కట్టవలెను.

మూఢగర్భము — రక్తగుల్మము చూడవలెను.

మూత్రకృచ్ఛము — మూత్రబంధము. మూత్రశ్రమి చూడవలెను.

మూత్రసాగ్రము — కిల్లలకు పది లేక, పన్నెండు సంవత్సరములు వయస్సు వచ్చేవరకు నిద్రలో పట్టులేకుండా అయ్యెడు మూత్ర విసర్జనము

(1) రాతి) పరుండపోయే ముందు విడువకుండా చెడు లేక, మూడు మాసముల సాటు నల్లమందు వేయుచుండవలెను.

మూలశంక — అంతరతామరాకు నూరి నేతితో జెచ్చచేసి కట్టవలెను.

మేఘరంజి — నీటితో కూడిన మేఘములు ఆకాశమున కనుపించినప్పుడు లేచిన ఉబ్బసము.

మేదోరోగము — మదాత్మ్యము.

మేహరోగము — కొంచెమించుగా ప్రమేహరోగమును పోలిన రోగము.

మేహపిటకము — కంఠులు.

మొలగజ్జి (1) పత్తిఅకులను మెత్తగానూరి అముదంలోకలిపి పూయవలెను.

(2) పటికిబెల్లం, పటికి, గంధకం, నీళ్ళతో నూరి పూయవలెను.

యకృత్ — బల్ల.

యక్షు — క్షయవ్యాధి

యవప్రశ్య - బాల్గింజలవలె గుండ్రముగాను, కఠినముగాను వుండి మాంసాశ్రితములయిన కురుపులు.

యాప్యరోగము — శరీర మున్నంతవరకు మానకుండా వుండు రోగము.

యోనిబిరుపు — నీమనేపాశపు మానుకు కత్తి నాటు పెట్టగా చిక్కటి పాలు కచ్చును. వాటితో రసకర్పూరమును కుండపెంకుమీద ఆరగితీసి అగంధం వేసినయడల బాధ వెంటనే తగ్గును

యోనికండ — గూడ.

రక్తగ్రహణి — (1) మరిఁడాడికొనలు జీలకర్ర మాత్రలు కట్టి అవుపెరుగుతో ఇవ్వవలెను.

(2) పటికిబెల్లం, గసపాలు మాత్రలు చేసి ఇవ్వవలెను

రక్తగుల్మము — యీవ్యాధియందు, ముట్టుకాకుండుట, మచ్చాగ్రములు నల్ల బడుట, నోటినుండి నీళ్ళుకారుట, మొదలయిన వేవిళ్ళలక్షణములు కలిగి యుండి, గర్భచలనము ప్రత్యేకాయవమలతో చలింపక పండాకారముగ చలించుట, ఇట్టి

లక్షణములు కలిగి యుండును. యీ వ్యాధియందు పదిమాసములు పూర్తి, అయిన తిర్వాతనే గర్భము కదని రూఢిగా తెలుసుకొనిన ఏమైత, గర్భపాతమునకు చేయు చికిత్సలను చేయవలయును

రక్తదోషము — రక్తముచెడుట లేక క్షీణించుటవల్ల బయలుదేరిన రోగము

రక్తపిత్తము — ముక్కు, నోరు యోనిద్వారము, మేధ్రము, అనను, వీటి లో దేనినుండిఅయినను అకస్మాత్తుగా రక్తముప్రవహించువ్యాధి.

రక్తవాతము — రక్తముసరిగా ప్రవహింపక, శరీరమంతెక్కుడనోఒకభాగము నకుచేరి వాపు పోటుకలిగి యర్చగానుండును.

రజోవరోధము — రజస్వలకాకుండుట (మాసగమ్య)

రసతాపము — సాదరసము అధికముగాగల మందులనుగాని, రసకర్షురమును గాని, పాషాణదులను గాని, వేగిసత్వత జనించిన (వేదిన) బాధ

రాజయత్నము — క్షయరోగము

గుద్రవాతము — అకస్మాత్తుగా పక్షికోసించిన దాహణ వాతరోగము

రేచికటి — రాత్రిభాగమున కానరాకుండుట

లక్ష్మ — పక్షవాతమువంటి మూలివంకరపోయెడు వ్యాధి

లింగనోశము — కంటిలోని ఎఱపనకింపుట

లూత — కంటి, కొలికిలోగాని దగ్గరగాని పుట్టిన పుండు

లోఢరము (అలసము) హలీమకమునకు మారు పేర్లు.

మడగొట్టుట — ఎంతెక్కు (1)తరవాణి, లేతకొబ్బరికాయలోనినీరు మజ్జిగ లేట ముజలు, వీటిలో సందర్భమయినదానిని ఇవ్వవలయును

మమనము — (1)నల్లదింటైనవేరుతోక్కు మూడుచిన్నములు, నీళ్లతోనూరిత్రాగినయడల వాంతులును భోజనంచేస్తే వాంతులు తగ్గును వాంతులు అధికంగా కావలసినయడల వేడినీళ్ళుత్రాగవలెను.

మరాహదంష్ట్రము — నూకరదంష్ట్రము, వాపు, దురద, కలిగి, గుదస్థానమున యర్చగానుండువర్ణము.

విరీజము — ఏదియోఒకవృక్షము పెద్దదిగాఉండి నలుపు పోటు కలిగి గాని లేకుండాగాని యుండును

వల్మీకము — శ్రీపదము, మెడ, భుజశిరసులు చింకలు హస్తములు పాదములు వేళ్ళు, వీటిసంధులు కంఠము, యీర్ణలములయందు వాముపుట్టవంటి గ్రంధులు జనించి అనేకములయిన ముఖములు కలిగియుండును

వలీ— శరీరము ముడతలు పడుట

వహ్నిదగ్ధము (రక్ష) కాలపు

సంధ్యాదోషము — గొడ్డాలితకము.

వధ్య— శరీరమున నూదులుగుచ్చినట్లుండెడుబాధ.

వ్యంగము — మంగు (ముఖమునందుండునల్లటిమచ్చ)

వ్యంగ్యము — ముఖమునయిన లేచెడు నల్లటి లేక యెర్రటి మచ్చలు

వృషణకచ్చువు — వృషణములపైని యలుచేరిన గోకుడుకురుపులు.

వృణము — కురుపు లేక నగుకు

వికూజనము — పేగులరచుట

విదాలిక — చంకతాళికురుపు, ఇది గుండ్రని ఆకారము కలిగి గజ్జలయందు గాని చంకలయందు గాని జనించుకురుపు.

విద్రధి — ఆసాధ్యమయిన ల్ల లేక, ఉదరమందొక భాగమును మాత్రము వ్యాపించిన ల్ల

వికోచనములు — మందుపుచ్చుకొను కాలమున వికోచనము నల్లగాగాని, మందురంగు కలిగి గాని, యుండును ఇది దోషము కాదు.

విలంబిక — కలరాలలో ఆహారములను, జీర్ణముకానివ్వక, శ్లీర్ణాధోభాగములను బంధించి కోక్రముననిలచియున్న వోషము.

వివృతేటక — మంటకలిగి మేడిపండుకల ఉండి, నోరు తెరుచుకొని దాని చుట్టూ నన్నని కురుపులు కలిగి యుండును.

వివృతాంఘ్రి — పాదదారి.

విషదోషము — విషప్రయోగముచే జనించిన వ్యాధి.

విషమజ్వరము — అపికజ్వరము.

విషూచి — కలరా,

విసర్పి — చప్పి.

విస్ఫోటకము — (మకూచికము) కాలిన పుండ్ల వంటి బొబ్బలుగల రోగము.

వేదన — తాపము

శర్మర — లేనె, నెయ్యి, కొవ్వు వీటిలో దేనియొక్కగాని, ఆకృతివంటి స్రావముగల చిన్నచిన్న గ్రంథులు.

శర్మరాక్షుదము — పయి శర్మరవ్యాధి జనించినపిదపదుర్గంధయుక్తమయిన రక్తస్రావముగల వ్యాధి,

శ్వాస-- వగర్వ.

శిరోభారము-- తలఒరువు.

శిల్పకుష్ఠ-- గ్రంధులు గాలే చెడు కుష్ఠురోగము.

శ్విత్తము-- బొల్లి

శతస్పి-- ఉమైత్త కాయవలె అనేకములయిన మాంసాంకురములు కలిగి పొటు, మంటతో కంఠనాళమును అడ్డగించును,

శ్లీపదము-- బోద కాలం.

శ్లేష్మసాగ్రము-- తెమడ వెడలుట రెండుదాగ్రిముల అట్టరసపాకురసంతో వకదాగ్రిము అల్లపురసంకలిపి యిచ్చినయడల క్రమముగా శ్లేష్మము తెగిపడిపోవును.

శోఫ-- వాపు

శోభి-- శరీరమందు బాధలేకుండ బయలుదేరిన శుచ్ఛలు.

(1) పత్తిగింజలలోని పప్పునూరి రాయుచుండవలయును.

శోష-- నీరసముచే సామ్యశిల్లుట.

షండదోషము-- నపుంసకత్వము

షండరోగము--

సన్యాసరోగము-- మూర్ఛకంటె ప్రబలమయినది. వెంటనే గాఢమయిన (శ్లేష్మవారకర) చికిత్సచేయనిచో తక్షణమే ప్రాణము పోవును, శ్వాస బంధించినచో చికిత్సవలన లాభములేదు సన్యాసరోగికిన్ని శవమునకున్న భేదమేమన, సన్యాసరోగి కంటిపాపలో ఎదటివాని ప్రతిబింబము కనుపించుచుండును. శవమునకు అట్లు కను పించదు. ఇదియే యీరోగమునకు రోగికిని పరీక్షింపవలసిన గుర్తు. కంటిపాపలో ఎదటివాని ప్రతిబింబము కనుపించకపోయినను, ముక్కులో యీగలు దూరినప్పటికి రోగి చలించకున్నన, అట్టిరోగి మృతినొందినట్లు తెలియనగును

సన్నిరుద్ధగదము-- మలద్వారము నన్నగిలి మలము ధారాళముగా జెలుటకు సావకాశములేక బాధ జెందుచుండుట.

సంగ్రహణి-- అపాయస్థితిలోవున్న గ్రహణిరోగము

స్తనవిద్రాధి-- చనుకుదురు లేక. చనుకురువు.

స్వరభంగము-- స్వరహీనము

స్వరభేదము-- స్వరము మారుట.

స్వరహీనము-- (స్వరసాదము) స్వరహీనము

సంధిభంగము-- కేసు పట్టు లేకుండుట.

నూతిక-బొలింతజబ్బు--

నూర్యావర్తము-- ఎంకెక్కినకొలది హెచ్చయ్యెడు సార్వపు నొప్పి

స్నాయురోగము-- కీళ్ళజబ్బు.

స్త్రోదోషము-- సంగమదోషము

సోమరోగము-- కుసుమ లేక అపయత్నముగా మాత్రము ఒక్కొక్క బొట్టిగా ప్రవహించువ్యాధి

హలీమకము -- మదిరిపోయిన కామిలావ్యాధి.

హృదయబాధార్యము-- మనస్తిమితము లేకుండుట.

హృల్లాసము-- ఓకిరింత

హిక్కు-- ఎక్కిగెప్పు

హిద్దు-- ఊకిరిగొని నొప్పి

హృచ్చాల-- (మంతగుండెలో) గుండెలమధ్యపోటు,

అంజనము-- కంటిలోకలికమువేయుట (కలికములన్నిటిలోను మిరియపుగంధము చాలామంచిగా ఇదిగాక ఇతర కలికములు వేయుటవల్ల ఒక్కొక్కప్పుడు కంటికిఅపాయము, కలగును మిరియపుగంధంకలికవల్ల మంటతప్ప ఇతర ప్రమాదం వుండదు)

అంతరకుసుమ-- కంటిలోపువ్వు.

అంతః పరిమార్జనము -- విరేచనసాధనము

అనులేపన -- పైపూత లేక ముద్దా

అనులోమము -- పైనుండి కిందికి వ్యాపించుట

అనువాసవస్తి -- తైలాదులతో చేయతగిన పిచికారీ (ఎనీమా).

అపతర్పణము (కర్షణము) తీక్ష్ణములైన ఔషధకషాయాదులచే శరీరమును కృశింపజేయుట.

అవపీడనము-- నశ్యక్రియ (శౌంఢి మిరియాల మెదలగు వాటిచూర్ణమును ముక్కురంధ్రములయందు ప్రవేశపెట్టుట.)

అస్థానవస్థి (అస్థాపనవస్థి) (నిరూహవస్థి) కషాయాదులతో చేయతగినపిచికారీ

ఇచ్ఛాపథ్యము-- నూని, పులుపు, అవ, గుమ్మడి బచ్చలి, పప్పు, దుంపజాతి, వీటిని తినకుండా లేలికగా జీర్ణమగు పదార్థములను భుజించుట.

ఉత్తరవస్త్రము — మూత్రముకొరకుచేయు పిచికారీ.

ఉద్యరనము — ఎలుగుపెట్టుట

ఉపనాహస్యేదము — దోషముగడు సలమందు కట్టుకట్టుట లేక (కొమట) చమట పట్టుట.

ఉష్మస్యేదము — కషాయాదులతో అవిరపట్టుట.

కటుమర్లు — కాలినట్టులు.

కబళిక్రియ — కల్కాదులను నమట

కలికము — అంజనము,

కషాయము — చితుకకొట్టబడిన ద్రవ్యమును నీటిలోవేళి యెనిమిదవ వంతు మిగిలినట్లు కాచబడినది

కగులీ తైలము — కొర్రలనుండి తీయబడిన చమురు.

క్వాథము లేనెవలె చిక్కిగా కాచబడినది

క్షేత్రక్రియ (క్షేత్రకర్మ) తడిపూత (తడిగుడ్డతో శరీరమును తుడుచుట బటారులో విక్రియింపబడు స్పంజి చాలానీటిని పీల్చుకొనును, అవసరమయినప్పుడు దానితో రోగిశరీరమును తుడిచినయడల తడిగుడ్డతో తుడుచుటకంటె మరుగుగానుండును)

క్షేత్రీకరణము — పాదరసపక్షమున సప్తకంచుకదోషములు (1)నాదదోషము (2) మలదోషము (3)చాంచల్యదోషము (4)విషదోషము (5)గిరిదోషము (6)అగ్నిదోషము (7)స్వతస్స్థిగ్ధదోషము ఇదేఘంటదోషము) లేకుండునట్లుచేసి ఔషధముల యందుపయోగించుటకు తగినస్థితిలోనుంచుట.

రోగిపక్షమున నమనవిరేచనములచే రోగియొక్క శరీరమును శోధించి ఔషధసేవకు యోగ్యమైన దశకు దెచ్చుట.

గంధూషము — పుక్కిలించి ఉమ్మివేయుట,

చప్పిడి పథ్యము — ఉప్పు, కారం, వేయకుండా పట్టుదుకునీళ్ళు అన్నం తినుట. లేదా అప్రపాలలో ఏమియు కలుపుకోకుండా అన్నంకూరకలుపుకొని తినుట.

జతు)ములము. — మెడ కొరికులు

జంగమవిషము — పాను, లేలు, ఎంక సాలిపుగుగు (పురికొనని నాడి మా) కుక్క-మొగలయినవి పీట్ల కాటుకె వివించిన విషము

జంగమస్నేహము-- నెయ్యి, కొవ్వు మొదలయినవి.

ఉగ్గతిక-- గద్గదస్వరము.

తంద్ర-- కునికిపాట్లు లేక సోమరితనము.

తప్తభిల్వము-- మేకపెంటికలన, ఊకను కలిపి రాజవేసి అదిబాగా కాలిన తర్వాత దానిని తీసివేసి వేడెక్కినప్రదేశమున భిల్వమునుఉంచి, అభిల్వమున మందు మద్దన పొరంధింపవలయును దానికే తప్తభిల్వమని వైద్యశాస్త్రమున సంజ్ఞ.

తర్పణము-- (సంతర్పణము) (బృంహణము) ఔషధము అహారము మొదలయినవాటిచే శరీరబలముకొరకు చేయబడు చికిత్స

తాపస్వేదము-- ఇది 6 విధములు.

(1) అంగారస్వేదము (2) గరిటిలో లేక పె కులో నిప్పులు పోసిగాని కొరకంచుతో గాని కాచుట

(2) మధ్యభాగమందు 2 ½ అంగుళములు కాళీవుండులాగున చుట్టకుదురుచుట్టి రోగి యొక్క నెత్తిమంచి కొరముతోకొరిన జిల్లేడువేరుయొక్క పొట్టు అచుట్టుకుదురు నిండా గుల్లగాపోసి నిప్పులను చెంబులోపోసి పచ్చికమృతతోగాని, పట్లకారులతోగాని అనిప్పులగల చెంబును జాగ్రత్తగా పట్టుకొని చుట్టకుదురుపై రోగికి ప్రమాదము కాకుండా చూచుచు కాచవలెను (ఇట్లుచేయుటవలన వేడిచమురులో ముంచి పెట్టిన మిరియాలమూట అంతిపనిచేయును)

(2) కపాలస్వేదము-- పెంకులను నిప్పులమీద కాచి కొపడము పెట్టుట.

(3) కందుక స్వేదము-- 2 ట్లను ఒంతివలెచుట్టి కాచుట.

(4) వస్త్రస్వేదము-- వస్త్రమును నిప్పులమీద కాచి, దానితో కాచుట.

(5) వాలుకాస్వేదము-- యిసుక మొదలయిన వాటిని వేయించి అమద పాకులలో పోసికాచుట

(6) హస్త స్వేదము-- చేతులను నిప్పులమీద గాచి కొపడము పెట్టుట.

ఏస్వేదమయినాసరే అహారము జీర్ణవయిన తర్వాత రోగిని గాలిలేని స్థలమందు గూర్చుండబెట్టి చేయవలెను. హృదయము, వృషణములుయందు మాత్రము యీస్వేదములను ఉపాయముతో జాగ్రత్తగా చేయవలయును.

ద్రవస్వేదము-- (1) మసలకాచిన నీటిలో పసుపు తైచి శరీరముపైని గుడ్డముగుడిడి అవిరిని వీల్చుట.

(2) కషాయదులనుగాని, గోరువెచ్చని నీటిని గాని డేగిసాలోపోసి బొడ్డు మునుగు నట్లు కూర్చుండుట.

ద్వంద్వమేలాపకాషధములు-- నాభివెలిగారములు మహిసాక్షి శిలాజిత్తులు, తారమాక్షిక హేమమాక్షిములు, పాపరిచెట్టుచిట్టమాండూరములు,

ధాతువాదము-- బంగారమును పుట్టింతుమని వాదించుట.

నశ్యము-- (నశ్యకర్మ) (నావనము) అవపీడనము (ముక్కుతోపీల్చుతగినది)

నిజరసము-- కలగలుపులేకుండా ద్రవ్యమునుండి తీయబడిన రసము

నిరూహము-- ఆస్థాపననస్తి.

ప్రతిసారణము-- జిహ్వదోషము పోవుటకొరకు నాలుకపైని రాయతగిన ద్రవ్యము

ప్రతిలోమము-- క్రిందినుండి పైకివ్యాపించుట.

పంచకర్మలు-- (1)వమనము (2)విరేచనము (3)నశ్యము (4)నిరూహము (పిచి కార్య) (5)అనువాసనము (ఎనీమా.)

ఫాంటము-- మనల కాగుచున్న నీటియందు చూర్ణముచేయని ద్రవ్యములను వేసి తయారు చేయబడిన కషాయము

బహిఃపరమార్జనము-- రుద్దుట (తోమట)

భావన -- ఊరబెట్టుట

మరిచాశ్యము-- లేనె

మంధము-- శర్కర, ద్రాక్ష, చెరుకు మొదలయినవాటితో స్థిమముచేయబడినది

యూషమము-- పెసలు మొదలైనవాటితో చేయ డిన కట్టు

రక్త మోక్షము-- రక్తమును శరీరమునుండి పయకితీయుట.

రసము-- చితుకకొట్టబడిన యెండుద్రవ్యములను వేసి, రెండు లేక, మూడు పొంగులను పొంగించినది, లేక, పచ్చిద్రవ్యమునుండి పిండి తీసిన నిజరసము.

రసవాదము-- ఇమనుగాని రాగిని గాని బంగారముచేయుదుమనియు, మాలికలను సంపాదించి తెచ్చెదమనియు చెప్పుట,

లగణము-- కంటిరెప్ప లోపలిభాగమందు జనించి నొప్పి లేకుండా వుండు గ్రంథి, దీనిని నగణమని కూడాఅందురు.

లంకానము — గోగవందు ఆహారము లేకుండా ఉండుస్థితి (ఉపవాసము,
దీనియందు భేదములు గలవు

లాజమండిము — పేలాలగండి

లేపనక్రియ — మర్దనా (లేపనము)

వృష — పిచికారీలోవుండు దండము

వృధ — శరీరమున నూదులు గుచ్చినట్లుండు భాధ.

వ్యాయామము — పరిశ్రమ లేక సంచారము

వికూజనము — పేగులరచుట

విశ్వామిత్రకి సాలము — ఎంగాణిపాత్ర

విషమాశనము — హెచ్చుగాగాని తక్కువగాగాని భుజించుట

విషవాదము — పృథివస్తువయందు విషము కలదని వాదించుట

వేగము — మలము లేక మూత్రము, లేక వాంతి లేక ఇవన్నియు.

వేగవంతము -- మలమును గాని మూత్రమును గాని లేక వీటనన్నిటిని గాని

విగపట్టుట

వేసవారము పోపు (నూపాశా)

విరోధస్తి — ఎండి మొదలైనవాటితో శిరస్సుమీద కుండుకట్టి దానియందు

తైలక పాయాదులను పోయుట

కూకిము - నీటయందుండు కిప్ప

ఎక్కికి ధాన్యము - ఆరువది దినములకు పండుధాన్యము.

సముద్రస్థనము సముద్రపునరుగు.

సంశోధనక్రియ విరోధనమునకు గాని, వాంతులకు గాని యీరెండిటికి

గాని ఇచ్చు మందు

సాంగశీతలము — వేడి దానంతట అది చల్లలేవకు ఉంచుట.

సాత్త్వికము — అలవాటు.

సావరివిషము — వసనాశి, నల్లమంగు, గ న్నేరుపప్పు, గ చ్చపప్పు, ముషిణి

గింజలు మొదలైనవి.

సావరస్నేహము — సువ్వులనూనె, కొబ్బరినూనె, ఆముదము, అవనూనె

మొదలైనవి.

స్నాతకులు— (1) వంశము నిలుపుకొనుటకొరకు పెండ్లియాడదలచి అందు

నిమిత్తమై ధనమార్జించువాడు.

(2) తనకున్న ధనమంతయు యాగదక్షిణగా యచ్చివేలి, తనజీవితమునిమిత్తమై ధనమార్జించువాడు

(3) తెరువలి (తో) వనడచువాడు

(4) యాగముచేయుతలంపుతో ధనమార్జించువాడు

(5) తల్లితండ్రులు గురువులు మొదలైనవారిని పోషించుటకొరకు ధనమార్జించువాడు.

(6) వేదాభ్యాసము చేయువాడు

(7) రోగపీడితుడు వీరు ఏడుగురున్ను స్నాతకులు అని చెప్పబడుదురు.

సిరామోక్షణము— నరములను తెగగొట్టుట

సూక్తిము— లేనె నెయ్యి, బెల్లము, ఉదకము, ద్రాక్ష, దానిమ్మ, కందమూలములు, ఇతరఫలములు, శైలములు, లవణములు, మద్యభేదములు మొదలైనవాటి సమ్మేళనముతో తయారుజేయబడిన పానకము (పిరిప్)

సేచనము— శరీరమునందు నీళ్ళు మొదలైనవాటిని చిలకరించుట

హనుగ్రహము— కాలిచట్టలు కొట్టుకొనుట

హిమకల్పనము— కాచకుండా యిచ్చెడు దాక్షిణ్యము, మొదలైనవి (శీతకషాయాదులు)

ఆగదము— దిరిశనచెట్టుయొక్క ఆకు, తొక్క, పువ్వు, వేరు, పండు వీటి సమదాయము. ఇది సర్పవిషమును హరించును

ఆమృతతుష్టయము— రేగు, వానిమ్మ, చింత, పులిచింత ఇది ఆరుచి, వాంతి వైత్యము మొదలైనవాటిని హరించును

చాతుర్జాతములు— ఏలకులు, లవంగాలు, లవంగపత్రి నాగ కేసరములు వీటి చూర్ణము లేక, కషాయము వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, ఆతిసారము మొదలైన వాటిని హిరించి కాంతిని ఒలమును ఇచ్చును.

చాతుర్భద్రకములు— ఆతివస, తుంగముస్తలు, తిప్పతీగె, శుంఖ వీటిచూర్ణము లేక కషాయము అమదోషమును, ఆతిసారమును హరించును

తిక్కుకటుకములు-- కొంఠి, పిప్పలి, మరియు వీటిచూర్ణము లేక కషాయము. అగ్నిమాంద్యము, క్లేష్యము, శుష్కము. వాతము, జ్వరము మొదలయినవాటిని హరించును

తిజాతికములు-- చాతుర్జాతకములలో నాగకేసరములు గాక మిగిలినవి. ఇవి చాతుర్జాతక గుణముకలవి.

తిఫలములు-- కరక్కాయ, తాడికాయ, ఉసిరికాయ వీటి చూర్ణము లేక కషాయము రక్తదోషము, వాతము, అగ్నిమాంద్యము. శుష్కము, మూలశంక తిదోషములు మొదలైనవాటిని హరించును.

దశమాలములు-- మారేడు, గుమ్మడు. తక్కిలి, కలిగొట్టు, దుండుకము (గురుపంచమాలములు) మయ్యకుపాన్న, కోలపాన్న, ములకవాకుడు పల్లెరు (లఘుపంచమాలములు) ఇవి రెండును కలిసి దశమాలములు. గురుపంచమాల కషాయము కఫవాతమును, లఘుపంచమాల కషాయము శిత్తమును, దశమాలకషాయము తిదోషజనితవ్యాధులను హరించును

పంచకోలములు -- చవ్యము చిత్రమాలము పిప్పలి పిప్పలిమోళ్ళు వీటి చూర్ణము లేక కషాయము, సన్ని పాతము మహోదరము ముఖంధము శూల విరోచన ఓంధము వాతము గుల్మరోగము మొదలైన వాటిని హరించును.

పంచగవ్యము-- గోవుయొక్క మాత్రము పురీషము పాలు పెరుగు నెయ్యి ఇది సమస్తపాపములను, గుల్మమును ఆనేకవిధములైన వ్యాధులను సర్వవిషములను హరించును

పంచసుగంధములు, తక్కిలములు పోక జాజికాయ పచ్చకర్పూరము లవంగములు వీటిచూర్ణము క్రిములను శైత్యదోషమును అగ్నిమాంద్యము మొదలైన వాటిని హరించును.

ఫలపంచాస్తుములు-- చిత్ర నారదబ్బ నిమ్మ పుల్లపిబ్బలి మాదీఫలము ఇవి దాహమును, వాంతిని, ఆరుచిని, రక్తదోషమును, అగ్నిమాంద్యము మొదలైన వాటిని హరించును

లకణత్రయము -- సైంధవలకణము, సౌవర్చలకణము, బిడాలవగము ఇవి అగ్నిమాంద్యము వాతము, గుల్మవ్యాధులు మొదలైనవాటిని హరించును

యక్షకర్దమం-- అగరుగంధము, కిస్తూరి, కుంకుమపువ్వు, చందనము, పచ్చ
కర్పూరము, వీటిసముదాయమును శరీరమునకు పూసుకొనినయడల దుర్గంధమును
పోగొట్టి పరిమళమును, రంజకత్వమును వశ్యమునుచేయును.

శ్లో|| భవంతు మూలా న్యఖిలాని భూమ్యాం
సంత్యక్త్విరాభా భిషజ స్సమస్తాః ।
ప్రియాంతు గోగా స్త్వరితప్రిశాతిం
జీవంతు లోకా నిరుజ శ్చతాబ్దం ॥

తా|| భూమియందు సమస్త ఓషధులు వృద్ధివొందుగాక నైద్యవృత్తియం
దున్న వారందరు, శివీదేవతలతో సమానప్రజ్ఞులవా రగుదురుగాక లోగము
లన్నియు శిఘ్రముగా శాంతించుచుండుగాక ప్రజలందరు లోగవిహీనులై నూరు
సంవత్సరములు జీవించురుగాక.

ఇతి శ్రీ చిత్రాగదసంగ్రహాఖ్యే శ్రీ సోమయాజిసత్పథే

సత్పథప్రకరణేషు సంస్కరప్రకరణమ్

సర్వంసమాప్తమ్.

త ప్ప ప్ప ల వ ట్టి క .

పుట సంక్తి తప్పు	ఒప్పు	పుట పాక్తి తప్పు	ఒప్పు
11 2 మేము	నీవు	134 4 ఊరస్య	ఊరళ్లు
" 3 గజము	గజవు	147 11 తథోం	తథాం
32 4 వరాసు	వోర్వరాసు	149 4 దప్తిళ్లు	దప్తిళ్లు
36 28 రుగ్గాం	రుగ్గం	" 5 దూఢ్మా	దాఢ్మావాక్రూక్తి
39 17 సుచికిత్సికిత్స	సుచికిత్స కస్య		నాదుక్కి
45 15 సమాచూ	సమాచూ	158 20 ముక్తాస	ముత్తానకాయాం
	యచ		నాయాం
46 2 రుజాత్వ	ఋజాత్వ	164 26 దేహీతి	దేహీతి
49 3 శ్మరణ	శ్మరణ	169 25 వ్యాధి	వ్యాధి కలం
59 11 అహార	నాహార		కలం
70 21 కషాయ	తిక్తరసము, వా	171 5 రుగాకృతిః	దృగాకృతిః
	యువు, అకా	" 13 వాక్రందితో	అక్రందితో
	శము వీటిచేకలు	173 19 శుద్ధిషమ	రుద్ధిషమ
" 22 తిక్త (తగరు)	కషాయ	" 28 వృధారోగ	వ్రుధుస్సుద్ధిష
74 6 శేకః	శేకః		వతాం
77 22 ప్రవిపదం	ప్రతిపదం	" 29 తద్రిగుణా	పంచగుణా
79 14 చేషేషు	చాషేషు	" 30 హృచ్చాస్	హృచ్చాదమా
105 24 తేష్యస్తి	తత్తాస్తి		తస్త్రచతు
108 10 కచ్చపుచ్చ	కత్సపుచ్చ		రుజేన
" 13 కచ్చపుచ్చ	కత్సపుచ్చ	174 1 అరు	మూడు
109 4 దాహార	నాహార	" 2 మూడురెట్లధి	విదురెట్లధి
110 1 మెతుకులను	పనులను	" 3 నాలుగురెట్లధిక	సమాన
" " బిందువులచే	పనులను విడచి	" 11 భౌజకం	భౌజకం
110 17 రుగ్గాం	రుగ్గ	175 14 అద్యం	చాద్యం
112 16 వివా	వివా	177 21 సన్నిహితార్థ	సన్నిహిత
113 16 ప్రవాసిక	నివాసికస్యం	198 27 పూర్వానురక్త	పూర్వాను
	స్యం		రక్త
116 15 రుగ్గాం	రుగ్గే	201 21 రథి	రథి
119 14 త్యాళిమ	త్యప	218 26 ఊతధు	ఊతధు
122 3 ఇహోత్త	ఇహోత్త మాంగే	" 27 కక్రొసహ్య	కక్రొసహ్య
	మాంగే,	222 5 సకామం	పక్రొమాం
132 13 భుక్తేయం	భుక్తే రేకేయం	229 1 ఎప్పద్యైః	పప్పద్యైః

